

АБДУЛЛА ОРИПОВ

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

**Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент — 2001**

**АБДУЛЛА
ОРИПОВ**

*ТАНЛАНГАН
АСАРЛАР*

ТЎРТ ЖИЛДЛИК

*ТЎРТИНЧИ
ЖИЛД*

**Киносценарий, мақолалар,
суҳбатлар, хотиралар, қайдлар**

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент — 2001

Ўз 2
О-68

Таҳрир ҳайъати:
О. Шарафиддинов, М. Қўшжонов, Э. Воҳидов,
Х. Султонов, Р. Ш. Шоғуломов, М. Юсуф, К. Норматов

Тўплаб, нашрга тайёрловчи, сўнгсўз ва изоҳлар муаллифи
Дониёр БЕГИМҚУЛОВ

О $\frac{4702620204 - 21}{M 352 (04) - 2001}$ Режа 2001

ISBN 5-635-01997-8

© Абдулла Орипов, Фафур Фулом
номидаги Адабиёт ва санъат
нашриёти, 2001 й.

КИНОСЦЕНАРИЙ

БАРҲАЁТ ОБИДА

(Хужжатли фильм киносценарийси)

Уфқларга туташ бўлиқ шудгор узра енгил ва қуюқ буғ кўтарилмоқда. Ўша туман орасидан хаёлий бир қиёфада, оппоқ либосли нуроний бир мўйсафид, бир қўлда китоб ва асо тутган ҳолда чиқиб, биз томон юриб кела бошлайди. Мўйсафид, синчков, улуғвор назар билан ним табассум аралаш бизга бир оз тикилиб тургач, қўлидаги китобни тутади. Китоб бутун борлиғича экранда намоён бўлади. Унда ёзув — “Хамса”. Китоб юзасини ниҳоятда ҳарир оқ парда гўё даврлар, замон белгиси каби аста тўсиб турибди. Енгил эсан шабада китоб юзасидан пардани кўтаради.

Кадр ортидаги овоз:

Эмас осон бу майдон ичра турмоқ,
Низомий панжасига панжа урмоқ.
Керак шер оллида ҳам шери жанги,
Агар шер ўлмаса бори паланги.

Экранда Навоий ўз қўли билан чизган занжирбанд шеър расми. Эрта тонг. Кўз олдимизда бутун маҳобати билан Регистон намоён бўлади ва Улуғбек мадрасаси томон “Хамса”ни қўлтиқлаган ҳозирги замон шоири кириб келади. Шоир нигоҳини китобдан кўтариб, Регистон майдонига қарайди.

Шоир: Мен ҳозир улуғ бобомизнинг табаррук қадамлари теккан, у кишининг, ўз таъбирлари билан айтганда, Самарқанди Фирдавсмонанд заминида турибман.

Улуғ Навоий бунёд этган, беш бебаҳо дostonнинг жамулжами — ўлмас “Хамса”, мана, қўлимда. Беш аср муқаддам буюк Алишер она тилимизга, қадимий адабиётимизга илк маротаба беқиёс ҳайкал ўрнатди. Башарият истеъдодидан абадий нишона, инсон тафаккурининг олий гултожи “Хамса” дунёга келди. Алишер давр занжирларини, ўзининг қудратли дастпанжаси — “Хамса”си билан узиб, халқимизни яққалам қилди, ўлмас наъраси етти иқлимга етди.

Экранда ёзув пайдо бўлади:

“ҲАЙРАТ УЛ-АБРОР”

Сўнгра экранда асарга ишланган миниатюралар бирин-кетин пайдо бўла бошлайди.

Кадр ортидаги овоз:

Эй фалак авжидан ўтиб рифъатинг,
Ою кўёшдин чолиниб навбатинг.
Бил муниким, сен дағи бир бандасен,
Кўпрагидин ожизу афгандасен.

Шоир овози: Алишер Навоий ўз даврининг фарзанди эди. Шу боисдан у адолатли подшони орзу қилди, эл-улуснинг манфаатини ўйлаб, зулм аҳлига қарата тенгсиз жасорат билан мурожаат этди. Бир ёнда кайфу сафо, бир ёнда эса кўз ёши жола бўлган халқ. Ушбу асъасаю дабдабалар элнинг изтиробли меҳнати эвазига эди.

Пардалари риштаси эл жонидин,
Лаълию шингарфи улус қонидин.

Навоий дадиллик билан қуйидаги хулосага келди:

Зулм ўзингга фисқдур, эй хушёр,
Гум қил они бўлса санга хуш ёр.

“Ҳайрат ул-аброр” XV аср муҳитининг ижтимоий-сиёсий қирраларинигина эмас, ахлоқий-таълимий жиҳатларини ҳам тадқиқ этган қомусий асар эди. Улуғ шоир вафо, садоқат ҳақида сўзлаб, уларни энг инсоний фазилатлар деб билди.

Ёрки, ойини вафо йўқ анга,
Шам кибидурки, зиё йўқ анга.
Ёрки, бор анда вафо — ёр бил,
Умр дегани ёри вафодор бил.
Ҳар кишиким, қўйдим аёғига бош,
Жола киби бошима ёғдирди тош.

Алишер Навоий учун инсон камолотининг бош белгиларидан бири илм эди. Навоий ўз достонида буюк олим Розий билан Муҳаммад Хоразмшоҳни ҳаммомда учраштирди. Шубҳасиз, уларнинг иккаласи ҳам белибос эдилар. Шунда олим Розий подшоҳга шоҳлик дабдабаси ўткинчи эканини айтиб, фақат илмгина инсонга абадий ҳамроҳ бўлишини уқтиради:

Даҳр иши то халқ ила бўлмиш ситез,
Хор дурур олиму жоҳил азиз.
Турфароқ улким, бу жаҳолат била,
Жаҳни қўй, мунча разолат била.
Илмни ким воситаи жоҳ этар,
Ўзини-ю халқни гумроҳ этар.

Куёш ботаётган палла. Сахро. Кадр ўртасида яйдоқ бир бешик жиҳозсиз кўринади. Кадрнинг иккинчи четидан й и г и т ва қ и з қиёфалари бешик томон яқинлашиб кела бошлайдилар. Улар ҳали бешикка етмасдан, кадрда “Лайли ва Мажнун” ёзуви пайдо бўлади. Сўнгра ишланган миниатюралар кўз олдимизда гавдаланади.

Шоир овози: “Лайли ва Мажнун” буюк шоир сеҳргар қаламидан тўкилган яна бир жавоҳир, яна бир дурдонадир. Алишер Навоий муҳаббат ҳақидаги асрий ривоятларнинг пардасини кўтариб, инсон Лайли ва инсон Мажнуннинг қалбига назар ташлади. У бу муҳаббатни борлиқнинг, тирикликнинг, демакки, башарият маънавий дунёсининг асоси деб билди. Лекин бу муҳаббат, Навоий уқтиришича, ижтимоий муҳит тазйиқидан холи эмас. Шу боисдан ҳам Қайс Мажнун деб аталди, шу боисдан ҳам Мажнун одамлар орасидан кетиб, жонзотлар орасидан паноҳ топди. Етуклик, покликнинг қисмати танҳолик, саргашталиқ бўлди. Мажнунни муҳаббат йўлидан қайтармоқчи бўлдилар. Уни ҳатто Каъба деб аталмиш муқаддас даргоҳга келтирганларида ҳам, у муҳаббати учун тавба қилиш ўрнига, Лайлига: “Агар муҳаббатим кам бўлса, энди кўпроқ бўлсин!” дея нидо қилди, яъни ўзига буюрилган ишнинг тескарисини талаб этди.

Дерменки, манга бу ўтни ҳар дам,
Афзун қилу, қилма зарраи кам.
Чек айнима ишқ тўтиёсин,
Ур қалбима ишқ кимиёсин.
Дерлар менга: “Ишқни унутғил,
Лайли ғамидин канора тутғил”.

Лайли ишқин танимда жон қил.
Лайли шавқин юрагимда қон қил.
То бўлса ҳаётдин нишоним,
Савдосини қил тан ичра жоним.

Лекин Лайлининг ўтлиғ муҳаббати ҳам бир заифанинг чорасиз қисматдан унсиз шикоятигина эмас, балки ундан теран фикрли донишманд қизнинг фарёди, сезгувчи инсоннинг жасур тугёни эшитилиб туради. Лайлининг муҳаббати савдосида жуда катта ижтимоий мазмун мужассамдир.

Сенинг нечаким гамингга йўқ маҳл
Чун эр кишисен бу саҳл эрур, саҳл.
Ҳар сори урай десанг такингни,
Тутқучи тикандир этакингни.
Мискин мени зору поибаста,
Йўқ, йўқки заифи пошикаста.
Бўлмоқ юз алам ўйида маҳбус,
Бирён, яна бир ён ўлди номус.
Сенсизки, гамим дами кам эрмас,
Сендин гар эмас кўп, оз ҳам эрмас.
Сен тортибон оҳи оташолуд,
Мен ўт ёқибон чиқармайин дуд.

Яна сахро, қуюн ичра тагин бешик, йигит ва қиз қиёфаси так-
роран кўринади. Улар чексиз уқубат ичра, бўронларга кўкрагини тутиб,
бешик томон интиладилар. Улар бирмунча яқинлашиб, бир-бирлари-
га қўл чўзаётган маҳал дафъатан бешик чилпарчин бўлади.

Зим-зиё тун. Юқорида заиф чироқ шуъласи кўзга ташланади. Улкан
қоя остида бир одам шиддат ила қоя бағрига чўкич уряпти. Забардаст
одам учинчи маротаба чўкич урганда экранда шаршара пайдо бўлади.
Шаршара фонида “Фарҳод ва Ширин” ёзуви кўзга ташланади. Экранда
бирин-кетин дoston учун ишланган минимал рақамлар жонланади.

Шоир овози: Навоий учинчи достонини “Фарҳод ва
Ширин” деб атади. Шоир бу машҳур сюжетни ишлар экан,
янгича йўлдан борди. Ўзи учун Фарҳод билан — меҳнат эга-
си билан ҳамсуҳбатликни ҳуб деб билди. Фарҳод сиймосида
чинакам инсон ҳақидаги орзу-умидларини мужассам этди.
Фарҳод илмга чанқоқ шахс, у инсон тафаккурининг кучига
ишонади, унинг қалби энг гўзал инсоний туйғулар билан
зийнат топган. Фарҳоднинг Ширинга бўлган беқиёс муҳаб-
бати ҳам унинг инсоний комиллигидан нишонадур. Фарҳод
ёвузлик билан рўбарў келганда ҳам у кўз олдимизда олижа-
ноблик, адолатпешаликнинг тимсоли бўлиб гавдаланади.

Фарҳод меҳнат кишиси, у элпарвар инсон. Унинг ҳар бир хатти-ҳаракатида улкан фидойиликни кўрамиз.

Хунарни асрабон нетгумдир охир,
Олиб туфроққами кетгумдир охир.

Фарҳод учун муҳаббат ҳам шунчаки туйғу эмас, маънавий эҳтиёждир. Фарҳод каби баркамол зотларнинг тамомила акси бўлган шахслар давр саҳнасида кўп учрар эди. Навоий қора кучларнинг намояндаси деб Хисравни — подшоҳни танлайди. Фарҳод ва Хисрав тўқнашувида улуғ шоирнинг ижтимоий-ахлоқий масалаларга муносабати кескин равишда очилади:

Деди: қайдин сен, эй мажнуни гумроҳ,
Деди: Мажнун ватандин қайда огоҳ.
Дедиким, ишқ ўтидин не фасона,
Деди: куймай киши топмас нишона.
Дедиким, куймакингни айла маълум,
Деди: андин эрур жоҳ аҳли маҳрум.
Деди: ол ганжу ишқни қўй ниҳони,
Деди: тупроққа бермам кимиёни.
Дедиким, шоҳга бўлма ширкат андеш,
Деди: ишқ ичра тенгдур шоҳу дарвеш.

Ушбу дoston улуғ Навоийнинг идеалларини, инсоний орзу-умидларини барча замонлар билан, барча халқларнинг қалбию руҳияти билан абадий боғловчи ўлмас обидадир.

Миниатюралар тугагач, камера шаршарани тубигача акс эттириб келади, шаршара тубида кўпириб қайнаётган сув кўзга ташланади.

Хуш, енгил кайфиятли субҳидам палласи. Сарой панжаралари ортида ғоят нафис либослик бир соҳибжамол курсида ўтирган кўйи чилтор (арфа) чалаётир.

Камера аста панорама қилиши давомида кўзимиз чилтор чалаётган соҳибжамолга қараб турган йигитга тушади. Йигит соҳибжамолдан кўзини узиб, атрофда, унда-бунда куйга маҳлиё бўлиб турган гўзал канизаклар томон юради. Экранда “Сабъаи сайёр” ёзуви миниатюралар фониди пайдо бўлади.

Шоирнинг овози: Улуғ муаллиф “Сабъаи сайёр”да ҳам ўзининг бош ғоясини изчиллик билан давом эттиради. Баҳром тақдирида мамлакат ва халқ саодати подшоҳларнинг айш-ишрати туфайли барбод бўлажигига ишора қилди.

Ишқ ила шоҳлик мувофиқ эмас,
Ишқ лофида шоҳ содиқ эмас.

Иккисини ким деса қилойин жам,
Шиша муздин дегай ёсайман шам.

Баҳром фожеаси Навоийнинг реалистик муддаоларини ифодалаш учун восита бўлди. Шоир асар сўнгида келтирган туш эпизодида Ҳусайн Бойқаро ҳақида очиқ-ойдин сўз юрилади. Баҳром фожеаси орқали ўз замондоши шоҳ Бойқаро таназзулини башорат қилади. Бахтсиз шоҳ Баҳром Бойқаро ҳақида сўзлайтуриб дейди:

Ул дағи айш сори мойилдур,
Нағмау савт бирла хушдилдур.
Шоҳлар ичра манга эрур монанд,
Деолурман эрур манга фарзанд.

“Сабъаи сайёр”нинг яна бир мароқли жойи шундаки, дoston ҳикояларидан бири Навоийнинг муборак назари тушган қадимий Шаҳрисабз билан боғлиқдир. Шоир бу гўзал шаҳар ҳақида гапириб, катта муҳаббат билан қуйидаги сатрларни битади:

Дедилар, кишвари дурур дилкаш,
Оти ҳам Шаҳрисабз эрур ҳам Каш.

Экранда яъжуж - маъжуж қиёфалари акс этган миниатюра намoён бўлади. Улар хаёлан шаҳар деворлари томон шиддат билан учиб келмоқда. Оломон — халқ эса уларнинг — яъжуж-маъжужнинг йўлини тўсиб, улкан девор қураётир. Экранда “Садди Искандарий” ёзуви пайдо бўлади.

“Садди Искандарий”да тўрт буюк достонидан пешланиб ўтган олмос фикрлари умумлашади. Алишер ёвузликни тўса оладиган девор ҳақида хаёл сурди. Бундай деворни эса барча халқлар бирлашгандагина бунёд эта олишини таъкидлади.

Кишилар йибардики, ҳар марзу бум,
Фаранг ўлсуну ё шому рум.

Мана, Искандар турли эллардан усталар чорлаб, яъжуж-маъжуж йўлини тўсадиган девор қураётир:

Яна коргарлар бари чапдаст,
Бало раҳнасин қилгудек сангбаст.
Мису рўю қалъи биринжу темур,

Яна қўрғошин бирла толу кемуր.
Бори зўру даст ичра пўлоддек,
Қотиф хора кесмакда Фарҳоддек.
Ки, неча минг устоду санъатгари
Тамом этдилар Садди Искандарий.

Алишер Навоий Искандар қиёфасида ўзининг энг дунёвий режаларини жамулжам қилди. Дунёни забт этган Искандар гўё ўлимидан сўнг тобутдан қўлларини чиқариб қўйишларини васият этмиш... Яъни салтанат, ганжу мулк бебақодур.

Навоий ушбу достонида гўё бизнинг безовта асримиз ҳақида сўз юритгандек.

Экранда шоир:

Даврлар шамоли кўп нарсаларни совурди, умрлар кечди, авлодлар алмашинди. Тахтлар емирилди, улуғ муҳорабалар дастпанжасида неча шаҳарларнинг кули кўкка совурилди, миноралар қулади, қабрлар текисланди. Бу каби бешафқат тақдир бўронидан, даврон қасирғаларидан фақатгина тафаккур меваларигина бамисоли самандар қушдек абадий тирклик тимсоли бўлиб, бизгача етиб кела олди. Улар кўп эмас. Хусрав Деҳлавий, Низомий Ганжавий, Фирдавсий, Жомий...

Одами эрсанг демагил одами,
Ониким, йўқ халқ ғамидин ғами.

Бу сатрлар улуғ Алишер Навоий ижод муҳридаги абадий битикдир!

1985 йил.

**МАҚОЛАЛАР,
СУҲБАТЛАР, ХОТИРАЛАР,
ҚАЙДЛАР**

УСТОЗЛАР САБОФИ

Кейинги йилларда адабиётнинг ҳамма жанрларида гуркираб ўсиш бошланди. Фақат драматургиянинг умумий аҳволи айтарли эмас (Абдулла Қаҳҳорнинг “Тобутдан товуш” комедияси ва Мақсуд Шайхзоданинг “Мирзо Улуғбек” трагедияси бундан мустасно). Шеъриятимизда эса Эркин Воҳидов пайдо бўлди. Съезддан аввал ижодларини бошлаган ҳурматли шоирлар бу гапни тўғри тушунарлар, деб ўйлайман.

Бўлажак съезддан адабиётимиз учун ҳозирги кунда муҳим аҳамиятга эга бўлган талай назарий масалалар тўғрисида, хусусан, ижобий қаҳрамон ҳақида жиддий гап бўлишини истардим.

Йирик шоир ва ёзувчилар умр бўйи ҳали яхши асар яратолган эмасман, деб ўтганлар. Бу гап, албатта, шунчаки камтарлик учун айтилган эмас. Ўша ижодкорларнинг елкасидан ҳаммавақт жаҳон адабиётининг асрлар мобайнида ортирган тажрибаси, даҳоларнинг қўл етмас юксаклиги, қолаверса, табиатдай бениқсон бир санъаткорнинг салобати босиб турган. Шунинг учун ҳам улар тилга олгудек бирор асар яратиш мушкуллигини сезиб, умр бўйи заҳмат чекканлар, қийналганлар. Лермонтовнинг: “Мен ҳам мангуликни яратишим керак, шунинг учун тиним нималигини билмайман”, — деган гаплари ҳамманинг ёдида бўлса керак. Лермонтовдай буюк истеъдод ҳам қўлига қаламни кўрқа-кўрқа андиша билан олган, у Пушкин, Байрон даҳосидан ҳайиққан. Бизнинг ёш ижодкорлар ҳам адабиётнинг улуғ даргоҳи қаршисида ўзларини вақти-вақти билан текшириб турсалар, “ҳисоб” берсалар ёмон бўлмас эди! Ана ўшандагина ҳар ким ўзлигини билиб оларди, ана ўшандагина ўзини Парнас чўққисига чиқиб олдим, деб хаёл қилган баъзи бир кимсалар ҳеч бўлмаса бир зина пастроққа тушардилар. Ёш шоирларимиз ўз-ўзларининг истеъдод даражаларини билишлари учун уларга фақат буюк салафларнинггина эмас, балки замондош устозларнинг ижодлари ҳам мезон бўла олади. Ёшларнинг ус-

тозлардан оладиган сабоқлари ҳали жуда кўп. Бу нарса шеърятнинг икир-чикирлари уёқда турсин, ҳатто ижоддаги икки умумий жиҳат — мазмун ва шакл масаласидаёқ аён бўлиб қолади.

Мазмуннинг муҳимлиги ҳаммага маълум. У адабиёт учун умумий категория бўлса-да, биз учун ҳозир нисбий маънода замонавийликни, аниқроқ айтганда, фуқароликни билдириб турибди.

Ҳар ҳафтада ўнлаб шеърлар яратилапти, лекин “Бахтлар водийси”, “Яловбардорликка”, “Соғиниш”, “Сен етим эмасан” сингари ҳар бири халқ тарихидаги бутун бир даврни ифодалаб бера оладиган пойдевор шеърлар деярли йўқ. Ёшлар замонамизнинг энг йирик поэтик нуқталарини нишонга ололмаётдилар, кўпгина яхши шоирларимизнинг мисралари мижғов, авжи паст чиқаётир. Чунки поэтик гоёнинг ўзи айтарли салмоқли эмас. Мавзу қанчалик салмоқдор бўлса, поэтик оҳанг ҳам шунчалик юксак бўлади. Фафур Фулом “Алишер” сарлавҳали шеърисида ўзбек халқининг бутун бир ўтмишини қамрайди. Натижада, бўйига яраша тўни деганларидек:

Бойқаро саройин шамлари ўчди,

сингари шекспирона баланд руҳли мисралар яратади. Хуллас, ёшларимиз ижодида ҳозирча давр сўзига синоним бўла оладиган, мазмунан салмоқдор асарлар кам. Бўлмасам, юқорида биз айтган ўша машҳур шеърларни ёзганда Фафур Фулом ҳам, Ҳамид Олимжон ҳам бизнинг ҳозирги ёшимизда бўлганлар. Ҳар ҳолда ёшларимиз ҳам хоҳ назмда, хоҳ на-срда бўлсин замонамиз қаҳрамонининг умумлашган образини яратишни ўйлашлари зарур!

Ҳаммага аёнки, мазмунан бойлик ҳали шеърят деган гап эмас. Бу фикрни Добролюбов ҳам, бошқа устозлар ҳам махсус асарларда айтиб ўтганлар. Лекин бу масалага ҳар бир авлод ўз замонасида шеърятга қўйиладиган талаблар даражасидан чиқиб ёндошади. Ҳали ёшлар шеъриятида бадиий шакл кўнгилдагидек шаклланган эмас. Тўғри, замон кўпроқ Владимир Маяковский, Нозим Ҳикмат, Фафур Фулом вазнини — сарбаст вазнини кўтаради. Лекин ёшлар орасида ҳозирча ҳеч ким бу вазнини уdda қила олмапти. Шунинг учун ўзимизнинг ҳаммабоп жайдари вазн — бармоқ вазни ҳақида гапиришга тўғри келади. Фақат бўғинларнинг бара-вар келавериши ёки фақатгина умумий ички ритм бўлиши

ҳали шоир қўллаётган вазни мумтоз даражада дейишга асос бермайди. Ҳолбуки, ҳақиқий шоирлар учун ҳар бир товушнинг ҳам ўз такрорланмас қиммати бўлган. Фафур Фуломнинг “Соғиниш” шеърисидаги дастлабки мисраларни ёдингизга келтиринг ва уни бўғин-бўғинга бўлиб, қадамингиз ритмига солиб ўқиб кўринг:

Зўр кар-вон йўли-да етим бўта-дек,
Инги-зор кўзлар-да ҳалқа-ҳалқа ёш.

“Қадам такти” бузилмайди. Кўриниб турибдики, бармоқ вазнида юқоридагидек ёза билиш ҳам нозик санъат. Афсуски, бизнинг кўп шеърларимиз юқоридаги “қадам такти”га умуман тушмайди. Шеърнинг бениҳоя тартиблилиги унинг бир фазилатига ўн фазилат қўшадики, у қўшиқ бўлганда ҳам зўрма-зўраки эмас, балки табиий қўшиқ бўлади.

Бу жиҳатдан аруз вазни энг яхши мактабдир. Шеърни шеър қиладиган нарсаси образлиликдир. Ёш шоирларимиз кўпинча бутун бир шеърни биттагина ўхшатиш ё сўз ўйини асосига қурадилар. Агар шеър 8 мисра бўлса, юқоридаги 7 мисрада ҳеч қандай образ ҳам, фикр ҳам бўлмайди, ҳаммаси охириги мисрани бир амаллаб айтиб олиш учун келтирилади, холос. Ҳолбуки, руҳий таҳлил, драматизм, фикр ҳар бир мисра учун барабар бўлиши; шоир ҳамма мисрага бир кўз билан қараши, ҳамма мисрада ўз маҳоратини намойиш қилиши керак. Навоий ғазалларининг ҳар бир мисрасидаги образ бизнинг бутун бир шеърятимиздаги хулосадан бир неча маротаба баланд туради. Албатта, Навоий зўр маҳорат соҳиб бўлган доҳий шоир. Унинг даражасида бўлишни ҳар кимдан талаб қилавериш ҳам кулгули бўлур эди. Лекин, гап бу ерда оддий шоирлик маҳорати ҳақида кетаётирки, буни ёшлардан бемалол талаб қилишга ҳаққимиз бор.

Ёшлар Навоий тўғрисида ўзаро кўп гаплашадилар, унинг ҳайкали остига эҳтиром билан гулдасталар қўядилар, ўзларини унинг шогирди ҳисоблайдилар, ўрни келганда Навоийни дунёдаги барча даҳолардан баланд қўйиб ғурурланадилар. Албатта, шундай бўлиши ҳам керак. Лекин шогирд шогирд бўлиши учун устознинг санъатини эгаллаган, унга янгилик қўшган бўлиши лозим-ку! Агар шогирд ўз устозини ҳаммадан баланд қўймоқчи экан, у устозининг такрорланмас фазилатларидан хабардор бўлиши, ҳеч бўлмаганда, ўз ижодида устознинг сал-пал таъсири сезилиши лозим-ку?!

Афсуски, бизларнинг деярли кўпчилигимиз Навоий ижодининг сиру асроридан беҳабармиз. Навоий ғазалларида (умуман Шарқ мумтоз шеъриятида) ногаҳоний образлар, муқоясалар, фикр ўйинлари, лутфлар, ҳатто ҳарф ўйинлари шунчалик кўпки, битта мисранинг ўзиданоқ уларнинг ҳаммасини топиш мумкин. Масалан, Навоийнинг машҳур бир байтини олиб кўринг:

Қаро кўзим, келу мардумлиг эмди фан қилғил,
Кўзим қаросида мардум киби ватан қилғил.

Бу ерда биргина “кўз қораси” ибораси орқали икки хил “ранг” қизиқтиради: “қаро кўзим” — “кўзим қораси”.

Ёки: “мардум” сўзи икки хил маънода — “кўз қораси” ва “одам” маъноларида келмоқда.

Хуллас, Навоий мисраларида шакл қанчалик махсус бўлмасин, барибир, мазмун биринчилигига путур етмайди. Биз ёшлар Навоийнинг ана шу улуғ мактабидан, албатта, сабоқ олиб туришимиз шарт.

Ғарб адабиётининг реалистик методи билан Шарқ мумтоз шеъриятининг гуманистик тамойиллари ва шакл таровати бирга қўшилса, кўз олдимизда шундай гўзал бир манзара намоён бўладики, афсуски, уни яратиш ҳар кимга ҳам насиб бўлавермайди. Мен тенгқур жўраларимга ўшандай буюк ният йўлида заҳматли меҳнат қилишларини тилардим.

1966 йил.

ТААССУРОТЛАР

Бизнинг шеъриятимиз ниҳоятда бой ва ранг-баранг мумтоз меросга эга. Бу мерос адабиётшунослик томонидан ҳар тарафлама ўрганилаётир. Мумтоз шеъриятнинг чуқур ўрганилиши эса шоирларнинг ўз ижодий маҳоратларини оширишларига ҳам билвосита катта ёрдам бериши шубҳасиздир. Мумтозлар ижодига хос бағрикенглик, руҳий бепоёнлик, жаҳоний дардқашлик ҳали кўп авлодларга маҳорат мактаби бўлажак. Лекин, шубҳасиз, ҳар бир давр адабиётининг ҳам ишланган ўз тажрибалари бўлади. Йигирманчи аср адабиёти, хусусан, унинг шеърияти қай даражададир ўзининг умумжаҳон мактабини яратиб турибди. Биз бугунги кунда мумтоз адабиёт аъёнлари билан бир қаторда Ро-

биндранат Тагор ва Гарсиа Лорка, Нозим Ҳикмат ва Фафур Гулом каби кейинги аср адабиёти вакиллари билан бой анъаналарига ҳам эгамиз. Биз бугун ўзида умумжаҳон тараққийпарвар адабиётининг энг яхши томонларини умумлаштирган ва ўзи ҳам классикага айланиб қолган миллий адабиёт анъаналарига эгамиз. Биз учун умумжаҳон адабиётининг энг яхши томонлари билан бир қаторда янги давр адабиётининг тажрибалари ҳам қимматлидир, замондош тенгдошларимизнинг изланишларини ўрганиш ҳам фойдалидир. Ҳозирги йилларда — адабиётда, айниқса, фуқаролик мавзуи, замонавийлик муаммолари, ғоявийлик масалалари тез-тез кун тартибига қўйилаётган пайтларда ёш адабиётчиларнинг бир жойга йиғилиб фикр алмашувлари, кўпни кўрган устозлардан сабоқ эшитишлари ниҳоятда фойдалидир. Албатта, ёш ёзувчилар кенгашлари чақирилишининг зарурий сабаблари ҳам шунда бўлса керак. Биз қатнашган кенгашда уч юзга яқин ёш адабиётчилар атоқли адиблар билан ёнма-ён ўтириб суҳбатлар олиб бордилар, улардан қимматли маслаҳатлар олдилар.

Дарёсан, дарёдай тирикчилик қил, — деганларидек, кенгаш юксак савияда ўтди, яъни гап адабиётнинг ибтидоий унсурлари устида эмас, балки муаммолари, ғоявий-бадиий савияси устида бўлди. Тўғри, семинарларда маслаҳатга муҳтож бўлган баъзи хомуш асарлар ҳам учраб турди. Аммо асосий гап ҳар бир ёш шоир ижодидаги бош масалалар, эстетик қарашлар, маҳоратнинг қай даражада юксаклиги устида бордики, ёшларнинг асарларига ҳар доим ҳам ана шундай феъли кенглик ва катта талаб билан қаралса, фақат фойдали бўлур эди.

Семинарларда ҳам ёш шоирлар ижодига юксак талаб билан қаралди, гап бирор шеърдаги бирор мисранинг ғализлиги устида эмас, балки ўша шоирнинг ижодий портретини кўпроқ белгиловчи фазилатлар ва қусурлар устида бўлди. Шу ўринда мен қизиқ бир мисол келтириб ўтмоқчиман. Бизнинг семинарда (унда шоирлардан Қайсин Қулиев, Давид Қуғултинов, Константин Ваншенкин, Юлия Друнина, Наум Гребнев ва бошқалар иштирок этди) Анатолий Кравченко деган бир шоирнинг китоблари муҳокама бўлаётган эди. У “Солдатлар” деган шеърини ўқиб қолди. Шеърнинг маъноси: солдатлар ўладилар, жангларда ўладилар, постларда ўладилар, лекин улар абадий ўлмайдилар, деган гап экан. Шоир айтмоқчи бўлган фикр мутлақо тушунарли. Яъни, шоир инсонлар учун, уларнинг осойишталиги учун ва бахти

учун жонини фидо қилганлар ўлмайдилар, мангу яшайдилар демоқчи. Жуда яхши, олижаноб гап. Лекин, шу пайт кимдир: “Афсуски, минг афеуски, солдатлар ўладилар”, деб қолди. У яна: “Шеърятнинг вазифаси мана шу даҳшатни очиб бериш, инсоният кўксига мана шу уруш очган яралардан силқиб ётган қонларни кўрсатиш, инсонлар билан қўшилиб изтироб чекиш, урушга қарши бутун инсоният билан биргаликда фожеали нидоларга бой ҳайқириқлар айтиш эмасмикин”, деди. Бу фикрга қўшилмаслик мумкин эмас эди. Демак, Кравченко шеърини таъсирчан чиқаролмабди. Бу, адабиётшунослик тили билан айтганда, криптограмма билан иш битмайди, чуқур психологизм керак, дегани эди. Шу ўринда мен Фафур Фуломнинг “Соғиниш”, “Сен етим эмассан”, Ҳамид Олимжоннинг “Роксананинг кўз ёшлари”, “Ниҳол” каби шеърларини ўйлаб кетдим. Ахир шу шеърлар ҳам урушга қарши, унинг фожиона даҳшатларига қарши айтилган шеърлар эмасми? Уларда инсоният кўксига уруш очган яралардан оқаётган қонни кўрсатиш ҳам бор, уларда урушга қарши айтилган фожеали нидолар, азамат юракнинг ҳайқириқлари ҳам бор. Дарҳақиқат, шеърятда руҳий теранлик ва самимийлик етишмаса у чидаб бўлмас даражадаги бетаъсир бир нарсага айланиб қолади. Бунга мисол, афсуски, жуда кўп. Лекин ҳозир буни гапириб ўтиришнинг ўрни эмас. Шеърнинг таъсирчанлигини таъминлайдиган компонентларни санаб ўтиришнинг ҳам ҳожати йўқ. Бунга самимийлик ҳам, ҳар бир сўзнинг елкасига мазмунга мос кайфиятлар, турфа хил оҳанглар юклай билиш ҳам ниҳоят, шеърнинг лойини ниҳоясига етказиб қорабилиш, яъни, уни тугалланган, мукамал бир асарга айлантира билиш санъати ҳам киради. Бунинг ҳаммасини уддалай билиш эса ҳазилакам иш эмас. Агар биз — бирорта ёш шоир болалик йилларимиз ҳақида шеър ёзмоқчи бўлсак, тахминан шундай деган бўлар эдик:

У кунларни эслай олмайман,
Ётган бўлсам керак бешикда...
ва ҳоказо.

Фафур Фулом эса, мана эътибор қилинг, нима деган экан:

Тугилган кунимни эслай олмайман,
Ташаккур дейишга арзигулик тонг.
Танам йўргакланган, муштим тугилган,
Олтин рудасидай ишланмаган онг.

Кўряпсизки, бу ерда ҳеч қандай декларативлик йўқ, балки ажойиб шоирнинг миллий рангларга бой тили (“Танам йўргакланган, муштим тугилган”), босиқ ва теран овози (“Олтин рудасидай ишланмаган онг”), самимият ва эркалиги (“Туғилган кунимни эслай олмайман”), кайфияти (“Ташаккур дейишга арзигулик тонг”) сезилиб турибди. Ҳа, бизнинг шеъриятимизда маҳоратнинг ана шундай мактаблари бор, улардан тинмасдан ўрганиш лозим. Ҳозирги замон Европа шеъриятида баъзан ребусчилик, шаклий маҳдудлик, чинакам маҳорат эмас, маҳоратбозлик учраб турадики, улар ҳам гоҳо Шарқдан шарқона руҳий теранликни, таржима қилиб бўлмас даражада миллий шоир бўла билиш санъатини ўргансалар, фойдадан холи бўлмас эди. Шу нарсани баъзи семинар иштирокчилари фаҳмлаб қолишган шекилли, улардан бири Шарқ ва Ғарб шеърятини хусусиятларини ўзига яхши сингдира бошлаган ёш ўзбек шеърятининг имкониятлари ниҳоятда кенглигини қайд этди. Ростдан ҳам, умумжаҳон адабиёти тажрибаларини омихга қилиб ўрганаётган ёшлар бизда оз эмас. Бунинг учун қувониш керак фақат. Аммо, баъзи ёшларимиз замонавий мавзуларга қўл урганда асарни ниҳоясига етказолмай қоладилар, гоҳо шеърларда сўз кўп, кўмир оз бўлади, таъсирчанлик, тил рангдорлиги етишмай қолади. Тўғри, замонавий мавзуларда асар ёзиш қийин. Чунки кўз олдинда кечаётган воқеа ва ҳодисаларнинг катта-кичиклигини бир қарашда ажратиб олиш қийин бўлади. Аммо, нима бўлганда ҳам риторикага йўл қўймаслик керакка ўхшайди. Афсуски, баъзи асарларда гоъвийлик бир қадар таъминланган жойда бадиийлик етишмай қолади ёки аксинча. Ёш ёзувчилар кенгашида ёшларга қўйилган асосий талаб шуки, гоъвий етуклик ва бадиий баркамолликка эришиш учун маҳоратни ҳар тарафлама ошириб боришимиз керак.

1969 йил.

ОРЗУГА АЙБ ЙЎҚ...

Улуғ итальян шоири Дантенинг ижоди инсониятнинг камолот сари ташлаган энг улкан қадамларидан биридир. Дантени Европа адабиётида кўпинча пайғамбарлар билан қиёс қилишади ва унинг “Илоҳий комедия”сини жаҳон адабиётида тенги йўқ ягона асар, деб эътироф этишади. Пушкин тили билан айтганда, “Жаҳаннам” бўлимидаги бир бу-

тушликнинг ўзиёқ даҳо самараси ҳисобланган бу асар воқеалари кўринишдан “нариги дунё”да кечса ҳам, унинг марказида ҳақиқат ахтарган жафокаш инсон, иқболи нигун доҳий санъаткор образи турибди”. Шунинг учун бўлса керак, бу асарни “Дантенома” деб ҳам аташади. “Илоҳий комедия” ёзилган даврларда, комедия тушунчаси ҳозиргидек кулги аралаш сахна асарини эмас, балки, умуман, бадиий шаклни, хусусан, йирик шеърини лавҳаларни ҳам англаган. Кейинги асрлардагина Бокаччио уни қайта нашрга тайёрлаётиб, “Илоҳий комедия” деб атаган.

“Илоҳий комедия” шеърини шаклининг ниҳоятда мураккаблиги (терции), ҳар сатрда турфа хил маъно англантиши, сон-саноксиз исм ва тимсолларнинг ўша давр Европа тарихий географияси билан чамбарчас боғланиб кетганлиги ва ниҳоят, бир қарашда диний теологик тусга эга эканлиги сабабли қадимги Шарқда тарқалмай келган. Унинг таржимаси Шарқда кейин ҳам бўлмаган.

Орзуга айб йўқ, дейдилар. “Илоҳий комедия”ни ўзбек тилида кўриш иштиёқи устун келгани учун унинг таржимасига қўл урилди. Аммо бу дегани — “Илоҳий комедия” ўзбек тилида беқиёс жаранглайди дегани эмас. Эҳтимол, бу асар ҳали бир неча бор таржима қилинар. Чунки таржима нусхалари кўпайган сайин буюк ижодкорлар даҳосининг янги-янги қирралари ҳам очилиб бориши шубҳасиздир.

1969 йил.

ШОИР ТАБАССУМИ

Миртемир домла...

Бу номни эшитганда беихтиёр қалбимизга бир илиқлик югуради. Бу илиқлик, энг аввало камтар ва жозибали бир инсонга ҳурматимиздандир. Бу илиқлик халқимизни қирқ беш йилдан буён хушнуд этиб келаётган каттакон бир шоирга муҳаббатимиздандир. Ҳа, домла Миртемир ҳақиқатан ҳам улкан инсон ва катта санъаткор... Миртемир домланинг биргина таржима соҳасидаги хизматларини баралла дунёга доғруқ қилса бўлади. Домла маҳорат билан ўзбек тилига ағдарган асарлар ҳали бир неча авлод китобхонларига завқ-шавқ бериши шубҳасиздир.

Ўш, у кишининг ўз шеърини-чи? Ўзбек миллий адабиётида Фафур Фулом, Ҳамид Олимжон, Ойбек, Шайхзода шеъ-

рияти каби Миртемир шеърляти, деб аталган ибора ҳам бор. Маълумки, бундай ибора адабиётда ўзига хос мактаб яратган, ўз замини ва ўз осмони бўлган санъаткорларга нисбатан қўлланилади.

Миртемир домла ҳам ана шундай санъаткорлардан биридир. Биз ёшлар, бошқа устозларимиз қатори, Миртемир домладан ҳам кўп нарса ўрганамиз. Миртемир домланинг энг ибратли фазилятларидан бири унинг камтарлиги билан бир қаторда, ниҳоятда меҳнаткашлиги десам, янглишмаган бўлур эдим. Ижод машаққатидан озми-кўпми хабардор бўлган ҳар бир одам Миртемир шеърларини ўқиётди, унинг ҳар бир сатр устида қанчалик тер тўкканини тасаввур қилиши қийин эмас.

Мен бу кун — домланинг 60 йиллик тўйлари кунда қўлимни кўксимга қўйиб, шундай демоқчиман:

Дунёда шундоқ шоирлар ҳам бўладики, улар ўз шеърлятини ўзи ҳаётлигидаёқ сафдан чиқиб қолишини фаҳмлаб, ногирон одамни етаклагандай етаклаб оладилар, шеърлятининг мавжудлиги ҳақида “пўшт-пўшт”лаб, эслатиб турадилар. Сиз қабилнингиздаги ижодкорлар эса, ўз асарларининг нечоғлик яшовчанлигини ботинан ҳис қиладилар, шафқатсиз вақт олдида тили унчалик қисик эмаслигини билиб, жимгина жилмайиб тураверадилар. Домла, лабингиздан мана шундай голиб табассум ҳеч қачон аримасин!

1971 йил.

БИР УМРГА ТАТИРЛИК

Ҳаёт ва Ижод тажрибаси ҳали ниҳоятда кам, тирик ёзувчини кўрса ҳайратга тушадиган мен қатори ёшлар учун 60-йилларда Ойбек каби улуг зотлар билан учрашиб мулоқотда бўлиш фавқуллодда бахт эди. Биз ахир мактаб партасидан тортиб, дорилфунун аудиториясида ҳам ўша мумтоз ёзувчиларимиз асарларини ўқиб савод чиқарганмиз. Талабалик пайтларимиздан кўча-кўйдами, Ёзувчилар уюшмасидами, оммавий йигинлардами, улуг адибларимизни узоқдан кўриб, ана Фафур Фулом, ана Ойбек, ана Абдулла Қаҳҳор дея бир-биримизни туртиб шивирлашар эдик. Ётоқхонага қайтгач, қолганларга мақтанардик. Қаранг, йиллар ўтибди...

Мен Ойбек домла билан у кишининг хонадонида икки марта учрашганман. Икки сафар ҳам домланинг уйларига

ўзларининг йўқловлари туфайли борганман. Илк дафъа Ойбек романларининг муҳаррирларидан бири марҳум Рустам Комиловга ҳамроҳ бўлиб бордим. Ўша йиллар мен Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида ишлаб юрдим. Эсимда, нашриётда Рустам ака бир кун, терлаб-пишиб, “Сени Ойбек ака йўқлапти”, деб қолди. Эндигина уч-тўрт нарсаси эълон қилинган, ҳали ўз қаламига ишониб-ишонмай юрган ёш шоирга бу ташриф қанчалик таъсир қилганини тасаввур қилиш қийин эмас.

...Уйга кираверишдаги залда деворга тақаб қўйилган мўъжаз стол атрофида домланинг рўпарасида анқайиб ўтирган ўша дақиқаларимни бир умр унутмасам керак. Рустам ака мени таништиргач, домла машаққатли талаффуз билан исмимни такрорлади. Кейин улар Зарифа опа иштирокида “Навоий” романининг қайта нашри билан боғлиқ баъзи тузатишларни муҳокама қилиб олишди. Мен бўлсам, бу мўътабар даргоҳда дафъатан нечун пайдо бўлиб қолганимни тушунолмай ҳайрон бўлиб ўтирдим.

Шу орада Зарифа опа, “Ойбек адабиётимизнинг кенжа авлоди билан қизиқаётганини, баъзи бирларимизнинг машқларимизни ўқиганлигини, мени ҳам шу сабабдан йўқлатганини” яхши бир кайфиятда айтиб қолди. Домла ниҳоятда тийраклик билан, кўпчилик номдор инсонларда жуда кам учрайдиган самимият ва болаларча беғуборлик билан опанинг гапларини тасдиқ этди. Ўша кунги қисқагина суҳбат адабий ижод заҳмати ҳақида бўлди. Эсимда, Зарифа опа, “Ойбек сизларнинг ёшингизда китоб ўқишдан бошқа нарсани билмасди. Навоий, Пушкин, Гёте, Дантеларни жуда кўп мутолаа қиларди, кинога кам кирарди”, деганида бутун вужудимдан муздек тер чиқиб кетганди. Мен гарчанд кинотеатрларга ҳадеб кираверишни ёқтирмасам ҳам, бу ўғитда вақтингни, ёшлигингни беҳуда ўтказма, деган писанда-маслаҳатни илғаган эдим. Ойбек домла бу ўғитни азбаройи таъкид билан тасдиқлади. Мен кейинчалик жуда узоқ маҳал ўша суҳбат таъсирида юрдим.

Иккинчи дафъа Ойбек хонадонига ёзувчи Носир Фозиров билан иккимиз кириб бордик. Домла ҳовли ўртасида оддийгина курсида, бошида қоракўл паноқ, ёлғиз хаёл суриб ўтирган экан. Ичкарига таклиф этди. Ўша стол атрофида давра олиб ўтирдик. Носир ака ўзига хос чечанлик билан Ойбек домлани гапга соларди. Мен бўлсам, журъатсиз аҳволда мум тишлагандай жим эдим. Фавқулодда Ойбек домла менга қараб, чап қўли билан хитоб қилиб: “Ўқи!” деб қолди.

Ўша кунлари Кавказдан қайтиб, “Арманистон” деган шеъримни тугаллаган эдим. Нима бўлса бўлар деб, шеърни ўқиб юбордим. Ўша учрашув тафсилотини Носир Фозилов “Ленин учқуни” (ҳозирги “Тонг юлдузи”) газетасида кейинчалик эълон қилди. Хуллас, ўша куни менинг бутун умримга татирлик ҳодиса юз берди: Ойбек домла Ёзувчилар уюшмасига киришимга тавсия ёзиб бердилар.

Ойбек ижоди атрофида юзлаб варақ мушоҳадаю тадқиқотлар ёзиш мумкин. Лекин ҳозир гап домланинг барҳаёт сиймосини хотирлаш ҳақида кетаётган экан, мен ҳам у киши билан қисқа, лекин бир умр унутилмас учрашувларимни эсга олдим.

Тўғриси айтсам, ўша кунларни эслаш ҳозир мен учун бир томондан мароқли бўлса, бир жиҳатдан изтироблидир. Мароқли томони шундаки, Ойбекдай улуғ нисон, улкан адиб билан юзма-юз гаплашганимдан бахтиёрман, изтиробли томони шундаки, мен ким — бир ёш шоир, у зот билан рўбарў келганимда қачондир ўша учрашувларни хотира қилиб ёзарман, деб ўйлабмидим...

1975 йил.

ОЙДИН ТУЙҒУЛАР КУЙЧИСИ

Мен Пушкин асарларини ҳар сафар қўлга олганимда ёшлиқдан энг қадрдон, энг самимий, энг дилкаш дўстим билан қайта учрашгандай бўламан. Пушкин ижоди буюклиги билан китобхонни саросимага солмайди. Аксинча, унинг қулфи-дилини очиб юборади. Болалардай беғубор, олижаноб, ҳар қандай қитмирликдан холи, бирмунча ғамгин ва шикаста, айна маҳалда ҳаётсевар, эрка туйғулар соҳиби бўлган бу Зотни ёқтирмайдиган бирон инсон мабодо топилса, билингики, у яхши одам эмас. Ўз даврида Пушкинга қўл кўтарган, уни бадном этмоқчи бўлган кимсаларга эса абдий лаънатлар бўлсин!

Пушкин ҳам ҳар қандай доҳий санъаткор сингари жумла одамзотга ва фақат унинг олижаноб қисмига мансубдир. “Рус поэзиясининг қуёши” деб ном олган бу қорамтир, жингалак соч Зот — истеъдодлар туғишда унчалик сахий бўлмаган она табиатнинг энг ноёб ҳадяларидан биридир. Афсуски, бу улуғ шоир ҳали қирқ ёшга тўлмасдан ёвузлик қурбони бўлди. Афсуски, ёзувчилик инсон табиатининг энг яшовчан иллати-

дир. Шу маънода Пушкин ижоди инсониятнинг булутлар чулганган тунд осмонида эзгулик нурини таратаётган офтоб сингари тобора порлайверади. Зеро, Абдулла Тўқай ёзгани каби:

“Ярқираб юлдуз ёнодир, тун қаро бўлган сайин, Ёдима тангрим тушар, бахтим қаро бўлган сайин”. Зеро, Белинский айтгандек, “Пушкин абад яшайдиган ва ҳаракат қиладиган, ўлим топган нуқтасида тўхтаб қолмайдиган, балки жамият онгида ўсиб ривожланадиган ҳодисалар жумласидандир”.

Пушкин ижодининг, жумладан, ўзбек шоирларига таъсири ҳақида узоқ ва мароқ билан гапириш мумкин. Бу гап гоҳида умумий тус олади, илмий кўлам касб этади ва ҳақозо. Пушкин ижоди таъсири ярқ этиб кўзга ташланадиган шоирлар орасида, назаримда Ҳамид Олимжон энг биринчилардандир...

Республикамызда пушкинхонлик кунлари ўтказилиши порлоқ шеърят мухлислари учун қутлуғ байрамдир. Мен ҳам анча йиллар муқаддам буюк шоирга чексиз ҳурматимни ифодаламоқчи бўлиб бир шеър ёзган эдим. Шеър шаҳримизда қад кўтариб турган шоир ҳайкалига ишора тарзида битилган.

1977 йил.

ЮЗИНЧИ МАЪНО

Бир кун бозорда кимдир Хўжа Насриддиннинг елкасига бор кучи билан тушириб қолибди. Насриддин орқасига қарабди. Шунда нотаниш киши ўсал бўлиб, узр сўрабди.

— Кечирасиз, мен сизни Тошмат дебман.

— Ҳечқиси йўқ, баъзан шунақаси ҳам бўлади,— тўнгиллабди афанди.

Насриддин кечқурун чойхонада Тошматни кўриб қолибди-ю, узоқ ўйлаб ўтирмай ёнига бориб бор кучи билан мушт туширибди.

— Нима гап? — ҳайрон бўлибди Тошмат.

— Омонатингни ол, оғайни. Бозорда бир дўстинг мендан бериб юборган эди,— жавоб берибди афанди.

Менимча, таржимоннинг вазифаси ҳам Насриддинникига ўхшаш — олинган зарбани худди шу даражадаги зарб билан етказа билиш.

Бунинг учун нима қилиш керак?

Таржима этилаётган асар тилини билишми?

Албатта, асл нусха тилини билиш таржимон учун катта шараф. Қанийди ана шундай таржимонлар кўп бўлса... Афсуски, ҳаёт бизнинг истакларимиз билан ҳаммавақт ҳам ҳисоблашавермайди. Бобил минорасини эса қандай бўлмасин қуриш керак. Таржимон бир неча тилни юксак малака билан таржима қила оладиган даражада билиши мушкул иш. Баъзан шундай бўлади: таржимон асл нусха тилини билади-ю, аммо бўш таржима қилади. Таржимон олим С. Иванов ажойиб тилчи, ўзбекчани яхши билади, унинг Навоийдан қилган таржималари малакали ва аслига тўғри. Бироқ нима бўлгандаям у фан кишиси. Ўзбек тилини билмайдиган Лев Пенковский эса Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин”ни таржима қилди. Бу гапни “Лайли ва Мажнун”ни маҳорат билан ўгирган С. Липкин ҳақида ёки Н. Гребневнинг таржималари хусусида ҳам айтиш мумкин. Уларнинг тилни билмасликларини нозик психологик интуиция, шеъринг таржима маданиятини пухта эгаллаганликлари ва умуман, шеъринг қонуниятларини чуқур англашлари ювиб юборган.

Шундай қилиб, асл нусха тилини биладиган таржимонлар кам, таржимага эса эҳтиёж катта экан, бундай шароитда сатрма-сатр таржима орқали ўтириш тажрибаси ҳам қўл келади. Лекин сатрма-сатр таржима қилувчи киши ўз ишининг кўзини биладиган бўлиши зарур. Ачинарлиси шундаки, ижодкор таржимон учун “хом ашё” (подстрочник) тайёрловчи кишилар ҳам на асл нусха тилини ва на ўз тилларини чуқур ҳис этадилар. Ҳолбуки, улар асл нусха тилининг биллагонлари ҳисобланадилар!

Арманистон ҳақидаги шеъримда “Бош уриб Ереван дарвозасига” деган мисра бор. “Бош урмоқ” ўзбек тилида икки хил маънони англатади ва қайси маънони ифодаётганини матн мазмунидан билиш мумкин. Сатрма-сатр таржима муаллифи эса уни “Бошим билан урдим Ереван дарвозасига” деб ўгирган. Бадиий таржимон шунда нима қилиши керак? Битта йўл бор — “эркин” ёндошиш.

Таржимоннинг эркинлиги, менинг назаримда қатъий чегараланган бўлиши керак. Мен шундай эркинлик тарафдориманки, таржима қилинган асарни уни аслиятда ўқиган киши дарҳол танийдиган бўлсин (бу ўринда гап ўзимиз қатори шоирлар асарлари таржимаси ҳақида бораётир, ҳар қандай “илтифот” ортиқчадир). Эркинликнинг чегараси ана шу. Бу эркинлик чегарасидан чиққан ҳамоно исталган нарса юз

бериши — ўртача асар яхши бўлиши, яхсиси эса расвога айланиши мумкин. Бизда: “Қозонда бори чўмичга чиқади”, дейишади. Таржимон қозонда йўқ нарсани бор қилса, бу ёмон. Лекин қозонда борини чиқара олмаслик минг чандон ёмонроқдир. Агар таржимада вазн, оҳанг, шеърый қаторлар ва услуб сақланмас экан, асар ўзининг миллий қиёфасини бутунлай йўқотади.

Таржимада шеърый тилнинг табиийлигига қандай эришмоқ мумкин? Сўзма-сўз таржимада уни бериш мумкин эмас. “Ўзга тил” имкониятларини “ўз тилинг” имкониятларига алмаштириш билан ҳам иш битмайди. Учинчи маъқул йўлни топиш — таржима қилинаётган тилдан бадийий муқобилот ахтариш лозим. Бу эса ҳар гал янгидан ҳал қилинадиган ижод сиридир. Мисол тариқасида улуғ Бедил ҳақидаги бир ҳикоятни келтирмоқчиман. Бедилхонлар вақти-вақти билан унинг шеърларини ўқиш учун йиғилиб турганлар. Шундай гурунглاردан бирида бедилхонлардан бири битта мисранинг 99 маъносини кашф қилишга муяссар бўлган. Унинг ғолиблигини ҳамма бирдай тан олган. Аммо, кечаси тушида Бедилнинг ўзи намоён бўлиб, унга миннатдорчилик билдиргач, мисранинг юзинчи маъносини айтиб берган.

Энди ижод сирларини қўйиб, том маънодаги аниқлик ҳақида сўзлашайлик. Гап таржима объекти танлаш хусусида бормоқда. Ҳар бир ижодкор, албатта ўз асарининг бошқа тилга ўгирилишини хоҳлайди. Умидли дунё, дейдилар. Аммо ростини айтганда, барча ёзувчиларни ҳам бунга лойиқ деб бўлмайди. Хўш, нима қилиш керак?

Ёзувчилар уюшмалари қошида холисона иш кўрадиган, таржимага арзирли ишларни танлаб, таржималарнинг сифатини назорат қилиб турадиган, энг асосийси, “уддабуронлар ва товламачилар”нинг кавушини тўғрилаб қўядиган Бадийий кенгаш тузилса яхши бўларди.

Ҳар қолда таржима сифати масаласи ҳозир оғир аҳволда бўлиб, жиддий аралашувни талаб қилади. Баъзан асарларинини шундай ўгиришадикки бошқа тилда чиққанидан хафа бўлиб кетасан, ҳатто. Москвада нашр этилган тўпламимдаги шеърлардан бирида Олимхон ва Раҳимов номлари тилга олинади. Олимхон — Бухоронинг сўнгги амири, Раҳимов эса — биринчи ўзбек генерали. Таржимада (хайриятки, корректурада уни тузатишга улгурдим) амир Олимхон — “олим бобо”га, пиёда қўшин генерали С. Раҳимов — “учувчи”га айланган?

Таржимачилик хайрли иш. Аммо асарларимизнинг бўш ва умри қисқа таржималарини чоп қилдирилишига лоқайд бўлмаслигимиз, бефарқ қарамаслигимиз керак. Энди ёш ва талантли таржимонларни тайёрлаш, уларнинг сафини кенгайтириш тўғрисида жиддий бош қотириш жуда зарур. Умуман таржимачиликка ижодиётнинг биринчи даражали масалаларидан бири сифатида қараш, унинг такомили учун аниқ тадбирлар белгилаш вақти келди.

1977 йил.

ЭҲТИЁЖ ФАРЗАНДИ

Пушкиннинг замондоши Гнедичи: “Шоирлар бармоқларини сўриб тамадди қилувчи айиқларга ўхшайдилар”, деган экан. Ўйлаб қарасангиз бу гап шоирлик ишининг табиатига анчайин мос келади. Негаки, шеър ёзиб турган шоир ўша дақиқада фақат шеър завқи билан яшайди. Унинг яратаётган асари бошқалар учун балки бир чақадир, балки ўша шеър чиндан ҳам айиқ бармоқлари каби бесамардир. Аммо, шоир ўша дақиқалар завқли меҳнат қуюнида ўзини ниҳоятда бахтиёр ҳис этади. Ахир ўз қудратини яхши билган Пушкиндай зот ҳам бир кун ниманидир ёза туриб, завқини яширолмасдан: “Мен бугун даҳоман!” деб хитоб қилган-ку.

Ижоднинг кўпчилик учун марҳаматлик эҳсони шундаки, унинг завқидан даҳо санъаткор ҳам, ғўр ҳаваскор ҳам бебаҳра қолмайди. Мени ҳам шеърят кўчасига олиб кирган ўша завқдир. 50-йилларда кўпчилик нима мавзуда, қайси шахс ҳақида шеър ёзган бўлса, мен ҳам ўша атрофда нималарнидир ёзаверганман. Ўйлаб кўринг — на кино, на радио, на бирор дов-дарахт бўлган чекка қишлоқда ёш болага нима ҳам юпанч бўлиши мумкин? Албатта, китоб-да. Акаларим турли институтларнинг адабиёт факультетларида ўқишарди. Таътилга келганларида турли китобларни қолдириб кетардилар. Пушкин, Лермонтов ва Некрасовнинг ўзбекча чиққан китоблари, Ҳамид Олимжон, Фафур Гулом асарлари, кўпдан-кўп романлар. Каттагина кутубхонамиз ҳозир ҳам бор. Баҳор тошқинлари, саратоннинг зерикарли, жимжит кунлари, кузнинг изғиринли оқшомлари, қишнинг олис кечалари, қоп-қора осмонда чарақлаган сонсиз юлдузлар, раҳматлик Маҳкам момонинг турфа ривоятлари, Исмоил чўлоқнинг олди-қочди эртаклари худди кечагидек эсимда. Нима-

ларнидир ёзгим келарди. Қандай бўлмасин ҳисларимни қоғозга тўкиб солмоқчи бўлардим. Табиийки, мен шеър ёза бошлаган эдим. Бора-бора шу машғулот умримга юк бўлишини ўйлабмидим... Майли, бу ҳақда гапни қўя турайлик. Умуман шеърят киши қалбига, энг аввало, руҳий ташналик, чексиз эҳтиёж, ажиб бир сеҳр тариқасида кириб келади, шекилли. Шунинг учун мен шеърятни эҳтиёж фарзанди, деб атайман. Қуйида ҳаваскор шоир босиб ўтиши мумкин бўлган баъзи босқичлар ҳақидаги тасаввур ва таассуротларимни қисқача айтиб ўтмоқчиман. Француз файласуфи Гельвеций: “Шеър ё юксак чўққиларда ёки ғорларда яратилади”, дейди. Дарҳақиқат, шеър инсон руҳининг бирмунча ғайритабиий, айрича ҳолатидан туғиладики, зукко файласуф буни образли ифода этган. Ўша чексиз уфқлар, сирли милтираган сонсиз юлдузлар кимда ҳам ҳис-туйғу уйғотмайди, дейсиз! Албатта, ҳаммада ҳам. Фақат ижод дардига чалинган одамда бу туйғу чексиз армонга, гўзал изтиробга, қондирилиши ниҳоятда зарур бўлган эҳтиёжга айланади. Бу эҳтиёж чинакам шоирни умр бўйи таъқиб этади... Мен ҳозир шоирнинг нуқтаи назарлари шаклланмаган, юлдузлардан... бошқа эҳтиёжлар бошига тушмаган, йўрғадаги ҳолати ҳақида гапирмоқдаман. Эл эътиборини қозонишни ўйлаш, мақтов ёки мукофотлар учун гадоларча ялтоқланишлар бу босқичда учрамайди. Назаримда, шоирнинг тарбияси, агар у зарур бўлса, худди мана шу жойдан бошланмоғи зарур. Шеър техникасини эгаллаш мавсуми ҳам, адабиётнинг чексиз чаманига парда кўтариб мўралайдиган чоғлар ҳам мана шу ўспиринлик йилларига тўғри келади. Бўзбола шоир бу босқичда фақатгина самимият билан иш кўради. Унинг ҳаёт ҳақидаги фикрлари нечоғли ибтидоий бўлмасин, шеъринг техникаси нечоғли ғўр кўринмасин — унинг орқасида тоза, покиза, самимий юрак уриб туради. Ҳатто, унинг тўқиган ёлғонлари ҳам самимий бўлади. У баъзи тажрибали шоирлар сингари бошқаларга тақлид қилаётганини яшириб ҳам ўтирмайди. Дарвоқе, тақлид ҳақида. **Тақлид** — бутун маҳалла биладиган оқсоқолнинг чопонини бошқа биров кийиб юргандай гап. Таъсир эса бошқа нарса. **Таъсир** — Абдулла Қаҳҳор таъбири билан айтганда, устоз кўзойнагини тақиб олиб, ўз материални текшира бошлашингдир. Буларнинг барчасидан фарқли ўлароқ таъсирланиш ҳам борки, у номунтазам бўлиб, турли-туман воқеа ва ҳодисаларга киши қалбининг акс-садо беришидир. Н. Асеев М. Луконинга ёзган хатида айтади: “Яхши шеър ўқисанг, сенинг ҳам бирор нима ёзгинг келиб

қолади, ёмон ёхуд ўртача нарса ўқиганда эса, умуман, ёзишдан ҳафсаланг пир бўлади”. Гарчи бундай ҳолат ижодкорда умр бўйи давом этса-да, ўспиринлик йилларида, айниқса, яққол кўзга ташланади. Жуда кўп ўспирин шоирлар иштиёқи сўнганиданми ё турмуш мажбуриятлари туфайлими — шу босқичдан нарига ўтолмайдилар. (Шоирларга эътибор кучайган бизнинг замонда, шоир бўлсам нима қипти, қабилда ўзини ҳам, адабиётни ҳам қийнаб юрганлар, афсуски, кўп. Улар, ҳатто китоб ҳам чиқзади, қандайдир йўллар билан Ёзувчилар уюшмасига ҳам кириб олишади. Аммо бу ўринда мен шеъриятни қисмат деб билган шоирлар ҳақида гапирмоқдаман.) Хўш, бизнинг ўспирин шоиримиз ҳалиги босқичдан омон-эсон ўтиб олди ҳам дейлик. Энди у нималарга рўбарў келган бўларди? Инсон ва ижодкор сифатида Ҳаёт ва Ижодга дуч келарди, албатта. Лекин бу босқич касбийлик бошланганидан, бурч билан боғлиқ ниҳоятда жиддий босқичдир. Бу босқичда тоғайлар суякка айлана бошлайди, яъни инсон ва ижодкор шакллана бошлайди. Очигини айтганда, инсон сифатида шаклланиш билан шоир сифатида шаклланиш жараёни бир-бирига унча қовушмайдиган турли даражаларни ўз ичига олади. Шу сабабдан, баъзан шоирларнинг хатти-ҳаракатига бир оз ажабланиб қарайдилар. Аслида ижодкор шахсининг шаклланиши инсоният учун асрлар давомида одат тусига кирган анъанавий қонун-қоидаларга нисбатан бирмунча айрича — ўзига хосдир. Бундай шахсларда ҳиссиёт гоҳо биринчи режага чиқиб кетади. Александр Блокнинг “Шоирлар” деб аталган яхши бир шеъри бор. Блок шоирларнинг аянч ва бетайин ҳаётини тасвирлаб келиб, уларнинг устидан куладиганларга мурожаат қилади:

Сенга хотинингу ўзинг бўлсанг бас,
Ўз қонунларинг бор, сен шундан мамнун,
Аммо шоир эса олам-жаҳон маст,
Қалбига сиғмайди, етмайди қонун.

(Эркин Воҳидов таржимаси)

Мен бу ўринда, шоир хаёлига нима келса шуни қилаверсин, демоқчи эмасман. Аксинча, ҳозирги замонда шоирнинг жойи энг хушёр жабҳаларда бўлмоғи керак. Юқоридаги гапларим ижодкорнинг асар яратиш тарзи, кундалик иш тартиби, илҳом жунбушларига кўпроқ тааллуқлидир. Гёте ижод жараёнини қуйидагича изоҳлайди, яъни, аввал соддалик, кейин мураккаблик ва яна соддалик. Ёш шоир илҳом билан, ҳаёт билан чинакамига рўбарў келган экан, энди уни —

болаликнинг тоза, бегубор, осуда, шўхчан туйғулари эмас, балки анчагина мураккаб борлиқ ўраб олади. Хўш, у мураккаб борлиқ нималардан иборат?

Биринчидан, яна ўша моддий олам (юлдузлар, дарёлар, дарахтлар ва ҳоказо). Иккинчидан, маънавий олам (ахлоқий масалалар, она, ёр, Ватан, абадийлик, ўлим ва ҳоказо) ва буларнинг барчасини маълум тартибга солиб, аниқ эстетик нуқтаи назарга боғлайдиган замон тушунчаси. Буларнинг ҳар бири шоирдан энди ўзига хос баҳосини кутади. Куйлайвериб сийқаси чиқиб кетган кўҳна борлиқни тасвирлай бошлар экан, шоир шеъри минг-минглаб асарлар орасидан жилла бўлмаса кўриниб турмоғи учун биринчи навбатда аслиятга эътибор бермоғи лозим. Жиддий фикр, чинакам ҳиссиёт, самимият, юксак маҳорат — ана шулар шоирнинг бундан кейинги қимматини белгилаб беради. Кўпчилик шоир мана шу нуқталарда чалғиб кетади, ҳалиги талабларнинг бирортасида оқсаб қолади. Дейлик, аллақачон айтилган гапларни такрорлай бошлайди ёки ўзи таъсирланмаган воқеа-ҳодисани замон талаби деб ёзиб, самимиятни бузиб кўяди, ҳаёт билан фаол аралашмаслиги оқибатида фикри ривожланмайди, ҳислари ўтмаслашади ва ҳоказо. Кўпинча ёш шоир санъаткор даражасига кўтарилолмайди, яъни маҳоратни етарли даражада эгаллай олмайди. Қараб-сизки, униси ё буниси етишмаган қаламкаш энди адабиётда ўралашиб юриш йўлига ўтади. Унда мукофотлар билан ўзини овутиш каби санъаткорга номуносиб хатти-ҳаракатлар кўрина бошлайди. Қусурини кўрсатган танқидчиликка қарши синтетик қиличини ўқтайди, тенгдошларига нисбатан ҳасад намоиш этади, ошкора сурбетликка ўтади. Ҳарна бор истеъдодини ривожлантирмай, адабиётга хайрхоҳликни унутиб, меҳнатдан қочган баъзи ижодкордан бундай ҳолларда зарарли унсурлар етишиб чиқади. Алҳазар, дейлиги гапимизни давом эттирайлик. Бизнинг шоиримизда юқоридаги фазилатлар озми-кўпми жам бўлди, деб фараз қилдик. Энди қолган ишлар ўз-ўзидан бажо бўлиб кетаверадими? Асло! Доимий бойиб борадиган билим мудом ўсиб, юксаладиган дид ва савия, мунтазам меҳнат бўлмаса, ижодкор замон билан баробар юролмай, яна оқсаб қолади, у кўп борса ўз маҳалласининггина “хўроз”ига айланади, охир-оқибатда эса унутилишга маҳкум этилган шоирларнинг бағри кенг рўйхатидан ўрин олади. Шоир учун билим, ўтмиш ва замон бадиий тафаккурининг барча қирраларидан, айниқса, фалсафадан чуқур хабардор бўлишни тақозо этади. (Тўғри, ҳамма

хам файласуф шоир бўлиши шарт эмас. Лекин ёзма адабиёт вакили мантиқий фикрлай билиши керак. Умуман, “Фалсафа ва Шеърят” махсус текширишни талаб қиладиган иш.) Бирмунча романтик ёш шоир учун ўқиш-ўрганишнинг фойдаси беқиёсдир. Мен бу ўринда “китоб ўқисанг, мулла бўласан” қабилдаги ўғитни такрорламоқчи эмасман. Жаҳон адабиёти, буюк сиймолар ижодини нечоғли чуқур ва мунтазам ўргана бошласанг, ўзингни шу қадар ғариброқ, камбағалроқ ҳисоблай бошлайсан. Хомкалладаги худбин хаёллар тарқала бошлайди, ўзингда чексиз интилиш туйғусини сеза бошлайсан. Ижодкор учун эса энг муҳими ана шудир. Юксак дид ва савияга эга бўлган, улкан меҳнат заҳматларидан чўчимайдиган, билимдон, истеъдодли ижодкорга бундай интилиш буюк самаралар келтириши аниқдир! Шу ўринда дид, савия ҳақида икки оғиз сўз. Бир француз олими: “Истеъдод — бу дид”, деган экан. Албатта, ўша олим туғма истеъдоднинг бирламчи эканлигини яхши билган ҳолда, уни мавжуд деб ҳисоблаб, истеъдод учун кейинчалик энг зарур ҳисобланадиган ҳаётий фазилат ҳақида гапираётибди. Буни ибора маъносининг теранлигидан пайқаб олса бўлади. Дарҳақиқат, маълум дид ва савияга эга бўлмаган ижодкор адабиётнинг биринчи элементи бўлмиш тилнинг ўзидаёқ кимлигини билдириб қўяди. Дидсиз шоир бирор сўзни бирор ўринда эплаб ишлатиши гумон. Гап шунчаки тизмалар эмас, балки анчайин жиддий шеърят устида кетаётибди. Фикримни исботлаш учун баъзи мисолларга мурожаат этаман. “Муҳокамат ул-луғатайн”да Алишер Навоий йиғламоқ сўзининг бир неча синонимларини келтиради (улар ҳолатлар ҳамдир). Хусусан, бўзламоқ, ўкрамоқ, бўкрамоқ, сиқтамоқ ва ҳоказо. Бизнинг шоирларимизнинг қаҳрамони йиғляпти дейлик. Аммо, у қайси сабабга кўра ва қандай ҳолатда кўзёш тўкмоқда? Узоқроқ изланишга тоқати қолмаган ёки диди номукамал шоир қаҳраоним умуман йиғляпти, деб қўя қолади. Ҳолбуки, ҳалигига ўхшаш синонимлар шоирга бундай ўринда жуда қўл келиши мумкин. Масалан, тасаввуримча, боласи ўлган она бўзлайди, ота ўкрайди. Ёки маълум бир сатрда унли ва ундошларнинг уйғун келиши учун тупроқни туфроқ дейишга тўғри келади. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Афсуски, ёш шоирларимиз ижоднинг мана шу каби нозик жиҳатларига кўпинча бепарво қарайдилар. Ҳаётда ҳамма нарса юз бериши мумкин. Масалан, икки севишган йигит ва қиз майсазорда учрашиб, ғаройиб ҳис-туйғуларини бир-бирларига изҳор этаётганда маъшуканинг

оёқлари дафъатан тошбақага тегиб кетиши мумкин. Аммо ўша ғаройиб ҳис-туйғуларни тасвирлайдиган шеърга тошбақанинг киришга ҳаққи йўқ. Сўзни ўз ўрнида ишлата билиш, албатта, шеърни безайди. Фафур Фуломнинг кўпгина ажойиб шеърларини она тилимизда ўқишли қилиб турган фазилат ҳам устоз шоирнинг сўзга чапдастлигидир десам, янглишмаган бўламан.

Юқоридаги сингари муроду мақсадларимизни амалга оширишнинг бирдан-бир чораси эса **Меҳнатдир**. Бир эстон театршунос олими меҳнат ҳақида гапириб, истеъдодли ялқовларга нисбатан ўртамиёна меҳнатсеварлар кўпроқ фойда келтирадилар, дейди. Ҳаётий, тўғри гап. Лекин сафарбар этилган ҳар қандай қора куч меҳнат тушунчасига тенг келолмайди. Дид ва савия билан маълум мақсадга йўналтирилган, билим ва истеъдод раҳнамолик қилган, онгли, ижодий меҳнатгина санъаткорни поғонама-поғона кўтариши мумкин. Баъзан истеъдодини ялтироқ тугмадек кўз-кўз қилиб, меҳнатни эса ночор одамларнинг машғулоти деб ҳисоблайдиган “даҳо”лар учраб туради. Улар, бир ўтиришда фалон сатр шеър ёздим, деб мақтаниб ҳам қўйишади. Ҳолбуки, назаримда, бундай гапни гапиришдан уялиш керак. Шеър осон ёзила бошланса шоир хавотирга тушмоғи, орқалдини йиғиштириб олмоғи лозим. Бир шам ёруғида фалон мисра шеър ёздим, деб мақтанган бир шоирга, шеърингнинг қиммати ҳам бир шамга баробар экан, дея Навоийнинг берган жавоби, ҳойнаҳой, асрлардан буён оғиздан-оғизга кўчиб келаётибди. Тўғри, бир ўтиришда ёзилиши мумкин, ёзилади ҳам. Потраб турган ихчам фикр, нозик, оний чизгилар ўзининг тезроқ намоён бўлишини талаб қилади. Йўқса, шоир сал ўтмай совиб қолиши мумкин. Аммо илҳомнинг қуйилиб келиши билан шеър устида олиб бориладиган кейинги заҳматли меҳнатни бир-биридан ажратиб ташламаслик керак. Юқоридаги тамойил, яъни тезкорлик шоирни бора-бора шунчаки бир бадиҳагўйга айлантириб юбориши ҳеч гап эмас. Мен Пушкин, Маяковский, Есенин сингари шоирларнинг қўлёмаларини кўрганман. Улар баъзан шеърни бир ўтиришда қоралашган. Аммо ундан кейинги меҳнат... Ақл бовар қилмайди! Шеър тузатилаверилиб-тузатилаверилиб, сўнгги нусхада дастлабки ёзилган сўзлардан баъзан бирортаси ҳам сақланиб қолмаган. Аммо шеърнинг қон гуруҳи ўзгариб кетган эмас. Шоирга ташриф буюрган дастлабки илҳом ва олов кучайса кучайганки, бироқ пасаймаган. Шоир шеър устида ишлаш жараёнида уни сўз санъати-

нинг мумтоз намунасига айлантира олган. Табиатда учрай-
диган ноёб тошларга ҳам усталар кейин шакл беради, дейи-
шади-ку. Шеърларини ўқиб тасаввур қиламанки, Ҳамид
Олимжон ҳам шеър устида ана шундай баҳодирона тер тўккан
бўлса керак... Гётенинг, ижод жараёни уч босқич, яъни, сод-
далиқдан — мураккабликка, мураккаблиқдан яна соддалиқ-
ка деган машҳур гаплари шу тариқа исботланса керак. Учинчи
соддалиқ эса буюк соддалиқдир ва унга юксак дид раҳнамо-
лик қилган машаққатли меҳнат туфайлигина эришиш мум-
кин. Мен юқоридаги гапларни ижодий тажрибам азбаройи
кўпайиб кетганидан эмас, балки Пиримқул Қодиров мақо-
ласида айтгани каби, “тажрибага муҳтожликдан” келиб чи-
қиб ёздим. Зеро, биз ёшлар ҳанузгача ўқиб ўрганаётгани-
миз, кўтарган хирмонимиз унчалик баланд эмаслиги барча-
га аён. Бошловчи шоир дўстларимга эҳтимол озгина бўлса
ҳам фойдаси тегар, деган умидда ёндафтардаги баъзи фикр-
ларни келтириб ўтишни лозим топдим.

1977 йил.

ҚАЙДЛАР

- Ҳақиқат эгилади, лекин синмайди, дейдилар. Оҳ! Мана шу эгилишида унинг неча-неча қобиргалари синиб, пайла-ри узилиб кетишини билсангиз эди!

- Бир классикнинг қабри тепасига муҳлиси келиб илти-жо қилибди: — Қанийди, бирор соатгина бўлса ҳам сизнинг шон-шуҳратингиз менда бўлса!

- Дафъатан қабр ичидан овоз чиқибди:— Менинг ўрнимга бир соатгина кириб ётишга рози бўлгин, бутун умрлик шон-шуҳратимни сенга бераман!..

- Таржима ишларим тақозо этиб, илоҳиёт тарихи билан бирмунча қизиқдим. Муҳаммад пайғамбаримиз турли касб эгаларини турли қавмларга киритибди-ю, адибларни фариш-талар орасига жойлаштирибди. Маълумки, диний таълимотга кўра, фариштанинг дини ҳам, миллати ҳам, тили ҳам бўлмай-ди. У барчага баробар. “Бежиз пайғамбар нест”, дегани шу бўлса керак.

- Дунёда энг олий бахт абадиятдир, дунёда энг машақ-қатли маҳнат эса унга эришмоқ.

- Данте айтган: “Шеърятда энг аввало ҳислар самимийлиги ва туйғулар таранглиги керак”.
- Дунёда энг шўрлик, бахтсиз зот ким? Назаримда, ҳасадгўйдир. Бошқаларни номақбул шароит хароб қилса, у ўзини ўзи ейди.
- Пушкин сўзи қадимий юнонча бўлиб, йўқ жойдан бор қилиш деган маънони англатар экан. Тасодифни қарангки, ҳақиқатан ҳам Пушкин қарийб йўқ адабиётни йўқ жойдан бор қилди.
- Иши юришмай турган бир шоир номи газетада кимдандир кейин ёзилиб қолганини кўриб ниҳоятда газабланди... О, одам! Паст кетсанг ўзинг қулаган жарнинг тубига етгунча юмалайверар экансан.

1977 йил.

ИНСОНИЙ ТУЙГУЛАР КУЙЧИСИ

Улкан шоир, болқар адабиётининг забардаст вакили Қайсин Қулиев 60 ёшга тўлди. Европанинг энг баланд тоғ чўққиси бўлмиш Эльбурс этакларида туғилиб ўсган, кадрдон Болқариясини, Чегемини жон-дилдан севган, Кавказнинг бетакрор манзараларига ошифта шоир ҳаёт ва ижоднинг машаққатли довларидан ошиб ўтиб, адабиётда қоядек мустақкам ўрин эгаллай олди. У таниқли жамоат арбоби. Қайсин Қулиев ўз таржимаи ҳолида: “Биз тонг шуъласини энг баланд тоғ чўққисиди қаршилашга болалик чоғимизданок кўниқиб қолганмиз”, дейди. Дарҳақиқат, шоир ижодида тонг шуъласи сингари илиқлик, нур каби мўл-кўл саховат барқ уриб туради. Унинг асарлари ҳар қандай ясама кўтаринкиликдан холидир. Шу маънода Қайсин Қулиевни чинакам инсоний туйғулар куйчиси деса бўлади. Шоир дўстлик ва биродарликни, олижаноблик ва муруватни куйлар экан, унинг сатрлари орасидан энг покиза инсоний туйғулар қизил ип бўлиб ўтади. У бир шеърда:

Жоҳилга майли бахт ҳамиша ёрдир,
 Ёвуз ҳам ёвузлик кўрмабди минбаъд.
 Эзгулик бизларнинг парвардигордир,
 Унга сигинурмиз абадул-абад,

деб ёзади. Халқлар дўстлигини куйлаш, инсоний ҳамжиҳатликни мадҳ этиш ҳар қандай улкан касб эгаси сингари Қай-

син Қулиев фаолиятининг ҳам бош ғоясидир. У фақат ижоди билангина эмас, балки ижтимоий фаолияти билан ҳам адабиётларимиз, халқларимиз ўртасидаги дўстликнинг толмас ташвиқотчисига айланиб кетган.

Қайсин Қулиев ўзбек адибларининг ҳам қадрдон дўсти ҳисобланади. У каттаю кичик барча ижодкорларимиз муваффақиятларидан астойдил қувониб юради. Айни вақтда республикамызда шеърят мухлислари шоир ижодини ғоятда қадрлайдилар, унинг асарлари ўзбек тилида нашр этилган ва нашр этилаётир.

Биз, шоирнинг Ўзбекистондаги мухлислари, дўстлари уни олтмиш йиллик тўйи билан муборакбод этамиз.

1977 йил.

КЎНГИЛ КАЛИТИ

Асрлар давомида сайқал топган санъатимиз бор. Биз инсон фаолиятининг турли-туман соҳаларида Ер юзи халқларидан ибрату ўрناق олишимиз мумкиндир. Аммо, адабиёт ва мусиқа соҳасида шундай улуғвор ҳамда нафис меросимиз борки, бу салтанат бизнинг шуҳратимизни абадул-абад таъминлайди. Мана шу соҳада Шарқнинг қиёси йўқ, мана шу соҳада Шарқ устозлик даъво қилиши мумкин. Мерос, албатта, мерос. Ҳаёт тинимсиз ҳаракат қилиб бормоқда, авлодлар шуурида янги-янги қатламлар очилаётир. Жумладан, кўшиқчиликда ҳам давр белгилари, XX аср оҳанглари пайдо бўлмоқда. Бу қонуний бир ҳолдир. Мен шу кунги кўшиқлар ҳақида бир-икки калима сўз айтмоқчиман.

Яхши кўшиқ дилга малҳам бўлади, у кўнгил калитидир. Бунга заррача ҳам шубҳа йўқ. Яхши кўшиқ, яхши музика тинглаганда киши ўзини мутлақо бошқа оламда ҳис этади, хунук ҳодисалар, аянч хотиралар дилдан бир зум тумандек кўтариллади. Айниқса, киши кўз олдида манзараларни келтирувчи кўшиқлар менга жуда ёқади. Бепоён кенгликлар, турналарнинг чўзиқ ва ҳасратли нидолари... булар бари кўшиқлардир, булар бари табиатнинг улуғвор уйғунлигидан таралган садолардир. Яхши кўшиқлар ҳамиша яратилган. Улар консерватория ва нота ёзувидан кўра анча қадимийроқдир. Муҳит, айниқса, шаҳар шароити — кишини шундай бир аҳволга солиб қўйганки, эртадан то кечгача — хоҳлайсизми, йўқми, аллақанча товушларни, ғалати садоларни

эшитишга мажбурсиз. Радио ва телевидение муомалада турган экан, яхши қўшиқлар баробарида ўртачасини ҳам, афсуски, ниҳоятда ғариб қўшиқларни ҳам гоҳида беихтиёр тинглаймиз.

Ғариб қўшиқлар! Уларни тингловчиларга менинг дилдидан раҳмим келади. Чунки бундай қўшиқлар ўзининг чучмал оҳанги, пойма-пой сўзлари билан асабларни беомон арралайди, миллионлаб тингловчиларни бир нафас бўлса ҳам гоёт ноқулай аҳволга солиб қўяди, дидсиз, фаросатсиз ашуланинг дастидан дод дегинг, дунёдан бош олиб чиқиб кетгинг келади. Хўш, ашуланинг шеърини ёзган шоир назмбоз товламачи экан, унинг мусиқасини ёзган бастакор аллақандай оҳангфуруш экан, ижрочи без теришдан бошқа ишга ярамайдиган ўткинчи саводсиз кимса экан, миллион-миллион халқда нима айб?! Нега улуғ дид ва фаросат эгаси бўлган буюк халқ бундақанги масхарабозликни тинглаши керак? Ўша ноинсоф шуҳратпараст кимсалар халқнинг дидини бузаётганини, уни оёғидан орқага тортаётганини билармикин? Энг аввало, тингловчини изтиробга соладиган нарса ашуланинг шеъридир. Чунки, нўноқ мусиқани, ҳа, бу ҳам бир тинғир-тинғир экан-да, деб қўя қоласиз. Аммо қўшиқ шеъри, хоҳлайсизми-йўқми, тешиқ қулоқдан ичкарига киради. Биз қўшиқларимизда ижтимоий мазмун бўлишини хуш кўрамыз. Дуруст, ижтимоий мазмун зарур, унга басталанган куй ҳам, бир даражада ижтимоий бўлиши керакми-йўқми? Акс ҳолда тракторга қараб, “оҳ, трактор”, деб хониш қилиш қўшиқчилик санъатини масхара қилишдан бошқа нарса эмас. Дунёда бирор нарса ўз-ўзича қўшиқ бўла олмайди. Унга муносабатда қўшиқ элементлари бўлиши мумкин.

Яна бир ҳодиса кўзга ташланади. Иқтидорли бир неча шоирларни ҳисобга олмаганда, кўпгина бозори касод қаламкашлар ночорликдан ўзларини қўшиқчиликка урадилар. Ҳолбуки, бир неча минг нусхада нашр этиладиган уларнинг бўш асарларидан кўра, ғариб қўшиқлари халққа кўпроқ зиён етазади. Чунки, уни миллионлаб одамлар тинглайди. У ёшларнинг мўрт ва мурғак дидини бузади. Мана шу сабабдан ҳам шоир қўшиқчилик даражасига тушмаслиги, балки қўшиқчилик даражасига ўсиб етишмоғи керак. Бу ўринда бастакорнинг ўрни ниҳоятда катта. Ўқиш учун яратилган шеър қўшиқ бўлмаслиги мумкин. Уни зўрлаб қўшиқ қилишдан заррача фойда йўқ. Агар бастакор шеърга мос оҳанг топса, шеърнинг ижросига путур етказмаса, бирор мурод ҳосил бўлиши мумкин. Масалан, Ҳ. Олимжоннинг “Ўрик гулла-

ганда” шеърини олиб кўрайлик. Мана шу шеър кўшиқ бўлиши мумкинлиги ҳеч кимнинг хаёлига келмаган. Аммо бастакор Манас Левиев бу шеърга мос шундай куйни топдики, эндиликда бу кўшиқни кўпчилик эътибор билан тингламоқда. Туроб Тўланинг кўпгина муваффақиятли чиққан кўшиқлари ҳақида ҳам шундай фикрларни айтиш мумкин. Масалан, Т. Тўла ва М. Ашрафийнинг “Жаннатда ҳам топилмайди бу чоғлар” мазмунидаги кўшиғини кўпчилик хуш кўради. Кўшиқ бўладиган сўзнинг ўзида аллақандай эркалик бўлмоғи лозим, тўпори сўз кўшиққа ҳеч қачон сиғмайди. Бастакор бу ҳолни ҳамиша ҳисобга олмоғи шарт. Гап аруз вазнига келиб тақалганда бир ҳолни хотирангизга солиб ўтмоқчи эдим. Аруз (албатта, қоидасига тўғри келгани аруз) ўзича тайёр оҳангдир. Уни, масалан, бўғинлари тўғри келиб қолса, “Гулузорим” куйига ёки бошқа бирор тайёр қолипга солиб куйлайвериш мумкин. Аммо баъзи ижрочиларимиз ғазалнинг нозик хусусиятларига эътиборсизлик билан қараб ички туроқдаги бўғинлар алмашинувини нотўғри талқин этадилар. Натижада кўшиқнинг бирор ўрнида келган, масалан, “жонон” сўзи иккига бўлиниб кетади.

Шарқ шеърлятида таъсирчан дидактиканинг ўз ўрни бор. Масалан, Махтумқули сингари даҳо шоирлар бу жанрни юксак санъат даражасига кўтара билганлар. Уларнинг шеърларида шоирнинг ўтли армони уфуриб туради. Мен бу ўринда ғализ, чучмал назмбозлик ҳақида гапирмоқчиман, холос. Афсуски, бу иллат кўшиқчилигимизда ҳанузгача мавжуд. Ўзингиз ўйланг, халққа қарата, далага чиқиб ишланг, чунки бу фойдали, деган гапни ашула тарзида, яна бунинг устига, чираниб ташвиқ қилиш шартми? Бундай қилиш меҳнаткашларнинг иззат-нафсига тегмайдами? Ота-онани ҳурмат қилишни, жамиятга хизмат қилишни халқимиз жуда яхши зуҳур этади. Маҳмадона шоир ва ижрочи бундай гапларни ўзлари каби саёз, дидсиз тўдаларга бориб айтсалар, эҳтимол, тўғри бўлар. Ахир кўшиқларимиз замонамизга, меҳнатимиз пафосига муносиб бўлмоғи керак. Санъаткорларимиз мана шу ғоят нозик ва масъулиятли ишнинг урдасидан чиқмоқлари, бунинг учун эса тинимсиз изланмоқлари зарур. Сувчини яхши кўраман, чўпонни севиб қолдим қабалидаги гапларни бугунги кунда сувчи ҳам, чўпон ҳам яхши тушунади. Санъатнинг вазифаси — уларга юзаки севги изҳор қилиб, шафқат билан бошини силаш эмас, балки халқнинг юрагида балқиб турган туйғуларни куйлашдир.

Кўшиқчилик санъатини ривожлантириш ҳақида махсус қарорлар чиққан. Бу қарорлар бир жиҳатдан кўшиқчилик

санъатининг муваффақиятларидан қониқиш белгиси бўлса, иккинчи томондан қўшиқчилик соҳасидаги камчиликлардан ташвишланиш белгиси ҳамдир. Мен бу ўринда бирмунча умумий мулоҳазалар юритдим. Баъзи андишаларга бориб аниқ мисоллар келтирмадим. Аммо ҳаммамиз бир мантиқни яхши англаб олоғимиз керак: қўшиқчилик бедарвоза соҳа эмас!

1980 йил.

МЕЗОН — ҲАЁТ

Кейинги йилларда адабиётимизда — баъзи жанрларни ҳисобга олмаганда катта кўтарилиш сезилди. Бу ҳолни, албатта, яратилган асарларнинг сонидан ҳам, сифатида ҳам кўриш мумкин. Адабиётимизнинг умумий оқимида жўнлик, ибтидоийлик, бир сўз билан айтганда, схематизм чекинди. Бунга албатта, биринчи навбатда адилларимизнинг маҳорати ошгани сабаб бўлса, иккинчи ва балки энг муҳим сабаб, ҳаёт қаҳрамонларининг ўзлари мукамаллашиб кетганлигидир. Биз ҳозир ижобий қаҳрамон деганда кўп қатори ерда юрадиган кишиларни тасаввур этамиз. Ҳозирги обиватель ҳам бошқача ҳолда кўзга ташланади. У яхши кийинган, ҳамма нарсадан хабардор бўлиши мумкин. У айтарлик хато ҳам қилмайди. Лекин унинг қалбига назар ташласангиз, ҳаммашагидек худбин туйғулар, тор манфаатларни учратасиз. Бу гаплар бир қарашда насрга тааллуқлидай туюлиши мумкин. Аммо масала моҳият-этибори билан шеърятга ҳам тўла тегишлидир. Шеърятимизда пахтакор халқимизнинг такрорланмас образлари яратилишини орзу этаман. Тўғри, кейинги йилларда йирик шеърый асарлар ҳам яратилди. Бу асарларни биз адабиётимизнинг умумий хазинасини бойитувчи фактлар, деб биламиз.

Кейинги йиллар адабиётимиздаги яна бир муҳим кўтарилишни қайд этиб ўтмоқчиман. Бу — ёшлар шеърятидир. Ҳозирги кунлар шеърятимизда ёшларнинг ўз мустақкам ўринлари бор. Бамисоли очилган бодроқдек янги-янги шоирлар, носирлар пайдо бўляпти. Улар бизнинг катта бойлигимиздир. Ёшлар шеърятда, айниқса, психологик чуқурлик тобора кучайиб бормоқда. Менинг ёш ўртоқларимга айтадиган муҳим бир тилагим бор эди. У ҳам бўлса, ҳаёт билан бевосита алоқадор бўлишлиқдир. Халқ дилини теран

акс эттирадиган гўзал шеърлар ҳеч қачон эскирмайди, у модадан ташқаридир.

Адабиётимизда катта кўтарилиш сезилмоқда, дедик. Адабий танқид чинакам етук асарлар моҳиятини атрофлича очиб беришга, уларни ҳаёт, тараққиёт, давр билан боғлаб кенг кўламда таҳлил қилишга эътиборни қаратса чакки бўлмас эди.

1980 йил.

ЮКСАК ХАЁЛ

Мен Миртемир домланинг атрофида, яъни у кишининг кўз ўнгида ўқиб-ўрганиб вояга етган қаламқашларнинг бириман. Биз Миртемир домлани ёшларнинг мураббийси дейишга, ўрганиб қолганмиз. Хўш, аслида бу мураббийлик нимадан иборат эди? Тўғри, домла бир қанча ёш шоирларнинг машқларига қалам уриб, уларга аниқ йўл-йўриқлар кўрсатган, баъзиларини эса, қўлларидан етаклаб матбуот эшигига элтиб ҳам қўйган. Аммо, бир қатор ёшларга домла ўз хайрихоҳлиги билан мадад кўрсатарди. Менинг биринчи шеърий тўпламим — “Митти юлдуз” Миртемир домла таҳрири остида чоп этилган. Шубҳасиз, китобчада Миртемирдек улкан шоирнинг дастхати туриши менга жуда катта куч бағишлаган.

Миртемир домлада бемисл шеърий хаёл бор эди. Ҳаётнинг кўпгина икир-чикирлари бу хаёл олдида баттар рангсизлашар, домланинг сиймоси эса, янада улуғвор кўринар эди. Шоирнинг бу юксак хаёли, ўчмас сиймоси абадий яшаб қолди.

1980 йил.

ЎЗИНГИЗ ҲАҚДА БИР ЗУМ...

(Ижодкорга ўн савол)

Савол: Ижодда ақл ва ҳис-туйғунинг роли ҳақида фикрингиз қандай?

Жавоб: Нафақат ижодда, балки ҳаётда ҳам ақл ва ҳис-туйғу бирга бўлмаса мувозанат бузилади.

Савол: Илк муҳаббат ва унинг ижодга таъсири ҳақида нима дейсиз?

Жавоб: Ҳар бир инсон ҳаётда ҳар хил ҳодисаларга, дардларга биринчи, иккинчи, учинчи ва ҳоказо маротаба дуч келиши мумкин. Масалан, адолат ва адолатсизликка, яхшилик ва ёмонликка, шу жумладан, муҳаббат дардига ҳам Ибн Сино муҳаббатни ўзининг “Тиб қонунлари” китобига мустақил бир дард сифатида киритган. Аммо муҳаббат ҳисси ғоят яшовчан туйғудир. Биринчи муҳаббат мавзусида ёзган шеърларим китобхонларга маълум бўлса керак.

Савол: Қандай одамни ва қандай гуноҳни кечирмаслик керак?

Жавоб: Ёмон феъли тузалмайдиган одамларнинг қилган гуноҳларини ҳам кечириб бўлмас...

Савол: Ҳеч ёлғон гапирганмисиз?

Жавоб: Дунёда катта-катта ёлғонлар бор. Уларнинг олида бизларникини ёлғон дейишга ҳам уяласан, киши.

Савол: Нимадан ташвишдасиз?

Жавоб: Нимадан ташвишдаман... Яхши истеъдодлар сояда қолиб, адабиётимиз майдонини олғирлар эгаллаб кетмасмикин...

Савол: Буюк шахслардан кимларни сеvasиз? Нега?

Жавоб: Буюк ижодкорлардан Шекспирни, Навоий ва Фафур Ғуломни. Албатта, уларнинг шахсияти ўзларига тегишли. Мен бу ўринда уларнинг руҳий дунёсини кўзда тутаман.

Савол: Ёмон одам деганда аниқ бир кишини кўрсата оласизми?

Жавоб: Қайси бирини кўрсатасиз...

Савол: Мукаммал одамни учратганмисиз?

Жавоб: Назаримда мукаммал одамни ҳар ким ўзи учун ахтарса яхши. Эҳтимол, мен учун шундай одамлар бордир, эҳтимол, улар билан гаплашгандирман. Лекин ҳозир номларини айтиш шартми?

Савол: Сизга қайси ўзбек санъаткори (ёзувчи, рассом, актёр, хонанда, созанда) ёқади? Нега?

Жавоб: Сора Эшонтўраева, Ҳалима Носирова, Аброр Ҳидоятлов, Шукур Бурҳонов ва бошқа санъаткорларимиз ижодини ғоят қадрлайман. Улар ўзбек санъаткори нималарга қодир эканлигини, халқимизнинг маънавий етуклигини анча тўла намойиш эта олганлар.

Савол: Бўлғуси ва ёш ижодкорларга энг қисқа маслаҳатингиз?

Жавоб: Ёшларга ҳалоллик тилайман.

1980 йил.

ҚУЁШ ШАРҚДАН ЧИҚАДИ

Инсоният тарихида ҳамиша ёнма-ён юрадиган тушунча ва рамзлар бор. Масалан, Америка қитъасининг кашф этилиши ҳақида гап кетганда, хаёлимизга дафъатан Колумб келгани сингари, Шарқ дейилганда, беихтиёр кўз олдимизга чароғон қуёш, баҳор чечаклари, булбул нағмалари келади. Улуғ немис шоири Иоганн Гёте бир шеърида: “Бор, Шарққа, бор, эй, йигит, фақат у жойлардагина шеърият мавжуд, сен у ерда чўпонлар билан биргаликда Ҳофиз байтларини такрорлаб, бахтиёр ва хуррам яшашинг мумкин”, дейди. Дарҳақиқат, Шарқ ўз табиий минтақасига кўра абадий яшиллик, доимий баҳор маъносидир. Дарҳақиқат, Қуёш Шарқдан чиқади. Офтобнинг заррин нурлари кўзигулларга заъфарон ранг беради, лола баргларига оташин тус ато этади. Бу ҳолнинг барчаси баҳор айёмидан бошланади. Наврўзда барча нарса янгиланади, Наврўз туғилиш демакдир, янги кун демакдир. Ҳатто, табобат аҳлининг ҳисоб-китобига кўра ҳам мана шу фаслда одам ҳужайраларида кексайиш кескин қисқарар экан.

Шарқ кишилари Наврўзни туғилиш, яратилиш тимсоли сифатида, инсон руҳининг такрорланмас байрами сифатида неча-неча асрлардан буён нишонлаб келадилар. Улуғ бобомиз Абу Райҳон Беруний ўзининг “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” номли машҳур китобида Наврўзни таърифлаб, қуйидаги фикрни баён қилади: “Наврўз... қуёшнинг саратон буржиги кириш пайтига тўғри келар эди. Сўнгра у орқага сурилгач, баҳорда келадиган бўлди. Энди у бутун йил унга хизмат қиладиган бир вақтда, яъни баҳор ёмғирининг биринчи томчиси тушишидан гуллар очилгунича, дарахтлар гуллашидан мевалари етилгунича, ҳайвонларда то насл вужудга келгунича ва ўсимлик униб чиқа бошлашидан, такомиллашгунича давом этган вақтда келади. Шунинг учун Наврўз оламнинг бошланиши ва яратилишига далил қилинган”. Бу сатрлар буюк тадқиқотчи олимнинг қаламига мансубдир. Айни вақтда ажойиб шеърий асарлар, ардоқли байтлар ҳам баҳор шаънига айтилган. Узоқ замонларда яшаб ўтган бобокалонимиз Маҳмуд Кошғарийнинг асарларини варақлаб кўрганингизда, наврўз нашидасини тараннум этган тўртликларга кўзингиз тушади. Туркий халқларнинг илк шеърларидаёқ баҳор, яъни Наврўз шукуҳи қуйланган байтларга эътибор қилинг:

Турлик жажак ярилди,
Боржинёзим карилди,
Ужмоқ яри кўрулди,
Тумлуғ яри калгусиз,
Яъни:
Турли чечаклар очилди,
Ҳар томонда кўкатлардан ипак тўшаклар ёйилди,
Жаннат ери кўрилди,
Совуқлар қайтиб келмайдиган бўлиб кетдилар.

Мана шу гаплардан кейин яна неча юз йиллар ўтиб кетди. Юқорида биз эсга олган қадимий тилимиз даврлар таъсирида ўзгаришларга учради, лекин баҳор васфи шоирларимиз лафзида азалий оҳангларини йўқотмай жаранглай берди. Нисбатан яқин замонда яшаб ўтган шоирларимиз орасида, Фурқат баҳорни, наврўз айёмини тўлиб-тошиб куйлаган эди:

Киши тўби-ю кавсар, жаннати ризвонни на қилсин,
Жаҳон айвонида ҳосил бу янглиғ анжуман бўлса.

Ва лекин шу сатрлар сўнггида улуғ баҳорпарвар шоир ижтимоий дарду ҳасратларини очиқ эълон қилиб, шундай дейди:

Суруру шодликни даҳр боғида нечук кўргай,
Камина Фурқатийнинг маскани байтул ҳазан¹ бўлса.

Кўриниб турибдики, тенгсизлик шароитида ҳатто баҳор ҳам улуғ юпанч беролмаётибди. Классик шоирларимиз баҳор мавзусига қўл урганларида, уни гўзал армон сифатида ҳам куйлаб ўтганлар. Каттаю кичик барча шоирларнинг баҳор ҳақидаги шеърларини тўплаганда, билмадим, неча юз жилд бўлар экан! Бу табиий бир ҳолдир. Чунки, баҳор дегани севги дегани ҳамдир.

Баҳор келар қайта-қайта,
Йил қайта-қайта, —

деганлари сингари мана бу кун ўлкамизда баҳор кезиб юрибди. Шохимардон тоғларию Нурота яйловлари, Тошкент маҳаллаларию Сурхон қирлари яшил либосга бурканган.

¹ Байтул ҳазан — ғам уйи демақдир.

Неча-неча бола-бақраю ўсмага ўч келинчаклар, тилларидан шукрона тушмайдиган мўйсафид оталару нуроний оналар бу кун офтоб ва яшилликка фарқ бўлган боғларга, гўдак нафаси янглиғ губорсиз шабадалар кезиб юрган кўм-кўк адирларга чиқиб кетадилар. Қозонлар қайнайди, катта-кичик давраларда йигитларнинг ўктам қаҳқаҳалари янграйди. Дастурхонларга баҳорнинг тансиқ неъматлари, исмалоқ сомсаю сумалаклар тортилади. Сочларига баргак боғлаган қизалоқлар басма-бас арғимчоқ учадилар.

Наврўзнинг байрам қилиниши, айниқса кейинги йилларда оммавий тус олди.

Маросимларга мўътабар ташкилотлар ҳам бош-қош бўлмоқдаларки, бу ҳол ғоятда қувонарлидир.

Ҳозирги даврни биз техника асри, деб атаймиз. Атрофимизга кўз ташласак, нигоҳимиз даставвал қудратли машиналарга тушади. Бу, албатта, давр белгиси, тараққиёт манзарасидир. Лекин техника асрида ўша машиналару осмонўпар бинолар орасида инсон қалби йўқолиб кетмаслиги лозим. Шундоқ азиз бир ташвиш бутун Ер юзи одамлари орасида мавжуддир. Инсон боласи учун табиат, унинг гўзаллиги, тоза ҳаво ноёб бир неъматга айланиб бормоқда. Ёзувчи ўз асарига тасвир этадиган турфа номли чечакларни, рассомлар севиб чизадиган ранг-баранг гулларни бугунги ёш болалар табиатда учратса, таний оладиларми? Бу борада, наинки шаҳар, балки қишлоқ болалари ҳам мақтана олмасалар керак. Худди шу сабабга кўра, наврўз байрамининг фазилати яна бир қарра ошади.

Аёнки, Наврўз фақатгина табиатга ошуфта бўлиш байрами эмас. Қадим-қадимдан баҳорнинг ушбу куни деҳқонлар учун йиллик меҳнат жараёнининг бошланиши ҳисобланади. Ерга дон қадалади, ниҳол экилади, боғларга шакл ва тус берилади.

Улуғ бобомиз Алишер Навоий, гапнинг бошини эшитмаган одамга унинг охирини ҳар қанча уқтирма, у ҳеч нарсани тушунмайди, дейди. Назаримда, фасллар боши ҳисобланган наврўз ҳам шундоқ бир мантиқни эслатади. Яъни, кузнинг ҳосили баҳордан билинади, наврўзни англамаган одам бутун бошли йилни ҳам, балки умрни ҳам тушунмай ўтиб кетади.

Халқимизда, баҳорнинг илк неъматини татиб кўрганда шукур, дейдиган одат бор. Бинафшани кўзга суриш ёки чаккага тақиб олиш ҳам ана шундай таомиллардан биридир...

Ахир тўғри-да, одам боласи то ҳануз иссиқ жон экан, баҳор-га етганлар ҳам, етмаганлар ҳам бор. Баҳор сўзи халқимизнинг тилидан йил бўйи тушмайди. Бирор одамнинг умри ҳисоб этилганда, у фалон куз ёки фалон қиш яшади деб эмас, балки у шунча баҳорни кўрди, деб қўйишади.

Модомики, наврўз куни кишилар бир-бирларига энг эзгу тилакларини изҳор этишар экан, модомики, наврўз тинчлик ва осойишталик, муҳаббат ва туғилиш рамзи экан, мен азиз юртдошларимга ана шу ниятларнинг барчасини тилайман. Наврўз айёмингиз қутлуғ бўлсин, азиз дўстлар:

Қизғалдоқ баргидек учар дилдан ғам,
Тошқинлар киради қалбимга маним.
Баҳоринг муборак бўлсин ушбу дам,
Менинг Ўзбекистон — дилбар Ватаним!

1981 йил.

ИНСОН — ҲАЁТ ГУЛТОЖИ

— **Инсонийлик деганда қайси фазилатларни тушунасиз?**

— Маълумотномадаги саволлар билан таниша туриб, ҳаёлимга бир гап келди. Ажабо, худди шу саволлар билан беш юз йил илгари яшаб ўтган бирор ўтмишдошимизга мурожат қилинганида, у нима деб жавоб берган бўлур эди? Масалан, улуғ бобомиз Навоий нима деб жавоб берар эди? Қарангки, биринчи саволга Навоий бобомиз ўлмас бир жавобни айтиб кетган экан:

Одами эрсанг демагил одами
Ониким, йўқ халқ ғамидан ғами.

Одатда, одам муҳтожлик сезган онларида ўзига ҳамдард, ҳамфикр бўлган кишини энг инсоний шахс деб билади. Кимдир тўйида тўйдош бўлганни, кимдир азада азадош бўлганни... Мен эса инсониятнинг биринчи белгиси самимият деб биламан. Ўйлаб кўринг, сизга биров яхшилик қилмоқчи бўлса-ю, дили буни хоҳламаса, сиз бундай яхшиликни қабул қилармидингиз? Қабул қилган тақдирингизда ҳам дилингиз бир умрга ғаш бўларди.

Инсонийлик, менинг назаримда, пассив тушунча эмас. Масалан, “Отангни ўлдирганга онангни бер” деган қадимги

нақлга амал қилиш инсонийликка кирмайди. Бу гаплар одам-зоднинг чорасизлиги оқибатида туғилган. Афсуски, ҳаётда дилозорлар, манфаатпарастлар, ҳатто ёвуз одамлар ҳануз бор. Уларнинг ҳожатини чиқариш инсонийликка кирадими? Албатта, кирмайди. Шу маънода, инсонийлик кўп қиррали ва ғоятда нисбий тушунчадир. Иши тиқилинч келганида ўғри ҳам “эй фалак”, деб юбориши мумкин. Лекин бу унинг инсон бўлганидан дарак бермайди-ку!

Инсонийликни мен одамларнинг табиатга бўлган муносабатларида ҳам кузатиш мумкин, деб ҳисоблайман. Баҳордан қувониб, куздан ғамгинлашган ҳар бир одам катта инсоний қалб эгасидир.

Аслини олганда, инсонийликнинг умумий қоидаси бирор ерда ёзилган эмас. “Беайб — парвардигор”, деганларидек, мукамаллик ҳар кимга ҳам насиб этавермайди. Аммо бари бир, дунёда, “яхши одам” деган тушунча мавжуд. Эл-юрт агар сени яхши одам деб ҳисобласа, инсонийлигинг ҳам шу бўлса керак.

— **Қандай одамни ёмон кўрасиз ва нима учун?**

— Ичи қора одамни ёмон кўраман. Чунки унинг қўлидан ҳар қандай ёвузлик келади. Мен шу қисқа ҳаёт тажрибамда ичи қора одамларга жуда кўп дуч келганман. Бундай одамларнинг хавфли томони шундаки, улар олдинда кетаётган кишининг оёғидан тортиб, ўзлари қатори қилишга интиладилар. Улар тараққиётнинг зарурлигини сезсалар ҳам, негандир ўз тирикликларида ўша тараққиёт бўлишини хоҳламайдилар. Инсониятнинг азамат фарзандлари ёхуд фидойи инсонлар ҳамиша ичи қораларнинг уйқусини қочиради. Ичи қоралар ўз қадрларини билмайдилар. Масаланинг бошқа бир томони ҳам бор. Агар бирон одам истеъдодли бўлса, бу унинг айби эмас-ку! Нега, у омадсизлар томонидан яққаланиши керак? Ичи қора одам буни тушунмайди. Ёки тушунишни хоҳламайди ҳам.

Ичи қора одам ҳатто ўз туғишганининг муваффақиятини ҳам кўролмайди. Бу фикрни исботлаш учун катта ақлнинг ҳожати йўқ. Ҳар бир одам буни ўз ҳаётида кузатган бўлиши мумкин.

Тагин бир хил тоифа бор. Бундайлар ичи қораликдан ҳам ўтиб, аллақандай махлуққа айланганлар. Улар бошқаларнинг бахтсизлигидан роҳатланадилар, ўзгаларнинг кўз-ёшидан қандайдир ҳузур топадилар. Ғам-аламли кунларда бундай зотлар ўзларини ҳатто, ҳамдард қилиб кўрсатишлари ҳам мумкин. Бахтсиз одам эса бундай марҳаматга, гоҳида

чин дилдан ишониб, уни яхши одам деб ҳисоблаши ҳам мумкин. Бугунги кунда бюрократлар ҳам учраб турар экан, нега биз уни ўз номи билан атамаймиз? Бюрократ ичи қора одамнинг расмийлашган кўринишидир.

Ҳар бир одамнинг қалбида ўз фазоси бор. Гарчанд фазо сўзи чексизликни билдирса-да, айрим одамда у ниҳоятда чегараланган бўлади. Бундай одамлар “Мен борман, дунё мавжуд, мендан кейин нима бўлса бўлаверсин”, деган маънода фикр юритадилар. Бундай одамлар ўзини, ўзининг авлод-аждодини биринчи ўринга қўяди. Уларнинг шиори битта: фойданг тегса — яхшисан, фойданг тегмаса, сенинг керагинг йўқ! Афсуски, бу тушунча инсон руҳиятида жуда яшовчандир. Бундай шахсларга нимаики ўз фойдаси учун бўлса — жуда яхши, нормал ҳодиса ҳисобланади. Бошқаларга эса ариқдаги сувни ҳам раво кўрмайдилар. Адабиётда ҳам шундайлар учраб туради. Шоир шеърни ўзи ва халқ учун ёзади. Уни халқ олқишлар экан, нега бу олқиш бировларнинг оромини бузади? Баъзан ичи қоралик шу даражага етадики, омадсиз адиб фақат ўз касбдошларига эмас, каттакон халққа ҳам гинахонлик билан қарайди. Ҳолбуки, халқ хурматини кўзёши тўкиб, тиланиб ёхуд дўқ-пўписа билан қозониш мумкин эмас. Тарихдан ўзини паққос Навоий ёки Қодирий билан тенг тураман деб эълон қилган даъвогарлар кўп бўлган... Шунинг учун ҳам ҳар қандай касбдошимга халқ ва тарих билан ўйнашмасликни маслаҳат берардим.

— **Умрингиздаги энг бахтиёр дамларни айтсангиз?**

— Яхши, самимий, хайрихоҳ ўртоқларим билан кечирган дақиқаларимни бахтиёр онларим деб биламан. Чунки ҳаётда кўпинча бунинг акси ҳам учрайдики, бундай дамларда “ҳайт” деб саҳрога чиқиб кетгинг келади. Умуман олганда эса, кўнглимдагидек шеърни ёзган вақтим ўзимни беҳад бахтиёр ҳис этаман.

— **Эътиқод масаласига қандай қарайсиз?**

— Ким нимага эътиқод қўяди — гап шунда. Эътиқодни ҳаёт, муҳит шакллантиради. Муҳит таъсирида ўз эътиқодидан тойганлар ҳам ёки шу йўлда нобуд бўлганлар ҳам тарихда кўп. Менинг назаримда, ўз эътиқодига умр бўйи содиқ қолиш кишидан чинакам қаҳрамонлик талаб қилади. Иродасизлик туфайли ғаними билан апоқ-чапоқ бўлиб юрган кимсалар оз дейсизми? Тўғри, ҳаёт кишини турли вазиятларга дучор этади. Лекин ҳар қандай мураккаб ҳолда ҳам виждонини асрай олган зот ўз эътиқодини ҳам асрай олади,

деб ўйлайман. Ҳаётим давомида ёлғизликни бирмунча ҳис қилганман. Ана шундай пайтларда менинг яхши одамларга бўлган эътиқодим қутқариб келган ва қутқариб келмоқда. Шу сабабдан ҳам эътиқод деганда, ўз қалбида улуғ инсонийликни мужассам этган аниқ, бор одамларга эътиқодимни ҳам тушунаман.

— **Оилада, фарзандларга муносабатда энг муҳим нарса нима деб ҳисоблайсиз?**

— Болалар —ҳимоясиз гуллардир. Уларни совуқ ҳам, иссиқ ҳам зада қилиши мумкин. Мен ўзим бошдан кечирган баъзи сабоқлар болаларим бошидан ўтмаслиги учун курашаман.

Назаримда, тарбияда энг муҳим жиҳатлар — болани ростгўй, самимий, катталарга ҳурмат, кичикларга шафқат руҳида ўстиришдир. Афсуски, мана шу каби фазилатларни ўзида жамлаган фарзандинг улғайганда тамоман бошқача муҳитга дуч келиши мумкин. Бундоқ шароитда у қандай яшай олади? Ана шу нарса мени гоят ташвишлантиради.

— **Бўш вақтингизни қандай ўтказасиз?**

— Ўзбеклар бўш вақтларини деярли ҳаммавақт бир-бирларига ўхшаш равишда ўтказадилар. Бир-бирлари билан суҳбатлашадилар, йиғилиб ош қиладилар, тўйга борадилар. Дўстларим кўп. Улардан ортган фурсатларимда шаҳар чеккасига чиқиб, чексиз осмондаги ёрқин, катта юлдузларга боқиб туришни жуда ҳам ёқтираман. Агар шоир бўлмаганимда, эҳтимол, астроном бўлармидим. Юлдузлар, астрономия ҳақидаги китобларни ўқишни яхши кўраман. “Наука и жизнь”, “Вокруг света”, “Фан ва турмуш” журналларини севиб ўқийман. Улар дунё ҳақидаги тасаввурларимни бойи-тади, овунтиради.

1981 йил.

БЕЗОВТА ЎЙЛАР СЕҲРИДА...

Савол-жавобдан олдин мен журналнинг “Дил суҳбати” деб аталган янги рукнини табрикламоқчи эдим. Истеъдодли шоир Андрей Андреевич Вознесенский ана шу рукннинг илк меҳмони бўлгани, у киши билан ўтказилган суҳбат нафақат адабиёт ва санъат мухлислари учун, балки журналимизнинг барча ўқувчилари учун ҳам катта воқеа эканини эътироф этмоқчиман.

Уйлайманки, шу рукннинг ҳар бир меҳмони, жумладан мен ҳам дилимиздагини самимий, очиқ-ойдин айтишга ҳаракат қиламиз. Менимча, ана шу рукн остидаги чиқишлар журнал ўқувчилари учун нафақат қизиқарли, аммо фойдали ҳам бўлиши, яъни савол-жавоблар давомида адабиёт, санъат ва умуман ҳаётимиздаги ҳал этилиши лозим бўлган ўткир муаммолар ҳам кўтарилмоғи керак.

— Раҳмат, Абдулла ака, биз журналнинг ижодий ходимлари ана шу масъулиятли вазифани уддалашга ҳаракат қиламиз, албатта. Аммо ҳар бир суҳбатнинг қай тарзда чиқиши сизлар, яъни, рукнимиз меҳмонларига ҳам кўп жиҳатдан боғлиқ.

Биласизми, Абдулла ака, “Дил суҳбати” рукнига туртки бўлган нарса журналхонларимизнинг мактаблари бўлди. Бу хатлар эса журналга эмас, балки ана шу рукнимизнинг бўлажак меҳмонлари — таниқли адиблар, санъаткорлар ҳамда расомларга бевосита алоқадор мактублар эди.

Редакцияга шоир ва ёзувчилар, актёр ва расомлар, кино ходимлари номига жуда кўп мактублар келиб турибди. Уларнинг муаллифлари ана шу хатларни эгаларига етказишни, жавобларни, агар мумкин бўлса, журналда чоп этишларини сўрашади. Тўғри, биз уларни эгаларига топираемиз, аммо баъзилари жавобсиз қолиб кетади ҳам. Эндиликда эса ўқувчиларимиз савол-жавоблардан ўзларини қизиқтирган нарсаларни бемалол топа олишади, деган умидимиз ҳам йўқ эмас.

— Айтинг-чи, Анваржон, ана шу мактублар ичида менга тааллуқлиси ҳам бормиди?

— Ҳа, қорақалпоғистонлик бир гуруҳ ўқувчиларимиз: “Сизлардан илтимос, агар малол келмаса, аниқлаб берсаларингиз, нега Абдулла Орипов кўпинча шеърларида “имон” сўзини ишлатади. Нима, у киши диндорми?” дейишган муҳарририятга ёзган хатларида. Биз бу мактубни яқинда олдик. Унинг муаллифлари жавобини ўзингиздан эшитсалар, деган мақсадда мактубни бугунги учрашувга олиб келдик.

— Яқинда “Савоб” деган шеър ёзувдим. Ҳали уни чоп этганимча йўқ. Агар ўша хат эгалари уни ўқишса борми, мени тамомила намозхонга айлантириб қўйишаркан-да!

Бу икки сўз ҳам фақат диний маънони англатмайди. Мен ҳам, бошқа шоиру ёзувчилар ҳам “имон” сўзини “эътиқод”, баъзида “виждон” маъносида кенг ишлатамиз. Бу сўзнинг ўзи ана шундай маъно беради-да!

Савоб одамларга, кўмакка муҳтожларга беғараз, ҳеч бир манфаат кутмасдан, қилинган яхшиликдир.

— Абдулла ака, гўзаллик деганда Сиз нималарни тушуна-сиз?

— Гўзаллик шундай нарсаки, у инсонда беғараз меҳр-муҳаббат, шодлик, эркинлик ва шунга ўхшаш туйғуларни уйғота олиши шарт.

Айримлар уни абсолют тушунча деб билишади. Бу — нотўғри. Гўзаллик нисбий тушунча. Ҳар бир халқнинг, миллатнинг, ҳар бир одамнинг гўзалликка бўлган ўз дунёқараши мавжуд. Эшитишимча, бир замонлар французлар бурни узун эркакларни гўзал деб ҳисоблашаркан. Ҳатто улардан бурни кичик бўлиб туғилганлар бурнини иплар воситасида-ми, бошқа йўллар биланми, ишқилиб чўзишга ҳаракат қилишаркан...

— Адабиёт ва санъатдаги гўзаллик-чи?

— Адабиёт ва санъатдаги гўзаллик эса ҳаётни халқнинг туб манфаатларини ифодаловчи гоёлар билан мувофиқ равишда, ҳаққоний акс эттиришдан иборатдир. Инсонлардаги маънавий бойликни, ахлоқий покликни ривожлантиришга хизмат қилиш — гўзалликнинг олий вазифаси ҳисобланади.

— Аммо ҳозир санъатдаги, айниқса, музикадаги гўзаллик тушунчасида бир оз бўлса-да, оғиш рўй берапти, шекилли? Мен мазмунни эмас, шаклни назарда тутаёман.

— Аниқроғи, шаклда Ғарбга эргашиш, тақлид қилиш содир бўлаётир. Ҳақиқатан ҳам бу ҳолни музика санъатида яққол сезиш мумкин.

Сизга битта латифа айтиб берай. Бир куни АҚШнинг Калифорния штатидаги ўта замонавий концерт залида (у ерга сочлари елкага тушадиган, жинси кийган ёшлар тўпланишган экан) Шарқдан келган мақомчилар ансамблининг концерти намойиш этилибди. Худди шу куни Шарқ мамлакатларининг энг чекка қишлоқларидан бирида эса Америка бастакорлари асарларидан иборат камер концерти берилибди (у ерга нуқул чоллар тўпланишган экан). Ҳар икки жойда ҳам концерт тугагач, Калифорниядаги ёшлар ярим соатча чапак чалишибди, қишлоқдаги чоллар эса хушларидан кетаёзишибди. Сабаби, калифорниялик ёшлар концертга келишларидан олдин афюн чекиб олишган, чолларни эса нос элтиб қолган экан. Бу бир латифа, лекин шундай воқеа бўлиши ҳам мумкин-ку, ахир.

Бу билан нима демоқчиман? Ҳар бир халқнинг асрлар давомида авлодлардан-авлодга ўтиб келаётган ва фақат ана

шу халққа доир бўлган музика асарлари борки, уларни бошқа бир халқ вакили тушунмаслиги, баҳолай олмаслиги табиий бир ҳол.

Биз Фарб музикасини тингловчиларга мажбурлаб тиқиш-тирмаслигимиз керак. Замоनावий бастакоримиз ота-боболари неча асрлар давомида ардоқлаб келишаётган миллий музика бойлигини Фарб музикасига қурбон қилмасликлари шарт.

Инкор этмаслик керакки, Фарбда яхши музика асарлари кўп. Лекин ўз музикамиз янада бойиши учун улардан айрим элементларни қабул қилиш керак, холос (кези келганда бунинг акси ҳам бўлади), аммо бу — кўр-кўрона эргашиш, тақлид қилишни англамайди.

Масалан, балет ва операларимизни олайлик. Уларнинг кўпчилигида Фарб ва Шарқ музикаси жуда жойида, чиройли қилиб уйғунлаштирилган.

— **Кўр-кўрона тақлид, айниқса, ҳозирда яратилаётган эстрада кўшиқларида кўпайиб кетаётганини ҳаммамиз ҳам сезяпмиз...**

— Очигини айтганда, мен кўшиқларимиз, уларнинг куйи ва текстлари ҳақида гапиравериш, жуда чарчадим. Эндиликда бу гаплар менда ҳатто аллергия кўзғотадиган ҳам бўлди. Лекин, гапирмасам бўлмайди.

Бизда сўнгги пайтларда кўплаб вокал-эстрада ансамбллари ташкил этилиши жуда яхши. Ана шулардан бири “Ялла” ансамбли. Унинг дастлабки одимлари, яъни ўзбек халқ кўшиқларини замонавийлаштиришдаги хизмати анча дадил бўлди. Лекин ҳозир унинг репертуарида ўша илк йўналишдан бирмунча оғиш содир бўлаяптики, бунинг олдини олиш керак.

Бошқа кўпчилик ансамблларимиз, эса, юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, Фарбга сажда қилишади. Уларнинг қатнашчилари ўзбек сўзларини бураб-чўзиб, нотабий талаффуз қилишлари, куйларида, (гарчанд, текст ўзбекча бўлсада) миллий оҳанглар мутлақо йўқлиги одамнинг ғашини келтиради.

— **Хулоса қилиб айтганда, фақат эстрада кўшиқлари Сизда ана шундай туйғулар уйғотар экан-да?**

— Йўқ, фақат бу жанрдаги кўшиқлар эмас. “Халқ куйи”да айтиладиган аксарият замонавий кўшиқлар ҳам баъзан ҳафсаламни пир қилиб юборади.

— **Сабаби?**

— Ҳозир. Биринчидан, ана шундай кўшиқларга суюқ тексларни асос қилиб олишади. Иккинчидан эса, баъзида бастакорларимиз уларга хўжакўрсингагина, енгил-елпи куй басталашади.

Кейин, кўшиқ кўполликни ҳам кўтара олмайди. “Қилади”, “бўлади” каби сўзлари бор матнларни куйга солишда эҳтиёт бўлиш лозим. Аксинча “қилади-и-и”, “бўлади-и-и” тарзида ҳам ижро этишаверади.

— **Кўшиқ ёзишдан олдин унга мос шеър тавлаш керак демокчисиз-да?**

— Албатта. Шу ерда яна бир нарсани таъкидламоқчиман. Бизда арузда ёзадиган барча шоирларни, негадир, кўшиқчи-шоир деб аташади. Ахир унда буюк шоирларимиз — Навоий ҳам, Машраб ҳам... кўшиқчи шоирлар экан-да? Фалати эшитилади.

— **Маълумки, Сизнинг ҳам анчагина шеърларингиз кўшиққа айланган. Ана шу кўшиқлар ҳақида фикрингиз?**

— Ҳа, шундай қилишган.

— **Нега энди “шундай қилишган?” Нима, Сиз бастакорлар билан кўшиқ яратилиши жараёнида ҳамкорлик қилмайсизми?**

— Агар Сайфи Жалилни ҳисобга олмаганда (бу ҳақда ҳам батафсилроқ айтиб ўтаман), ҳали ҳеч бир бастакор менга, “Ана шу шеърингизни кўшиқ қилмоқчиман”, деган таклиф билан келган эмас. Мен шеърларим кўшиққа айланганини туйқусдан, радиодан ўша кўшиқ ижро этилгандагина эшитиб қоламан. Баъзилари ёқса (масалан, Икромжон Бўронов ижросидаги “Сен баҳорни соғинмадингми?”), айримлари ёқмайди.

— **Ўшанда кўшиқ ижрочисини ҳам, бастакорини ҳам ич-ичингиздан койисангиз керак-а?**

— Нега энди! Аввало, менинг шеъримни кўшиққа лойиқ топишгани учун севиnamан. Аммо, қош қўяман деб, кўз чиқаришгани учун уларга раҳмим келиб кетади, ич-ичимдан ачинаман ва шартта радиони ўчириб қўяман. Кейин, ўша шеъримнинг бошига оғир кулфат тушганидан анчагача хўрсиниб юраман.

Бизда ҳали шоир билан бастакорнинг ўзаро ҳамкорлиги муаммоси етарлича ҳал этилмаётир.

— **Рассом Жавлон Умарбековга бағишланган шеърингиз қандай пайдо бўлган?**

— Бизда сўнгги йилларда “ярқ” этиб бир гуруҳ истеъдодли мусаввирлар чиқишдики, уларнинг ҳар бир асари кат-

та-катта баҳсларга сабаб бўлмоқда. Шеър ана шу рассомларга бағишланган, асосан. Ундаги “Бойсунда бойчечак гуллади” дегани Рўзи Чориевнинг талантига ишора.

Умуман, улар келажакда республика тасвирий санъатимизнинг фахри бўлиб қолажак, лекин бунинг учун ҳар бири ўз овозига эга бўлмоғи шарт.

— **Ниҳоят, шеърият ҳақидаги фикрларингизни ҳам эшитсак.**

— Гегель табиат ва жамият қонунларини тушунтириш учун триада (учлик) терминини қўллаган. Унинг таъкидлашчи, тараққиёт уч босқични босиб ўтади.

Гёте бўлса, шеърият ҳам ана шу босқичдан ўтади, деган. Унинг триада босқичлари — соддалик, мураккаблик ва тагин соддалик.

Биринчи босқичдаги шеърлар (у асосан мактаб ўқувчилари, шеъриятга дастлабки қадам ташлаётганларда рўй беради) ўта содда бўлади. Бора-бора иккинчи босқичда эса уларнинг асарларида мураккаблик, мавҳумлик, аллақандай чигаллик сезилади. Сўнгги босқичда эса, улар яна соддаликка қайтишади. Аммо ана шу оддийликда буюклик мавжуд. Пушкин, Есенин, Фафур Фулом, Ҳамид Олимжон шеърлари ана шу сўнгги босқичнинг маҳсулидир, улар яратган шеърлар бир қарашда оддий туюлади. Аммо, бу жўнлик замирида катта ҳаётий тажриба, умумлашма, теран мавзу ўтади.

Айримлар биринчи, баъзилар эса, иккинчи босқичда қолиб кетади, учинчи босқичга кўтарилиш — шоирнинг камолоти, кучли талантидан нишонадир. Шу сўнгги нуқтага етиб олиб ижод қилган шоирлар жуда-жуда кам.

— **Босқичдан-босқичга ўтишда қандай омиллар ҳал қилувчи восита ҳисобланади?**

— Бунинг учун ижодкорда талант, шунингдек, катта меҳнат қобилияти бўлиши, унинг диди, ҳис-туйғулари ўзидан доимо олдинда юриши керак. Лев Толстой улуғ ёшида, таланти бутун ер юзида танилган бир пайтида, ўз кундалигига, “Мен ҳали ҳам етук одам бўлолмадим”, деб ёзиб қўйган экан. Демак, унинг диди, дунёқараши, фикрлари ўзидан анча олдин юрган.

— **Ҳозир ўзбек поэзияси ниҳоятда тараққий этмоқда. Кўплаб ёш овозлар келиб қўшилмоқда. Улардан қайси бирини ажратишингиз мумкин?**

— Бирортасини алоҳида ажратиш қийин муаммо. Аммо, мен шу ўринда қуйидагиларни айтмоқчиман, Ҳақиқатдан

ҳам ҳозир шоирларимизнинг том-том тўпламлари, қалин-қалин шеърий асарлари чоп этилаётир. Лекин ҳали бизда сон кетидан қувиш ҳисси катта.

Шоирларимиз борки, ёзганлари, бир қараганинда, бус-бутун, равон, қофиялар жойида. Лекин, уларнинг асарлари на адабиёт тарихидан, на халқ қалбидан бир умр жой олиши гумон. Сен минглаб сатр шеър ёзсанг-у, шундан ақалли икки-уч мисраси ҳам юраклардан жой олмаса — бу шоир учун катта фожиа.

Адабиёт, шеърият образлилик билан тирикдир. “Эй ёр, мен сени севаман”. Ана шу гапни Мирза Фолиб: “Эй ёр, остонанг олдида ётган тошни нима қилардинг нарига суриб қўйиб, ахир у менинг пешонамга урилавериб ўз-ўзидан йўқ бўлиб кетарди-ку!” деб беришида жуда кучли образлилик барқ уриб турибди.

Данте ҳақиқий шеъриятнинг асосий хислатларидан бири самимият деганди. Чин юракдан, самимий айтилган мисралар, гарчи уларда образлилик кучли бўлмаса-да, бир умр эсда қолади.

Масалан, Навоий укаси Дарвеш Алига айтган:

Навосиз улуснинг наво бахши бўл,
Навоий ёмон бўлса сен яхши бўл,

байти нақадар самимий ва маънодор!

— Дантенинг “Илоҳий комедия” сини таржима қилиш юзасидан олиб борган ишларингиз ҳам кўпчиликни қизиқтиради.

— Инжил, Таврот ва Қуръондан сўнг инсон қўли билан яратилган энг буюк асар. “Илоҳий комедия” тўғрисида гап кетганда одатда уни доимо ана шундай таърифлашади. У — одамзот барпо этган улкан маънавий хазина!

Бундан олти асрча муқаддам ёзилган ушбу асар одамларнинг иллатларини шафқатсиз фош этади. Бу иллатлар ҳозир ҳам йўқолгани йўқ. Шу боис ҳам “Илоҳий комедия”га бўлган қизиқиш сўнган эмас, ҳеч қачон, ҳеч қайси асрда сўнмайди ҳам.

Кинорежиссёр Бондарчукдан: “Илоҳий комедия”ни экранлаштириб бўладими?” деб сўраганларида, у лўнда қилиб: “Бўлади. Фақат жаҳондаги барча таланти кинематографчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги билангина бу ишни амалга ошириш мумкин”, деб жавоб қайтарганди. Демак, Бондарчук ушбу асарнинг қанчалар мураккаблигини ҳис қила олган.

— Нималарда унинг мураккаблиги?

— Дантеда деярли баён йўқ. Мисраларнинг ҳаммаси фақат аниқ сўзлардан иборат. Шакл ниҳоятда сиқик. Агар у бирор иллатни кўрсатмоқчи бўлса, унинг “афту ангори”ни жуда усталик билан чизади.

Мен ушбу асарнинг таржимасига ҳадиксираб, лекин, қалб даъвати билан киришдим. 1968 йилда бошлагандим, бу оғир юмуш ҳали ҳам давом этаётир. Унинг таржимаси зиммамга катта масъулият юклади, бу асар мени гўё ёш жиҳатдан ҳам бирпасда улғайтириб қўйди.

Яширишнинг ҳожати йўқ: таржима жараёнида жуда-жуда хун бўлиб кетдим.

Дантени таржима қилаётганимни эшитган белоруссиялик шоирлардан бири менга, “Илоҳий комедия”га ўзбек тилининг кучи етармиди?” деб қолди.

— **Ўша шоир бизнинг тилимиз кўп нарсага қодирлигидан шубҳаланган экан-да?**

— Шундай. Мен унга тилимиз туркий тиллар орасида энг бой, нафис, мусиқий эканини, бунга Дантени таржима қилиш жараёнида яна бир карра ишонч ҳосил қилганлигимни фахр билан сўзлаб бердим.

— **Сиз тил бойлиги деганда нималарни назарда тутасиз?**

— Қайси тилда синоним кўп бўлса, ўша тил бой ҳисобланади. Ўзбек тилида синонимлар беҳисоб. Навоий биргина “йиғлаш” сўзининг ўнлаб синонимини ишлатган!

Тил фақат гоёларни ифода қилувчи воситагина эмас, балки мустақил кучга эга бўлган қудратли яхлит ҳодиса ҳамдир. Дейлик, асарнинг гоёси бизга ёт эса-да, тили ниҳоят чиройли бўлиши мумкин.

— **Сизнингча, ҳозирги шоир ва ёзувчиларимиз тили қай даражада?**

— Уларнинг асарларини ўқиганимда тил гўзаллигини, ипақдай майин бўлиб жилоланиб туришини камдан-кам учратаман.

Яширишнинг кераги йўқ, ҳатто баъзи катта адибларимизнинг асарларида ҳам она тилимизнинг руҳи синиқ.

Мен шуни афсус ва надоматлар билан айтишим лозимки, бизнинг аксарият сўзларимиз луғатлар “қабри”га кўмилиб қолмоқда. Тилимиз қашшоқлашиб боряпти. Биз луғатимиздан ўз ўрнини топган форсча, арабча сўзларни тобора камроқ қўллаймиз. Менимча, улардан албатта, фойдаланиш зарур, лекин, меъёри билан. Ўзим ҳам ана шундай қилишга уринаман. Шеърларимдан бирида “сурат” билан

бир қаторда “сийрат” сўзини ҳам ишлатдим. Биринчиси одамнинг ташқи қиёфасини, иккинчиси бўлса, унинг ички қиёфасини англатади.

Тилимизни сунъий саёзлаштириш давом эттираверилса, 50—60 йилдан кейин менинг шеърларимни ҳам миллатдошларим фақатгина луғатлар ёрдамида ўқий олишлари эҳтимолдан ҳоли эмас.

Биз тилимизни тинмай бойитишимиз керак, тўғрироғи тил бойлигимиздан тўла фойдаланишимиз лозим. Бунда фақат том-том луғатлардан эмас, балки классикларимизнинг асарларидан мадад олиш зарур. Кейин мактабларимизда, олий ўқув юртларида ҳам тилни ўргатишни янада такомиллаштиришимиз даркор.

— **Абдулла ака, бирон-бир шеърингиз мисолида тил устида қандай иш олиб борганингиз “сири”ни очишингиз мумкинми?**

— Бунда ҳеч қандай сир йўқ. Аввало шунни айтайки, мен учун ҳар бир шеър устида ишлаш — гўёки жанг майдонига киргандай гап. Ҳар бир шеърим учун гоҳо йигирма, гоҳо йигирма беш кунлаб вақт сарфлаганим бўлган.

“Она сайёра” шеъримни ёзиб бўлгач, роса олти ойдан сўнг чоп эттирдим.

— **Нега?**

— Унда: “Бир зумлик безовта ўйлар сўнггида, яна рухсорингга термуламан жим”, деган сатрлар бор. Унинг дастлабки нусхаларида “безовта” сўзи ўрнига “ташвишли”, “гамгин” ва шунга ўхшаган сўзларни ишлатгандим. Аммо, назаримда, улар жойига тушмагандек туюлаверди. “Қанақа сўз топсам экан?” деб анча бош қотирдим. Бир куни менинг ҳолимни кўриб, ўртоқларимдан бири “нега бунчалик безовтасиз?” деб қолувдики, ўша мен хуноб бўлиб излаган сўзим ана шу “безовта” эканини ҳис қилиб, суюниб кетдим-у, дўстимга: “Раҳмат! Энди безовта бўлмайман!” дедим.

Баъзида оёғинг остида ётган сўзни кўп вақт ахтаришга мужбур бўлиб қоласан. Бошқаларда қандоқ — билмадим.

— **Шеърларингизнинг русча таржимасига қандай қарайсиз?**

— Улар очигини айтиш керак, жуда бўш чиқаётир.

Негадир шеърларим руҳини бера олишмайди. Баъзилар: “Бунга ўзингиз айбдор. Яхши таржимон топиш учун ҳам елиб-югуриш керак”, дейишади. Балки тўғридир. Афсуски, мен бундай қила олмайман. Мен таржима қилдириш учун ижод қилаётганим йўқ-ку, ахир!

Биласиз, айрим адибларимиз негадир таржимага суяниб қолишган. Улар балки она тилида бўш ёзишган асарлари “таржима мобайнида элақага келиб қолар”, деган фикрда юришар. Ана шундай таржима учун ўзларини ўтгаям, сувга-ям уришади, тўғри, таржимон билан яқин ҳамкорлик қилиш яхши хислат. Аммо, айрим асарларнинг ҳатто бутун бошли боблари муаллиф эмас, балки таржимон томонидан вужудга келишини қандай изоҳлашга ҳайронман.

— **Фалсафага теран муносабатингиз ҳақида ҳам сўзлаб берсангиз?**

— Ҳақиқатан ҳам бу фанни жуда-жуда севаман. Кўп йиллардан буён уни ўрганиб келяпман. Фалсафанинг турган-битгани ҳикмат. У юнончадан “донишмандликни севиш” деб беҳуда таржима қилинмайди, ахир.

Файласуфларнинг асарларида оддий, аммо ҳикматли ривоятлар қалашиб ётибди. Мана шулардан иккитасини айтиб ўтай.

Темур ҳиндларнинг қабилаларидан бирини босиб олганда, улар унга: “Агар сен савдогар бўлсанг — бизларни сотиб юбор, агар қассоб бўлсанг — сўйиб ташла. Агар подшо бўлсанг — бизга бахт бер”, дейишган экан. Теран, расо гап!

Иккинчиси, қадимги юнон файласуфи Диоген, негадир, одамлардан ҳафсаласи пир бўлибдими, бошқа сабабданми, ишқилиб мустақил бўлиш учун бочкада яшаган экан. Бир куни у бочкасидан чиқиб, денгиз қирғоғида дам олиб ётганида, унинг ёнига от минган одам келиб тўхтади. Диоген унга заррача ҳам парво қилмайди. Шунда у тутақиб:

— Мен Искандарман! Нега ўрнингдан турмайсан?! деса, у лоқайдгина “Отингни ол, сояси тушаяпти”, дея жавоб қайтарибди. Яъни, Диоген ўз мустақиллигига, ҳатто отнинг сояси ҳам тажовуз қилишини истамаган экан. Унинг бу жавобини эшитган подшоҳ: “Мен Искандар бўлмасам, Диоген бўлардим!” деб юборганини билмай қолган. Улуғ боболаримизнинг рубойлари ҳам шундоқ теран.

— **Адабиёт ва фалсафа иккиси кўшилган тақдирда қандай ҳол содир бўлади?**

— Ўшандагина муҳим муаммолар кўтарилади, ёрқин типлар (улар образлардан устун туради) пайдо бўлади. Гамлет, Дон-Кихот, шунингдек, Айтматовнинг Танабойи ана шундай типлардандир.

— **Ўзбек адабиётида-чи? Борми шундай типлар?**

— Афсуски, оз, борлари ҳам — маҳаллий типлардир. Бизда ҳам умуминсоний типлар яратишга уринишаяпти...

— Яна бир нарсани сўрамоқчи эдим. Нега Сизда гамгин шеърлар учраб туради?

— Баъзида менга, “Ҳамма билан дўст бўлиб кетаверасиз, одам танлашни билмайсиз”, деб танбеҳ беришади. Тўғри, ана шу жиҳатим учун панд еган пайтларим ҳам бўлган. Афсуски, одамлар орасида айримлари борки, уларнинг инсон бўлиб яралганидан куйиниб кетаман.

Биласизми, тўғри тушунинг, мен зинҳор шикоят қилмоқчи эмасман, айримлар (шу жумладан, ўзига ортиқча бино қўйган ижодкорлар) гарчи мен уларнинг арпасини хом ўрмаган бўлсам-да, орамизда ҳеч қандай низо кечмаган эса-да, ҳатто, саломимга зўрға алик олишади. Ана шундай одамларни, шунингдек, амал курсиси теккан, мансаблари даражаси кундан-кун ошса-да, аммо қалблари сўқирлашиб, тубанлик қаърига ботиб бораётган бюрократ, амалпарастларни кўрсам, уларни гоҳо ҳажвда масхара қиламан, гоҳида гамгин бир кайфиятга тушаман.

Нега шунақа одамлар бор орамизда, деб ўйга толаман. Ана шунда менга фалсафа ёрдамга келади...

Ҳарислик, таъмагирлик, виждонсизлик, иккиюзламачилик, қабиҳлик, сотқинлик... буларни чексиз санаш мумкин. Булар юқорида айтганимдек, Данте даврида ҳам, Навоий замонида ҳам бўлган, улар ҳозир ҳам бор. Уларни ҳеч ким, ҳеч бир тузум таг-туғи, илдизи билан йўқ қила олмайди. Уларни худди тирноқни олиб туриш лозимлигидек тийиб, жиловлаб туриш керак. Бу — умуминсоний адабиётнинг ҳам доимо бош вазифаси бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади.

1982 йил.

ШЕЪР ВА ШЕЪРИЯТ ҲАҚИДА

Баъзида, шоирнинг айрим шеърлари хусусида турли баҳслар бўлиб туради. Масалан, биргина “Тилла балиқча” шеъри атрофидаги баҳсни эсланг. Мана шундай баҳсларга шоирнинг ўз муносабатини билиш, унинг адабий жараёнда рўй бераётган турли ҳодисаларга қараши билан танишиш, унинг шеърият ҳақида, ўтмиш ва келажак адабиётимиз ҳақидаги фикрлари билан ошно бўлиш ҳар бир адабиёт мухлисининг дил орузидир.

— Абдулла ака, “Эҳтиёж фарзанди” номли мақолангизда: (“Ўзбек тили ва адабиёти” журнали, 1977, № 3.) “Тақлид —

бутун маҳалла биладиган оқсоқолнинг чопонини бошқа биров кийиб юргандай гап. Таъсир эса бошқа нарса. Таъсир — Абдулла Қаҳҳор таъбири билан айтганда, устоз кўзойнагини тақиб олиб, ўз материалнингни текшира бошлашингдир. Буларнинг барчасидан фарқли ўлароқ, таъсирланиш ҳам борки, у номунтазам бўлиб, турли-туман воқеа ва ҳодисаларга киши қалбининг акс-садо беришидир”, — деган эдингиз. Мана шу фикрингизни давом эттириб, бадий таъсир деганда яна нималарни айтиб ўтиш керак деб ўйлайсиз?

— Бадий таъсир, яна устозни эслагим келяпти, А. Қаҳҳор бир гапни айтарди, бир гапни бир одам айтса, кўшилмаслигинг мумкин, лекин икки одам айтса, ўйлаб кўришинг керак. Чунки, у ҳақиқат бўлиши мумкин. Адабий таъсир дегани аслида шу. Адабий таъсирда ёки бадий таъсирда, маълум муаммолар қардош адабиётларда қандай кўтарилаяпти, шулар эътиборга олинса, ана шу адабий таъсир бўлади. Айниқса, замона қаҳрамони ким ва у қандай хислатларга эга? Бу масалани бир хил ижтимоий-сиёсий тузумда яшаб турган қўшни, қардош адабиёт вакиллари қандай тасаввур этиптилар? Албатта, бу ўринда ҳар бир халқнинг такрорланмас белги ва хусусиятлари мавжуддир. Лекин масала ижобий, салбий характерлар ҳақида кетганда кўпинча ҳамма халқ учун бир хил қимматга эга. Шу маънода юксак истеъдод эгаси бўлган катта ёзувчиларнинг ижодий тажрибаси, албатта, бошқа миллат ёзувчиси учун ибрат бўла олиши мумкин. Бу ўринда адабиётнинг абадий бир қонунияти намоён бўлади, яъни ёзувчининг катта-кичиклиги ҳеч қачон унинг халқининг сони билан белгиланмайди. Катта халқнинг гоят истеъдодсиз ва нисбатан кичик халқнинг буюк адаблари бўлиши мумкин. Шундай ҳам. Лекин кейинги йилларда яна бошқа бир жараён ҳам кузатиляпти, яъни яқин ўтмишда ўз ёзувчисига эга бўлмаган, сон жиҳатидан нисбатан кам ҳисобланган халқлардан етишиб чиққан юксак истеъдод эгаларининг ижоди умумий адабий жараёнга ибрат ва намуна бўлаяпти. Бу ўринда, аввал, Расул Ҳамзатов, Чингиз Айтматов асарларини бошқа халқлар адабиётига, рус адабиётига таъсири ҳақида ҳам баралла сўзлаш мумкин. Ана шу сабабдан ҳам биз қардош халқларга асар тақдим этганда муҳим ва белгиловчи асарларни ҳисобга олишимиз керак.

Ҳар бир халқ учун фақатгина ўзига хос бўлган муаммолар бор. Масалан, тўйлар ва улардаги исрофгарчилик Ўрта Осиё ва Кавказ халқлари учун муаммо бўлиб келяпти. Бун-

дай муаммоларни кўтарган асар деяйлик, Болтиқ бўйи халқлари учун кундалик ва ҳозиржавоб асар сифатида жаранг-ламаслиги мумкин. Биз бу ўринда бадий асарнинг минтақавий таъсир эффекти ҳақида гапиряпмиз.

— Абдулла ака, Сиз ўз устозларингиз ҳақида шеърларингизда, адабий учрашувларда талай фикрлар билдиргансиз. Шундай бўлса-да, устоз бошқа-ю, ижодиёти таъсир этган санъаткор бошқа бўлиши табиий. Шу маънода ўз ижодингизда қайси сўз усталарининг таъсири бўлган деб ҳисоблайсиз?

— Мен ўз ижодимда Фафур Фулом ва Ҳамид Олимжонларнинг бевосита мактабини ўтганман. Лекин қанчалик домлам деб Миртемир акани ҳурмат қилсам-да, менда унинг таъсири шаклан сезилган эмас. Мен С. Вурғун, Ф. Фулом шеъриятида шоир шахсиятининг кўринишини ўрганипман. Қардош халқлар адабиётининг йирик вакиллари ижодиётини мунтазам ўқиб келаман. Масалан, Ҳ. Жовид, А. Тўқай, Т. Шевченко шеъриятидан кўплаб шеърларини ҳамон ёд биламан. Умуман, гап устоз-шогирдлик ҳақида кетадиган бўлса, бу ҳақда кўп гапирганман. Шеърларимда ҳам бор. Биринчи устозим — ҳаёт.

— Абдулла ака, сизни ўта китобхон эканлигингизни, бадий оламдаги ҳар қандай янгиликлардан биринчилар қаторида хабардор бўлишингизни яхши биламиз. Дантенинг “Илоҳий комедияси”ни таржима қилиш жараёнида кўплаб илмий адабиётлар билан ҳам танишиб чиққанлигингизнинг гувоҳи бўлганман. Гап жаҳон халқлари адабиёти ҳақида кетганда, ўз ижодингизга қайси чет эллик ёзувчининг таъсири бўлган ва бу нималарда кўринади?

— Воқеа-ҳодисага қатъий қараш ва истеҳзо Дантеда бор. Шоир Блок ҳам менга яқин шоир. Шоир жаҳон гармониясини пайқамоғи лозим: ранг-ҳид, ҳаёт ва ўлим, шахс ва жамият. Буларни ўрганишни объект қилиб олган шоир кам бўлмас. 20 ёшда ўқидим, 30 ёшда ўқидим, 40 ёшда тушунгандай бўлаётиман. Ойбекка Блокнинг таъсири аниқ.

— Абдулла ака, 70-йиллар поэзиясида Расул Ҳамзатовнинг ўзига хос ўрни бор. Унинг машҳур “Менинг Доғистоним” асари Э. Воҳидов таржимасида ўзбек китобхонларининг ҳам эътиборига сазовор бўлган. Р. Ҳамзатов асарларининг кенг шуҳрат қозонишига асосий сабаблардан бири унинг шеърларини рус тилига машҳур ва моҳир таржимонлар ўтирганлигидир. Шу муносабат билан Р. Ҳамзатовнинг ижодини қандай баҳолайсиз?

— Р. Ҳамзатов жуда доно, нуктадон шоир. Унинг таржимонлари билан кўп гаплашганман. Авар шеърда қофия йўқ экан. Р. Ҳамзатовда биз кўниккан шеърый шакл йўқ. Р. Ҳамзатовнинг “Неварам Шаҳзодага” асарини “Литературная Россия” газетаси эълон қилди. Шуни ўқидим. Ўзи шеърнинг сўзма-сўз таржимасини қилган. Ҳақиқатан шу шеърга қойил қолдим. Зўр шеър экан!

— Сизнинг Чингиз Айтматов ижодиётига муносабатингизни билиш мароқли.

— Чингиз Айтматовнинг улуғлиги менимча, шу нарсада кўринадики, у ижодда меъёрни билади. Керакли ўринда публицистика қўшилади, романтиканинг ёнида реализм кетади. Бир француз айтганки, меъёр ҳисси ва талант — адабиётнинг бош тамойили. Чингиз Айтматов халқдан орқада қолган гапни ҳам айтмайди, олдинги гапни ҳам. Дадиллик ҳам бор. “Оқ кема”да боланинг атрофида тўқсон фоиз салбий одамлар, бола қочиб балиқ бўлади.

— Абдулла ака, суҳбатимиз таржима масалаларига келиб тақаляпти. Мана икки-уч китобингиз рус тилида чиқди. Шу таржималар ҳақида икки-уч оғиз гапириб берсангиз.

— Таржима ҳақида гап кетса, кишининг нимадаки аллергияси бўлса, ўшандан чўчигандек, мутлақо безовта бўлман, умуман шеър ёзгим келмай қолади. “Советский писатель” нашриётида менинг иккита китобим чиқди. Китобни нашрга тайёрлаш жараёнида аралашиб бўлмайди. Ким таржима қиляпти, десангиз, “бу ёғи сизга сюрприз бўлади”, дейишади. Бир ҳафта қолганда сизга хабар қилишади. “Мана китобингизни кўринг, қўл қўйиб беринг”. Ўқиб, мутлақо ҳайрон бўласиз. Бунинг ичидаги гаплар мутлақо анвойи-жанвойи. Майли, шеърдаги тарихий янглишишларни тузатарсиз, бироқ бадиий жиҳатларни тузатиб бўлмайди-ку! Масалан, бир шеъримда Собир Раҳимовни учувчи дебди, таржима қилган одам... Бунақанги гаплар китобнинг ичида тўлиб ётибди... Мен ўзим ҳақимда гапиришим ноқулай, лекин мен шоиримиз Эркин аканинг таржимаси ҳақида жудаям куйиниб гапиришим мумкин. Чунки мана шу қисмат иккаламизга баравар тўғри келди.

— Абдулла эка, энди суҳбатимизни ўз шеърларингизнинг ёзилиш тарихига бурсак, “Юзма-юз”, “Она сайёра”, “Темир одам” каби чуқур ижтимоий фикрлар берилган шеърларингизнинг ёзилиш тарихи, туртки бўлган омиллари ҳақида гапириб берсангиз.

— Америкалик олимлар биринчи бўлиб ернинг суратини олишган эди. Уни деворимга осиб қўйган эдим. Бир кун қарасам, Қуванинг аноридек кичкина нарса экан-у, унда шунча гала-говур.

Бир зумлик безовта ўйлар сўнгида,
Яна рухсорингга термуламан жим.

“Безовта” сўзини олти ой ахтарганман. Низом Комилов “Нега безовта бўлиб юрибсиз?”, деганда, шу сўз менга маъқул бўлиб қолди.

Мен дунёни одамларга қайтадан тушунтириб бераман, деб ўйловдим. Ҳозир мени биров бир қамчи урса, индамайман. Икки, уч қамчи урса, кейин индайман. Бу фожиа. Дунё ўзи шунақароқ экан.

1966 йилда менинг онам қазо қилди. Мен шу оилада кенжа ўғил эдим. Ота-онам жуда яхши кўрардилар. Ўша қабристонда бир кеча тунаганман. Уйдагиларни алдаб, Тўхтамиш тоғамникига кетдим деб, эндигина қўйилган қабрга — ҳали тупроқлари қуриб улгурмаган қабрга бош қўйиб ухлаганман.

Ғафур Ғулом ўлимидан 6 ой кейин бўлгани учун ўша гаплар бор шеърда.

“Темир одам”ни биринчи бўлиб Абдулла Қаҳҳор мақтаб чиққан. “У овози бўғиқ ҳолда куйлаяпти”, деб ёзган. (“Литературная газета”да). Эски жўва бозоридаги кутубхонада бўлиб ўтган учрашувда шу шеър билан “Дорбоз”ни ўқиганман. Устозим Мақсуд Шайхзода иштирок этган эдилар.

— Мумтоз адабиётдан нималарни ўргандингиз, хусусан, Навоийга муносабатингиз?

— Мен навоийшунос деган терминга қаршиман. Чунки бу шундай катта баҳри муҳитки, унинг денгизлари бор. Шунинг учун, “Лайли ва Мажнуншунос” ё “Фарҳод ва Шириншунос” бўлиш мумкин. “Чор девон” бир умр ўрганилса кам. Мен Навоийдан масаланинг моҳиятига киришни, шеърни сеҳрли таёқчадай ўйнатишни ўргандим. У киши мазмун ифодасининг устаси, шеър айтиш мумкин, лекин шеърни мазмун билан фақат Навоий айтган.

— “Илоҳий комедия”нинг таржимаси ижодингизга қандай таъсир этди?

— Агар мен Данте билан суҳбатдош бўлиб қолсам, нима ҳақида гаплашар эдим? У менга энг яхши замондош бўларди! Асар 650 йил бурун ёзилган. Шундан бери одамлар ўзгар-

мабди. Аксинча иллатлар кучайибди. Дантедан порахўрлар, ўғрилар, ҳасадгўйлар, лаганбардорлар ва ҳоказо-ҳоказолар кўрқиб келадилар. Шунинг учун бу асар доимо долзарб. “Илоҳий комедия” кодекс эмас. Барча Дантешунослар у-бу десалар-да, у бирор жойда насиҳат қилмайди. У тасвирлайди, кўрсатади, баён этмайди. Дўзахда ётган одамни шундай кўрсатади: у шоирга дўстми, бегонами билинмайди.

— Абдулла ака, бир қатор шеърларингизда сатирик оҳанг устунлик қилади. Бунинг сабаби нимада?

— Мен лирик шоир эдим. Ҳаёт мени баъзан сатирик бўлишга мажбур этади. Озгина, қисқа кузатишларимда жуда кўп арзимаган одамлар билан учрашдим. Шунинг учун баъзи шеърларимда улар ҳақида ёзишга тўғри келди. Дунё фақат ёмон одамлардан иборат экан, деган хулосага келган эдим. Аслида бундай эмас...

1982 йил.

МУНОЖОТ “МУНОЖОТ”НИ КУЙЛАЙДИ...

Классик маданиятимизнинг ажралмас бир қисми бўлмиш қадимий санъатимиз бениҳоя дардли ва маҳобатли кўҳна шеъриятимиз билан доимо ҳамнафас яшаб келяпти. Бундай манзарани бошқа халқлар ҳаётида ҳам кузатиш мумкин. Асрий мусиқа билан ҳар бир авлоднинг руҳий чамбарчаслиги табиий қонун ва абадий ҳолдир. Масалан, бола маълум муддатда бирор тилни албатта ўрганмоқлиги табиий бўлгани сингари асрлар, даврларнинг турфа шамоллари маданиятли халқларни ҳеч қачон мозийнинг ёруғ ва нурли томонларидан ажратмайди. Бундай ҳолат бора-бора маданият белгисига айланиб кетади. Яқинда юртимизда бўлиб ўтган шеърят кунларида машҳур қалмиқ шоири Давид Кутултинов Самарқанддаги Улуғбек расадхонасида бўлиб, “Космосга парвоз мана шу қия секстантлардан бошланган”, деб қолди. Бу, албатта, инсон тафаккурининг ворисийлигини фалсафий таъкидлаш эди. Агар таъбир жоиз бўлса, классик музикамиз ҳам Улуғбек расадхонаси каби бетакрор ҳодисадир. Уларнинг фарқи музика — руҳий кутб эканлигида. Шеърятда ҳам шундай ҳолни учратиш мумкин.

Бизнинг руҳий дунёмизда уларнинг барчаси омухта ҳолда яшайди. Бир вақтлар мен “Муножот” куйини тинглаб шеър ёзган эдим. Классик куйларимиздан таъсирланмайдиган

одам, албатта, кам топилса керак. Лекин унинг ҳақиқий ижрочилари ҳамма даврда ҳам кам бўлишган. Бу руҳан табиий бир ҳолдир.

Ахир истеъдод ноёб ҳодиса ҳисобланади-ку. Кейинги йилларда классик ашулаларимизни қиёмига етказиб, берилиб ижро этадиганларнинг сафида Муножот Йўлчиева кўри-ниб қолди. Назаримда, у олис манзилларга ета оладиган истеъдод эгасидир. Муножотхоннинг овози, теран маҳорат билан ижро этган ва ижро этажак ашулалари халқимизнинг бойлиги бўлиб қолишини ҳаммамиз ҳам тилаймиз. Исмининг ҳам мувофиқ келганига қаранг:

Муножот “Муножот”ни ижро этади!

1982 йил.

УСМОН НОСИР ҲАҚИДА СЎЗ

Аёнки биз тенги авлод Усмон Носирни кўрган эмас. Лекин шоирнинг ижодий йўли, ҳаёти ва тақдири барчамизга яхши маълумдир. Унинг умри гоят долғали ва шарафли тарихий даврга дуч келди. Мамлакатда социалистик ўзгаришлар батамом қарор топаётган йиллар, ўзига хос қийинчиликлар, энг муҳими, янги замоннинг сурури шоир ва граждандан сифатида Усмон Носир авлодини шакллантирган омиллардир. Шоир ҳақида сўз юритишга, энг аввало, унинг ижоди асос бўлади. Замондошларининг хотиралари, турли савиядаги тадқиқотлар, тушунтиришлар ёхуд фаразлар шоир ижодидан келиб чиқадиган бевосита таассуротни сира ўзгартиролмайдди. Шу маънода бизнинг қаршимизда Усмон Носирнинг ўзи, унинг ижоди ягона ва асл манба сифатида турибди.

Хўш, шоир ижоди билан танишиб чиққанда бизда уйғонадиган биринчи таассурот нима? Усмон Носир, шубҳасиз, йирик истеъдод эгаси. Шу ўринда умуман шоирлар ҳақида баъзи хулосаларни, муқоясаларни айтиб ўтсак ўринли бўлар. Ҳа, адабиётда ҳамиша икки тоифа ижодкорлар давр суриб келганлар. Улардан биринчиси, таъбир жоиз бўлса, косиблардир. Косиблар кимлар? Улар шеърятда умуман қандай мақомда намоён бўладилар? Адабиётдаги косиб фақатгина ўз истак ва орзуларига кўра, балки тирикчилик тақозоси туфайли ёхуд ном қозониб яшаш иштиёқида қўлига қалам олади. Баъзилари эса бу соҳага мутлақо тасодиф туфайли

аралашиб қолган омадсиз меҳнаткашлар бўлиб чиқади. Нима бўлган тақдирда ҳам, қанчалик яшовчан бўлса-да, адабиётда қосиблик унинг соҳибига обрў келтирган эмас. Иккинчи тоифа эса, қалб амри билан ижод қилувчи, ўзи ёққан алангада ўзи қоврилувчи, чексиз машаққатли меҳнатдан ҳузур ва ҳаловат олгувчи, қисқаси, ижодни қисмат деб билгувчи шахслардир. Уларни кўпинча туғма истеъдод эгалари деб ҳам аташади. Туғма истеъдодни, албатта, фақат стихиядан иборат ҳолат деб тушуниш нотўғридир. Ҳақиқий қалб эгаси ўз фуқаролик даражасини, билим ва қувваи ҳофизасини мутасил кенгайтирган ҳолдагина тарих учун зарур санъаткорга айланиши мумкин. Биз бугун сўз юритаётган шоир Усмон Носир табиатнинг бениҳоя муруввати туфайли дунёга келган ана шундай истеъдод эгаси эди.

Усмон Носир деганда биз кимни тушунамиз. У шундай истеъдод эгасики, бамисоли теккан жойини куйдиргувчи оловдир. Шоирнинг ғоят қисқа умрига назар солган киши жуда узоқ ўйларга толиши шубҳасиздир. Чунки бу чақмоқдек умрда бениҳоя катта имкониятлар ёниб кетганлигини кўриб ва ҳис қилиб турасиз. Усмон Носир улуғ ва абадий шеърятнинг дийдасидан оқиб улгурмаган шабнамдир, у ҳали қаҳқаҳага айланмай лабларимизда мангута қотиб қолган ним табассумдир. Унинг шеърлари кўз каби тирик, жонли, тутқич бермас ҳаёт пораларидир.

Боғларга намозгар
Салқини тушди,
Гуллар нам баргини
Қайирди аста.
Офтоб ҳам сув ичар
Тоғлардан пастда,
Лоладек қип-қизил
Ўт-шафақ ўчди.

Бу каби сатрлар Усмон Носирнинг умуман шеърый қиёфасини, поэтик оҳангини белгилайди, десак хато бўлмас. Усмон Носир нималарни куйлаб ўтди? Унинг идеали нима эди? Усмон Носир қолдирган адабий мерос бизга шу ҳақда гувоҳлик берадики, у ўз сафдошлари қаторида янги даврга ичдан танқидий қаради. Шеърларида ўксик болалик йилларини ёки кескин курашларда қатнаша олмаганлигини гапириши шоирнинг ижтимоий нуқтаи назари ҳақида тўла тасаввур беради. У ёзади:

Кеч тугилдим, аммо
Қола олмадим
Икки бўлак йўлнинг
Аросатида.
Ҳар бир сўзим синфий,
Фалсафий фард,
Синфий онг ётади
Фаросатимда.

Ушбу сатрлар, албатта, шоирнинг иқрорномасидир. Айни пайтда шуни эслатиб ўтмоқ лозимки, ҳаётнинг теран қатламларига эндигина кириб бораётган Усмон Носир ҳали уни батамом тадқиқ этишга улгурмаган эди. Ҳар қандай катта ва ўзига хос истеъдод эгаларида бўлгани каби унинг ҳам бетакрор услуби мавжуд эдики, биз бу услубда бирмунча романтик кайфият устунлигини кузатамиз. Аслида ҳам, ҳаётдаги воқеа ва ҳодисаларни тадқиқ этиш ўша воқеа ва ҳодисаларни шеърхонга такрор айтиб беришдангина иборат эмас. Ҳаёт ҳодисалари қалбимизда уйғотадиган таассуротлар ва кайфиятларни ифодалаш шеърятда гражданлик маъносини билдиради. Шунга кўра, ҳаёт нечоғли ранг-баранг бўлса, шоирнинг ундан орттирган таассуротлари ҳам шу қадар ранг-барангдир. Агар шоир бир шеърида тирикликнинг чексиз машаққатларидан дили озор топган шикаста зот сифатида кўринса, сира ҳам ажабланмаслик керак. Одам боласи то ҳануз номукамал экан, то ҳануз ёруғ идеаллар учун кураш олиб борар эканмиз, инсонлар феъл-атворидаги қусурлардан бир лаҳза ҳам кўз юммаслигимиз шарт. Афсуски, ёвузликнинг шакл-шамойили жуда ҳам турфа, кўриниши ғоят ранг-барангдир. Масалан, биргина ичиқоралик, машъум ҳасад қанчадан-қанча истеъдод эгаларининг бошига кулфат солмаган. Биз бундай ҳолларда нарсаларни ўз номи билан атаб, кулфат учун тарихдан бурун машъум кимсаларни дадил айблашимиз зарур. Усмон Носирнинг латиф ва самимий, гоҳ эса ўйчан, лекин ҳамиша мароқли шеърятини кўздан кўчирган киши ҳар қалай теран ўйларга чўмади. Шоирга умр вафо қилиб, агар у узоқроқ яшаганда бизга нечоғли қадрли асарлар яратиб бериши мумкин эди, деган фикр ҳаёлимиздан кечади. Унинг бизга қолдирган ҳозирги мавжуд меросидан ҳам ажиб бир қониқиш ҳосил қиламиз. Усмон Носир шеърларини ўқиганимизда баъзи шоирларнинг мудроқ ва ғализ ижодиёти тарих учун нечоғли нозарур экан-

лигини пайқаб қоламиз. Бу ҳам Усмон Носир ижодининг авлодлар учун ибратли жиҳатларидан биридир. Биз бугунги кунда Усмон Носирнинг таржимонлик фаолиятини ҳам зўр мамнуният билан тилга оламиз. Улуғ рус адабиётининг иккита энг кўркем достони — “Демон”, “Боғчасарой фантази” унинг таржимасида жаранглаб турибди. Биз Усмон Носирни қадрлаймиз. Чунки у шеърининг табаррук, муқаддас даргоҳида анвойи бир чаманзор, сира хазон бўлмайдиган мўъжаз боғ яратиб кетди.

1983 йил.

УНУТИЛМАС ДАҚИҚАЛАР

Очиғи, мен устоз Фафур Фуломнинг шахсиятини у киши ҳақида хотира ёзгулик даражада яхши билмайман. Лекин кичик бир тафсилотни айтиб ўтмоқчиман, токи у дилимда қолиб кетмасин. 1965 йил баъзи ўртоқларнинг таклифи билан телевидение орқали бир шеъримни ўқидим. У “Юзмаюз” деб аталарди. Эртасига қандайдир воқеа сабаб бўлиб Ёзувчилар уюшмасига боришимга тўғри келди. Уюшма у маҳалда Хадича Сулаймонова номли кўчадаги бир бинода жойлашган (у иморат ҳозир бузилиб кетган), йўлаги нимқоронғи эди. Ёзувчилар уюшмасининг ўша вақтдаги раҳбари Комил Яшиннинг қабулхонаси олдида турардим. Дафъатан қабулхона эшиги очилиб, остонада Фафур Фулом домланинг сиймоси кўринди. Бошларида дўппи, бир елкаси сал кўтарилган домла ўктамлик билан чиқиб келарди. Мен ўша заҳоти ўзимни бир бурчакка урдим. У ерда қисинганимча Фафур акадан кўз узмай туравердим. Домла шундоқ ёнимдан ўтаётганларида қимтина-қимтина салом берганим хотирамда. Фафур ака тўхтадилар. Бир муддат менга тикилиб туриб:

— Кеча телевизорда шеър ўқиган бола сенмисан? — деб қолдилар.

— Ҳа, — дедим.

Фафур ака елкамга қоқдилар-да:

— Ёзавер, ўғлим, — дедилару, ўша ўктам қадам билан йўлларида давом этдилар.

Мен, албатта, Фафур Фуломни аввал ҳам турли йиғинларда жуда кўп кўрганман. Умуман, биз ёшлар Фафур Фулом ёхуд бошқа устоз адибларимиз қатнашадиган мушоиралар-

дан, мажлислардан сираям қолмасдик. Ўтиришга жой етишмас, уларнинг сўзларини биз тик туриб эшитардик. Лекин Фафур ака билан, боя айтганимдек, ҳаётимда бир мартагина, шундоқ яқиндан, бир оғиз бўлса-да, гаплашганман. У дамлар мен учун бир умр унутилмас дақиқалардир. Иккинчи маротаба эса (орадан бир йил ўтгач) устознинг табарруқ тобути қошида “Алвидо устоз” шеъримни ўқишимга тўғри келди. Ҳа, табиат қонуни шунақа экан...

Мен устоз Фафур Фулом суҳбатида иштирок эта олмаганлигимни кейинроқ ёзилган “Баҳор” номли шеъримда бир-мунча ўкинч билан қайд этиб:

Суҳбатдош бўлмадим, ким эдим зотан,
Тавоф ҳам қилмадим гулшан маконинг,

тарзида ифода этганман.

Фафур Фулом ҳақида кейинги йилларда кўплаб хотиралар ёзилаётир. Бу, албатта, зарур! Бу, албатта, у зотни кўрган ва билган одамларнинг тарих олдидаги шарафли бурчларидир. Лекин баъзи хотираларни ўқиганимда бир ҳол менга сал эриш туюлади. У ҳам бўлса, баъзи мемуарларда устоз Фафур Фулом негадир хотира ёзувчи муаллифнинг услубида гапира бошлайди. Ҳолбуки, Фафур Фуломнинг сираям такрорланмас нутқий услуби, манераси бор эди.

Юқоридаги ҳол, балки, хотиранавис ёзувчининг ортиқча эҳтиросга берилиб кетганидан бўлса керак...

Мен ушбу гапларни устоз Фафур Фуломни яхши билган кишилар учун эмас, балки кейинги йилларда туғилиб ўсган шеърхон дўстларим учун ёзмоқдаман. Зеро, адабий авлодларнинг давомдорлигида кўз илғамас бир ҳалқанинг ҳам ўз ўрни бўлиши мумкин.

1983 йил.

УЛУҒ ШОИРНИНГ УЛКАН ТҶҲИ

Расул Ҳамзатов — замонамизнинг энг атоқли сўз санъаткорларидан биридир. Расул Ҳамзатов ижодига хос энг муҳим хусусият — унда ҳамиша шарқона доноликнинг барқ уриб туриши деб биламан. Ҳаётдаги энг мураккаб, етук ҳодисаларни ҳам бу шоир ўзига хос зукколик билан, қийналмасдан мароқли бир равишда ифода қилиб бера олади. Бу фа-

зилат Расул Ҳамзатовнинг шеърятигагина эмас, балки прозасига ҳам, умуман, бутун ижодига хос. Ҳамзатовдай шоирни такрорлаб бўлмайди. Унга тақлид қилиб, асар ёзиш аслида сира ҳам мумкин эмас. Чунки юқоридаги сингари фазилатлар Р. Ҳамзатовнинг ўзигагина хосдир, яъни ушбу шеърый истеъдод бармоқ излари каби бетакрордир. Р. Ҳамзатовни бизнинг халқимиз яхши билади. Унинг ижодини ардоқлайди, севади.

Расул Ҳамзатовнинг “Юксак юлдузлар” шеърый тўплами, “Доғистоним” асари ўзбек тилига аллақачон таржима қилинган. Расул Ҳамзатовнинг саккизликлари адиб шеърятда бир мустақил шакл бошланишига асос бўлди. Тўғри, адабиётда учлик, тўртлик, бешлик, олтилик ва ҳоказолар чексиз равишда учраши мумкин. Лекин саккизликнинг кўпчилик томонидан севиб қарши олинишини Р. Ҳамзатовнинг қудратли истеъдоди тақдим этди. Р. Ҳамзатов миллийлик ва умуминсонийликни ниҳоятда зукколик билан уйғунлаштириб келаётган шоир. Диққат қилсангиз, у ҳар бир шеърый мисрасида тоғлик юртдошлари ҳақида гап очади ва дунё халқларига мурожаат этиб туради. Муҳими, бу икки жиҳат деклоратив, қуруқ баёнчилик билан эмас, балки нуқтадонлик, закийлик, кучли бадий воситалар орқали кўрилади.

Расул Ҳамзатов ўзбек адибларининг доимий дўстидир. У бизнинг адабиётимизни ғоят синчковлик билан кузатиб келади. Кўпчилик атоқли адибларимиз ҳақида Р. Ҳамзатов илиқ сўзлар айтган.

Мен бир мухлис сифатида Расул Ҳамзатовни замонамизнинг улуғ шоирларидан бири деб аташга журъат этар эдим. Ушбу даражага шоирнинг ижоди тўла асос бўла олади.

1983 йил.

ИНСОН ҚАЛБИ БИЛАН ҲАЗИЛЛАШМАНГ...

— Ҳурматли Абдулла ака! Дилкаш суҳбатимизни ҳозирги замон ўзбек адабиётидан, шеърятидан бошласак.

— Халқ оғзаки ижодида: “Айтсам, — ўлдурурлар, айтмасам — ўлам” деган қадимий ибора бор. Ушбу суҳбатга кўшилишдан аввал мен шундай андишага бордим. Аммо бир гуруҳ қадрдон дўстларимиз: озми-кўпми шеърятда хизмат қилиб

юрган экансиз, унга ўз муносабатингизни баён қилинг, дейиши табиий. Мен китобхон сифатида дид ва савиям даражасида баъзи гапларни айтишим мумкин.

Менинг биринчи таассуротим шундан иборатки, бугунги адабиётимиз кўрки ва салмоғи — халқимизнинг тарих саҳнасида тутиб турган мавқеига яраша. Балки, ёмби истеъдодлар буюк бадиий савияларини келажакда намоиш этарлар. Ҳозирча, мен адабиётимиздаги юксак ижтимоий-сиёсий раванқни эътироф этаман. Бу эса катта бир халқ адабиёти учун ҳазилакам ютуқ эмас.

Ўзбек адабиётининг кўпгина классикларида ижтимоий-сиёсий идрок ва бадиий етуклик уйғунлашиб кетган эди. Масалан, Ойбек романларини олинг. Мен Ойбек мактабида тарбия кўрганман, бошқа муаллифларни баҳолашда ўша нуқтаи назардан келиб чиқаман. Бу — кўринган ҳар бир ёзувчидан Ойбекни ахтариш дегани эмас. Исбот талаб қилмайдиган гап шуки, табиат сингари адабиёт ҳам ҳамиша янгилини боради. Лекин, у ўзининг асосий принципларини сақлаб қолади. Хўш, Абдула Қодирий ва Ойбек давридан буён роман қурилишида қандай ўзгаришлар юз берди? Шекспир давридан буён, режиссёрлар минг хил мақомга солиб кўришмасин, саҳна қоидаларида қандай ўзгаришлар содир бўлди. Шеърятда-чи? Унинг ҳам муроду мақсади Инсон боласига хизмат қилиш экан, унда нималар юз берди? Сухбатимиз мана шу жойга етганда, жиндек баҳсли тус олиши мумкин. Адабиётда битта умумий қоида бор: келажакда янги-янги авлодлар ўзигача бўлган меросни ўта маданиятсизларча топтамасинлар! Маяковский янги оҳангларни ўзига хос руҳ билан олиб кирганда ҳам, ҳамиша Пушкинга мурожаат қилиб, унга ҳисоб берган. Ўшандай лирик шеърларни Маяковский ҳам ёзиши мумкин эди.

Айрим ёшлар, Фафур Фулом кўнглини кенг қилиб ёзмаган, деган маънода гаплар қилишади. Ҳолбуки, у жуда мураккаб даврда яшади. Шеър унинг қўлида бир сеҳрли таёқча эди. Шу таёқча билан у ногора чалиши ҳам мумкин эди, жаҳонни уйғотиши ҳам мумкин эди, ёш болани овутиши ҳам мумкин эди. Лекин Давр шуни тақозо этдики, у фақат жаҳонни уйғотди. Шеър — давр фарзанди дегани шу. Шеърятнинг ҳам умумий принциплари ўзгармасдир.

— Китобхонларнинг савияси тўғрисида нима дея оласиз?

— Биз адабиётимиздаги “ура-ура”чиликдан, схематизмдан бирмунча қутилдик. Лекин ўқувчиларнинг савияси ҳануз

чатоқ. Ҳамон офаринбозлик, таги йўқ гапларга эҳтиром китобхонларимизнинг дидини эгаллаб турганидан жуда хафаман. “Сўнгги уруш” деган шеърим чиққач, менга бир хат келди. “Сиз нега бунча ваҳима қиласиз?”, деб ёзибди муаллиф. Ахир ҳозирги пайтда фақат бизнинг мамлакатимиз эмас, балки бутун Ер шари — Она заминимиз қалтис бир вазиятда турибди-ку! Ядро қуролларини чеклаш, нейтрон бомбасини йўқотиш, мудҳиш урушга йўл қўймаслик ҳақида газеталарда ёзилапти-ку! Ҳалигидек гаплар мавжуд аҳволни англамасликдан келиб чиқади.

Инсоний туйғуларга садоқат, Ҳаёт билан Ўлим орасидаги беҳад кенг ва ўткинчи вақтга муносабат, ўз халқингга ҳурмат ва хизмат — булар ижодкорга қўйиладиган талаблар. Баъзан учрашувларда юракни тирнайдиган саволлар тушади. Менинг назаримда, ҳар бир инсон ўзича бир Ватан. Унинг чегарасини бузиб кираверишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Инсон қалби билан ҳазиллашмаслик керак. Мен бу фикрни бир шеъримда баҳоли қудрат ифода қилганман.

Китобхоннинг савиясини тарбиялаш осон эмас. Аммо мен шу билан боғлиқ айрим муҳим ишларни айтиб ўтайин. Мактабларда ва олий ўқув юртларида эски ўзбек тилини, имлосини ўргатишни қатъий йўлга қўймоқ лозим. Шунингдек, чет тилларни ўқитишни янада яхшилаш керак. Бу — ҳар бир инсоннинг ўз-ўзини таниши учун ҳам зарур.

Ўқувчи савиясини юксалтиришда танқидчиликнинг хизмати катта. Мен танқидчилардан зада бўлган одам эмасман. Уларга ҳамиша раҳмат айтаман. Лекин, афсуски, уларда ҳам баъзан профессионал таҳлил бир четда қолиб, ижодкорни хижолатга қўядиган қиёслаш, талантни ўлчовга солиш, “бухгалтерлик” қилиш ҳоллари учраб туради.

— Севги ва садоқат мавзусига муносабатингиз шеърларингиздан маълум. Аммо айримлар, муҳаббат деб, садоқат деб, ёшликни хазон қилмаслик керак, дейишади. Бунга сиз нима дейсиз?

— Агар севги ва садоқат мавзуи бундай тушунилса эди, ўзбек адабиётида, умуман, жаҳон адабиётида кўплаб шоҳ асарлар яратилмас эди. Бундай енгил-елпи қаралса эди, Лайли Мажнунга қараб: “Мени кечиргин Мажнунжон, мен умримни хазон қилмаслигим керак экан, фарзанд кўришим керак экан”, деб айтган бўлар эди. Ёки устоз Миртемир садоқатли бир бевага қараб:

Сенсиз Ўзбекистон — Ўзбекистонмас,
Сенсиз кенг жаҳон ҳам — сира жаҳонмас,
Тошбу! —

деб ёзмаган бўлар эди.

Хўш, садоқатни шундай англаб, уруш пайтида айрим ночор бевалар билан мулоқотда бўлган бригадир ёки раиснинг жирканч ишини оқлашимиз керакми?! Қолаверса, уруш туфайли ўз ёрини зор-зор кутган ва содиқ қолган ўнлаб аёлларнинг бўлганлиги бизнинг ихтиёримиздан ташқаридаги факт-ку?

Юқоридагидек қараш — муҳаббат ва садоқатга, инсоннинг олий туйғуларига нисбатан беписандликдир.

— Абдулла ака! Шеърятда “дард” деган сўз кўп ишлатилади. Сиз бу сўзни қандай англайсиз? Умуман дард деганда нимани тушунасиз?

— Ҳар кимнинг ўз дарди бор, дейди халқимиз. Дард — оғриқ деган маънодан ташқари, яна истак, хоҳиш, армон, мурод-мақсад деган маъноларда ҳам ишлатилади. “Дардингни айта қол”, дейишади йиғлаётган болага. Мана бундай мисоллар ҳам келтириш мумкин: “Савдогарнинг дарди — пул”, “Пулдорнинг дарди — маишат”, “Темирчининг дарди — кўмир”...

Арз, ҳасрат, айтиладиган гап деган маънода ҳам келади: “Дард кўп, ҳамдари йўқ”, деб ёзади Нозим Ҳикмат.

Ижодкор умуминсоний дардни шахсий дарддек қабул қилиши ёки шахсий дардини умуминсоний дард даражасига кўтариши лозим. Машраб Бобоев: “Ўзбекистон, она юртим, дардингни олай”, деб ёзади. Ёки Ўлжас Сулаймонов: “Айланавер, айланайин сендан, она-Ер... Дардингни олай”, дейди. Халқ, Ватан, она-Ер дардини олиш — шоирнинг дарди мана шу!

— Шеър аҳли ичида, мен насрни яхши тушунмайман, шоир кўпроқ шеърини асарларни ўқиши керак, дегувчилар учраб туради...

— Насрни, мусиқани, умуман санъатни кенг тушунмайдиган ёхуд тушунишни истамайдиган шоирни, агар у ўзини шоир деб ҳисобласа, мен нормал одам деб ҳисобламайман. Нега? Ҳатто, бадният кимсалар ҳам (дейлик, нопок йўл билан мол орттирган ўғрилар ҳам) ўз ўлжасини табиат бағрида, улфатлар орасида талон-торож қилади. Яъни бирор қўл бўйида ёки чинор тагида ҳаловат топади. Унинг қилган иши билан борган жойи орасида ер билан осмонча фарқ бор. У

вахший ҳайвондан фарқли ўлароқ, ўз хатти-ҳаракатини оқибат гўзал нуқталарга буради. Бу жуда муҳим ҳақиқатдир. Шундай экан, санъатни тушунмаган, унга интилмаган шоирни қандай оқлаш мумкин?

— Шоирларнинг шеърятга наср хусусиятларини олиб кириш тажрибасига қандай қарайсиз?

— Омон Матжон, Усмон Азим изланишларидаги каби бу ишлар эплаб қилинаётган бўлса, табиий ҳол деб қарайман. Чунки наср хусусиятлари (ёки саж) халқимиз дostonларида қадимдан бор.

— Сизнингча насрий асарлар қандай бўлиши керак?

— Ўнг қўл билан ўнг кулоқни, чап қўл билан чап кулоқни ушлаш керак, шекилли. Наср, менинг назаримда, ҳаётга бевосита муносабатда бўлади. Бешафқат наср дегани шундан келиб чиққан бўлса керак.

Мен насрда муаллифнинг дирижёр бўлишини эътироф қилмайман. Наср насихатни кўтармайди: халқ қандай гапирса, шундай гапириш керак. Шолохов, Қодирий, Ойбек, Қаҳҳор шу жиҳати билан халққа ёқади. Айрим ёзувчиларимиз ижобий қаҳрамоннинг кайфиятига кўшилиб, салбий қаҳрамонни сўкиб кетади. Муаллиф холис бўлиши керак. Шукур Холмирзаев ижодида бошда шу яхши хусусият бор эди. Насрга қандай юк ортиш керак — бунини Асқад Мухтор яхши эгаллаган. Муаллиф қаҳрамонни ёмон кўрса, унга ёмон номлар қўймаслиги керак. Чунки ёмон одам онасидан ёмон бўлиб туғилмайди-ку? Ота-онаси бошда унга ҳам яхши номлар қўйган бўлади. Ҳаққонийлик шуни талаб этади. Йўқса, ўқувчи унинг номига қараб, салбий қаҳрамон эканлигини, бундан кейинги қилмишлари салбий эканлигини сезиб қолади.

— Гоголь ўз қаҳрамонларига салбий номлар қўйган-ку?

— Сатирик асарда кўплаб салбий қаҳрамонларнинг хусусиятларини очиш учун шундай қилиш мумкин.

— Сиз ҳасад тўғрисида доимо куйиниб ёзгансиз. Ҳасадгўйларнинг шеърий карикатурасини бошлаб чизгансиз. Лекин мен ижобий маънодаги ҳасад тўғрисида сўрамоқчиман: улус шоирларнинг асарларини ўқиганингизда ёки таржима қилганингизда, сизда уларга нисбатан ҳасад туйғуси пайдо бўлганми?

— Менингча, ҳасаднинг ижобий маъноси йўқ. У доим қора рангда ёзилган. Ўз истеъдодини, даражасини яхши фаҳмлаган одамда бу туйғу бўлмайди.

Улуғ шоирларни ўқиганимда, менда уларга нисбатан ҳасад эмас, кўпроқ ҳайрат туйғуси бўлган. Данте “Илоҳий комедия”да ҳаётни шундай тадқиқ этганки, уни таржима қилаётганимда муаллиф эсимдан чиқиб кетиб, мен билан фикрдош эканига суюнганман.

— Халқ оғзаки ижоди хусусида, бахши шоирлар тўғрисида нималар дея оласиз?

— Мен нима дейишим мумкин? Ҳозир Алпомишнинг борлигига биров ишонмайди. Лекин турли ёлғон-яшиқлар яшаб турганда, нега ҳалол, мард, танти Алпомиш яшамаслиги керак?! Биз Регистонни кўриб қанчалик ҳайратга тушсак, бахши шоирлардан ҳам шунчалик ҳайратга тушамиз. Улар ҳам қадим замонлардан келаётирлар.

Халқ оғзаки ижодида баён ишонтирмаслиги мумкин, лекин хулоса ишонтиради. Унда миллатлар талашмайдилар, фақат умуминсоний туйғулар улуғланади. Халқ оғзаки ижодига беписандлик адабиётдан йироқликдир. Ҳатто, айрим ёшлар тақлид қилаётган Гарсиа Лорка шеърлари ҳам испан халқ оғзаки ижоди таъсирида, оҳанглирида ёзилган.

— Ёшлар шеърляти тўғрисида гапириб берсангиз?

— Ҳозирги ёшлар ҳазилакам адабиётнинг меросхўри эмас. Улар шеърят маскани — Шарқда яшаётирлар. Мен шеърхон сифатида шоирдан бир нарсани талаб қиламан: мазмунда — ҳаётйлик, шаклда — санъат бўлсин. “Шу санъат ўзингда борми?” деб сўрашлари мумкин. Балки, йўқдир. Лекин бу — менинг истагим, армоним.

Бир гуруҳ ёшлар адабиётга гуруллаб кираётирлар. Уларнинг изланишлари, ютуқларидан қувонаман. Аммо улар ижодида сунъийлик ва сўзга эътиборсизликни кўп учратаман. Қуруқ бақирқиқларнинг, шалдир-шулдир гапларнинг кимга кераклиги бор? Шунингдек, шеърни крассвордга ҳам айлантирмаслик керак. Маяковский кўпчилик тушунадиган сўзларни, ўзи айтганидек, оддий суҳбат тилини шеърятга олиб кирди. Бир сўз шеър учун чиройли бўлиши мумкин. Лекин халқ учун-чи? Халқ иборалари шеърда яшаб қолиши керак-ку?..

Ёш шоирлар “оқ” шеър ёзадими, “кўк” шеър ёзадими, бешлик ёзадими, олтилик ёзадими — ихтиёр ўзида. Фақат уқувсизликни услуб, деб билмасинлар. Яна бир нарсани унутмаслик лозим: умр қисқа, уни тажрибалар учунгина исроф қилиб қўймаслик керак.

Мен бир хотирамни айтиб берайин. Донецк шаҳрида 500 метр чуқурликка — шахтага тушдик. Шахта раҳбарла-

ридан бири бир темир эшик ёнига келди-да: “Буни сизларга кўрсатмоқчи эмас эдим, лекин ёзувчи экансизлар, кўриб қўйинглар”, деб эшикни очди. Ҳайҳотки торгина хонада гўдакларнинг ўйинчоқлари, кўғирчоқлари, чориқчалари ва... суякчалари ётар эди. Уруш даврида фашистлар болаларни қамаб кетган эканлар... Мана сизга шеърининг дарди. Бундай ҳодисаларнинг қошида унинг майда бўлишга ҳаққи йўқ.

Мен янги китобимнинг номини “Йиллар армони” деб қўйдим. Корректурасини ўқиш жараёнида шундай хижолат бўлдимки, қани илож бўлса-ю, кўплаб шеърни қайта ёзсам, “Йиллар армони” ишланмаган мисраларнинг, ўхшамаган қофияларнинг ва... ёзилмаган шеърларнинг армони ҳамдир.

1983 йил.

ДАНТЕНИНГ БЕЗОВТА РУҲИ

Мен баъзи чет эл мамлакатларида аввал ҳам бир неча бор бўлганман. Лекин негадир сафар таассуротларимни қоғозга туширган эмас эдим. Навбатдаги Италия сафаримни эса ҳикоя қилгим келди. Бунинг сабаби, менинг Данте таржимони сифатида Италияга қизиқишимдандир, эҳтимол. Сафаримиздан мурод асосан Италиянинг Сицилия ёзувчилар клуби билан алоқа ўрнатиш бўлиб, бизни бу гал итальян адиблари таклиф этган эдилар. Делегациямиз таркибида украин адиби Виталий Коротич (раҳбар), рус шоирлари Евгений Винокуров, Игорь Шкляревский, латиш ёзувчиси Имант Зиедонис, таржимон Лев Вершининлар бор эди. Мен бу ёзувчиларни, албатта, аввалдан билардим, баъзилари билан эса дўст ҳам эдим...

Сиз қуйидаги иборани яхши биласиз, яъни Римни — боқий шаҳар дейдилар. Магар қадимий дунё ҳўкиз шохлари устида турган бўлса, унинг бир шохи Самарқандга, иккинчиси эса Римга қадалган бўлиб чиқади.

Сицилия Италиянинг жанубидаги атрофини уч денгиз ўраб олган, иқлими жуда мўътадил орол. Вилоятнинг саноти заиф. Аҳолининг тирикчилиги эса асосан мандаринга ўхшаш меваларни сотиш ҳисобига кечади. Шу ўринда бир гапни айтиб ўтмоқчи эдим. Тарихда итальянлар улўғ фарзандлари билан нечоғлик ном қозонган бўлсалар, улар но-

иттифоқ халқ сифатида ҳам шунчалик донг таратганлар. Италия тили лаҳжаларининг бир-биридан кескин фарқ қилиши ҳам бу парокандаликда роль ўйнагандир.

Лекин тарихнинг тақозосию Дантедан тортиб Гарибальдигача бўлган фидойи фарзандларининг саъй-ҳаракатлари тугайли итальянлар бир давлат сифатида уюшганлар ва уларнинг ягона она тили — итальян тили ҳисобланади. Шунга қарамасдан, ҳанузгача ҳар бир вилоят ўзининг мавқеи учун кураш олиб боради, бу кураш гоҳида ошкор, гоҳида пинҳон кечади. Бу машъум иллатдан, албатта, сицилияликлар ҳам ҳоли эмаслар. Вилоят пойтахти Катания шаҳрида бизни Сицилия адибларининг вакиллари синьор Марио Грацио ва ёзувчи Жованни ҳамда уларнинг яқин кишилари кутиб олдилар. Кейинчалик пайқадикки, у ерда, масалан, бизникига ўхшаш ёзувчилар ташкилотининг ўзи расман йўқ. У ерда адиблар, маданият ходимлари клуб атрофида жам бўладилар. Синьор Грацио эса ўз ҳисобидан журнал чиқаради. Журналнинг бош муҳаррири синьорнинг ўзи, хотини масъул котиб, ёқимтойгина талаба қиз уларнинг ишларига гоҳида қарашиб турар экан. Бор-йўқ гап шу. Марио Грационинг журнали Сицилияда анча эътиборли ҳисобланади. Бироқ шундоқ журналнинг тиражи 1,5 минг атрофида, холос. Марио одамгарчиликни ўрнига қўядиган, адабиётларимиз ҳамда халқларимиз ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик бўлишини чин дилдан хоҳлайдиган шахс сифатида илиқ таассурот қолдирди. Марио Грацио ўз журналининг деярли бутун бир сонини адабиётлар дўстлигига бағишлаган. Журнал саҳифаларини варақлай туриб, Ўрта Осиёдан тожик шоираси Гулрухсор Сафиеванинг сурати ва шеърларига кўзим тушди. Юқоридаги каби фазилатлар Марионинг шахсиятини, албатта, безаб турибди. Бироқ, унинг ижоди билан биз мутлақо нотанишимиз, унинг юраги тубига назар ташлай олган эмасмиз. Иккинчи мезбонимиз — Жованни. “Унита” газетасининг жамоатчи муҳбири, соқол-мўйловини ўстирган, ихчам гавдали, ўйчан ва тийрак кўзли одам. Катания шаҳридан (унда 600 мингга яқин аҳоли яшайди) денгиз бўйидаги кичикроқ шаҳар қароргоҳимиз Очериалига машиналарда йўл олдик. Мен Жованнининг машинасида эдим. Таржимон ҳам биз билан бирга эканлигидан фойдаланиб, Жованни билан йўл-йўлакай суҳбатлашиб кетдик.

Одам ҳамма жойда ҳам одам. Мен Жованни ва унинг ўғлига иккита дўппи совға қилганимда улар ғоят қувониб

кетишди. Жованнининг ўглини, айниқса, бизнинг Бухоро, Тошкент, Самарқанд белгили нишонларимиз қизиқтириб қолди. Жованнининг айтишича, адабий меҳнатдан келадиган даромад рўзгорини таъминлай олмас экан. Шу сабабли, у бўш вақтларида кулолчилик билан шуғулланиб, турли бадий буюмлар ясаб сотар экан.

— Болалар ўсапти, уларни уй-жойли қилиш керак, — деди Жованни. Унинг тўрт фарзанди бор. Италия шароитида бу катта оила. Ҳаёт ҳақиқатан ҳам ғалати гузар. Умрида бир-бири билан бир оғиз гаплашмаган, бир пиёла чой ичишмаган одамларнинг бир-бирларига хусумат билан қарашларини биламан. Бу ерда эса бошқа тузум, бегона тил, ўзга тартиблар. Жованни — инсон. Жованни — ижодкор. Бизнинг бир-биримизга хайрихоҳлик билан қарашимизга шуларнинг ўзи етарли эди.

— Менинг ҳам бешта болам бор, — дедим.

— Бўлмасам, кулолчиликни сенга ҳам ўргатишим керак экан, — деди кулиб Жованни.

Ҳа, одам ҳар жойда ҳам одам...

Бизни Очериали шаҳрининг чеккасидаги бир меҳмонхонага келтиришди. У шундоққина денгиз соҳилида бўлиб, номи ҳам “Иони денгизининг дурдонаси” деб аталар экан. Агар гўзаллик оламида дур деган сифатни мутлақ деб қабул қилсангиз, уни фақат шу жойдагина қўллаш мумкин эди. Во ажаб! Она заминимиз бунчалар гўзал бўлмаса? Балки Биби Марьям жамоли ҳақидаги бетакрор тасаввурлар шу жойларда туғилганми?! Бу ернинг одамлари тагин қандай манзарадан ҳайратга тушишлари мумкин экан! Яшиллик, турли-туман чароғон гулларнинг ранги зангор денгиз ранги билан, шаффоф ҳаво билан уйғунлашиб кетган, узоқда эса кўм-кўк ясси тоғлар ҳарир парда орқасида турган каби жимирлаб кўринади. У ерда — Этна вулқони.

Ўша оқшом бизни Очериали шаҳрининг мэри қабул қилди. Қабул чоғида шаҳар епископи, маданият, адабиёт ва санъат арбоблари иштирок этишди. Тантанали маросимда даставвал уч-тўрт рассомга қандайдир лауреатлик нишонларини топширишди. Барча нотикларнинг, жумладан, мэрининг нутқида ҳам асосий гап тинчлик ҳақида бўлди. Мезбонлар бизнинг ташриф буюрганзимиздан мамнунлигини изҳор этишди. Биз ҳам навбат билан сўз олиб, дилимиздаги гапларни, эзгу ниятларимизни айтдик. Мен мэрга дўппи кийгиздим ҳамда Дантенинг ўзбек тилида нашр қилинган “Дўзах”

китобини совға қилдим. Тўғриси айтганда, Данте китобининг ўзбекча нашрини кўриб, итальянлар ниҳоятда ҳаяжонга тушишди. Бир-бирлари билан чуғурлашиб, аллалар билан уқтиришди. Мен уларга “Дўзах”нинг бошланиш қисмидан ўзбекча парча ўқиб бердим. Залдагиларнинг баъзилари итальян тилида жўр бўлишди. Мени тўғри тушунишингизни сўрайман. Менинг ўрнимда бошқа бирор таржимон, масалан, Эшмат, Тошматми бўлиши мумкин эди. Гап таржимоннинг кимлигида эмас. Гап шундаки, қанчалик турли тилларда гаплашмасин, инсоният яхлит организмдир. Уни бир бутун қилиб турган жуда кўп омиллар мавжуд. Одамзод ўзини-ўзи парчаламаслиги лозим. Шафқатсиз тузум, бойликка ҳирс, шуҳратпарастлик ва қашшоқлик шундайлигича ҳам иллатлардан холи бўлмаган инсон руҳиятини вайрон қилади, одам боласини ёвуз бўрига айлантириб юборади. Улуғ шеърят ҳақида суҳбатлашар эканмиз, мэрнинг ҳам, епископнинг ҳам кўзларида чуқур самимият порлаб турарди. Одам боласи ўзининг асл моҳиятига қайтсагина шундай ҳолатга тушиши мумкин.

Шу пайт ташқаридан — улкан черков томондан гумбурлаган овозлар эшитилди. Қандайдир диний маросим муносабати билан мушак отишаётган эканлар. Виталий Коротич жилмайиб:

— Майли, мушаклар отилсин, фақат замбараклар тилга кирмаса бас, — деб кўйди.

Сицилия мафиянинг ватани ҳисобланади. Мафия — зўравонлик, қотиллик билан иш кўрувчи яширин ташкилот бўлиб, унинг ўз қоидалари бор. Чунончи, унинг аъзолари ўлим хавфи туғилганда ҳам бир-бирини сотмаслиги шарт.

Сицилиянинг Катания шаҳрида таниқли ёзувчи ва журналист Жузеппе Фава ўлдирилган. У телевидение орқали сўзлаб, мафиячиларнинг христиан демократик партияси вакиллари билан алоқаси борлигини фош қилган. Ўша Катания шаҳри ҳозир кўз ўнгимдан ўтаётди. Юзаки қараганда, у оддий Европа шаҳарларининг бири. Кўчалар тигиз, юзлаб дўконларда савдо қайнайди. Лекин, у жойда Италиянинг бошқа шаҳарларида бўлгани сингари одам жони билан ҳам савдо қилинади. Биз кейинги икки кун мобайнида иккита жойда учрашув ўтказдик. Бири — Очерналидаги лицейда, иккинчиси эса — Катания университетига. Бу учрашувлар мушоира ва қизгин савол-жавоблар билан ўтди. Учрашувлардан умумий таассуротим шундан иборатки, итальянлар

бизнинг халқларимизни яхши билмайдилар, улар ташвиқоти айниқса, ёшларнинг миясига биз ҳақимизда тамомила ғайри тасаввурларни сингдириб юборган. Баъзи мисоллар келтираман. Ҳар иккала ўқув юртида ҳам менинг Данте таржимони эканлигимни эшитишиб, анча-мунча саволлар беришди. Хусусан, бу ишингиз учун Сизни қувғин қилишмадими, деган маънода савол беришди. Маълум бўлишича, улар Дантенинг ўзини ҳам бошқачароқ тушунишар, уни фақатгина христиан-католик ғояларини ифода қилган шоир деб билишар, бизнинг, Дантени таржима қилишимиз эса, уларга мутлақо ғайриижтимоий ҳолат бўлиб туюлар экан.

Шу орада биз Сицилиянинг Гуармане, Сиракузи каби шаҳарларида ҳам бўлдик. Бу шаҳарлар асосан туристлар келадиган жойлардир. Сиракузида Архимед яшаб ўтган. Буюк ихтирочи худди шу ерда денгиз соҳилида кўзгуларга куёш нурини йиғиб, душман кемаларини ёқиб юборган. Сиракузида қадимий грек театрининг улуғвор харобалари ястаниб ётибди. Баҳайбат қояларнинг бағрида эса, сон-саноксиз сунъий ғорлар кўриниб турибди. Уларни бир замонда турли мамлакатлардан келтирилган қуллар ўйиб яшашган. Қулларни ана шу ғорларга қамаб қўйганлар, зарур пайтда эса, улар ҳалиги очиқ театр саҳнасида бир-бирларини қонга белаб ёки ёввойи ҳайвонлар билан юлишиб, томоша кўрсатганлар. Гладияторлик қадимги Римда кенг тарқалган ваҳшиёна томошалардан биридир.

Саёҳатимизнинг яна бир мароқли маршрути Этна вулқони эди. Вулқон денгиз сатҳидан 3340 метр баландликда жойлашган. Унинг ёнбағрида 200 дан зиёд майда кратерлар қайнаб ётибди. Вулқон ҳозиргача сўнган эмас. У милоддан аввалги 1500 йилларда ҳам отилиб турган. У жами бўлиб ҳанузгача 130 марта қаттиқ жунбушга кирибди. 1669 йилда Этна вулқонининг лава оқими Катания шаҳригача етиб келган экан. Шаҳарда лава тўхтаган жойда махсус ёдгорлик ўрнатилган. Вулқоннинг лава оқими ғоят катта майдонни эгаллаб ётибди. Қалинлиги том бўйи келадиган қоп-қора лава метин каби қотиб қолган. Уни кесиш ёки ўрнидан кўчириш ҳазилакам иш эмас. Шунга қарамасдан, то вулқон этагигача лавани ўйишиб, текис асфальт йўл ўтказганлар, хушманзара тоғ дараларида эса, саёҳатчилар учун махсус мусофирхоналар қуришган. Ҳар ҳолда вулқон “эга”ларига саёҳатчилардан дурустгина фойда тушиб турса керак. Йўқса, бу жой-

ларда мушук офтобга чиқармиди. Баъзи меҳмонхоналарда қиморбоз автоматлар ўрнатилган. Боши гангиган бирор одам автомат билан қимор ўйнаб, бор-йўғидан ажраб қолиши ҳеч гап эмас.

Сицилиядаги саёҳатимиз охирлаб қолган эди. Биз баъзи рассомларнинг кўргазмаларида ҳам бўлдик. Ҳафта охирида бизни Очериали шахрининг мэри ва епископи яна расмий равишда қабул қилди. Шаҳар маъмурлари бизнинг ташрифимиз фойдали бўлганлигини қайд этиб, бизга эсдалик совғалари тақдим этдилар. Ушбу қабул маросимида, айниқса, епископнинг гаплари менинг хотирамда ўрнашиб қолди. Ёши олтмишлардан ошган ғоят ҳаракатчан бу одамнинг мавқеи анча баланд ҳисобланади. Шундай бўлиши ҳам табиий, чунки, мамлакат унинг ҳаётининг узвий бўлагидир. Черков одамлар онгига бевосита таъсир ўтказадиган, фатволари ҳар қандай муҳокамадан холи бўлган ғоя масканидир.

Бу борада адабиётнинг қўлидан нималар келиши мумкин? Уруш — сиёсатнинг қуроли тўқнашувлар шаклида давом этишидир. Урушнинг илмий таърифи аслида мана шу. Лекин одамзод қадим замонлардан буён урушга руҳий оламнинг инқироzi деб ҳам қараб келган. Одамларнинг феъл-атворидаги қусурлар, хусусан, очкўзлик, орадан меҳру оқибат кўтарилиши каби манфий жиҳатлар ҳаддан зиёд кучайиб кетганда, халқ оддийгина қилиб қиёмат яқин қолди, шекилли, деб қўя қолган. Демак, одамларни тарбиялаш, ёвузликни туғдирадиган сабабларга қарши кураш қонли можароларнинг олдини олишда муҳим аҳамиятга эгадир. Бу эса, адабиёт ва санъатнинг бош вазифасини ташкил этади.

Ниҳоят сицилияликлар билан хайр-хўшлашиб, биз самолётда Римга етиб келдик. Рим — милоддан аввалги VIII асрларда ташкил топган шаҳар. У бир қанча тепаликлар устида жойлашган бўлиб, ўртасида Тибр дарёси оқиб ўтади. Рим қадимий обрў-эътиборига кўра, жаҳон цивилизациясининг марказларидан бири ҳисобланади. Инсон боласи ўзининг ақл-заковати нималарга қодир эканлигини неча минг йиллар бурун исботлаб қўйган. Бунинг гувоҳи кўҳна Римдир. Афсонавий шаҳарнинг архитектура ёдгорликлари — Форум, Колизей, Капитолий, Пантеон, Ватикан ва кўплаб черковлар, неча юзлаб ҳайкаллар ҳануз одамларни ҳайратга солади. Римга ҳар йили 10 миллиондан зиёд турист келиб кетади. Ёзувчи ва санъаткорлар қадим-қадимдан, бамисоли

мусулмонлар Маккага интилганлари каби Рим томон талпинадилар. Бу шаҳарда ҳозир ҳам қандайдир кўз илгамас нафосат яшаб туради. Турли-туман модалар Римдан тарқалиши бежиз эмас. Лекин, у Форобий ва Сен-Симон орзу қилган идеал шаҳар эмас, албатта. Бугунги Римнинг салобати — арвоҳларнинг салобатидир.

Улуғвор харобаларга ҳайрат билан қарайман. Ана, машҳур Форум, тош устунлар орасидан Юлий Цезарь чиқиб келатгандай. Сарой машъум фожеани кутмоқда. Цезарга Брут ханжар урди. Цезарь: “Сен ҳамми, Брут!..” дейди. Улуғ Шекспир асарларидаги воқеалар айнан шу ерда юз берган. Форумнинг шундоқ ёнгинасида Ю. Цезарнинг ҳайкали турибди. Кийим-бошлари Ҳамза театрида биз кўрган Цезарь либосларининг ўзи. О, Шукур Бурҳонов! Мен шу зумда Сизни хаёлимга келтирдим. Нақадар қудратли санъаткорсиз!

Мана бу эса — Колизей! Бетимсол, улуғ иншоотнинг харобаларини кўргач, ҳа, инсоният фазога парвоз қилгунча минг йиллар муқаддам тайёргарлик кўра бошлаган экан, дейсиз. Колизей очиқ стадион шаклида қурилган. Бу ерда турли томошалар кўрсатилган. Лекин, бу томошаларнинг аксарияти қонли томошалар эди. Қадимги Рим файласуфи Сенека “Ахлоққа оид мактублар” китобида қуйидаги гапларни ёзади:

“...Бирмунча ҳордиқ чиқариш мақсадида у жойга бордим! Ҳордиқ қаёқда! Куннинг биринчи ярмида одамларни (гладиаторларни кўзда тутмоқда — А. О.) йўлбарслар ва айиқлар бурдалайди. Куннинг иккинчи ярмида эса, яъни, ҳайвонлар билан олишувдан омон қолган курашчилар зўрлик билан майдонга ҳайдаб чиқарилади. Энди улар гладиаторлар сифатида бир-бирларини ўлдирдилар...” Сенека бу томошаларни аҳмоқона деб атайди.

Колизейга бораверишда тагин бир иморат бор. Уни мальун ва манфур Муссолини қурдирган. Италиянлар бу иморатни “қассобнинг диди билан қурилган бино” дейдилар. Уни кўрганда сон-саноксиз, баҳайбат тошлар қалаштириб ташланган-у, устидан оқ кўпик сочиб юборилган, дейсиз. Аркнинг олдида ҳалок бўлган жангчилар хотирасига мангу олов ёқиб қўйилган. У ерда икки аскар фахрий қоровулликда туради. Айтишларича, аскарлар гоҳида зинага ўлтиришиб ухлаб ҳам қолишар экан. Римнинг энг гавжум зиёратгоҳларидан бири, шубҳасиз, Ватикан ҳисобланади. Ватикан —

жаҳон католик динининг марказий черкови, у дунёда энг кичкинтой давлат ҳам ҳисобланади. Ватиканда Рим папаси истиқомат қилади. Папа жаҳон сиёсатига ҳамиша аралашиб келади. Бунинг сабаби, албатта, дунёда католик динининг таъсир доираси ғоят кенглиги билан изоҳланади.

Мен ҳозирча Италия хотираларининг бир қисмини ёздим. Ўйлайманки, бу мамлакат ҳақида кузатганларимни, таассуротларимни баён қилиб берарман. Зеро, Италия билан менинг камтарин ижодимни боғлайдиган ришталар бор...

1983 йил.

АБАДИЙ ПУШКИН

— Пушкин шеърятининг ҳамиша тириклиги, яшовчанлиги ҳар бир китобхонни ҳайратга солиб келади. Сизнингча, бунинг “сири” нимада?

— Пушкин қўллаган шеърӣй шакллар ҳозир анъанавӣй бўлиб қолди. Лекин нега Пушкин шеърлари эскирмайди?! Пушкин давридан буён ўнлаб, балки юзлаб шеърӣй экспериментлар пайдо бўлди. Лекин нега “энг янги шакллар” жаҳон бадиӣй тафаккурида муҳим зина бўла олмаётир. Бунинг сабаби оддий ва соддадир. Яъни, ўз-ўзича шакл ҳеч нарсани англамайди. Либос нисбийдир, фақат руҳ ва маъно моҳиятни белгилайди. Адабиётдаги шаклий изланишлар ниҳоятда зарур. Лекин у нечоғлик замонавий ва илғор бўлмасин, ночор истеъдодни таназзулдан асраб қололмайди. Пушкин шеърятининг ўлмаслигига сабаб — унинг сатрлари орасида даҳо шоирнинг юрак нафаси уфуриб турибди. Пушкин услубига кўр-кўрона эргашавериш керак, деган фикрдан мен йироқман. Гап шеърятнинг бирламчи талаби, руҳӣй ва маънавий даражаси, истеъдоднинг намойишқорона кучи ҳақида кетяпти.

— Пушкин истеъдодининг умуминсонӣй моҳияти ҳақида гапириб берсангиз.

— Қадимги донишмандлар шундай деганлар: тил, миллат, дин ҳақиқӣй ижодкор учун нисбий ҳодисадир. Бу тўғри гап. Масалан, Пушкин болалигиданоқ бошқа бирор тил гуруҳига тушганда ёки тарбияланганда бошқа бирор халқнинг доҳиёна шоири бўлиб етишарди. Рус халқининг бахти шун-

даки, табиатнинг Пушкиндек жавоҳир тухфаси шу халқнинг абадий мулки ва гурури бўлиб қолди. Тил ва миллат ўзгалиги, турлилиги табиат тухфа этган улуғ истеъдод олдида ҳеч нимани билдирмайди. Менинг назаримда, бу белгилар шаклий белгиларга киради. Инсон болалари безабон гўдаклик чоғида бир-бирига ўхшаш равишда кулиб ва йиғласалар, ҳақиқий адабиёт ҳам барча эл, халқлар учун баробар. Бизнинг улуғ бобомиз Алишер Навоий ҳам, масалан, Жомий ва Шекспир, Мицкиевич ва Маҳтумқули сингари, яна худди Пушкин каби жами одам болалари учун севикли даҳодир.

— Шеърят мухлислари, шоирнинг тадқиқотчилари Пушкин фожеаси сабабларини кўп мунозара қилишади. Бу ҳақда сизнинг фикрларингизни билишни истардик.

— Улуғ шоир ғоят қисқа умри давомида ноҳақлик ва ёвузлик устидан энг кўп нолиган зот-ку! Унинг ҳар бир мисрасида “бевафо дўст-жўралар” ҳақидаги гиналардан тортиб, подшонинг ўзига тўғридан-тўғри тегадиган сатрлар кўплаб учрайди. Шоҳ Александр атрофидаги ялоқхўр Бенкендорф, ҳасадгўй Булгарин ва шунга ўхшаш юзлаб ҳангоматалаб югурдаклар рус халқининг, меҳнаткаш мужикнинг душманлари Пушкиннинг қалбига наштар уриб келдилар. Унинг оддийгина шахсий ҳаёти ва бу ҳаёт билан боғлиқ номус масаласи машғум фожеага туртки бўлган, холос. Аслида Пушкин етмиш етти томиридан оққан қон билан, вужудида силқиб турган изтироб билан ана ўша муҳитга қарши эди. Пушкин атрофида мавжуд соғлом кучлар бўлса-да, лекин даврнинг ҳукмрон доиралари Пушкинни кўролмас эдилар, ундан хушомад талаб қилишарди. Худди шу сабабларга кўра, Пушкин билан у яшаётган жамият ўртасида ниҳоятда улкан жарлик пайдо бўлган ва бу тубсиз жар эзгулик куйчисини шафқатсизлик билан ютиб юборди.

Белинскийнинг гувоҳлик беришича, у — Пушкин ўлимидан олти ой бурун ўзи учун қабр ҳозирлатиб қўйган. Пушкиннинг бутун ижодий поғоналари негадир сўнгги фожеага қараб ўса борган.

Бас, етар, бас, жон дўстим!
Тинчлик сўрайди юрак.
Кун кетидан кун ўчар,
умримиздан бир бўлак —
Ҳар соат узиб кетар;

биз бўлса иккаламиз
Яшамоқчи бўламиз,
аммо рости — ўламиз.

Бу сатрлар инжиқ шоирнинг кайфиятидан туғилган ўткинчи қайдлар эмас, худди шу янглиғ мисраларни Пушкиннинг замондошлари ижодида ҳам учратамиз. Лекин Пушкин даҳо эди. Даҳо эса беҳуда сўзламайди. Мен Пушкин ҳақида ўйлаганда, унинг асарларини варақлаганда, кундалик дафтарларини ўқиганда, бу улуг зотнинг бутун қалбини аён кўриб тургандек бўламан. Зеро, Пушкин дилидаги биронта тебранишни биронта одамдан, замондошидан, ёйинки келажакдан сир тутган эмас. Пушкиннинг атрофида қанча етук одамлар бўлмасин, Пушкин улардан анча илгарилаб кетган эди. У, ҳатто инқилобнинг илк ғунчалари бўлмиш декабристлар билан алоқа боғлагани бунинг далилидир. Бундай зотни киборлар давраси масхара қилиши табиий ва уни ўлдириши ҳам ажабланарли эмас эди.

— В. Г. Белинский Пушкин ижоди ҳақида гапириб: “Пушкин абадий яшайдиган ва ҳаракат қиладиган, ўлим топган нуқтасида тўхтаб қолмайдиган, балки жамият онгида ўсиб-ривожланадиган ҳодисалар жумласидандир. Ҳар қайси давр улар тўғрисида ўз мулоҳазасини юритади ва уларни қанчалик тўғри тушунмасин, барибир ҳамиша ўздан кейинги даврнинг бирон-бир янги ва тўғрироқ гап айтиши учун ўрин қолдиради”, деб ёзган эди...

— Пушкин ҳаёт ҳодисаларидан хулоса чиқариб, унга ҳукм сифатида сўнгги нуқта қўйган шахс эмас. Аксинча Пушкин ҳаётни мавжуд қарама-қаршиликлари билан тўлалигича руҳий оламидан ўтказиб, ижодида акс эттирган зотдир. Тўғрироғи, Пушкин ҳаётнинг уриб турган қалбини “кинотасмага олди”. Бу чарх эса то тириклик бор экан айланаверади. Демак, биз Пушкин билан ҳар дам, ҳар соатда учрашаверамиз. Назаримда, Белинский мана шу жиҳатларни назарда тутган.

— Улуг шоирнинг мухлислари жуда кўп. Ҳар бир давр ижодкорлари унинг шеъриятидан ўзига хос сабоқлар олади. Сизнингча, адабиётдаги ҳозирги авлодга Пушкиннинг қайси жиҳатлари ибратли.

— Пушкин ҳам, Данте ҳам, бадиий ижоднинг асоси — самимийликдир, дейишган. Биз бу буюк фазилатни жаҳон адабиётининг барча буюк сиймоларида учратамиз. Ёлгондакам кўз ёши тўкиш нечоғли кулгили бўлса, атайлаб кулиш ҳам шу қадар аянчлидир. Айниқса, шоир одам бундай ноқулай ҳолатлардан иложи борича ўзини асрамоғи керак. Қолаверса шоирни, ижодкорни қуршаб турган муҳитнинг оқил вакиллари ушбу қадимий улуғ ҳақиқатни фаҳмламоқлари керак. Хуллас, биз энг аввало Пушкиннинг самимиятидан ибрат олмоғимиз лозим.

Унинг ростгўйлиги, ҳақиқатни хас-пўшламасдан теран бир инсоний руҳ билан ифодалаши, умуминсониятнинг келажакни ўзида мужассам этган ғоялар учун кураши — булар Пушкиннинг биз учун ҳам, келажак учун ҳам ҳеч қачон ўз қадрини йўқотмайдиган ижодий васиятлари бўлиб қолаверади.

1984 йил.

ҚАДИМИЙ ВА НАВҚИРОН ЎЛКА ШЕЪРИЯТИ

Европанинг Болқон ярим ороли марказида Македония Республикаси бор. Унинг табиати ғоятда гўзал. Ҳамиша кўм-кўк ясси тоғлар, қуюқ арчазорлар ва анвойи гуллар билан ўралган мовий кўллар, тиниқ дарёлар македонияликларга ҳам, унинг меҳмонларига ҳам доимо илҳом бағишлаб туради.

Македония халқи Европа ва умуман, славян маданияти хазинасига муносиб ҳисса қўшолган қадимий халқлардан биридир. Бу ўлкада фан, маданият, санъат азалдан ривож топган. Кўҳна қасрлар, халқ ҳунармандчилигининг бугунгача сақланиб қолган анъаналари македонияликларнинг миллий ифтихори ҳисобланади.

Европада мудҳиш фашизм бош кўтарганда Болқон ярим ороли халқлари ҳам, жумладан, македонияликлар ҳам қўлларига қурол олиб ёвуз балони даф этишда мардонавор кураш олиб бордилар. Умуман, Македония халқи олис тарих сўқмоқларида ҳаммиша босқинчилар билан олишиб келган бир халқдир.

Македония шоирлар ўлкаси ҳамдир. Бу юртнинг шеъриятга нечоғлик шайдо эканлигини биргина мисол билан исбот этиш мумкин. Ҳар йили Македониянинг Струге шаҳри-

да, гўзал Охрид кўли соҳилида жаҳон шоирларининг мушоираси ўтказилади. Бу улуғвор анжуманга — байрамга турли мамлакатлардан шоирлар таклиф этилади. Струге мушоирасининг ўз лауреатлари танланади. Ажойиб меъморий дид билан қурилган шеърят саройида лауреатларнинг суратлари осифлиқ турибди. Уларнинг сафида Пабло Нерудадан тортиб Роберт Рождественскийгача бор. Мен ҳам ана шу мушоирада қатнашиб, шеър ўқиганман.

Йироқ Европада, Охрит баҳрида
Жаҳон шоирлари жам бўлган оқшом.
Кимдир шеър ўқиди бошоқ ҳақида
Ризқини таниди ҳамма шу айём.
Фаластинлик шоир арз этди додин
Мен ҳам одамман деб, бўлай деб отлиқ.
Сўнг дарё қаърига отди китобин,
Унинг бир талаби эди озодлик.

Юқоридаги сатрларни ана шу саёҳат чоғида ёзган эдим. Бу мисолни келтиришимдан мақсад Македония халқининг адабиётга, шеърятга қанчалик берилганини эслатиб ўтишдир. Дарҳақиқат, бутун саёҳатимиз давомида — саноат корхоналари, қишлоқ хўжалик муассасалари, олий ўқув юртларида халқ бизни қувонч билан кутиб олди. Биз Македониянинг гуллаб-яшнаётганига гувоҳ бўлдик. Ўзбекистон вакили — менга сўз берилганда одамлар юзида ширин бир табассум пайдо бўлганини ҳам кузатдим. Бунинг, албатта, Сизга маълум сабаблари бор. Македония Ўзбекистон билан борди-келди қилиб туради. Маданият, санъат арбоблари эса доимий равишда алоқададирлар. Ижтимоий тараққиёт, халқлар ўртасида дўстлик, мустақкам тинчлик учун кураш — бу каби алоқаларнинг негиз-мазмунини ташкил этади. Македонияда ўзбек адибларининг кўпгина асарлари чоп этилган. Ўзбек шоирларининг шеърларидан тузилган антология ҳам мавжуд. Бу каби эзгу ишлари учун македонияликларга яна бир қарра раҳмат айтмоғимиз керак. Ўз навбатида, ўзбек адиблари ҳам македониялик ҳамкасбларининг асарларини муттасил таржима қилиб келадилар.

Адабиёт эса халқларнинг бир-бирига яқинлашувида бебаҳо роль ўйнаб келаётир. Македония шоирларининг шеърятти чиндан ҳам ўзига хосдир. Биз бу шеърят ганжида қадимий анъанавий услубларни ҳам, энг замонавий, шак-

лий изланишларни ҳам учратамиз. Шоирнинг кимлигини билмоқчи бўлсанг, унинг юртига бор, деган гап мавжуд. Уни сал ўзгартириб, шоирнинг юртини билмоқчи бўлсанг, унинг ижодини ўқиб кўр дейиш ҳам мумкин.

1984 йил.

АНИНГДЕК ИНСОН БЎЛ

Муҳтарам зотлар ҳақида гапириш ҳамма замонларда ҳам фахр ҳисобланган. Лекин бундай гапириш ҳуқуқининг баъзи муҳим жиҳатлари бор: масалан, устоз Ойбек билан турли вазиятларда учрашганлар камми? Улар жуда кўп. Самимий ва ростгўй одамларнинг устоз ҳақидаги хотиралари ҳамиша қимматлидир.

Ойбек адиб ва олим эди. У зотнинг ҳаёт фаолиятини мана шу нуқталар белгилайди. Шунинг учун ҳам биз, адиблар, адиб ва олим ҳақида сўз юритганимизда у зотнинг шу соҳага тааллуқли сифатлари ҳақида гапирмоғимиз лозим. Мен адабиётдаги ўз камтарин ўрнимга кўра ўша йилларда Ойбек билан ҳамсуҳбат бўлишга албатта ижодий жиҳатдан тайёр эмас эдим. Мени танг қолдирган бошқа бир нарса бўлди. “Навоий” ва “Қутлуғ қон”дек ўлмас асарлар муаллифи, улуғ шоир Ойбек биз тенги ёш ижодкорлар билан, уларнинг асарлари билан доимо қизиқар эди.

Мени ўша вақтларда иккита савол таажжубга солган: биринчиси, нега шундай улуғ одам биз билан қизиқаётми? Иккинчиси, Ойбек ахир хаста-ку? Бироқ, андишаларимизга қарамасдан, устоз ёзувчи бизни ўзига тез-тез чорлар эди. Эсимда, биринчи учрашувимизда Ойбек ака Ҳусниддин Шарипов ҳақида яхши фикрдалигини айтган эди. Устоз бу гапни кейинчалик астойдил тасдиқлагани ёдимда. Бундай мисоллар кўп. Адиб ёшлар ижодини муттасил кузатиб борар эди.

Таажжубланишимнинг яна бир томони у кишининг хасталигида. Айтиш керакки, шу сабабли ёзувчи ихтиёрисиз унинг ҳузурига андишалик одам бостириб киравермасди. Ойбек ака эса адабиёт борасида ўз соғлигини ҳам аямасди. Негаки, у учун адабиётдан бошқа улуғ мартабанинг ўзи йўқ эди.

Мен юбилей кунларида ўзимнинг айрим шахсий қайдларимни айтишга журъат этаман. Яъни, ёш шоир сифатида мен Абдулла Қаҳҳор, Мақсуд Шайхзода, Миртемир, Файра-

тий, Мамарасул Бобоев, Қудрат Ҳикмат сингари таниқли адибларнинг дил суҳбатларида иштирок этганман. Уларнинг ҳар бири билан алоҳида суҳбат қуриш бахтига ҳам муяссар бўлганман. Гап шундаки, турфа қийинчилик ва довлардан ошган адабиётимизнинг бу вакиллари бир овоздан шундай деганлар: “Агар орамизда энг покиза зот ким десангиз, у киши устоз Ойбекдир”. Эсимда, устоз Миртемирни баъзи шеърӣ учрашувлардан сўнг уйига кузатишга тўғри келарди. Йўловчи машинада кетаётиб, Миртемир ака устоз Ойбек эшиги ёнидан ўтишни ҳар гал илтимос қиларди. Ва у ердан ўтаётиб қўллари кўксида ҳайдовчидан худди шу жойда тезликни сусайтиришни илтимос қилар эди. Миртемир ака ҳеч қачон Ойбек номини ёлғиз талаффуз қилган эмас. Ёнига, албатта, “устоз” сўзини қўшарди.

Устозимизга бўлган чексиз меҳрни адабиётимизнинг ҳар бир авлодида пайқашимиз мумкин. Муҳтарама шоирамиз Зулфия Ойбекни қадрлаб, “Қуёшли қалам” деган дoston ёзди. Устознинг назари тушган Мирмуҳсин, Асқад Мухтор, Ҳамид Фулом, Рамз Бобожон, Шукрулло, Туроб Тўла, Ҳусниддин Шарипов, Эркин Воҳидовлар бугунги кунда сўз санъатимизнинг етакчи вакиллари дир. Уларнинг ҳар бирида Ойбекнинг меҳр зарралари мавжуд.

Устоз Ойбекнинг 80 йиллиги нишонланаётган қутлуғ кунларда демоқчиман:

Магар Ойбек бўлолмадинг,
Анингдек инсон бўл...

1985 йил.

ЎЗ ҚАҲРАМОНИ ЯНГЛИФ...

Мен уйда бўш қолдим дегунча устоз Ойбекнинг “Навоий” романини қўлга оламан. Бу улуғ асарни қайта-қайта мутолаа қилишдан мен сира ҳам толиққан эмасман. Чунки роман мени бирваракайига халқимизнинг икки буюк фарзанди билан дийдорлаштиради. Бири Алишер Навоий бўлса, иккинчиси асар муаллифи устоз Ойбекнинг ўзларидир. Романни ҳар гал варақлаганда дейман: дилида чексиз инсонийлик, беғубор гўзалликка ташналик, ҳаққа ва адолатга сўнмас интилиши бўлмаган адиб бундоқ асарни ёзолмас эди. Романда тасвир этилган Навоийнинг ҳар бир эзгу хатти-ҳара-

катида мен Ойбек домланинг ўз қалб тўлқинларини, хатти-ҳаракатларини илғайман. Ғоятда бағри кенг, боладай самимий, буюк заковати кўзларида чақнаб турган устоз Ойбек билан учрашган дамларимни мен бир умр унутмайман.

Ойбек домла дунёдан ўтиб кетдилар. Лекин у зотнинг қалбини-ю феъли атворини билмоқчи бўлганлар домла асарларидаги энг ибратли қаҳрамонларни кўз олдиларига келтирсалар, менимча, кифоядир. Ойбек домланинг ана шундай қаҳрамонларидан бири Алишер Навоийдир. Ҳа, бу қаҳрамон ҳазилакам сиймо эмас, у — ҳазрат Алишер Навоий!

* * *

Устоз Ойбекнинг номи халқимиз бадиий тафаккури осмонида абадий ҳаракат қилувчи ёритқичлар сафига киради. Улуғ бобокалонимиз Алишер Навоий мезони билан бошланадиган бу муҳташам даврада ўз муносиб ўрнини эгаллаган устоз Ойбек билан замондош бўлганлигимиздан, унга шогирд ва мухлис эканлигимиздан фахрланамиз. Ойбек бизга ғоят улкан ва ибратли ижодий, инсоний мерос қолдирди. Бу мероснинг энг муҳим жиҳатлари нималардан иборат? Ойбекнинг бутун ижоди унинг ҳаёти каби эзгулик билан, инсонга меҳр-муҳаббат билан йўғрилгандир. Ойбек қаҳрамонлари энг эзгу идеаллар учун жангга кирадилар. Ҳалолликни тайин этиш учун фидойилик кўрсатадилар. Халқ бахту саодати учун курашадилар. Фикримизнинг исботи учун Ойбек қалами билан сайқал топган икки образ — мутафаккир шоир Алишер Навоий ҳамда инқилобчи Йўлчини эслаш кифоядир. Алишер Навоий гуманизмида:

— Бир пашшага оламда еткурма зарар ҳаргиз, — каби поэтик шиор кўзга ташланса, халқимизнинг умумлашма вакили образи Йўлчида эса синфий курашни англаб етиб, зулмга қарши дадил бош кўтарган меҳнаткаш йигит тасвирланади. Ушбу олижаноб ва курашчан қаҳрамонлар руҳий сарчашмаларини, албатта, Ойбекнинг ўз қалби ва дунё қарашидан ахтармоқ лозим. Ойбек шеърятда эса тамомила ўзига хос поэтик мактаб ҳисобланади.

Ҳамза, Ғафур Ғулом ва Ҳамид Олимжон сингари Ойбек ҳам қадимий, гўзал шеърятимиз ташбиҳларига содиқ қолган ҳолда рус ва жаҳон шеърятининг руҳи ва чизгиларини адабиётимизга дадиллик билан олиб кирди. Кейинги ўн йилликларда шеърятимизда кузатилаётган изланишларнинг илк куртаклари, ҳеч шубҳасиз, Ойбекнинг ижод гулшанида барг

ёзган эди. Ойбекнинг халқчил ижоди, теран илмий тадқиқотлари, таржималари замондошлар учун ўзига хос дорилфунун бўлиб қолди. Бугун биз устозимиз Ойбекнинг муборак номини азиз тутган давримиздан чексиз миннатдормиз.

Қалби пок мардона элнинг сен азиз фарзандисан,
Ганжу мулка бергисиз эл гавҳари, дилбандисан.
Ҳар калиманг маърифатнинг уфқида ойдек тўлиб.
Эл аро топдинг шараф сен устоз Ойбек бўлиб.
Шан ҳаётинг одамийлик, хайру софликдан нишон,
Чақнади шеърингда шиддатли давр бирлан замон.
Ғаҳ Навоий суҳбатингда, ғаҳ Торобий, Йўлчи ғоҳ,
Сен севикли даврим ўғли бегумон, беиштибоҳ.
Хизматингдан, ҳикматингдан элу юрт мангу ризо,
Ўчмагай, номинг асрлар сўнгидан бергай садо.

1985 йил.

ШЕЪР — ЗАКОВАТ

— Сиз замонавий мавзуларни ёритишда баъзан тарихга мурожаат этасиз. Бунинг сабаби нимада?

— Эҳтиёжсиз шеър ёзилмайди. Демак, тарихга ҳам ўзича мурожаат қилинмайди. Шоирнинг тарихга таяниш сабаби шеърнинг бирон сатрида очилиши керак. Фафур Фуломнинг “Шараф қўлёзмаси” шеъри бунга мисол бўла олади:

Бизда логорифманинг
Мушкул муаммолари
Қўлдаги бармоқлардай
Оддий қилинганда ҳал;
Олий ирқ даъвогари,
Черчилнинг боболари,
Ҳатто санай олмасди
Ўн бармоқни

мукамал...

Шеърнинг бугун ҳамда келажакка хизмат этишдаги сирли ҳаётийлигида. Инсонлар орасида бир-бирини камситишдек иллатлар мавжуд экан, Фафур Фулом шеъри яшайди. Бу тарихий ҳақиқатнинг курашчан шакли. Чунки шеър ҳайкал эмас, ўзининг доимий ҳаракатига эга. Тарихий бисотнинг

бугун ҳамда келажакка хизмат қилишининг сабаби мана шу ҳаракатдадир.

— **Сизни тарихнинг қайси жиҳатлари ўзига тортади?**

— Бунга аниқ жавоб бериш қийин. Лекин фикримни тушунтиришга уриниб кўраман. Тарихий воқеалар, тарихий шахсларнинг ишлари, халқнинг тараққиёт йўли доимо авлодлар учун ибратли. Ойбек: “Адабиёт — бу тарих, тарих — бу адабиёт”, деб бежиз айтмаган эди.

Мен Бобур ҳақида шеър ёзганман. Бобур, албатта, аждодим сифатида менинг дилимда яшаб келарди. Бобур нафақат жамоат арбоби, истеъдодли шоир ҳам эди. Шу сабаб мен унинг шоирлигини қаламга олдим. “Мўмин Мирзо”да ҳам, чамаси, ўтмишдан ибрат ва замонга қиёс қидирганман.

— **Тарихий шахс ҳақида ёзганда, сизнингча, нималарга эътибор бериш керак?**

— Ижодкорнинг тарихий шахсга муносабатдаги нияти аниқ бўлиши зарур. Масалан, Амир Темурга ўнлаб нуқтадан туриб ёндошиш мумкин. Алишер Навоийга ҳам, кимдир шоир, кимдир вазир сифатида ёндошиши мумкин.

Ижодкор тарихий шахс ҳаёти билан боғлиқ майда тафсилотларга эътибор бермаслиги ҳам мумкин. Навоий — ўзбек адабиётининг сарбони. Бу — мен учун муҳим, лекин унинг уйланган ёки уйланмаганлиги мени қизиқтирмаслиги мумкин.

Менинча, ижодкор тарихий шахсга мурожаат этганда, биринчидан, ўша шахсни, иккинчидан, нима сабабдан унга эътибор берганлигини (юбилейми ёки бирон ҳодисами) библиши керак.

Тарихга турли томондан ёндошиш мумкин, дедик. Лекин тарихни шунчаки зиёрат қилувчилар ҳам топилади. Агар тарихнинг қоровули бўлганда, унга кириб мурожаат этган одамдан: “Тақсир, бу ерларда нима қилиб юрибсиз?” — деб сўраган бўларди.

Тарихий мавзуга қўл уришдан аввал ҳар бир муаллиф шу саволга жавоб бериши керак.

— **“Отелло”, “Алишер Навоий”, “Аллома” шеърларингизнинг юзага келишига сабаб бўлган ҳаётий омиллар ҳақида нима дейсиз?**

— Мен 1958 йили Аброр Ҳидояттовни биринчи марта Ҳамза номидаги театрда Отелло ролини ўйнаган вақтида кўрганман. Салдан сўнг Аброр Ҳидояттов дунёдан ўтди. Улуф санъатга илк марта дуч келганлигимми, буюк актёр ўлими-

дан изтироб чекканлигимми, хуллас, булар бир-бирига кўшилиб кейинчалик “Отелло” шеъри ёзилган эди. Алишер Навоийнинг, Берунийнинг юбилейлари арафасида “Алишер”, “Аллома” шеърлари юзага келган. Бу шеърлар, албатта, аниқ тарихий саналар билан боғлиқ. Лекин уларнинг заминида менинг ҳаётга ўзимча муносабатим бор. Бу туйғулар кишининг юрагида доимо яшаб, муайян бир туртки сабабли шеърга ўтган, холос.

— “Ҳамза монологи” шеърингиз лирик қаҳрамон ўй-фикрларининг бевосита акс этиши билан алоҳида ажралиб туради. Бундай шеърлар ёш шоирлар ижодида ҳам кўпайиб бормоқда. Сиз ўз тажрибангиздан келиб чиқиб, мана шу изланишлар ҳақида нима дейсиз?

— Ўзбек шеърлятида монолог шеърлар кўпайди. Адабиётда бундай “модалар мавсуми” учраб туради. Масалан, XIX асрда рус шеърлятида элегия, альбом шеърлар кўп тарқалган. Уларнинг ҳаммаси ҳам яшаб қолмаган. Гап, биринчи навбатда, шеърнинг гўзаллигида, заковат меваси эканлигида. Пушкинда альбом учун ёзилган шеърлар анчагина. Лекин бу шеърлар дилбарлиги билан катта шеърлят намунаси сифатида яшаб қолди. Тажрибалар ҳар бир шеър шоирнинг ўз бадиият негизида муайян ўрни бўлиши зарурлигини кўрсатади. Яна шуни унутмаслик керакки, бир хил типдаги шеърлар кўпайса, улар албатта ўқувчининг ғашига тега бошлайди. Сезгир шоир бу ҳолни дарҳол илғаб олиши лозим.

— “Ўқирган арслон каби кўк гумбазни титратиб, Поль Робсон кўшиқ айтар, тинглайди бутун олам” мисралари Ғафур Ғуломнинг “Поль Робсонга” шеъридан. Негадир саҳнада шиддат билан ёниб куйлаётган кўшиқчини кўрсанг шу мисралар беихтиёр хотирангга келади. Ёшларимиз орасида ҳам Ғарбнинг буюк сиймоларига шеър бағишлаш анъанаси давом этаётир. Мана шундай шеърлар ҳақида сиз қандай фикрдасиз? Қайси вақтларда бундай асарлар адабиётнинг ютуғи даражасига кўтарилиши мумкин?

— Ғарбдаги таниқли шахслар, айрим бадиий усулларнинг шеърлятимизга кириб келиши маданий алоқаларнинг ўсганлигини кўрсатади. Бу хислат шоирнинг поэтик уфқи кенгайганлигидан далолат беради, дунёдан хабардорлигини, бугунги куннинг талабларини ҳозиржавоблик билан илғаб олаётганлигини кўрсатади. Бироқ бундай мурожаатлар ҳам монологлар сингари кўпайиб кетса, китобхонда ҳар хил са-

воллар пайдо бўлиши мумкин. Мен, умуман, бундай шеърларга қарши эмасман. Лекин битта гапни эслатиб ўтмоқчиман. Бир шоир осмоний лофлардан иборат бўлган “Космогония” поэмасини Маяковскийга кўрсатганида, Маяковский асарни муаллифига қайтариб бераркан, ёнида турган велосипедни кўрсатиб: “Мана шу велосипед ҳақида ёзсанг бўлмасмиди”, дейди. Бу билан бизнинг ҳам ёнимизда ўз “велосипедларимиз” борлигини эслатмоқчиман. Бу — бир томондан; иккинчи томондан, мен бундай шеърларга мутлақо ачиниш билан қарайман. Чунки ёш шоирларимизнинг кўпчилиги китоб қаҳрамонларига шеър бағишламоқдалар. Улар мутлақо китобий шеърлардир. Масалан, китобдаги музикачи образига бир шоир шеър бағишлаган бўлса, негадир бошқалар ҳам уни такрорлай бошлайдилар. Оқибатда бир музикачи ҳақида ўнлаб шеърлар вужудга келади. Бу — нима дегани? Бу маънавий қашшоқликнинг белгисидир. Шоирнинг халқ учун айтадиган гапи бўлмоғи зарур. Шундай гап бўлмаганда юқоридагича шеърлар кўпайиб кетади.

— **Тарихий мавзуга қизиқувчи ёш ижодкорларга қандай маслаҳат берасиз?**

— Менинг ёшларга берадиган маслаҳатим шу: тарих объектив, мавжуд ҳодиса. Тарихга тарих бўлганлиги учун мурожаат қилиш фойда келтирмайди. У бизга бугун ҳамда келажак учун керак.

— **Бугунги ўзбек шеъриятида тарих билан боғлиқ ёритилмаган масалалар борми?**

— Ўзбек адабиётида тарих билан боғлиқ ёритилиши зарур муаммолар кўп. Улар ўз олимини, ёзувчисини, шоирини кутмоқда. Кўпинча бир мавзуга ёпишиб олиш, боя айтганимдек, китоб ўқиб, кино кўриб шеър ёзиш ҳоллари урф бўлаётир. Масалан, Отабек билан Кумушбиби ҳақидаги ўнлаб шеърлар бунга мисол бўла олади. Майли, ёзсинлар, лекин халққа манзур бўла оладиган асар яратиш учун, албатта, пешона терини тўкишлари керак.

Биз ҳали поэзиямизда тарих билан боғлиқ кучли асарларни яратмадик. “Мирзо Улуғбек”, “Жалолiddин”, “Алишер Навоий” шеърый драмаларини адабиётимизнинг ютуқлари деб биламан.

Тарихий материал ҳақида гап бораркан, мен масалан, Нодира фожеасини катта шекспирона фожеа, деб тушунаман. Шекспир ёзиши мумкин бўлган фожеа. Машраб ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин.

Яратилган асарларнинг ўз муносиб ўринлари бўлса-да, тарихимизнинг кўпгина шонли зотлари ҳали муаллифлари-ни кутиб туришибди. Бундан ташқари, тарих билан боғлиқ баъзи ҳодисаларни, балки қайтадан ёзиш ҳам керакдир.

1985 йил.

ОЛИЙ БЕЛГИ

Зулфия опа деганда, дафъатан кўз олдимизда турфа чечаклар билан зийнатланган бир чаманзор намоён бўлади. Бу гулзор гўзал шеъриятнинг муаттар бўйлари билан оролангандир.

Зулфия опа — улкан жамоат арбоби, депутатимиз; Зулфия опа — мураббий; Зулфия опа — муҳаррир... Бу мўътабар рўйхатни тагин давом эттиравериш мумкин. Лекин, бу фазилатлар сарчашмасида Зулфия опанинг шоирлик иқтидори турар экан, бу иқтидор шоирамизнинг номини жаҳонга танитган олий белгидир. Зулфия опа суҳбатларида, мақолаларида ўзларини ғоятда камтар тутиб, кам ижод қилганликларини чиройли бир надомат билан айтиб турадилар. Бу гаплар чиндан ҳам камтарлик ва самимият туфайли айтилган. Лекин гап миқдорда эмаслиги барчамизга аён-ку.

Зулфия шеъриятининг салмоғи унинг анча мураккаб йилларда ҳам чинакам назм сифатларига содиқ қола олганлиги билан белгиланади. Масалан, адабиётда схематизмга ўхшаш сохта оҳанглар авж олган йилларда Зулфиянинг Ҳамид Олимжон хотирасига бағишланган, чуқур инсонийлик билан сўғорилган дардчил шеърлари яратилди. Бу шеърларга ўз вақтида бир оз ҳадиксираб қараган танқидчилар ҳам учраган. Балки ўша йилларда шундоқ ҳоллар бўлиши табиийдир. Лекин давр ва адабиёт тараққиёти шеъриятимизни бугунги шонли йўлга — Зулфия ижодини безаб турган шеърий туркумлар йўлига олиб чиқди. Зулфия опанинг кейинги йилларда яратган шеърларида эса фалсафийлик ғоятда теранлашиб бораётир. Бу каби фазилатлар поэзиянинг ўлмаслигини таъминлайдиган ноёб унсурлардир.

Ижодий сафарларда юрган пайтларимиз, қардош мамлакатлардаги адабий суҳбатлар чоғида жаҳоннинг энг атоқли шоирлари биздан Зулфия опамиз ҳақида сўраганларида, у кишига самимий саломларини етказишни илтимос қилганла-

рида Зулфия опадек ажойиб шоира, ажойиб инсон билан ҳамюрт эканлигиндан фахрланиб кетасан, киши. Энг номдор адиблар Зулфия опага шеър бағишлаганлар ёки асарларида опанинг номларини кўп бора эҳтиром ила зикр этганлар. Бундай улкан сўз санъаткорлари қаторида Мирзо Турсунзода, Чингиз Айтматов, Расул Ҳамзатов, Қайсин Қулиев, Мустай Карим, Давид Қуғултинов каби мумтоз сиймоларнинг номларини келтириш мумкин. Адабий давраларда Зулфия опага жуда катта меҳр билан боқиб, у кишини “шеърятимиз маликаси” деб атаб келадилар. Опанинг ҳаёт жасорати эса қанчадан-қанча қаламкашлар учун гўзал ва афсонавий ижодий мавзу бўлиб келаётир. Бу мавзуда кўплаб шеърлар, дostonлар, ҳатто саҳна асарлари ҳам яратилган. Адабиёт вакилларига халқнинг бу қадар эъзоз-эътибори бежиз эмас. Мунис, меҳнаткаш, мушфиқ халқимиз ўзининг истеъдодли шоира қизини, ҳаёти садоқат ва вафо билан йўғрилган фарзандини албатта ардоқлайди-да.

Зулфия опамиз мана шу ҳурмат-эъзозларга тамомила муносибдилар.

Сухбатларимиздан бирида мен онанинг кейинги шеърлари ҳақида қувониб сўзлаганимда, у киши: “Ҳа энди, ёшлардан орқада қолмай дейман-да”, деб лутф қилдилар. Мен эса: “Йўқ, Зулфия опа, сиз шеърятимизнинг ҳамиша олдинги сафида эдингиз, бундан кейин ҳам олдинги сафида бораверасиз”, дедим. Бу ўринда опанинг гаплари ҳаммамизга ўрнак бўларли камтарлик бўлса, менинг жавобим айна ҳақиқат эди.

1985 йил.

БОЛАЛИҚДА... ЮЛДУЗЛАР ЎЗГАЧА ЁНАДИ

— Абдулла ака, бир гал: “Шоир бўлишимга қишлоғимиз осмони ва унда порлаган “чойнакдек-чойнакдек” юлдузларнинг аҳамияти катта бўлган”, деган эдингиз. Сиз азиз хотирага қайтсангиз-у, суҳбатимизни ана шу ердан бошласан.

— Теварак атрофдаги нарсаларга — дарахтларга, гулларга, гиёҳларга ҳамманинг ҳам нигоҳи тушади. Сиз кўрган билган воқеа-ҳодисалардан ёнингиздаги ўртоғингиз ҳам воқиф бўлади. Бироқ, улардан таъсирланиш ҳар хил. Биров

йиқилган дарахтга кўзёшсиз қарай олмаса, биров одамни бўғизлашса ҳам лоқайдгина кузатади...

Мен негалигини ўзим ҳам билмаган ҳолда тўкилаётган япроқларга, юлдузларга боқиб хўрсинган вақтларим бўлган... Нималарнидир айтгим, тўлиб турган юрагимни қоғозга туширгим келарди...

Мен куйлайман гоҳ дилда кадар,
Гоҳ севиниб шеър тўқийман мен,
Тингламаса ўзгалар агар,
Ўз-ўзимга шеър ўқийман мен...

Буни “шоирона ҳолат” деса бўлади...

Шоирлик аслида ўзгалар наздидаги жўн, оддий нарсалардан ҳайратланиш, уларда қандайдир сир кўриш...

Юлдузлар эса...

Улар шундайлигича ҳам жозибали, сирли хаёлни узоқ-узоқларга, юлдузлардан ҳам йироқ осмон “камарлари”га етаклайди. Юлдуз сабаб, қанча нарсаларни ўйлайсан киши: Одамзод руҳан доимо ташнадир, у таассуротга ташна бўлади, шу ташналик сабабли, сал нарсага хаёли титраши мумкин. Бу ташналик инсоннинг катта инсоний бойлигидир!

Бола кўзлари ҳамма нарсага ҳайрат ва қизиқиш билан боқади. У маҳал юлдузлар ўзгача ёнади. Дарахтлар бошқача бўлади. Тоғлар янада баланд, улуғвор, осмон янада кенг, беғубор, дарёлар жўшқин, шиддатли...

Ҳаётда майда-чуйдалар меъдага текканда, киши болалигига қайтишни орзу қилади... Афсуски, бунинг сира-сира иложи йўқ. Болаликка фақат хаёлан қайтиш мумкин, холос. Шу боис, мен ҳозирги болалар ўзларининг беғубор онларини, беғубор туйғуларини асраб-авайласалар, дея қайта-қайта айтгим келади.

— “Одамлар бир вақтлар энг буюк маъни — Ёшлик софлигига қўйганлар сарҳад”. Бу ўринда Ёшлик софлигини “энг буюк маъни” деб атагансиз. Одамзодда ана шу буюк маъни сақланиб қолиши учун, сизнингча, у қандай йўллардан бориши керак?

— Табиат она бўлса, жамият отадир! Катта маънодаги курашлар, долғалар кишини табиатнинг қўйнидан олиб келиб, жамият орасига ташлайди. Одам табиатнинг қўйнидаку, табиатдек соф, мусаффо эди. У жамият орасида ўзини қандай тутати? Энди у бирданига “катта одам” бўлиб бола-

лигини унутадими?! Кўпинча шундай бўлади. Яшаш учун курашлар, ҳаётнинг маъносини излашлар баъзан уларни чалғитиб, ҳақиқий ҳақ йўлидан қинғир йўлларга буриб юборди. Болаликда бурда нонга қаноат қилган инсонлар оламни берсанг ютадиган юҳоларга айланишади. Одамлар ҳақидан юлиб, уйимга таший дейди, ўзимга бўлсин, боламга-ю, онамга бўлсин дейди; худбинлик, мансабпарастлик, олчоқлик бошланади. Инсон шаънини ерга урадиган неки ёмон хислатлар бўлса, шундан бошланади.

Одам махлуққа айланади. Махлуқдан ҳам тубанлашади. “Бирим икки бўлсин, икким уч бўлсин, учи тўрт бўлсин...” — деган доводиратувчи хаёл миясида чарх уради: билмайдики минги ўн минг бўлса ҳам, ўн минги юз минг бўлса ҳам — бу саноқнинг якуни бўлмайди: ўйлашмайдики, умр инсонга қисқа берилган, қисқа умрнинг яна кўп қисми беҳуда ишлар оқибатида қисқартирилган. Қаноат деган энг улуғ туйғу ана шу маҳал йўқолади. Сиз эслатган “Юзма-юз” шеъримда куйидагича мисралар бор эди:

Мамонтлар тўдаси чиқди ўрмондан,
Шимол кўчкинидек ваҳший ва сармаст
Ва лекин ваҳшийроқ тўда ҳар ёндан
Бостириб келдилар гурас ва гурас.
Яна тўқнаш келди инсон ва ҳайвон,
Яна ҳаёт учун жанг кетди узоқ.
Яна ғолиб келди ваҳший оломон,
Яна шўрлик мамонт енгилди, бироқ
Ўша кун бузилди азалий удум,
Уни инсон ўзи бузиб ташлади.
Кундузги ошкора ўғрилардек у
Ўлжасин уй-уйга торта бошлади.
Бизнинг бошимизни боғлаган зулмат,
Нотиқлар тутақиб сўккан зулм, қон,
Дунёдаги неки ёмонлик, кулфат,
Барчаси бошланган эди ўша он...

Мол-мулк, мансаб, шуҳрат учун ур жанжал-сур жанжал қилаётганлар болалигини йўқотган шўрлик кимсалардир.

Ёшлик софлигини сақлаб қолишнинг энг яхши йўли — ёмон хислатларга кўнгилдан ўрин бермаслик. Болаликни сақлаб қолиш. Болалик софлигини сақлаб қолган кишилар бу дунёда энг бахтиёрлардир!

Бироқ улар учун яшаш анча оғир кечади.

— **Шоирнинг шеъри унинг таржимаи ҳоли дейишади...**

“Билмас эдик, шаҳар нима, қишлоқ нимадир,

Энагамиз тунда ою кундузи куёш”, —

дегандингиз “Ўйлар” шеърингизда...

— Одам боласи дарахт ёки ўсимлик эмаски, ҳамиша табиат кўйнида бўлса. Катта ҳаёт, долғалар кишида анча ташвиш уйғотади. Тўғри, кўпчиликка бу билинмаслиги ҳам мумкин. Улар айёрлик, муттаҳамлик, олчоқлик, иккиюзламачилик, худбинлик қилишдан ҳеч-ҳеч тортинмайдилар, катта йўл ўртасида туриб ҳам ўзларининг қабиҳ ишларини давом эттираверадилар, бу орқали ўзларига тезда йўл топиб оладилар. Бироқ улар ўзларининг дунёдаги энг бахтсиз кимсалар эканликларини билишмайди. Кўпинча ана шундай тубан кимсаларни кўрганингда, ёшлик йилларингни кўмсайсан, унга талпинасан... Тупроқ кўчаларда кечган онларинг ёдингга тушади... Болалик ана шу дамда ҳам руҳий мададга келади, бир оз софланиб, бир оз мусаффо бўлиб олишингга ёрдам беради. Шунинг учун бўлса керак, чолми у, кампирми, ўрта яшарми — ҳамма бирдек болалигини энтикиш билан эслайди. Кекса одам ўрта яшарлигини ҳеч қачон болалиги сингари кўмсамайди.

— **Мабодо, олтин балиқча тутиб олсангиз, ундан нимани сўраган бўлардингиз?**

— Олтин болалигимнинг бирор дақиқасини қайта кўрсатишини тилаган бўлардим!

— **Яхшилик ҳақида...**

— Бировга яхшилик қилганинда ўзинг хузур қилсанг, кўнглинг чароғон бўлса, яхшиликнинг аҳамияти ана шу билан белгиланади. Яхшиликнинг катта-кичиги бўлмайди.

— **Бахтни қандай тушунасиз?**

— Рус ёзувчиси Максим Горький: “Бахт виждон тинчлигидир” деган эди. Киши қайси касбу қорда ишлашидан қатъи назар, жамият олдида, оиласи, дўстлари олдида виждони пок бўлса, тинч бўлса бахт ўшадир!

— **Эътиқод — муқаддас туйғу. Эътиқодсиз одамнинг мақсади, орзу-интилишлари ҳам нотайин...**

— Дарҳақиқат, шундай. Неча минг замонлардан бери одамлар динга, худога сифиниб, эътиқод кўйиб келдилар. Ҳаётда энг фожеали нарса — ёлғон эътиқод билан яшаш.

Юртимизга, элимизга, халқимизга меҳр-муҳаббат кўямиз, эътиқодимиз ана шу замин бағрида камол топади.

— “Ленин учқуни” газетхонларига тилакларингиз...

— “Ленин учқуни”ни (ҳозирги “Тонг юлдузи”) кўпчилик ўқийди. Асосан, мактаб ўқувчилари ўқишади. Мен ёшларимизни кутаётган ҳаёт курашлари, бўронлари олдида довдираб қолмасликларини истардим. Бунинг учун сабот, билим, ирода лозим. Буюк бобомиз Абу Али ибн Сино: “Ўн олти ёшгача ўргандим, ундан кейингилари ўшанинг устига қўйилган фиштардир”, — деган эди. Ўқувчиларимиз Хоразмий, ибн Сино, Беруний, Улуғбек каби улуғ боболаримизнинг қонлари томирларида оқаётганини намойиш этишса айни муддоа бўлар эди.

Шеърлар ёзиляпти, музыкалар яратилляпти, бироқ оламга донғи кетган астрономларимиз йўқ. Қонда эса Улуғбеку Беруний, ибн Синою Хоразмийларнинг руҳи бор. Умид қиламанки, бу руҳ яна жўш уради, халқимиз, юртимиз обрўсини янада узоқ-узоқларга элтади.

1985 йил.

ТЕРАН ҚАЛБ

Устоз Абдулла Қаҳҳор прозамизнинг энг бақувват чинорларидан бири эди. Лекин айни вақтда у зот шеърятни ҳам ғоят нозик тушунарди. Абдулла ака ёшлигида кўплаб, аксар ҳажвий мухаммаслар ёзиб эълон қилганлигини мен кейинчалик билганман. Мен насрда бирор нарса ёзмаган бўлсамда, доимо Абдулла Қаҳҳорнинг шогирди саналардим. Демак, устоз ва шогирдлик ижодий сабоқлардан ташқари дунёқарашлар ҳамоҳанглиги билан ҳам белгиланар экан. Абдулла ака кўпинча ўзига маъқул бўлган шоирлар ижоди ҳақида гапирганда: “у билмаган нарсасини ёзмайди ёхуд фалончининг шеъри тарновдан тушаётган томчидай, агар салмоғи тўлмаса томмайди”, дерди. Абдулла аканинг ўзи юқоридаги талабига тамомила риоя қилиб яшади. Унинг ҳар бир асари, ҳар бир мақоласи дунёда лоф айтиб умр кўраётганлар учун кескин зарба бўлар эди. Биргина “Тобутдан товуш” пьесасини эсланг. Пораҳўрликни қаттиқ қоралаган бу асар ўз вақтида айрим одамлар томонидан сал бўлмаса жамиятга тухматдай қабул қилинди. Орадан йиллар ўтиб Абдулла

Қаҳҳорнинг мутлақ ҳақлиги аён бўлди. Демокчиманки, Абдулла Қаҳҳор доимо ҳақиқатга, ҳаётга таянар, бошқалардан ҳам шуни талаб қилар эди. Баъзи бировлар Абдулла Қаҳҳорни қора бўёқларга кўпроқ мойил ёзувчи, деб ҳисобларди. Бу асоссиз, уйдирма фикрдир. Мен бир танишимнинг қафасдан қочиб чиқиб яна қафасга қайтиб келган саъва куши ҳақида шеър ёзиб эълон қилгандим. Шеърдан ўзим ҳам етти ухлаб тушимга кирмайдиган мужмал хулоса чиқиб қолибди. Бунини Абдулла ака пайқаб, атайлаб мени ахтариб топди-да, “Ҳа, шоир, гонорар керак бўлиб қолдим, иккинчи бунақа шеър ёзманг”, деб қаттиқ танбеҳ бердилар. Абдулла Қаҳҳор том маънода иймони, эътиқоди мустаҳкам адиб эди. У кишининг турли асъасаю дабдабаларга, баландпарвоз гапларга тоқати йўқ эди. Эсимда, кейинги йилларда Абдулла ака радио, телевидение, баъзи матбуот органларида кучайиб кетган жимжимадор гап услубларига гаши келиб, ўзлари ҳам бир учрашувда бу ҳақда кескин гаплар айтганди. Ўша йиллари юқоридаги каби алмойи-алжойи услубларни масхара қилувчи ҳикоялар, шеърлар, баъзи пьесалар ёзилганди. Буларнинг барчасидан хулоса чиқариб Абдулла ака айтганди: “Бир нарса ҳақида биргина одам гапирса, балки ҳали ҳеч нима юз бермагандир. Аммо бошқалар ҳам гапира бошладими, демак, бир гап бор, бу ишга энди диққат қилмоқ лозим”.

Абдулла ака доимо тутилмаган гапларни топиб айтгучи эди. У кишининг қоғозга тушмаган қанотли қочиримларини йиғса ҳам бир китоб бўлар. Бир кун нашриёт ходимлари тушликка чиқиб, лағмонхўрлик қилдик. Ишга қайтиб кирсам, Ёзувчилар уюшмасининг масъул кишиларидан бири мени чақириб, куппа-кундузи улфатчилик қилиб ўлтирибсан, деб айблай бошлади. Бу, албатта, ошқора тухмат эди. Менинг виждоним чидамай, бу ҳақда Абдулла акага бор гапни айтдим. Абдулла ака бир оз ўйлаб туриб: — Ўша одамга, энди нима қилай, сенинг уйингга бориб тушлик қилайми, демабсиз-да, — деди. Агар менинг юқоридаги мурожаатим шикоят ҳисобланса, ҳаётимда биринчи ва охириги марта Абдулла акага дардимни ёрган эканман...

60-йилларнинг охириларида адабиёт дунёсида ёш шоирларни ўзига хос тарбиялаш мавсуми бўлиб ўтди. Ўзбекистонда бу “шарафли” қисмат менга ёр бўлди, тўғри танқидлар билан бир қаторда атайлаб гашига тегишлар, яккалашга

уринишлар бўлди. Шундай бир вақтда Абдулла Қаҳҳордай атоқли зот бизнинг ҳимоямизга киришиб, асарларига шеърларимиздан эпиграфлар олиб қўя бошлади. “Маҳалла” ҳикояси учун Эркин Воҳидов, “Нурли чўққилар” ҳикояси учун мен тўрт қатордан шеърлар ёзиб берганмиз. Абдулла ака “Ўтмишдан эртақлар” асарига ҳам менинг “Муножотни тинглаб...” шеъримдан эпиграф олганди. Улкан адибимиз ушбу хатти-ҳаракати билан гўё: — “Ҳой, биродарлар, бу болаларни қаровсиз деб ўйламанглар”, — деган эди. Ҳарҳолда, Абдулла Қаҳҳорнинг бизга кўрсатган ўша эътиборини мен шундоқ тушундим. Устоз Абдулла Қаҳҳор ҳақида кўплаб хотиралар ёзилиши тайин. Чунки у тўла маънода йирик шахс эди. Йирик шахсларнинг бутун маънавий оламини эса мукамал биламан, дейиш хато бўлади.

Мен шу ўринда зукко таржимон адибамиз Кибриё Қаҳҳорованинг устоз билан бирга кечирган мазмундор умр йўлларида ғоят фидойи бўлганлигини эслатиб ўтмоқчиман. Бирмунча муддат А. Қаҳҳорнинг номи рўйхатларда кўринмай қолганда устознинг номидан чўчиб, ҳадиксираган шогирдлар ҳам учради. Ҳайрият, бу гаплар ўткинчи экан...

Абдулла аканинг лафзидан учган сўзлар нечоғли шафқатсиз бўлмасин, унинг кўзларида доимо қандайдир бир мунг яшириниб ётарди. Устозимизнинг хотирамда муҳрланиб қолган муҳим томонларидан бири мана шу...

Устоз Абдулла Қаҳҳор бизнинг хотирамизда адабиётнинг поклиги ва бутунлиги учун курашган, ўз талабига ўзи ҳам қатъий амал қилган сиймо сифатида қолди.

Оилада, маҳалла-қўйда айрим мўътабар одамларнинг ўрни бўлакча бўлгани сингари Абдулла Қаҳҳорнинг жозибаси ҳам биз ёшлар учун ўшандоқ — бўлакча эди.

У зот қинғирликни билмас, тили ўткир бўлса-да, бировнинг дилини ноўрин оғритмас эди. Шогирдларига меҳр билан боқар, уларнинг олдида бошқа ёзувчиларнинг асарларини бўлар-бўлмасга ерга уравермас эди. Мана шу каби фазилатларни мен кам одамларда учратганман.

Абдулла Қаҳҳор ғоят ибратли, айни вақтда ниҳоятда машаққатли ҳаёт йўлини босиб ўтди. Лўтғивозлик, сохтакорликлар дилига урар эди, шекилли, у киши кўпроқ ёшларга, ҳали айниб улгурмаганларга умид кўзи билан қарарди.

1987 йил.

НУРЛИ ТҶҚАЙ

Тўқай татар халқининггина эмас, балки айна вақтда, бизнинг — ўзбекларнинг ҳам суюкли шоири ҳисобланади. Бунинг ажабланидиган жойи йўқ. Чунки Тўқайнинг тили ҳам, руҳи ҳам ғоятда бизга яқиндир. Тўқай ижодида буюк шоирларга хос бўлган барча хислатлар яққол кўриниб туради. Улуғ шоирлар миллий чегарани билмайдилар. Ҳақиқий шоирнинг ижодида дунёвий мазмун ўзи миллийлашган бўлади. Тўқай шеъриятида биз Шарқ мумтоз адабиётининг энг гўзал анъаналари қаторида рус, Европа адабиётининг баракали таъсирини кўрамыз. Тўқай Пушкин, Лермонтов, Толстой каби улуғ рус ёзувчиларига доимий равишда мурожаат этиб турган. Ўзбек зиёлилари асримизнинг дастлабки йилларида Тўқай ижоди орқали рус адибларини таниган десак янглишмаган бўламиз. Шу маънода Абдулла Тўқай бошқа татар маърифатчилари қатори демократик фикрларнинг Шарқда, хусусан, Ўзбекистонда ёйилишида бир кўприк бўлди. Тўқай куйиб-ёниб курашган ижтимоий иллатлар, Ўзбекистонга ҳам, ўзбекларнинг ҳаётига ҳам хос эди. Диний мутаассиблик, миллатчилик, чекланганлик, манфаатпарастлилик, ғайирлик, иккиюзламачилик каби иллатлар Тўқайни ниҳоятда қайғуга солган эди. Шунинг учун у “Дунёни поклай олмадим”, деб фарёд чеккан эди.

Ўша йиллар татар халқи олдида турган кўпгина муаммолар бутунисича ўзбекларга ҳам хос эди. Шу сабабдан ҳам ўзбек халқи Тўқайнинг ўтли шеърларини бирданига қабул қилди, Тўқай мактабларда ўқитила бошланди. Тўқай ҳамма даврлар учун керакли шоирдир. Тўқайдан истаган шеърингизни олиб ўқинг, у бугун ёзилгандек. Ахир дунёмиз ҳали ҳам покланган эмас. Тўқай фош этган иллатларнинг шакли ўзгарган, холос. Масалан, мешчанлар обивателга айланган, ҳозир улар дўппи ўрнига шляпа киядилар, тасбеҳ ўгириш ўрнига сигарета тутатадилар ва ҳоказо. Биз бу иллатларга қарши курашмоқдамиз. Тўқай эса ўзининг ижоди билан бизга кўмакчи бўлиб турибди.

Бош има — зурсин, бу адно
Жонлилар дуняси,
Подшоҳ сен! Бик киракса,
Бош исен дуня сенга!

Тўқайнинг бу сатрлари ҳамма замон шоирларини фуқаровий дадилликка чақирувчи оташин даъватдир. Шундай шоири бўлган халқ бахтиёр ва абадийдир. Ўзбек адиблари Абдулла Тўқайга доимо мурожаат этиб турадилар, олимларимиз унинг ижодини ўрганадилар. Тўқайнинг асарлари ўзбек тилида чоп этилган. Мен ўзим ҳам бу шонли-шавкатли адашимнинг мухлисиман.

1986 йил.

ОНАЛАР ТИНЧ — ОЛАМ ТИНЧ

— Абдулла ака! Ҳар бир инсон эътиқод нуқтан назаридан нимагадир таянади. Болаликда ота-онасига, балоғат ёшида муҳаббатга. Сўнг эса... Илгарилари сиз “Биринчи муҳаббатим”га суянган бўлишингиз керак. Кейин-чи? Тўғри, бу шеърингизни ёдламаган ёш кам топилади. У пластинка ҳолида қўшиқ бўлиб чиққанида қайта-қайта эшитган қизларни билман. Умуман, бир туркум шеърларингиз соф севги, садоқат рамзи, муҳаббат юксаклигини улуғлаб ёзилган бўлишига қарамай, ёшу қарига бирдай таъсир кўрсатади. Бунинг сирини нимада?

— Менинг шеърларим кимга қандай таъсир қилиши таоман бошқа масала. Бунинг сабабини балки, шеърхонларимнинг ўзи тушунтириб берар. Умуман, инсоний мавзулар ҳақида қуйидагиларни айтишим мумкин.

Отаси ўлмаган ким бор,
Онаси ўлмаган ким бор, —

деганларидек, одам боласини ахлоқий-маънавий жиҳатдан умр бўйи таъқиб этадиган туйғулар бир хилдир. Яъни, муҳаббат, садоқат, айрилиқ, висол, ўлим ва ҳоказолар. Албатта, бу ҳислар барча халқлар учун қайси динга, мазҳабга мансуб бўлмасинлар, баб-баравардир. Ҳамид Олимжон ҳалоқати туфайли Зулфия опамиз битган изтиробли сатрлар ҳамини ларзага солади. Менинг “Аёл” шеърим шунчаки ёзилган эмас. Урушга кетиб, қайтиб келмаган, навқирон йигитларнинг бева қолган хотинлари садоқат туфайли бошқа эр қилмадилар... Юқоридаги сингари туйғулар ўйлаб топилса, яъни, китобий ифода этилса, албатта, бетаъсир бўлур эди. Самимият, ҳаққонийлик, табиийлик ҳамда маҳорат ҳар қан-

дай мавзудаги асарни ҳам нурлантириб, унга қанот бағишлайди. Шу ўринда муҳаббат мавзудаги шеърятга шаклан гўзаллик, лутф ва ифбат ниҳоятда зарурлигини эслатиб ўтмоқчиман. Мен бир шеър ёзишни орзу қилиб юрибман. Бу ҳам аёл гўзаллиги, унинг мақтовига тааллуқли бўлиши керак. Лекин ўйлаб қоламан. “Ҳозир мақтов замони эмас”, дейдилар. Хўш, мен уларнинг гапига қулоқ солсам, табиат яратган буюк аёл гўзаллигидан салбий жиҳатларни ахтаришим керакми? Ёлғиз бир гўзаллик, айниқса, она ва ёр бўлмиш аёлнинг сифатлари ҳар қандай тузумдан, ҳар қандай тожу тахтдан баланд турган ва шундай бўлиб қолажак. Демак, дунёда сира ўзгармас бир мавзу бор. У ҳам бўлса меҳр-муҳаббатким, унинг асосий қаҳрамони мунис аёлларимиздир.

Бу ўринда менинг “Биринчи муҳаббатим” шеъримни ёдга олибсиз. У ерда “Мен кимга суюнгайман” деган сатр бор. Боринги, йиллар ўтиб, шу сатр ўзининг ҳаётий қийматини йўқотгандир. Лекин, табиат берган руҳ инсонни то сўнгги кунигача тарк этмаса керак. Оламнинг бир бутунлигини жозиба (тортиш қонуни — Ньютон кашф этган) ушлаб туради. Шу ҳолат туфайли сайёралар ва юлдузлар ҳар ёнга тарқаб кетмайдилар. Демак, инсонларни ҳам аллақандай ҳислар бирлаштириб туради. Уларни ҳайвонот дунёсидан фарқлайди. Албатта, бу туйғулар юқорида айтганимиз сингари хилма-хилдир. Лекин уларнинг биринчиси ўзаро инсоний меҳр-муҳаббатдир. Қаранг? Уларнинг номларини жамлаб “севги” деб атаганлар. Севги — наинки инсонга, балки табиатга ва ҳоказо хилқат ҳодисаларга ҳам тааллуқлидир. Кундалик ишлатиладиган севинч сўзимизни олиб қарайлик. Ўшанинг ҳам илдизи севги-ку!

— Инкор қилиш ва ёқлаш — инкор қилинадиган ва ёқладиган томонларнинг ўзаро зиддиятлари шеърларингизнинг мазмунини ташкил этади. Баъзан кичик-кичик шеърлар орқали фалсафий мушоҳадага бой фикрларни ўртага ташлайсиз. Баъзан эса, шеърларингиздаги юмор кишини ҳис-ҳаяжонга солади. Хуллас, ҳар қандай ҳолатда ҳам сиз аввал оддий-оддий нарсалардан фикр излайсиз ва фикрни образли қилиб, маҳорат билан шеърый тарзда ифодалайсиз. Сизнинг кичик шеърларингизда, катта бир асар маъноси уйғунлашгандай. Нега?

— Бу савол муҳим. Бир куни устоз Абдулла Қаҳҳор менга, “Асар устида жуда узоқ ишлаш ҳам шарт эмасга ўхшай-

ди. Чунки, асарни ишлай берсанг, ишлай берсанг — охири айтадиган гапинг бир лўнда иборага айланиб қоларкан. Ҳар ҳолда бадий асарда ҳаво зарурга ўхшайди”, деганди.

Менинг ёшим бир оз улғайган бўлса-да, муҳтарам устозларим мақомининг яқинига борган эмасман. Бироқ, кичкинтой тажрибамдан келиб чиқиб, баъзи гапларни айтишим мумкин. Халқимиз: “шаф-шаф дегунча шафтоли, деб қўя қолсанг-чи”, дейди. Бу иборанинг илдизи қаёқда? Менинг назаримда, барча давр ёзувчилари учун энг танқидий талаб, мана шу сўзларда ифодаланган. Баъзан биз ота-онани ҳурмат қилиш каби олижаноб, лекин кўпчиликка ниҳоятда маълум бўлган ғояларни ифодалаш мақсадида бўйимиз баробар, жўн китоблар ёзамиз. Халқ, яъни, китобхон ушбу мақсадни аллақачон ва шуурига жо қилиб олган бўлади. Ана шу сабабларга кўра, “тўйдан кейин ноғора чалган” сингари уларнинг китобларини ҳеч ким харид қилмайди. Назаримда, улар учун ҳамма нарсадан қалам ҳақи устун туради. Адиб ўз фикрини ва виждонини ўйласа, айтадиган гапини сиқик ва ихчам изҳор этмоғи ҳам мумкин. Хуллас, адиб ўз фикрини ҳар қандай шаклда ҳам ифодаласа бўлади. У трилогия ҳам, айни вақтда фард ҳам ёзиши мумкин. Лекин бадий ифоданинг қонуниятларидан бири шуки, кўп сўзлилик ҳамиша чинакам адабиётнинг куяси — душмани бўлган. Машраб айтади: “Дилда дардинг бўлмаса, сардафтаримни кавлама”. Ҳа, турли-туман воқеаларни ночор савияда қайд этиб, умрини ўтказётган ижодкорлар орамизда йўқ эмас. Бундайлар ҳамма замонда ҳам мавжуд бўлганлар. Уларни ҳам тушуниш керакка ўхшайди. Ахир ҳаёт инсонга бир маротаба берилади. Турмуш икир-чикирлари орасида бола-бақрасини боқиб, қалам соясида ўзига хос “деҳқончилик” қилиб юрган аҳли қаламни мен рад этолмайман-ку! Ахир, ҳар ким ҳам даҳо эмас-ку! Фақат, бир талаб аниқ. Иқтидоридан қатъи назар ҳар ким ҳам ижод қилсин-у, аммо, бемалол беўрин даволар қилмасин... Мен ҳар ҳолда бу мураккаб, қийин жараёнга ҳурмат билан қадам қўйганларга, улар гарчи бир сатр эсда қолгулик гап айтадиларми-йўқми, эҳтиром сақлайман. Қўлига қалам олган шахсга нисбатан зинҳор-базинҳор беҳурматлик қилманг?! Чунки дилида бу машаққатга меҳр бўлмаса, ўз тумшуғини муборак туйғулар қаҳқашонига тикмаган бўлур эди.

Энди, нега қисқа шеърлар ижод қиласиз, деган саволга жавоб берсам ҳам бўлади. Афсуски, менинг камтарин

ижодимда сиз айтган қисқа байтлардан кўра узунроқ шеърлар, ҳатто дostonлар мавжуд. Мен бу ёзганларимнинг кўплагига бир тажриба сифатида қарайман. Пушкин бир гап айтган экан: “Тажриба ақлнинг ўрнини босар...”

Ҳаёт кишига ҳар жиҳатдан дарс беради. Биз барчамиз ушбу дарсни ўтган ва ўтаётган одамлармиз. Мен теннис ўйнамайман, футбол тепмайман. Бўш вақтларим кўпинча жамоат хизматию оилам, болаларим ташвишида ўтади. Китоб ўқишга келганда кўпинча ўтмишнинг улуғ файласуфларига мурожаат этаман. Ибн Сино, Беруний, Спиноза, Гельвиций... ана шулар менга ўзлигимни танитган. Архимед бир оғиз сўз билан “Ернинг таянч нуқтасини топиб беринг? Мен уни хоҳлаган қиёфага соламан”, дебди. Бу ҳам битта гап. Шарқнинг буюк файласуф-шоири шаҳрисабзлик улуғ Мирзо Бедил эса: “Жаҳонни қайта кўрмоқ керак”, деган гапларни ўрта асрда айтибди. Бу ҳам битта гап. Ёки Умар Хайём: “Мен шаккок бўлсам нима қилай, мени ҳам яратган ўзингсан”, дебди. Бу ҳам битта гап. Энди берироқ келайлик. “Сен етим эмассан, тинчлан, жигарим”. Ушбу сатрни академик шоир Фафур Ғулом айтибди. Бу ҳам битта гап. Инсоният бадий илмий тафаккурини жамлаб кўринг? Шу ўринда улуғ бардавомликни илғаш мумкин. Дўстим! Мен Ёзувчилар уюшмасида маъсул вазифада ишлашимдан қатъи назар адибларимизга “ундоқ ёз, бундоқ ёз” деб фармойиш беролмайман. Бундай дейиш мумкин ҳам эмас. Бизга қисқа рубоийлар қаторида улкан ижтимоий воқеаларни юксак, бадий даражада талқин қилиб бера оладиган шеърый романлар ҳам, ҳаттоки ўзига хос Шоҳномаю Ҳамсалар ҳам керак. Ҳамма гап савияда. Ҳаммаси қобилият ва истеъдодда!

— Шеърларингиз доим мўлжалга теккан ўқни эслатади. Мушоҳадага бой, замонга ҳамнафас асарларингиз мухлисларингиз қалбига тўсиқларсиз кириб боради. Мухлисларингиз орасида хотин-қизлар ҳам кўп. Улар шаҳарларда, узоқ-узоқ қишлоқларда ҳам яшайдилар. Шу ўринда заҳматкаш, зукко ва доно хотин-қизларимизга нима дейсиз? Қандай эътироз ва истақларингиз бор?

— Мен Тошкентда истиқомат қиламан. Болаларим кўпчилик. Беш қизим ва бир ўғлим бор. Катта қизим — Шоирахон ўнинчи синфда ўқияпти. Юлдузхон 9-синфда... Хуллас, кичкина қизим Рухсорадан бошқаси мактабда ўқийди. Келинойингиз Ҳанифахон уйда: мен ва фарзандларимнинг хизматида. Бир боламини изтироб билан Тошкент тупроғига

топширганман. Узоқ умр кўрарман... Лекин, Тошкентнинг муборак тупроғи мен учун табаррук бўлиб қолди. Мен Тошкент шаънига кўп шеърлар ёздим. Бундан буён ҳам ажойиб пойтахтимиз олдида қарздорман, унинг танги, олижаноб халқи олдида қарздорман. Мен Қашқадарёнинг Косон туманида туғилиб ўсдим. Лекин, Тошкент сувини ичган бир қуш каби ҳамиша шу жойда муҳайёман. Жаҳоннинг машҳур ва донгдор одамлари билан Тошкентда учрашдим. Илк китобимдан тортиб, кейингисигача шу ерда нашр этилди. Меҳнатим маҳсули — унвонлар ва мукофотларни ҳам шу ерда олдим. Ўрни келганда бир гапни эслатиб ўтмоқчиман. Ўзбек халқининг энг мудҳиш тарихий фожеаларидан бири шуки, бу миллат тарих тақозоси туфайли 3 та давлатга айланиб кетган эди. Биласиз — Бухоро амирлиги, Қўқон ва Хоразм хонликлари. Улуғ ўзгаришлар туфайли бу миллат тинч бир мамлакатга айланди. Ўзбек хотин-қизларининг илгариги ҳаётини гапирмасам ҳам бўлади. Ҳозирги кунда буни билмаган кишининг ўзи йўқ. Ўзбек хотин-қизлари шаҳарларда ҳам, қишлоқларда ҳам ўз ўрнини топганини ҳамма, ҳатто хорижий дўстларимиз ҳам билади. Мен “Саодат” журнали муштарийларига энг яхши тилаklarимни изҳор қиларканман, Ҳамза Ҳақимзодадай фидойи шоирлар умрини фидо қилган ҳамда паранжи ва чиммат кабиларни итқитган “ҳужум” йилларини бир карра эслатмоқчиман. Мен қайси куни Марғилонда Йўлдош Охунбобоев номи билан боғлиқ бўлган музейда учрашув ўтказдим. Ўша ерда қуйидагиларни айтдим: “Ўртоқлар! Ҳамза ҳаётлигида халқни йиғиб, уларнинг орасидан биттагина бепаранжини ахтарибди. Менки Ҳамза бўлмасам-да, бугунги кунда мисол учун ҳам биронта паранжиликни учратолмайман. Ҳаттоки, хотин-қизларимиз шу қадар илгарилаб кетмоқдаки, уларни гоҳида тартибга чақириш ҳам зарурга ўхшайди. Менинг ушбу гапларим, албатта, мутоибадан холи эмас. Асосий гап шуки, Шарқ хотин-қизлари ижтимоий ҳаётда ҳал қилувчи роль ўйнамоқдалар. Бизнинг кўнглимиз тинч. Она бор жойда осойишталик бўлади. Демак, аёл тинч — она тинч, бола тинч — олам тинч!”

— Бизнинг шеърятимизда воқеликни рўйрост ифодалаш тобора кучайиб борапти. Баҳор, гул, булбул ўз йўлига-ю, ҳаёт ҳақиқатлари, бизнинг кундалик ижтимоий масалаларимиз шахсий ўй-фикрларимизга айланиб бораётир. Сиз таниқли

шоир сифатида мана шу руҳда шеър ёзаётган ёш шоира қизлар ҳақида нима дейсиз?

— Бир гап. Шоирларимиз мени кечирсинлар. Тарихда шундай бир ҳолат бор. Жанговар аёлларни Европа ва Америка мутахассислари “амазонкалар” деб атайдилар. Булар — эркакча кийим кийиб, жанговар ҳаракат қилган қиз-жувонларга нисбат берилган. Улар сафида Жанна д’Арк қаторида бизнинг Тўмарис ҳам бор. Буларнинг жасоратлари таҳсинга лойиқ. Лекин шеърят миқёсига назар ташласак, аёл кишига хос бўлган поэзия уларга ҳамиша хос бўлиб қолиши кераклигини тушунамиз. Менинг дидимча, аёллар шеърятини ҳеч қандай эркаклар такрорлай олмайди. Оддий аллани олинг? Беланчак устида онанинг ўрнини ҳеч қачон ота эгаллаб олган эмас. Ахир, бу — табиат қонуни-ку! Кейин бутун табиатда бўлгани каби эркак зоти бир қадар ҳужумкор бўлиб келган. Аёлга эса ифбат ва латофат хосдир. Поэзияда шу туйғулар акс эттирилишини мен орзу қиламан. Аёл ҳамиша қўл етмас орзу, юксак гўзаллик манбаи-нур, олижанобликнинг каъбаси бўлиб қолишини тилайман. Шоираларимиз кўпол сўзлардан ўзларини эҳтиёт қилсинлар. Улар энг гўзал инсонлардир ва дунёга тил билан айтиб бўлмас туйғулар билан боқсинлар ҳамда шу туйғуларни энг муносиб, ифбатлик сўзлар билан ифода қилсинлар.

Ҳақиқатан ҳам ёш ва катта бўгин шоираларимиз ижодда ғоят фаолдирлар. Бу борада яна Абдулла Қаҳҳорга мурожаат қиламан. Бу зот суҳбатларидан бирида, “XX асрда буюк ўзбек адабиёти бўлади”, деган эди. Устоз кароматига гувоҳ бўлсам, ўзимни бахтли санардим.

Бизнинг кундалик адабий жараёнда майда-чуйдалик кўпроқ роль ўйнаяпти. Ёш шоираларимиздан илтимосим шуки, ўзларини ушбу “пастлик”лардан юқори тутсинлар. Бахтли ҳамда улуғ истиқболли халқи ва тилига фидойи бўлсинлар. Улуғ қисматни ва буюк инсоний ҳурматни ҳеч қачон, ҳеч қачон, ҳеч қачон йўқотмасинлар.

— Бизнинг хотин-қизларимиздан шарқона хусусиятлар йўқолиб боряпти, деган гапларни тез-тез эшитяпмиз. Нега шундай?

— Шу саволни берганингиз учун сизга минг раҳмат. Шу ўринда аёллар шеърятини ҳақида тўхталиб ўтишни лозим, деб топдим. Ифбат Шарқ шоиралари учун ҳамиша улуғ, бадиий ниқоб бўлган. Эсланг, Увайсий анор ҳақида қандай гўзал чистон айтган. Ёки Нодирабегимнинг Умархонга жавобан

айтган бир байти мазмунини сизга эслатай: “Эй, ёр, сен кетдинг, унинг ўрнида таёқ изи қолди”.

Бундай мисолларни жуда кўплаб келтириш мумкин. Масалан, менинг фикримча, аёл — аёлга, шоира — шоирага ўхшаши керак. Жаҳон шеърятининг талаби шу! Яна тагин мен бир фикрни айта қолай:

Сизнинг юзингиздан чимматни олдик,
Иффат пардасини олганимиз йўқ!

Оилада, мактабда, бошқа ўқув масканларида, иш жойларида шарқона тарбия ташкилотчилари кимлар бўлмоғи керак? Албатта, ўзи тарбия кўрган, кўп ўқиган зукко аёлларимиз ибрат бўлиб ўрнак кўрсатишлари зарур. Тик қараш, қаттиқ гапириш, сўзи совуқлик, ажабтовур либослар, эл олдида ўзини тута билмаслик — бизнинг хотин-қизларимизга сираям ярашмайди. Бу — бир. Иккинчидан — кўп болалик оилалар асли Ўзбекистонда. Бу оилаларни баъзи бир статистик ташкилотлар ўйламай-нетмай ишсизлар сафига қўшиб қўймоқда. Ахир гоё билан бухгалтерия ўртасида фарқ борку! Ўзбекистон аҳолиси 20 миллионга етяпти экан, буни бизнинг аёлларимизнинг фидойилиги деб қабул қиламиз. Шоирмизми, арбобмизми, юртимизни ажойиб фарзандлар билан бойитаётган онажонларга қуллуқ қиламиз!

— Ҳурматли Абдулла ака! Сиз машҳур италян шоири Дантенинг “Илоҳий комедия”сининг “Дўзах” қисмини таржима қилгандингиз. Бу асарни халқимиз севиб қарши олди. Сир бўлмаса, айтинг-чи, шу асарнинг “Аъроф” ва “Жаннат” қисмлари тақдири нима бўляпти? Буни журналхонлар билишни хоҳлайди.

— Бу ишлар бўляпти. Сўнгги йилларда жиндаккина жамоат ишларига аралашиб қолдим. Бу фаолиятни тўғри тушунишингизни истайман.

— Ҳаммамизга маълумки, табиат, уни сақлаш бугунги кунда ҳамманинг иши. Бизнинг минтақамизда Орол денгизининг суви ўрта ҳисобда 40 километрга чекиниб, фалокатли ҳолат юзага келяпти. Бу кўпчиликни ўйлатиб қўйди. Ўзбекининг шоири сифатида бу сизни ташвишга солмайдими? Фожеали ҳолатни бартараф этиш борасида бирон нарса ёзиш ниятингиз йўқми?

— Мен реалистман. Ёлғон-яшиқ гапларни ёмон кўраман. Орол денгизи қуриаяпти экан, бу гапдан кўпчилик қатори мен ҳам хабардорман. Яқинда “Литературная газета”дан тортиб, Одил Ёкубов муҳаррирлик қиладиган ўзимизнинг

Адабиёт газетасида ҳам шу долзарб масала кўтарилди. Мен ҳайронман. Оролни қандай қилиб қутқазिश мумкин? Назаримда ёзувчилар, олимлар, арбоблар, хуллас, жамиятнинг келажagini ўйлайдиган кишилар бир жойда тўпланишлари керак. В.Астафьев, В.Распутин сингари рус ёзувчилари Сибирь дарёларини Ўрта Осиёга буриш керак эмаслигини ўзларича исбот этдилар ва мақсадларига етдилар.

1987 йил.

БУ ШУНДАЙ ИЖОД ЧАМАНИКИ...

Пушкиннинг ҳаёти ва ижодини илмий ва бадиий жиҳатдан тадқиқ этувчи кўпгина мутахассислар Қорадарё (Черная речка) бўйида яраланган шоирни ҳозирги замон табобати қутқариб қолиши мумкин эди, деб ҳисоблайдилар. Баъзи тадқиқотчилар эса, башарти дурустроқ врачни топишганда 150 йил бурунги медицина ҳам Пушкин ҳаётини сақлаб қола оларди, деб ишонадилар.

Бундоқ гапларни ўқиб, модомики мудҳиш фожеа юз берибди, балки шоирни қутқариш мумкин экан, лекин Пушкиннинг дил жароҳатларини ким даволай оларди, деб беихтиёр ўйлаб кетасан, киши. Балки, яхшиликкадир, балки ёмонликкадир — ҳар ҳолда шоирнинг дил яралари олдида ҳар қандай табобат ҳамиша ожиздир. “Шу ёвуз замонда эркини куйладим мақтаб”. Хаёлимга шоирнинг юқоридаги сатрлари келади. Шоир ўша давр учун хаёлот, бугунги кунда эса моддий борлиққа айланиб турган озодликни куйлади. Лекин юқоридаги сатрларда Пушкиннинг фақат замонасига эмас, балки атрофини ўраб турган ёвуз шахсларга ҳам маломат туйғулари сезилиб турибди. Бу гаплардан кейин ҳам, эҳ-ҳе, қанча сувлар оқиб ўтди. Жумладан, бизнинг Амударё билан Сирдарё ҳам. Ҳозирги замон ибораси билан айтганда, бизни ўраб турган атроф-муҳит, одамларнинг турмуш тарзи таниб бўлмас даражада ўзгариб кетди. Ижтимоий ҳаётда инқилоблар юз берди. Лекин Пушкин асарларида тараннум этилган, шоирнинг қисматига бевосита алоқадор бўлган кўпгина, туйғулар, масалан, эзгулик, меҳр-оқбат, муҳаббат, одамийлик ҳанузгача ноёб ва тансиқ туйғулар бўлиб қолаётирки, балки шу сабабдан ҳам юқоридаги каби инсоний ҳисларнинг буюк куйчисини биз ўз замондошимиз каби ардоқлаётгандирмиз.

“Хуррамликка мосланмаган ҳали еримиз!” Пушкиндан роппа-роса юз йил кейин бошқа шоир, яъни, Маяковский юқоридаги сатрларни ёзди. Айниқса, бугунги кунларда, бир неча сиёсатдонлар ўзлари учун мудофаа қалқонини яратаман деб жаҳонни жар ёқасига келтириб турган кунларда оламшумул шоду хуррамлик ҳақида гапирмаса ҳам бўлади. Ҳозирги замон шеъриятида шеърларимиз турли-туман ташбеҳларнинг кўплигидан толиқиб қолаётир. Шеърят гоҳида ҳаёт икир-чикирларини шунчаки қайд этиш воситасига айланиб бормоқда. Бундай ҳолда кимлардан ибрат олмоқ лозим? Ҳар қандай сохтакорликдан холи, қалб кўламининг бепоёнлиги, воқеа ва ҳодисаларнинг моҳиятига чуқур кириб бориш, ўта самимийлик, теран халқчиллик Пушкин ижодиётини Шарқнинг буюк шоирлари — Саъдий, Ҳофиз, Навоий иждолари билан ажиб бир равишда уйғунлаштиради. Пушкинни Шарққа яқинлаштирадиган муҳим белгилар ундаги шарқона оҳанглар, гул ва булбул, Шарқ малойиклари образларидангина иборат эмас, балки Пушкиннинг руҳи ва тафаккуридаги оламшумул кўлам гоят шарқонадир.

Ўз Ватанини, халқини ва унинг тарихини бениҳоя севган улуғ Пушкин Осиё ва Африка халқлари ҳақида француз классистлари ва инглиз романтиклари тарғиб этган ҳаёлий тасаввурларни дадил равишда ёриб ўтди, у Шарқни тамомила янгича йўсинда қаламга ола бошлади; у Россия тарихини Шарқ халқлари тарихи билан муқояса қилиб ўргангандагина тўлароқ англаш мумкин, деган гоят жасур хулосага яқинлашиб келди. Фикримизча, жаҳон шеърятининг бешиklarидан бўлмиш Шарқ мумтоз поэзиясига Европа шоирлари орасидан энг яқин турувчи зот ёлғиз Пушкиндир.

Бир қанча қардош адабиётларнинг асосчилари, жумладан, Абай Қўнонбоев, Абдулла Тўқай сингари беназир шоирлар Пушкин даҳоси олдида таъзим қилганликлари, унинг асарларини ўз она тилларига ўгириб, адабиётларини бойитганликлари бежиз эмас. Менинг устозларимдан бири улуғ шоир Давид Куғултинов эса ҳар бир маърузасида Пушкин жаҳон шеърятининг сарчашмаларидан бири эканлигини уқдириб туради.

Бизнинг Ўзбекистонимизда Пушкин ижодини яхши билганлар, уни таржима ҳам қилганлар. Бу гоят фахрли ҳолдир. Ҳамид Олимжон, Ойбек, Усмон Носир каби устоз шоирларимиз эса, Пушкиннинг “Кавказ асири”, “Евгений Онегин”, “Боғчасарой фонтани” каби асарларини тилимизга таржима этиб, халқимизни ушбу бебаҳо дурдоналардан баҳраманд этдилар. Узоқ қишлоқдами ёхуд пойтахтимиз Тошкентдами

етти ёшдан етмиш ёшгача бўлган ҳар бир кишидан қайси шоирларнинг номларини эшитгансан, кимларнинг ижодини улуғлайсан, деб сўрасангиз, улар Алишер Навоий қаторида Александр Сергеевич Пушкиннинг номини ҳам тилга олади десам, сираям лоф гапирмаган бўламан. Бунинг сабаблари эса талайгинадир.

Шеърятда ҳам театрларда бўлгани сингари чиройли безаклар мавжуд. Шеърятнинг ҳам байрамлардагина отиладиган фавворалари бор. Пушкиннинг ижод чамани эса ҳақиқийдир, унда сайраётган қушлар ҳам росмана, жонли қушлардир. Ушбу чаманда фақат ҳордиқ чиқарибгина қолмайсиз, балки тириклик деб аталган буюк неъматнинг қадрига ета бошлайсиз.

Шоирлар орасида гоят улуғвор чўққига айланиб, ўз абадий қиёфасини топганлари бор. Пушкин эса, тобора ўсиб бораётган чўққидир. Унинг ўсиши шоирга нисбатан халқлар дилидаги муҳаббат ва хайрхоҳликнинг муттасил ортиб бориши билан белгиланади.

Буюклар орасида ўз абадиятини муҳташам ҳайкал тарзида кечираётганлари кўп. Бироқ Пушкин биз учун, энг аввало, барҳаёт бир инсондир.

Пушкин шеърятини биз, мана 150 йилдан кейин ҳам адабий ёдгорлик эмас, тирик шеърят деб ардоқлаб турибмиз.

1987 йил.

ВАТАНПАРВАР ЙИГИТ ФОЖЕАСИ

Тақдири Шекспир қаҳрамонларининг фожеавий қисматига ўхшаш даҳолар ўзбек халқи тарихида ҳам кўп ўтган. Саргашта Беруний, элдан-элга қувғинда бўлган Ибн Сино, олим ва султон Улуғбек, улуғ шоира, айни вақтда салтанат соҳибаси бўлган Нодирабегим, ўтнафас Машраб, эҳ-ҳе, санайверсанг бу узун тарихдан бундоқ мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Шунингдек, бу тарихда на шоир, на олим, на созанда бўлган, бироқ юрт учун жонларини фидо қилган не-не баҳодир йигитлар ўтмаган. Уларнинг сафида Маҳмуд Тороби-ю, Муқаннани, Темур Малигу Номоз ботирни кўра-миз. Бу рўйхатни ҳам яна давом эттириш мумкин. Халқ хотираси абадийдир. Умри афсонага айланган қаҳрамонлар

достонларимизда, эртақларимизда биз билан бирга яшаб келмоқда.

Устоз Мақсуд Шайхзода ана шундай миллий қаҳрамонларимизнинг бадий образларини яратиш йўлида кўп меҳнат қилди. Мақсуд Шайхзоданинг шундай кўркем асарларидан бири кўпчиликка маълум “Мирзо Улуғбек” трагедияси бўлса, иккинчиси “Жалолиддин Мангуберди” драматик фожеасидир. Бу асар ўз вақтида республикамиз театрларида намоён этилган, санъатшунос ва адабиётшунослар томонидан юқори баҳоланган. Спектакль хусусида билдирилган кўп сонли фикрлар ичида Фафур Фулом ва Ойбек қаламига мансуб тақриз ниҳоятда самимийлиги билан ажралиб туради. Аммо мазкур драматик фожеа кўп ўтмай сахнадан ғойиб бўлди, узоқ вақт биз учун бедарак асарлардан бири бўлиб келди. Кейинги пайтларда ушбу фожеа озарбайжон тилига ўтирилди. Боқуда китоб ҳолида чоп этилди. Тарихий мавзудаги асарлар совет адабиётимизда доимо ўз салмоқли ўрнини эгаллаб келган.

Жалолиддин Мангуберди юқорида номлари қайд қилинган асарларнинг қаҳрамонлари сафида ўзига хос ўрин тутди. Жалолиддин келиб чиқишига кўра шаҳзода бўлса-да, ўз ватанпарварлик ҳаракатлари билан Ўрта Осиё халқлари тарихида унутилмас из қолдирди. Хусусан, Чингизхон истилосига қарши биринчи бўлиб бош кўтариб, мушт туккан шу йигит бўлди. Жалолиддин Мангуберди каби чигал тақдирлар тарихда кўп учрайди. Биз улар ҳаётидан ўзимизга керакли, ибратли ўринларинигина қабул қилиб оламиз, холос.

Устозлар ижодига — бой адабий меросимизга ҳурмат билан муносабатда бўлиш барчамизнинг бурчимиз. “Жалолиддин Мангуберди” драматик фожеаси Мақсуд Шайхзода яратган юксак бадий асарларнинг бири бўлиб, Жалолиддин сиймоси эса эрқпарвар инсонларнинг умумлашма образидир.

1987 йил.

ИНСОН ОРЗУИГА ҲАЛИ ЕТГАНМАС

— Абдулла ака, мана XXI аср бўсағасига ҳам қадам қўйдик. Ҳар бир йил ўз дарди, армони, орзулари билан онгимиз ва шууримизда, тарихимизда, ўз муҳрини қолдираётир. 90-йилни қандай ўйлар билан қаршиладингиз?

— Аввало, халқимизнинг удумига кўра барча ўқувчиларни Янги йил билан чин юракдан табриклайман. Янги йилда оддий, такрорланмас инсоний бахт ҳаммасизга ёр бўлсин! Ўтган 1989 йил билан, мана хайрлашдик. Тўғри, 89-йилдан миннатдор жиҳатларимиз ҳам бор. Лекин бу йил халқимиз олдида бир мунча қарздор ҳамдир. Мамлакатда ошкоралик, қайта қуриш давом этаётган бир йил бўлди. Жумҳуриятимиз пахтачилик соҳасида ҳам, бошқа соҳаларда ҳам анчагина силжишларга юз тутди.

Биз яқинда собиқ СССР халқ депутатларининг иккинчи курултойига бориб қайтдик. Биринчи курултойдан фарқли ўлароқ — баъзиларимизга сўз навбати тегмаса ҳам — ўзбекистонлик депутатларимиз дилдаги гапларини баралла айтишга ҳаракат қилдилар. Тагин пахта ҳақида, пахтаимизнинг харид нархи ҳақида гап бўлди. Бизнинг бепоён бойлигимиз газ атрофида, рангли маъданларимиз ҳақида, дейлик, пилламизу тилламизу тўғрисида ҳам гап бўлди. Бизга баъзи бир нарсалар аёнлашдики, кўп нарсалардан халқимиз, кўпчилик омма ҳали беҳабар экан. Яширмасдан айтиш керак: баъзан бизнинг номимизни туя қилаётган идоралар кўп экан. Бу ишлар, албатта, бир қўл силташ билан, афсуски, ҳал бўлмайди. Ҳозирги жумҳуриятимиз раҳбарияти, юқори ва ўрта ташкилотлар биргаликда ҳамфикр бўлиб бу муаммоларни ижобий ҳал этиш учун ҳаракат қилаётирлар. Ҳамма гап энди ҳамжиҳатликда.

Тилда ҳозир “конфронтация” ва “консолидация” деган атамалар пайдо бўлди. “Конфронтация” — турли гуруҳларга бўлиниб кетиш, бир-бирига душманлик тарафлари дегани, “консолидация” эса турли кучларнинг бир жойга бирлашуви бўлади. Бизнинг жумҳуриятимизда “конфронтация” ҳам йўқ эмас. Лекин биз ўша “консолидация”га ниҳоятда муҳтожмиз. Унутманг, тарихда ҳам бизга мана шу нарса кўп бор панд берган. Бирикмасдан, худбинлик туфайли кўп нарсаларни бой бериб қўйганмиз. Энди, турли гуруҳлар, турли ташкилотлар, ёшлар, кексалар, турли касб эгалари бир бўлиб, бир мушт бўлиб, дейлик, бир яқдил вужудга айланишимиз керак бўлади. Ҳолбуки, баъзан ўзаро тортишувлар, эҳтиросга берилишлар ҳанузгача йўқ эмас. Шу ўринда мен эслатиб айтмоқчиманки, ҳақиқат — бу, бирорта одамнинг шахсий мулки эмас. Ҳақиқат халқники! Ҳақиқат объекти борлиққа мансуб бўлган ноёб ҳодисадир. Биз ана ўша ҳақиқатга қараб талпинишимиз керак.

Масалан, бизнинг туркий она тилимизга давлат мақомининг берилиши бу тарихий воқеа бўлди. Биз шу қонунни ҳаётга татбиқ этиш бўйича махсус комиссия ҳам тузганмиз. Мен ҳам шу комиссиянинг аъзоларидан бириман. Биз ана энди қонунни ҳаётга жорий этиш учун кўп иш қилишимиз керак. Бунга моддий маблағ ҳам керак. Энг муҳими, биринчи навбатда, раҳбарлар тарафидан ҳафсала керак бўлади. Бу қарорлар қоғозда қолиб кетмаслиги керак. Мен комиссия йиғилишида бир гапни айтишни режалаштириб қўйганман. Дейлик, аэропортлар, вокзалларда икки-учта тилни биладиган кассирлар, хизматчилар ўтирса бўлмайдими? Уларни алмаштириб қўйиш шу қадар қийинми? Бу ишларга фақат ҳафсала керак. Бу катта мажлислар, анжуманлар қилиб, тортишиб ўтирадиган гаплар эмас-ку! Демокчиманки, асосан, муҳим қадамлар қўйилди. Энди уни юзага чиқариш керак.

— **Қурултойда сизга сўз навбати текканда нима ҳақида гапирмоқчи эдингиз?**

— Собиқ Иттифоқ депутатлари қурултойда юртдошларимиз пахта, ғалла, миллий бойликларимиз ҳақида катта журъат билан, узоқни ўйлаб ҳўб гапирдилар. Яна бир муҳим масалада жиддий фикр юритиш лозим эди. Мен бу ҳақда сўзга тайёрланиб ҳам борган эдим. Лекин уни айтишнинг имконияти бўлмади. Маълумки, жумҳуриятимиз мўл мевачева етиштиради. Масалан, депутатлардан бири, янглишмасам, Гавриил Попов гапириб, Ўзбекистонда бир миллион атрофида ишсиз бор экан, хўш, шу ишсизларга агар ер бўлиб берилса, бутун ер юзини мевага бостириб юборадик-ку, деган гапни айтди. Бизнинг деҳқонларимиз етиштирган мева, узум, қовунлар Узоқ Шарқ, Шимол, марказга олиб борилиб, воситачилар орқали сотилади. Яъни, савдо ташкилотлари биздан уни сотиб олиб, кейин нарёққа сотади. Мен бир хўжалик мисолида фикр юритишга ҳаракат қилгандим: бизнинг энг яхши кишмиш узумларимиздан келадиган фойда тийинлар билан ўлчанади. Ахир бунақасини эртақда ҳам учратмайсиз, бировга айтсангиз ишонмайди. Ҳолбуки, йил мобайнида Тошкентда узумнинг нархи 3 сўмдан пастга тушган эмас. Москванинг бозорида эса 1 сўм 30 тийин — 1 сўм 50 тийин.

Ўзбекистондай хушиқлим, бутун бир жаҳонни кийинтиришга, тўйинтиришга қодир бир мамлакат ўзи ноз-неъмат етиштириб мевага, олмаю узумга зор бўлса? Бу чидаб бўладиган ҳол эмас. Баъзан мен ўйлаб қоламан турли мамла-

катларда яшаётимизми, нима бало бу! Конституциямиз битта бўлса, бозоримиз, дошқозонимиз битта бўлса! Шунинг учун бу гапларни маҳдудлик деб қабул қилманг. Ҳар битта жумҳурият, ҳар битта халқ ўзи меҳнаткаш, ҳар бир халқ ўзини боқиш имкониятига эга. Бир-бири билан ҳалол борди-келди қилса кифоя.

Мана бизнинг пахтамиз. Эстониядаги ўртоқларга биз шу пахта ни арзон нарҳда сотамиз. Улар эса бизнинг пахтадан ажойиб кўйлақлар тикиб, ўзимизга қайтадан ўн баробар қимматга сотади. Чидайдиган гапми шу! Шунинг учун биз ўз пахтамизни жаҳон бозори нарҳида ўртада сотишимиз керак. Ҳамёнида пули бор жумҳурият сотиб олсин. Сотиб ололмас, мана, марҳамат, чет эллар сотиб олар, Япония, Ҳиндистон сотиб олар дегандай. Ҳозирги ҳақиқат мана шунга олиб келаётир.

Шунинг учун бир миллат иккинчи миллат ҳисобига яшайпти, деган сафсаталарни йиғиштириш керак. Баъзи бир депутатлар, масалан Эстониядан Бронштейн деган бир профессор: ўзбекларда бир йилда 500—600 минг бола туғилаяпти экан, нега биз боқишимиз керак уларни, деган номаъқул гапни гапириб юборди. Хўш, биз ўзбекларни улар боқиб турибдими? Балки бунинг акси эканини бутун жаҳон биладику! Ҳа, ҳақиқатни билмасдан туриб тухмат гапларни гапиришнинг даври энди ўтди.

1990 йил.

КИМСАСИЗ ШОИРЛАР ПИРИ

Кимсасиз бир кимсаям,
Ё кимсасизлар кимсаси...

Киши, айниқса, вақти-соати етиб, ҳаётдан кўз юмгач, кимсали ё кимсасизлиги дарҳол билиниб қолади. Айниқса, ижодкор аҳлининг йўқлайдиган одами бўлмаса, у шитоб билан унутила боради. Одам боласининг қонида азалдан маърифатсизлик белгилари мавжуддир, уни баргараф этмасанг, у тамомила жаҳолат ботқоғига ботиб кетиши мумкин. Ана шундай олағовур дунёда ижодкорнинг йўқлайдиган одамлари бўлса, дуруст-да. Дарҳақиқат, жаҳон адабиётидаги кўпгина улуг сиймолар мураббийлари — ҳомийлари пано-

ҳида шаклланганлар, дадил қалам сурганлар. Ахир Алишер Навоийдек зот ҳам ёнида Хусайн Бойқаро турганлигини неча марта фахр ва гузар билан тилга олган-ку!

Бизнинг давримизда эса адабиётга ҳомийлик, ҳатто сиёсий вазифага айланди. Қариндош-уруғчилик эса шу қадар гуллаб-яшнадики, ҳар қандай ўртамиёна шоирни буюк сиймога айлантириш учун бирон пулдор ёхуд таъсирли амалдор яқин кишисининг ишораси етарли бўлиб қолди. Ҳомийси йўқ яхшигина шоирларнинг қабрлари қаёқда эканлигини ҳам билмаймиз.

Айнан кимсасиз шоирлардан бири ва уларнинг пири Бобораҳим Машраб бўладилар. У зот ўз қўллари билан қуйидаги сатрларни ёзиб кетган эди:

Наманган шаҳридан кетсам,
мани йўқлар кишим борму?

Тўғри, Машрабнинг ҳаёт йўли тамомила бошқача ўзанда кечган. Бу саркаш ва ўтюррак шоир муҳитда ўзини эркин сезишни хоҳлар эди. Шу нарса уни фожеаларга дучор қилди. Йигитлик қувватидан маҳрум этилган шоир баттар оловланди, аввалги нафратига минг чандон ортиқроқ нафрат қўшилди. Буларнинг барчаси бир-бирига қўшилиб, Машрабни алал-оқибат дор тагига олиб келди.

Мен Машраб фаолиятини илмий таҳлил қилмоқчи эмасман. Бу иш олимларнинг иши. Бироқ, Машраб ҳаётининг бир жиҳати ғоятда ибратли. Мафкуравий, сиёсий доиралар тарафидан рад этилган, балки қатл этилган кимсасиз шоирга халқ эга чиқди. Машрабнинг ота-онаси ҳам, ёрию фарзанди ҳам халқ бўлди. Саводи борми-йўқми, ҳар бир кимса ҳар қандай шароитда ҳам саройларни четлаб ўтиб, ўз кулбасида фақат Машраб ғазалларини ёд опди. Ҳатто, яқин-яқинларгача бозорларда учрайдиган қаландарлар Машраб байтларини хушхонлик билан ижро этиб, халқдан садақа йиғар эдилар. Бошқа қайси бир шоирга шундай толе насиб этган!! Албатта, бундай шоирлар жаҳон адабиётида камдан-кам учрайди. Машрабнинг бу қадар халқчиллиги сабабларидан бири сатрларининг содда ва равонлиги ҳамдир.

Адабиётимиз тарихида минглаб назм аҳли ўтган, уларнинг аксарияти бир-бирларини мазмунда ҳам, оҳангда ҳам такрорлайдилар. Бармоқ билан санарли 3—4 шоирнигина

зимистон тунда ҳам адашмай топиб олиш мумкин. Булар, албатта, улуғ Навоий ҳамда Бобур, сўнгра эса Машрабдир.

Таъма билан ижод қилиш ҳар қандай истеъдодни хор қолди. Шу маънода Машрабнинг фидойи, бетаъма ҳаёти барча шоирларга ажиб бир ибрат бўлиб қолган. Машрабнинг тариқати, шоирона овози шу қадар оммалашган эдики, у қатлидан сўнг туркий забон заминнинг исталган пучмоқларида янги-янги Машраб уссонийлар пайдо бўлди. Уларнинг тақлид ғазаллари баъзан асл Машраб бисотига аралашиб кетар эди. Буларнинг барчаси кўз олдимизда улуғ шоир шахсини яна бир карра кўкларга кўтаради. Ахир ҳар кимга ҳам эргашавермайдилар-ку!

Машраб халқдан ҳеч қачон узоқлашмайди. У ҳеч қачон адабий ёдгорликка айланмайди, чунки халқ руҳида токи исёнкорлик яшар экан, шоирнинг сатрлари худди ҳозиргина ёқилган машъаладек ҳарорат ва нур таратиб тураверади.

1991 йил

ҚАЙДЛАР

Она тилига туганмас ишқ, унинг тақдирию камолоти учун масъуллик ва ғамхўрлик — сўз даҳоларини бирлаштирувчи биринчи фазилат. Данте италян тилини халқаро йўқламада нечоғлик барқарор этган бўлса, Навоий ҳам шундай вазифани — жаҳоншумул ватанпарварлик ишини адо этди. Этник жиҳатдан бағоят хилма-хил, қанчадан-қанча шеваларда гаплашувчи кишилар тилига хос сўзларни ўзбек адабий тил доирасига олиб кирди. Навоийнинг журъати ва жасорати, маҳорати туфайли ўзбек адабий тили мукамал шаклланишга эришди.

* * *

Қарийб қирқ йилдан буён шеър ёзишни машқ қиламан. Бироқ, ҳанузгача мен уни енга олган эмасман. Ажабо, ан шу изтироб, ана шу олишувнинг ўзи кишига улкан завқ ба гишлайди. Агар ўша завқ бўлмаганда, мен бу машғулотн аллақачон йиғиштириб қўйган бўлардим.

* * *

Танқид қилишсин. Лекин маънавий ҳаққи бор одамлар танқид қилганлари дуруст. Баъзи омадсиз, аламзада кишиларнинг ўтганлар шаънига менсимай қараб, авлиёларга ўхшаб ҳукм чиқарганларини эшитсам, ҳам ғазабим келади, ҳам кулгим келади. Ё тавба!

* * *

Мўътабар бир қария жон таслим қилаётиб болаларига жумладан шундай васият қилибди: “Менинг дўстларимдан ҳам хабар олиб туринглар”. Ҳа, ҳар бир кимсага шу даражадаги йўқловга сазовор бўладиган дўстлар, насиб этсин!

* * *

Самимият, ҳаққонийлик, табиийлик ҳамда маҳорат ҳар қандай мавзудаги асарни ҳам нурлантириб, унга қанот бағишлайди.

* * *

Ёлғиз бир гўзаллик, айниқса, она ва ёр бўлмиш аёлнинг гўзал сифатлари ҳар қандай тузумдан, ҳар қандай тожу тахтдан баланд турган ва шундай бўлиб қолажак. Демак, дунёда сира ўзгармас бир мавзу бор. У ҳам бўлса меҳр-муҳаббатким, унинг асосий қаҳрамони мунис аёлларимиз.

* * *

Даҳо асар ёзмасдан ҳам катта қалб билан яшаб ўтиш қандай гўзал!

* * *

Ҳозирги шеъриятимизда шаклдаги ранг-баранглик қарор топаётгани мени қувонтиради. Ранг-баранглик ҳеч қачон эскирмайди. Фақат унинг замирида бетакрор мазмун, гўзал ташбеҳ, сирли руҳ бўлса, бас.

1991 йил.

УМР ҚИСҚА, ҚАРЗ ЭСА КАТТА...

— Абдулла ака! Бугунки суҳбатимизни турли учрашувларда тушган саволларга, адабиёт масалаларига бағишласак. Мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётида юз бераётган воқеа-ҳодисаларга муносабатингиз баъзи шеърларингизда, шунингдек, айрим матбуот саҳифаларида баён этилган.

— Тўғри айтасиз, сиёсат ўзгарувчан, адабиёт эса абадийдир.

— Абдулла ака, ҳозир адабиёт оламида ўзбек адабиёти ҳақида турли фикрлар билдирилмоқда. Баъзи қарашларда даврнинг талабларига мослашиб замонасозлик қилишга “мажбур” бўлган ёзувчиларимизни ҳам тушуниш керак, деган менинг назаримда, пассив муносабат кўзга ташланса, бошқаларида бадиий асар қиммати ҳар доим унинг маърифатга, инсоннинг такомилга хизмати билан ўлчанмоғи керак, деган фикрлар айтилмоқда. Шулардан келиб чиқиб, Сизга шундай савол билан мурожаат этмоқчиман: кейинги давр адабиётида қайси ўн йилликлар шеърият учун қулай бўлган, деб айтар эдингиз!

— Кимдир айтган, юксак санъат асарлари, жумладан адабиёт намуналари ҳам жамиятнинг инқилобий бурилиш нуқталарида, қарама-қаршилиқлар кучайган чорраҳаларида пайдо бўлади. Умуман, кундалиқ ҳаётга назар ташлаганда ҳам бунга қўплаб мисол топиш мумкин. Зотан, шеърий асар шоир кайфиятидаги мувозанатнинг оғишидан туғилади. Лоқайд давр ёхуд лоқайд руҳиятдан юракларни жизиллатгулик ҳосила туғилиши қийин. Сизнинг юқоридаги саволингизни умуман адабий жараёнга ёхуд айрим ижодкор таржимаи ҳолига ҳам тадбиқ этиб кўрса бўлади. Пушкиннинг шеърларидан бирида ғалати киноявий ташбеҳ бор. Балки у ҳақиқатан ҳам ҳаётий ташбеҳдир. Ўша шеърнинг мазмуни тахминан шундоқ: шоирларни сургунга кўпроқ жўнатиб туриш керак, ана шундагина улар аччиғи чиққанидан ажойиб шеърлар ёзиб, бизни номаълум туйғуларга ошно этади. Шу маънода, касални яширсанг, иситмаси ошкор қилади, деганларидек, кўпинча қатагон даврлар ижодкор аҳлини майдонга, хуфия бўлса-да курашга чорлаб келган. Сиз айтаётган ўн йилликларда эса, ҳар бирининг ўз қийинчиликлари ёхуд шеърий майдонлари бор эди. Масалан, фашизмга қарши кураш даври ҳеч сўзсиз барча ижодкорларда мисли кўрилмаган инсонпарварлик, ватанпарварлик, ёвга нафрат туйғуларини уйғотган. Кейин-

ги ўн йилликлардаги оммавий сохта кўтаринкилик эса адабиётда ҳам тўлалигича ўз изини қолдирди. Ана шундай бир чоғда: “Ҳой, биродарлар! Ҳаёт шиорлардагидек гўзал ва тўқис эмас!” дея билиш катта жасоратни, чинакам жасур илҳомни талаб этарди. Е. Евтушенко, А. Вознесенский, Эркин Воҳидов, Жуманиёз Жаббаров ва бошқалар ана ўша йиллари ноёб ҳақиқатни ахтариб, чини билан ёниб ижод қилганмиз. Ҳозир тўрт томонимиз қибла. Хоҳлаган одаминг билан гаплашишинг, хоҳлаганча ижод қилишинг мумкин. Энди шу руҳда ёзилаётган палапартиш барча асарларни бадиий жасорат намунаси, дея оламизми? Даврга шукроналик билан қуйидагини айтиш лозим: модомики эркинлик бизга насиб этибдими, энди шошилмасдан ўлмас асарлар ёзишнинг пайида бўлиш керак.

— 80-йилларда ўзбек шеърятидан мустаҳкам ўрин олган янги авлод пайдо бўлди. Бу авлод ҳам аввалига “ғарбга тақлид қилувчилар” сифатида танқидга учради — эркин шеърга муносабат адабий танқидчиликда бир хил бўлмади. Шу маънода ҳозирги ўзбек шеърятини қандай баҳолайсиз! Умуман, ҳозирги ўзбек шеърятни Сизни қониқтирадимиз?

— Ҳозирги шеърятимизда шаклдаги ранг-баранглик қарор топаётгани мени қувонтиради. Биз авваллари ғазал ёзсак, классик арузнинг оддий қайтариғи бўлиб туюлар, бармоқ вазнидаги шеърларимиз эса Ғафур Фулом ё Ҳамид Олимжон услубини эслатиб қоларди. Ранг-баранглик ҳеч қачон эскирмайди. Фақат унинг замирида бетакрор мазмун, гўзал ташбеҳ, сирли руҳ бўлса, бас. Баъзи иштибоҳларимни айтсам, айрим феъли ўта нозик касбдош укаларим ранжиб қолмасин, дейман. Гап шундаки, ҳар қандай ўтқир латифа ҳам бир марта эшитишга ярайди. Куни бўйи бир латифани бир кишига такрор-такрор айта берсангиз, латифа нафақат жозибасини йўқотади, балки, жиғингизга тега бошлайди. Шу маънода, эгизак шеъру дostonлар кўпайиб кетаётганини афсус билан эътироф этиш керак. Бундан ташқари, менинг назаримда, Шарқ шеърятини ўзининг сайқал топган зоҳирий гўзаллиги билан ҳам жаҳон аҳлини мафтун этиб келган. Ҳозир эса, гоҳида оддий қофияга ҳам риоя қилишмайди. Майли, қофияга атайлаб риоя қилишмасин, буни махсус, оригинал услуб кўриниши, дея қолайлик. Бироқ, ушбу ҳол нўноқлик туфайли юз берса-чи? Яъни, шоир шеър техникасидан аслида беҳабар бўлса-чи? Хуллас, юқоридаги сингари ҳолатлар гоҳида бири-бири билан қоришиб кетмоқда. Менинг

ушбу гапларимни кимдир насихат деб, кимдир олифтагарчилик, деб ўйламасин. Санъатнинг талаби Навоийга ҳам, Пушкинга ҳам, бугунги ёш шоирга ҳам баб-баробар тааллуқлидир. Умуман олганда, бугунги шеърятимиз ибтидоийлик беланчагидан чиқиб, қаддини ростламоқчи бўлаяпти.

— Аср алмашишида мўъжизалар кўпроқ юз беради, дейишади. Асримиз охирида ўзбек шеърятда ҳам мўъжиза яратилиши мумкинми?

— Сизга нечоғлик ажабланарли туюлмасин, кўнглимга келганини айта қолай: аср алмашинуви деган гап — яхши гап. Чунки, асрнинг саноғи ҳар бир халқда турлича. Масалан, ҳижрий ҳисобда ҳозир 1441 йил ва ҳоказо. Инсон бола-си саноқни қачон ўрганганини ҳеч ким билмайди. Лекин, бу сарҳадларнинг руҳий таассуротлари ҳақиқатан ҳам мавжуд. Яъни, бирор киши пайғамбар ёшига етганида кўнглидан нималар кечиши мумкин, буни ёлғиз унинг ўзи билади. Балки, у яна тагин шунча умр кўрар. Нима бўлган тақдирда ҳам янги аср кириб келишини эътироф этар эканмиз, уни “ё бисмиллоҳир раҳмонир раҳим” деб яхши ният билан бошлаган маъқул. Эски хатоликлардан хулоса чиқариб, жаҳоний ўзгаришларнинг янги поғонасини зуҳур этиш фойдадан холи эмас. Менинг назаримда, мўъжиза календарь билан ҳисоб-китоб қилмайди, балки у эртага юз берар, балки юз йилдан сўнг, балки бирор даҳо санъаткор ҳозир болалар боғчасида бурнини артиб юргандир...

— Абдулла ака, агар Сиз оддий китобхон бўлсангиз, шоирларга қандай талаблар қўйган бўлардингиз?

— Ўшанда ҳам яхши кўрган шоиримни ўқирдим, ёқмаганини ўқимасдим.

— Яқинда Пушкиннинг 200 йиллик юбилейини нишонлаймиз. Шу пайтгача жаҳонда бирорта шоир Пушкин даражасига кўтарилмади, дейишади. Бу масалага Сиз қандай қарайсиз?

— Бизнинг Шарқимизда қадимий тариқатдан қолган жуда улуғ бир ҳикмат бор: Пайғамбарлар бир-биридан юқори ҳам, паст ҳам қўйилмайди, Пайғамбар деган эътирофнинг ўзи етарлидир. Шу маънода Пушкинни ҳам кимдир юқори ёхуд пастга урмоқчи бўлса, қаттиқ янглишади. Энди даҳо санъаткорларнинг ҳар муддатда пайдо бўлавермаслиги эса бошқа гап. Жумладан, славян шеърятда Пушкин билан беллаша оладиган буюк қобилият эгаси балки туғилмагандир. Балки, у тамомила бошқа шакл-шамойилда, дейлик, Толстой ёки Достоевский қиёфасида дунёга келгандир. Умуман,

менинг фикрим шундоқки, ҳар қандай оддий одам ҳам ўзига хос, бетакрордир. Бармоқ излари бир-бирига ўхшамагани сингари даҳолар ҳам ҳамиша айричадир. Агар мен Алишер бобимизни жаҳон шоирларининг султони десам, ушбу хулосам Навоийни ўқиган, қадрлаган инсонларга ғайритабиий туюлмас. Пушкинни ҳам унинг ихлосмандлари энг юксак даражада қадрлар эканлар, уларни ҳам тушунмоқ керак.

— Абдулла ака, ўзбек адабиётида кўплаб романлар яратилган бўлса, 3—4 тасигина эсланади. Романларимизнинг бунчалик умри қисқалигининг сабаблари нимада деб ҳисоблайсиз?

— Ҳақиқатан ҳам миллий романимиз (ҳозирги биз тушунган жанр маъносиди) Қодирий асарлари доирасида зебланиб турибди. Чунки, унинг асарларида руҳ бор, самимият бор, эркин ва гўзал тил бор, ифбат бор, ҳаё бор, иймон бор. Қодирий романларида ғоялар шиор янглиғ пешонангизга дафъатан урилмайди. Балки, муаллиф нияти ҳаётнинг ўзи янглиғ, яъни, ҳаво бирла сув сингари билинтирмасдан вужуду руҳиятингизга сингиб кетади. Устоз Ойбекнинг “Навоий” романида ғоят улугвор бир руҳ, яъни, Алишер руҳи макон топган. Бундай ўринларда тўқима образлар китобхоннинг ғашига тегиши мумкин.

Бир ёзувчимиз билан суҳбатда қуйидагича мулоҳаза юритгандик: яъни, баъзи адиблар борки, оқ қоғоз юзасига кафтини босиб, бешбармоқ атрофида қалам юритиб, панжаларнинг андозасини олади. Баъзи адиблар борки, кафтини қоғозга босмасдан туриб, унинг шаклини чизиб қўя қолади. Биринчисини биз схематизм деб атаймиз, иккинчисини эса қолипларга сизмас чинакам ҳаёт манзараси, деб қабул қиламиз ва ардоқлаймиз. Адабиётимизнинг бошига битган бало — ўша биринчисидир. Яъни, тайёр қолиплардан нусха кўчиришдир. Яхши ҳамки шеърятимиз сингари, ҳозирги насримиз ҳам дадиллик билан қўриқлар очаётир. Айниқса, тарихий мавзуларда, Улуғбек, Бобур сингари сиймолар ҳаётига интиҳосиз муҳаббат билан боқиб, меҳнат ва ҳайрат камарини маҳкам боғлаб баҳолиқудрат яратган ва яратаётган адибларимизга шоён таҳсин айтмоқ даркор.

— Абдулла ака, ижодиётингизнинг адабиётшуносликда ўрганилиши, ундаги ютуқ ва камчиликлар ҳақида нима дея оласиз? Албатта, бу борада Сизнинг фикр билдиришингизнинг ноқулай томонлари борлигини сезиб турибман. Шундай бўлса ҳам, агар лозим кўрсангиз, адабиётшунослигимиз ижо-

дингизни ўрганишда нималарни тўғри англади-ю, нималарга эътибори суствлиги ҳақида фикрингизни билмоқчи эдим.

— Ижодимнинг барча жараёни адабиётшуносларимизу танқидчиларимиз билан бирга ўтган. Бир қозонда қайнаганмиз. Олимларимиздан миннатдорман. Мен учун энг муҳими — шеърятим халқим учун яшаб қоладими, йўқми, гап шунда. Афсус билан қайд этиш керакки, ҳозиргача гуруҳбозлик, манфаатдорлик нуқтаи назаридан ижод қилувчи мунаққидларимиз йўқ эмас. Мен бир нарсани орзу қиламан, эсланг: бир замонлар аллақандай Шевченкони рус зиёлилари хўжайинидан пул тўлаб сотиб олишган ёхуд бир чўпон йигит, яъни, Кольцов ҳақида Добролюбов гўзал ва холис мақола ёзган. Белинскийнинг Пушкин ва Гоголь ёхуд Бобурнинг Навойга берган баҳоларини эслаб ўтиш ўринлидир. Бизда эса гоҳида шундай бўлиши мумкинки, агар истеъдодинг етишмаса, қариндош-уруғинг ҳаракати билан даҳога айланиб кетишинг ҳеч гап эмас. Бунга адабиётимиздан жуда кўплаб мисол топишимиз мумкин. Аслида, шундай ўринларда танқидчилик холис фикрини айтиши керак.

— **Абдулла ака, ҳазилга муносабатингиз қандай? Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор, Абдулла Орипов. Адабиётимизни Абдуллалар эгаллаб қўймаптими?**

— Шу мазмунда мен бир шеър ёзганман. Албатта унда улуғ отдошларимнинг бошига тушган турли кўргиликларга ишора қилиб, ўзим ҳам шунақанги маломатлардан “бена-сиб” қолмаганимни айтмоқчи бўлгандим. Лекин зинҳор-базинҳор номимни уларнинг шарафли унвонлари ёнига қўйиш ниятим бўлмаган ва бўлмайди ҳам! Аммо, бир қизиқ гап бор. Мен Амриқо Кўшма Штатлари сафарида бўлганимда Абдуллахўжа исмлиқ доврўгли ўзбек йигити билан ҳамсуҳбат бўлувдим. У менга “хурматли отдошим, биласизми, бизнинг исмимиз гоят азиз ва мукаррамдир, негалигини билсангиз керак. Ахир Пайғамбаримизнинг падари бузрукворларининг исмлари ҳам Абдулло бўлган”, деди. Албатта, қўйилган исм кишига маълум маънавий масъулият ва обрў бағишлаши мумкиндир. Бироқ, ер юзида неча-неча Машраб исмлиқ шоирлар ўтган. Аммо уларнинг орасида Бобораҳим ёлғиздир. Демак, гап исмда эмас. Хоҳлардимки, эртаиндин адабиётимизда ўнта яхши Эргаш ва йигирмата дуруст Тошмат пайдо бўла қолсин! Қолаверса, мен бир шеъримда айтганимдек, “Ҳар икки набиранг Алишер”. Лекин исми ўхшагани билан улардан бирортаси ҳам Навойий бўлолмапти-ку!

— Абдулла ака, қўшиқ тинглашни севасизми? Хонадалардан кимларни ёқтирасиз?

— Гапнинг очигини айтмай, бир маҳаллар Тошкентдай — шаҳри азимда ҳали уйсиз, маҳаллама-маҳалла ижара уйларда турган чоғларимизда радио тинглаш, театрга тушишдан бошқа юпанчимиз бўлмасди. Ҳамхонам, Тошкент Давлат Дорилфунунининг (ҳозир ЎЗМУ) профессори рубобга ишқибоз эди. Иккаламиз бўш қолдик дегунча рубоб чалганимиз чалганди. Ўша маҳалларда, Пушкин номли истироҳат боғида (ҳозир А. Қодирий) гоҳида фаройиб концертлар бўлгучи эди. Маъмуржон Узоқов, Комилжон Отаниёзов, Фахриддин Умаров, Таваккал Қодиров овозларини томнинг теппасидан туриб бўлса ҳам мириқиб тинглардик. Яширишнинг ҳожати йўқ, бола-чақа кўпайгач, бир ёғи хизматчилик бўлиб, гоҳида телевидениени ҳам мундоқ кўришга фурсат тополмайдиган бўлиб қолдик. Болаларимиз хонадонда турли-туман мусиқаларни тинглашга одатланиб бораётир. Лекин барибир олис тунлари ўша зотларнинг овозлари муҳрланган тасмаларни тинглайман. Бунинг устига, кўпқаватли уйларда яшашимиз шу имкониятларни ҳам баъзан чеклаб қўяркан.

— Мақтовга муносабатингиз қандай? Ўзингиз ҳам мақтанганмисиз? Бошқаларни мақташ қўлингиздан келадими, шундан қийналмайсизми?

— Шукр қилиб айтаманки, киши мақтовдан ўзини йўқотиб уйини тополмайдиган даражага етганида эди, мен аллақачон аллақачон адашиб, дайдиб кетардим. Энди фикр қилиб айтаманки, танқид ва маломатдан ҳам киши нечоғлик руҳсизланадиган бўлса, у ҳолда мен ҳам сиз билан ҳозир суҳбатлашиб ўтирмаган бўлардим. Мен ушбу саволингизга жавоб бермаслигим ҳам мумкин эди. Лекин нетайки, ҳар ким ўз касбини хуш кўрар экан, адо этган ишидан мамнун бўлмай иложи йўқ. Масалан, маҳсидўз яхши чармдан ҳафсала билан пойабзал тикибди-ю, уни ерга урсинми?! Албатта, бу ҳолат тамомила субъектив ҳисобланади. Бироқ, узоқ меҳнат туфайли бирор байтни кўнгилдагидек изҳор қилолган шоир, албатта, хурсанд бўлади. Кўпинча шундай дақиқаларда болаларимни безовта қилиб бўлса ҳам уйғотиб, ёзган тўртлигимни, шеъримни уларга ўқиб бераман. Эрта билан эса, ўша байтлар тағин таҳрирга муҳтож бўлиб туюлаверади. Ижод завқи деганлари мана шу. Жумҳуриятимиз тақдим қилган кўпгина мукофотларга сазовор бўлдим. Дўсту биродарлар

ва ҳоказолар қутлашганда, албатта, мен ўзимни таъзия қабул қилаётган инсон сифатида тутган эмасман. Улуғ халқ ва давлат назари, илтифоти ҳеч қачон оёқости бўлмаслиги керак. Лекин яна бир нарсани англаб келмоқдаманки, умр қисқа, қарз эса каттадир. Мен ушбу ёруғ дунёга келибманки, бир ақидага амал қиламан. Уни бир шеъримда ҳам қайд этганман: “Ҳар кимнинг гўри бошқа, азроили бўлақдир”. Кимнингдир шон-шуҳратига ҳасад қила бошладингми, демак, сен мағлубсан. Кимгадир хайрихоҳлик билдириб, унинг яхши фазилатларини кўра олсанг, демак, сен голибсан. Менинг руҳиятим эса иккинчи ақида ҳавосида шаклланиб келган.

— **Насихатга муносабатингиз қандай? Насихат тинглашни ёқтирасизми? Ўзингиз ҳам ёшларга насихат қиласизми?**

— Насихат ишора тариқасида бўлмоғи лозим. Насихат маърифатли одамлар учун мактаб бўлади, маърифатсизга эса калтак.

— Абдулла ака, адабиёт тарихидан маълумки, айрим ҳолларда шоирларнинг ёшлик эҳтироси пасайиб, қолишга тушиб қолгач, наср билан шуғулланишган ва бадиий юксак асарлар яратишган. Сизда насрга қўл уриш нияти туғилгани йўқми?

— Масалан, мен жанрлар ўртасидаги жиддий фарқни ҳис этмаганман. Ҳатто, устозим Миртемир ижодидан мисол келтириш мумкин. У киши ёзадиган шеърларини энг аввал (туғуларни тизгиндан чиқариб юбормаслик учундир) насрда ёзиб чиқардилар. Лекин, у наср бошқа... наср ўзининг ички интизоми, тафсилоти, қонун-қоидасига эга бўлган мукаммал жанрдир. Фафур Гулом насрини хотирангизга келтиринг. Жонли халқ тили, қуйма иборалар, суҳбат асноси (диалог), умуман, мукаммаллик, тугаллик унда мужассам... Турли-туман мавзуда ёзилган мемуар асарларни наср деб ҳисобламайман. Улар кўп борса, муаллиф хаёлотини билан бойиган кундалик дафтарлардир. Чинакам бадиий насрда кўз олдингизда ҳақиқий, жонли, руҳли, эркин инсон пайдо бўлмоғи шарт. Менинг болаликдан эшитган, кўрган воқеа-ҳодисаларим мўл. Бизнинг қишлоғимизда Чўпон бобо деган узоқ бир қариндошимиз ўтган. У одам Амирда сарбоз ҳам бўлган, турли босқинчилар билан ҳам олишган, атроф-теваракка ҳам таҳдид солган. Лекин шу кимса доимо бева-бечораларнинг ёнини олиб юрар экан. Бу одам худди машҳур Номоз ботир сингари ном чиқарганлардан бўлган. Катта элни муҳофаза қилиб яшаган... Хуллас, кўряпсизки, шеърга сифмайдиган гапларим кўп. Омон бўлсак, кўрармиз.

— Орзу нима? Сиз ҳам орзу қилганмисиз? Ҳозир нимани орзу қиласиз?

— Орзу сўниб бораётир. Бунга ўтаётган умр сабабкор. Киши ёш ўтгани сари кечиримли, қаноатли, босиқ бўла борар экан. Хужумларга бепарво, мақтовларга тушунчали нуқтаи назар кишини мулоҳазали қилиб қўяркан. Ўйлаб дейман, ҳанузгача ерга кузатган инсонларим кўпми ёхуд туғилганларни қутлаганим кўпми? Ана шу нарса мени қийнайди. Гоҳ-гоҳида Форобий қабристонига ўтиб тураман, тиловат қиламан. Ажабо, ўнгимга бурилсам устозим ётибди, чапимда эса шогирдим! Ҳаёт кишининг дийдасини қаттиқ қилади. Лекин табиатнинг ҳикмати шундан иборатки, у инсон боласини ҳар қандай қувончга ҳам, изтиробга ҳам тайёр ҳолда рўбарў қилишга ошиқади. Менинг тушунишимча, ҳар кимки банда экан, унинг орзуси ҳам шунга яраша бўлади. Тўқис умр кўрсам, болаларим бахтига гувоҳ бўлсам, дейди. Дўстларим мендан олдин кетмасалар, шогирдларим оқибатли ва баркамол бўлсалар, дейди. Бир гапим бор: кўп шеърларимда ўзбек халқининг ўтмиши, бугуни ҳақида куюниб, уларнинг бўлақларга бўлиниб яшашидан ранжиган эдим. Шу маънода ҳатто “Ранжком” деган асар ҳам ёзганман. Эл бир бўлса, тинч бўлса, дейман...

— Ижод жараёнида шоирлар руҳият ихтиёрида бўлади, дейишади. Сизнингча, бу жараён қандай кечади?

— Энг бахтли чоғларим — ахтарган сўзимни топа олган кезларимдир. Кичик тажрибамдан келиб чиқиб айтишим мумкинки, баъзида руҳият фикрни уйғотса, гоҳида эса ярқ этган фикр руҳиятни қўзғатар экан. Мақтанчоқлик бўлмасин-у, бир ҳолатни эътироф этишим мумкин: кўпинча мен ёзаётган шеърим билан чинакамига олишувга киришаман. Саркаш назм унча-мунча ҳаракатга бўйин эгавермайди. Ана шу кураш жараёни ғоят завқлидир, ғоятда илоҳийдир. Лекин ҳар кимнинг фарзанди ўзига хуш кўринади, деганларидек, юқоридаги юксак даъвомни оқлагудек битикларим борми, йўқми, буни билмайман.

— Абдулла ака, мен Сизни ўта китобхон сифатида яхши биламан. Жаҳон адабиёти, фалсафаси, илоҳиёт тарихига оид ноёб китобларни 70-йиллари қўлингизда кўп кўрган эдим. Ҳозир қандай китобларни мутолаа қилиясиз?

— Мен, умуман, ёшлигимданоқ фалсафа тарихига қизиқиб келгандим. Ўзим ўқиб, битирган Тошкент Дорилфунуни аспирантурасига ҳам таклиф этишган эди. Балким, ўша

пайт йўлимни буриб юборганимда ҳозир доцентга ўхшаган бирор домла бўлиб юрардим. Хуллас, тарихий жараёнларга бирмунча фалсафий муносабатда бўлиш, фалсафий мушоҳадаларга ўчлигим мени тарк этганмас. Бунинг устига, кўп қатори ҳаёт тажрибам мактаб бўлиб келмоқда. Ҳозирги кунларда биз ўқиб-ўрганиб, домлаларга имтиҳон топшириб юрган жамиятшунослик, “жонажон” фалсафий қарашларнинг ўзаклари бўш бўлиб чиқмоқда. Мен, албатта, уларни ҳам дурустгина ўрганганман. Лекин, ўқув дастуридан ташқари, образли қилиб айтганда, ўртада тургувчи безарар файласуфлар ҳам бор эдики, мен уларнинг бебаҳо фикрларини ниҳоятда ташналик билан мутолаа қилиб келганман. Улар, жумладан, Арасту, Гегель, Спиноза, Гельвеций, Дидро, Беруний, ибн Сино, Форобий ва бошқалардир. Қадрли укам, шу ўринда сочлари тўкилиб кетган бошимни эгиб айтаманки, халқимиз тарихини ўқиш-ўрганиш билан боғлиқ бўлган машғум хатоликлар менинг ҳам юрагимда ҳеч қачон йўқолмас бир изтироб вужудимда эримас тош бўлиб қолди. Яъни, аввало Шарқ фалсафасининг туб илдизлари, илоҳийёт билан боғлиқ зўр мантиқли фикрлар баён этилган асарлар ўша кезлари биздан яширилган бўлса, иккинчидан, борларига эса ҳар доим ҳам тишимиз ўтавермади. Чунки, кичкинтойлигимиздаёқ бизнинг қўлларимизга Навоий ёхуд Бедил асарларини эмас, балки бир парча қизил байроқчани тутқазиб, “Яша, яша!” деган нақаротларни ўргатишган. Бу фожиаларга кимлар айбдор, буни ўзингиз мушоҳада қилаверинг...

Бугунги кунларда мен ҳам кўпчилик мўминлар қатори қўлимга етиб келаётган осори-атиқа асарларни ўқиб бораман. Хусусан, Ҳадисларни. Яъна бир гапни айтиб ўтмоғим жоиздир. Маълумингизким, мен итальян шоири Дантенинг “Илоҳий комедия”сини она тилига ўгириш билан машғул бўлдим. Шу муносабат билан Шарқ ва Фарбда яратилган кўпгина асарларни ўрганиб чиқишимга тўғри келди. Ўша чоғларда мен ғоят ҳайратомуз бир манзарага дуч келдим: Данте тасвир қилган одамлар ҳақидаги тушунча, фараз айнан Шарқдан, тўғрироғи, ватандошимиз ал-Фарғонийдан олинган экан. Бундай улуғ мўъжизаларни бизлардан негадир яшириб келганлар. Ёш дўстларимга бир хулосамни айтиб ўтсам дейман: Сиз жаҳонда тенгсиз тафаккур эгаларининг авлодлари ҳисобланасиз. Ул азиз зотларнинг мазорларини биз зиёрат қила олмаган бўлсак, сиз уларни тикланг,

эътироф этинг, уларнинг ўлмас руҳи қошида фахру гурур билан бош эгинг!

— Суҳбатимиз сўнгида, Абдулла ака, анъанавий савол билан мурожаат этмоқчиман: келажакдаги режаларингиз қандай, яқин орада журнал мухлисларини қандай асарлар билан хушнуд этмоқчисиз?

— Шу гапларга тўрт қатор шеър билан жавоб берай:

Ранжима толейинг кулмаса агар,
Инсон борин кўрар, ўлмаса агар.
Шоир ҳам ижоддан қолмагай асло,
Ногоҳ паймонаси тўлмаса агар.

— Дилкаш суҳбатингиз учун раҳмат, Абдулла ака! Сизга, кўп сонли журналимиз муштарийлари, қолаверса, барча мухлисларингиз номидан узоқ умр, мустақкам соғлиқ тилаймиз. Илҳом ҳамиша Сизга ёр бўлсин!

1991 йил.

УЛУСНИНГ НАВОБАХШИ

Шу кунларда барчамиз чинакам тарихий дақиқаларни бошдан кечираётимиз. Наинки, ўзбек халқи, балки башариятнинг даҳо фарзанди Алишер Навоий ҳазратларининг 550 йиллик тўйларини нишонлаб турибмиз.

Кўп жаҳонгир кўрган бу дунё,
Ҳаммасига гувоҳ — ер ости.
Лекин, дўстлар, шеър аҳли аро
Жаҳонгири кам бўлар, рости.
Беш асрким, назмий саройни
Титратади занжирбанд бир шер.
Темур тиғи етмаган жойни
Қалам билан олди Алишер.

Улуғ бобомизни ўйлар эканмиз, ҳар биримизнинг хаёлимиздан нелар кечишини тасвирлаб бериш қийин. Шукрлар бўлсинким, мен ҳам Навоийнинг набираларидан бириман. Менинг ҳам ўй-фикримда қандоқ ғалаёнлар жўш уриб турганлигини ёлғиз ўзим биламан.

Аёнки, буюк Навоий ижоди ва фаолияти улуғ бир уммондир. Унинг тубига етиш ёхуд бу буюк баҳрни дафъатан

баҳолаш неча-неча авлодларнинг ҳам умрига татигуликдир. Бугун инсоннинг дасти юлдузларга етди. Асримиз техникаси коинот миқёсига кўтарилди. Бироқ, маънавий камолотимизнинг фазоси 550 йиллар ортидан қўл етмас армондек порлаб турибди. Булар Навоийнинг сўнмас идеаллари, юксак инсонпарварлиги, беқиёс санъатидир. Шу маънода ушбу мозий бизга келажак бўлиб туюлаётир.

Ҳар қандай ғояни турли усулларда баён этиш мумкин. Кимдир донишманд файласуф сифатида, бошқа биров моҳир сиёсатчи тариқасида фаолият кўрсатади. Бироқ, Алишер Навоийнинг шуури ва тафаккури, ижтимоий фаолиятида буларнинг барчаси олий даражада мужассамлашган. Албатта, Алишер Навоий биринчи навбатда шоирдир. У “Хамса”дек, “Ҳазойин ул-маоний”дек муҳташам назмий қасрларнинг меъморидир. Бу улуғ зот ўзининг буюклигини теран равишда билар эди.

Қаю элгаким фармон йибордим,
Онинг забтига бир девон йибордим.

Навоийнинг шеърӣ маҳорати ҳақида бир умр бетўхтов гапириш мумкин. У ўз жоду санъатини, ғазалиётини фақат санъат безаги учунгина эмас, балки аниқ муроду мақсадлар учун, эзгу ғоялари, ниятлари учун хизмат қилдирди. Унинг бетакрорлиги ҳам ана шунда. Буни, айниқса, озми-кўпми, таъбида назми бор кишилар яхши фаҳмлайдилар. Афсуслар бўлсинки, биз кўп йиллар Навоий сиймосига ўзимизча тузатиш киритишга уриниб келдик. Натижада, улуғ шоирнинг идеалини белгиловчи минглаб сатрлар нашр этилмади. Биз у зотни ҳатто даҳрий дейишгача бориб етгандик. Навоий ғазалларида куйлаган ёрни илоҳӣ сийрат эмас, балки оддий суврат деб билдик.

Албатта, Навоий фақат сеҳрли олам ошуфтаси — ошиқ шоиргина эмас. У, айниқса, ўз дostonларида, юзлаб ҳикоятларида даврининг энг нозик сиёсий-ижтимоий нуқталарига гадбиркорлик ва лутф билан муносабат билдириб келган. Шу маънода у ғоятда жасур инсондир. Айни вақтда, унинг фуқаропарварлиги, раҳмдиллиги ҳақида юзлаб ривоятлар яратилган. Мана шулардан бири. Бош вазир Алишер сайру саёҳатда чодир қуриб бир мунча вақт саҳрода туриб қолибди. Шу орада чодирга бир қуш ошён қуриб полапон очаётган экан. Алишер ўша қуш то полапонини учирма қилгунича безовта бўлмасин, деб чодирда махсус қоровул қол-

дирибди. Кушгаки шунчалик меҳрибон бўлган зот — халқ дарди учун қанчалик куйиб-ёнган экан?

Мен ҳам Навоийдек улуғ тоғ қаршисида хаёлга чўмаман. Навоий даврида дунё ёруғмиди ёхуд қоронғумиди? Ўтмишидан тонганлар учун у албатта қоронғу. Бугунги куни қоронғу бўлганлар учун эса у ёруғ. Аслида инсон боласи ўша замонларда ҳам фазилату нуқсонларни ортмоқлаб юрган. Навоий ўз даврининг қомуси сифатида мана шу фазилату нуқсларнинг барчасини баралла қаламга олди. У чиқарган хулосалар умуминсоний кашфиётлар бўлиб қолди. Навоийга бугун ҳам қайта-қайта мурожаат қилаётганимизнинг боиси шундадир.

Орадан йиллар ўтар, неча-неча дарёлар оқимини ўзгартирар, неча-неча тоғларнинг асрий қиёфалари бошқача тус олар, не-не уммонлар чекиниб, қанчадан-қанча денгизлар пайдо бўлар, қанча авлодлар аждодларга айланар, биз ҳозирча тасаввур этолмайдиган зуррётларимиз дунёга келар... Уларнинг турмуш тарзлари, феълу атворлари нечук бўлмай — бу бизга қоронғу.

Лекин ноумид шайтон, дейдилар. Азалий ноқис инсон боласи бир кун камолотга етишмоғи муқаррардир. Зеро, унинг руҳиятида илоҳий оташнинг учкунлари йўқ эмас. Умид қилайлик, наинки оддий кўни-қўшнилар, балки бутун халқлар, миллатларнинг кўнгилларига адлу инсоф туйғуси кириб, улар бир-бирлари билан иноқ ва тотув яшай бошларлар. Асрий низолар унутилар, муҳитда меҳру оқибат иморати барпо бўлар?!

Ахир, диёнатли инсон фарзандларининг азалий орзулари шу эмасмиди! Ахир, не-не пайғамбарлар, набилар, авлиёлар тарғиб этган ақидаларнинг асл моҳияти шу эмасмиди! Ахир тафаккурга қулоқ тутиб, ўзлари балоларга гирифторм бўлган Улуғбек сингари тождорларнинг армонлари шу эмасмиди! Ахир, тунни тонгларга улаб, минг бир азият билан шоҳона асарлар битган адибларнинг, маърифат эгаларининг орзулари инсонни мукамал кўриш эмасмиди!

Такрор айтаман, ана шундоқ буюк армон соҳибларидан бири, табаррук кунда пешонамизга битган бобомиз — Алишер Навоий бўладилар. Юқоридаги сингари орзу-армонлар бу зотни ҳам умр бўйи қийнади, ҳали олтмишга тўлмасларидан мўйсафидга айлангирди. Афсуски, орадан беш юз йиллар ўтса ҳамки, бу саркаш дунё ўша бири камлигича қолаверди. Инсон боласи раҳмондан юз ўтириб, ҳазрати шай-

тоннинг этакларига қаттиқроқ ёпиша бошлади. Бироқ тараққиётдан кўз юмиш мардликка кирмайди. Халқлар, миллатлар, ҳар нечук, мўъжизалар ҳам яратиб турди.

Мени бир нарса ўйлантиради. Ажабо, тарих корсонининг атрофида йиғилган халқлар ўртасида қошиқ қўлма-қўл айланар экан. Бир замонлар дунёни титратган империялар бора-бора бизнинг Оролимизга ўхшаш қўлмакка айланиб қолди. Улар бугунги кунда, кўп борса, камтарин давлатлар даражасидадирлар. Жумладан, Соҳибқирон Темур даврида тегирмон навбати бизнинг боболаримиз қўлида эди-ку! Бора-бора биз ҳам мутега айландик. Балки, қайтар дунё деб шуни айтарлар. Лекин Маҳшар кунининг ҳам чегараси бор-ку. Тарих ва тақдир илтифоти билан Ўрта Осиё, хусусан, ўзбеки- миз ҳаётида ҳам шукрона айтгулик кунлар бошланди. Улуғ Навоий тарошлаб кетган, лекин йиллар мобайнида чанг ва губор боса бошлаган гавҳар тилимиз қайтадан жило топмоқда. Она тилимизнинг нечоғлик оёқости бўлганлигини дафъатан эшита кўрса, Навоий бобомиз қай ҳолга тушишларини тасаввур ҳам этиб бўлмайди. Зеро, тилимизнинг ўнгланиб бораётганлиги бобомиз руҳини шод этиш йўлидаги энг савобли ишдир. Шоирона ташбеҳ билан бир гап айт- тай: халқимизнинг бир фазилати ёққан эканки, бизга яхши- лик тилаб ўзбек туркийсида сўзловчи Алишердек табаррук зот жўнатилган экан, бунинг учун Яратганга минг бора шукр қиламиз.

Тағин энг муҳим бир гап: айна кунларда Ўзбекистони- миз мустақиллик унвонини қўлга киритди. Ўз халқининг мутелигини кўрганда Навоий не аҳволга тушишини ҳам та- саввур этиш мумкин эмас?! Худо кўрсатмасин, муҳташам дostonларини қўлтиқлаган улуғ бир чол қайсидир марказ- ларга бориб, нашриётма-нашриёт таржимон ахтариб юри- шини ҳазм қилиб бўлармиди!?

Шу боисдан юртимизнинг мустақиллиги ҳам Навоий бо- бомиз руҳи олдидаги энг буюк юз ойдинлигимиздир. Дўстла- рим, дафъатан хаёлингизга эрк бериб кўринг: ушбу хайрли воқеа ва ҳодисалар айнан авлиё шоиримизнинг муборак тўйлари ўтаётган йилларда юз бермоқда-ку! Ўйлаб қоламан: бизни буюк бобокалонимизнинг руҳи поклари қўллаб тур- ган эмасмикан!

Лекин бошқа баъзи жиҳатлар борки, улар кишини чуқур ўйга толдиради, ташвишга солади. Бизнинг Истиқлолимиз не-не жиловбардорларнинг тинчини бузди, уйқусини қочир-

ди. Ахир, текин дастурхондан айрилиб қолиш кимга ҳам ёқар эди?! Шу сабабли Хурриятимиздан яхши ниятли дўстлар қанчалик қувонсалар, ғаразгўйлар шунчалик безовта бўлмоқдалар. Бизга узоқ-яқиндан палахмон тошлари бетўхтов отилиб турибди. Бундоқ ҳужумларда заррача мантиқ бўлса кошки эди. Наҳотки туққан онамизнинг оқ сути бизга буюрмайдиган бўлса?!

Бироқ таскин шулки, карвон ўтаверади, тарих ўз хатоларини тузатаверади. Бизнинг ўзимиз ҳам энди яқдил ҳамдаст бўлмоғимиз шарт. Кечиримлилик ҳам улуғ фазилатдир. Ахир, Навоийнинг ўзлари иниси Дарвеш Алига айтганлар-ку:

Навосиз улуснинг навобахши бўл,
Навоий ёмон бўлса, сен яхши бўл.

Ҳазрат Алишер дунёда душманлик эмас, балки ёрлик маъқул ишдир, деганларида айнан бизнинг кунларни ғойибдан кўрган бўлсалар ажаб эмас.

Навоий идеаллари бир халқ, бир тил, бир қавм чегарасига сиғмайди. Бу зотнинг ўғитлари жами инсон боласига, эсҳуши жойида бўлган тафаккур соҳибларига қаратилгандир. Шу боисдан ҳам ер юзининг турли пучмоқларида буюк Навоийни фақат илтифот юзасидан эмас, балки башариятга меҳнати сингган зот бўлганлиги учун ҳам ардоқлаб турибдилар. Бизнинг халқимиз эса ўз бобоси ҳузурда бевосита бурчлидир. Шоиримиз хотирасига қилинган хайрли ишлар, хусусан, Тошкент, Самарқанд ва бошқа жойларда бунёд этилган боғлар, иншоотлар бизни ғоят қувонтирди. Бунинг учун саховатли юртдошларимизга раҳмат! Наинки юртдошларимиз, балки пириимизни таниган барча маърифатлик қардошларга ҳам қуллуқ!

Кўпгина атамалар сиёсий тузумларнинг руҳияти туфайли ўйлаб топилган. Масалан, байналмилалчилик ва ҳоказолар. Ҳолбуки, дўстпарварлик туйғуси барча халқларнинг имону эътиқодида қадимдан мавжуд бўлган. Ўзбек халқи жаҳон маданиятининг тенг ҳуқуқли шериги сифатида доимо тантилик намунасини кўрсатиб келди. Фахр билан айтйлик, халқимиз ҳеч қачон маҳдуд фикр юритган эмас. Бунга исботлар кўп. Унинг китоб жавонларида нафақат дину иймондош Низомий, Жомий, балки Шекспир, Гёте, Данте, Пушкин, Тагор китоблари ҳам аллақачон фахрли ўрин эгаллаганлар. Биз уларнинг тўйларини ҳам ҳурматлари даражасида ўтказиб келмоқдамиз.

Лекин Навоий сиймоси қошида ўзимизнинг қарзларимиз бисёр. Чунки халқимизда бир гап бор: кимки қилса ўзига қилади. Биз Навоийни улуғлар эканмиз, унинг шон-шавкатига ҳар жиҳатдан шерик бўламиз. Наинки биз, балки туғилажак фарзандларимиз ҳам шундоқ буюк зотнинг набиралари эканлигини ҳис қилиб, бировдан тили қисиқ бўлмай, бошларини баланд кўтариб юргайлар!

Алишер Навоий ижоди атрофлича ўрганилаётир. Истак шулки, тўй ўтгач, қозонлар тўнтарилиб, ҳаммамиз ҳар қаёққа тарқаб кетмайлик. Улуғ шоир асарларининг тадқиқотини тагин ҳам кенгроқ кўламда давом эттирайлик. Албатта, Фитрат, Ғ. Ғулом, устоз Ойбекдан тортиб Ҳамид Сулаймонгача бўлган навоийшуносларга, шунингдек, хориждаги тадқиқотчиларга минг ташаккур! Ҳаёт кўрсатиб турибди, даҳо ижодкорга садоқат, унинг ўлмас асарларини фақат мутолаа қилишда эмас, балки унинг орзу-умидларини унутмасликда ҳам намоён бўлар экан. Шу кунларда дунё туркийларини “якқалам” қилган буюк сиймонинг табаррук маконлари қайтадан нурга тўлаётгани шубҳасиздир.

Бирин-кетин ўтиб борар
асрларнинг қарвонлари,
Оҳ, нечоғлик хатарлидир
унинг ошар довонлари.
Инсон зоти муродига
азал-абад етар эди,
Ушалса гар умидвор зот —
Навоийнинг армонлари!
Фурсат келди, дўсту ғаним
кимлигини билай букун,
Жами башар фарзандига
саодатлар тилай бу кун,
Кўкка боқиб саҳар чоғи,
илтижолар қилай бу кун,
Нурга тўлсин азиз бобом
Алишернинг маконлари.

Жаннатмакон бобомизнинг ўлмас руҳларига абадий раҳматлар бўлсин.

1991 йил.

ИНСОФ ВА ДИЁНАТ ИЗЛАБ

Баъзи китобларимнинг нашр қилиниши — мен учун катта туҳфадир. Ушбу тўпламим икки бўлимдан иборат. Уларда турли мавзудаги шеърлар жамланган. Албатта, мен уларнинг ҳар бирини шарҳлаб ўтирмайман. Шиддат билан ўзгараётган давр ҳеч биримизни бефарқ қолдираётган эмас. Жумладан, “Адолат офтоби” шеърим Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги эълон қилинган куни ёзилган бўлиб, мен уни илк маротаба Олий Кенгаш минбаридан ўқиб берганман. Бошқа шеърлар хусусида ҳам шунга ўхшаш изоҳлар беришим мумкин. Бироқ, ҳозирги асосий гапим тўпلامнинг биринчи бўлими — “Ҳикмат садолари” ҳақидадир.

Кейинги йилларда Куръони Карим ҳамда Ҳадиси Шариф таржима қилинди. Киши ҳақиға хиёнат қилма, дейилади. Хўш, бунинг нимаси ёмон? Зино қилма, етим-есирнинг бошини сила, ота-онанг қадрига ет, нафсингни тий, ҳаром-ҳаришдан ҳазар қил, ўткинчи дунёга ортиқча ҳирс қўйма, дейилади. Хўш, буларнинг нимаси ёмон? Одам болалари бир-бирларини аёвсиз қираётган, ўғрилик ва фаҳш, алдамчилик ва кибр авжига чиққан, хуллас, одам боласи ваҳший ҳайвонга айланиб кетаётган макруҳ даврларда инсоф ва диёнатта чорлаш, наҳотки, қолоқлик ва маданиятсизлик ҳисобланса?

Бир қисм мутаассиблар қўйидаги саволни ҳам беришади. Яъни, биз яхшимизми ёхуд ёмонимизми — барчаси Оллоҳдан-ку! Демак, айб бизда эмас! Ҳолбуки, Ислом тариқати уқдирадики, Оллоҳ бандасига ҳидоят йўлини кўрсатган. Бу йўлдан у юрадимиз ёки йўқми — бу масала банданинг ихтиёридадир. Яъни, у шахс сифатида эркиндир. Лекин у ёмон қилмишлари учун оқибатда жавоб бергусидир (“Ҳидоят йўли” шеъри). Ўйлайманки, инсоният техникавий жиҳатдан нечоғлик юксакликка кўтарилмасин, у ахлоқий тубанликдан қутулмоғи учун башариятнинг асрлар мобайнида тўплаган маънавий тажрибасига таянмоғи шарт. Шу ўринда мен Пайғамбар алайҳиссалом фазилатлари ҳақида қисқача сухан айтмоқчиман. Чунки байтларимизнинг мағзи асосан у зоти шарифга қаратилгандир. Муҳаммад алайҳиссалом наники пайғамбар, аини вақтда ниҳоятда саховатли дунёвий инсон, соҳиб хонадон, садоқатли ва одил дўст, покиза ва камтар шахс, беқиёс ва комил файласуф бўлганлар. Бизгача етиб келган ҳикоятларга кўра Расулulloҳнинг яшаш тарзи,

фикр юритиш йўсини оддийлик ва суюкликнинг бетакрор тимсоли ҳисобланади (“Ҳордиқ” шеъри).

“Ҳикмат садолари” қирқ шеърдан иборат. Албатта, бу саноқ рамзийдир. Биз шеърий ҳадисларни давом эттириш ниятидамиз. Ушбу шеърлар турли манбалардаги ҳикоятлар, лутфлар таъсирида ёзилган. Бироқ энг муҳим таъсир қалбга бўлган таъсирдир. Бошқа бирор динга мансуб бўлган шоир ҳам бу ҳикматлардан ҳайратга тушмоғи муқаррар эди. Бироқ бу ҳикматлар менинг учун тамомила ўзгача зиёратгоҳдир. Улар менинг эътиқодимдир. Мен уларни зинҳор-базинҳор қайта сўзлаб берган эмасман. Такрор айтаман, улар менга туртки бўлди, холос. Шу ўринда Гёте, Пушкин каби улуғ шоирларнинг Куръонга иқтибос ёзганларини эслаб ўтиш жоиздир. Туркумдаги баъзи шеърларнинг мазмуний, шаклий қурилмасини ўзим топганман. Масалан, “Шоҳ ва гадо”, “Фарзанд”, “Мавҳум зот” ва ҳоказолар. Бироқ улар Куръон сураларига мувофиқдир, улар Пайғамбар алайҳиссалом панду насиҳатларига сира ҳам зид келмайди. Бир қатор шеърларни эса қисман бўлса-да изоҳлаб беришга тўғри келар. Чунончи, Ойиша онамиз Расулulloҳнинг умр йўлдоши (“Ойиша” шеъри). Билол Ҳабаший тарихий шахс, у ҳабаш миллатига мансуб бўлиб, Муҳаммад пайғамбаримизнинг саҳобаларидан бири. Биринчи азонни ҳам ҳазрати Билол айтганлар (“Билол Ҳабаш” шеъри).

Вужуднинг алал-абад қисмати ҳақида, яъни, шунингдек, Куръон тафсириларининг ўзбек тилида пайдо бўлиши ғоят катта ҳодисага айланди. Ушбу дурдоналар, улардаги ажойиб ташбеҳлар нафақат мўмин-мусулмонлар, балки жами башар фарзандлари учун беқиёс ибрат мактабидир. Аттанг, нечача ўн йиллар мобайнида бу хазина ҳам бекитиб келинди. Гўзал ривоятлар, мукамал ҳикоятлар мажмуаси бўлмиш Рабғузий китоби, Имом ат-Термизий сингари мўтабар зотларнинг пайғамбарномалари, тарихномалари ҳам нашр этилмади. Уларнинг барчасига бирварақайига бидъат, хурофот тамғаси босилган эди. Ҳолбуки, уларнинг хурофотга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Асл диний дунёқараш тирик тафаккурнинг ҳаётдаги жонли қўлланмаси ҳисобланади. Бидъат ва хурофот эса тараққиётни сира ҳам тан олмайдиган, жойидан жила олмайдиган харсанг тошдир. Хурофот наинки дин атрофида, балки дунёвий фанлар атрофида ҳам пайдо бўлаверади. Ҳаётшунослик — ирсият (генетика) илмининг бошига тушган қора кунларни эсланг. Бутун жаҳонда ирсият юксак илм даражасида ўрганилиб турган бир шароитда собиқ тузуми-

миз генетикачи олимларнинг калласини олиб ташлади. Ёхуд Мичурин сингари телбаваш зотлар атрофида замонавий хурофот яратилди.

Ислом динига қарши кураш иккита йўналишнинг муроду мақсадлари туфайли пайдо бўлган эди. Биринчиси, мустамлакачилик сиёсатини омма орасида маънавий жиҳатдан ўрнатиш бўлиб, у бечора халққа: “пешонангда борини кўргайсан” сингари қотиб қолган ақидани сингдирар эди. Бу ўринда ўзимизнинг чаламулла балохўрларимиз ҳам ҳайбаракаллагчилик қилиб турдилар. Иккинчиси, марксистик илмий дунёқараш бўлиб, у ҳеч бир ўйлаб ўтирмасдан диний тафаккур илмини афюн деб атади. Мозийнинг улуғ алломаларини кўкнори хаёлга чиқарди. Ҳолбуки, тарих бунинг аксини исботлади. Яъни, марксист мутафаккирларнинг ўзлари хаёлпараст кўкнорилар бўлиб чиқдилар. Улар ўйлаб топган нотабий жамият қурилмаси ахлоқ қасрларини вайрон қилди, инсонни орзуларидан айириб, уларни пода янглиғ темир қафасларга ҳайдади. Мен албатта бирор дин соҳасида мутахассис олим эмасман. Бироқ, Ислом тарихи, айниқса Қуръон ҳамда Ҳадисларни бирмунча ўрганиб, шундай хулосага келдимки, ҳар қандай олижаноб ва эзгу туйғулар Исломга ҳам хосдир, айни вақтда Ислом ҳар қандай олижаноб ва эзгу туйғуларга мос келади. Муҳаммад алайҳиссаломнинг сўнги ҳамда энг комил пайғамбар деб ҳисобланишининг туб сабаби шунда эмасмикан! Борди-ю, энди бошқа бир пайғамбар чиққан тақдирда ҳам у инсониятга Муҳаммад алайҳиссаломдан ортиқ яна нимани ҳадея эта оларди! Олижаноб инсоний туйғулар хусусан Ҳадисларда ғоят гўзал ташбеҳлар воситасида баён қилинадикки, биз уларни бадий кашфиётдек қабул қиламиз. Масалан, ҳадисчи боболардан бири, саҳобалар Пайғамбар алайҳиссалом ўғитларини худди бошига қуш қўниб турган киши каби эҳтиётлик ва зийраклик билан тинглар эдилар, дейди. Ҳадисларда юқоридаги сингари ўхшатишлар, ташбеҳлар сон мингта. Бироқ, энг муҳими, гап модданинг иккинчи шаклга ўтиш диалектикаси хусусида кўпданкўп шоҳона байтлар ёзилган. Жумладан, Умар Хайём рубоийларида, инсон танасининг тупроққа айланиши, тупроқдан эса кулоллар кўза ясашлари доҳиёна зукколик билан тасвирланади. Ҳолбуки, бу ҳикмат Исо пайғамбар номи билан боғлиқ бўлиб, жуда узоқ тарихга бориб тақалар экан (“Жон аччиги” шеъри). Демак, бу кўҳна дунёда янги гап айтдим, дея ифтихор қилиш мутлақо ўринсиздир. Шунингдек, ривоятга ўхшаш баъзи шеърларни ўқиганда уларнинг тарихий

манбасини ахтариш керак эмас, улар умумий кайфиятнинг айна пайтдаги жузъий шаклда кўринишидир (“Ҳасад” шеъри). Ушбу гапларни астойдил уқтираётганимизнинг, албатта, сабаблари бор. Бир ёқлама фикрлашга ўрганиб қолган гуруҳбозлар бизнинг каби кимсасиз одамларни камситиш ёхуд айблаш учун ҳамиша пайт пойлаб турадилар. Улар ўз манфаатлари йўлида ҳеч нарсадан тоймайдилар. Эслаб кўринг, “Ўзбеклар иши” муносабати билан минглаб юртдошларимиз ҳибсга олинганда, ҳеч бир гапни суриштирмасдан, бу жуда ҳам тўғри иш бўлди, дея айюҳаннос солган ўзимиз эмасмидик? (“Мавҳум зот” шеъри.) Хуллас, дунёда гап кўп экан. Инсофни эса, аввало, ҳар кимнинг ўзига берсин.

1992 йил.

ҲАЙРАТНИНГ КЎЗЛАРИ КАТТА БЎЛАДИ...

Шеъриятга юлдуздек чақнаб кириб келган ва миллий тафаккурга ислоҳ киритган шоирлардан бири — Абдулла Орипов. Унинг солиҳ асарлари ёруғлик кўрган кун шеърият шайдолари дилида унутилмас из қолдирган. Сурур ё маҳзунлик, шоирона кайфият руҳимизни чулғаб олса, аксар ҳолларда Абдулла Орипов сатрлари турнадек тизилиб, беихтиёр хаёлимиздан кеча бошлайди:

Қайдадир шоира куйлайди беҳол:

— Кўнглим ҳам бу кеча ойдай яримта...

Умумтаълим мактабларида адабиётдан сабоқ дастури (лойиҳа)да Абдулла Ориповнинг “Ўзбекистон” (V синф), “Мен нечун севаман Ўзбекистонни”, “Она тилимга”, “Дорбоз” (VI синф), “Она сайёра” (VIII синф) шеърлари ҳамда “Жаннатга йўл” (XI синф) драматик достони таҳлилига алоҳида вақт ажратилган. “Ўзим ҳақимда” деган камтарона сўзини қуйида эълон қилаётимиз. Бундан мурод — тил ва адабиёт ўқитувчиларига кўмак бериш, Абдулла Орипов ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида бирмунча ёрқин тасаввур уйғотишидир.

ЎЗИМ ҲАҚИМДА

Мен 1941 йил 21 март куни Қашқадарё вилоятининг ҳозирги Косон туманига қарашли Некўз қишлоғида туғилганман. Болалик йилларим кўҳна Кўнғиртов этакларида кеч-

жоизки. 1981 йилда “Ҳаким ва ажал” дostonим учун Ўзбекистон Давлат мукофотига ҳамда 1990 йили “Ўзбекистон халқ шоири” унвонига сазовор бўлдим. Оилам, олти нафар фарзандим бор.

Режаларим, албатта, кўп. Қадрли ўқувчиларим билан наинки китоб саҳифалари орқали, балки яна узоқ йиллар юзма-юз кўришиб туришни орзу қиламан.

“МЕН НЕЧУН СЕВАМАН ЎЗБЕКИСТОННИ”

(1964 йил)

— Йигирма саккиз йил бурун ёзилган.

Қочган ҳам, қувган ҳам худо дейди. Ҳозир қаҳрамонлар кўпайган. Ўша даврларнинг юксак мукофотларини биз ҳам олганмиз. Бироқ Ўзбекистоннинг она-Ватан, демакки, азиз ва мўътабар, муқаддас эканлигини камтарона ақлимиз билан фаҳмлашга уринган эканмиз-да...

“ОНА ТИЛИМГА” (1965 йил)

— Бу шеърнинг тарихи жуда узун. Саккиз қаторлик шу шеър бошимга саккизта бомба бўлиб тушишини туш кўрибманми?

Ҳозирги ёшлар она тилимизга Давлат тили мақоми бериш ҳақидаги Қонунни “ҳатто” уддалаб бажара олишмаяпти. У маҳалларда-чи?..

Шеър чиққач, “Ҳали сенинг она тилинг борми? Ҳали сен жаҳон сотсиализми ғоясига қаршимисан? Ота-онанг ким? Қайси миллатчининг боласисан?” — деган бир дунё тазйиқ остида қолганман.

Ҳар қандай миллатда ҳам холис ва улуг сиймолар, албатта, учрайди. Шундайлардан бири рус халқининг буюк шоири Александр Твардовский эди. Ушбу инсон ўша маҳалларда менинг уч-тўртта шеърим атрофидаги можарони эшитган, дунёга донғи кетган устозлар аралашгач, шу шеърларимнинг русча таржимасини “Новый мир” журналида эълон қилган...

Катта миннатдорчилик билан бир гапни айтиб ўтишим керак: балки қамашга, балки мени йўқ қилиб юборишга асос бўладиган ўша уч-тўртта шеърим, яъни “Она тилимга”, “Ми-

нораи калон тепасидаги лайлак”, “Ўзбекистон” каби тизмалар Александр Твардовский ҳамда Қайсин Қулиев ёрдами билан марказий нашрларда босилиб чиқмаганида эди, ўша тақдир чархпалаги қаёққа қараб айланиб кетиши мумкинлигини мен ҳозир ҳатто тасаввур ҳам қила олмайман.

Баъзан менга савол беришади:

— Истеъдодингиз бор. Шеърингизни қадрлайдиган бадавлат туркий нашриётлар ер юзида мавжуд. Модомики, шунча қийинчилик бўлган экан, нега сиз ўз қадрингизни билиб, вақтида чет элга чиқиб кетмадингиз?

Жавобим доимо битта:

— Юртдан мосуво бўлганларга тақдир ўзи жазо берсин. Бироқ... шунга имоним комилки, бирон-бир ўзбек чегарага етиб турганида “кет!” деб орқасига ёпишган тақдирда ҳам ё чалқанча ва ёки юзтубан Ватан тупроғига йиқилади. Менимча, бунинг изоҳига ҳожат бўлмаса керак...

Хулласки, ҳар бир шеърнинг ёзилиш тарихи кўпдан-кўп ҳодисалар билан боғлиқдир. Шу кунларда камина она тилимизнинг мавқеини таъминлаш ҳукумат кўмитасининг масъул аъзосиман. Хўш, ўша маломатлар ўринли бўлганмикан?

Менимча, бу иллатларнинг барчасига аслида муҳит айбдордир.

“ДОРБОЗ” (1965 йил)

— Бу — тимсол шеър.

А. Пушкин номли бир боғ (ҳозир А. Қодирий номида) бўлар эди. Биз шунинг ёнидаги ҳовлида — ижарада турар эдик. Ҳар куни боғда Маъмуржон Узоқов, Фахриддин Умаров каби таниқли ҳофизлар концерт беришар эди. Жумладан, дорбозлар ҳам ғаройиб ҳунарларини кўрсатишарди.

Мен яшайдиган ижара ҳовли роҳатбоғча деб аталарди. Бу ердан ҳалиги ҳофизлар айтган ашулалар шундоқ эшитилар, дорбозларнинг ўйини эса биз — талабалар учун текин томоша эди.

Янглишмасам, дор устида ўйин кўрсатадиганлар — Тошканбоевлар сулоласи эди. Ҳаётда ўз йўлимизни топа олмай юрибмиз-у, қаранг, улар қил кўприк устида қандай санъат кўрсатаётир! Бунга қойил қолмаслик мумкин эмас эди-да. “Дорбоз” деган кичкинтой бу шеър аслида шу ўйлар боис ёзилган:

Булутларга ёндош, осмон остида:
Киприкдаги ёшдай турибди дорбоз.
Қиличнинг дамидай арқон устида
Кўзларини юмиб юрибди дорбоз.
Одамлар, одамлар, уни олқишланг,
Қаранг, у нақадар эпчил ва ўктам.
Биз-чи, эҳ... баъзи бир кўзи очиқлар
Эплаб юролмаймиз катта йўлда ҳам.

Баъзи бир улуг адибларимиз шу байтларда ўзининг омад-сизлигини акс эттирмоқчи бўлди, яъни ривожланган сотсиализм даврида айрим одамнинг фарёдини ёзди бу, дея бонг уришди. Афсуски, бу гапларга адабиётшунослик соҳасида нон еб юрган уламолар ҳам, арбоблар ҳам кўшилишди. Буни қаранг, вақти-соати билан давр барча ҳодисаларни ўзича таҳрир қилди. Вақтида мени сўфизмда айблаганларнинг ўзи бутун сўфилик қилиб юришибди...

Яна бир мисолга диққатингизни тортайин: шеърхонлар балки билишар, менинг “Оломонга” деган шеърим бор. Ўша шеър эълон қилинган, давлатнинг мартабали раҳбарларидан бири, халқни оломон дейишга нима ҳаққинг бор, деб қатъий қарши чиқди. Ўша шеър қуйидаги сатрлар билан бошланар эди:

Машраб осилганда қаёқда эдинг?
Чўлпон отилганда қаёқда эдинг?..

Адабиётга дахлдор раҳбарлар дедиларки, Машрабга чидаш мумкин, лекин бу ўринда Чўлпонга бало борми?

Ҳар қанча уринмай, гапим ўтмади. Чўлпоннинг ўринга, майли, ўша давр сиёсий қаҳрамонларидан бирининг номи-ни кўя қолинг, деб кўрсатма беришди. Мен эса, ўрнига Чўлпонга қисматдош, бамисоли у каби разолат қурбони бўлган исёнкор испан шоири Горсиа Лорка номини кўйдим. Аслида моҳият ўзгармаган бўлса-да, байналмилалчилик тушунчаси туфайлими ёхуд жаҳолат белгиси сифатидами, ҳар қалай, қисмати фожей бу шоир номини кўйишга розилик беришди.

Эҳ-ҳ, гапираверсанг, гап кўп. Қани эди, эринмаган бир одам бўлса-ю, ҳар бир шеърим, ҳар бир сатримнинг элга етишувида қанчалик машаққат чекканимни сўраб-суриштирса, мен айтиб турсам, дoston бўлар эди...

“ЎЗБЕКИСТОН” (1969 йил) ва “ОНА САЙЁРА” (1969 йил)

— Кўпчиликка маълум.

Шеърхонни зериктирувчи узундан-узоқ мисралар орасида замонасозлик тарзида ёзилган байтлар ҳам йўқ эмас.

“Ўзбекистон” қасидасини эълон қилиш мен учун қийин бўлди. Муҳаррирлар қуйидагича талаб қўйдилар: тарихимиз, бугунимиз яхши айтилибди. Бунинг учун раҳмат. Лекин Россия ҳақида бир байт битишингиз шарт.

Мен уларга қуйидагича жавоб қайтардим:

— Ушбу қасида она Ўзбекистон ҳақида. Рус халқи ҳақида баҳоли қудрат асар ёзарман...

Ўша қасидада бугунги кун болаларининг дунёқарашига сингмайдиган айрим сатрлар мавжуд, албатта. Улар замон тақозосига кўра туғилиб қолган. Юпанч шулким, ҳали барҳаёт ижодкор ўз ёзганларини таҳрир қилиш имкониятига эга бўлади...

“ЖАННАТГА ЙЎЛ” (драматик достон, 1978 йил)

— Нега бу асар ҳақида савол бердингиз, укам? Ярани тирнадингиз. Афсуски, ушбу ярани очганлар ҳанузгача тирикдирлар.

“Жаннатга йўл” “Муштум” журналида эълон қилина бошланди. Ўшанда, ҳатто шундай бўлдики, махсус одамлар Дўрмонда — ижод уйида қўлёзмани йўқотиб юборишди ҳам.

Ёшлик экан, хотирам кучли эди, ўн минглаб байтни ёд билар эдим. Жумладан, йўқолган достоннинг ҳар бир сўзини журнал учун қайта бошдан тиклаб бердим. Шу ўринда уни эълон қилишда мардонаворлик кўрсатган Саъдулла Сиёевга раҳмат айтишга бурчлиман.

Қарангки, достон босилиб бўлгач, йўқолган қўлёзмани махсус идора ходимлари илтифотсизлик билан бўлса-да, ўзимга қайтариб беришди. Томоша кейин бошланди: йигирмага яқин машҳур-номашҳур шоирлар Шароф Рашидов номига бир қулоч хат ёзиб, “Нега “Жаннатга йўл” сингари зараркунанда асар босиб чиқарилди? Бу драмада нариги дунё баҳонаси билан бугунги кунимизга туҳмат тошлари отилган. Уни ёзганни-ку дарҳол ҳибсга олиш керак, лекин босиб чиқарганни ҳам тартибга чақириб қўйиш шарт”, дейишган.

Менга маълум бўлишича, Шароф Рашидов бу масала билан шуғулланган ва асарни тақризга беришни тавсия этган. Тақризчилар қуйидагилар бўлиб чиқди: Матёкуб Қўшжонов, Озод Шарафиддинов, Маҳкам Маҳмудов, Михли Сафаров. Уларнинг фикри ижобий ҳолда эди...

Бир марта оғзи куйган қатикни ҳам пуфлаб ичади, деганларидек, ушбу асарни сахналаштириш ниятида қўлга олган Ҳамза номли академик драма театридаги ўртоқлар ҳам ўйга толиб қолишди, ниҳоят уни сахнага қўйишдан бош тортишди. Шу ўринда кишига алам қиладиган битта нуқтани айтиб ўтай: мархума онамиз Сора Эшонтўраева шу асардаги Она ролини қиёмига етказиб тайёрлаган эдилар...

Кўрққанга қўша кўринар деганларидек, асар атрофидаги гап-сўзлар боис барча ишлар тақа-тақ тўхтади. Шу шароитда ҳам, айтиш керакки, атоқли ношир Ислом Шоғуломов мардлик қилди — “Жаннатга йўл”ни “Муштум” кутубхонаси муҳри билан алоҳида китобча ҳолида нашр этди.

Кейинчалик истеъдодли режиссёр Ҳамид Қахрамонов “Жаннатга йўл”ни Ўш давлат театрида сахналашгирди. Сўнг асар Қашқадарё вилоят театри сахнасида қўйилди. Ўша кезлар вилоят раҳбари бўлган Президентимиз Ислом Каримов мен билан ёнма-ён ўтириб, асарни томоша қилганлар.

Ука, булар ҳам ахир тарих-ку! Кўзим очиклигида бу гапларни айтамасам, ким сизга гувоҳлик беради?

“Жаннатга йўл” рус тилига ҳам ўтирилган ва нашр этилган.

Драматургия соҳасида менинг ҳеч қандай даъвоим йўқ, бироқ менда шундай бир таассурот пайдо бўлганки, айрим муаллифлар гуруҳи театрларни ўзларининг хусусий мулкларига айлантириб юборишган. Ташқаридан келган одамларни улар бамисоли оч бўридай “қабул қилишади”. Назаримда, саҳнавий маданиятимизнинг оқсаш сабаблари аслида мана шу “махфий хизмат” билан изоҳланади...

1992 йил.

ОЛТИН ЗИНОПОЯНИНГ ИЛК ПОҒОНАСИ

— Абдулла ака, Сиз бир фуқаро сифатида ўтган бир йил ичида қандай ўзгаришларнинг гувоҳи бўлдингиз?

— Ўзбекистонимизнинг Мустақиллиги эълон қилинганини эшитганимда, очиги, энг аввало, хаёлимга улуг бобо-

миз Алишер Навоийнинг ушбу машҳур рубойси келган эди:

Фурбатда ғариб шодмон
 бўлмас эмиш,
Эл анга шафиқу меҳрибон
 бўлмас эмиш,
Олгун қафас ичра гар
 қизил гул бутса
Булбулга тикондек ошиён
 бўлмас эмиш.

Энг муҳими, биз ота-боболаримизнинг эзгу орзуси — мустақилликка эришдик. Афсуски, бизнинг қулоқларимиз мустамлакачилик, мутелик даврида аста-секин битган экан. Кўпларимиз мустақилликнинг нима эканини ҳали чуқур англаб етганимиз йўқ. Тўғри, дастурхон ҳақида ўйлаш керак, лекин бўйнида тилло занжир билан, тилло товоқда овқат ейишдан кўра озод қуш бўлиб, озод инсон бўлиб ёвғон ичган минг марта афзал. Ҳар қандай урушларнинг чеки бор, бир кун тўхтайти. Маҳшар кунининг ҳам чегараси бор. Бу қийинчиликлар абадий эмас. Бари ўтиб кетади. Бизга берилган мустақиллик, озодлик абадий бўлиб қолади.

Энди, биз демократия деймиз. Демократия дегани бу бақир-чақир, тўполон дегани эмас. Демократия юксак маданият, демократия катта диёнат, катта инсоф. Ўз фикрига эга бўлган одамларнинг бошқалардан ҳадиксирамай гапира билиш имконияти демократиядир. Ўзбекистонимиздаги барча сиёсий партиялар, гуруҳларнинг нияти битта — у ҳам бўлса мустақилликка хизмат қилиш бўлиши керак. Худога минг қатла шукрки, бизда қон тўкишлар, ур-сурлар, қувгинлар йўқ. Раҳбариятимиз юритаётган сиёсатнинг энг улкан ютуғи шунда деб биламан. Баъзан дўстларимга, Тошкентимизнинг кираверишига кўзмунчоқнинг бир рамзий шаклини илиб қўяйлик, дейман. Кўз тегмасин шу юртимизга!

Биз пахтани ёмонладик. У тил-забони йўқ бир ўсимлик. Эксанг кўкаради, экмасанг йўқ. Мева-чева ҳам шундай, ҳаммаси керак, фақат бунда ҳам меъёр бўлиши лозим. Мен иқтисодчи ҳам эмасман, молиячи ҳам эмасман, лекин ўзимча англайманки, оддий миҳнинг қаёқдан келтирилишини билмаганлар у йўқ, бу йўқ, деб айюҳаннос солади. Ахир Ўзбекистон хом ашё ўлкаси бўлгани кундай равшан-ку.

Тугмамиз ҳам, ҳатто игнамиз ҳам бўлмаган. Ҳаммасини четдан келтирганмиз. Энди буларнинг барчасини ўзимизда ишлаб чиқариш зарур. Ҳукуматимиз эътиборни шунга қаратмоқда. Асакада автомобиль заводи қурилмоқда, булар ўз самарасини беражак. Биз Мустақиллик деб аталган олтин зинапоянинг биринчи поғонасини босиб ўтаяпмиз. Лекин ҳар қандай катта рақам ҳам бирдан бошланади. Хуллас, биринчи қадамда ҳикмат кўп.

— **Мустақиллик, назаримда, баъзиларни эсанкиратиб қўйди. Масалан, собиқ Иттифоқнинг кўпгина ҳудудларида фуқаролар ўртасида визолар келиб чиқмоқда.**

— Аввало одамлардаги Мустақилликка бўлган лоқайд муносабатга тўхталиб ўтмоқчиман. Ҳар қандай давлат ўз сиёсатини бир кунда амалга ошириши мумкин эмас. Йиллар давомида шаклланган иқтисод ва сиёсатни тўсатдан ўзгартириш ҳам мушкул. Бошқа ҳудудлардаги жанжаллар ҳам шундан. Мамлакатни фаровон қилиш биттагина давлат раҳбарининг саъй-ҳаракати билан битадиган иш эмас. Кўриб турибмиз, Президентимиз бор имкониятларини ишга солиб аҳволни ўнглашга уринаяпти.

— **Ҳукуматимиз миллий масалага алоҳида эътибор билан қарамокда. Ҳаммани бир ёқадан бош чиқариб, аҳил бўлиб ишлашга даъват этмоқда. Аммо ҳали бу борада ҳам муаммолар анча...**

— Тарихдан маълум, қадим Туркистонда турли миллат вакиллари бақамти яшаб келган. Яқинда бўлганим Саудия Арабистонида етти юз мингдан зиёд ўзбек истиқомат қилади. Улар шу мамлакатнинг тенг ҳуқуқли фуқаролари саналади. Биз ҳам жаҳондаги барча демократик мамлакатлар каби миллатлар билан, халқлар билан эмас, балки сиёсий бузуқчилик билан чиқиша олмаймиз. Ўзга миллатлар бу юртда яшар экан, марҳамат, тилимизни ўрганса, шу юрт ташвиши учун биз билан елкама-елка жон куйдирса бунинг нимаси ёмон? Элга эл қўшилса — бойлик, элдан эл кетса — кулфат.

Ёв қочса, ботир кўпаяр деганларидек, Мустақилликни шиор қилиб амал курсисини эгаллаш пайида юрганлар ҳам бор. Улар катталарга хушомад қилса, халқ олдида ўзларини тўралардай тутати. Булардан тозаланиш учун фурсат керак. Ҳаммамизнинг мақсадимиз битта, истиқлолга эришган Ўзбекистонни юксалтириш бўлмоғи шарт. Ўзбекистон — ер юзида якка-ягона!

Буни ҳар биримиз юрак-юрақдан англашимиз зарур.

— Абдулла ака, ҳақиқатан ҳам мустақил давлатимизга осон бўлмаяпти. Муаммолар бир дунё...

— Бировлар муҳими иқтисод деса, бошқалар йўқ, сиёсат дейди. Менимча, иккисини қарама-қарши қўядиган пайт эмас. Иқтисодий куч-қудратимиз бўлмас экан, минг марта сиёсат юргизганимиз билан ҳеч ким бизни тан олмайди. Иқтисодий манбаларимиз бўлса-ю, юртимизда сиёсий вазият барқарор бўлмаса, жаҳон биз билан ҳисоблашмайди. Иқтисодий қудрат ва сиёсий барқарорлик бизни тезроқ дунё миқёсига олиб чиқади. Тижорат, олди-сотди ишлари ўз йўлига, биринчи навбатда ишлаб чиқаришни ривожлантиришимиз лозим. Хом ашёни ўзимиз ишлаб, ўзимиз сотгандагина тўла манфаатдор бўламиз. Мен Жанубий Курияда бўлдим. Тасаввур қилинг, у йигирма йил ичида шундай саноатлашган давлатга айланибди. Ҳолбуки, бу мамлакатда табиий бойлик йўқ. Пешона тери билан шундай муваффақиятга эришган бу юртни беҳиштга қиёс қилса арзийди. Ҳеч иккиланмай айтаман: бизнинг халқимиз ҳам меҳнаткашликда улардан асло қолишмайди.

Мустақил бўлганимизга атиги бир йил тўлди. Вақт нуқтаи назаридан бу қисқа фурсат. Бироқ, кўп ишлар қилинди. Улгуролмаган ишларимиз ундан ҳам кўп. Сиёсий жиҳатдан мустақилликка эришдик. Аммо ҳали маънавий мустақилликка эришолган эмасмиз. Мустамлакачилик кишанлари қанчалик мустаҳкам бўлмасин, барибир у синди. Бугеги энди ўзимизга боғлиқ.

1992 йил.

ИККИ МАКТУБ ТАРИХИ

Азиз ўқувчим! Мен ҳозир сизга иккита мўтабар мактубнинг тарихини баён қиламан. Улар Шароф Рашидов номи билан боғлиқдир. Мен у кишининг қўл остида бевосита ишлаган эмасман. Шароф ака давлат арбоби бўлиш билан бир қаторда, адиб ҳам эдилар. Бу икки жиҳат Шароф акадан адабиётни мунтазам кузатиб боришни тақозо этар эди. Табиийки, камина ҳам у кишининг назарида бўлганман.

Катталарнинг қовоғига кўп нарса боғлиқ. Шароф аканинг тарбияси туфайли бўлса керак. Марказқўм девонида

бир қанча маданият мутасаддилари хизмат қилардиларки, уларнинг баъзилари оқни қорадан бемалол ажрата олар, демак, биринчи котибга ҳам тўғри маълумот етказар эдилар.

Буюк Шарқ олими Ибн Сино таваллудининг 1000 йиллиги яқинлашиб келмоқда эди. Шароф ака мени чақиртирдилар ва ибн Сино ҳақида бирор дoston ёзишимни маслаҳат бердилар. Мен ибн Синонинг касб-коридан унчалик хабардор эмаслигимни айтдим. Шунда Шароф аканинг руҳиятида ёзувчилик сифатлари “ярқ” этиб намоён бўлди. У киши буюк олимнинг серқирра фаолияти ҳақида, умуминсоний қадр-қиммати хусусида жўшиб гапирдилар. Ибн Синонинг қадимий туркийда ёзилган бир шеъри ҳам мавжудлигини эслатиб ўтдилар. У киши соғлиғимни суриштирдилар-да дарҳол бир масъул ходимни чақириб, мени биринчи даволаниш масканига аъзо қилишни буюрдилар.

Кези келганида шуни айтиб ўтайки, Шароф аканинг вафотидан сўнг биринчи даволаш масканидан мени зум ўтмай бадарга қилишди. Сабаби: “Мақомингиз тўғри келмайди”, дейишди. Ниҳоят, Халқ шоири унвонига эга бўлганимдан сўнггина маломатсиз даволанадиган бўлдим.

Энди яна бояги гапга қайтсак: хуллас, биринчи даволаниш масканига аъзо қилишни тайинлаганларидан кейин Шароф ака Чехословакиянинг Карлови-Вари булогининг сувини ичишимни маслаҳат бердилар. У жойга ўз ҳисобимдан, Шароф аканинг топшириғига кўра, йўлланмани тўғрилаб беришди. Нархи ўша вақтнинг пули билан ҳисоблаганда йўл харажатидан ташқари минг сўм эди. Карлови-Варининг суви ёқмадими, соғлиғим бироз оғирлашди. Қайтиб кетишдан бошқа иложим йўқ эди. Бироқ, мен ўзимга ажратилган кенг хонада йиққан материалларим асосида “Ҳаким ва ажал” дostonини ёза бошладим. Йигирма кунда уни битказдим. Тошкентга қайтгач, дoston қўлёзмасини ўша вақтдаги Ёзувчилар уюшмасининг раҳбари Яшин домла орқали Шароф Рашидовга чиқариб юбордим. Шароф ака: “Мен бу болани даволанишга юборсам, дoston битказиб қайтибди-да”, — деган гапларни айтибди. Асарим у кишига маъқул тушибди. Сал ўтмай Марказқўм девонидан менга қўнғироқ қилишди ва бир мактубни дарҳол олиб кетишимни сўрашди. Мактуб Шароф Рашидовнинг ўз қўллари билан яшил сиёҳда ёзилган эди. Мана ўша мактубнинг асли:

Укам Абдулла ОРИПОВА!

Ибн Сино шундай бир қуёшки, у минг йиллар тарихини ҳам ёритиб, ҳам иситиб, ҳам безаб турибди. Унинг ҳаёти ва ижоди ҳам умумхалқ маданияти тарихининг мангу қуёшидир.

Бу ҳақда мен кўп ўйладим. Кўп ўқидим. Ва, Уйғун домуллага мурожаат қилиб, ибн Сино таваллудига муносиб совға сифатида бирор бадиий асар ёзишни илтимос қилдим. Уйғун ака илтимосимизга “лаббай” деб жавоб қилдилар. Ажойиб асар яратдилар. Энди бу асар халқимизнинг фахри ва ғуруридир. Шу пайтда Сиз ёзган дostonни ўқишга муяссар бўлдим. Жасоратингизга ва меҳнатингизга балли, укам. Қойилман. “Ҳаким ва ажал” дostonи жонажон адабиётимизнинг жуда ноёб мулки сифатида, поэзиямизнинг шоҳ асари сифатида ўқилади. Бу ижодий зафар билан сизни чин дилдан табрик қиламан. Кам бўлманг, укам. Умрингиз узoқ бўлсин, қўлингиз ва дилингиз дард кўрмасин.

Ана шундай дostonни ўқишга муяссар бўлганимдан бахтиёрман.

Эҳтиром билан,
10/VII.80.

имзо Ш.Рашидов

Яқинда Ш. Рашидов ҳақида хотиралар ва ҳужжатлар китобини тўплаётган институтдан менга кўнғироқ қилишиб Рашидов имзо чеккан, менга тааллуқли бир мактубнинг нусхаси борлигини, уни иложи бўлса шарҳлаб беришимни илтимос қилишди. Хат тарихий ҳужжат ҳисобланганлиги учун уни тўлиқ келтираман:

Москва.

“Советский писатель” нашриёти.

ўртоқ Н.В.ЛЕСЮЧЕВСКИЙга

Қадрли биродарим Николай Васильевич!

Сизга Тошкентдан қалб салoми!

Мен Сизга Абдулла Ориповни йўллаяпман. Яқинда ўзбек тилида унинг “Юртим шамоли” китоби босилиб чиқди. Мен уни синчиклаб ўқиб чиқдим ва бу тўпламга қандай чиройли шеърлар кирганлигидан ҳайратландим. Шуни айтишим керакки, Абдулла Орипов ва Эркин Воҳидов яқин орада ўзбек миллий шеърляти, умуман олганда эса, бутун ўзбек миллий адабиёти савия-даражасини белгилайдиган талантлардир.

Шунинг учун Абдулла Ориповни Сиз шахсан қабул қилишингизни, танишишингизни, у билан суҳбатлашишингизни ўтинч билан сўрайман. 1978 йилда москвалик энг яхши таржимонлар таржимасида унинг шеърлар китобини рус тилида нашр этиш керак. Мен уни Сизга йўллаётганимдан мақсад шуки, шоир шеърлари, таржималари юксак бадиий савияда бўлса. Сўзимга ишонаверинг: Абдулла Орипов шеърлари Сизга Расул Ҳамзатов, Эдуардас Межелайтис ва бошқа талантли шоирларнинг асарларини эслатади. Сиз ва биз бу ёрқин талант билан чуқур, ҳар томонлама пишиқ-пухта ишлашимиз керак.

Имкониятдан фойдаланиб, қадрли дўстим ва биродарим, Сизга мустақкам соғлиқ, ишингизда — муваффақиятлар, ҳаётда ҳаминша барқарор бахт ва қувончлар тилайман.

Сизни маҳкам кучиб, ўпиб қолувчи:

Имзо Ш.Рашидов.

1977 йил, 2 февраль.

Тошкент шаҳри.

Гап шундаки, Шароф ака бир вақт мени қабулига чақириб, ҳол-аҳвол сўрагач, Москвада рус тилида эндигина босилиб чиққан бир китобимни кўрсатиб шундоқ деди: “Ука, китобингиз рус тилида чиққани яхши бўлибди, табриклайман. Бироқ мен тўпلامдаги шеърларнинг аслиятидан деярли хабардорман. Таржима ўхшамабди-ку, нега рози бўлдингиз”. Мен фикримни тушунтиришга ҳаракат қилдим: “Шароф ака, яхши таржимонларнинг деярли барчаси банд. Бизга ўхшаганларни эса, аллакимлар таржима қилса керак. Таржимани ўзимизга ҳам кўрсатишмайди. Миллий адабиётлардан шунча номда, шунча китоб чиқардик, дейиш учун биздақалар керак бўламиз, шекилли. Бу китоб ҳам расмий ҳисоботлар учун чиқарилган.

Уни ҳатто бировга тортиқ қилишга ҳам уяламан”, — дедим. Шароф ака бир нафас ўйга толиб, жим қолдилар. У кишининг асабийлашгани кўриниб турарди. Менга қараб дафъатан, “Абдуллажон, сиз бугун Москвага учиб борасиз. Хат ёзиб бераман. Уни керакли кишига топширасиз”, — дедилар. Хуллас, қўлимда сўргичланган мактуб билан Москвага етиб келдим. Мактуб “Советский писатель” нашриётининг директори Лесючевскийга аталган эди. Лесючевский мактубни авайлаб очиб ўқигач, менга ҳайрат билан тикилиб қолди:

— Рашидов сенга ким бўлади? — деб сўради.

Мен жавоб бериб:

— Ҳар ҳолда у киши менга қариндош эмас, — дедим.
Лесючевский гапида давом этди:

— Мактубда нималар битилганидан хабаринг борми?

Мен “йўқ” дедим. Лесючевский бироз ўйланиб тургач:

— Мен Рашидовнинг айтганини бажаришим керак. У киши мени бир маротаба сақлаб қолган. Сен боравер, мен яхши таржимонларни албатта, топаман, — деди.

Тез орада Лесючевский оламдан кўз юмди. Ёшлик қилдим шекилли, мактубнинг тақдири нима бўлганини Шароф акага вақтида етказа олмадим...

Подшонинг битта мактуби ёхуд ишораси билан ҳеч бир ёзувчи классикка айланиб қолмайди. Бу гапларни яхши тушунардим. Шароф Рашидов адабиётимизни иложи борича кенгроқ ташвиқ қилишни истарди, холос. Лекин битта нарса мен учун кундай равшан бўлган эди. Москва аллақандай Шарқдан яна бир саркаш шоирнинг бош кўтариб чиқишини сира-сира истамасди. Улар мен-ку мен, Рашидовни ҳам алдашди. Бу гапларни, балки, ёзмаслигим ҳам мумкин эди. Бироқ, сохта камтарлик ҳам мақтанчоқликка кирадики, энг тўғри йўл бир гапни яширмай айтишдир.

1992 йил.

ВАТАН БАРЧАМИЗНИКИ

Жамиятдаги ҳар қандай туб ўзгаришдан сўнг фуқаро ўзи яшаб турган, балки жонига теккан муҳитнинг дарҳол янги-ланишини истаб қолади. Бу, албатта, табиий жараёндир. Бироқ одам боласида, айтиш мумкинки, худо берган турли табиий наслий феъл-атвор ҳам борки, уни ҳеч қандай инқилоб ёхуд Гегель ҳам тузата олмайди. Буларнинг барини биз инсоният тарихининг алоқа жараёни деб тушунамиз. Энг катта хато шундан иборат бўлдики, одамзод тарихининг, жумладан, Аристотель, Форобий, Ибн Сино, Спиноза ва Кант сингари зотлар қарашларини четлаб ўтдик. Ушбу рўйхатни бажонидил давом эттириш мумкин эди. Афсуски, уларга Маркс ва Энгельс каби файласуфлар чегара қўйгандилар. Такрор айтамыз, инсон ҳаётидаги ижобий ёхуд салбий жиҳатларнинг кучайиши ёхуд сусайишига турли инқилоблар билвосита таъсир этиши мумкин, холос. Лекин, улар-

нинг табиатини ҳеч қачон ўзгартира олмайди. Ўзбекча айтганда, палаги тоза тушунчаси билан генетик код тушунчаси баробар юради. Етти бободан келган феъли қандайдир авлодда намоён бўлиши шубҳасиз. Яъни, кимдир жангари, кимдир мўмин-қобил. Бошқа бирови элпарвар, эркпарвар, бири эса юртфуруш. Кейинги юз йил давомида марксистик илмий тафаккур худди шу ҳақиқатни инкор этди ёхуд тан олмади (шу туфайли кўпгина генетик олимлар йўқотиб юборилди). Ҳолбуки генетикадан ташқари ҳам тарбия билан боғлиқ бўлган муҳит мавжуд эди.

Инсоният генетикасида шундай ғалати туйғулар мавжудки, бу туйғулар яхлит армон ва умид устига қурилиши ҳам мумкин. Бизнинг қалбимиздаги армон тахминан шундай эди. Ватанни озод кўриш эди биздаги истак. Бир пайтлар, албатта, булар ҳақида ўйлаш учун ўткир оптимист бўлиш керак бўлгандир, лекин ҳар ҳолда юрагимизда умид, ҳаракатимизда шашт бор эди.

Халқимизнинг буюк ўғлонларини, неча-неча алломаларини қурбон қилган бу тузум ҳақида гапириш не чоғли аянчли. Мустақил Ватаннимизнинг ялови бутун дунё узра ҳилпираётган ушбу кунда уларни ёд этиш биз учун қарз. Зеро, биз халқимиз неча юз йиллаб эриша олмаган, муқаддас кунда, дунё тан олган буюк бир мамлакатда яшаяпмиз. Кеча айттолмаган ҳақиқатларимиз бугун айтилаяпти. Кечаги ёлгон кучини йўқотган. Ўтган кун ёд этишга кўрққан бобомизни бугун ёд этаяпмиз. Буларнинг ҳаммаси албатта мустақиллик шарофати.

Худога шукрлар бўлсинким, у кунлар бугун тарихга айланди. Тарих бугун ростгўй. Бугун биз мустақил давлат болаларимиз. Ушбу кунда биз жамики қудратимизни битта жойга тўплашимиз, бир оқим бўлиб ҳаракат қилмоғимиз керак. Чунки бизда Ватан битта. Турли хил сиёсий партиялар, оқимлар битта жойга тўпланмоғи, бир ғоя — Ўзбекистонимизнинг тез кунда тинч ва ривожланган мамлакатлар қаторига қўшилиши йўлида ҳаракат қилмоғи керак. Ҳурматли Президентимиз Ислон Каримов бу борада жуда кўп куйиниб гапирди ва гапирмоқда. Ортиқча биргина ҳаракат, бошбошдоқлик, манманлик бугун бизга қимматга тушади. Буни барчамиз атрофдан кўриб, билиб турибмиз. Чунки биз неча йиллардан буён ривожланиб келаётган Америкада эмас, куни кеча мустақилликни қўлга киритган, эндигина тетапоя бўла бошлаган мамлакатда яшаяпмиз. Буни ҳар бир фуқаро ҳар дақиқада ҳис қилиб турмоғи лозим.

Ўзбекистоннинг келажаги биргина Президентнинг эмас, балки бизнинг ҳам ташвишимиз, ўйимиз бўлмоғи лозим. Чунки Ватан ҳаммамизники. Бу, албатта, Президентимизнинг ва ҳукуратимизнинг Мустақиллик муқаддас бир туйғу эканлигини англаши ва уни ардоқлашни билдиради. Биз бугун бир ёқадан бош чиқариб мустақиллигимизни мустаҳкамлашни ўйламоғимиз, бу йўлда неки бўлса барчасига шай турмоғимиз керак.

Биз нафас олиб турган ҳавонинг йигирма бир фоизини кислород ташкил этади. Агар унинг миқдори бир фоиз ошса, табиатда ҳамма нарса ёниб кетади ёхуд бир фоиз камайса, ҳеч нарса ёнмай қолар экан. Ҳар иккиси ҳам фожеа. Табиат миллион-миллион йилдирки бу мувозанатни бузмайди. Илоҳий қудратнинг, эҳтимол, Оллоҳнинг кароматидир. Не бўлганда ҳам инсон ер деб аталмиш кулбада кун кечираяпти. Жумҳуриятимизда ҳам айнан шу кунларда шундай мувозанат мавжуд. Мен буни Президентимизнинг, ҳукуратимизнинг ва халқимизнинг каромати деб биламан.

1992 йил.

ЯХШИЛИК ЗАМОН ТАНЛАМАЙДИ

Ўзбекистонимизнинг мустақилликка эришганлиги хўб иш бўлди. Мен Ислом Каримовнинг “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли” китобини ўқиб жуда таъсирландим.

Ватаннинг бундан кейинги истиқболи қандоқ кечади? Бузилган иморатнинг ўрнида қанақа иншоот қурмоқчимиз? Мафкура масаласи қай тарзда ечилади? Иқтисодиётимиз қайси йўлдан боради? Шўролар даврида яшаган, лекин ўзининг истеъдодини қийин шароитларда ҳам намоён эта олган ўзбек авлодининг баҳоси нечук бўлади? Мени шунга ўхшаш саволлар кўп ўйлантиради.

Ислом Каримовга миннатдорчилик билан шу гапни айтмоқчиман: Сиз, муҳтарам Президент, кўпчиликини ташвишлантирган саволларни ўйлаб юрган экансиз. Сиз бу муаммоларга раҳбар сифатида ўз муносабатингизни билдириб, дастур даражасида рисола ёзибсиз. Бунинг учун қуллуқ. Масалан, Попов ёхуд Солженицин Россия ҳақида, ёхуд Крав-

чук ва Назарбоев ўз мамлакатлари тақдири хусусида, яшаб турган ижтимоий иқлимларидан келиб чиқиб турли тавсиялар беришлари мумкин. Уларнинг ҳам айтганлари ўз юртларига доирдир. Бироқ, бизнинг Президентимиз Ўзбекистон ва унинг келажаги учун дастурини эълон қилди. Албатта, турли соҳаларнинг мутахассислари рисоладан ўзларига тегишли хулосалар чиқариб оларлар, балки фикрларини айтсалар ҳам керак. Лекин мен бир мафкурачи сифатида бу дастурдан мамнун бўлдим. Бир мисол айтай: устозларимизни ҳурмат қилиш вақти етди. Айниқса, Ҳамид Олимжон, Фафур Фулом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода, Миртемир ижодига муносабат қоронғилашган эди...

Буларнинг барчасини бағри кенглик билан қамраб ола билган муаллиф, жумладан устоз Фафур Фуломнинг “Сен етим эмассан” шеърига муносиб баҳо берибди. Мен бундан мамнун бўлдим. Умуман рисолада ўтмиш қадриятларимиз ғурури қайд этилган.

Лекин яқин 20—30 йил орасида қилинган ишлар, анъаналар ҳўб айтилибди. Хусусан бу ҳақда кўйидаги гаплар битилган: “...ёзувчиларнинг халқаро Тошкент учрашуви, фестиваллар ва илмий анжуманлар ҳар доим дўстлик ва маданиятнинг ёрқин тимсоли бўлиб қолади”.

Дўстларим, булар ғоят муҳим гаплардир. Баъзи бировларга бу тадбирлар эскиликни эслатади, лекин яхшилик замон танламайди.

Ушбу дастурда яна тагин мени хурсанд қилган жиҳатлардан бири шудир: “Ўзбек диёрида, тарихда кўп марта бўлганидек, яна янгидан ўзимизнинг бетакрор ва илғор, иқтидорли ва энг муҳими — инсонларга керакли қадриятларимиз барпо этилади”.

Ўтмиш ўлмасин — келажак яшасин, дегани шу бўлади.

Сўзимнинг охирида такрор бўлса ҳам бир гапни айтмай. Мен Данте таржимони сифатида Римга бордим. Турли партиялар мени яқдиллик билан сийладилар. Уларни ягона мақсад — миллий ифтихор, яъни, Данте даҳоси бирлаштирар экан. Уларга ҳавас қилган эдим. Қарангки, шундай кун бизнинг ҳам бошимизга тушди. Лекин у Данте эмас, номи — Мустақиллик!

1992 йил.

БАРИДАН ВОҚИФДИР ТАНГРИ ТАОЛО

Мен бу туркумга кирган шеърларимнинг ҳар бирини шарҳлаб ўтирмайман. Шиддат билан ўзгараётган давр ҳеч биримизни бефарқ қолдираётган эмас. Жумладан “Адолат офтоби” шеърим Ўзбекистон республикасининг мустақиллиги эълон қилинган куни ёзилган бўлиб, мен уни илк марафата Олий Кенгаш минбаридан ўқиб берганман. Бошқа шеърлар хусусида ҳам шунга ўхшаш изоҳлар бериш мумкин.

Кейинги йилларда Қуръони Карим ҳамда Ҳадиси шарифнинг таржима қилинганлиги, шунингдек, Қуръон тафсириларининг ўзбек тилида пайдо бўлиши фоят катта ҳодисага айланди.

Инсон тафаккурининг асрлар мобайнида синовдан ўтган ушбу дурдоналари, улардаги ажойиб ташбеҳлар нафақат мўмин-мусулмонлар, балки жами башар фарзандлари учун беқиёс ибрат мактабидир. Агтанг, неча-неча ўн йиллар мобайнида бу хазина ҳам бекитиб келинди. Гўзал ривоятлар, мукамал ҳикоятлар мажмуаси бўлмиш Рабғузий китоби, Имом ат-Термизий сингари мўътабар зотларнинг пайғамбарномалари, тарихномалари ҳам нашр этилмади. Уларнинг барчасига бирваракайига бидъат, хурофот тамғаси босилган эди. Ҳолбуки, уларнинг хурофотга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Асл диний дунёқараш тирик тафаккурнинг ҳаётдаги жонли қўлланмаси ҳисобланади. Бидъат ва хурофот эса тараққиётни сира ҳам тан олмайдиган, жойидан жила олмайдиган харсангтошдир. Хурофот наинки дин атрофида, балки дунёвий фанлар атрофида ҳам пайдо бўлаверади.

Ҳадисларда юқоридаги сингари ўхшатишлар, ташбеҳлар сон мингта. Бироқ энг муҳими — гап уларнинг мазмунидандир. Киши ҳақиқага хиёнат қилма, дейилади. Хўш, бунинг нимаси ёмон? Зино қилма, етим-есирнинг бошини сила, ота-онангни қадрига ет, нафсингни тий, ҳаром-харишдан ҳазар қил, ўткинчи дунёга ортиқча ҳирс қўйма, дейилади. Хўш, буларнинг нимаси ёмон? Нимаси бидъат? Нимаси хурофот? Одам болалари бир-бирларини аёвсиз қираётган, ўғирлик ва фаҳш, алдамчилик ва кибр авжига чиққан, хуллас, одам боласи ваҳший ҳайвонга айланиб кетаётган макруҳ бу асрда инсоф ва диёнатга чорлаш наҳотки қолоқлик ва маданиятсизлик ҳисобланса!

Бир қисм мутаассиблар қуйидаги саволни ҳам беришади. Яъни биз яхшимизми ёхуд ёмонимизми — барчаси Оллоҳдан-ку! Демак, айб бизда эмас!

Ҳолбуки, Ислом тариқати уқтирадики, Оллоҳ бандасига ҳидоят йўлини кўрсатган. Бу йўлдан у юрадим и ёки йўқми — бу масала банданинг ихтиёридадир. Яъни у шахс сифатида эркиндир. Лекин у ёмон қилмишлари учун оқибатда жавоб бергусидир (“Ҳидоят йўли” шеъри). Ўйлайманки, инсоният техникавий жиҳатдан нечоғлик юксакликка кўтарилмасин, у ахлоқий тубанликдан қутулмоғи учун башариятнинг асрлар мобайнида тўплаган маънавий тажрибасига таянмоғи шарт. Шу ўринда мен Пайғамбар алайҳиссалом фазилатлари ҳақида қисқача сухан айтмоқчиман. Чунки байтларимизнинг маъзи асосан у зоти шарифга қаратилгандир. Муҳаммад наинки пайғамбар, айни вақтда ниҳоятда саховатли дунёвий инсон, соҳиб хонадон, садоқатли ва одил дўст, покиза ва камтар шахс, беқиёс ва комил файласуф бўлганлар. Бизгача етиб келган ҳикоятларга кўра Расулиллоҳнинг яшаш тарзи, фикр юритиш йўсини оддийлик ва буюкликнинг бетақдор тимсоли ҳисобланади. (“Ҳордиқ” шеъри.) “Ҳикмат садолари” қирқ шеърдан иборат. Албатта, бу саноқ рамзийдир. Биз шеърий ҳадисларни давом эттириш ниятидамиз. Ушбу шеърлар турли манбалардаги ҳикоятлар, лутфлар таъсирида ёзилган. Бироқ энг муҳим таъсир қалбга бўлган таъсирдир. Бошқа бирор динга мансуб бўлган шоир ҳам бу ҳикматлардан ҳайратга тушмоғи муқаррар эди. Бироқ бу ҳикматлар менинг учун тамомила ўзгача зиёратгоҳдир. Улар менинг эътиқодимдир. Мен уларни зинҳор-базинҳор қайта сўзлаб берган эмасман. Такрор айтаман, улар менга туртки бўлди, холос. Шу ўринда Гёте, Пушкин каби улуғ шоирларнинг Қуръонга иқтибос ёзганларини эслатиб ўтиш жоиздир. Туркумдаги баъзи шеърларнинг мазмуний, шаклий қурилмасини ўзим топганман. Масалан, “Шоҳ ва гадо”, “Фарзанд”, “Мавҳум зот” ва ҳоказолар. Бироқ улар Қуръон сураларига мувофиқдир, улар Пайғамбар алайҳиссалом панду насиҳатларига сира ҳам зид келмайди.

Бир қатор шеърларни эса қисман бўлса-да, изоҳлаб беришга тўғри келар. Чунончи, Ойиша онамиз Расулиллоҳнинг умр йўлдоши (“Ойиша” шеъри). Билол Ҳабаший тарихий шахс, у ҳабаш миллатига мансуб бўлиб, Муҳаммад пайғамбарнинг саҳобаларидан бири. Биринчи азонни ҳам ҳазрати Билол айтганлар (“Билол Ҳабаш” шеъри).

Вужуднинг алал-абад қисмати ҳақида, яъни модданинг иккинчи шаклга ўтиш диалектикаси хусусида кўпдан-кўп шоҳона байтлар ёзилган. Жумладан, Умар Хайём рубоий-

ларида, инсон танасининг тупроққа айланиши, тупроқдан эса кулоллар кўза ясашлари доҳиёна зукколик билан тас-вирланади. Ҳолбуки, бу ҳикмат Исо пайгамбар номи билан боғлиқ бўлиб, жуда узоқ тарихга бориб тақалар экан (“Жон аччиғи” шеъри). Демак, бу кўҳна дунёда янги гап айтдим, дея ифтихор қилиш мутлақо ўринсиздир. Шунингдек, ривоятга ўхшаш баъзи шеърларни ўқиганда, уларнинг тарихий манбасини ахтариш керак эмас, улар умумий кайфиятнинг айна пайтдаги жузъий шаклда кўринишидир (“Ҳасад” шеъри). Ушбу гапларни астойдил ўқираётганимнинг албатта сабаблари бор. Бир ёқлама фикрлашга ўрганиб қолган гуруҳ-бозлар бизнинг каби кимсасиз одамларни камситиш ёхуд айблаш учун ҳамиша пайт пойлаб турадилар. Улар ўз манфаатлари йўлида ҳеч нарсадан тоймайдилар. Эслаб кўринг, “Ўзбеклар иши” муносабати билан минглаб юртдошларимиз ҳибсга олинганда, ҳеч гапни суриштирмасдан, бу жуда ҳам тўғри иш бўлди, дея айюҳаннос солган ўзимиз эмасмидик? (“Мавҳум зот” шеъри.) Хуллас, дунёда гап кўп экан. Инсоф, Диёнатни эса, аввало, ҳар кимнинг ўзига берсин.

1992 йил.

СЎЗ СЕҲРИ

Мана, бир неча ўн йиллардирки, биз дилбар бир шеъриятнинг муаттар ҳавосидан баҳраманд бўлиб келаётирмиз. Бу — Эркин Воҳидов шеъриятидир. Она тилимизнинг ипакдек майин, камалақдек ранг-баранг шамойили, ғоят нозик лутф, беозор қочиримлар, гоҳ ҳазин, гоҳ самимий табассум уйғотувчи ташбеҳлар, ўткир хулосалар — булар бари улкан шоиримизнинг қаламига мансуб бетакрор фазилатлардир. Мен Эркин Воҳидовни шеъриятда ўзига хос сеҳр соҳиби деб биламан. У шеъриятнинг ўжар ва асов, учқур отини ус-талиқ билан жиловлаб, мана узоқ йиллардан буён Шарқнинг шарафли назм майдонида моҳир чавандоз янглиғ донг чиқазиб келаётир. Ўйлаб қарасам, биз ғалати даврларни бошдан кечирибмиз: яқин-яқинларгача ҳам кўринишдан дабдуруст одамлар, адабиётда аввал шаклими ёки мазмунми дея бетўхтов тортишиб юрардилар. Албатта, бу баҳснинг замирида бошқа бир мурод яширинган эди. Яъни, маҳорат, санъат шарт эмас, яланғоч бўлса ҳам бизнинг ғоямизни такрорлай-

бер! Ана шу тазйиқ туфайли не-не истеъдод эгалари ўзларининг беназир маҳоратларини намойиш эта олмадилар. Мактаб дарсликлариди: “Пахта терсанг тоза тер, чаноғида қолмасин” каби техник қўлланмалар, руҳсиз гаплар шеърият намунаси, дея тақдим этилди. Қирқ йилча муқаддам жамол кўрсатган Эркин Воҳидов шеърияти ўша қоронғу гўшаларни бирданига ёрита бошладики, шоиримиз ўзининг илк китобини бежиз “Тонг нафаси” деб атамаган эди. Ўлмас аруз вазнига беписанд қараш ҳали ҳукмрон бир шароитда Собир Абдулла, Ҳабибий, Чархий сингари мўтабар сиймолардан кейин мумтоз ғазалиётимизнинг олтин эшиклари абадий бекилади, дея каромат қилишаётганда, ёш авлод орасидан биринчилардан бўлиб Эркин Воҳидов арузнинг табаррук остонасида посбон янглиғ пайдо бўлди. Тўғри, ҳозиргача ҳам арузда ижод қилувчилар озмунча эмас. Бироқ, соғлом кишининг нафас олишидек мунтазам ва равон, асл аруз мавжудки, бу санъатта “булҳавас”ларнинг аралашувлари ҳеч қандай самара келтирмайди. Аксинча, содда муаллифни кунда-кундуз кунни беобрў қилиб қўйиши мумкин. Шу маънода, ғазалга таважжуҳ билдирган ёшларимизга ҳозирги замон шоирларидан Эркин Воҳидов ижоди мактаб бўла олади, дейман.

Юқорида биз мазмун ва шакл атрофида баҳслар бўлиб ўтганлигини эслатдик. Такрор айтамыз, у тамомила беҳуда баҳс эди. Биз кўриб ва ҳис қилиб турган олам бир бутундир, яъни тан либоси ичра руҳ яшайдики, биз иккисини яхлит ҳолда мукаммал хилқат дея эътироф этамыз.

Эркин Воҳидов шеъриятида абадий мавзулар хазиначисига аниқ замон ва макон калити орқали кириб борилади. Халқимиз кейинги даврлар мобайнида босиб ўтган ва ўтаётган гоҳ машаққатли, гоҳ армонли, гоҳ тугёнли, гоҳ ифтихорли йўлларнинг манзара ва оҳанглари, садолари Эркин Воҳидов шеъриятида тўла мужассамдир. Ҳали олдинда узоқ, равон йўллар кутиб турибди. Биз мустақилликка эришган Ўзбекистонимиз учун, она халқимиз учун бундан буён ҳам астойдил хизмат қилишга шаймыз. Гоҳо юксак тоғларнинг бўю бастаи узоқдан яққолроқ кўринади, дейдилар. Лекин мен у узоқ масофаларни кутиб ўтирмасдан, ҳозирнинг ўзидаёқ бир гапни очик-ойдин айтиб қўяқолай: Мен Эркин Воҳидовдек истеъдодли шоир билан замондош бўлганим билан фахрланаман.

1992 йил.

РУҲИЙ КАМОЛОТ УМИДИДА

— Абдулла ака, янги йилга қадам кўяётиб, ўтган йилимизга бир кур назар ташлаб олишимиз табиий. Тўқсон иккинчи йилда халқимиз ўз ҳурриятининг бир йиллигини зўр иштиёқ билан нишонлади, миллий байроғимиз, мадҳиямизга эга бўлдик. Кўплаб ватандошларимиз қатори Сиз ҳам Маккан мукаррамага сафар қилиб, ҳожи бўлиб қайтдингиз. “Ҳаж дафтари” деб номланган китобингиз мухлислар кўлига тегди. Бироқ, ҳамиша бўлгани каби ҳар бир йилнинг ўз қиёфаси, хуш ва нохуш жиҳатлари бўлади. Улардан қайси бирлари Сизни хушнуд этиб, қайси бирлари кўнглингизда маҳзун туйғулар уйғотди?

— Берган саволингизга илк жавобни, аввало, ўзингиз айтиб қўйдингиз. Яъни асрий орзуимиз бўлмиш мустақилликка эришиб, унинг бир йиллигини ҳам нишонладик. Бу анчайин гап эмас. Кўз тегмасин, эришилган эркинлик энди ўзимизнинг абадий мулкимиз бўлиб қолажак. Бундан ташқари, мустақил Ўзбекистон ўзининг биринчи Конституциясини қабул қилди. Такрор бўлса ҳам, қайд қилиб ўтайлик, жаҳоннинг деярли барча кўзга кўринган давлатлари бизни тан олиб, БМТдек мўтабар ташкилотга ва бошқа ўнлаб Халқаро идораларга аъзо бўлдик. Ўзбекистоннинг жаҳон сиёсатига катта обрў билан фаол аралашаётгани ҳеч кимга сир эмас. Бу гаплар, албатта, ўз-ўзидан юз беравермайди. Ҳар бир давлатнинг улуг обрў-эътибори тагида маънавий ҳуқуқи бўлиши шарт. Шу маънода Ўзбекистон, машҳур бир иборани шароитга мослаб айтсак, ўзининг бўш турган ўрнини эгаллади. Ҳукуратимиз раҳбариятининг бу йўлдаги саъй-ҳаракатлари бебаҳо, беқиёс бўлганлиги эса ҳаммамизга равшан.

Яна бир равшан гап бор, Ўзбекистоннинг ички сиёсий осойишталиги барқарор бўлиб тургани ҳаммамизнинг бахтимиз. Кўни-кўшни эллардаги талотўплардан Оллоҳнинг ўзи асрасин.

Юқоридаги гапларимиз умумий қониқиш туйғуларимизни ифодалайди. Афсуски, собиқ Иттифоқ вайроналари тагида кўп қатори биз ҳам қолиб кетдик. Яъни кўпгина халқлар қаторида қимматчилик жафосини анчагина татиб кўрдик ва кўрмоқдамиз. Бунинг сабабларини доно халқимиз чуқур ва теран тушуниб турибди. Иншооллоҳ, қийинчиликлар орқада қолаётгани рост бўлсин. Эски йилнинг ашқол-дашқоллари, афсус-надоматлари, машаққатлари остона ҳатлаб бу ёққа ўтмасин.

— Турмуш тарзимиздаги муайян қийинчиликлар халқимизнинг маънавиятида ҳам ўз муҳрини қолдирмасмикан? Шоир сифатида бунга Сиз қандай қарайсиз?

— Аввал иқтисод, деган иборага, албатта, мен қарши эмасман. Лекин тагин бир машҳур гап ҳам бор-ку: яшаш учун қорин тўйғизиладими ёки қорин тўйғизиш учун яшаладими? Ҳозир кўпчилик қорин тўйғизиш пайдан бўлиб, мол-дунёнинг изидан қувиб кетди. Бироқ, афсуски, шу югуришда ўша кўпчилик ўзининг ота-боболаридан мерос қолган энг муҳим маънавий фазилатларини ташлаб қочиб бораётир. Булар оддий одамгарчилик, инсонийлик, мурувват, хуллас, бир сўз билан айтганда руҳий бойликлардир.

Баъзан ўйлаб қоламан: балки биз миллатимизнинг сўнги шоирларидирми? Хатти-ҳаракатимиз шундоқ давом этаверса, эрта бир кун китобхон асарингни ўқигани учун ҳам пул талаб қилиши мумкин. Битта мисол келтирай: яқинда Америка Қўшма Штатларининг Арканзас штатидан телеграмма олдим. У инглиз тилида битилган. Ўша ярим қоғоз телеграммани ўқиб, тушунтириб беришни бир ўзбегимиздан илтимос қилганимизда, у аввал шартнома тузиб, ҳақини тўлаб қўйишни сўрабди. Ёки яқинда қишлоқдан келган бир дўстимиз кўчада машина тўхтатиб, қайсидир бир манзилни суриштирибди. Ҳайдовчи эса “майли, айтаман, фақат қуруққа эмас”, дебди.

Вожаб! Қандай аҳволга тушдик? Биз кунни тунга улаб, ўтган кунларимизни бирмунча қоралаймиз. Бироқ ўша оғир уруш йилларида, қаҳатчилик йилларида халқимиз неча ўн минглаб етим-есирларни, беватанларни бағрига олиб, бир бурда нонини баҳам кўрган эди-ку! Юқоридаги сингари кимсалар қаёқдан пайдо бўлдилар экан? Улар қайси халққа мансуб эканлар?

Биз диний эътиқодга ҳам кенг йўл бердик, ҳолбуки, диний эътиқоднинг ўзиёқ, энг аввало, саховатни биринчи ўринга қўяди. Мени шу нарсалар чуқур ўйга толдиради ва ташвишга солади.

Бугунги кунда ижодкорлар ҳам бир-бирларидан “кеча сен қандоқ шеър, қандоқ асар ёздинг”, деб сўрашдан аввал даромаддан гап бошлайди. Унутилмас устозимиз марҳум Чархий домланинг бир вақтлар битган “пул ўлсин-а, пул ўлсин” деган сатрларини эслаб, кулиб қўяман. Қаранг, “бир юмалаб” мутлақо бошқа одамларга айланиб қолдик. Бу гаплар-

ни зинҳор-базинҳор ўзимга тўқ бўлганим учун айтаётган эмасман. Мен ҳам кўп қаториман...

— Абдулла ака, биз нечоғлик истамайлик, ўтган йил халқимизнинг маънавий таянчи бўлиши ёзувчиларнинг сафларида ҳам бўлиши юз берди: биттагина уюшмамиз иккита бўлиб қолди. Бироқ, шунга қарамай, уларнинг орасида қайтадан бирлашиш кайфияти ҳам йўқ эмас. Сиз бу жараёни қандай баҳолаган бўлур эдингиз?

— Очигини айтганда, Ёзувчилар уюшмамизнинг бўлинишини мен сира кутмаган эдим. Чамамда, бу “вирус” ташқаридан келди, яъни биз ҳам москвалик ёзувчиларнинг бўлинишларига тақлид қилдик, шекилли. Ҳолбуки, уларда манзара тамоман бошқача, яъни бир томонда ўрис ёзувчилари, бир томонда яҳудий адиблари ва ҳоказо. Биз, ахир битта миллатмиз-ку! Не ҳасратда мустақилликка эришсагу элнинг маънавий пешволари бўлиниб ўтирсалар?!

Ҳозир айбдорни ахтариб ўтирадиган пайт эмас. Бўлган иш бўлибди. Хатони тезликда тузатиш керак, деб ҳисоблайман. Фикримча, ҳар икки томондагилар ҳам бирлашувга қарши эмас. Фақат ўртадаги кибру ҳаво туманини тарқатиш лозим!

Уюшмалар ҳақидаги керак, нокерак гапларни бир ёққа суриб қарайдиган бўлсак, ёзувчиларнинг ҳаммаси ҳам баҳоликудрат асар ёзмоқдалар, улар меҳнатдан қочган эмас. Шароит қийинчилигига қарамасдан эсда қоларли юбилейлар ўтказилди. Айниқса, Шароф Рашидов номининг оқланганлиги, у зотнинг арбоб ва адиб сифатида тарихда ўз мақомини эгаллаганлиги катта воқеа бўлди. Боболаримизнинг маънавий қадриятларини тиклашда салмоқли қадамлар қўйилди. Ҳозир хотирамга келган баъзи мисолларни санаб ўтай: Одил Ёкубов умр йўлларига мансуб ҳикоялар китобини ёзди. Эркин Воҳидовнинг янги шеърлар тўплами чоп этилди. Жамол Камол янги газалларини нашр эттирди. Саъдулла Сиёев Аҳмад Яссавий бобомиз ҳақидаги йирик асарини ёзиб тугатди. Ёш шоир ва адибларимиз ҳам гуркираб ижод қилдилар ва уларнинг сафларига янги-янги навниҳоллар келиб қўшилдилар.

— Сиз Ўзбекистон Республикаси Муаллифлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш давлат вакиллигининг раисисиз. Бу идора ҳозирги иқтисодий бухронлар шароитида қандай фаолият олиб бормоқда?

— Аввало, айтишим зарурки, бизнинг бу идора бурун ВААП деб аталган. Бу чаёндек қисқартмани зиёлилар яхши

биладилар. Яъни ушбу идора ижодкорларнинг ҳақларини давлат ичида ҳам, ташқарисида ҳам ҳимоя қилиб келади. Мисол учун айтай: бир ўзбек олими не ҳасратда кашфиёт яратиб, уни эълон қилса-ю, бошқа бир давлатнинг кимсалари янгиликни илиб кетиб ўзимники деса, шу ўринда ҳакам, яъни судья керакми, йўқми? Биз собиқ СССР вақтида Женева, Бёрн Конвенцияларига аъзо эдик. Ўша аъзолик Низомига кўра, ҳар қандай ижодий ўғрилиқ тутиб олинар ва халқаро судга берилиб, жаримаси ундирилар эди. Энди ВААП йўқ, унинг ўрнида Ўзбекистон Республикаси Муаллифлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш давлат вакиллиги бор. Ҳали биз ўша халқаро идораларга мустақил давлат вакиллиги сифатида аъзо бўлганимизча йўқ.

Биз Ўзбекистон муаллифларининг ҳуқуқларини — фирма бўлиб кўйлакка тамга босадими ёхуд ёзувчи бўлиб асари четга чиқадими — ҳимоя қилишимиз шарт.

— Абдулла ака, ўтган йили мустақил давлатимизнинг мадҳияси қабул қилинди. Халқ ноиблари мадҳия матни сифатида Сиз ёзган шеър учун овоз бердилар. Бу катта воқеа билан муштарийларимиз номидан чин дилдан қутлаймиз. Агар мумкин бўлса, мадҳиянинг ёзилиш жараёни ҳақида сўзлаб берсангиз.

— Кўпчиликка маълум, бундан икки ярим йил муқаддам Ўзбекистоннинг Давлат мадҳиясини яратиш бўйича танлов эълон қилинган эди. У танловда мен ҳам иштирок этдим. Албатта, мадҳиянинг жанр сифатида ўз қонун-қоидалари бор. У жумладан, лирик кўшиқлардан фарқ қилади. Унинг юксак сурурига йиллар мобайнида турли тоифадаги, турли савиядаги фуқаролар яқдил ватандошлар сифатида кўника бордилар. Мадҳия (гимн)ларнинг тарихи аслида шундоқ. Баъзилар ҳозирги мадҳиямизнинг мусиқасини тинглаганда эски сўзлар эсга келавради, деган гапларни ҳам қилишди. Айтиш лозимки, эски сўзлар эски авлодлар қулоғида кўмилиб кетди. Янги авлодлар янги мадҳияни хотираларининг тоза варақларига ёзиб олғусидир. Зеро, Давлат мадҳиямизнинг оҳангги мусиқа асари сифатида жаҳон давлатлари мадҳиялари орасида энг ноёблиридан бири ҳисобланади.

— Халқимиз Сизни миллий уйғониш шоири, адабиётда миллий туйғуни қайта уйғотган улкан истеъдод эгаси, деб беҳад қадрлайди. Зотан, эркак ташна тоза шеърятингиз боис халқимиз, зиёлиларимиз ҳурриятга маънан шай бўлиб пешвоз чиқдилар. Мустақиллик бизга ёр бўлди. Истиқболда адабиётимиз, шеърятимиз қайси йўллардан боради, деб ўйлайсиз.

— Киши ҳаётда кўп нарсаларга эришмоғи мумкин. Уй-жой қуради, фарзандли бўлади, давлат орттиради, обрў топади, мукофотларга сазовор бўлади. Эркинликка эришади. Бироқ, ўжар ва қайсар ҳаёт ўша-ўша мураккаблигича тураверади. Тун билан кун мудом тескари келгани каби эзгулик ва ёвузлик, яхшилик ва ёмонликнинг муттасил кураши неча-неча юракларга ғулув солади. Неча-неча дилларни вайрон қилади. Қарабсизки, ёзувчи ҳам беиш, беюмуш эмас. Халқимиз тарихини унинг бугунию эртанги кунини тасвирлайман деган ёзувчи учун мавзулар қалашиб ётибди.

Ҳозир бизнинг мустақилликка эришиб, катта йўлда осойишта турган давримиз, қарангки, Навоий даврига ўхшаб кетади. Ҳазрат Алишернинг эса мавзуга муҳтож бўлмаганликлари ҳаммамизга маълум. Энди фақат буюк истеъдодлар туғилиб, Алпомишдек қудрат билан халқни руҳий камолотга чорлаши керак бўлади.

— Абдулла ака, гоят дилбар ва ўғитларга бой суҳбатингиз учун муштарийларимиз номидан ташаккур айтамыз. Халқимиз бахтига соғ-омон бўлинг.

— Раҳмат. Севимли газетамизнинг барча ўқувчиларини Янги йил билан қутлайман, эзгу тилакларимни изҳор қиламан.

1993 йил.

УЙИДА ТИНЧИ БЎЛСИН, ЙИГИТНИНГ АВВАЛ...

ЎТГАН ЙИЛ НЕГА АЗИЗ?

— Абдулла ака, ўтган йилимиз Сизга, халқимизга, шунингдек хориждаги ватандошларга нима берди ва бера олмади?

— Қадимдан бизда анъанавий гап борки, ўтган ҳар кунига инсон шукр қилиши керак. Ёруғ дунёни кўриб, ундан баҳраманд бўлиб, фарзанду дўсту оғайнилар билан дийдорлашувнинг ўзи катта бахт. Буни Муҳаммад Алайҳиссалом пайғамбаримиз айтганлар. Ўтган йил ҳаммамиз учун азиз бўлди. Ўзбеклар учун тарих саҳифасига ёзиладиган бебаҳо сўзлар кўп...

Яъни, биз Ўзбекистон қўшни туркий забон ва бошқа давлатлар истилодан, мустамлакачиликдан қутулиб Марказий Осиёга уюша бошладик. Бу — жуда катта воқеа. Биз ўзимизнинг асл Конституциямизни, бировга тобе бўлмаган мус-

тақил қонунимизни қабул қилдик. Бундан кейин биз чиқарадиган қонунлар ана шу қомусга асосланади. Конституция сўзини мен халқаро атама сифатида қўллаётирман. Буни мўғуллар Ясо деганлар. Бизнинг Темур бобомиз уни Тузуқлар деб қўяқолган. Энди шу асосда чиқадиган қонун, қарорларга қандай амал қилинади — бу бошқа ва жуда муҳим гап. Гап шунда...

* * *

Биз хориждаги ватандошларимиз юрагидаги яра, жароҳатни яхши тушунамиз. Бироқ, ушбу жароҳат ва яра ўзимизда йўқмиди? Хориждагилар-ку, дилдаги гапларни очик айтадилар. Бизда-чи? Ўз Ватанимизда яшаб шу гапни айта билмас эдик. Қаранг, тарих ва тақдирнинг зарбалари қай даражада тақсимланган. Мен ҳам шеърларимда кўпгина фикрларимни яширишга мажбур эдим. 1966 йилда Тошкентда мудҳиш зилзила юз берди. “Ер ости тинч турсин десангиз агар, сизлар ер устида сўзламанг ёлғон”, деган хулоса билан тугайдиган шеър ёзганман. Хўш, биз ёлғончи бўлдикми ҳаммамиз? Шеърингни босмаймиз! Тузат! Шунда: “Сизлар шеър устида сўзламанг ёлғон” деб ўзгартиришга мажбур бўлганман. Мустақил Ватанда яшаш ҳеч қачон бошқа неъматга алмаштириб бўлмайдиган бахтдир.

МИЛЛАТНИНГ ШАВКАТИ, АБАДИЯТИ

Оллоҳ насиб қилиб, ҳажга бордим. Ҳожи бўлдим. Ва кўп ватандошларимиз — туркистонийлар билан узоқ суҳбатда бўлдим. Шу ўринда бир гап айтмоқчиман.

Хорижда бизнинг жуда кўп ватандошларимиз истиқомат қилишади. Афғонистон, Туркия, Америка Қўшма Штатлари, айниқса, Арабистон ярим ороли давлатлари ва ҳоказо жойларда. Булар билан кўп гаплашганман. Ҳануз ҳайронман: шуларнинг орасида нега улкан ёзувчилар, катта олимлар, санъаткорлар пайдо бўлмади? Уларнинг 99 фоизи тижоратчилар. Тижорат ёмон эмас, лекин дунёда касбу ҳунарлар ҳам бор-ку? Амир Темур жаҳонни босиб олиб энг яхши заргару, энг зўр усталарни Самарқандга чақириб, улуғ бинолар қурдирган. Нега Алишер Навоий ҳазратлари — бош вазир (вазири кабир) атрофларида Маҳмуд Музаҳҳиб, Беҳ-

зод сингари зотларни йиғиб, уларга маош тайинлаб, миллатни кўтаришга ҳаракат қилган?

Ўша маҳалларда не-не улуғ созандалар, хонандалар пайдо бўлган. Шашмақом яратилган. Демак, дунёнинг иши фақат қорин тўйдиришдан иборат эмас экан. Ўзбек халқимиз ҳамisha жаҳонга улуғ зотлар бериб келган. Буни ҳеч қачон ёддан чиқармаслигимиз керак.

КЎЗЛАРИМДАН ЁШ ТИРҚИРАБ КЕЛАДИ

Мен хорижий юртдаги ватандошларимга шундай мурожаат қиламанки, улар ўз Ватанларига, ўзларининг табаррук тупроғига келиб ўқисинлар, кўпгина ёшларимизни ҳозир биз хорижий мамлакатларга таҳсил олиш учун жўнатаётимиз. Шу ўринда менинг кўнглимдан бир гап кечади, ҳатто кўзимдан ёш тирқираб келади. Аслида улар келиб Самарқанду Бухорою, Тошкентда таҳсил олиши керак эмасмиди...

Жаҳон адабиёти султони Навоий, осмон илмининг бо-бокалони Улуғбек ва илм сарбони Беруний, шунингдек, алгебранинг асосчиси ал-Хоразмий каби буюк зотларимиз бизда эди-ку? Тақдирнинг тақозоси, тарихнинг зарбаларига қарангки, устозлар юрт шогирдларига қараб йўл олди...

ОЛТИН ЗИНАПОЯ ОША

— Абдулла ака, янги йилда юрт, улус истиқболи (тўғрироғи, аҳволи) қандай бўларкин? Сизнинг фикрларингиз кўпчилик учун қизиқарли...

— Янги йилда... Шуни билинглarki, Ўзбекистон олтин зинапоядан фақат юксакка қараб талпинаяпти. Бугун дастурхонимиз эҳтимол юпундир, эртага албатта яхши бўлишига ишончим комил. Мен шуни масъулият билан айтаман: бирор жойда омборхонага яшириб қўйилган фалон тонна гўшт, фалон тонна, дейлик нарсалар йўқки, унинг калитини Президент чўнтагига солиб юрган бўлса. Ҳозирги пайтда бу нарсаларнинг ўзи тақчил. Биргалашиб буни яратишимиз керак. Бошқа иложи йўқ. Биз қандай ҳолда эркинликка эришдик? Қандай нарсалар бизга мерос қолди? Минг-минглаб ришталари-ла бошқа давлатлар билан боғлиқмиз. Игна топсангиз ип тополмайсиз, ип топсангиз тугма йўқ. Ҳаммаси ҳар жойдан келган. Бу кунлар ўтади. Яқин

йилларда Ўзбекистонимиз меҳнаткаш халқининг меҳнати ила ҳамда Худо берган иқлими туфайли жаҳоннинг энг илғор мамлакатларидан бирига айланади.

ДАСТУРХОНИГА ТУПУРИБ ЮРГАНЛАРГА ҲАМ ХУДО ИНСОФ БЕРСИН

Биттагина хавотир оладиган жойимиз бор. Карвон беҳатар бўлмас, дейди. Дунёда ҳасад ёмон нарса. Ўзбекистонни шундай юксак, улуғ мақомга эришганини кўролмаётган ва буни турли шаклда эълон қилиб турганлар, нон еган дастурхонига тупуриб юрганлар ҳам оз эмас. Булар билан овора бўлсангиз карвон тўхтаб қолиши мумкин. Улар... уларга ҳам Худо инсоф берсин. Конституциямизда ҳатто олий жазо белгиланган. Бироқ, бу бировдан қасд олиш дегани эмас. Ҳаммага тинчлик, осойишталик керак. Президент ҳам халқнинг иродасини бажариб, жаҳон миқёсида ишлар олиб борапти, тинчлик сақлашга эришапти.

Дин ҳақида гапирадиган бўлсак, бир йил ичида қанча мадрасаю, қанча масжидлар бино бўлди. Буни қургани учун юртошларимизга ҳам, ватандошларимизга ҳам минг раҳмат. Ахир бу ишлар мўътадил, яхши сиёсат туфайли амалга ошириляпти.

ДАҲРИЙЛИК ГУРКИРАБ ЎСГАН МАҲАЛЛАР

— Абдулла ака, модомики дин ҳақида гап кетаркан, кўнглингизга олмасангиз бир савол берсам...

— Ҳим, қани...

— Бирмунча аввал ёзилса-да, ҳамон кишини ўйлатадиган гўзал: “Тангрини илк бора ўйлаб топган ким?”

Бу савол қошида барчамиз ҳам жим...” — сатрларини бугунги ҳожи Абдулла Ориф қандай шарҳлайди? Шунингдек, машҳур “Бу кун” радибли газалингиздаги:

“Иблис ила кўкда ҳам машғул эрур оллоҳ бу кун” сатрлари ҳақида ҳам икки оғиз...

— Сиз бу сатрларни, албатта, бошқачароқ тушунгансиз. “Тангрини илк бора ўйлаб топган ким? Бу савол қошида барчамиз ҳам жим”... Ҳолбуки даҳрийлар бунга: тангри йўқ, деб жавоб берарди. Эси бор одам бу савол олдида ўйлаб қолади, деган сатр бу...

Энди адабиётда, шеърятда масалан зулм, атрофдаги муҳит чидаб бўлмас даражада ифлосланганда, қийин, муш-

кул аҳволга тушганда Оллоҳга жуда катта изтироб билан, ҳатто даъво билан мурожаат қилинган. Мумтоз адабиётни салгина билган одам бунга қаноат ҳосил қилади. Масалан, ё Оллоҳ, нимага мени яратдинг, деган саволлар албатта қадимда ҳам берилган. Ерда ишлар шу қадар чаппасидан кетганда наҳотки Иблис ҳаммаёқни босиб олди, деган бир кайфият, бир исён мана шундай шаклларда, шеърӣ мисраларда пайдо бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳар бир шеърӣ сатр орқасида турган кайфиятни, шуни ёзишга мажбур қилган вазиятни, руҳиятни назарда тутиш керак бўлади. Масалан, қадимда Машраб, Насимийларни “Мен — худоман” деганлари учун ошишган, териларини шилишган. Улар албатта илоҳ эмасдилар. Хўш, у ҳолда улар бу гапни нега айтдилар? Нега бу гапни айнан тушуниб, соҳиб забонларни қатл қилганлар? Хўш, Машрабнинг ўзи билмасмиди ўзининг Оллоҳ эмаслигини? Аксинча, Машраб: Оллоҳ менинг қалбимда, деган чуқур фалсафани айтган. Катта тасаввуф бу. Ваҳдатул вужуд. Ваҳдатул воҳид, деган катта дунёқарашдан келиб чиққан гаплар бу. Ўша пайтлар — даҳрийлик гуркираб ўсган маҳалда руҳият ҳақида шеърларимда учта нуқта кўйиб мурожаат қилганман... чорасиз қолганда...

ФАЛСАФА НИМАНИ ЎРГАНИШИ КЕРАК ЁКИ ЭНГ УЛУҒ ФАЙЛАСУФ КИМ?

Энг улугъ файласуф — Муҳаммад Алайҳиссаломдир. Афсуски, пайғамбаримизни фақат пайғамбар, Расул сифатида атеистлар рад қилиб келишди. Хўш, у кишининг айтган гапларини, ҳадисларини бир ўрганиб кўринг, ер юзидаги энг улугъ зотларнинг фикрлари ҳам у кишининг фикри олдида бир мунча саёз бўлиб қолади. Шунинг учун илм-фан, айниқса, фалсафа у зотнинг айтган ҳикматлари ва қолдирган меросини чуқур, теран ўрганиши керак. Ана шу маънода ҳам мен ҳадисларни (эликдан ошиғини) шеър шаклида ёздим. Агар шулар синчиклаб ўқилса, хулосалар барҳаёт инсонга қаратилган ибратли гаплардир.

ЭНГ КУЧЛИ ОБРАЗЛИЛИК ҚАЕРДА?

— Шу ўринда маҳоратли муаллим сифатидагина эмас, балки илоҳӣ сатрлар битган, ноёб образлар яратган истеъдодли шоиримиз сифатида ҳам ва энг кучли образлилик Қуръо-

ни Каримда эканлигига яна бир-иккита мисоллар келтириб ўтсангиз.

— Энди, бу ўринда мен бир илтимос қилардимки, махсус суҳбат уюштираман. Бу жуда улуғ, чўнг, теран мавзу. Аввало, образлилик дегани нима? Масалан, бир нарсани оддий баён қилсангиз дарров эсдан чиқиб кетади. Нимагадир ўхшатиб қиёс қилиб гапирилганда эса қолади. Ўшани жўнглига қилиб мактаб боласига айтадиган бўлсак, образлик деймиз, ташбеҳлар, қиёслар деймиз. Қуръони Каримда мана шундай қиёслар гиж-гиж. Масалан, қиёмат бўлганда тоғлар худди титилган қўй юнглиридек ҳавода сузиб юрадилар, дейилади. Оддийгина қилиб тоғлар осмонда сузиб юради, дейиш ҳам мумкин эди-ку. Бундай мисоллар жуда кўп. Пайғамбаримиз ҳадисларининг ҳам ёдимизда сақланиб, муҳрланиб қолганининг асл сабаби ҳам образлиликда, образлиликка асосланганида. Масалан, айтадиларки, Пайғамбаримиз бир дарахтнинг соясида дам олиб турганларида саҳобалар дейди: Аё, Пайғамбар, Тақсир ерда ётманг, бир тўшак тўшаб берайлик. Пайғамбар дедик: зот менга бир тўшак тўшаб бердингиз нимаю, бермадинг нима? Бу дунё — бир дарахтнинг соясидир, мен бу дарахт соясида от миниб ўтиб кетаётирман.

Қаранг, пиёда ҳам эмас. Демак, бу дунёда кишининг умри бир дақиқа, сониялик демоқчи. Албатта, бу жуда чуқур гап. Бу ерда дарахт бошқа образни билдириб турибди. Биз кўриб турганимиз унинг сояси эканлигини ёрқин англаймиз. Асл мақсад аслиятга етишиш, бу кўриб турганимиз эса ўткинчи дунё эканини қисқа бир гапда образли қилиб айтиб бераётти. Бундай мисоллар Қуръони Каримда айниқса кўп.

ЖАМИЯТ ШУ ЙЎЛГА КИРДИ...

— Абдулла ака, рухсат берсангиз, образликдан ҳаётга, аниқроғи оилангизга кўчсак. Ҳар бир ота ўз ўғлида ўзининг маълум бир армони ёки орзуси амалга ошишини истайди. Бундан ташқари, ўғлингиз ўзингизга ўхшаш шоир бўлишини истармидингиз. Хуллас, ўғлингиз Илҳомжон характерида қандай хусусиятларни кўраяпсиз?

— Илҳомжон тенгилар ҳали ёш. Булар бир кун қарасангиз компьютерга қизиқади, эртаси куни расм чизади, учинчи куни шахмат, бешинчи кун футбол. Ҳали шаклланиб етганича йўқ булар. Мен бу тенги ўспиринларга қараб битта

нарсадан ташвишга тушаман. Биз сингариларнинг ёзган асарларимиз келажакда бировга керак бўлармикан, умуман, бадий адабиёт, мусиқа ва бошқа-бошқалар, моддий манфаат, улар билан биров қизиқармикан? Ўғлим ким бўлиб етишади, буни мен ҳали айта олмайман. Ҳар ҳолда биламанки, унинг шеърятга ҳуши йўқ. Кўпроқ математикага, техникага қизиқади. Қайнатам раҳматлик ҳам техникага кизиқарди. 40 йил трактор ҳайдаган одам эдилар у киши. Чамамда, ўғлим бобосининг касбини тутаётибди, шекилли.

ЯНГИЛИК ЭМАС, ЛЕКИН ТАКРОР-ТАКРОР АЙТАМАН

— Абдулла ака, суҳбатимиз сўнгида “Халқ сўзи” орқали эл-улусимизга айтадиган қандай тилакларингиз бор?

— Айтадиган гапим шуки, (бу янгилик эмас, лекин бир гапни такрор эслатаман) киши ҳар қандай мартабага эришиши, мукофотларни қўлга киритиши, молу дунё тўплаши мумкин. Лекин оилада тинчи (Оллоҳга шукрки оиламизда тинчлик) бўлмаса, ҳаммаси бир пулдир. Бу ҳақда мен шеърлар ҳам ёзганман: “Уйида тинчи бўлсин, йигитнинг аввал”. Бой бўлайликми, камбағалмизми, ўртаҳолмизми, нима бўлгандаям оиламиз тинч бўлсин — тилагим шу!

1993 йил.

ЎЗБЕКНИНГ МАНАМАН ДЕГАН ОҚИНИ

Ўзбекистон халқ шоири, Фафур Фуломнинг 90 йиллик юбилейини ўтказиш комиссияси масъул котиби Абдулла Орипов билан суҳбат.

— Абдуллажон, сиз билан биз Ойбек, Фафур Фулом, Ҳамид Олимжон сингари шоирларнинг шеърларини ўқиб улгайган авлодмиз. Айниқса, Фафур Фуломнинг “Вақт”, “Соғиниш”, “Сен етим эмассан” каби дурдона асарлари дилимизга жо бўлиб кетган. Айтинг-чи, ўзбек шеърятининг бу улкан дарғаси билан қачон ва қай тарзда учрашгансиз?

— Мен Фафур ака сингари аллома ёзувчиларимизнинг этагидан ушлаб, уларга эргашиб, мана шундай дориломон замонга етиб келганимдан хурсандман. Ҳали айтганингиздек, Фафур ака билан илк бор мактабда ўқиб юрган кезларим адабиёт дарсликлари саҳифалари орқали танишганман,

унинг шеъриятига ошиғу беқарор бўлганман. Кейинчалик талабалик йилларимда дорилфунунда ўтказилган адабий кечаларда узоқдан бўлса ҳам у кишини кўриш, овозини эшитиш насиб қилган.

Ғафур акадаги салобат, виқор, улуғворлик шу қадар кучли эдики, қўлларини олиш уёқда турсин, яқинларига боришга журъат этолмасдик. Ҳали-ҳали эсимда: бир куни телевизорда янги ёзган “Юзма-юз” дostonимдан парчалар ўқидим, эртасига нима сабабдандир Ёзувчилар уюшмасига бориб қолдим. Бинонинг нимқоронғи узун йўлагининг нариги томонида устоз кўриндилар. Ийманиб ўзимни чеккага олдим. Кўзлари тушиши билан “буёққа кел”, дегандек имладилар. Кўзларини қисиб, синовчан тикилдилар-да: “Кеча телевизорда шеър ўқиган сенмисан?” деб сўрадилар. “Ҳа”,— дея олдим зўрға, ҳаяжонимни босолмай. Елкамга қоқиб, пешонамдан ўпдилар-да: “Ёзавур”, деб жўнаб қолдилар. Бу менинг Ғафур Ғулом билан биринчи кўришувим эди...

— **Замон ўзгарди, мафкура ўзгарди. Шўро даврида яшган, ижод қилган адиблар, шоирлар ҳақидаги фикрлар ҳам турлича бўлмоқда...**

— Хоҳ ёзувчи ё рассом, хоҳ бастакор, хоҳ ҳофиз бўлсин, биз уларнинг ҳар бирига табиат инъом этган истеъдодига қараб баҳо беришимиз лозим. Ҳар ҳолда менинг эътиқодим шундай.

Мумтоз адабиётимизга назар ташланг. Шоирларимизнинг бири диний, бири дунёвий мавзуларда, яна бири эса кимларнидир улуғлаб асар ёзган. Лекин истеъдодларининг даражаси ҳар хил бўлган.

Мен Ғафур Ғуломни ноёб, ҳеч бир ижодкорда учрамайдиган, табиатнинг ўзи ато этган буюк истеъдод соҳиби, деб биламан. У киши шеъриятимизнинг афсунгари десам ҳам бўлаверади. Устод асарларини ўзи ўқиганида тилининг жозибасига, гоҳида ҳайқирадиган, гоҳида майин товланадиган ширали овозига қойил қоласан, киши.

Ғафур Ғулом асарлари ҳақида истаганча гаплашишимиз, баҳслашишимиз мумкин. Кейинги вақтда маломат тошлари ҳам отилди. Лекин ҳаммамизни имтиҳон қиладиган ягона ҳакам — давр бор. Ғафур Ғулом Муқимий, Фурқат сингари шоирлардан сўнг табиат бизга, ўзбек халқига инъом этган беназир истеъдод соҳибидир. Мен бу билан у кишини давр тақозоси билан қатағонга учраган Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Усмон Носир сингари мумтозларимизга асло қар-

ши кўймоқчи эмасман. Ўнта бўлса ўрни бошқа деганларидек, уларнинг ҳар бири ўзбек маданияти, ўзбек адабиётининг сўнмас юлдузларидир.

— Журналист бўлганим туфайли Фафур ака билан тез-тез учрашиб турардим. Сафдоши Ҳамид Олимжон вафотининг 20 йиллиги арафасида радиого, бош муҳарриримиз Ўлмас Умарбековга сим қоқиб, мени сўрабдилар, олдимга юбор, Ҳамид ҳақидаги хотираларимни айтиб тураман, ёзиб олсин, деб илтимос қилибдилар. Шу кунни кечки пайт Арпапоя кўчасидаги ҳовлиларига кириб бордим. Ҳаммаёқ чиннидек супирилган, сув сепилган. Ҳовли тўридаги равонда Муҳаррам ая дастурхон ёзаётган эканлар. Қаршидаги олма дарахти остига ўрнатилган чорпояда яқтак кийиб олган шоир осмонда йилтиллаб кўрина бошлаган юлдузларга термилиб хаёл сураб, лаблари пичирлар, кўзларида қандайдир алам, дард бор эди. “...Фаллакка қўл узотиб шамси анварни олиб бўлмас...” — дедиларда, ўрниларидан турдилар, “Ҳамидни соғиндим!” — дея ҳайқириб юбордилар...

— Фафур аканинг овози муҳрланган ўша хотираларни радиодан бот-бот эшитиб турамиз. Ул зоти олий зукко, танги, гўдак сингари содда бўлгани ҳақида кўп гаплар юради. Айниқса, эркаланишлари, ўринли тантиқликлари ўзларига жуда-жуда ярашар эди. Фафур аканинг Юнус Ражабий, Собир Абдулла, Ҳабибий, Чархий домлалар билан қилган ҳазиллари, тўқилган латифаларини айтмай қўяқолай...

Ҳозиргина сиз айтиб берган воқеа у кишининг дўстларига нисбатан битмас-туганмас меҳри бўлганидан, уларни шоирона қалб билан хотирлашидан далолат беради. Ул зотнинг яна бир ажойиб фазилати бўлган экан. Кўча-кўйдаги, бирон-бир ўтиришда ёки гурунгдаги, кимнингдир дилини билиб-билмай ранжитиб қўйганларини сезсалар, эртасигаёқ ўша одамнинг олдига бориб, катта бошларини кичик қилиб, узр сўраб эканлар.

— Ҳозир миллий гурур, ифтихор ҳақида айни тўлқинлашиб гапирадиган, ёзадиган давр...

— Ким нима деса дер, худди шу кунларда Фафур акага ўхшаш оташин публицистлар керак бўлиб қолди. Ўзбеклар пахтакорлиги билан донг таратган. Хўш, пахтакор зиммасидаги вазифасини дўндирса, катта хирмон кўтарса, нега уни олқишламаслик керак?! Наҳотки, яқин ўтмишимиздан биз бугун фойдалансак арзийдиган одатлар, амаллар қолмаган бўлса? Наҳотки, биз пахтакорни улуғлаган деб, Фа-

фуру Фуломлардан қусур ахтарсак? Фафур Фулом бобо деҳқонни миллий гуруру, ажиб бир суруру билан таърифлаган эмасмиди? Унинг публицистикаси ўз байроғимиз, тамғамиз, мадҳиямизга эга бўлган ҳозирги маҳалда биз учун ижодий мактаб эмасми? Ул зот нафақат халқимиз турмушининг муайян жиҳатлари ҳақида, Шарқ адабиёти ва санъати, айниқса, унинг мумтозлари ҳақида ҳам маърузалар қилган эканлар. Айтишларига қараганда, Абдурахмон Жомий юбилейи муносабати билан Афғонистонга борган Фафур Фулом бир ярим соат давомида ҳеч қандай қоғозсиз форс-тожик адабиётининг мумтози ҳақида форс тилида маъруза қилганлар. У киши туркий тилларнинг ҳаммасини мукамал билар, форс-тожик тилида бемалол сўзлашар, Бедилнинг асл нухасидан мутолаа қилар эдилар. Устод ҳаёт бўлганларида Истиқлолимизни, миллатимизнинг қадди тикланаётганини кўриб, териларига сифмай кетардилар. Фикримнинг исботи сифатида шоирнинг “Шараф қўлёмаси” шеърини эслатмоқчиман. Уни ўқисангиз, халқимизни камситганларга қойилмақом жавоб бўлганига ишонч ҳосил қиласиз. Мана буни жасорат дейдилар. Устознинг қатағон замонида шундай нозик, пурмаъно шеър битиб, омон қолганига шукроналар айтасиз!

— **Фафур Фулом таваллудининг 90 йиллиги миллий адабиётимизнинг улкан байрамига айланди...**

— Юбилей комиссиясининг котиби сифатида шуни таъкидламоқчи эдимки, бундай умрбоқий сиймоларнинг мавлуди шарифлари миллатимиз тарихи асрлар қаърига бориб тақалувчи маданиятимизнинг, айна вақтда, биз билан қондош-жондош бўлган Марказий Осиё халқларининг ҳам байрамига айланиши шубҳасиздир.

1993 йил.

ЎЗБЕКНИНГ ЎЗ ШОИРИ

Халқимиз ўзининг ардоқли фарзанди, XX асрнинг зарбадаст шоирларидан бири Фафур Фулом таваллудининг 90 йиллигини кенг нишонлади. Фафур Фуломнинг номи, босиб ўтган ҳаёт йўли, серқирра ижоди барчамизга яхши маълум. Шоирнинг ўзи бир шеърда фахру гуруру, эркалик билан айтгани сингари:

Фафур Фулом ўз сафдошлари қаторида ғоят мураккаб, ғоят зиддиятли, таҳликали бир даврда яшаб ўтди. Собиқ империя ҳудудида, қолаверса, жаҳон миқёсида ном қозонган шоир замоннинг барча воқеа ва ҳодисаларига гувоҳ бўлди, унинг бир қисм ижоди эса ҳукмрон мафкуранинг талаблари таъсиридан четда тура олган эмас. Тарихнинг мантиқий ҳукмига кўра, мустабид империя тарқаб кетди, табиийки, унинг беомон мафкураси ҳам барҳам топди. Бироқ бу мустамлакачилик сиёсати минглаб ҳақгўйларнинг бошини ейишга улгурди, қанчадан-қанча истеъдод эгаларининг бўйнига бўйинтуруқ солишга эриша олди. Ҳа, қозидан гина қилсанг, донингни кимга айтасан қабилидаги йиллар эди у пайтлар. Тағин шу ҳолатни афсус билан қайд этамизки, мадҳиябозлик кўп миллатли улкан адабиётнинг оммавий таомилига айланган эди. Не-не гўзал ташбеҳлар, чақмоқдек мисралар сомон орасидаги қаҳрабо бугдой доналаридек назардан қолиб кетар эди.

Ушбу аччиқ ҳақиқатни, айниқса, бугунги ёшлар теран тушунмоқлари керак. Бунинг устига аксар ижод аҳли табиятан ҳаддан ортиқ ишонувчан халқ бўлади. Бир мисол келтириб ўтай. Фафур Фуломнинг сафдошларидан бири, машҳур рус шоири Владимир Луговской умрининг охиригача денгизларда сув парилари яшашлигига чин дилдан ишониб ўтган. Қиёсан айтганда, халққа ваъда қилинган нурли истиқбол ҳам, кўкларга кўтарилиб мақталган адолат, тенглик ҳам ўша сув париси янглиғ мавҳум бир хаёлот, мубҳам бир сароб бўлиб чиқди. Бу сиёсатнинг яна бир даҳшатли томони шунда эдики, у бутун-бутун халқларни темир қафас ичида сақлаб, шодиёна кўшиқлар айтишга мажбур қилди. Тўғрироғи, уни ўргатиб ҳам кўйди. Ўзининг ногорасига ўйнашни хоҳламаганларни қатл қилди, қувғин остига олди. Инсонлар феълидаги машъум ожизлик, ҳасад, кўролмаслик иллатларидан усталик билан фойдаланиб, бир миллат ичида отани болага, акани укага душманга айлантирди. Шу тариқа ўзбек халқи ҳам ўзининг ўнлаб беқиёс фарзандларидан бевақт айрилиб қолди.

Биз бугун Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Усмон Носир номларини изтироб билан эслаймиз. Яқинда Ўзбекистон адибларининг бир гуруҳи билан учрашувда Ислом Каримов юқорида номлари зикр этилган сиймолар ҳақида

гапириб, улар нафақат адабиёт соҳасида, балки халқимиз озодлиги йўлида тўла маънода сиёсий кураш олиб борган изчил ва собитқадам, эрқарвар зотлар эканлигини таъкидладилар.

Шукрим, алал-оқибат тарих бизга ҳам терс қарамади. Ўша курашлар, тўкилган қонлар ва ниҳоят жасур ўғлонларимизнинг кейинги даврдаги саъй-ҳаракатлари бекорга кетмади. Ўзбек халқи истиқлолга эришиб, ўз мустақил давлатига эга бўла олди. Энди унинг ҳақиқий Мустақил Конституцияси, дахлсиз байроғи, тамғаю мадҳияси бор. Тилимиз камситилиш ботқоғидан чиқиб Давлат мақомини олди. Жаҳон афкор оммаси, қатор мамлакатлар мустақил республикамизни яқдиллик билан эътироф этдилар, Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо бўлди. Ниҳоят, халқимизнинг минг йиллик қадриятлари тикланмоқда, номлари ҳатто тилга олиниши мумкин бўлмаган зотларнинг шон-шавкатлари қайтиб келмоқда, дин оламининг муқаддас каломлари баралла жарангламоқда.

Буларнинг барчаси ғоят қутлуғ саодатдир. Биз қадимий орзуларимизга эришмоқ учун оғир йўлларни босиб ўтдик, дедик. Бироқ яқин ўтмишимизга назар ташлаганимизда ҳам, афсуски, чигал муаммоларга, зиддиятли манзараларга дуч келамиз. Бу муаммоларни эса ниҳоятда донолик, узоқни кўра билишлик билан ечиш керак бўлур эди. Президентимиз: **“Биз яқин ўтмишимизни тафтиш қилмасдан халқимизни парокандаликдан сақлаб қола олдик”**, деганлари билан минг мартаба ҳақлидирлар. Президент ўз фикрларини давом этдириб, **“Мен ўтмишда кимнинг кимга ёмонлик қилганини кўзгаб ҳозирги яхши муносабатларни бузишга қаршиман”**,— дедилар. Бу чиндан ҳам оқилона сиёсатдир. Албатта, рўй берган хатоликлар, гуноҳу куфرياتлар биз учун сабоқ бўлмоғи шарт. Бироқ, энг муҳими, олға кетаётган озод Ўзбекистонимиз кўрган-кечирганларида фойдали жиҳатларнигина қабул қилиб олиб, гинахонлик ва маломатбозликка ўралашиб қолмасдан, тараққиётнинг катта йўлига чиқиб олмоқда. Хуллас, мана шундай масъулиятли довондан туриб, халқимизнинг кўпдан-кўп донгдор вакилларига, уларнинг фаолиятларига назар ташлай бошладик. Чунончи, Шароф Рашидовнинг Ўзбекистон учун неча ўн йиллар мобайнида қилган хизматлари муносиб равишда баҳоланди ва бу баҳо элу юрт томонидан мамнуният билан кутиб олинди.

Ўтганларнинг барчаси ҳам давр фарзандлари эдилар, лекин уларнинг халқ олдидаги хизматлари ҳам унутилмасдир.

Биз яқин ўтмишда яшаб ўтган алломаларимиз, адибларимиз ижодидаги муваққат губорларни ювиб ташлаб, ёмби олтинларимизнинг асл жамолига тўйиб-тўйиб боқишимиз, уларни келажак авлодлар ҳукмига, муҳими, Вақт ҳукмига авайлаб узатмоғимиз шарт. Аслида, ҳар қандай тарихий шахсга баҳо бериш, аввало, унга қайси нуқтадан туриб, қандай мақсадда ёндошишга боғлиқ. Ахир Амир Темур ва Бобур сингари зотларнинг номлари уларга махсус “кўзойнак” орқали қараш оқибатида қатағон этилмаганмиди?! Адабиёт ҳукмрон мафкуранинг хизматига мажбуран бўйсундирилган даврларга баҳо берганда ҳам ўша шарт-шароитларни ҳисобга олиш жоиздир.

Албатта, бирор ижодкор бирор тузумни ёхуд бирор фирқани мутгасил мақтайвергани ёки қоралайвергани билан истеъдоди юксалиб қолмайди. Истеъдод, энг аввало, табиат эҳсоли, Оллоҳ тухфасидир. Шу маънода Яратганнинг ўзи Фафур Фуломдан марҳаматини сира-сира аямаган эди. Фафур Фулом чиндан ҳам улуғ заковат эгаси эди. Бунинг исботи шоирнинг жўшқин ва доно шеърляти, бунинг исботи — Фафур Фуломнинг туғма тафаккур соҳиби эканлиги, бунинг исботи — ёзувчи Фафур Фуломнинг ҳеч бир адибниқига ўхшамайдиган чинакам миллий халқчил прозаси — насрий асарларидир. Замоннинг назари нечоғлик синчков ва ёвуз бўлмасин, Фафур Фулом деярли ҳар бир шеърда ўзбек халқининг манфаатию обрўсини ўртага қўйиб гапирар эди. У зот халқлар ўртасидаги беғараз дўстликни куйлаганда ҳам, мен ўзбек шоириман, ўз халқимнинг тилиман, деган ўтли иқрорига содиқ қолди. Шоирнинг фахру гурури халқнинг миллий ифтихори билан чамбарчас боғланиб кетган эди. “Шараф қўлёмаси” шеърдан бир парчани эслайлик:

Қадим ўзбек халқисан,
Асл одам авлоди,
Миср эҳромларидан
Тарихинг қарироқдир.
Хоразмнинг ҳар гиштида
Боболарнинг ижоди
Англо-саксонлардан
Анча юқорироқдир.
Бизда логорифманинг
Мушкул муаммолари
Қўлдаги бармоқлардай
Оддий қилинганда ҳал,

Олий ирқ даъвогари
Черчилнинг боболари
Ҳатто санай олмасди
Ўн бармоқни мукаммал.
Биз эккан пахталардан
Ер юзида бор киши
Уятини ёпганда
Устма-уст, қават-қават,
Ҳозирги жанобларнинг
Маърифат ва дониши
Пахта — дарахт кўзисин
Жуни деб билган фақат.

Гарчанд шеърнинг иккинчи ярми бошқа ўзанга қараб кетган бўлса-да, шоирнинг кимларга қандай ишоралар қилаётгани шундоққина сезилиб турибди. Чорасиз шоир миллатига қалқон бўлгиси келади. Ўзбекистоннинг шаънига ҳануз катта-кичик тошлар отилиб турибди. Улар эндиликда нафақат шонли ўтмишимиз, балки мустақилликка эришган бугунги кунимизни ҳам кўролмаётдилар. Одам боласи бунчалар очофат, бунчалар ичи қора бўлмаса! Президентимиз Ислоҳ Каримов айтганларидек, энди ортга қайтиш йўқ, орқадаги кўприкларни аллақачон ёқиб юборганмиз.

Президентимизнинг ўтли нидосини ҳар соат, ҳар дақиқада қўллаб-қувватлаш ҳар биримизнинг ватанпарварлик бурчимиздир. Кўприкнинг нарёғидан эса, энг яхши анъаналарнигина олиб ўтдик, холос. Миллат гурури тўла шаклланидиган пайтлар келди. Кўриниб турибдики, барча ижодкорларнинг вазифалари гишт сингари бир хил қолипларга солинган шароитда қалам эгалари ўзларининг қалб сўзларини, орзую армонларини баён қилишлари сира ҳам осон кечмаган, ҳатто мумкин бўлмаган эди.

Шу ўринда айтиш керакки, ниҳоятда болажон инсон Фафур Гулом кичкинтойларга атаб талай ибратли шеърлар ёзиб қолдирди.

Асрлар мобайнида ижод аҳли турли ҳукмрон доираларнинг таъсирию тазйиқидан қутулолган эмас. Бу тазйиқу таъсир асарларнинг мазмунида гоҳо дунёвий, гоҳо хурофий тарзда зоҳир бўлар эди. Баъзи шоирлар эса, бу ғалваларнинг барчасидан бешиб, фақат ёр жамолию табиат манзараларини куйлаб ўтганлар. Жаҳон адабиётидан бунга кўплаб мисоллар келтирса бўлади. Бироқ, дунёда шундай табаррук мавзулар ҳам борки, уларни ҳеч бир тузум, ҳеч бир сиёсат дафъа-

тан қатағон қилолган эмас, бундай мавзулар кимнинг лафзидан чиқмасин, тарихда сира ҳам салбий маъно касб этган эмаслар. Булар Ватан, дўстлик ва биродарлик, тинчлик ва мурувват каби мавзулардир. Айни шу маънода Фафур Фуломни Ватан, тинчлик ҳамда меҳру мурувватнинг оташин куйчиси деб аташ мумкин. Шоирнинг биргина “Сен етим эмассан” шеърини эсланг. Аслида халқимизнинг ўзи ҳақиқий мурувватлик халқдир, халқимизнинг ўзи меҳру саховатда яктодир, юртимиз бебаҳодир.

Ҳамма ўрганганимдан яхлит хулоса:
Ўз юртим ерида унган ҳар майса
Бегона юрларнинг гулидан афзал.

Шоир миллий ғурурини халқ фазилатларини куйлаш вочитасида кўпроқ намоиш этди.

Шундоқ юртда, халқнинг асл шоирида ҳам юқоридагидек фазилатлар жамулжам бўлмоғи, албатта, табиий. Айни вақтда Фафур Фулом “бир оғиз ширин сўз нондек арзанда”-лигини бошидан кечирган, етимликнинг барча ғурбатларини кўриб, ҳис этиб улғайган зот эдилар. Зеро, армонли одамнинг дил изҳори ҳам доимо самимий, кўз ёшлари ҳам булоқ сувидек тозаю покиза, меҳру муруввати ҳам юрак қонидек қайноқ бўлади.

Фафур Фулом ижодининг яна бир хусусиятини таъкидлаб ўтмоқчиман. У қайси мавзуга қўл урмасин, катта миқёсларда фикр юритарди, руҳий поёни чексиз эди, бачкана, чучмал ҳис-ғуйғуларни ҳеч қачон яқинига йўлатмасди. Бу фазилат, бу маҳорат, бу донолик шоирнинг худо берган табиятига хосдир; иккинчидан, ул зот чуқур билим эгаси, қамрови жаҳоншумул мутафаккир эдилар. Учинчи, ва балки Фафур Фулом истеъдодининг юксак парвозига толмас қанот берган зўр куч, қадим Шарқ шеърятининг муборак нафасидир. Бунини шоирнинг ўзи таржимаи ҳолида ҳам катта қониқиш билан эътироф этган эди. Саъдий ва Ҳофиз, Навоий ва Бедил девонларини бир умр қўлдан қўймаган, ўтмиш даҳларининг минглаб байтларини ёд билган шоирнинг ўзи ҳам уларга ҳамоҳанг бўладиган ўлмас сатрлар яратиб кетди.

Фафур Фулом ижоди ҳақида сўз юритганда адибнинг насрий асарлари тўғрисида гапирмасдан бўлмайди. Фафур Фулом насрини мен ҳақиқий миллий наср деб биламан. Фикримизча, ҳар қандай халқчил асар миллий бўла олмайди, ҳар қандай миллий асар эса доимо халқчилдир. “Шум бола”,

“Негай”, “Ёдгор”, “Менинг ўғригина болам” каби қиссаю ҳангомаларни ҳеч иккиланмасдан адабиётимизнинг дурдоналари деб атаса бўлади. Ҳикоянависликнинг гоаят табиий йўсуни, тил ифодасининг беқиёс халқчиллиги, тенги йўқ ажойиб ҳажвиёт Фафур Фулом насрига хос бўлган энг муҳим фазилатлардир. Дарвоқе, сатира ва ҳажвиёт ҳақида гап кетганда Фафур Фуломни бу соҳаларнинг энг нодир устаси дейиш мумкин. Кейинги пайтларда эркинликни ошкора суистеъмол қилаётган лўттибозлар, олғирлар, ифвогарлар, маҳаллийчи айирмачилар болалаб кетдилар. Улар Фафур Фуломнинг шафқатсиз сатира қамчисини интизорлик билан кутиб турганга ўхшайдилар...

Ажаб ҳол: гоҳо ёзувчининг кичик бир ҳажвиясини ўқиб ҳам муаллифнинг дунёқараши, эътиқодини адашмай аниқлаб олса бўлади. Ҳалоллик, тўғрилиқ, инсоф, диёнат оёқости бўлган шароитларда Фафур Фулом сукут сақлаган эмас. У киши, ҳатто, кутубхоналарда ўтмиш қўлёзмалари варақларини йиртиб қочганларнинг ҳам бошлаб таъзирини бергандилар. Масалан, Фафур аканинг китоб йиртар ҳақидаги фельетонини эсланг. Фафур Фулом ўзи мансуб бўлган жаҳон адабиётидан жуда ҳам яхши хабардор эди, таржимонлик ишининг нечоғлик беқадрлигини билсалар ҳам бу меҳнатнинг савобини четлаб ўтмаганлар. Шекспир фожеаларини она тилимизга маҳорат билан таржима қилган шоир ҳаётининг сўнгги йилларида буюк Дантенинг “Илоҳий комедия”-сини ўзбекчага ўгиришни орзу этгандилар. Фафур Фулом, шубҳасиз, улкан олим ҳам эди. У зот Ўзбекистон Фанлар академияси ташкил этилганида, биринчилардан бўлиб академикликка сайландилар. Фафур Фулом Шарқ адабиёти ва фалсафаси тарихини теран идрок этар, Навоий, Жомий, Машраб, Муқимий каби мумтоз зотлар ҳақида чуқур тадқиқотлар олиб борганди. Албатта, алломанинг айрим мақолаларида давр мафқурасининг шабадаларига дуч келамиз. Лекин Фафур Фулом илмининг асосий мағзи тафаккур хазинамизнинг мулки бўлиб қолди, бу хазина ҳанузгача адабиётшунослар учун мўътабар манбадир.

Ҳозир биз Марказий Осиё деб атаётган минтақа халқлари Фафур Фуломни айниқса ардоқлар, туркий забон қардошларимиз шоирни бошларига кўтарар эдилар. Қайси бир йили Абдулла Тўқай тўйи муносабати билан Қозон шаҳрига борганимда татар ипташларимиз Фафур аканинг у юртга келганларида соф татар тилида ажойиб маъруза қилганини зўр

мамнуният билан эслагандилар. Фафур Фулом шунингдек, форс-тожик тилини ҳам пухта биларди.

Асримизнинг деярли барча етакчи ижодкорлари Фафур Фулом билан дўст ва камарбаста эдилар. Булар — Пабло Неруда, Файз Аҳмад Файз, Самад Вургун, Мирзо Турсунзода, Собит Муқон, Берди Кербобоев, Константин Симонов ва бошқалардир. Баъзан ўйлаб қоламан. Агар, фалон йилларда яшагансан, тирик юргансан деб юқоридаги сиймоларни ҳам бирваракайига рад қила бошласак, умуман, адабиётга ҳожат қолармикан? Таққос, албатта, нисбий бўлади, лекин кўпчилигимиз ўша йилларни кўрдик-ку. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом, “тавбанинг эшиги ҳамиша очиқ”, деганлар.

Фафур Фулом доимо халқ орасида яшади, ўзбекнинг еттидан етмиш яшаригача Фафур акага чексиз ҳурмат билан қарарди. У кишини юракдан севарди. Дунёнинг томир уришини сезгирлик билан илғай оладиган адибимиз кўплаб публицистик мақолалар яратди. Бугун Истиклолимизни Фафур Фулом нечоғлик ифтихор билан, нечоғлик зўр кўтаринкилик билан мадҳ этиши мумкинлигини тасаввур қилса бўлади.

Эҳтиёж ҳамда вазият одамларни бир-бирига яқинлаштиради. Собиқ империяни қўмсаётган овозлар ўқтин-ўқтин эшитилиб турган айни шу пайтларда давлатимиз мустақиллигини кўз қорачиғидек авайлаб сақлаш, бу йўлда ҳамжиҳат бўлиш бизга сув билан ҳаводек зарурдир. Ушбу муқаддас бурчни Президентимиз ҳам бизга қайта-қайта таъкидлаб турибдилар. **Ҳаёт муаммоларини ойдинлаштиришда, рақибларимизга жавоб беришда адабиётнинг аҳамияти жуда катта.** Демочиманки, устоз Фафур Фуломнинг мислсиз ғайрати, фаоллиги айниқса шу кунларда биз учун ибрат бўлмоғи керак. Бунинг учун ҳам аҳиллик лозим. Бунинг учун ҳам ягона Ватан, ягона миллат тушунчаси зарурлигини замон талаб қилаётир. Бир-иккита шахснинг дийдори аллергия кўзғайди, деб қозон-товоқни бўлак қилиб олиш тўғри бўлармикан! Қариялар давраларга фотиҳа берганларида, жамоага хотиржамлик қаторида кўпинча, кенг феъл, кетмас давлат тилайдилар. Ана шуларни биз абадий шиорлар десак бўлади. Модимики, Ватан ҳамда миллат манфаатлари бизни ҳар қачонгидан ҳам кўра мустаҳкамроқ жипслаштириши керак экан, биз кўпроқ келажакни кўзлаб, ёш авлодларга ибрат бўлмоқни ўйлаб асарлар ёзишимиз, шунга қараб иш тутмоқлигимиз лозим. Унутилмас устозларимизнинг руҳлари ҳам биздан шуларни сўраб турибди, деб ўйлайман. Биз Фафур Фу-

ломнинг номини кимлардандир ҳимоя қилмоқчи эмасмиз. Биз Фафур Фулом шаънига сохта мақтовлар ёғдириш ниятидан ҳам йироқмиз. Зотан, Фафур Фулом буларнинг барчасидан баланд туради. Ҳа, Фафур Фулом ўз замонасининг фарзанди эди. У зот замоннинг барча олий нишонларию унвонларига ўз буюк истеъдоди ва меҳнати туфайли эришганди. Шоир бир шеърида: “Кремль саройида минбардаги ўзбекман”, — деганида бор миллий гапни ёзган. Вақт кўрсатдики, ҳақиқий ижодкорнинг ўрнини, хотирасини турли минбарлардангина эмас, халқ қалбидан ахтармоқ керак экан. Зеро, ҳар қандайин софдил ижодкор ўз халқига албатта бахту саодат, тинчлигу хотиржамлик тилайди. Халқимизнинг турфа фазилатлари, унинг меҳнатсеварлиги, тантилиги, бағри кенглиги, Ўзбекистон гулзорларининг таровати улуғ шоиримизга туганмас илҳом, юксак сурур бахш этди, турли зилзилаю офатлар, йўқотишлар эса уни беҳад изтиробга солди. Биз ана шу жиҳатларни ҳеч қачон эсдан чиқармаслигимиз керак. Фафур Фулом ўзбек халқининг миллий ўз шоири эди ва шундай бўлиб қолди.

1993 йил.

ОНА ЯНГЛИФ ЯГОНА

Агар бизда кўп асрлик анъаналаримиз, яъни маънавият, мафкура соҳасида буюк тажрибаларимиз мавжуд бўлмаганида, уларни балким ўйлаб топардик. Афсуски, Темурийлар давридан кейин XVI асрда давлатимиз парчаланиб, бошқаларга қул бўлганимиздан сўнг асрий таомилларимизни ҳам унутдик ёхуд унутишга мажбур бўлдик. Давлатни бошқариш ишидаги беқиёс сиёсий маданият ҳамда маънавиятни кадрлаш борасида Темур давридан ҳам, Бобур давридан ҳам ниҳоятда ибратли мерос қолган. Тўғри, у даврларда диний мафкура расман давлат сиёсатини белгилаган. Қолаверса, орадан неча асрлар ўтиб, ватандошларимиз руҳияти катта ўзгаришларга юз тутди. Демак, биз бугун фақатгина боболар мазорига ёпишиб ётмасдан, XX аср тараққиёти, техникаси ва ҳоказоларни ҳисобга олмоғимиз шарт. Худди шу маънода Ўзбекистон замонавий давлат, яъни республика деб эълон қилинди, энди унинг ўз Конституцияси бор.

Президентимиз эълон қилган бир неча рисола ва мақолаларида нафақат иқтисодий, балким маънавий тараққиёт йўллари ҳам кўрсатиб берилган.

Биз ер юзидан ихота қилинган Оролда яшаётган Робинзон Крузолар эмасмиз. Атрофимизда тараққиёт йўлини биздан олдинроқ босиб ўтган давлатлар бор. Уларнинг тажрибасига таянмоғимиз лозим. Лекин Ўзбекистоннинг бетакрор жиҳатлари мавжуд. Масалан, ахлоқ, одоб, иймон, шахсга ҳурмат, ор-номус ва ҳоказо фазилатлар борки, уларни четлаб ўтиш сира ҳам мумкин эмас. Биргина мисол келтирай: уруш йилларида бева қолиб, сўнгра турмуш қурмаган аёл садоқати ҳақида бир вақтлар “Аёл” деган шеър ёзган эдим. Ана ўша шеърни овруполиклар ҳазм қилолмадилар. Уларнинг берган саволлари шундоқ бўлдики, нега энди у аёл қайта турмуш қурмади, у шу қадар жоҳилми ва ҳоказо. Кўряписизми, садоқатни ҳам турли минтақаларда турлича тушунишар экан. Мана шу ҳам мафкурага киради...

Ниманики, қай маконники бетаъма, мукофотлар кутмасдан, кимдир мажбур қилмаса ҳам ҳимоя эта бошласангиз, ана шу Ватандир.

Бундан анча йиллар муқаддам “Мен нечун севаман Ўзбекистонни” шеъримни ёзганман. Ватан ҳақидаги ошкора иқрорим ўша йиллардан бошланган бўлса ажаб эмас. Албатта, бутун дунё — менинг Ватаним, дея бақириб-чақириб юрган пайтларимиз ҳам кўп бўлди. Энди Ватаннинг она янглиғ ягоналигини болаларимизга бешиқдалигидаёқ азон қилиб айтишимиз шарт. Чунки, биз сингари тарқоқ миллатни муқаддас Ватан тушунчаси бирлаштирмаса, бошимиз қовушмай юраверишимиз мумкин?!

Шўро замони, деймиз. Тўғри, у пайтларда тўкинчилик ва ҳоказолар марказий шаҳарларда учраб турар эди. Ўша неъматлар қаёқдан пайдо бўлганини мен ҳанузгача тушунолмайман. Чамамда, деярли ҳамма нарса четдан сотиб олинган...

1993 йил.

БОБОКАЛОНИМИЗ АБАДИЯТИ

Улуғ бобомиз соҳибқирон Амир Темур ҳазратларининг қарийб бутун умри от устида ўтган, десак лоф бўлмас. У зот бепоён давлатини яхлит сақлаш мақсадида, жаҳоннинг гоҳ у томонига, гоҳ бу томонига сафар қилиб турганлар. Бироқ, ҳориб-толиб бўлса-да ўз Ватанига, яъни юртимизга қайтиб келган ва уни ободу сарофроз этган. Фикримизни бадий

ташбеҳга ўраб айтадиган бўлсак, Соҳибқироннинг кейинги сафари ниҳоятда чўзилиб кетди. Чамаси, бир ярим аср мобайнида Темурнинг номи қатағон этилди, яъни у зот Ватанига киролмай юрди. Чунки, унинг мулкини ўзгалар эгаллаб олишган, халқини эса қарам ва муте қилган эдилар.

Ниҳоят, Оллоҳ насиб этган саодатли бир кунда, Ватанимиз мустақилликка эришгач, халқимизнинг орзуси-ю ҳамда Темурнинг ўзи сингари жасур Юртбошимизнинг мардонворлиги туфайли жаҳонгир ўз элига қайтиб келди. Энди бобокалонимиз ўзининг азамат тулпори билан Ватан тупроғида абадий қўним топғусидир. Тошкенту Самарқандда ул зоту шарифнинг ҳайкаллари қад тикламоқда.

Бироқ, у зот кимнингдир ўрнини тортиб олаётган эмас, балки, ўзининг қонуний жойини эгаллаётгир. Темур бобоимизнинг руҳи миллатимизни янада ҳамжиҳатликка чорлаши шубҳасиздир.

Ҳазрат Темур буюк давлатга асос солган эди, тарих тақозоси билан у давлат парчаланди. Даврлар ўтиб биз тағин она ўзбек диёримиз ҳудудида буюк давлат тузишга киришдик. Ушбу эзгу ишда ҳам буюк салтанат соҳибининг тажрибалари албатта асқотади. Энг муҳими, Ватанимиз тарихида яна бир ҳақиқат бор бўй-басти билан қайтадан қарор топмоқда. Токи, Истиқлолимиз абадий экан, Темур бобомизнинг руҳлари ҳам халқимиз билан абадий бирга бўлажак.

1993 йил.

БИЗ МУСТАҚИЛЛИК МАЙДОНИДА ОНА САЙЁРАМИЗ РАМЗИНИ БОШИМИЗГА КЎТАРДИК!

— Абдулла ака! Ватанимизни буюк саодат кучиб, миллий мустақилликка эришган куннинг икки йиллиги билан бизни саноқли кунлар ажратиб турибди. Шу дамда ўтган фурсат ичида ўз ижобатини топган улуғвор ишлар, воқеаларни сарҳисоб қилиб, келажак истиқбол ҳақида кўнглингиздан қандай ўй-фикрлар кечмоқда?

— Ҳар ҳолда, мен шоир одамман, шу боис саволингизга образлироқ қилиб жавоб берсам айб бўлмас, яъни ёш гўдак икки йил ичида нечоғлик улғайгани фақат қўл-оёғи қанчалик ўсганлиги билан эмас, унинг бус-бутун вужуди нечоғлик камол топганлигига қараб айтилади. Кўз тегмасин, мустақил Ўзбекистонимиз ой сайин эмас, ҳатто куну соат са-

йин ҳар жиҳатдан улғайиб бораётир. Бунга бутун жаҳон аҳли, дўсту душман барчаси гувоҳ. Иқтисодиётдаги қийинчиликлар ёлғиз бизнинг давлатимизда рўй бераётган эмас. Собиқ Иттифоқдан қолган машаққатларни ҳамда тетапоя йилларнинг муаммоларини қўни-қўшни мамлакатлар ҳам бошидан кечираётир. Бироқ ўзгаларга қиёс қилиб қараганимизда юртимиздаги афзалликлардан кўз юммаслик керак. Ўтган икки йил мобайнида аҳолини ижтимоий жиҳатдан ҳимоялаш, турмушини яхшилашда қатор тадбирлар белгиланиб, амалга оширилди. Ҳозирги қийинчиликларга қарамасдан республикамиз зиёлиларига, ижодкорларига муттасил меҳрибонлик кўрсатилиб келинмоқда. Бу ўринда мен ҳукуматимизнинг ўнлаб қарору тадбирларини эслатиб ўтишим мумкин. Айниқса, ёшларга эътибор ҳар томонлама кучли. Аёнки, ёш истеъдодлар миллатимиз келажагидир. Биргина ёш ижодкорларга бўлаётган муносабатни эслайлик. Уларни уй-жой билан таъминлаш, асарларини чоп этиш, кўргазмаларини намойиш қилиш, жамғармаларини тузиш — қилинган ишларнинг бир қисми холос. Қолганларни ҳам унутишган эмас. Яқиндагина ижодкорларнинг қалам ҳақлари бир неча баробар оширилди. Буларнинг барчаси учун раҳмат деймиз.

Шу йиллардаги энг муҳим ютуғимиз шуки, мамлакатимизда ижтимоий-сиёсий барқарорлик, миллатлараро тотувлик асраб қолинди. Эси бор одам қўшнисининг ҳовлисидан чиққан ёнгиндан хурсанд бўлмайди. Биз минг таассуф билан Кавказ ва бошқа жойлардаги можароларни кузатиб туриб, ўзимиздаги осойишталик учун шукрона айтамыз. Қўшнинг тинч, сен тинч деганларидек Президентимиз Ислон Каримов бутун минтақамиздаги тинчлик ва барқарорлик учун жаҳон минбарларидан туриб жон куйдириши бежиз эмас.

Мамлакатимизда рўй бераётган яна бир муҳим жиҳатни эслатиб ўтмоқчиман. Бу — республикамизда ижтимоий адолат учун олиб борилаётган изчил курашдир ва у шоён тақсинга сазовордир. Президентимизнинг инсон ҳар қандай қийинчиликка чидаши мумкин, аммо у ҳақсизлик, адолатсизликка чидай олмайди, деган сўзлари ҳеч бир муболағасиз айтиш лозимки ғоят ноёб ҳулосадир. Ушбу йўриқ ҳаёти-мизда ўз ижобатини топаётганлигидан мамнунмиз.

Ватанимиз мустақил давлат сифатида жаҳонга юз тутиб, эътиборли ташқи сиёсат олиб бораётганлиги Истиқлол йилларининг катта ютуқларидан биридир. Фикрингизни жам-

лаб эслаб кўринг, жаҳон билан алоқамиз ўзилган бирор кун бўлдим: бир қарасангиз неча-неча давлатлардан ишбилармонлар ташриф буюради, бир қарасангиз йирик сиёсат арбоблари. Мамлакатимиз раҳбарияти ҳам дунё билан алоқаларимизни мустақамлашда бемисл куч-ғайрат кўрсатмоқда. Уйда хотиржам ўтирган одам бу саъй-ҳаракатларнинг қанчалик мушкуллигини даъфатан ҳис этмаслиги мумкин. Қарши ёки Самарқанддаги бирор маъракага бориб келган одам йўл азобидан бир ҳафта ўзига келолмай ётади, ахир...

— Истиқлол бизга, энг аввало, маънавий мулкимизни, тариху аждодларимиз хотирасини қайтариб берди. Сиз, Шўролар даврида таъқиқу тазйиқларга қарамасдан Ўзбекистонимизнинг буюк ўтмишини, улуғларимиз номини шеърга солган шоир сифатида бугунги кундаги миллий уйғониш, қадриятларни ўз ўрнида қарор топтириш жараёни ҳақида нималар дея оласиз?

— Одам боласининг ҳар бир ортда қолган қадами тарихдир. Шу маънода минг йил аввалги кечмишимиз билан бир кун муқаддам кўрган-кечирганимиз тарих тарозусида бир хил мақомда туради. Қамровнинг кенглиги буюкликнинг белгисидир. Биз бугунги кунда узоқ ўтмишимиздаги Темур бобомиздан тортиб кечаги кунимизда юз берган воқеаларни ҳам қайта баҳоламоқдамиз. Қадриятларимиз тикланмоқда. Боболаримиз меросини ўрганиб идрок қилмоқдамиз. Масалан, шу кунларда Нақшбанд ҳазратлари ва Улуғбек Мирзонинг маъракаларига катта тайёргарлик кўрилмоқда. Буларнинг барчаси, аввало, тарихий ҳақиқат учун зарур. Қолаверса, миллат ўз-ўзини танимоғи учун энг мунаввар кўзгу унинг тарихидир. Сир эмас, бизни жаҳон халқлари карвонининг охириги туяси, деб аташларига кўникиб қолган эдик. Тўғри, бундоқ эмаслигини элимизнинг кўпчилик фарзандлари дилдан пайқар эдилар, бироқ расмий мустамлакачилик сиёсати буни ошкора айтишга йўл қўймас эди. Масалан, Темур бобомизнинг номларини шеърларимизда “соҳибқирон”, “жаҳонгир” деган сўзлар билан ифода қилар эдик. Мана энди, мамлакатимиз пойтахтида Темур бобомизнинг ҳайкали қад кўтараяпти. Бу воқеалар қачондир, балки юз, балки икки юз йилдан сўнг юз берар, деб хаёл қилганмиз. Лекин худо шоҳид, кўзимиз тиригида бу саодатли кунлар келишини ҳеч бир ўйламагандик. Хитоб қилгим келади. Азиз ватандошларим, биз жаҳон тарихининг энг мухташам, энг унутилмас, энг адолатли воқеасига гувоҳ бўлдик! Очиғини айтиш ке-

рак, ҳар қандай юртбоши ҳам бундай ишларни уддалайвермайди. Жасур Президентимизга минг раҳмат! Барча ишларимиз у буюк зотнинг раҳномалигида амалга ошмоқда.

— Абдулла ака, Сиз ҳозир айтиб ўтган буюк бобомиз ҳайкалининг шаҳримизда ўрнатилиши яқинлашаётган байрамимизга энг улуғ совға бўлса керак...

— Албатта. Яқинда пойтахтимизда ўрнатилажак Темур бобо ҳайкали лойиҳасининг муҳокамаси бўлиб ўтди. Ҳоят истейдодли ҳайкалтарош укамизнинг асари нухасини кўрганда, очиғи, кўзларимдан ёш чиқиб кетди. Мен, уни ҳозир тасвишлаб ўтирмайман. Насиб этса Мустақиллик байрамимиз куни бобомиз сиймосига тўйиб-тўйиб боққайсиз. Бирламчи, парвардигору оламнинг инояти ила, иккиламчи, Темурнинг ўзи сингари жасур ва мард Юртбошимизнинг мардонаворлиги туфайли Соҳибқирон ўз элига қайтиб келди. Энди бобокалонимиз ўзининг азамат тулпори билан Ватан тупроғида мангу қўним топғусидир. Султонун салотин бўлган бу табаррук зот кимнингдир ўрнини тортиб олаётгани йўқ, билъакс ўзининг қонуний жойини эгаллаётир. Бобомизнинг бизга мудом мададкор руҳи халқимизни ҳамжиҳатликка чорлаши тайин. Балким, Ватан ҳақида баҳс кетганда Темур бобо ҳайкали пойида тиз чўкиб онг ичармиз.

Хулласки, хоҳ ўтмиш, хоҳ бутунга боғлиқ бўлмасин, ишларимиз бирон дақиқа бир жойда тўхтаб турган эмас. Мен сизга пойтахтимизда қад кўтарган яна бир қасрни эслатиб ўтай. У ҳам бўлса бош майдонимизга туташ жойда бунёд бўлган аввал “Наврўз” ҳозир эса “Туркистон” номи билан аталган муҳташам саройдир. Бу кошонада республика, Марказий Осиё ва халқаро анжуманлар, фестиваллар, байрамлар ўтказиш кўзда тутилмоқда. Шунингдек, Ўзбекистонда яшаётган турли миллатларнинг миллий-маданий тадбирларини ташкил этишда ҳам мазкур сарой алоҳида мавқега эга бўлади. Бир сўз билан айтганда, “Туркистон” кошонаси юртимиздаги тинчлик, тотувлик ва маданият, санъат, боринги, жамики эзгуликларни намойиш этгувчи табаррук маскан, мўътабар даргоҳ бўлажак.

— Шу ўринда Мустақиллик майдонида ўрнатилган она сайёрамиз бағридаги Ўзбекистонимиз харитаси узукка кўз кўйгандек мос тушганлигини алоҳида таъкидлаб, айни пайтда бу жой халқимиз ва хорижлик меҳмонларнинг зиёратгоҳига айланиб бораётганлигини ҳам айтиб ўтиш зарур. Бундай чуқур мазмунга эга бўлган рамзни бош майдонимизда ўрнатили-

шининг боиси нима-да? Шу хусусда ҳам ўқувчиларимизга ўз мулоҳазаларингизни баён қилсангиз.

— Ғоятда муҳим савол бердингиз. Маълумки, бу жойда ҳозиргача инсониятнинг бир қисмига бир муддат доҳийлик қилган зотнинг ҳайкали ўрнатилган эди. Тарих ҳамма нарсани жой-жойига қўйди. Биз аллақандай доҳийни эмас, балки буткул инсониятнинг рамзини, барчамизнинг масканимиз бўлмиш Она сайёрамиз рамзини бошга кўтардик. Бу рамзнинг таркибида, яъни, Ер шари сийратида ҳаммамиз мавжудмиз. Қолаверса, ўзбек халқи жаҳон халқлари ичида обрўли ўринлардан бирини эгаллайди. Мен бошқа халқларни сира ҳам камситмайман. Яратганнинг ўзи чумолига ҳам насибасини берган. Бироқ, Ер шаридаги ўз ўрнини алоҳида уқтириб кўрсата билишга ҳар қандай халқнинг ҳам ҳадди сивавермайди. Минг қатла шукрим, жаҳон маданияти, адабиёти, фани, давлатчилигию ҳарбий санъати ва ҳоказоларнинг нуқтаи низомини белгиловчи зотлар бизнинг тупроқда туғилганлар. Ернинг думалоқлигини биринчи бўлиб айтган ва илк глобусни яратган Беруний ва Аҳмад Фарғоний боболаримизни эсланг. Ал-Хоразмий, Ибн Сино, Фаробий, Амур Темур, Алишер Навоий, Улуғбек, Бобур... ахир бу зотлар бутун инсониятнинг фаҳри-ку! Шу боис бош майдонимизда ярқираб турган олтин ранг Ер шари суратида Ўзбекистоннинг жилоланиб туриши мутлақо қонунийдир. Бу ғоят фаҳрли рамздир. Зўр мамнуният билан айтишим керакки, ушбу теран, фалсафий ғоянинг муаллифи Президентимиз Ислом Каримов бўладилар. Бу рамз ҳам байроғимиз, тугғомиз сингари табаррук ва даҳлсиздир.

— Абдулла ака, муқаддас байрамимиз арафасида Сизни орзу-ниятлар қарвони қай манзил томон бошламоқда?

— Сўхбатимиз бошидаёқ Истиқлол йилларимиздан хушнудлигимни айтган эдим. Байрамимизнинг илк йилида шу муқаддас майдонда иштирок этиб, бу ердаги тантаналарни қувончим ичимга сиғмай кузатганман. Ўйлайманки, кейинги ўтган бир йил ичида қотиб кетган дийдаларимиз тагин ҳам юмшаб, мустақиллик маъносини янада теранроқ англай бошладик. Орзу қиламан, неча-неча даврлар асоратда ётган халқимизнинг фарзандлари озодлик неъматининг қадрига етиб, шукроналик билан улуғ базм тузгайлар! Истиқлол байрамимиз бизнинг миллий байрамимиздир! Ҳамжиҳатлик ва бирдамлик унинг бош шiori бўлишига ишонаман.

1993 йил.

ҚАЛБЛАРИНГИЗНИ ЭЗГУЛИК НУРИ МУНАВВАР ЭТСИН

Одамнинг ишонгиси келмайди баъзан. Бундан кўп эмас, тўрт-беш йил аввал биз учун, хориждаги ватандошларимиз учун қўл етмас орзу бўлган воқеаларнинг шоҳидимиз. Бир пайтлар Турону Туркистон номи билан дунёга машҳур бўлган юрт салкам бир асрлик жимжитлик давридан сўнг яна Марказий Осиё номи остида мустақил мамлакатлар минтақаси сифатида жаҳонга юз бурмоқда.

Бу қадим юрт башариятга кўҳна тарих шодасида маржон бўлгудек не-не зотларни тухфа этмаган дейсиз. Ҳозир ҳам шу сахий замин бағрида камол топган ва топаётган истеъдодларнинг ҳад-ҳисоби йўқ. Биз Ватанимизнинг фахри бўлган ана шундай зиёлилар, халқимизнинг асл фарзандлари билан мунтазам учрашиб туришга аҳд қилдик. Ўзбекистон халқ шоири ҳожи Абдулла Ориф ўғли биринчи меҳмонимиз бўлдилар.

— Абдулла ака, суҳбатимиз руқнини “Истиқлол — менинг тақдиримда” деб қўйдик. Ўйлаймизки, мустақиллик учун курашчиларнинг энг олдинги сафида турган сиздек ижодкорнинг кўнглида айтишга арзигулик гаплар кўп бўлса керак?

— Ҳа, истиқлол ҳақида ҳар қанча тўлиб-тошиб гапирсак кам. Истиқлол, аввало Оллоҳнинг бандаларига инъом этган энг буюк неъматидир. Яқинда “Имом ал-Бухорий ҳаёти ва даври” халқаро илмий анжумани бўлиб ўтган муборак Самарқанддан қайтдим. Ўзбекистон Фанлар Академиясининг катта бир анжумани бўлиб ўтган, ўзим таълим олган олтин бешик — Тошкент Давлат дорилфунунида бўлдим (ҳозир ЎЗМУ).

Бизга ўхшаган шоирлар кўп. Бироқ, ҳар кимнинг ўз айтар гапи бўлади. Мамлакатимизда ўтказилаётган бундай маданий-илмий анжуманлар, тадбирлар ҳеч шубҳасиз истиқлол шарофатидир. Эслатиб ўтай, Имом ал-Бухорийга бағишланган анжуманда жаҳоннинг юздан ортиқ мамлакатидан келган шайхлару алломаларни, зиёратчиларни кўриб нафақат шоир, ҳожи, балки оддий бир фуқаро сифатида кўзимдан тирқираб ёш келди. Қарангки, шундоқ зотларнинг номларини биздан бекитишган. Хусусан, Темур бобомизни эсланг. Буюк жаҳонгирни маломат қилишса-да, бу ҳам етмагандек, у зотнинг табиий салоҳиятини ҳам эътироф этмасликка уриниб келишган. Бунда бирорта халқ ёхуд миллатнинг сира айби йўқ. Мен Данте, Пушкинни қанчалик бошимга кўтарсам, бошқа дину миллат вакиллари ҳам ал-Бухорий, Навоийнинг ҳурматини шундай жойига қўйиб келганлар. Яратганга минг мартаба

шукр бўлсинки, биз иккита улуг воқеанинг тирик шоҳиди бўлдик. Биринчиси, албатта, Ўзбекистон ниҳоят мустақил бўлганлигидир. Иккинчи муҳим воқеа — бобомиз ҳазрат Амир Темур ҳайкалини пойтахтнинг марказий хиёбонларидан бирида қад ростлаши бўлди. Ёзган байтларимнинг умри қанчалик узун, қисқадир — билмайман ва лекин мана шу воқеаларга гувоҳ бўлганим учун ҳам ўзимни тарихий шахс деб ҳисоблайман. Ўйлайманки, барча ватандошларимиз ҳам шундоқ фикрда бўлсалар керак.

— **Бир шеърингизда: “Энди сен чорласанг, токи танда жон, Лаббай деяжакман Ватан — онажон”, дегансиз. Сизнингча, аини ўша кун келмадими?**

— Ҳеч шубҳасиз. Бугун ҳаммамиз бир ёқадан бош чиқариб, шу юрт, эл тақдири учун қайғуришимиз керак. Оламда ҳеч бир воқеа-ҳодиса бесабаб содир бўлмайди. Содир бўлганларини ҳам халқ кўпинча Оллоҳнинг иродаси, пайғамбар мадади, ҳазрати Хизр номлари билан боғлашади. Ва тўғри айтишади. Ушбу мантиқ эса ҳеч шубҳасиз мавжуддир. Лекин юқорида биз айтиб ўтган иродаю хоҳишларни бажо қилгувчи зотлар доимо туғилавермас экан. Камтарин ҳаётий йўлимда кўпгина раҳбарлар билан учрашишимга тўғри келди. Ўрни келди, бир ҳақиқатни юртдошларимга эслатиб ўтайин. Шукрлар бўлсинким, халқимизнинг пешонасига зўр пешво битди. У зот ўзимизнинг Ислом Каримовдир. Илоё, Ўзбекистон халқлари улар қайси дин, миллатга мансуб бўлмасин, тузлуғини унутмасинлар. Тунлари хотиржам уйқуга кетганларида, уларнинг тинчлигини кимдир бедор кўриқлаб турганлигини билсинлар.

— **Абдулла ака, биламиз, фурсати зиқ одамсиз. Айтингчи, бизнинг газетамизни ҳам ўқишга вақт топасизми?**

— Бўлмасам-чи. Куни кеча обуна ҳам бўлдим. Лекин шу газетани ўқимасам, куним кемтик бўлади. “Туркистон”имиз ўзининг саъй-ҳаракати билан халқ ўртасида хурмат қозонди. Ўйлайманки, ушбу мақом бундан буён ҳам пастга тушмайди. Бир ижодкор сифатида мен ҳам газета саҳифалари орқали имконим даражасида халқимизга хизмат қилишга тайёрман. Газета ижодий жамоасига “Қалбларингизни эзгулик нури мунаввар этсин”, деб тилак билдираман.

Ҳазил гап эмас бу номинг “Туркистон”

Гапим рост, эмасдир ривоят, чистон.

Биз фахр этурмиз абадул-абад,

“Туркистон” ҳамиша соҳиби иймон.

1993 йил.

ЮЛДУЗЛАР МУЛКИНИНГ ХАЗИНАДОРИ

Яратганга беҳад шукроналар бўлсинки, халқимизнинг пешонасига не-не даҳо инсонларни битибди. Илму фан дейсизми, саркардаликм и ёхуд адабиётми, барча-барча соҳаларда ҳар бирининг номи бутун халқлар тарихини безай оладиган зотлар мавжуд: Беруний, ибн Сино, Амир Темур, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Ана шу бетимсол шоданинг энг йирик гавҳар доналаридан бири, шубҳасиз, Мирзо Улуғбекдир. 40 йил подшоҳлик қилган бу алломанинг томирида Соҳибқирон Темур қони жўш уриб турар эди. Ҳа, дунёда бесабаб ҳеч бир нарса содир бўлмайди. Темур бобомизнинг қонида буюкликнинг мавж ургани эса аниқдир.

Темурхон наслидин Султон Улуғбек
Ки олам кўрмади Султон анингдек.

Бу байт Навоий ҳазратларининг Улуғбек таърифидаги назмларидан. “Зижи Курагоний” Улуғбек мактабининг энг нодир меваси бўлиб, у ўша даврлардаёқ жаҳонга доврўқ солганди. Шарқдаги ижобий воқеа ва ҳодисалардан кўпинча кўз юмадиганлар ҳам юлдузшунос бобомизнинг хизматларини эътироф этишга мажбур эдилар. Голландияда яратилган бир суратда тарихда яшаб ўтган энг улуғ астрономлар тасвирланган. Давра ўртасида осмон ёриткичлари маъбудаси УРАНИЯ турибди. Маъбуданинг шундоққина ўнг ёнида Мирзо Улуғбекнинг сиймолари тасвирланган. Самарқанддаги Улуғбек расадхонаси кишилик жамияти эришиши мумкин бўлган мўъжизалардандир. Ўрис космонавтларидан бири расадхонани кўргач, “Аслида фазога парвоз мана шу расадхонадан бошланган экан”, — дейди. Афсуски, фалакка нарвон қўйган халқнинг бирор фарзандига космонавтлики раво кўрмадилар. Ҳай, майли, ҳар ким ўз ўчоғининг кулини ўзи тортади, деб қўя қоламиз. Шарқда, айниқса, илми нужум ғоят шарафли, эътиборли илмлардан бири ҳисобланган. Ахир, она заминда яшаб туриб осмоннинг нурли гулшанларини сайр этишдан ортиқроқ саодат борми?

Мирзо Улуғбек мингдан зиёд ёриткичнинг ҳолатларини белгилаган. Мен, албатта астрономиянинг нозик ҳисоб-китобларидан йироқман. Бироқ, юлдузшунос бобомизнинг чиқарган хулосалари ҳозирги замон астрономияси қайдларига ғоятда яқин эканки, мана шу мисолнинг ўзиёқ Улуғбек ҳамда

у зотнинг мактаби вакиллари нечоғлик заковатли эканликларини тасдиқлаб турибди.

Буюк бобомиз бундан 600 йил муқаддам Наврўзи оламнинг иккинчи куни дунёга келган эканлар. Султоннинг қай йўсинда оламдан ўтганлигини эса одамзот ҳар лаҳзада кўзда ёш билан хотирлайди. Падаркуш фарзанднинг жойи дўзахнинг қоқ ўртасидадир!

Дўстлар, кўкда юлдузлар эмас
У Улуғбек кўзидаги ёш.

Алломанинг 600 йиллигини мамлакатимиз халқлари, қолаверса, бутун жаҳон жамоатчилиги холис ният ила нишонламоқда. Юртбошимизнинг ташаббуси билан 1994 йил — Мирзо Улуғбек йили деб эълон қилиниши, Президентимизнинг қадриятларимизга бўлган яна бир чексиз ифодасидир.

Гап шундаки, Қашқадарёнинг Китоб шаҳрида жуғрофий ўрнига кўра дунёда бешидан бир ҳисобланадиган халқаро астрономик Кенглик нуқтаси жойлашган. У Улуғбек номи билан аталади. Алломанинг ота-боболари асли шу жойлардан. Ажиб тасодиф. Балки бу тасодиф ҳам эмасдир...

1994 йил.

ЮГУРИК ДАВРОНДИР АСЛИ БУ ДАВРОН

— Абдулла ака, биламиз, инсон гўзаллик ошуфтаси. Айниқса, шоир зоти завқ ва сурур туйғусисиз яшаёлмайди. Адашмасам, йигирма йиллар бурун “Денгизга” сарлавҳали шеърингизда: “Қайда шеър? Қайда сир? Қайда синоат? Қайда Мажнун учун Дашти Карбало?” деб ёзган эдингиз. Сиз — етмишинчи йиллардаёқ олий инсоний туйғулар камёблигидан бонг урган шоир, жамиятнинг бугунги маънавий ҳолатидан не ҳислар туймоқдасиз?

— “Денгизга” шеъри мислсиз қудрат қошида ҳайратга чўмган инсон туйғуларининг ифодасидир. Сиз, таъбир жоиз бўлса, ундаги энг илгакли сатрларни пайқаб олибсиз.

Табиат — тенгсиз мўъжизалар манбаи. Оламдаги бор жонзот унинг қонунлари билан ҳаракат қилади. Бинобарин, инсон ҳам. Аммо, биз бошдан кечирган кечаги замонда ғалати-ғалати назариялар, ғоялар бўлар эди. Улар гоҳида одамни табиатга қарши руҳда тарбиялар, гўё унинг отамерос,

онамерос туйғуларини сўндирмоққа қасд этар эди. Хуллас, ўша шеър ёзилган йилларда дунёни фақат ақл-идрок маҳсули деб тушуниш, уни аниқ баҳолаш анча кучайган эди. Шу боис, ортиқча ҳис-туйғуларга берилиш кўпам хосиятли бўлавермасди. Мен “Биринчи муҳаббатим” номли шеъримдаги бир сатр — “Мен кимга суянгайман, биринчи муҳаббатим”, деган сўзлар учун оғир маломатга қолганман. Эсласам, ҳалигача кулгим келади. Собиқ партиянинг маҳаллий арбоблари мени ўртага олиб, партияга суян, давлатга суян, йўқ нарсага суяниб нима қиласан, деб маслаҳат берган. Кўрдингизми, ундайлар учун муҳаббат, севги, меҳру вафо деган нарсалар йўқ, мавҳум нарсалар! Улар ақлига сиққан нарсанигина тўғри ва ҳақ деб билади ва фақат шунга ишонади. Лекин, тасаввур этинг, инсон бир нарсани ҳис қилмаса, бирор мўъжизадан ҳайратланмаса, табиат гўзалликларига боқиб, хаёлга чўммаса, унинг ҳаётида нима маъно қолади? Асосий мақсади дунёни билиш, унинг сир-асрорини тушуниб етиш, олам гўзаллигидан ҳайратга ботган инсон амалда бор билимдан жудо бўлмайдами? Ҳа, маънавиятсиз одам — бениҳоя ғариб! Сиз эслатган сатрлар замирида ана шу нарсалар назарда тутилган эди.

Бугун 70-йиллардагидан фарқли ўлароқ, бутунлай бошқа вазиятда, бошқа тузумда яшайпмиз. Ватанимиз мустақилликка юз буриб, эркин, демократик давлат яратиш йўлини тутди. Бундай жамият шахснинг ички интилиши, унинг эркин ва мустақил тафаккури, эътиқоди асосида ривожланади. Тўғри, эркин бозор иқтисодиёти, эркин муносабатлар бирпасда ҳамма нарсани юзага чиқариб қўяди. Яхшию ёмон, поку нопок, тўғрию ўғри — барчаси дастлаб аралаш-қуралаш бўлиб кетгандек туюлади. Бироқ, ижтимоий ҳаётнинг бу қарама-қарши қутблари ҳеч қачон бир бутун бўлиб кетмайди. Улар танланади, сараланади ва охир-оқибат тўғри ўзанга бурилади.

Бугун одамларда беҳуда бир ваҳима бордек туюлади менга. Ҳамма соҳада бозорий муносабатлар юз кўрсатаётгани, ҳар борада олди-берди тамойилининг кучаяётгани кўпчиликка муқаддас орзу-хаёлларнинг завол топиши бўлиб кўринмоқда. Нимага? Шунинг учунки, эски мафкура 74 йил давомида биздан дунёнинг асл табиатини яшириб келган. Шу боис, бозорий муносабатлар, рақобатлар дунёсига биз ҳозирча кўниколганимиз йўқ. Дунё — азал-абад улкан бозор ҳисобланади.

— Шу ҳақда бир шеърингиз ҳам бор, чамамда...

— Ҳа, у бир тўртлик:

Бозорга ўхшайди асли бу дунё,
Бозорга ўхшайди бунда ҳам маъни.
Иккиси ичра ҳам кўрмадим асло.
Молим ёмон, деган бирор кимсани.

Барибир, ҳатто собиқ тузум даврида ҳам одамларда бозор ҳисси, рақобат ҳисси бўлган.

— **Лекин уларга салбий маъно берилган...**

— Ҳамма гап шунда-да! Одамларда мулкка эгалик ҳисси, тадбиркорлик ҳисси ҳеч қачон ўлган эмас. Лекин биз уларга бошқача назар билан қарар эдик, уларни худди одамийликка зид нарсалар тарзида шарҳлар эдик. Аслида эгалик ҳисси, ҳар қандай мусобақада пешқадам, илғор бўлиш туйғуси — инсон табиатида мавжуд азалий эҳтиёж. То одамзот бор экан, бу ҳис-туйғулар ҳам барҳаёт яшайверади. Шу боис, бугун халқнинг маънавий ҳолати ҳақида ўйлар эканман, мен ундан кўп қайғуга тушмайман. Халқ ҳамма замонларда ҳам ҳақ йўлдан юриб келган, бундан кейин ҳам шундай бўлади! Тўғри, кўпчилик сармоянинг кетидан қувмоқда. Кўпчилик тирикчилик ташвишида! Бу ҳолат, иншооллоҳ, фаровон кунларга олиб келди. Ўшанда, шубҳасиз, юксак маънавиятга эҳтиёж сезилади.

— **Тараққиётнинг авж ва суст, камол ва завол паллалари бўлади, шекилли. Ғалати муаммо: инсоният мислсиз кашфиётлар қилиб, саноқсиз фикр ва ахборот олиш воситаларига эга бўлгани сари маънан ғариблашмоқда! Гоҳо дунёнинг энг нуфузли газеталарини саралаб ўқийдиган олимдан кўра дала бошида кетмон кўтариб юрган деҳқоннинг кўнгли тозароқ, маънавияти бойроқдек туюлади, кишига. Ё тараққиёт одами ғариблаштириб қўядими?**

— Албатта, инсониятни илм-фан тараққиётидан бир зумга чалғитиб, бўлди, етар, мусиқа тингла, шеър ўқи, ором ол, деб бўлмайди. Бунинг имкони йўқ. Инсон умри унинг ихтиёридан ташқарида кечади. У — мисоли камондан узилган ўқ! Уни бир муддат тўхтатиш, йўналишини ўзгартириш имкони бўлса эди!.. Ҳазрат Фузулий яхши айтган:

Ихтиёр ўлсайди, роҳат ихтиёр этмасмидим!

Саноатнинг мисли кўрилмаган даражада тез ривожланиб, шаҳарларнинг улканлашуви одамларнинг асабийлашувига,

маънавий экологиясига, халқ таъбири билан айтганда, майдалашувига сабаб бўлмоқда. Тасаввур қилинг, шаҳардаги саноксиз чироқлар шуъласи билан банд бўлиб, юлдузли мусаффо осмонни бир бор кузатмаган бола бу сирли манзара завқини қаердан билсин! Димоғи завод-фабрикаларнинг дудига кўниккан ўспирин алвон чаманзорлар гаштини қандай туйсин! Энди шундай тоифа одамларга шеър, мусиқа, умуман, санъат хусусида гапириб кўринг қани?! Бундай муаммо одамзотнинг бошида азалдан мавжуд. Табиийки, дала бошида, табиат оғушида юрган одам мудом гўзаллик билан ошно бўлади: мусаффо осмон, зангори кенгликлар, кўркам боғ-роғлар, сувнинг шилдираши, қалдирғочларнинг вижир-вижири — хуллас, бор мўъжизаси унинг қалбига энагалик қилади. Табиатнинг саховатини, офтоб мурувватини деҳқончалик қадрлайдиган, ҳар куни уларнинг равиш-рафто-рига қараб меҳнат қиладиган яна бир зот бормикан дунёда? Шу сабаб, деҳқон одамнинг завқи баланд бўлиши табиий. Унинг қалби тоза, туйғулари самимий. Энди, тараққиёт илмидан ортда қолмайин, деб елиб-югуриб юрган кишининг ҳам дарди кўп. У ўзи истамаган ҳолда, тараққиёт карвони билан баб-баравар кетиш илинжида асл бойлиги — қалб гўзаллигидан жудо бўлиб қолади. Бу — қисмат. Унинг чораси борми? Инсон маънавий гўзаллигини асраган ҳолда тараққиёт йўлидан бора оладими?

— **Балки маънавиятни асраб қолишнинг ўзи тараққиётдир? Ахир, инсоний комиллик — тараққиёт белгиси.**

— Шубҳасиз! Шунинг учун буюк инсонлар мудом маънавий тарбияни қанда қилмаганлар. Тарихда бунга мисоллар кўп. Одамнинг ақлини лол қолдирадиган кўпдан-кўп тенгламаларни кашф этган Эйнштейн, албатта, руҳий ташналикка дош беролмай скрипка чалган. Айтишларича, унинг бу борадаги маҳорати унча-мунча созанданикидан қолишмас экан. Ёхуд Ландау деган улуғ физик ажойиб шеърлар ёзган. Бу — Фарб алломаларининг фазилати. Шарқда-чи, Шарқда! Инсоний комиллик, маънавий етуклик — бу ерда энг асосий масала ҳисобланган. Ҳазрат Умар Хайёмни эслайлик. Ул зоти шариф ўзларини риёзиётчи, муҳандис, фалакиётчи, деб ҳисоблаган. Аммо, бўш вақтларида илмий рисоаларнинг ҳошиясига рубоий ёзиб кўяр экан. Тақдирнинг тақозосини кўрингки, буюк алломани энди асосан шоир сифатида биладилар. Ёхуд бу йил 600 йиллик таваллуд тўйини нишонлаётганимиз Мирзо Улуғбек бобомизни ёдга олайлик. У киши буюк мунажжим бўлиш билан бирга, улкан қалб

соҳиби ҳам эди. Илми шеър, илми мусиқийда ўзига хос таъби бўлган. Хуллас, инсон ўзининг қатъий яшаш дастурига эга бўлса, тараққиётнинг паст-баланд йўлларида ҳам қоқилмайди, одамийлик қиёфасини сақлаб қолади. Она-Ватанимизда мустақилликнинг илк кунлариданоқ маънавият масалаларига катта эътибор берилаётгани, Президентимиз Ислом Каримов бу ҳақда ҳар сафар ёниб-қуйиб гапираётганининг боиси ҳам шу — юртимиз фуқаролари аввало комил инсонлар бўлсин!

— Шеърларингизда инсон сўнгсиз зиддияти билан намоён бўлади. “Гаҳи сен баркамол бўлиб кўриндинг. Гаҳи бечора-ҳол бўлиб кўриндинг”, деган сатрларингиз бор. Биз юртимиздаги буюк ўзгаришлар самараси ўлароқ, инсон масаласига илоҳий қадриятлар нуқтаи назаридан ҳам қараш имкониятига мушарраф бўлдик. Бугун Сиз инсоннинг комиллик ва забунлик ҳолатларини қандай тасаввур этасиз?

— Афсуски, одамзот қандайдир инқилоблар туфайли бир юмалаб баркамол бўлиб қолавермайди. Инсон руҳиятидаги зиддиятлар, илоҳий пўртаналар ҳаммани ҳам ўйга толдиради. Дунё ҳали етуклик палласига тўлиқ қадам қўйгани йўқ. Одамлар ҳаётида баркамол фазилатлар билан бирга, қусур ва камчиликлар ҳам кўзга ташланиб турибди. Инсоният ҳали ўзини поклаб улгурмади. Покланиш йўли нима? У — ўзни англаш, Яратганни англашдир! Ана шу туйғу — англаш туйғуси билан тараққиёт йўлидан борилса, эҳтимол, одамзот муродига етади.

Бугун инсоний комиллик нимада кўринади? У, аввало, дунёдан тўла бохабар бўлиб, бутун инсониятга эъзозу эҳтиром билан қарашда, оламни ягона тараққиёт маҳсули, деб тушунишда кўринади. Забунлик-чи? Шуларнинг аксидир.

— Сиз замон шиддатини дил-дилдан ҳис этган шоирсиз. “Югурик даврондир асли бу даврон” деган маҳзун сатрингиз ёдимда. Умуман, шеърларингизда вақт, замон сезгиси кучли. Яна, шошқин умр ҳақидаги маънумаларингизнинг аксарияти йиғитлик пайтида ёзилган.

— Давроннинг югуриклигини нафақат ҳис этмоқ, балки тафаккур воситасида англамоқ, билмоқ ҳам керак. Шарқ шоирларининг аксарият байти даврон ва замон мавзуида эмасми? Умуман, умр шиддатидан ларзага тушиб, ўртаниб, фарёд чекмаган шоирни қандай тушуниш мумкин? Вақт сезгиси, қисқа умрни эзгу ва савоб ишларга сарф этиб яшаш ҳисси — ота-боболаримизга хос фазилат. Айниқса, уларда шукроналик, сабр-қаноат туйғуси юксак бўлган. Нафас ол-

санг ҳам, нафас чиқарсанг ҳам шукр қил, деган қадимий бир нақл бор. Демак, умрдан норизолик — хайрли эмас.

Дунёнинг югуриклигини, вақт ва замонни ортга қайтариб бўлмаслигини ҳис этган одамга турмушнинг кундалик ғалвалари ҳам, оламдаги бениҳоя улкан ҳодисалар ҳам арзимас бир нарса бўлиб туюлади. Таассуфлар бўлсинки, биз кўпинча ана шу арзимас нарсалар теварагида ўралашиб, энг олий ҳақиқатларнинг мағзини чақолмай қоламиз. Яшашдан мурод нима, умр нима учун берилган, инсонлик мақоми нимадан иборат — бу каби муаммолар ўт-олов йилларимизда кўпам эсга келавермайди. Фақат сўнгги сонияларда умр ўтди, во дариғ, деймиз, холос.

Шоирлар ва файласуфлар абадият ҳақида тинимсиз гапиради. Тўғри, абадият бутун инсониятнинг узундан-узоқ умрига тенг келадиган нисбий тушунча бўлиши мумкин. Аммо, ҳар бир зот табиат фарзанди эканини, бир кунмас-бир кун умрнинг интиҳоси келажagini унутмаслиги лозим. Фалсафа тарихида эпикуризм деган қараш бор. Унга кўра, инсон танасидан жон узилгандан сўнг руҳ ҳам барҳам топар экан. Албатта, бу ўта рационал, ўта моддийонча қараш. Лекин, инсон қисқагина умри мобайнида ҳам руҳиятидаги беҳисоб ҳис-туйғуларни қоғозга тушириб, лоақал юрагининг ярмини бўшата олса эди, башарият маънавият борасида анча юксалиб кетган бўлар эди.

— Биз яқин ва узоқ ўтмишимизга муносабатда бир оз суйистеъмолликка йўл қўймаймизми? Айниқса, собиқ Иттифоқ даврида сўнгсиз сиқув ва таъқибларга қарамасдан, анча-мунча хайрли ишлар ҳам қилингани, чамамда, озгина эътибордан четда қолаётганга ўхшайди...

— Гапингизда жон бор. Ахир, ҳар қандай даврда адолатсизлик билан бирга хўрланган адолат туйғуси бўлган-ку?! Бир мисол келтирай. Тошкент шаҳрининг қоқ марказида раҳматли Шароф Рашидов ташаббуси билан қад ростлаган муаззам кошона бор. Вақтида масковлик раҳбарлар бу саройни қуришга ҳеч бир ҳожат йўқ эди, деб бениҳоя безовта бўлишган. Унга кетган маблағ эвазига юзлаб маҳаллалар қуриш мумкин эди, дея маломатлар ёғдирилган. Ҳолбуки, Москва ёхуд Россиянинг бошқа бир шаҳрида шундай сарой қурилса, бу ишни улар “социализм ғалабасидан” нишона, деб таърифлаган бўларди. Хўш, собиқ СССР раҳбарлари ўзбекларга ғамхўр бўлгани учун маҳаллалар қуриш ҳақида гапирган, дейсизми? Асло ундай эмас! Бу гапнинг замирида ҳам империячилик найранг бор аслида?! Улар Ўзбекистон-

дек бир республика пойтахтида муҳташам кошона бунёд бўлишини ҳеч ҳазм қилолмаган. Ахир, бундай улугвор саройлар қанча кўпайса, халқнинг руҳи ҳам шунча сарбаланд бўлиб, юртдан, Ватандан фахрланиш туйғуси ортиб кетадида! Империяпарастлар шундай бўлишини истармиди дейсиз, мутлақо! Улар маҳаллий халқни тутқунликда сақлашдан бошқа нарсани ўйламас эди. Шундан хулоса чиқарсак бўладики, у замонда ҳам, оғир шароитга қарамасдан, анчамунча савобли ишлар қилинди, маълум қадриятлар яратилди. Демак, ҳар бир даврдан келажак авлод учун арзирли бир мерос қолади.

— Сиз Ўзбекистон Давлат Мадҳияси муаллифларидан бирисиз. Ҳар тонг уни тинглаб, кўнглингиздан қандай ҳис-туйғулар кечади?

— Давлатимиз Мадҳияси расман қабул қилингач, унинг сўзи менинг тасарруфимдан чиқиб кетди. Энди мен унинг ҳузурида оддий бир фуқароман, холос. Мамлакатимиз мустақилликка эришганига эндигина уч йил тўлаётганига қарамай, аллақачон ўз бўй-бастини дунёга кўз-кўз қила бошлагани, дунё ҳамжамияти эътиборини тортаётгани мени бениҳоя қувонтиради. Биз мустақил Ватанимизнинг давлат рамзларини, миллатимиз тимсолларини қадрлаш, кўз-кўз этишни ўрганишимиз зарур. Мен шу ўринда Италияда шоҳиди бўлганим бир ибратли воқеани айтиб берай. Камина машҳур “Илоҳий комедия” асарининг муаллифи буюк Данте юртида бўлганимда бир даврада ўтириб қолдим. Мезбонлар Италиядаги турли фирқа вакилларидан иборат эди. Улардан бири менга мурожаат қилиб бундай деди: “Муҳтарам меҳмон, мана, Сизнинг шарофатингиз билан биз — турли фирқа вакиллари бир дастурхондан овқат еб, бир стол атрофида гурунглашиб ўтирибмиз. Аслида биз сиёсий қарашларимиз нуқтаи назаридан бир-биримизга бутунлай қарама-қарши кишилармиз. Кўчада юрганимизда бир-биримизни кўрарга кўзимиз, отарга ўқимиз бўлмайди. Аммо, бутун Сиз — Данте таржимони шарафига бир дастурхон атрофига йиғилдик ва сиёсий низоларни унутиб, бир миллат фарзандларига айландик. Чунки, Данте — миллат тимсоли! Унга дахлдор ҳар қандай нарса бизни бирлаштиради. Биз Данте тимсолида Ватанимизни, миллатимизни кўрамыз ва бу тимсол мушкул вазиятларда бизни бирлаштиради, ақл-идрокка даъват этади!” Кўрдингизми, давлат ва миллат тимсолларининг аҳамияти қанчалик буюк!

— Бугунги ёшлар миллий қадриятларимиз руҳида тарбияланмоқда. Аммо, ғарбона маданиятнинг оқоваси баъзиларни йўлдан ҳам оздирапти. Дунё тараққиётидан узилмаган ҳолда халқнинг миллий қиёфасини сақлаб қолиш имконияти борми?

— Ёшларимизга ишонсак бўлади. Улар — бўлажак буюк давлат соҳибларидирлар. Агар айрим ёшларимиз миллий қадриятларимиздан беҳабар бўлса, бунинг учун биз — муаллим ва мураббийлар ҳам айбдоримиз.

Тунов куни ойнаижаҳонда савол-жавоб кечаси бўлди. Бошловчи бир ёш йигитдан “Амир Темур ким бўлган?” деб сўраб қолди. Ҳалиги йигитча бўлса, самимият билан: “Билмайман, мен у пайтда ёш бола эдим”, деб жавоб берди. Тўғрида, унга Амир Темур бобомиз ҳақида биров бир нарса демаган. У ҳам ростини айтди-қўйди.

Имоним комилки, Ғарбнинг оқова таъсири ёшларимизнинг асосий қисмини домига торта олмайди. Негаки, бизда бой миллий қадриятлар мавжуд, кучли тарбия бор, замонлар шиддатига дош берган ахлоқий тамойиллар устувор яшаб келяпти. Масаланинг яна бир томони шундаки, биз Робинзон Крузога ўхшаб, кимсасиз оролда танҳо яшолмаймиз ҳам. Ҳеч бўлмаганда, ёнимизда биронта Жумабой билан эчки ҳамроҳлик қилади-ку...

— Шоир — олий туйғулар соҳиби. Сизнинг шеърятта ўзгача шиддат билан кириб келганингиз ҳақида кўп ўқиб, кўп эшитганмиз. Қалбингизга шеър дарди билан ҳамдард ҳамнафас бўлган туйғулардан қайси бирлари ҳамон кўнглингизда мавжурмоқда, қайси бирлари йиллар синовига дош беролмади? Узингиз воз кечини истаган туйғулар ҳам бўлганми?

— Бундай гаплар юрак-бағримни ўртаб юборади... Мен инсонларга ишонган эдим, ҳануз ишонгим келади. Аммо, гоҳида ўйлаб қоламан...

— Абдулла ака, маърифат нимадан бошланади?

— Маърифат ўз-ўзини ва бошқаларни танишдан бошланади.

1994 йил.

МАДАНИЯТИМИЗНИНГ ЁРҚИН НАМОЯНДАСИ

Мамлакатимизда улуғ адиб Абдулла Қодирий таваллудининг 100 йиллиги нишонланмоқда. Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг Фармонига кўра “Мустақиллик” ордени билан биринчилардан бўлиб Аб-

дулла Қодирий мукофотланди. Биз ана шу хусусда Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов билан суҳбатлашдик.

— Аввало, ҳар бир давлатнинг энг юксак нишони бўлгани сингари, “Мустақиллик” Ўзбекистонимизнинг олиймақом орденидир. Инчунин, орденнинг номиеъ ҳамма гапни айтиб турибди. Шундай экан, бу энг юксак мукофот билан тақдирланадиганларнинг мақоми ҳам шунга яраша бўлиши лозим. Шу маънода, истиқлолимизнинг уч йиллик тўйи кунларида ушбу орденнинг маданият, умуман, мафкура соҳасининг буюк намояндаси бўлган Абдулла Қодирийдек улкан бир ёзувчимизга берилгани бежиз эмас. Бу — муҳим сиёсий воқеа. Чунки мустақиллик учун кураш кеча бошланган эмас. У — анча узоқ ва мушкул йўл бўлиб, бу йўлда қанчадан-қанча қурбонлар бериб келганмиз.

Асримизнинг бошларида Ўзбекистон ҳудудида кўпдан-кўп мафкуравий, маданий кўтарилишлар юзага келди. Буларнинг ҳаммасининг ғоялари бир жойда, битта нуқтада туташади. Шу ўринда Номоз ботир, Мунавварқори ёхуд йирик аллома Маҳмудхўжа Беҳбудий, қолаверса, тарихда “жадидчилар” дея ном олган маърифатчиларни санашимиз мумкин. Уларнинг олға сурган бош ғояси, албатта, миллат равнақи ила боғлиқ эди. Яъни, миллатнинг озодлиги, мустақиллиги, миллий давлатчиликни равнақ топтириш ва шунга кўра мустабид тузумга қарши бош кўтариш, бу йўлда халқнинг маданияти ва маърифатини юксалтириш эди. 20—30-йилларда адабиёт, мафкура майдонига Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат каби улуғ сиймолар чиққанларки, бу зотлар “миллатчи” деган тамға остида йўқ қилинган. Ана шу оловли оқимнинг орасида Абдулла Қодирий сиймоси ёрқинлиги билан ажралиб туради. Шундай инсонлар, афсуслар бўлсинки, мустақиллик йўлида қурбон бўлиб кетди...

Халқимиз уларнинг муборак номларини унутган эмас ва унутмайди ҳам. Юртбошимиз ҳар бир нутқида мана шу фидойи боболаримиз ҳақида гапириб келади. Бугун уларнинг орзу-армонлари юзага чиқди. Истиқлолдан баҳраманд авлодлар, албатта, бу йўлда ўзларини фидо қилган инсонларнинг хотирасини эслаши лозим. Шу боис, биринчи “Мустақиллик” орденининг Абдулла Қодирийга берилишини — юқорида номлари санаб ўтилган боболаримиз, озодлик йўлида қурбон бўлган жами аждодларимизни ҳам хотирлаш, уларга халқимиз ва давлатимизнинг жуда катта эҳтироми деб биламан.

— Абдулла ака, бир шеърингиздаги “Осон бўлган эмас Абдуллаларга” деган сатр беихтиёр ёдга тушади...

— Бир вақтлар шундай ярим мутойибали шеър ёзгандим. Лекин ўзимни шонли адашларим сафига қўя олмайман. Қолаверса, гап исмда ҳам эмас. Аммо, Абдулла Авлоний, Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор — бу боболаримизнинг тақдири ҳақиқатан ҳам осон кечмаган ва бизга ҳам осон бўлмаган. Нега? Қодирийлар даврида миллий истиқлол ғояси, орзу сифатида ўртага ташланган эди. Аждодларимиз бошларини гаровга қўйиб бўлса-да, ўзларини шу ғоя ташвиқотига бағишладилар. Бугунга келиб мустақиллик воқеликка айланди. Шундай экан, улар ташвиқот йўлида ҳаракат қилган бўлсалар, энди биз амалий ҳаракат қилишимиз керак. Яъни, мустақилликни ички ва ташқи ҳужумлардан асраб қолишимиз ва янада мустаҳкамлашимиз зарур. Ватан, халқ манфаатлари бирлашган жойда ҳамжиҳатлик кўрсатишимиз лозим. Кўриб турибсизки, бизнинг авлод зиммасидаги вазифа ҳам энгил эмас.

Афсуслар бўлсинки, Абдулла Қодирийдек йирик ёзувчи ва миллатпарвар инсон элик ёшга ҳам кирмай, ёш кетди. Ундан бир-биридан гўзал учта роману ўтқир ҳажвиялар қолди. Мен хаёл қиламанки, агар унинг умрига зомин бўлмаганларида, Абдулла Қодирий Робиндранат Тагор сингари Шарқнинг сермахсул ижодкори бўлар эди ва миллатни юксакликка кўтариш учун ҳали яна қанча ҳисса қўшарди. Абдулла Қодирийга минг раҳмат, деймиз. Қодирийдек зотларни ардоқлаш миллатнинг уйғоқлигидан, юксак маданиятга эришганидан, ўзлигини таниганидан, қисқаси, тараққиёт йўлига кирганидан дарак беради. Қодирий истеъдодини, билимини, ҳаракатини халқига бағишлади. У тарихий роман ёзаман, деб узлатга чекиниб ётмади, ҳаётга фаол аралашиб яшади, ижод қилди. Ўйлайманки, Абдулла Қодирий ХХ асрнинг йирик ижодкори ва унга берилган “Мустақиллик” ордени адабиётимизнинг, адиблар, маърифат аҳлининг халққа қилган хизмати учун билдирилган миннатдорликдир.

1994 йил.

УСТОЗ САБОҚЛАРИ

Ҳар қандай ижодкорга баҳо берилаётганда, энг аввало, унинг асарлари назарда тутилади. Шу маънода Абдулла Қодирий қолдирган мерос китобхонлар ҳамда вақт синовидан тўла-тўқис ўтди. Иккинчидан, Абдулла Қодирий илгари сурган истиқлол ғоялари ҳаётда ўз амалий ечимларини топди.

Буюк адиб ва фидойи инсон Қодирий домлага “Мустақиллик” орденининг берилиши ҳақиқатнинг тўла қарор топганлигини билдиради. Албатта, биз боболаримиз хизматларини юксак қадрлаймиз ва улар билан фахрланамиз. Лекин кароматимиз шу билан чекланиб қолмаслиги керак.

Чинор соясидан бахраманд бўлиб,
Турфа хил эртақлар тўқимоқ осон.
Ўзинг ҳам эртанинг ташвишин қилиб,
Қайгадир бир ниҳол экдингми, Инсон.

Мустақиллигимизни мустаҳкамлашдек шарафли вазифа бизнинг чекимизга тушиб турибди. Бунинг учун ҳеч шубҳасиз ҳамжиҳатлик даркор. Бу йўлда, аввало, зиёлилар ўрнак бўлмоғи керак.

Олтовлон ола бўлса, оғзидагин олдираб,
Тўртовлон тугал бўлса, унмагани ундираб,

дейди халқимиз. Қодирий бобомизнинг даъватлари ҳам шу эмасмиди. Оққан дарёлар ҳамиша оққанидек, адабиётимиз ўзанлари қуриб қолгани йўқ. Ҳар қандай шароитда ҳам қалам тебратиб, халққа елкадош бўлиб келаётган ижодкорлар оз эмас. Уларга кўрсатилаётган эътибор қанча катта бўлса, талаб ҳам шунча катталигини сезиб, билиб турибмиз. Биз энди Қодирий сингари адибларимиз меросига таянган ҳолда ўз қобигимиздан чиқиб жаҳонга йўл олишимиз керак. Абдулла Қодирийнинг сабоқлари ниҳоятда ранг-баранг. Айниқса, миллийлик, ўзлик борасида у зотнинг мактаби бетакрордир.

Абдулҳамид Чўлпон: “Ўзбек онаси яқин ўртада иккинчи Абдулла Қодирийни туғмаса керак”, деб бежиз айтмаган эди. Албатта, айнан шундай зот қайта туғилмаслиги мумкин, бироқ Қодирий бобомизнинг руҳлари бизга мададкор бўлмай!

1994 йил.

ВАТАН ОЛДИДАГИ БУРЧ

Халқ кимни сайламасин, агар у депутатлик мақомига эриша олса, елкасига жуда катта масъулият юки тушажак. Шундоқлигича ҳам, дейлик, қалам аҳлига ҳар куни қанча-

дан-қанча одамлар маслаҳат сўраб мурожаат қиладилар. Депутатга эса бундай масъул ишлар кўпроқ рўбарў келади. Улар муаммоларини ечиш ҳазилакам юмуш эмас. Бу биринчидан. Иккинчи ва асосий масала — мамлакат фаровонлиги йўлида халқ ва давлат манфаатларини ўйлаб, кенг қамров билан иш юритиш, парламентда собитқадамлик ҳамда фаоллик кўрсатиш ҳар бир депутатнинг муқаддас бурчи бўлмоғи керак.

Маълумки, Президент атрофида жипслашган яқдил ноиблар салмоқли кучга айланиши, халқ орасида катта обрўга эришиши мумкин. Қилинадиган ишлар эса жуда ҳам ранг-баранг. Мустақиллигимиз туфайли эришган ютуқларимизни ҳимоя қилиш, уларни мустақамлаш энг зарурий вазифадир, деб биламан. Бу ишларни адо этмоқ учун фақат бетаъма фидойилик керакдир. Яъни, депутатлик нишонини ялтиратиб тақиб юриш билан бирор иш бита қолмайди.

Шу ўринда мен ўзим мансуб бўлган зиёли биродарларимиз ҳақида икки оғиз сўз айтмоқчиман. Маълумки, Истиқлол ғояларини дастлаб зиёлларимиз кўтариб чиққандилар. Уларнинг кўпчилиги бу йўлда жонларини ҳам фидо қилдилар. Шукрим, охир-оқибатда мустақилликка ҳам эришдик. Ўша фидойи боболарнинг давомчилари бўлмиш бизлар — ўша даражада юксакликда турибмизми? Майда-чуйда гинахонликлар билан ўралашиб қолмаяпмизми? Энг буюк саодатимиз — мустақилликни баъзан навбатдаги шиорга айлантириб қўймаётимизми?

Биз-ку ҳозирги тарихий муҳитдан розимиз. Бироқ, муҳит биздан розимикан? Оталаримиз эккан чинор соясида салқинлаб ётган арзанда болаларга ўхшаб қолмаяпмизми? Зарур бўлганда умумиш учун бармоғимиздан бир томчи қон беришга тайёрмизми?

Бирор чорасиз кимсанинг қошида ўз бойлигимизни кўз-кўз қилиб, фақат сийму зарни меҳробга айлантирмаётимизми? Баъзиларга бу хитоблар, албатта, ёқмайди. Лекин, начора, бундоқ муаммоларни мен эмас, неча асрлар муқаддам яшаб ўтган боболаримиз ҳам қўйганлар?!

Йўқсилни камситиш, маломат қилиш ғоят оғир гуноҳдир. Шу маънода биз қалбимизга бутун бир халқни — унинг йўғию-бори билан бирга жойлаштира олишимиз керак. Бу эса ижодкорнинг бевосита бурчига киради. Агар у депутат бўлса, такрор айтаман, масъулияти тагин ҳам ошади.

Дунёда ажиб бир ҳикмат мавжуддир,
Агар бўлмай десанг, бахтингдан жудо,
Агар яшай десанг хушнуд бир умр,
Ватанинг тинч бўлсин, Ватан, аввало.
Дунёда ажиб бир ҳикмат мавжуддир,
Агар бўлмай десанг Ватандан жудо,
Муносиб бўла бил, унга бир умр,
Ватанга жонингни қилолгин фидо.

1994 йил.

МУДРОҚ ҒУРУРЛАРНИ УЙҒОТГАН СИЙМО

Ҳазрат Соҳибқирон Амир Темурнинг бу галги муборак таваллуд кунлари келгуси йили нафақат Ўзбекистон, балки дунё миқёсида тантана қилинажак қутлуғ тўйларига қизгин тайёргарлик авж олган паллага тўғри келди. Маълумки, республика Вазирлар Маҳкамаси 1994 йил декабрида қабул қилган Амир Темур таваллудининг 660 йиллигини нишонлаш ҳақидаги қарорига биноан мамлакатимиз бўйлаб ушбу муборак санага ҳозирлик борасида улкан тадбирлар белгиланди ва амалга оширилмоқда. Амир Темур таваллуди куни арафасида унинг ҳаёти, тарихда тутган ўрни хусусида Ўзбекистон халқ шоири, республика Олий Мажлиси депутати Абдулла ОРИПОВ билан суҳбатлашдик.

— Мамлакатимиз Президенти Ислом Каримов Олий Мажлиснинг биринчи сессиясидаги маърузасида бошқа кўпгина соҳалар қатори маънавият масаласига ҳам жуда катта эътибор қаратди. Зотан, маънавиятимиз илдизлари — ўтмиш кадриятларимизга муносабат, уларни қайтадан халқ назарига, жаҳон аҳли назарига етказиш ҳаммамизнинг бурчимиздир. Маънавиятимизнинг энг теран илдизларидан, ўқтомирларидан бири, албатта, Амир Темур сиймосидир. Мен ҳозиргача ҳам бир гапни ҳазм қилолмайманки, шунча йиллар мобайнида Темурдек улкан сиймони, жуда катта хазинани биздан яшириб келишга қандай ҳаддилари сиққан экан? Ахир, Амир Темур сиймоси Помир ёхуд Ҳимолай тоғидай, ёхуд осмондаги ойдай ва ё масалан, Тинч океанидай кўз ўнгимизда турган ҳодиса-ку! Яъни, Темур сиймоси — инсоният тарихида бизгача бўлган, биздан кейин ҳам бўладиган катта бир жаҳоншумул факт. Темурни кимдир яхши кўриши ёки кимдир ёқтирмаслиги мумкин. Аммо, ҳеч ким ҳеч

қачон бу фактни инкор этолмайди. Бу сиймо олдидан кўз юмиб ўтиб кетиш мумкин эмас.

Таассуфки, худди ана шундай буюк ҳодиса — Темур сиймоси биздан яқин вақтгача бекитиб келинган. Қолаверса, Темур фаолияти билан боғлиқ тарихий ва адабий манбаларни яхши билган, эски китобларни чуқур ўрганган — Ойбек, Ғафур Фулом, Абдулла Қодирий каби зотларнинг Темур ҳақида билганларини ёзиб қолдиролмаганликлари буюк армон бўлиб туюлади. Темур ҳақидаги ёзма манбаларни ўрганиб борсангиз, шўро мафкураси фақат бизгагина Соҳибқирон номини ман қилиб кўйгани маълум бўлади. Ҳолбуки, жаҳон афкор оммаси, маърифатли олам Шарқ маънавиятини, жумладан, Темур сиймосини ҳам ўрганишдан, у ҳақда асарлар яратишдан ҳеч қачон тўхтамаган. Яқинда инглиз темуршунос олимаси Хильда Хукҳэмнинг “Соҳибқирон” номли китоби рус тилида нашр этилди. Бу китобнинг муҳим аҳамиятларидан бири шундаки, буюк Британия энциклопедиясининг Темурга бағишланган боби ана шу асар асосида яратилган.

— Юқорида таъкидлаганингиздек, Амир Темур сиймоси мамлакатимизга Истиқлол билан изма-из кириб келди. Амир Темур ва Истиқлол — ана шу икки юксак тушунча ўртасидаги боғлиқликларни нималарда кўрасиз?

— Аввало, бугунги Ўзбекистонимиз иқтисодиёти ва сиёсатида кенг қамровли ҳамда умидбахш ўзгаришлар рўй бераётгани сингари Темур салтанати даврида шаҳарларнинг барпо бўлиши, илм-фан, маданиятнинг юксалиши, умуман, инсоният маънавий, маданий, сиёсий географияси мутлақо ўзгарган. Бошқача шаклга, жараёнга ўтган. Темурнинг шоён таҳсинга сазовор ишларидан бири шундаки, унинг ҳукмдорлиги даврида ўғри ва қароқчилар қаттиқ жазоланган, шунинг баробарида, ўғрилик содир этилган ҳудуднинг ҳокимидан катта миқдорда жарима ундирилган. Шу йўл билан салтанатда жиноятчиликдек иллатнинг томир отиб кетишига йўл қўйилмаган. Бу ҳол, бу ютуқ — ҳозирги кўпгина давлатларнинг ҳам орзуси. Бугун Ўзбекистонимизда уюшган жиноятчиликка қарши амалга оширилаётган муросасиз кураш ва унинг жаҳон давлатлари томонидан тан олинаётганини кўрганимизда бизни бу борада Темур бобомиз руҳи қўллаб тургандек туюлади.

“Темур тузуқлари”да тилга олинган, саркардалиқ фаолиятида ҳам бўртиб кўриниб турган жиҳатларидан яна бири унинг тинчликпарвар сиёсат тарафдори бўлганидир. Темур

тинч йўл билан, сулҳ ва келишув асосида иш битиши мумкин бўлган жойда қон тўкишни, қилич ишлатишни мутлақо қоралаган. Қолаверса, унинг халқаро сиёсатдаги ўрни ҳам, бу борадаги амалий фаолияти ҳам ибратли ҳамда ўзига хосдир.

— Абдулла ака, халқ орасида Амир Темур ҳаёти билан боғлиқ ривоятлар кўп...

— Дарҳақиқат, Темур фаолиятини ўрганиш жараёнида тарихий фактлар қатори турли-туман ривоятлар, афсоналарга дуч келамиз. Буюк шахслар ҳаёти ҳақида афсоналар туғилиши шубҳасиз. Биргина, Темурнинг Соҳибқирон деб аталиши хусусидаги ривоятни кўрайлик. Ўша давр мунажжимларининг ҳисоблашларича, ҳар 800 йилда юлдузлар туркуми муайян бир тартибда жойлашади, яъни улар кийик шаклига киради. Фалакиёт оламида юз берадиган ана шу ҳодиса кунда туғилганлар Соҳибқирон бўлар экан. 800 йилликнинг бирида Искандар Зулқарнайн, яна бирида пайғамбаримиз — Муҳаммад Алайҳиссалом, бошқасида эса Амир Темур ҳазратлари туғилган деган саноқни келтиришади. Бу борада маълум бир қонуният мавжудми-йўқми, бу хусусда бир гап айтиш мушкул. Агар тарихга холис боқсак, шу ўринда мунажжим боболаримиз ўзимизга яқин ва таниш шахсларни ушбу тизимга киритганига гувоҳ бўламиз. Табиийки, европаликлар ёхуд африкаликлар ҳам уларнинг ўрнида худди шундай йўл тутган бўлур эдилар. Гап шундаки, биз бундай ҳикоятларга буюк бир тимсол сифатида қарашимиз керак. Биз ўрганаётган шахсга ҳайратимизнинг ифодаси сифатида ёндошмоғимиз лозим, яна бир ривоятда айтилишича, Темур жангтоҳларда, мамлакатлардан мамлакатларга сафарлар чоғида минган жанговар тулпорининг номи “Кунўғлон” деб аталар экан. Бу сингари атамалар ва умуман, бундай ривоятлар қадимий халқ оғзаки ижоди билан ҳамоҳанглиги, романтикаси ва жозибаси билан бизга бирдек азиз ва қадрдон.

Албатта, Темурни идеаллаштирмаслик керак. Индаллосини айтганда, афсонаю ривоятларга қарамасдан, Темур тарихий шахс сифатида мавжуд ва унинг ҳаёти ҳамда фаолияти билан чамбарчас боғлиқ қадамжолар, осори-атиқалар жаҳон бўйлаб сочилиб кетган. Уларни тадқиқ ва таҳлил қилиш илм аҳли, қадимшунос, фольклоршунос ва тарихчиларимизга ҳавола. Темурнинг ўз даври одами эканига ҳеч шак-шубҳа йўқ. Аммо, унинг ҳаёт ва фаолиятига назар ташлаб, ўша давр техникаси, ўша давр одамлари муносабатлари, ахлоқий мезонлари, маданият даражаси ва ҳоказоларни

ҳисобга олиб қарасак, кўплаб мамлакатларни забт қилган Амир Темур ўз даврида ниҳоятда катта шахс бўлганини кўра-миз. Темурнинг ўзига хос жиҳатларидан бири шуки, у мамлакатларни босиб олиш, ишғол қилиш баробарида яратувчанлик ишлари, хусусан шаҳарсозлик билан шуғулланган. Унинг Тузукларида ҳам забт қилинган юртларда гуллар, дарахтлар экиб, обод қилиш тўғрисида ибратли йўл-йўриқ ва кўрсатмалар учрайди. Самарқанд ва Шаҳрисабз Темурнинг шаҳарсозлик борасида амалга оширган ишларининг мукамал самараси десак, лоф эмас. Шунингдек, Темур қаерни забт қилмасин, динидан, миллатидан қатъи назар ўша мамлакат маҳаллий усталарини масжид, мадраса, сарой ва бошқа турли иморатлар қуришга жалб этган. Айтайлик, Кавказда ҳозиргача Барлосариқ деган ариқ бор. Темур ўша ерни забт этганида ариқ қазишга фармон берган ва уни ўзи мансуб туркий уруғ номи билан атаган. Ҳолбуки, юртни ишғол қилган музаффар саркарда бундай ишга бош-қош бўлмаслиги ҳам мумкин эди. Демокчиманки, Амир Темур ўзи қилаётган эзгу ишларнинг яшаб қолишига ишонган, яхшиликнинг абадийлигига иймон келтирган.

— Республикамиз бўйлаб Соҳибқирон номини абадийлаштириш ишлари кўтаринки руҳда давом этмоқда. Ана шу хусусда фикр билдирсангиз.

— Бизга эски мафкурадан ташвишлантирадиган бир мерос қолган эди. Бу — мавсумийлик. Масалан, кўчат экиш ойлиги ўтказилади. Ҳамма бир ой мобайнида кўчат экади ва шу билан тамом! Кўчат кўкардимми йўқми, бировнинг иши бўлмас эди. Бу каби ҳоллар илгари учраб тургувчи эди. Темур бобомиз билан боғлиқ залворли ишлар мавсумий бўлиб қолмаслигига қатъий ишонаман. Ишончимнинг сабаби нимада? Чунки, бу ишнинг тепасида Президент Ислом Қаримов турибди. Юртбошимиз Бухорий, Термизий, Нақшбанд, Яссавий сингари табаррук боболаримизнинг обрўларини қандай кўтарган бўлсалар, бу бобомизнинг обрў-эътиборини юксалтиришни ҳам ана шундай давлат сиёсатига айлантирдилар. Умуман, Ўзбекистонда маънавият давлат сиёсатига айланди. Шундай экан, давлатимизнинг шавкатли боболаримизга, қадриятларимизга юксак муносабат билдирган сиёсатини амалга оширишимиз керак. Бу барчамизнинг виждон ишимиз. Темур фаолиятини ўрганиш, унинг номини абадийлаштириш мунтазам ва изчил давом этадиган жараён бўлмоғи зарур.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, бизни Темур бобомиз руҳи кўллаб турибди деймизу, бу гапларга сохта ёндошмас-

лигимиз керак. Бунинг ҳаммаси — аниқ ва бор гап. Яъни, Темур бизнинг мудроқ гуруримизни уйғотди. Шунинг ўзига бобомизнинг руҳи бизни қўллагани эмасми? Юрт Соҳибқирон сиймосини мамлакатимизга, халқимизга қайтариш учун Темурнинг ўзидек катта жасоратга эга зотга муштоқ эди. Ана шундай зот Президентимиз Амир Темурни миллий қаҳрамонимиз, тарихимиз бунёдкори, энг буюк жаҳоншумул сиймолардан бири сифатида халқимизга қайтаришдек савобли ишнинг бошида турибди. Мустақиллик нима берди, дейилган саволга, у бизга бир қатор тарихий воқеалар қатори бобомиз Амир Темурни ҳам қайтиб берди дейшимиз жоиздир. Бу энг ўқтам, дадил, мардона ва тўғри жавобдир.

1995 йил.

ЙЎЛИМИЗДАН ЧАЛҒИМАЙМИЗ

Инсоният тарихида ҳар бир халқ ўзига хос жиҳатлари, ўз орзу-армонлари билан яшаб келган. Халқ ҳеч қачон уруш истамаган, унинг учун, аввало, тинчлик-тотувлик, оила фаровонлиги, бола-чақа саломатлиги муҳим бўлиб келган. Халқ ҳеч қачон ўзича сиёсат билан шуғулланмаган. У деҳқон бўлса экинини экиб, чўпон бўлса чорвасини боқиб, ишчи бўлса завод-фабрикада вазифасини адо этаверган. Ўтмишга назар соладиган бўлсак, айрим сиёсатдонларгина халқларни чалғитиб, уларни мустамлака занжирига солганини кўрамиз.

Мустамлакачилик ўз моҳияти билан талончилик, қароқчилик билан баробардир. Шукрки, сўнгги империя — СССР тарқалиши билан бундай зулм тарих саҳнасидан бутунлай чекинди. Талончиликка асосланган шармандали тузум йўқ бўлди. Истибод чанғалидаги халқлар ўз мустақилликларига эришдилар. Ўтмиш замонда топталган миллий қадриятларини, тилини, маданиятини тиклашга, ўзлари учун муносиб турмуш шароитини яратишга киришдилар. Ана шундай бир пайтда “айрим шахслар”нинг яна собиқ империяни қўмсаётгани кишини гоят ажаблантиради?!

Бундай “меҳрибонлар”нинг албатта, ўз мўлжали бор. Иттифоқни тиклашга даъват этувчи бундай “зотлар” яна бошқаларни эзишни, ўзгалар ҳисобидан бойишни, бировларнинг: “Сен бизнинг катта оғамизсан, илгари биз ҳеч ким эмас эдик, сен бизни одам қилдинг”, деб хушомад қилиши-

ни истайдилар. Хусусан, Ўзбекистондан эса илгари текинга олиб чиқиб кетилган табиий бойликларни, вагонлаб мевачеваларни қўмсаган кўринадилар... Истиклолини қўлга киритган халқлар эса қайтиб асло қафасга кирмайдилар. Зеро, кўр ҳассасини бир марта йўқотади. Бунинг мисолини биз Беларусда халқнинг ўз раҳбарига норозилик билдирганини матбуот орқали ўқиб, ойнаи жаҳон орқали кўриб турибмиз.

Раҳбарият халқ фикри, орзу-интилиши ифодачиси бўлиши керак. Бундай яқдилликни биз муҳтарам Президентимиз Ислон Каримовнинг собитқадамлик билан юритаётган сиёсатидан биламиз. Юртбошимиз Ўзбекистон миллий ахборот маҳкамаси — ЎЗА мухбири билан суҳбатида бундай иттифоқ, федерация ёки конфедерация тузишга даъват этаётганларга муносабат билдирар экан, сиёсатни асло иқтисодиётдан устун қўймасликни жуда чиройли қилиб ифдаладилар. Бундай даъватлар ўз халқига, ўз кучига ишонмаслик, ночорлик, ношудлик ҳамда ўзини ғамхўр қилиб кўрсатишга уринишдан бошқа нарса эмаслигини ғоят тўғри таъкидладилар.

Албатта, Президентимиз қайд қилганидек, биз интеграция ва ҳамкорлик тарафдоримиз. Жаҳондаги барча мамлакатлар билан ўзаро тенглик, манфаатдорлик асосида ҳамкорлик қиляпмиз ҳам. Бунинг учун яна қандайдир иттифоққа киришимизга ҳожат йўқ. Биз аллакимга ҳисоб бериш учун эмас, соғиниб, дийдорлашиш учун бир-биримизнинг истиқболимизга чиқадиган ҳамкорликни афзал биламиз. “Туркистон — умумий уйимиз” шиори остида амалга оширилаётган Марказий Осиёдаги қардош мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий, маданий ҳамкорлик ана шундай алоқаларнинг намунасидир.

Халқларни ўз ҳолига қўймай, уларни гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа ҳайдаш, яъни пода деб калта ўйлаётганлар, сиёсий ўйин уюштираётганлар Худонинг қарғишига учрайди. Бундай саёз фикрли раҳбарлар келиб-кетаверади, халқ эса мангудир. У тинч ҳаёт кечириши, меҳнат қилиши, бола-чақасини боқиб, орзуларига етишиши керак.

Биз она Ўзбекистонимиз танлаган ўзига хос, ўзига мос йўлдан дадил илгарилайверамиз. Баъзи ғаламисларнинг ҳаракатлари бизни истиқлол ва бунёдкорлик йўлидан чалғитолмайди. Мамлакатимиз эришаётган ютуқлар ғуруримизга ғурур, кучимизга куч қўшмоқда, эртанги порлоқ истиқболимизга қатъий ишонч уйғотмоқда.

1996 йил.

МЕН БУЛАРНИНГ БАРИГА ГУВОҶМАН...

— Абдулла ака, Саида Зуннуновани кўрган, яқиндан билган киши сифатида Опа ҳақидаги хотираларингиз, у кишининг инсоний фазилатлари тўғрисида сўзлаб берсангиз.

— Бизларнинг авлодимиз 60-йиллардаги каттакон бир адабий муҳитда ўсиб-улғайган. Адабий мушоиралар, йиғинлар жуда кўп ўтказилиб туриларди. У пайтда шеърятимизда ўзига хос қолипдаги схематик гапларни ёзиш кучли эди, яъни урра-уррачилик, мақтовли сатрлар тинимсиз ёзиларди. Лекин инсоннинг қалбини очадиган, самимий, кишининг гамию ташвишини ҳам яширмай ёзадиган шоирлар бармоқ билан санарли эди. Ана ўшандай шоирлар орасида раҳматли Саида опа олдинги қаторларда турар эди. Саида опа фақат шоирларга эмас, анча-мунча шоирларга ҳам ибрат бўладиган шеърлар битардилар. У киши устоз ижодкор Саид Аҳмад ака билан қанчалик мураккаб даврларни бошидан ўтказиб ижод қилдилар, яшадилар. Саид Аҳмад аканинг ёнларига талпиниб борганимизда бизларни ҳаммавақт самимият билан кутиб оладиган ҳам Саида опамиз эди. Бизларни фақат шоир-ижодкор сифатида эмас, уй бекаси бўлиб худди укаларидай, фарзандларидай сийлар эдилар. Ҳар биримизни кузатиб бораётганини, янги ёзган нарсаларимиз билан таниш эканликларини билдирар, ҳатто ўзига ёққан шеърларимизни такрор-такрор ёддан ўқиб берардилар. Севинган пайтлари кўзларига ёш балқиб чиқар, бизларнинг ҳар бир ютуғимиздан худди онамиздай суюнардилар.

— Саида опанинг ижоди, асарларининг ўзига хос жиҳатлари тўғрисида нима дея оласиз?

— Опанинг шеърлари, мана орадан шунча йиллар кечди, вақт синовидан баралла, дадиллик билан ўтиб келаётир. Бугунги мустақиллик шарофати билан дилдаги кўп гапларни ёзишга имконият туғилди. Бироқ, ўша йилларда Саида опанинг юрак изтиробларини ёза олишининг ўзи улкан бир қаҳрамонлик эди. У кунларни баҳолаш, ҳукм чиқариш учун бошдан ўтказиш керак.

Ҳаётнинг ўзи чандон мураккаб бўлгани етмагандай, Саид Аҳмад аканинг бошига тушган кунларни сабот-ла ўтказишнинг ўзи катта ибрат. Садоқатни, вафони, айрилиқни қаттиқ кучган опа турли-туман тазйиқларга учмади, кўрқмади ва бунинг барчаси учун ҳаётда ҳам, ижодда ҳам ҳурмат қозонди. Бу улуғ кишиларнинг ҳаёти тўғрисида ёзувчиларимиз алоҳида асарлар ёзишса арзийди.

Буюк ёзувчиларимиз ҳам Саида Зуннуновага алоҳида ҳур-
мат билан қарашарди. Мен буларнинг ҳаммасига гувоҳман.
А. Қаҳҳор, Ойбек, Ғ. Ғулум... Дарвоқе, у кишининг даст-
лабки шеърӣ китобини “Қизингиз ёзди” деган ном билан
Ғафур Ғулум нашр қилдиришга кўмак берганди. Китобнинг
номини ҳам Ғафур ака қўйиб берган эди. Ғ. Ғулумдек таъби
ўткир, буюк аллома шоирнинг назарига тушишнинг ўзи катта
бахт эди Опа учун.

Афсуслар бўлсинки, ҳаёт — шафқатсиз. Саида опа анча
эрта кетдилар. Лекин юпантирадиган яна бир нарса ҳам бор-
ки, уни бугун эътироф этмоғимиз ҳам қарз, ҳам фарз. Азиз
устозимиз Саид Аҳмад ака, мана, неча йиллардирки, Саида
опанинг руҳини шод этиб, чирогини ёқиб келяптилар. Ўзига
бўлмаса ҳам Саида учун бўлсин, деб, мушоираларми, йиғин-
ларми, юбилейларми ҳаммасини бекаму кўст ўтказадилар.

Яқинда Ёзувчилар уюшмаси Опанинг 70 йиллик тавал-
лудини нишонлаш мақсадида махсус комиссия тузди. Тад-
бирлар, асосан, Фарғона водийсида, жумладан, Андижонда
ўтади. Андижон эли ўзининг севимли қизини унутмай, дои-
мо қадрлаб, азизлаб турибдики, биз бундан бениҳоя мин-
натдоримиз.

Мен аминманки, Саида Зуннунованинг бундан бу ёғида-
ги хотира йўллари адабиётнинг абадияти билан боғланиб
кетган. Ҳозирги кўплаб шоирларимизнинг фазилат сарчаш-
малари Саида опанинг ижоди билан бошланади. Чунки опа-
нинг шеърӣятида самимият кучли, унда теранлик бор,
ҳаққонийлик бор, куюнчаклик бор. Унда ёлғон-яшиқ учра-
майди. Бу эса шеър учун энг ноёб фазилатлардир.

— Абдулла ака, энди яна бир савол — Опа, масалан, Но-
дира ёхуд Зебуннисо бўлмади, лекин Саида Зуннунованинг
шеърӣятдаги ўрнини ҳам инкор этиб бўлмайди. Мана шу ҳолат-
ни қандай изоҳлайсиз?

— Шеър, ҳақиқатдан, кўнгил иши. Қолаверса, агар мум-
тоз адабиётимизга назар соладиган бўлсак, бир-бирига ўхша-
маган жуда кўп ижодкорларга дуч келамиз. Масалан, Наво-
ий бобомизнинг улуғлиги тўғрисида бошқача фикр бўлиши
мумкин эмас, бунинг ҳамма эътироф этади. У кишидан кейин
яшаб ўтган шоирлар ҳам Навоий олдида ўз таъзимларини
бажо қилганлар. Жумладан, Бобур Мирзодек юксак шоир,
бу ёғи Машраб, Фурқат ва Чўлпонларни эслаш кифоя. Би-
роқ, бир шоир ижодини бошқа бириники билан қиёслаш
йўли билангина баҳолаш керак бўлса, унда кўплаб ҳақиқат-
лардан кўз юмишга тўғри келар эди. Бу йўл эса, менингча,

мақбул эмас. Халқимизда бир гап бор: “Ўнта бўлса ўрни бошқа, қирқта бўлса — қилиғи”. Шу сингари, агар Нодира, Зебуннисоларга қиёслаб, уларнинг бўйларига қараб бошқаларни ўлчай бошласак, кўплаб шоирларни, ҳатто анчамунча истеъдодли шоирларни ҳам бой бериб қўйишимиз мумкин. Ҳолбуки, ҳар бир ижодкорнинг ўз ўрни, ўз аҳамияти бор. Қолаверса, Саида опалар яшаган, ижод қилган даврнинг мураккаблиklarини ҳисобга олсак, айнаи ўша даврда ёзган ўнлаб шоирлар ижодида бошқача, шеърга алоқасиз сохта тамойиллар устунлик қилганини эсласак, Саида опанинг ижодкор сифатида кўплаб фазилатлари борлигини шахсан мен доимо эътироф этаман ва қадрлайман. Адабий жамоатчилик ҳам.

— **Ҳозирги ёш шоирларга Опанинг қайси хислатларини тилаган бўлардингиз?**

— Сиз айтган ёш шоирларнинг ҳаммаси бизнинг қизларимиз ҳисоб. Уларнинг акалари, оталари бўла туриб, дабдурстан танқид қилиб кетиш одобдан бўлмайди. Уларнинг орасида истеъдодлилари ҳақиқатан ҳам кўп. Улардаги самимият, мустақил фикрлашга ҳаракатни доимо қўллаб-қувватлайман. Уларга тилайдиганим эса, биринчидан — АЁЛЛИК уларнинг шеърларида балқиб туришини хоҳлардим. Бу шеърларда Шарқ аёлининг фазилатлари бўлишини (қизларимизнинг ўзлари буни нима эканини яхши тушунишади!) тилардим. Кейин, ҳалигидай эркакча фикрлашларни эркакларнинг ўзига қўйиш керак, бу жиҳати ҳам бор. Эътибор беринг — Саида опада ҳақиқатан аёл кишининг, онанинг фикрлашини сезиб, ҳис қилиб турасиз. Яна Саида опа бир шеърда айтадиларки, “Қаноатда Саида филча бўлурми, ҳай-ҳай...” Ана ўша қаноат, сабр деган туйғулар фақат шоира қизларга эмас, шоир йигитларга ҳам, бизларга ҳам, ҳаммамизга насиб этсин. Лекин Саида опанинг бошига тушган синовлар, қийинчиликлар энди ҳеч кимнинг бошига тушмасин!

1996 йил.

ВАТАН КАТТА ЙЎЛГА ЧИҚДИ

Иқтисодиётда, ижтимоий соҳада юз бераётган ўзгаришларга назар солиб айтиш мумкинки, кўз тегмасин, ўтган беш йил муддат ичида Ўзбекистон юксак жаҳоний синовдан ўтди. Ва биз буни фахр билан айтаемиз. Жаҳон узра мавқеимиз,

мамлакатимиз нуфузи ошгани — бу ҳам маълум. Янги замон одами шаклланаётгани аён ҳақиқат. Демакки, Ўзбекистон юксалиш йўлига чиқди. Бунинг исботлари талай.

Хўш, янги одам шаклландими? Президентимиз айтгани сингари, кўзи очиқ, ҳалол, пок, ўз халқининг асл фарзанди бўлган, миллий анъаналарни, Ватан манфаатларини унутмаган, тил биладиган, умуминсоний муносабатларда ўз мавқеини яхши англаган ўзбек йигити ва ўзбек қизи пайдо бўлди. Биз янги замон одами деб атаётган бу авлодни мустақилликнинг ўзи бунёд этди. Янги замон одамларига биров, эртанги ўйла, деб айтиши керак эмас. Унинг ўзи табиатан эртани ўйлаши, фикрлаши, мустақилликнинг моҳиятини теран англамоғи зарур. Ва биз бугун шундай одамлар борлигини, улар фаолият одами сифатида иш кўраётганини кўриб, ҳис этиб турибмиз. Мустақиллигимизнинг юки ҳам, масъулияти ҳам ана шундай одамлар елкасида. Бу ижобий ўзгаришлар хусусида Юртбошимиз Вазирлар Маҳкамасида бўлиб ўтган мажлисда шундай деб таъкидладилар: “Одамларимиз янги шароитларда ишлаш тажрибасига эга бўла бошладилар. Кўпчилик раҳбарлар ва оддий ходимларнинг табиати, психологияси ўзгарди. Бугун дадил айтиш мумкинки, республика, вилоят ва ишлаб чиқариш даражасида ислохотчилар гуруҳи — эътиқоди бир маслакдош кишилар гуруҳи шакллана бошлади. Бир йўналишда, ҳамжиҳат бўлиб, умумий мақсад дастурига амал қилган ҳолда ишлайдиган кишилар гуруҳи пайдо бўлди. Бу инсонлар учун давлат манфаатлари, халқ манфаатлари ҳамма нарсадан ҳам устунроқдир”.

Хўш, бу тоифадаги янги замон одамлари ибрат намунасини қайси муҳитдан олмоқдалар? Албатта, мустақиллик муҳитидан.

Янги замон одамининг шаклланиши учун тарих ҳам улуг бир мактаб. Эсланг: буюк Соҳибқирон асос солган салтанат тарих ҳукми ва муайян вазиятлар туфайли XVI асрда танг вазиятларга юзма-юз келди. Албатта, бунинг турли сабаблари бор. Биз бугунги кунда Шайбоний ва Бобурни муҳокама қиламиз. Лекин уларнинг ажралиши — асл туркий Ўзбекистоннинг ажралиши эди. Бўлинганни бўри ер қабилида XVI асрдан сўнг бўлиниб, нима топдик? Ҳаммага маълумки, уч хонликка бўлиндик. Ва бу майда хонлик ва бекликларни атрофдаги оч бўрилар осонлик билан ямлаб ютдилар.

Ҳаммага маълум гапни аксиома дейишади. Уни ҳадеб такрорлаш шарт эмас. Етмиш тўрт йил мобайнида бошқа халқлар қатори ўзбек халқи ҳам коммунистик мафкурадан

кўп озор чекди. Бу озорнинг маъноси нима эди? У асосан ягона буйруқ, бир ёқлама фикр, умуман айтганда шовинизмга асосланган эди. Ахир ўйлаб кўринг, кимнинг толеи қай даражада улуғ ёки пастроқлигини улар белгилаб берса? Ҳеч бир халқ фарзанди ўз ота-бобосининг мазорини оёқости қилганми? Черков бузилиб, мачит оёқости бўлганини ва бу обидаларнинг ортида турган буюк руҳларнинг безовта бўлганини у ҳеч қачон ҳис қилганми?

Энди бир гапни очиқ айтайин. Истиқдолга эришганимизга беш йил бўлди. Ва бу орада эришган жаҳоний ютуқларимизни дунё кўриб, билиб турибди. Қийинчиликлар бор. Улардан ҳеч ким кўз юмаётган эмас. Лекин узоқ Африкада ҳам қаёқдансан, деб сўрашганда Ўзбекистондан деб жавоб берсанг, улар ҳам хурсандчилик билан Ўзбекистон барқарор давлат, у тинчлик ватани деб баралла айтаётир. Қарши ёхуд Хадранинг бир бурчагида “Пепси-Кола” сотиб турган болажонларнинг қалбида ҳам буюк миллат ва буюк давлат туйғуси нечоғлик афзал!

Ватан катта йўлга чиқди. Юртбошимиз эълон қилганлари сингари биз юксалиш йўлидамиз. Буни нафақат халқаро кўламдаги муносабатлар, айниқса, маънавий, маърифий соҳадаги ишларимиз ҳам кўрсатиб турибди. Биз ҳозир иккита буюк сана олдида турибмиз. Албатта, биринчиси, Мустақиллигимизнинг беш йиллиги. Иккинчиси, улуғ бобомиз Соҳибқирон Амир Темурнинг 660 йиллиги тантаналари...

Биз бир жиҳатдан мамнунмизки, ижодкорларимиз мана шу саналарни ўзларининг шахсий тўйлари сифатида кутаётирлар. Ватанпарварлик туйғусининг ана шундоқ кўринишлари бизни, албатта, қувонтиради. Бир шоир сифатида, қолаверса, Ёзувчилар уюшмасининг раҳбари сифатида аминманки, катта-кичик қаламкашларимиз мустақил Ватанимизнинг кор-ҳолига яраш учун белларини қаттиқ боғлаб турибдилар.

1996 йил.

УЛУҒ ҒОЯЛАР УЛУҒ ИНСОНЛАРНИ ВОЯГА ЕТКАЗАДИ

СОҲИБҚИРОН ЗИММАСИГА ЮКЛАНГАН ЮМУШ

— Абдулла ака, Амир Темур бобомизнинг саркардалик, давлат арбоби ва маърифатпарварлик фаолияти ҳақида китоблардан озми-кўпми ўқиб билаймиз. Лекин Соҳибқирон инсон

сифатида қандай одам бўлган? Бундай саволга жавоб ахтаришга тушсангиз, кўплаб ривояту афсоналар, латифаю ҳангомаларга, мишмишларга ҳам дуч келасиз. Сиз узоқ йиллардан буён Амир Темур фаолиятини астойдил ўрганиб келаётган ижодкор сифатида бундай саволга нима деб жавоб берасиз? Суҳбатимизни шундан бошласак.

— Умуман, буюк шахслар ҳаёти ҳақида турли ривояту афсоналар, ҳатто ёлгон-яшиқ гаплар, мишмишлар кўп бўлади. Бу — табиий. Бундай шахслар уммонда сузиб бораётган улкан кемага ўхшайди — изи ҳам шунга яраша, кенг ва мавжли бўлади. Жумладан, Амир Темур ҳазратлари ҳақидаги турли мишмишлару ривоятлар ҳам ҳали у киши ҳаётлигидаёқ кенг тарқала бошлаган. Масалан, у кишининг дунёга келишини бевосита илоҳият билан боғлашган — ҳазрат туғилганида вулқон отилган, чақмоқ чаққан экан ва ҳоказо. Бу — буюкликнинг белгиси.

Айтиш керакки, Амир Темур ҳазратларидай шахслар йилда эмас, асрда эмас, минг йилларда бир мартаба дунёга келади. У кишининг “Соҳибқирон” деб ном олишининг замирида ҳам табиатда бўладиган жараёнлар ўз аксини топган, деб айтилади. Яъни, у киши жаддий юлдузлар туркуми кийик шаклига кирган вақтда туғилган. Бу ҳолат саккиз юз йилда бир марта рўй берар экан. Айтишларича, пайғамбаримиз Расули Акрам Муҳаммад Алайҳиссалом олийлари, Искандар Зулқарнайн туғилганида ҳам шундай бўлган — осмонни фалакда Муштарий ва Зухро юлдузлари бир-бири билан бақамти келиб, кийик шаклига кирган. Айнан шу сонияда туғилган бола Соҳибқирон бўлиб етишади, деган ақида қадимдан мавжуд.

Лекин ўша сонияда биргина Амир Темур ҳазратлари туғилмаган-ку? Нега қолганлар бундай улуғ мартабага эришмаганлар? Албатта, бу Оллоҳнинг инояти билан бўлади.

Аввало, бобомизга Парвардигор буюк истеъдод берган ва айни пайтда у кишининг елкасига буюк бир тарихий юмуш ҳам юклаган. Шу жиҳатдан, мен юқоридаги ривоятларда катта бир мантиқ бор, деб ўйлайман.

Эътибор беринг: халқимиз неча йиллар мўғуллар истилоси остида эзилиб келди. Ана шу жабр-зулмдан эзилган, жонидан тўйган халқнинг фарёд ва илтижолари ҳаққа бориб етган. Оллоҳ — серкарам, Соҳибқиронни жўнатган: бориб Ватанингни, халқингни босқинчилардан озод қиласан, унинг бошини қовуштирасан, бандаи мўминнинг бошини силай-

сан... Шу тариқа, бу зотнинг зиммасига ана шундай буюк юмуш юкланган. Албатта, бу гапларимнинг мутаассибликка сира-сира алоқаси йўқ.

Амир Темур ҳазратларининг дунёга келишининг табиий ва ижтимоий сабабини мен шундай деб тушунаман.

— Бу юмуш туфайли у кишига катта имконият ҳам берилган...

— Албатта. Тарих гувоҳ, бу дунёдан қанчадан-қанча подшоҳлар ўтмаган. Уларнинг қанчадан-қанчаси тахтга ўтиргач, ўз роҳат-фароғатини, маишатию хазинасини ўйлаш билан овора бўлиб, умрини совурган. Амир Темур ҳазратларининг буюклиги ҳам шунда — у зот ўзининг, саройининг майда ташвишлари билан ўралашиб қолмади. Ҳолбуки, у киши ҳам ўз ҳаловатини ўйлаб гафлатга берилиши мумкин эди, Мовароуннаҳрга подшоҳ бўлгач, тинчгина яшаса бўларди. Шунга яраша имкони, бойлиги бор эди. Аммо бобомиз бундай қилмади. Элим деб, юртим деб, унинг шони, шавкати, озодлиги деб, ҳаловатсиз умр кечирди. Биргина мисол: ул зот бир марта уч йил, иккинчи гал яна беш йил, учинчи сафар эса етти йилга пойтахти Самарқанддан чиқиб кетган. Ватанни озод қилиш, унда осойишталик ўрнатиш, тарқоқ, эзилган улуснинг бошини бириктириш учун. Бошқача айтганда, умри от устида, лашкар орасида ўтган. Ўзлари: амирлик завқидан ҳам кўра, унинг азобини кўп тортдим, дейдилар. Лекин бобомиз чеккан заҳматларининг боиси — миллатнинг, Ватаннинг дардларига дармон бўлиш. Улуғ ғоялар улуғ инсонларни вояга етказди, деган ҳикмат бор. Амир Темур ҳазратларини буюклик даражасига кўтарган, дунёга танитган ана шу — ўз улусининг бахт-саодатини ўзининг ҳаловатидан устун қўя билганидир.

Дунёдан не-не жаҳонгирлар ўтган, лекин уларнинг деярли бирортаси тарқоқ улусни бирлаштириб, Амир Темурдек адолат билан бошқара олмаган.

— Бунинг боиси нимада?

— Боиси бизнинг бобомиз қадами етган жойни бузмаган, балки тузган. Ўзларининг гапи бор: бирор жойдан бир гишт олган бўлсам, ўрнига ўнта қилиб қўйдим. Бунга тарих гувоҳ — Самарқанд, Шаҳрисабз, Балх, Ўтрор, Кобул, Исфара, Туркистон... Ўша замонларда обод бўлган бундай шаҳарларнинг номини яна кўплаб келтириш мумкин. Ўзини жаҳонга даъвогар деб билган бошқа саркардаларни, дейлик, Чингизхонни олинг. Чингиз лашкари ўтган жойда

фақат қуюну култепа қолган. Қадами етган жойни бузган, ер билан яксон қилиб, сахрога айлантириб кетаверган. Чингизхон даврида обод бўлган бирор кентнинг номини тилга ололасизми? Гитлер замонида-чи? Йўқ. Уларнинг фожиаси ҳам шунда — бузғунчилигида. Бузғунчилиги туфайли ҳали тириклигидаёқ улар олам аҳли нафратига гирифтор бўлдилар.

Соҳибқирон ҳазратлари қанчалик буюк бўлса, шунчалик хокисор ҳам бўлган эканлар. Ўз лашкарларининг қозонидан таом еган, оддий кийинган. Европалик муаррихсайёҳ Клавиҳонинг ёзишича, Чин Мочину Хўжанднинг ипак либослари турганида, Амир Темур ҳазратлари кўпинча Шаҳрисабзнинг оддий матосидан тикилган (яъни олача) кийим, оддий калаваш кийиб юрган. Ярим дунё тасарруфида бўлишига қарамай, оёқлари она заминдан узилмаган...

Соҳибқирон бир гал Кавказ тоғларида қишни қаршилайди. Шунда лашкарим бекор турмасин деб ариқ қаздиради ва унга “Барлосариқ” деб ном беради. Ҳазрат ҳаётлигида бирор жойга ҳам ўзининг номини кўйдирган эмас. “Барлосариқ” эса ҳозир ҳам бор. Озарбайжоннинг Қорабоғ вилоятида. Бу афсона эмас, тарихий ҳақиқат.

Қазо вақти етиб, чин дунёга кетар чоғларида, ҳокимни пирим Саид Барака пойига кўйинглар, деб васият қилади. Кейинчалик Соҳибқирон ҳазратларининг бу васияти амалга оширилади. У киши ҳозир ҳам пирларининг пойида осойишдалар. Темур ҳазратлари нега бундай йўл тутган? Ўзини устозининг пойида кўрган? Ахир ул зот ярим дунёни ўзига бўйсундирган жаҳонгир эдилар-ку? Бобомизнинг бу васиятида улуғ бир ҳикмат бор. Ўз авлодларига ибрат қолдирган: фанони унутманглар, иймондан, тўғрилиқ ва адолатдан тойманглар, доим бамаслаҳат иш қилинглар, деган ақидани сингдирганлар.

Кишини лол қолдирадиган яна бир фазилати — Соҳибқирон ҳазратлари мамлакатни ўта қаттиққўллик билан идора этган бўлсалар-да (бусиз ўрта асрларда салтанатни бошқариш қийин эди), табиатан ўта кўнгилчан бўлганлар. Бирор жигарбандидан айрилиб қолса, ҳафталаб йиғлаган эканлар. Манаман деган пирлари ҳам жаҳонгирни юпата олмаган бундай кезларда. Демак, Соҳибқирон одам боласининг жонини қадрлаган. Беҳуда қон тўкилишларнинг олдини олган.

АДОЛАТЛИ ОДАМ КУШОЙИШ ТОПАДИ

— Лекин, Абдулла ака, шамширсиз салтанатни бошқариш, айниқса, жаҳонгир бўлиш қийин...

— Албатта. Айниқса, жаҳонгир бобомиз яшаган ўша замонларда. Аммо Соҳибқирон ҳазратлари ҳар ишга адолат мезони билан ёндошганлигини нафақат дўстлари, ҳатто ғанимлари ҳам тан олишган. Ул зотнинг энг севимли шиори “рости русти”, яъни куч — адолатдадир, деган ҳикматли сўзлар бўлган. Салтанатни ҳам ана шундай ҳикматга амал қилиб бошқарганлар. Умуман, жаҳон тарихига назар солсангиз, марказлашган давлат тузишни бобомиз бошлаб берганлигининг гувоҳи бўласиз. Бугунги сўз билан айтганда, конституция — “тузуклар”ни ҳам у киши тузганлар. Токи бир саволга ҳар хил жавоб бўлмасин, ҳар ишга, ҳар бир фуқарога бир хил — адолат кўзи билан қарайлик, деган ақида билан иш юритганлар. Чунки, адолатли одам кушойиш топади.

Бобомизнинг яна бир улугъ фазилати — ниҳоятда кечиримли бўлганлар. Бирор муҳорабага кирар бўлсалар, шунгача ўша саркаш ғанимларини неча маротаба инсофга чақирганлар. Ўзлари айтадиларки, кенгашларимда, дейлик, ўнта масала рўбарў турса, тўққизтасини тинчлик, яхшилик йўли билан ечишга ҳаракат қилдим ва иложим қолмаганида, ўнинчисида шамширимга қўл юбордим. Амир Темур ҳазратлари Раҳмоннинг дўсти, суюкли вакили бўлган.

— Бобомизнинг саркардалик фаолияти ҳақида нима дея оласиз? Айтишларича, у кишининг жанг санъати жаҳоннинг энг олий ҳарбий академияларида ҳозиргача ўрганиб келинарган.

— Буни, албатта, ҳарбийлар кўпроқ билишади. Лекин бу борада ўқиган китобларимга асосланиб, ишонч билан айтишим мумкинки, жаҳон тарихида илк мунтазам армияни Амир Темур ҳазратлари тузган. Ҳозир “авангард” деган атама ишлатилади ҳарбийларда. Соҳибқирон қўшинининг олдинги сафларида борувчи махсус қисмини шундай — “обонфорт” деб атагани маълум. Жаҳон тарихида биринчи ҳарбий парадни ҳам жаҳонгир бобомиз ўтказганлар. Қўшинини ўнбоши, юзбоши, мингбошилар раҳбарлик қилувчи қисмларга бўлган. Улар ўртасида мунтазам темир интизом ўрнатган.

Амир Темур ҳазратларининг ҳарбий тактикаси жаҳон ҳарбийлари томонидан кенг ўрганилиши шу кунгача бизга, шўро зулми остида яшаган ўзбекларгагина номаълум эди. Аслида кўплаб ҳарбий билим юртларида Соҳибқироннинг жанг санъ-

ати кенг ўргатилгани сир эмас. Фақат номи бошқача бўлган, холос.

Академик Тарленинг “Наполеон” деган китоби бор. Ушбу китобнинг 1943 йили чоп этилган нашрининг 33-бетида шундай маълумот келтирилади. “Кимки, — дейди олим, — фаранг жаҳонгир Наполеон ўз маршалларидан бирига, Амир Темур ўз-ўзича жанг қилган деса, катта хато қилади. Жаҳон тарихида илк мунтазам армияни, қулай тактика ва стратегияни Амир Темур ишлаб чиққан”...

Бу — Европани тиз чўктирган Наполеоннинг гапи. Демак, у ҳам жанг санъатини Амир Темурдан ўрганган.

Соҳибқирон қайси бир шаҳар ёки қишлоқни ишғол қилса, ўша жойнинг эшонию мулласи, бойию камбағалини, қаерда қандай иншооти борлигини номма-ном айтиб бера оларкан. Бундан ҳамма ҳайрон: “Амир Темур одам боласи эмас, авлиё бўлса керак. Бу юртнинг бойию камбағалини қаердан билади. Умида оёқ босмаган жойда қандай ариқ оқишини, унинг қаерига қандай кўприк қуриш лозимлигини қаердан билади?” — дейишаркан.

Бу ҳам жаҳонгир ҳазратларининг ўзига хос ҳарбий тактикасидан далолат беради. У киши қаерга боришни лозим топса, ўша ерга аввал ўз хуфияларини — айғоқчиларини юборган. Қизиги шундаки, ўша хуфиялар бир-бирини билмаган, танимаган. Жаҳонгир эса уларнинг барчасидан олинган маълумотни жамлаб, муқояса қилиб, бир фикрга келган. Кимга жазо бериб, кимга яхшилик қилишни аввалдан билган. Улуснинг аҳволидан ҳам шу тариқа хабардор бўлиб турган. Аркони давлатлардан ҳеч ким Соҳибқиронни алдай олмаган.

Амир Темур ҳазратларининг жангу жадалларда қўли баланд келишининг боиси, доим лашкарини рози қилган, унинг бошини силаган. Мол-дунёсини лашкаридан аямаган. Амир Ҳусайн, аксинча, хасис, молпараст бўлгани учун мағлубиятга учраган.

Юртга осойиш истаган саркарда, аввало, лашкарининг бошини силайди.

Соҳибқироннинг саркардалиқда, сиёсатда, маърифатда бунчалик катта муваффақиятларга эришинининг сабабларидан яна бири — ул зот, ҳозирги ибора билан айтганда, беҳад байналмилалчи бўлганлар. У кишининг армиясида турли миллат вакиллари хизмат қилган. Дунёнинг турли мамлакатларидан олимларни Самарқандга чорлаб, уларга ижод учун шароит яратиб берган. Ўз фарзандларига: “Уламо, пок ниятли, тоза қалб кишиларга талпиниб яша”, деб уқтириб

келган. Мисрлик ибн Холдун исмли улуғ араб олими Самарқандда Амир Темур ҳазратлари хузурига кириб, Қоҳирага бориб келишга рухсат сўрайди. Соҳибқирон унга, биздан хамфамисиз, дейди. “Йўқ, — дейди олим, — у ерда менинг кутубхонам қолган”. “Э, балли сизга, устоз, — дейди Амир Темур. — Кутубхонангизга боринг ва бизга Арабистон, сиз билган, кўрган бошқа юртлар ҳақида китоб ёзиб келинг”. Бу — тарихий ҳақиқат. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

— Абдулла ака, Амир Темур ҳазратлари ҳақида гап кетганида, яна бир савол туғилади. У киши тахтга чиққанларидан сўнг Самарқандда ўтирсалар бўлмасмиди? Салтанатига Мо-вароуннаҳрдай бой ўлканинг мол-мулки етмасмиди?

— Йўқ, Соҳибқироннинг мақсади дунёни босиб олиш бўлмаган. Амир Темур ҳазратларини қўшни давлатларнинг подшолари ўз ҳолига қўйишмаган, тинимсиз жангга тортишган. Яйловларини тортиб олишган, карвонларини талашган, Ватанига юришлар қилиб, қайтадан босиб олмоқчи бўлишган. Алал-оқибатда, Соҳибқирон ҳазратлари улар билан ҳисоб-китоб қилишга мажбур бўлган. У кишининг олиб борган жангу жадалларини, юришларини тўғри тушуниш учун тарихга мана шу нуқтага назар, тийрак кўз билан қараш керак. Жаҳонгир бобомиз ҳеч бир ўринда жангга биринчи бўлиб чиққан эмас. Муаммони, келишмовчиликни мурса йўли билан ҳал этишга уринган. Масалан, у киши Рум султони Боязидга бир неча бор мактуб йўллаб, уни мурсага чақиради. Сен ҳам, мен ҳам мусулмон, сен ҳам туркий, мен ҳам туркий, келишиб яшайлик, жанг қилсак уят бўлади, дейдилар. Аммо Йилдирим Боязид: Эй, Темур, агар сен жангга чиқмасанг, хотинларинг уч талоқ бўлсин, деган мазмунда жавоб йўллайди. Хўш, бундай ҳақоратдан кейин Соҳибқирон нима қилиши керак эди? У киши жангга киради ва Рум қайсари деб дунёга ном чиқарган Боязидни мағлубиятга учратади. Лекин, ҳар не бўлса-да, Амир Темур ҳазратлари Боязид юртида қолган, Румни мустамлака қилган эмас. Румни Боязиднинг Сулаймон, Мустафо, Исо ва Мусо исмли ўғилларига бўлиб берган. Бу ҳолни кўрган Боязид: “Мен-чи? — дейди. — Мен нима қиламан?” “Сен, — дейди Соҳибқирон, — Бурсада ўтириб султонлигингни қиласан...” Бу — тарихан бор гап.

— Бундай мартабага табиатан жасур ва иродали, адолатпарвар бўлмаган киши эришиши қийин.

— Балли. Соҳибқирон беҳад иродали, жасур зот бўлганлар. Замондошлари ёзиб қолдирган маълумотларга қараганда,

у кишининг ғазабланганлигини ҳам, хурсанд бўлганлигини ҳам билиш қийин экан. Ҳаяжони ботиний бўлган, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини қўлга ола билган. Жанглarning бирида рақиб Шох Мансур қандайдир йўллар билан Соҳибқирон соқчиларини алдаб ўтиб, у кишига қилич уради. Аксига олиб, жаҳонгир ҳазратларининг қўлида қурол бўлмайди. Ҳалиги шаҳзода бир эмас, икки эмас, саккиз марта қулочкашлаб Соҳибқирон бошига қилич туширади. Лекин жаҳонгирнинг дубулғасидан қилич ўтмайди. Амир Темур совуққонлик билан туради, ўзини у ёққа, бу ёққа ташламайди. Буни кўриб ҳамма додлаб юборади. Шох Мансур ҳам кўрқиб кетади. “Бу, ростдан ҳам, худонинг илоҳий бандаси экан!” — деб қочишга тушади. Бу ҳам тўқиб чиқарилган мўъжиза эмас, ҳаётий гап. Жаҳонгирнинг дубулғасидан қилич ўтмагани рост...

Шу кунларгача жаҳон сиёсатчилари ўртасида кимнинг қуроли кўп бўлса, ўша кучли деган ақидага амал қилиб келинар эди. Бу қуролланиш пойгасини келтириб чиқарди, Шўролар империясининг бошига етди. Лекин Темур ҳазратлари: йўқ, дейди, ким ҳақ бўлса, ўша кучли. Куч — адолатдир. Бу алал-оқибатда исботини топди ҳам. Қуроли қанчалик кўп бўлмасин, Гитлер ҳам, Сталин ҳам ниятига етолмади. Инсониятнинг нафратига учради.

Соҳибқирон айтадиларки, Ҳиндистондан Болқонгача осойишта бир салтанат туздим. Бир боланинг бошига марварид тўлдирилган лаганни кўйиб, йўлга чиқазиб юборсам, у Болқонга етгунича ўсиб-улғаяди, вояга етади, лекин бошидаги марвариддан бирортаси ерга тўкилмайди. Ҳисоблаб кўрилса, бу — салкам 40 минг чақирим масофа. Соҳибқирон ана шундай бепоён салтанатда қаттиқ интизом, тартиб ўрнатган. Ўғрилиқ, қароқчилик ва ёлғоннинг пайини қирққан. Темур ҳазратлари қаердаки ўғрилиқ, қароқчилик бўлса, масъулиятини ўша ернинг ҳокимига юклайди. Ҳоким ўз арконлари билан ё ўша қонунбузарни топади ёки йўқолган молни ўн баравар қилиб ўзининг ёнидан тўлайди. Соҳибқироннинг фармони шундай бўлган.

ЖАҲОНГИРНИНГ ХАЗИНАСИ ҚАЕРДА?

— Гап яна мол-дунёга бориб тақалар экан, кўпчилик тилида юрган бир саволни сўрасам: Амир Темурнинг хазинаси ҳақидаги миш-мишлар ҳақида нима дея оласиз? Уни ҳозиргача излаётганлар бор экан.

— Назаримда, уларнинг уринишлари беҳуда. Шундай гап борки, жаҳонгирнинг ўғли Шохрух отаси қазо қилгач, хази-нага киради ва уни бўм-бўш кўради. Аммо, қуруқ чиқмай-ди. Битта танга топиб олади. Қараса, унга отасининг муҳри туширилган. Қувониб кетади: “Оллоҳга шукр, отамнинг ме-росини топдим!” — дейди.

Бу ривоят ҳақиқатдан унчалик йироқ эмас...

— **Унда, Амир Темур ҳазратларининг шунча мол-мулки, дунёси қаяққа кетган?**

— Жавобим аён: ҳазрат топган мол-дунёсини эл-улуси манфаати ва маърифати йўлида сарфлаган. Шаҳар қурган. Юрт ободончилигини юқори кўтарган.

Соҳибқирондан бошқа мерос — улкан хазина: уйғонган, ўзлигини таниган, қаддини ростлаган эрксевар халқ, озод ва обод Ватан, Шохрух, Улуғбек, Алишер Навоий, Бобур, Комрон Мирзо каби ва бошқа оқил авлоди қолди. Улар-нинг ҳар бири бутун бир даврнинг фарзандлари бўла олди. Ҳозир ҳам бутун дунё уларни Амир Темурнинг авлоди, деб ихлос билан эсга олади.

Энг муҳими, Соҳибқирон бобомиздан марказлашган ул-кан давлат, ҳаётбахш таъсири минг йилларга татиғулик буюк маънавий ва маданий мерос қолди. Бу меросдан, мана, неча асрлар ўтганига қарамай, нафақат сизу биз, бутун дунё аҳли баҳраманд бўлиб келмоқда, десак хато бўлмас...

Бу дунёда ўтган яна қайси пошшодан, қайси жаҳонгир-дан шундай улкан маънавий хазина қолган?..

— **Бу гапларингизни эшитиб, уммоннинг соҳилида сувга зор бўлиб яшаган эканмиз-да, деб ўйланиб қоласан, киши.**

— Ҳа. Бу — мустабид тузум даврида яшаб ўтган аждод-ларимизнинг буюк армони. У тузум биздан буюк ва мангу хазинамиз — Амир Темур ҳазратларидек улуғ боболаримиз-ни, буюк тарихимизни яшириб келган. Аввал чоризм, сўнгра шўро мафкураси бизни кўрқув ва ғафлатда сақлади. Чунки авом халқни, оломонни бошқариш осон-да...

— **Ўзингиз ҳам бир замонлар: “Қачон халқ бўласан, эй сен оломон!” деб ҳайқирган эдингиз. Миллатни қачон халқ бўлди дейиш мумкин?**

— Ўша замонлардаги ноаҳиллигимизни, бефарқлигимиз-ни кўриб, эзилиб яшаш менга алам қилган ва шундай изти-робли сатрлар туғилган. Миллат халқ бўлиши учун, аввало, унинг боши бирикиши, қолаверса, ўз Ватанини, эркини, Амир Темурдек улуғларини, бозорию мазорини таниши, ҳимоя қила билиши керак. Оллоҳ мустақиллигимиз шаро-

фати билан бизга шундай имкон берди. Бундай хайрли ишларнинг бошида доно Юртбошимизнинг тургани янада қувончли.

Айни пайтда, кечаги кунни — Шўро замонида мустамлакачилар эртаю кеч қулоғимизга қуйган гапларини ҳам унутмайлик: сен, ўзбеклар шу даражада нодон ва жоҳил эдинглар, сенларни биз одам қилдик.

Бу сиёсат биргина Темур ҳазратлари билан тўхтамаган. Ҳазратнинг сеvimли набираси, илмини жаҳон тан олган, асарларини ўқиб-ўрганган Улуғбекдек мунажжимни Шўролар даври эътироф этмади...

Халқимизни хурофотда сақлаш режали равишда амалга оширилган: боболаримизнинг кимлигини яширишган, мазорларимизни вайрон қилишган, масжидларимизни бузишган. “Сенинг асли ўзи аждодларинг нодон бўлган. Шунинг учун индамайгина кетмонингни чопавер, пахтаггни экавер, режангни бажаравер. Ҳарбийга борсанг ҳам, қурилиш батальонига тушасан. Лой қорийсан. Бошқа иш қўлингдан келмайди...” деган ақида миямизга сингдирилган?!

АЙТГУМ, БУ КУН, У МАНИМ, МАНИМ...

— Олтмишинчи йилларда яратилган “Ўзбекистон” шеърингизда Амир Темур ҳақида тўхталиб, “Айтгум, бу кун, у маним, маним, Ўзбекистон — Ватаним маним”, деган сатрлар битган эдингиз...

— Дарвоқе, шундай бўлган. Ватанимга аталган ўша қасидани “Совет Ўзбекистони” газетасига (ҳозирги “Ўзбекистон овози”) олиб бордим. Шеър муҳаррирга жуда маъқул бўлди, у киши, ҳатто мени бу муваффақият билан табриклади. Аммо шарт кўйдик, Россия ҳақида ҳам ўн сатр гап кўшасиз. Биз Россиясиз яшай олмаймиз, биласиз... Мен айтдим: Россия ҳақида устоз Ҳамид Олимжондан ўтказиб бирор гап айтишим қийин... Хуллас, газетада қасидамни чиқаролмадим. У, орадан анча вақт ўтгач, раҳматли Зулфия опанинг катта саъй-ҳаракатлари билан “Саодат” журналида чоп этилди. Шунда ҳам “жиндай” таҳрир билан — “дейман” сўзи “демам” деб ўзгартирилди.

Айни пайтда, бизга Амир Темур ҳазратларини бобомиз бўлади, деб фахрланиш ҳам тақиқланган мустабидлик йилларида бутун дунё ул зотнинг ҳаёти ва фаолиятини ўрганишдан, ўрганиб ҳайратга тушишдан тўхтагани йўқ. Бу жараён Соҳибқирон таваллудининг 660 йиллиги муносабати

билан янада жонланди. Ул зотнинг юбилеи ЮНЕСКОдек мўтабар ташкилот ҳомийлигида Парижда кенг нишонланди. Францияда Темур ва темурийлар даврига бағишланган бундай халқаро тадбирларда Президентимиз Ислом Каримов, Франция Президенти Жак Ширак, ЮНЕСКОнинг Бош директори Федерико Майор ва бошқа кўплаб давлат ҳамда жамоат арбобларининг иштирок этиши тантаналарга янада улугворлик бағишлади.

Бобомизга бағишланган бундай тадбирлар Америка Қўшма Штатлари, Германия, Буюк Британия, Туркия, Эрон, Покистон, Украина, Россия каби бошқа мамлакатларда ҳам бўлиб ўтди.

— **Жаҳон халқлари томонидан бобомизга кўрсатилаётган бундай иззат-ҳурматнинг сабаби нимада, деб ўйлайсиз?**

— Боя айтганимдек, жаҳонгир бобомиз қадами етган жойни обод қилган — янги-янги шаҳарлар, илму маърифат масканлари бунёд этган, адолат ўрнатган. Бобомизнинг мана шундай улкан тарихий хизматлари боис Европа кейинчалик улкан тараққиётга эришди. Ул зотни ўзининг халоскори, деб тан олди. Ҳатто, инсоният тарихида бўлмаган воқеа — ул музаффар жаҳонгирга олтиндан ҳайкал қўйиб, тагига “Европанинг халоскорига” деган битик ўйди.

Бундан ташқари, жаҳоннинг турли мамлакатларида бобомизга бағишланган минглаб бадиий, ҳужжатли, илмий, мусиқий, тасвирий санъат асарлари яратилди. Ўйлайманки, Амир Темур ҳазратлари ҳали узоқ йиллар дунё ижодкорларига илҳом бераверадилар. Францияда Амир Темур ва темурийлар даври тарихини ўрганиш ва тарғиб этиш билан шуғулланувчи уюшма фаолият кўрсатиб келмоқда. “Темурийлар” номи билан махсус альманах чоп этилади...

Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Буларнинг барчаси жаҳон халқларининг, наинки Амир Темур бобомизга, айна чоғда халқимизга, она-Ватанимиз — Ўзбекистонга бўлган ҳурмат-эътибори, деб биламан...

Шундай инсонлар бўладики, улар ҳали ҳаётлигидаёқ миллий доирадан чиқиб, бутун инсониятнинг ёрқин сиймоларидан бирига айланадилар. Амир Темур ҳазратлари инсоният тарихидаги ана шундай буюк зотлардандир. Бу менинг гапим эмас, машҳур француз олими Жан Роль Рунинг эътирофи.

Минг афсуслар бўлсинки, мустабид тузум шароитида жаҳонда кечган буюк бобомизга дахлдор бундай хайрли ишлардан беҳабар, узилиб қолган эдик.

Шу ўринда мен бир ҳақиқатни айтай. Ёшим олтмишни қоралаб қолди. Бу дунёнинг пасту баландини, яхши-ёмонини кўрдим. Амир Темур ҳазратларидек улуг зотни яна тарих саҳнасига, халқимизга қайтариш учун у кишининг ўзидек жасур одам керак эди. Ва шундай зотни худо берди бизга. Худойимга беадад шукрлар бўлсинки, Президентимиз Исом Каримов бобомиз Амир Темурнинг юзига узоқ йиллардан буён тортиб қўйилган машғум қора пардани шартга олиб ташлади. Бобомиз пойтахтимизга от миниб кириб келдилар. Назаримда, бугун у киши Мустақиллигимиздан бошлари осмонга етиб, бизни руҳан қўллаб, қилаётган ишларимизни кузатиб турибди. Юртимизда ул зот орзу қилгандек тинчлик-тотувлик, осойишталик, тартиб-интизом, барқарорлик ўрнатилганидан қувонмоқда.

Буларнинг барчаси Ватанимизнинг мустақиллиги, Юртбошимизнинг доно сиёсати туфайли эканлигини ҳеч қачон унутмайлик. Зеро, шу кеча-кундузда юртимизда амалга оширилаётган хайрли ишлар — қадриятларимизнинг тиклана бошлаши, боболаримиз васият қилгандек, буюк давлат қуришга киришганимиз, фақат бугуннинг ёки эртанинг гапи эмас, улар юз йилларга, минг йилларга татиғуликдир. Чунки энди ҳеч ким биздан Мустақиллигимизни, Амир Темур бобомизни, бой тарихимизу порлоқ келажагимизни тортиб ололмайди. Бунга энди халқимиз ҳеч қачон йўл қўймайди. Чунки биз Соҳибқироннинг (“Соҳибқирон” енгилмас дегани!) авлодларимиз. Бобомиз эса ҳеч қачон, ҳеч кимдан енгилмаган.

“Амир Темур даврини бошқатдан ўрганишимиз лозим, — дейди Президентимиз. — Нега деганда Амир Темур Тузукларини ўқисам, худди бугунги замоннинг катта-катта муаммоларига жавоб топгандек бўламан”. Юртбошимизнинг шундай деб тургани — бизнинг бахтимиз. Худо бизни тарқоқликдан, “сену мен”га боришдан асрасин. Ахир Помиру Кавказ тоғларида бўлаётган жанжални кўриб-билиб турибмиз. Улардан ҳам ўз вақтида элининг бошини қовуштира оладиган доно раҳбар чиққанида, балки бундай фожеалар юз бермас эдими?!

— **Инсоф билан тан олиб айтганда, ўзимиз ҳам шундай жарнинг ёқасига бориб қолганимизни ўша вақтда билмаган эканмиз.**

— Ҳа, баъзи бир маҳмадоналар чиқиб, раҳбар бўлсам, Ўзбекистонни ундоқ қилодурман, мундоқ қилодурман деб кўпнинг бошини қотирган кезлар ҳам бўлди. Аслида ўзига

қўйиб берсангиз, эскича айтганда, хўжаликнинг битта бригадасини ҳам эплай олмас эди. Шукрки, Юртбошимиз ўз вақтида бу хавфнинг олдини олди.

Амир Темур ўз Ватанининг шон-шавкати дунёга таниганидан сўнг, орадан неча юз йиллар ўтди ва бу воқеа яна такрорланмоқда: шукрки, юртимиз озод бўлди, жаҳон ҳамжамиятидан ўзининг муносиб ўрнини олди. Ён-атрофимиздаги айрим давлатларда бўлаётган турфа хил можароларни кўриб, кишининг эти жунжикиб кетади... Аввало, бизда яхши муҳит яратилган. Бу, албатта, элнинг йўлбошчисига, йўлбошчи қандай йўриғ тутганига боғлиқ. Президентимиз Амир Темур бобомиз йўлини — адолат, тинчлик ва осойишталик йўлини тутди. “Биздан озод ва обод Ватан қолсин”, деди Юртбошимиз. Айни пайтда, Ўзбекистонимизни жаҳоннинг энг буюк давлатлари сафида кўрмоқ орзусида интилади. Булар Амир Темур тутган йўл, улуғлаган гоғлар эмасми?

Юртбошимиз айтганларидек, ҳар қандай чинорнинг кўрки-қуввати унинг илдизларига боғлиқ. Шу нуқтаи назардан қараганда, юртимиз ер юзида кеча пайдо бўлган давлат эмас. Бизнинг илдизларимиз мустаҳкам. Ана шундай бақувват илдизларимиздан бири — Амир Темур бобомиздир.

1996 йил.

БАРЧА БАЙРАМЛАР КАЛИТИ

Мустақиллигимизнинг олти йиллик байрами ҳам яқинлашиб қолди. Албатта, олти йил тарих мезонида қисқа муддат, лекин неча ўн йиллаб асоратда яшаган мамлакат, халқ учун Истиқлолда ўтган йиллар тарихий йиллардир.

Ўзбекистон шу йиллар ичида улкан муваффақиятларга эришгани ҳеч кимга сир эмас. Ватанимиз жамоли кўз ўнгимизда тубдан ўзгариб бораётир. Ўзбекистон, энг аввало, ўзининг мустаҳкам сиёсий ва иқтисодий барқарорлиги билан ажралиб турибди. Чунки тинчлик, осойишталик, хотиржамлик биз учун жуда муҳим омиллардир. Иккинчидан, юртимизнинг ҳар бир шаҳрида, ҳар бир қишлоқ ва гузарида қурилиш ишлари кетяпти. Неча-неча завод ва фабрикалар, каттаю кичик корхоналар кетма-кет ишга тушмоқда. Асакадаги автомобиль заводи, Кўкдумалоқ насос станцияси ёки вило-

ятларда қурилаётган йирик иншоотлар. Тошкент шаҳри қиёфасининг тубдан ўзгариб бораётганлиги, музейлар, меҳмонхоналар, оромгоҳлар қурилаётганлиги қоғоздаги гаплар эмас, балки кўз ўнгимизда юз бераётган ўзгаришлардир.

Бизнинг олти йил ичида босиб ўтган йўлимиз, келажакдаги ишларимиз ҳақида энг батафсил ва теран манба — Президентимиз Ислом Каримовнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида” номли китоби. Ушбу китобда нафақат бугунги, ўтган кунларимиз, балки келажакдаги ишларимиз ҳам батафсил баён этилган. Хусусан, иқтисодиёт, миллий хавфсизлик, ташқи сиёсат соҳаларида мамлакатда юз бераётган жараёнлар Йўлбошчимизнинг ушбу асарида атрофлича тадқиқ ва таҳлил этилган.

Мустақиллик ҳақида гапирганимизда, аввало, юртимизда сиёсий-ҳуқуқий жиҳатдан янги давлат, янги тизим барпо бўлганини кўзда тутамиз. Бироқ масаланинг яна бир муҳим томони борки, у, назаримда, кўпгина жиҳатлардан кўра муҳим ва устун туради. У ҳам бўлса, Президентимиз айтганидек, халқ онгида миллий гурурнинг тикланишидир. Бу нима дегани? Бу, аввало, халқ, миллат ўзини ҳар томонлама озод, ҳур, мустақил эканлигини теран англаб олишидир. Маънавиятдаги миллий тикланишни истиқлол мевалари — миллат онгидаги ўзгаришлар орқали аниқлаймиз. Бунинг эса бир неча белгилари мавжуд. Она тилимизга давлат мақоми берилганлиги, эътиқод эркинлиги, миллий кадриятлар тикланиб бораётганлиги, маънавий-маърифий жиҳатдан янги авлод шаклланаётганлиги ва ҳоказолар. Жумладан, кейинги йилларда Имом Бухорий ҳазратларидан Амир Темур бобомизгача неча-неча улуғ зотларнинг табаррук номлари қайта тикланди, ҳурматлари жойига қўйилди ва қўйилмоқда. Истиқлолимизнинг маънавият ва тарихимизни тиклаш борасидаги аҳамиятини мана шу мисоллар ҳам айтиб турибди.

Шу ўринда мен адабиётнинг вазифалари ҳам ўзига хос равишда янгиланиб бораётганини эслатиб ўтмоқчиман. Аввалги, шўро мафкураси даврида асарларимизнинг қаҳрамонларига синфий нуқтаи назардан қаралар эди. Яъни, кимки мулкдор ёки тижоратчи бўлса, у, албатта, салбий қаҳрамон ҳисобланарди. Шоҳ ва вазирлар, шубҳасиз, ёмон одамлар тоифасига киритилар эди. Ҳолбуки, узоқ тарихга назар ташласак, турли даврларда, турли тузумларда одамлар нафақат синфий белгилари билан, балки ўзига хос феъл-атвори билан бир-бирларидан фарқ қилган. Шоҳларнинг орасида ҳам

миллат гамида жонини аямаган, диёнатли, истеъдодли зотлар ўтганини ҳеч ким рад қилолмайди. Биргина Амир Темур бобомизнинг буюк фазилатларини бутун жаҳон билади. Худди шунинг акси ўлароқ, шоҳ ёки бой бўлмаган одамлар орасидан каллакесар, ўгри-муттаҳамлар чиқмаганми?

Инсоний туйғуларга муносабат масаласи Шўро даврида шарқона миллийликдан йироқ эди. Дейлик, улуғларни ҳурмат қилиш, саховат, диний эътиқод каби фазилатлар қолюқлик белгиси, деб ҳисобланарди. Асрлардан буён шаклланиб келган ўзига хос урф-одатларимиз, маъракалар масаласида шу даражага борилган эдики, натижада миллат ўзининг анъанавий қиёфасини аста-секин йўқотиб қўяёзган эди. Айниқса, ёшларимиз она тилимизнинг улуғворлигини, ўрнини даярли унутиб қўйган эдилар...

Истиқлол йилларида мамлакатимизнинг халқаро миқёсдаги обрў-эътибори беқиёс даражада юксалди. Узоқ-яқин мамлакатлардаги анжуманларда Ўзбекистон номини катта ҳурмат билан тилга ола бошладилар. Бу буюк ва шарафли йўлдан бораётганимизнинг белгиларидир.

Ўзбекистон — келажаги буюк давлат, деймиз ва бу буюқликни таъминлайдиган куч кимлар, деб ўз-ўзимизга савол берамиз. Булар, албатта, ёшлардир. Шуларни ҳисобга олиб, давлатимиз раҳбари ёшларга муттасил эътибор бериб келмоқда. Турли янги олий ўқув юртлари, лицейлар, коллежлар ишга тушди. Юзлаб фарзандларимиз чет элларда ўқиб, замонавий илмларни, тажрибаларни ўрганиб қайтмоқдалар. Бунинг яна бир муҳим аҳамияти шундаки, ҳаётни чуқур билиб, иқтисодий, ҳуқуқий муносабатларни эгаллаган авлод боқимандаликдан йироқ бўлади. Афсуски, шўро мафкура-сининг энг мудҳиш мероси — боқимандалиқ психологияси ҳали ҳам муайян даражада руҳиятимизда сақланиб келмоқда.

Биз Ватан ва халқ деганда кўпинча умумий хитобларни, баландпарвоз шиорбозликни тушуниб келганмиз. Аслида эса ундай эмас. Чунки миллатнинг бир бутунлигини сақлаш ҳар биримизнинг бурчимизир. Шукрки, бугун бу тушунчалар аниқ хатти-ҳаракатни талаб қиладиган буюқ туйғуларга айланди. Кўпгина тараққий этган давлатларда байроқ, тамға Конституция ва бошқа тимсоллар азиз ҳамда муқаддас ҳисобланади. Шу каби ҳислар бизнинг қалбимиздан ҳам абадий жой оломоғи шарт.

Давлатимиз қандайдир танҳо оролда жойлашгани йўқ. Атрофимизда нотинч минтақалар, ўз таъсирини ўтказишга интилаётган унсурлар мавжуд. Шу маънода, мамлакатимиз

нафақат ўз осойишталигини, балки минтақа тинчлигини таъминлашга ҳам ўзининг катта ҳиссасини қўшмоқда.

Мустақил юртимиз, унинг келажаги йўлида барча ўзбекистонликларнинг ҳамфикр, ҳамжиҳат бўлиши энг муҳим вазифа, энг улуг ғоядир.

Мамлакатимиз истиқлолдан сўнг, турли байрамлар, тадбирлар ўтадиган катта маънавият ва маърифат марказларидан бирига айланиб бормоқда. Яқинда XII Халқаро Тошкент кинофестивали ўтди. Энди ўнлаб мамлакатлардан санъаткорлар иштирок этадиган “Шарқ тароналари” Халқаро мусиқа фестивалига кенг ҳозирлик кўриляпти. Бухоро ва Хива шаҳарларининг 2500 йиллик тўйини нишонлашга доир катта ишлар амалга оширилмоқда. Биз куни кеча бу икки шаҳарнинг юбилейини Парижда, ЮНЕСКО қароргоҳида жаҳон афкор оммаси иштирокида ўтказдик. Имом Бухорий, ал-Фарғоний ҳазратларининг юбилейи ва ниҳоят, халқимизнинг буюк эпоси — “Алпомиш” дostonи яратилганлигининг 1000 йиллиги жаҳон миқёсида нишонланади. Худди шундай катта ва кичик байрамларни санасак, улар беҳисобдир. Ҳар бир вилоятда улуг зот, қаҳрамон ёки катта бир авлиёнинг руҳи-поки бор. Уларнинг ҳар бири катта маъракаларга муносиб шахслардир. Таъкидлаш керакки, дунёда баъзи халқлар ўз орасидан бундай қаҳрамонларни излаб тополмайдилар. Биз эса шундай шахсларнинг кўплиги билан фахрлансак арзийди.

Аmmo барча байрамларнинг калити, шубҳасиз, мустақиллик байрамидир. Чунки биз мустақиллик деганда, истиқлол йиллари янгиланган туйғуларимизни, тикланган қадриятларимизни, асл тарихимизни, озодликни, ҳурриятни, халқимизнинг келажакка бўлган буюк ишончини тасаввур қиламиз. Бизнинг маърифатимиз ҳам, она тилимиз ҳам, маданиятимизнинг бугунги ривожини ҳам, барча-барчаси истиқлол туйғулари. Шу сабаб бу улуг ва муҳтарам туйғу ҳақида ҳаяжонсиз гапириш мутлақо мумкин эмас.

Инсон боласи ҳамма нарсани вақтинча йўқотиши мумкин, лекин мустақиллигини йўқотса, дунёнинг барча қувонч ва ташвишлари бекордир. Зеро, қулликдан кўра ёмонроқ кулфат йўқ. Ахир, бутун бир мамлакатнинг, халқнинг муте ва қул бўлишини тасаввур қилиш мумкинми? Кишининг ҳамма нарсаси бўлса-ю, маънавий жиҳатдан ўзини иккинчи даражали деб ҳисобласа, бундай одам ўз уйида ҳам тўрға чиқиб ўтиролмайди. Шунинг учун халқимиз фарзандлари мағрур бош кўтариб, қаддини кериб юриши, озод Ватан-

нинг, Ўзбекистоннинг боласиман деган туйғуни ҳеч қачон унутмаслиги керак. Мустақилликнинг қадрига етиб, унга гард юқтирмасдан, уни мустақамлаган ҳолда келажак авлодларга етказиш умумий бурчимиздир.

1997 йил.

ТУРКИЙ АСЛИКЛАР ЮРТИ — БУ!

Ўзбек адабиётида 60-йиллар муҳим ўрин тутади. Зеро, XX аср ўзбек адабиётидаги юксалиш даври айнан мана шу йилларга тўғри келади. Ўша йиллари адабиётга кириб келган Э. Воҳидов, Ҳ. Умарбеков, Ш. Холмирзаев, Ҳ. Ҳошимов каби ўнлаб шоир ва носирлар ўзларининг янгича қарашлари, ёрқин истеъдодлари билан адабиётимиз осмонда ёрқин юлдузлардек чарақлаган эди.

Элимизнинг атоқли шоири Абдулла Орипов ҳам мана шу авлод вакили, гарчи истеъдоднинг пайдо бўлганлигига қарийб ярим аср бўлаётган эса-да, у яратган асарлар атрофидаги изланишлар, кузатишлар ҳали-ҳамон тингани йўқ. Назаримизда Абдулла Орипов истеъдоди қирраларининг юздан бирини ҳам очиб улгурмагандекмиз.

— **Ижодкор учун энг муҳим фазилат нимада деб биласиз?**

— Ижодкор учун, аввало, истеъдод, сўнг эса меҳнатсеварлик, изланувчанлик керак. Истеъдодсиз меҳнат эса йўқ нарсалар. Истеъдодсиз ижод бўлмайди. Ижод бу сўзма-сўз таржима қилсангиз, йўқ жойдан барпо қилиш демак. Кулол буюми ҳам, маҳсидўз маҳсиси ҳам унинг ижоди. Бадиий ижод шунга ўхшаб кетади. Маҳсулот сифати, унинг санъат асари даражасига кўтарилган-кўтарилмаганлиги эса бошқа масала, бу ижод эгасининг маҳоратига боғлиқ.

Яна бир нарса: ижодкор учун энг муҳим фазилатлардан бири самимият деб биламан. У бор жойда тўқима гаплар, алдамчи кайфиятлар бўлмайди. Ижод кенг бир майдон, ҳар ким қўлидан келганича чин юракдан ёзсин...

— **Ёш ижодкорлар фаолиятидаги қайси йўналишлар Сизга маъқулу қайси жиҳатлар кўнглингизга унча ўтиришмайди?**

— Ҳозирги кундаги бошловчи ижодкорларнинг савияси жуда баланд. Уларнинг ҳар қандай шеъри, дейлик, 50-60-йилларда ном қозонган кўпгина шоирларнинг шеърларидан ҳар жиҳатдан устун туради. Бунинг маълум сабаблари бор, албатта. Оралиқда катта тараққиёт, олға силжиш мавжуд.

Ҳозирги ёшларимиз жаҳон адабиётидан яхши хабардорлар, улар бадиий ижод сирларини яхши, пухта эгаллаб олишган.

Мамлакатимиз мустақилликка эришди. Бу, хусусан, ижод аҳлининг фикрини, оёқ-қўлини озод қилди. Бошқача айтганда, мириқиб, эркин ёзадиган давр келди. Тўғри, маълум даражада иқтисодий қийинчиликлар бор. Аммо, бу фақат қалам ҳақи учун ёки яхши асарлар ёзмаслик учун баҳона бўлолмайди. Ахир, Муқимий, Фурқатлар қалам ҳақи олмаган-ку. Улар ёзишган.

Ёш ижодкорларимизда, улар ёзаётганлари нечоғлик юксак бўлмасин, ёшликка хос бўлган бир умумий камчилик кузатилади. Бу китобийлик ва зўрма-зўракиликдир. Шу сабабли ҳам кўп шоирларнинг шеърлари бир-бирига ўхшайди. Аммо истеъдодлар ҳар қандай шароитда ҳам ўзларини кўрсата билдилар. Кўпчилик орасидан вақти-вақти билан катта шахс даражасидаги ижодкорлар етишиб чиқади.

— **Университетнинг журналистика факультетида ўқиган кезларингиз амалиётни Термизда — ҳозирги “Сурхон тонги” газетасида ўтказган экансиз?..**

— Ҳа, ишлаб чиқариш амалиётини шу ерда ўтказгандим. Газета таҳририяти Термиз бозори ёнида эди. Гоҳ у ерда ётиб қолган пайтларимиз бўлган, кейин эса ижарада турдик. Ўшанда ҳар кун иш шеър ёзадиган давримиз эди. “Сен баҳорни соғинмадингми?”, “Дарбанд дарёси”, “Бойсун” каби шеърларим ўша пайтларда, шу ерда ёзилган. Дарвоқе, Шуккур Холмирзаев билан беш йил бирга ўқиганман. У билан Бойсунга кўп борардик. Бир гал борганимизда, у мени овга олиб чиқди. Шукурнинг қўлида милтиқ. У ҳар гал овга чиққанида гоҳ кийик, гоҳ тўнғиз, гоҳ бўри отиб олганлиги, нечача бор айиқ овлаганлиги, хуллас, жуда абжир ва омадли, довюрак овчилиги ҳақидаги гурунглари билан мени қойил қолдирарди.

“Мана кўрасан...” — деган гапни ҳам ишлатиб кўярди. Чорчинор томонга кетдик. Тўсатдан Шукурнинг қизгин гурунги бўлиниб қолди. Яқиндаги дарахт тагидан бир дум ликиллаб кўриниб турарди. Икковимиз ҳам қўрққанимиздан бақриб юбордик. Шукур милтиқ билан, мен шундай ҳолимча орқага ура қочдик. У дарахт томирини кавлаётган ёввойи чўчка экан. Тўнғиз нариги ёққа уриб кетди. Биз икки овчи шу қочганимизча Шукурларнинг уйигача келибмиз. Ҳеч ўпкамизни босолмаймиз...

Аммо Термизга келиш биз учун ҳамиша мушкул туюларди. Кейин ҳам йўлимизни кўп бор боғлаган шу нарса бўлди.

Чунки Термиз чегара худуди ҳисобланар, бу ерга келиш учун қандай ҳужжатлар тўплашни-тўғрилашни билмасдик. Ўша талабалик пайтларим. Қаршидан келяпман. Ангор яқинидаги чорраҳада чегарачилар тўхтатишди. Ҳужжатимда чалкашлик бор экан, бир-икки соат будкага қамаб қўйишди. Ўзлари эса пастда — яшайдиган жойлари яқинида волейбол ўйнашга берилиб кетишди. Ниҳоят, анча вақтдан сўнг чамадонимни очириб, бошқа ҳужжатларимни ҳам кўргач, қаерда ўқишим, яшашимни сўраб-суриштиргач, Термизга ўтказиб юборишди. Мен бу билан ўша даврни, ўшандай қаттиқ тартибни қораламоқчи эмасман. Керак бўлгани учун шундай қилинган, албатта. Гап келганда айтдим. Ҳозир эса эркинмиз. Лекин қонунга ҳамиша амал қилишимиз керак.

Умуман, Сурхондарё ҳақиқий ўзбекона урф-одатларни, халқимизнинг туғма фазилатларини, уруғ ва шеваларини, қўшиқ ва рақсларини, дostonларини бузмасдан сақлаб келган юрт. Ундаги бу асликни на араблар, на мўғуллар ва на бошқа чет эл босқинчилари буза олишган. Улар шаҳарлар томон ўтиб кетаверишган, аслик эса сақланиб қолаверган. Ҳар қадами шеър, ҳар қадами тарих — бу юртнинг. Асл туркий ақл шу ерда. Шу боис, воҳа ёзувчи-шоирларига ҳавас қиламан. Шукур Холмирзаевнинг тўқсон фоиз қаҳрамонлари, Тоғай Муроднинг барча асарлари қаҳрамонлари шу ер одамлари. Бу юрт очилмаган кўриқдир. Шунинг учун унинг ижодкорлари асарлари қаҳрамонлари шаҳарларда шоколад чайнаб, ўйлаб-топиб ижод қиладиган қаҳрамонларидан фарқ қилади: оммабop сюжетлардан, китобийликдан холи. Шаҳарлик кўпгина ижодкорларнинг ёзганлари эса на ўз қиёфасига ва таъбир жоиз бўлса, на ота-онасига эга. Уларда урф-одатлар, гап-сўзлар бўтқадай, шу сабаб, инкубатор жўжала-ридай бир хил туюлади. Халқ оғзаки ижодида ҳам ана шу аслик, самимият, теранлик сақланган. Бахшилар яратган мана бу мисраларни, образни қаранг:

Тоғларда журган суғур-а,
Бағрини босар қорларга...

Оташ-иссиқ бўлган, кўпгина касалликларга даво бўлган суғурнинг қиш кунида ҳам иссиқлаб кетиб, бағрини қорга беришини тасвирлаган бундай қуйма, теран мисралар қайси шоирда бор. Бахшиларда бундай мисралар минг-минглаб. Улар табиатдан олинган бетакрор образлардир. Ёзма адабиёт вакили бўлган кўпгина шоирларда мана шу икки сатрга тенг келадиган образни топа олмайсиз.

— Қайси фаслни яхши кўрасиз ва у ижодингизга қандай туртки беради?

— Гап фаслда эмас. Одамнинг жонига тегадиган, толиқтирадиган нарсалар ёзда ҳам, қишда ҳам бўлади. Тоғларда эса ҳамма фасл ҳам яхши.

— Насрий асарлар ёзишга ҳам кўл урганмисиз?

— Ҳозирча йўқ. Аммо қиссами, романми, нимаики чиқса, қолдирмай ўқиб бораман. Баъзилар таржимаи ҳолини ёзади. Мен ҳар қандай нарсани ҳам асар деб айтолмайман. Насрий асарлар ёзишга эса атайлаб кўл урганам йўқ. Балки вақти-соати келиб бу ҳам амалга ошар. Чунки шеърга сифмайдиган кузатишлар, тажрибалар бор...

— Ўз ижодий фаолиятингиздан тўла қониқасизми? Қониқмаган ҳолатларингиз?..

— Маълум даражада қониқаман. Аммо ҳали айтадиган гапларим кўп...

— Шоирлардан кимни ўзингиз учун ҳақиқий устоз деб биласиз ва унинг ижодидаги қайси жиҳатлар сизга кўпроқ маъқул?

— Ҳазал ёзмасам ҳам Навоий бобомиз асарлари мутолаасидан чарчаганим йўқ. У кишининг бирор байти ёки мисрасини ҳар ўқиганимда, янги-янги қирраларини кашф қиламан, гўё оҳори тўкилмагандай туюлаверади. Ижодкорлар орасида ҳаққа етгани Навоий деган тушунча бор. У киши асарларини ўқиганимда кўз ўнгимда соҳиби камол, беназир бир инсон сиймоси гавдаланаверади.

— Агар ҳаёт такрор берилгудай бўлса, яна шу йўл билан кетармидингиз?

— Ҳаёт — такрорланмас ҳодиса. Умр қайта берилганда ҳам, барибир, шу йўлдан кетардим. Фақат мажбурият юзасидан битганим баъзи нарсаларни ёзмаган бўлардим. Биласизми, бизда катта шоирлар, ҳақиқий истеъдод эгалари бор. Улар ҳам ўзларига ярашмаган гапларни ёзишганди. Мен Ўрта Осиёда ўзининг йўлини ўшандаёқ тўғри танлаб олган бирдан-бир ижодкор Чингиз Айтматов деб биламан. У сиёсий мавзуларда бадиий асар ёзмаган.

— Фарзандларингиздан бирортаси ижод йўлини тавлаганми?

— Йўқ.

— Оқ шеърга муносабатингиз? Ҳозир кўпгина ёшлар оқ шеър ёзиш осонроқ деб унга ўзларини уришяпти.

— Шеърят шаклларининг осони йўқ. Ҳар бири ҳам маҳорат талаб қилади. Ҳар қандай шеър ғариб ёки муваффа-

қиятли чиқса, бу ижодкорнинг маҳорат даражасини белгилайди. Мана Нозим Ҳикматнинг оқ шеъри:

Мен бир минг тўққиз юз
Ўнинчи йилда туғилдим,
Туғилган жойимга қайтиб
бора олмадим...

Қаранг, қандай юракка яқин. Демак, у оқ шеърми, кўк шеърми, қизил шеърми таъсирли чиқиши учун истеъдод лозим.

— Истеъдодли ёшларни қўллаб-қувватлаш жамғармасида ишлайсиз, депутатсиз, бунинг устига, Тошкент давлат университетининг журналистка факультетида дарс ҳам берар экансиз. Ижод ҳам қилишингиз керак. Бунча кўп иш оғирлик қилмайдими?

— Университетдаги ишимдан ҳеч қандай моддий манфаатдорлигим йўқ. Ўша ердаги қорақўзларга билганларимни ўргатиб, маънавий оламини бойитишга озми-кўпми ҳисса қўшсам, дейман. Бу анъана устозларимдан қолган. Буюк адиблар дарсларини тинглаганман. Ўша таъсир ҳеч юрагимдан чиқмайди. Мен ҳам билганларимни орқалаб кетаманми? Бу ишни мен қилмасам, ким қилади? Ҳеч бўлмаса, 50 нафар талаба гапларимни эшитса дейман. Энди ёшим бир жойга етганда, ўқитувчиликни касб қилиб олиш, илмий иш қилишдан йироқман...

— Мазмунли суҳбатингиз учун раҳмат!

1997 йил.

ХАЛҚИ ҚИСМАТИНИ БАҲАМ КЎРГАН ШОИР

Қайсин Қулиев шеърларидан бирида келажак насларга қарата:

*Душманлар не қурол ўйлаб топмасин,
Насллар, сизларга истаганим бахт.
Доим бўлсин сизнинг эртангиз ёрқин,
Ғам доғин кўрмасин юзингиз ҳеч вақт.
Ҳозир мен гумону ишончсизликни
Кераксиз сополдай иргитиб буткул,
Сенга, мен келажак асрлар оша —
Баланд тоғлар оша узатаман гул, —*

дея хитоб қилган эди. Ўзбек халқини, унинг шоиру ёзувчиларини ниҳоятда севган, ҳурмат қилган буюк болқор Қайсин Қулиев шеърляти учун чиндан ҳам сарҳадлар писанд эмас. У ҳаминша замонавий шоир бўлиб қолади. Шу кунларда шоирнинг саксон йиллик таваллуд санаси нишонланмоқда. Шу муносабат билан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг раиси Абдулла ОРИПОВдан шоир ҳақидаги ўз хотираларини сўзлаб беришни илтимос қилдик.

— Қайсин Қулиев поёнига етиб бораётган асрнинг мен кўрган, билган ҳамда суҳбатлашган энг улуғ шоирларидан бири — устозим эди. Албатта, дунёда улуғ шоирлар кўп. Уларнинг бирини паст, иккинчисини баланд қўйиш ниятидан йироқман. Бироқ, Қайсин Қулиев шеърляти ниҳоятда ўзига хос, ёрқин шеърлятдир. Бунинг сабаби шоирнинг ниҳоятда одамохунлиги, инсонларнинг инсони эканлиги билан боғлиқ бўлса ажабмас. Қайсин Қулиев шахс сифатида ниҳоятда олижаноб, камтарин, айни чоғда ғурурли инсон эди. Ўтган Шўролар даврида болқор халқи қаттиқ зулмга дучор бўлди, ўз Ватанидан қувғин қилинди. Қирғизистонда, Марказий Осиёнинг бошқа ҳудудларида сочилиб яшади, қирилиб кетишга маҳкум қилинди. Қайсин Қулиев умрининг охирида яратган “Қиш эди” деган асарида халқининг изтиробларини маҳорат билан тасвирлаб берди.

Қайсин Қулиев юксак истеъдоди билан жаҳон миқёсига чиққан шоирдир. У кўрган қийинчиликлар, бошидан кечирган азоб-уқубатларнинг ўзи катта бир асар бўлиши мумкин.

Қайсин Қулиев ўзбек ёзувчиларининг катта дўсти эди, Ўзбекистонга тез-тез келиб турарди, бошқа минтақаларда учрашганимизда ҳам хайрихоҳлик билан муносабатда бўлар, асарларимизнинг кенг қанот ёзишини хоҳларди, туркий халқлар адабиёти анъаналари буюк, келажаги ҳам буюк бўлиши керак, жаҳон адабиёти минбарида балқishi керак, деб кўп такрорлар эди.

— Қайсин Қулиевнинг ўзбек ёзувчилари билан дўстлиги ҳақида гапирдингиз. У кишининг кўп ижодкорларимиз билан ҳамфикр, ҳамнафаслиги ва шоира Зулфияга атаб шеър ёзганлиги адабий жамоатчиликка яхши маълум. Қайсин Қулиев Сизнинг ижодингизга ҳам катта баҳо берган жонкуяр сиймо эди. Сиз, албатта, у киши билан кўп учрашгансиз, суҳбатлар қургансиз, ана шулар билан боғлиқ хотираларни эслаб ўтсангиз.

— Қайсин оға билан илк марта 1969 йилда Москвада, собиқ Бутуниттифоқ ёш ёзувчилар семинар-кенгашида та-

нишганман. Мен ушбу семинарга рўйхатга қўшимча равишда борган эдим. Шеърларимнинг асл нусхалари ҳам, сўзмасўз таржимаси ҳам бор эди, бироқ кимнинг гуруҳига тушишим номаълум бўлиб қолди. Шунда Қайсин Қулиев бу бола рўйхатларда йўқ экан, майли унинг шеърларини ўзим ўқийман деб, мени ўз семинарига қабул қилди. Ўзим айтишим ноқулай бўлса ҳам айтай, бу кўпчиликка маълум, у киши менга катта ишонч билдирди, кейин чиқадиган бир китобимга сўзбоши ҳам ёзиб берди, ўша вақтларда ҳукмрон мафкура ёқтирмайдиган Александр Твардовский муҳаррир бўлган “Новый мир” журналида бир неча шеърларимни эълон қилдирди. Битта одамга яхшилик шунчалик бўлиши мумкин. Мен Қайсин огадан жуда миннатдорман, умр бўйи ёдимдан чиқармайман. У киши ёши улуг бўлса ҳам менга хатлар ёзар, маслаҳатлар берар эди.

Собиқ мамлакат миқёсида бўладиган баъзи йиғинларда, давраларда сўз менга тегиб қолса ўзбек тилида, “мана буларни мақта, шуларнинг оғзига ур, кейин мени мақтайверасан”, дерди. Ўзини шу қадарлик яқин тутарди. У киши даврдан ниҳоятда қаттиқ жабр кўрган одам эди. Лекин қаддини ҳеч қачон буккан эмас. Оғир, бедаво дардга йўлиққан пайтларида ҳам Самарқандга бирга бордик. Қайсин ога бировлар назарида майда бўлган, камситилган миллатлар вакилларининг бошини силар, ҳаммамизни қовуштирар эди, катта хайрихоҳлик билан қўллаб-қувватлар эди. Чингиз Айтматов, Давид Қўғултинов, Расул Ҳамзатов, Мустай Карим билан биргаликда туркий халқлар адабиёти равнақи учун куйиб-пишарди.

Яқинда Маҳачқалъада Расул Ҳамзатовнинг ҳузурда учтўрт кун меҳмон бўлдим, ўтган воқеаларни, жумладан, Қайсин ога билан бирга кечган дамларни яна бир бор эслашдик. Халқимизни, тилимизни, адабиётимизни ҳурмат қилган бу сиймони унутиб бўладими?!

— Абдулла ака, биламизки, Қайсин Қулиев 1944 йил охирида бевосита жанг майдонларидан чақириб олинган ва унга истисно тариқасида Москва ва Ленинграддан ташқари истаган жойда яшаши мумкинлиги айтилган. Бироқ Қайсин ога халқи билан бирга бўлишни, унинг қисматини баҳам кўришни афзал кўрди, ўн йилдан ортиқ Бишкек шаҳрида қувғинда истиқомат қилди. Бу давр шоир ижодида қандай из қолдирган?

— Қайсин Қулиев ижодида замонасозлик қилган сатрлар ниҳоятда кам. Ҳиндистоннинг собиқ Бош вазири Индира Ганди ўз нутқларидан бирида шоирнинг “агар ер юзи-

да бомба портласа, унинг зарби, энг аввало, оналар юрагидан ўтади”, деган мисраларини келтиради. Учрашиб қолганимизда шу ҳақда гап очсам “ҳа, ўғлим, у она-да, у она!” деган эдилар. Шоир шеърларининг жаҳоний кўламини мана шундан ҳам билса бўлади. Қувғиндаги йиллар Қайсин оға шеъриятига ўз муҳрини қаттиқ босган, албатта, у кишининг ўз халқи қисмати ҳақидаги чуқур ва ғуссали ўйлардан иборат “Жарадар таш”, яъни “Ярадор тош” деган асари бор. Истиқлол туфайли бундай оташин шоирларнинг шеърларини бевосита она тилидан таржима қилиш имкониятига эга бўлдик. Иншооллоҳ, Қайсин Қулиев шеърияти ўзбек тилида ҳам қайта-қайта нашр қилинади.

1997 йил.

ОНАДАН ТУФИЛГАН ПАЙҒАМБАРЛАР ҲАМ

Ватан мустақиллигининг олтинчи йили яқунланаяпти. Тангри суйиб олтин бош, ўтқир нигоҳ, нақшли юрак, заҳматкаш кўл ато этган миллатимиз жаҳоннинг кўз ўнгида яна қадрини тиклаётир.

Бундай азиз кунларда қадди тик, боши баланд яшашга, ўзбекман дея мағрурланишга шу тупроққа ворис бўлган ҳар ким ҳам ҳақлидир. Аммо Озодликда яшашга маънавий ҳуқуқи кўпроқ — миллатимиз доимо кўз устида кўйиб ардоқлашга лойиқ алоҳида инсонлар ҳам бор. Улар кечаги кунимизда ҳам уйғоқ эдилар.

Ўзбекистон халқ шоири севимли Абдулла Орипов ана шундай миллатимизнинг анвар ўғлонларидан бири. Кечагина шоиримиз халқ номидан:

*Икки дарё оралиғида
Қолиб кетди менинг овозим...*

дея ёзган эдилар. Бугун эса овозлари сарҳадлар оша узоқ-узоқларга кетди.

“Муҳтарам СЭР!

Сизнинг буюк хизматларингиз ва Академия аъзоларининг тавсияларини ҳисобга олиб Академия Раёсати бир овоздан Сизни Халқаро Академиянинг ҳақиқий аъзоси қилиб сайлади...”

Бу — Ўзбекистонга Америка Қўшма Штатларидан келган хушxabар. Абдулла Ориповнинг Калифорниядаги Фан, Таълим,

Индустрия ва Санъат Халқаро Академиясининг ҳақиқий аъзоси қилиб сайланиши бизнинг тўла маънодаги озод мамлакат эканлигимизни яна бир карра исбот этди, ўзимизга ишонч уйғотди.

Улуғ инсонларнинг дарди ҳам, қувончи ҳам Ватан дарди, Ватан қувончига тенг бўлади.

Биз севимли шоиримизни ана шу муборак унвон билан қутлаймиз, халқимиз, юртимиз бахтига омон бўлинг, қаламингиздаги қудрат, шеърингиздаги нур билан бизга куч ва ёруғ бериб яшайверинг, деймиз.

— Хурматли Абдулла ака, инсон шодликдан боши осмонга етганида ҳам ёки изтироблардан тупроқ қадар чўкиб кетганида ҳам кўнглини Аёлга ёргиси, унга суянгиси келади. Давр шамолларида оқарган бошида Аёл кўлларининг беозор тафтини ҳис қилгиси келади. Зеро, ўзингиз ёзганингиздек: “Оҳ, шоир умрига ҳавас қилмагил, У қуюн ичида унган бир дарахт...” Шу дарахтнинг мангу яшиллигини таъминлаб турадиган нарса аслида Аёл фидойилиги эмасми?

— Дарҳақиқат, Аёл — эзгулик меҳроби... Аслида шоир қаламидан томган мисралар аввалроқ Аёл юрагига битилган бўлади. Дунё безовталиклари дастлаб Аёл манглайига чиқиқлар тортади. Фарзандлар тарбияси, эркакнинг уйдан боши баланд чиқиқ кетиши — “уйида тинчи бўлиши” — Аёл фидойи қалбига боғлиқдир. Аёлнинг улуғ хизматларига ҳар қандай тузум, ҳар қандай жамият доимо муҳтож. Аёл — хонадон чироғи, жамият — таянчидир. Аслида ҳам барча ахлоқий дунёқарашлар айнан жамиятнинг илк бешиги — оилага бориб тақалади. Оила эса — Аёл демақдир. Номус, ор, садоқат, вафо, муҳаббат каби муқаддас туйғуларнинг тимсоли Аёлдир.

Мен шарқлик одамман,
Аёл деган сўз
Менга ҳаёт билан баробар калом.
Оҳ, аёл хўрлигин кўрсатма ҳаргиз,
Ҳаргиз бад бўлмагай Аёл деган ном,

деб ёзган эдим бир шеъримда.

Демоқчиманки, аёл тириклик булоғидай гап. Бу булоқдан ҳазрат пайгамбарларимиздан тортиб, улуғ бобомиз Амир Темурдан то Эйнштейнгача баҳраманд бўлганлар.

— Соҳибқирон бобомиз ҳам сўнгги лаҳзада — васият қилиб, “заифаларни кўринг”, деган эканлар...

— Ушбу калимада ҳам Аёлга бўлган улуғ эҳтиром, муҳаббат ётибди-да, аслида. Бу бежиз эмас. Буюк Амир Темур аёл қудратига, салоҳиятига, гўзаллигига ички бир муҳаббат билан қарамаганида, ўн йиллаб сафарларда бўлган чоғида шундай қудратли давлатни бошқариш Бибихонимдай малика онамизга насиб қилган бўлармиди? Ўша меҳр-муҳаббат, аёл ақли-заковатига ички ишонч бўлмаганида Бибихоним ҳам Соҳибқироннинг бошқа заифалари сингари оддий бир аёл сифатида тарихда қолармиди? Соҳибқирон бобомиз жангу жадалларда, сафарларда аҳли аёлини ҳам олиб юрганлар. Ўғилларига ҳам келинларини хафа қилишга йўл қўймаганлар. “Соҳибқирон” шеърини драмамда мен бу ҳақда батафсил тўхталганман. Аёлини қадрлаган эл улуғ бўлади. Чунки аёл яратадиган миллат фарзандларининг илк Ватани, кўзлари юмуқ ҳолда ҳам чайқаладиган бешиги — она вужуди. Шу боис ҳам биз Онани Ватан деб улуғлаймиз. Унинг ҳимоясига жон қадар шай турамыз. Билган одамга Ватан — Онадир.

— **Ҳазрат пайгамбаримиз:** “Агар одам одамга сажда қилиб сиғиниши жоиз бўлганида мен фарзандларни ўз оналарига сажда қилишга, аёлларни эса ўз эрларига сажда қилишга буюрган бўлур эдим”, дегандилар муборак Ҳадисларида...

— Муқаддас ҳаж сафарида Макканинг улуғ шайхи амри маъруфларида иштирок этдим. У киши шундай дедилар:

“Аё, аҳли муслим, сизга икки йўл кўрсатилгандир: сажда қилинг, Оллоҳга ва яна Оллоҳга. Саждага яна бир йўл бордир, у эса Онага ва фақат Онага. — Шайхнинг гаплари бундоқ давом этди — Аё, аҳли муслим! Расули Акрамнинг ўғитларини такрор қиламизки, шул икки хилқатдан ташқари ҳеч бир мавжудот саждага лойиқ эрмас. Пайгамбарларимизга, падари бузрукворларимизга ҳам сажда қилинмайди, улар зиёрат қилинади”.

Мана, Онага берилган баҳо.

Бу ҳикмат шарҳини ўйладим узоқ,
Ростдан Она эрур қиблаи олам.
Гарчи барчамиз ҳам падармиз,

бирок —

Онадан туғилган Пайгамбарлар

ҳам...

Аёлнинг Оллоҳ ва бандаси томонидан бу қадар улуғла-нишининг мазмуни битта. Жамиятнинг, миллатнинг беқиёс ривожи, юртнинг гуллаб-яшнаши Аёлнинг эътиқоди, диё-

нати, ахлоқ-одоби, ҳалоллигига жуда-жуда боғлиқ. Аёлнинг имони бут бўлса, фарзандларию оила бошлиғига ҳалол луқ-малар тайёрлаб бера билса, бешик устида айтадиган аллалари Шарқона бўлса, юртимиз яна буюклар, соҳибқиронлар юртига айланади. Барчинлар, Алпомишлар юртига айланади. Кўҳна Шарқ ҳамиша тафаккур манбаи бўлиб келган. Кўҳна Шарқ оналари эса садоқат, ҳалоллик, эзгулик меҳробни бўлиб келганлар. Бу меҳробдан Шарқ эркаклари ҳамиша ўзларига ботиний куч олиб турадилар. Хонадон шамчиروғи бўлган Аёл муҳаббатига сазовор бўлишга интиладилар.

— Аммо, Абдулла ака, сир эмас, ҳар бир тузум аёл истаси-истамаса унинг нозик елкаларига ўз юкини кўяди. Бу юк аслида бизга ҳазрат Одам Атомиз ва Момо Ҳавомиз тенг бўлишиб еган битта олмадай мерос... Шу маънода эркакларимиз ҳар доим ҳам аёлнинг кўнглига қарай олмаётганликлари сезилиб қолади. Ҳозир кўпчиликда икки хил фикр мавжуд: баъзи бировлар аёл боласини қўлтиқлаб уйда ўтираверсин, дейди. Яна бир қисми “тўрт девор аёлга бахт берадими, у жамият билан бирга бўлиши керак”, дейди. Бу масалага Сиз қандай ёндошган бўлардингиз?

— Аёлнинг жамиятдаги ўрнини ҳеч ким қатъий чегаралар, чизиклар билан белгилаб беришга бурчли эмас. Биз ўтмишдан биламиз, Шарқ аёллари давлат ишларида ҳам фаол иштирок этганлар. Она Ватанни душманлардан ҳимоя қилишда ҳам ўз жасоратларини ҳақли равишда тарих саҳифасига ёзиб қолдирганлар. Момо Тўмарис, Қурбонжон додхоҳ... улар кўпчилик. Шеърят гулшанининг ҳам ўлмас булбуллари бизнинг кўҳна тупроқдан чиққан. Ўзбек санъати довуғини ҳам дунёга таратганларнинг кўпчилиги бизнинг аёллар эканлиги ҳеч кимга сир эмас. Сиз юқорида айтиб ўтган “тўрт девор” қандай шароитда бўлишига боғлиқ. Имкониятдан келиб чиқиб, уйда ўлтириб ҳам миллат ва жамият учун қодир фарзандлар тарбиялаб бера олсалар, бу улуғ фидойилик-ку. Чунки аёлга табиат биринчи навбатда Оналикдай улуғ бахтни раво кўрган. Аммо ҳалолу покиза бўлиб, жамоат ишларида ҳам иштирок этиб, илми, меҳнати билан эл-юрт равнақига ўз ҳиссасини қўшса, бу ҳам улуғ савоб. Аёл эрки дахлсиз. Жумладан, у оладиган илми ҳам. Чунки, улуғ китобларимиз “бешикдан то қабргача илм изла”шни муслим ва муслималар учун ҳам бирдек фарз қилиб қўйган. “Тўрт девор” муқаддас ҳурликлар яратса, унинг ичида даҳолар туғилади ва шаклланади. Деворсиз кенгликларда эса ёввойилар пайдо бўлиш эҳтимоли ҳам бор?

Эркакларимиз ҳар доим ҳам аёлларимизнинг кўнглига қарай олаяптиларми, деган саволингизда жон бор, албатта. Уй-рўзгор, бола-чақа, яна бозор-ўчар биз кўкка кўтарган аёлни, табиийки, қийнаб қўяди. Ҳамма юкни аёл елкасига ортиб қўйган эркак — Эркак эмас. Аёлни иш кули деб қараш, афсуски, биз учун кўп нохуш ҳодисадир. Оила тинч бўлса, шу уйнинг чироғи ҳамиша ёниқ бўлади. Эркак аёлнинг, аёл эркакнинг юкини енгиллатса, бундан фақат қувонишимиз керак-ку. Пайгамбаримиз Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи вас-саллам ҳазратлари ҳам ҳовли супурганлар, сигир соққанлар.

Кейинчалик бир гала текинхўрлар, ҳатто муборак Ҳадисларни ҳам ўз макрларига мослаштириб олганлар. Умуман олганда эса, ҳар бир оилада рўзгорни қандай юритиш унинг соҳибларига ҳавола. Халқимиз айтади-ку, уддалаган эркак уйланади, уддалаган аёл турмуш қуради деб.

— Сир эмас, кўпчилик аёлларимиз бозорга чиқиб кетди. Мен аёлларимизнинг тирикчилик кули эмас, жамиятимиз гуллари бўлишини жуда-жуда хоҳлайман. Бу ҳақда Сизнинг фикрингиз?

— Аёллар бозорга чиқадими ёки йўқми, деган масалани ўйлаб кўриш керак. Менинг фикримча, бозорга чиқиши мумкин, лекин қай тарзда? Ҳамма гап шунда. Баъзи оилаларда эркак киши беморлиги сабаб аёл баҳоли қудрат ҳаракат қилса, буни қўллаб-қувватлайман. Бироқ соғлом, бақувват эркаклар сояда ётиб, аёлини бозорга чиқариб қўйиши — бу ҳаммамиз учун ҳам оғриқли бир ҳол.

— Абдулла ака, Сиз жаҳонгашта шоирсиз. Дунё шоирларининг давраларида Ўзбекистон тимсоли бўлиб сўз айтгансиз, арбоблар суҳбатида бўлгансиз. Юртимизга меҳмон бўлиб келган сиёсатчи маликаларнинг фикрларини таҳлил тарозусига қўйиб кўргансиз. Шундай дамларда шоир кўнглингиздан нималар кечган?

— Аёл авваламбор Она. Унинг бутун дунёга тилагани — фақат эзгулик бўлади. Биласиз, бизнинг ота юртимиз — Она тупроғимиз ҳақли равишда ўз маликалари билан ғурурланиб келган. Уларнинг томирлари, қонлари гўзал Тожмаҳалгача туташиб кетган. Бир нарсани айтиб ўтай. Ҳиндистоннинг машҳур аёли, давлат арбоби Индира хоним Ганди ҳалок бўлганида элчихонага бориб таъзия билдирганман. Уларнинг сиёсий қарашлари ўзларига ҳавола, албатта. Бироқ менинг юрагимни ларзага солган изтироб — бу Онага узилган хоин ўқлари бўлди. Марҳум Ражив Гандининг беваси Соня Ганди миннатдорчилигини телеграмма қилиб жўнатибди. Хизмат

юзасидан Деҳлида бўлганимда ҳам авваламбор буюк Онани, улуғ аёлнинг хурматини ўйладим.

Демоқчиманки, аёлми, эркакми, миллатнинг қадрини, қаддини баланд кўтара олса, юртимиз истиқлолини киприклариди асраса, у жамият учун ҳамиша зарур. Бироқ бидъат, хурофот, феодал эгалик аёлларнинг ҳуқуқини чеклаб қўйган. Ўнта ношуд ўғилдан кўра битта оқил қизинг бўлсин, дейди халқимиз. Шарқ аёлларининг йўлини чеклайдиган бир гўзал сарҳад бор. У ҳам бўлса рашк балосидир. Аёллар ялтироқ буюмдек кўзга тез ташланади. Эркак эса уни муҳофаза қила бошлайди. Бу табиий ҳол, албатта. Аммо Тўмарис ҳам бизнинг момомиз-ку! Бибиҳоним, Зебуннисобегим, Нодирабегим ҳам бизнинг момоларимиз-ку...

— **Оилангиз, заҳматкаш Ҳанифахон опамиз ва фарзандларингиз ҳақида тўхталсангиз.**

— “Мен сени ўйламай нетайин” шеъримдан бир байт келтириб ўтсам:

Йўқ менинг бағдодий халифам,
Шул эрур байт тўла саҳифам,
Ғамдошим, сирдошим Ҳанифам,
Мен сени ўйламай нетайин.

Худога шукр, фарзандларим, невараларим ёнимда. Умуман олганда эса Ҳанифахон опангиз бўлмаса менга қийин. Журналхонларга айтадиган тилагим ҳам шу: Сизлар бўлма-сангизлар, бизларга қийин, хонадонимиз шамчироғи бўлган, азиз аёллар! Кўнгил уйимиз сизнинг шуълангиз билан равшан!

— **Ўзбек шеърятини бахтига ҳамиша омон бўлинг!**

1997 йил.

НАЗАРКАРДА ЮРТ

Инсон боласи ҳаётдан мамнун экан, албатта унинг замини ҳам бўлади. Кимдир ўтган кунни учун, бемор соғайгани учун, бефарзанд тирноқ кўргани учун розилик айтавериши мумкин. Розиликнинг шакли-шамойили шу қадар кўп...

Лекин бутун халқ ва миллатнинг розилиги-чи!

Ўзбек халқи, ҳақиқатан ҳам Оллоҳ назар қилган халқ эканки, асрлар мобайнида машаққату синовлардан сўнг мустақилман, деб юзага балқиб чиқди. Бу оламшумул воқеадир.

Аслида миллат ва халқ оиладан таркиб топади. Президентимиз “ўзимизга хос ва ўзимизга мос” деган ажойиб иборани бот-бот тилга оладилар. Ҳақиқатан ҳам, биз ўзбеклар ўзига хос анъана, ўзига мос одатга эга бўлган миллатмиз. Масалан, меҳмондўстлик, серфарзандлик ёхуд боланинг отага, отанинг болаларга муносабати, уларнинг бурчлари... Бу каби хусусиятлар балки мусулмон дунёсига умуман хосдир, лекин бундай фазилатлар ўзбекнинг қонида бор.

Шунга кўра энг мустаҳкам оила — ўзбек оиласи бўлиб келган ва бундан буён ҳам шундай бўлиб қолади. Буни кафолатлайдиган жиҳатлар эса албатта, ўзимизда. Шу боис маънавият, тарғиботу ташвиқот, адабиёт ва санъат бобида ҳушёр бўлмоғимиз, ёт таъсир кўرгазувчи “асарлар”нинг йўлини тўсмоғимиз керак.

Келаётган янги йилимиз асосан икки буюк бобокалонимизга бағишланди. Имом Бухорий ҳамда Аҳмад ал-Фарғоний тўйларини ўтказамиз. Имом Бухорий бобомиз ҳақида ҳозир мен сўзлаб ўтирмайман, чунки ул ҳазратнинг шоншарафи ер юзидаги бир миллиарддан ортиқ мусулмон фарзандларига маълум.

Аҳмад ал-Фарғоний бобомиз ҳақида бир оғиз сўз. Мен буюк итальян шоири Алигъери Данте “Илоҳий комедия”сининг “Дўзах” қисмини ўзбек тилига таржима қилганман. Олти юз йилдан бери жаҳон дантешунослари ушбу асарнинг яратилиши ҳусусида тадқиқот олиб борадилар. Ҳар йили дантехонлик бўлади. Дантехонликларда якдиллик билан қуйидаги гап эътироф этилаётир. Данте қаҳрамонлари Дўзах, Аъроф ва Жаннатга кириб чиқадиладар. Ушбу жойларнинг жуғрофий ўрнини Данте осмон сфераси харитасига мослаган. Данте ўзининг “Базм ва янги ҳаёт” асарида эътироф этиб айтган: “Ушбу сфераларда мен ал-Фараганусга асосландим. Демак, ёлғон эмас”, дейди. Ал-Фараганус — ўзимизнинг ал-Фарғоний бобомиз бўладилар.

Аҳмад ал-Фарғоний аниқ фанларнинг вакилидир. Нил дарёси кўтарилиб, тошиб туришининг йиллик ҳажмини аниқлаш мумкин бўлмаган чоғларда ал-Фарғоний буни ўлчайдиган махсус асбоб яратган эди. Бу асбоб ҳанузгача Мисрда сақланади. Данте яна бир гап айтиб кетган. Гўёки жаннат томонга чиқилганда, жануб осмонида тўртта юлдуз кўринади. Буни, албатта, Данте кўрган эмас. Аммо ушбу фикр ҳам ал-Фарғоний илмига асосланган экан. Ҳақиқатан ҳам, кейин маълум бўлишича, Ер шарининг жануб сферасидан чиққанда, осмонда тўртта юлдуз кўзга ташланаркан. Бу ҳам илмий жиҳатдан исботланди.

Аҳмад ал-Фарғоний Испаниядаги Кордова университетининг биринчи профессори бўлган. Бу зотнинг фалсафий дунёқараши доимо илмий ҳақиқатга таянган. Аҳмад ал-Фарғонийнинг ғоялари, назариялари Европа фалсафаси ва астрономия фани ривожига тамал тоши ҳисобланган. Унинг дунёқараши ибн Сино дуализми, Ибн Рўшд (Аверроис) пантеизми билан ҳамоҳанг.

Бу масалаларга батафсил тўхталганимизнинг боиси ни-мада дерсиз? Боболар бизга муҳтожми ё биз боболарга муҳтожмизми? Шу ўринда Беруний бобомизнинг бир гапини эслаб ўтиш жоиздир. Бу зот айтганларки, ким фақат аждодларга суяниб мақтанчоқлик қилса, у ҳурматга лойиқ эмас. Аждодларнинг ишини юксалтирганларгина мақтовга арзийдилар. Шу маънода биз нега улуғ боболаримизни, қадим шаҳарларимизни ёд этаётимиз? Бунинг сабаби бор. Биринчидан, биз тескари кўрсатиб келинган ҳақиқатни ўнгидан кўрсатишимиз зарур. Нодон ва жоҳил деб тамға босилган халқимизнинг ҳурматини жойига қўйишимиз шарт. Иккинчидан, худди мана шу таянчга эга бўлган фарзандларимизнинг парвози учун руҳий қувват — старт майдони яратиш беришимиз керак. Учинчидан, умуман, жаҳон миқёсидаги мақомимизга қонуний равишда эришувимиз лозим.

Куни кеча Олий Мажлисимиз сессиясида Президентимиз Ислом Каримовга “Амир Темур” ордени топширилди. Ўйлаб кўринг, бир замонлар ҳатто маъдан маъносида ҳам “темир” сўзини асарларимизда ишлатиш мушкул эди. “Темир” сўзи ўрнига “чўян”ни қўйинг, тагин у Амир Темурни эслатмасин, дейишарди. Мана, бугун Темур бобомиз олти юз йиллик сарсонликдан сўнг мамлакатга ўзларининг тулпори билан қайтиб келдилар. Соҳибқироннинг тарих саҳнасидаги биринчи жиловбардори Ислом Каримов бўлди. Шунинг учун “Амир Темур” ордени Йўлбошичимизга она сутидек ҳалол эди, шундоқ бўлди ҳам.

Хаёлимдан бир гап ўтди. Соҳибқирон ҳазратлари умрлари охирлашган сари бепоён ва буюк салтанатига ким ворис бўлиши ҳақида ўйланар эканлар. У зотнинг рўпарасида иккита фарзанди кўндаланг турган. Бири — Шоҳрух Мирзо, иккинчиси — Мироншоҳ. Ажабким, икковига ҳам ворислик насиб этмади. Сабаби: Шоҳрух Мирзо ўтакетган художўй, Мироншоҳ бунинг акси эди.

Тарихда Темуршоҳнинг муборак назарига арзигулик ҳукмдорлар ўтди, албатта. Масалан, Бобур... Лекин улар халқимиз пешонасига сиғмади. Ниҳоят, Соҳибқирон бобомиз орзу

қилган ворис пайдо бўлди. Бу вориснинг ишлари кўзёш тўқдирмасдан, томчи қон оқиздирмасдан миллатни, умуман, Туркистонни ҳамжиҳат қилишда намоён бўлаётир.

Олий Мажлисимиз сессиясида Президентимиз чиройли бир муқоясани келтирдилар. Яъниким, мустақилликка эришган кунимизда туғилган болалар етти ёшга тўлиб, энди мактабга боради. Ёхуд ўша йили мактабга қадам қўйган фарзандлар еттинчи синфга ўтдилар. Бу фарзандлар, Оллоҳга шукрки, собиқ салтанат ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга эмаслар. Булар тамомила янги авлод. Биз ана шу авлод учун яшайпмиз.

Адабиётимиз кўз ўнгимиздаги бу улуғ жараён олдида қарздордир. Афсуски, дунё кўрган кўпгина адибларимиз умрлари поёнига етиб, сафимиздан кетдилар. Янги, ёш авлод даврани тўлдириб келаётир. Ҳозирча унчалик осон кечмаётган бозор иқтисоди шароитида ижодкорларимизга кўрсатилаётган ғамхўрликдан миннатдормиз. Биргина тўқсон еттинчи йилнинг ўзида қирққа яқин ижодкор ҳукуматимизнинг унвону муқофотларига сазовор бўлдилар.

Адибларимиз улуғ ғояларни ўзларининг бойлиги деб ҳисоблайдилар. Бир мисол келтириб ўтайин. Тўқсон еттинчи йилнинг ёзида Жиззах вилоятининг хушманзара Зомин оромгоҳида мамлакат ёш ижодкорларининг семинар-кенгаши бўлиб ўтди. Бу анжуманда юртимизнинг турли жойларидан келган ёшлар ўз истеъодларини намойиш қилдиларки, уларнинг шеърларини тинглаб, ҳақиқий Абдулла Қодирий, ҳақиқий Чўлпон, ҳақиқий Усмон Носирларни кўргандек бўлдим.

Ўзбекистон — келажаги буюк давлат дегани худди мана шу манзараларда намоён бўлаётир.

Албатта, боқимандалик, мақтовга ўчлик сингари кайфиятлар ҳам ҳаётимизда йўқ эмас. Модомики, Ўзбекистон илғор маданий давлатлар сафидан жой олаётибди экан, демак, унинг зиёлилари, адиблари савияси ҳам ўша буюк даражада бўлмоғи зарур.

Ҳар бир кунимиз, сониямиз янги ва эзгу ишлар билан йўғрилиб ўтаётир. Яхлит йил эса олтин поғонадир. 2000 йил, узоқроқдан қараганда, жуда ҳам маҳобатли туюлади. Аслида XXI асрга санокли фурсатлар қолаётир. Улуғ бахтимиз шундаки, узоқ тутқунликдан кейин Ўзбекистон XXI асрга озод ва буюк давлат сифатида кириб бораётир.

Оллоҳ назари тушгани мана шудир.

1997 йил.

ЮКСАК БАҲО

Улуғ айём — Ўзбекистон мустақиллигининг етти йиллиги арафасида Президент Ислам Каримов Фармони билан давлат ва халқ олдидаги ғоят катта хизматлари, Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш, ислохотларни чуқурлаштиришдаги улкан фаолияти, мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги фаол иштироки, миллий истиқлол ғояларини амалга оширишга қўшган салмоқли ҳиссаси ва қаҳрамонона меҳнати учун бир қанча юртдошларимиз мамлакатнинг олий мукофоти — “Ўзбекистон Қаҳрамони” унвони билан тақдирландилар. Улар орасида халқимизнинг ардоқли шоири Абдулла Орипов ҳам бор. Мустақиллик байрами арафасида атоқли шоиримизни мингминглаб адабиёт мухлислари, шеърсевар халқимиз, газетхонлар номидан юксак унвон билан самимий қутлаб, бир неча савол билан мурожаат қилдик.

— Абдулла ака, Президентимиз Фармони билан “Ўзбекистон Қаҳрамони” деган юксак унвонга мушарраф бўлдингиз ва бундан, албатта, энг аввало, кўп йиллардан буён чинакамига қаҳрамонона ижод қилиб келаётган ардоқли Халқ шоирининг мухлислари беҳад севинмоқда.

— Ҳеч шубҳасиз, бу улуғ унвон Президент тарафидан маънавиятимизга ва унинг ажралмас бўлаги бўлган адабиётимизга нисбатан кўрсатилган катта меҳр ва ишончнинг олий даражадаги ифодасидир. Мен ким, Қашқадарё вилоятининг Некўз қишлоғида туғилиб ўсган оддий деҳқон, галлакор ва чорвадор Ориф бобонинг ўғли шу мартабага эришибман — бунинг учун авваламбор Яратганга ва бизни шу даражага муносиб кўрганларга раҳмат дейман. Айтишим керакки, ушбу унвон мустақиллик давридаги маънавиятимиз ва маърифатимизга берилган юксак баҳодир.

— Абдулла ака, адабиётимизда фаол ижод қилиб келаётган Тўлан Низом, Муҳаммад Юсуф, Анвар Обиджон каби шоирларимиз ҳам улуғ айём арафасида Халқ шоири деган мўътабар унвон соҳиби бўлдилар. Бу ҳам, сиз айтиб ўтганингиздек, адабиётимизга кўрсатилаётган катта эътиборнинг бир белгисидир.

— Албатта. Гап шундаки, биз ижодкорларимизни қилаётган меҳнатига, ғайратигагина эмас, балки қайси ёшда бўлмасинлар, янги даврни, яъни мустақиллик даврини қандай эътироф этаётганлиги, муносиб хизматларига кўра баҳолаймиз. Битта мисол келтирай. Ёшлари саксонни қорала-

ган бўлса ҳам, оқсоқол адибимиз Саид Аҳмад бугуннинг, яъни янги даврнинг қаҳрамонлари характерини яратишда катта хизмат қилиб келаётир. Кунин кеча Саид Аҳмад ака Қарши даштида қад ростлаётган мустақилликнинг яна бир улкан иншооти — Шўртан газ-кимё корхонаси қурилишида бўлиб, бунёдкор қурувчилар, уларнинг қаҳрамонона меҳнати манзаралари билан танишиб қайтди. Эрта-индин матбуотимиз саҳифаларида Саид Аҳмад аканинг бу улкан қурилишдан ёзган асарлари билан ҳам танишамиз.

Адабиётимизнинг кейинги авлоди вакилларида бир шоир номини тилга олиб ўтайлик. Бу — Анвар Обиджон. Жумладан, болалар адабиётимиз, болалар шеърляти, хусусан, ҳажвиёт соҳамизни гуриллатишда унинг ҳам хизматлари бор-ку. Ёхуд вилоятларимизда яшаб ижод қилаётган бир қанча адибларимизни олайлик. Уларнинг сафида, масалан, андижонлик шоир Тўлан Низомнинг ҳам ўз ўрни бор. Кейинги йилларда яратган қатор дostonларининг номиёқ — бу шоирнинг ижод мундарижасини белгилаб беради. Тўлан Низом Заҳриддин Муҳаммад Бобур, Абдулҳамид Чўлпон, Усмон Носир, Саида Зуннунова каби адабиётимиз намоёндаларининг баъзан қувончли, баъзан жожеий ҳаётини ростгўйлик билан тасвирлаб берди.

Вилоятларимизда яшаётган ижодкорларнинг пойтахт адабий муҳити билан доимий алоқада бўлиб келаётганининг самараси бу. Чунончи, улуг айём арафасида вилоятлардаги яна кўплаб шоир ва ёзувчиларимиз ҳам турли мукофотлар билан рағбатлантирилдилар. Бу ҳам маънавиятимиз ва маърифатимизга катта эътибор эканлигини яна бир карра айттамиз.

— Мустақиллик йилларида, айниқса, ёш ижодкорларга катта гамхўрлик кўрсатилаётир. Асарлари китоб тарзида чоп этилаётган ёшларимиз ҳам оз эмас. Улар иштирокида тез-тез катта анжуманлар, ижодий учрашувлар ўтказилиб турибди. Мен бу ўринда мамлакат ёш шоир ва ёзувчиларининг икки йилдан буён ҳар йили ёзда анъанавий тарзда ўтаётган Зоминдаги адабий сабоқлар анжуманини назарда тутаяпман. Эндиликда ўз ижодларини дадиллик билан намоён эта бошлаган адабиётимизнинг янги тўлқинидан нималарни умид қиласиз?

— Биринчидан, янги тўлқин ўз-ўзидан яралмайди. Чунки кимдир у тўлқинни орқасидан кўтармаса, у тўлқин бўлиб мавжлана олмайди. Хусусан, қайси бир ижодкор Навоий ёки Бобур, Қодирий ёки Чўлпон, Ойбек ёки Абдулла Қаҳҳор

таъсиридан холи бўла олган? Аллома шоиримиз Фафур Ғулом ўз даврида “Сиз ахир осмонни олмоқ бўлсангиз, Не учун елкамни тутиб бермайин?” дея лутф этганларидек, бугун ҳам бардавомлик мавжуд. У мустақиллик даврида адабиётимизнинг тадрижий равишда юксак мақомга эришуви учун заруратдир. Бардавомлик шу маънода керак. Келажак авлоддан умидимиз катта. Улар ҳақидаги гап алоҳида мавзу. Шу ўринда бир гапни масъулият билан айтишга журъат этаман: ўзбек адабиёти тарихида мустақиллик ва ундан кейинги адабиёт деган тарихий саҳифа очилди. Бу саҳифанинг очилиш санаси — 1991 йил 1 сентябрь. Унга роппа-роса етти йил тўлди. Бу олтин дарвоза ўша куни очилди. Бундан буён адабиётимизда қилинадиган ишларни наинки барҳаёт адибларимиз, балки ёшларимиз ҳам ўз елкаларига ва зиммаларига олмоқлари шарт.

Президентимизнинг тарихчи олимлар ва бир гуруҳ ижодкорлар вакиллари билан қилган суҳбатидаги бир гапни эслайлик. Юртбошимиз айтдиларки, энди биз ҳар қандай мавзуга ёндошганда миш-мишлар ёхуд “улуғ оға”ларимиз кўрсатмаларига эмас, балки асл манбаларга асосланишимиз керак. Дарҳақиқат, Тошкент ёки Самарқанднинг археологик ёшини Москвада ўтирган аллақандай сиёсатчи белгилаб бера олмайдими-ку?

Бундан ташқари, яқинми-узоқ ўтмишда содир бўлган воқеаларга муносабатни албатта қайтадан кўриб чиқиш керак. Жумладан, жадидчилик ҳаракати, “босмачилик” деб номланган миллий озодлик ҳаракати ва бошқа шу сингари тарихий воқеалар. Шу ўринда бир қалтис масала бор. У шундан иборатки, тарихга ўша даврнинг мафқураси ва ўша даврнинг кўзойнаги билан қараб яратилган асарлар тақдири нима бўлади? Уларнинг халқ ва тарих учун қиммати борми? Ўша муаллифларга нисбатан субъектив қарашларни йиғиштирган тақдирда ҳам улардан қолган адабий-бадий мерос кимга керак ва унинг қадр-қиммати қандай баҳоланади?

Мисол келтириб ўтаман: донишманд шоир Мақсуд Шайхзода ватанпарварлик руҳидаги машҳур асарлари билан мангуликка дахлдор шахс бўлиб қолди. У зотнинг шахсий ҳаётда ҳам, адабиёт майдонида ҳам чеккан жафоларини ҳеч ким унутмайди. Энди шу ўринда бир гапни айтиб ўтиш жоиз. Мақсуд Шайхзоданинг машҳур “Мирзо Улуғбек” трагедиясини биласиз. Бу шекспирона ижод. Бироқ авлодлар тарафидан баъзи саволлар туғилиб қолаётир. Жумладан, илм-маъ-

рифат эгаси Мирзо Улуғбек билан Хўжа Аҳрор можароси масаласида. Аслида, тарихдан маълумки, бу икки зот шахсан кўришмаган ва мулоқотда бўлмаганлар. Демак, бу ўринда асардаги талқинга кўра шахс сифатида Хўжа Аҳрор жафо чекаётир. Энди бадиий адабиётнинг абадий қонуниятларига назар ташлайдиган бўлсак, Шайхзода тўғри йўл танлаган. Яъни, у қоронғуликни ёруғликка, ёвузликни эзгуликка қарши қўйган. Улуғбек атрофида шундоқ зотлар бор эди ва жуда кўп эди. Уларнинг номини Хўжа Аҳрор деб аташда Шайхзода домла бирмунча кенглик қилган бўлишлари мумкин.

Хўш, энди бу асарга муносабатимиз қандай бўлиши керак? Асарни талқин қилаётганда юқорида айтиб ўтилган жиҳатни, яъни шўро тузуми давридаги маънавий муҳитни назардан қочирмасдан баҳолаш лозим бўлади. Агарки, адабий-бадиий қарашни ўртага қўядиган бўлсак, Шайхзода ҳақ. Жалолиддин Мангубердидек улуғ саркардалар ҳақида ажойиб асарлар битган донишманд ижодкор Мақсуд Шайхзода партиявий зуғумлар тазйиқида шундай йўл тутишга мажбур бўлганини зинҳор унутмаслигимиз зарур бўлади.

— **Абдулла ака, ижодингизнинг бутун мазмун ва моҳиятида халқ дарди, Ватан шарафи, она юрт меҳр-муҳаббати алоҳида товланиб туради. Мухлисларингиз Сизни адабиётимизда, хусусан, шеърятимизда Ватан туйғусини қайта уйғотган шоир сифатида ҳам беҳад қадрлашади. Айтинг-чи, Ватан туйғуси, озодликка ташналик руҳи баралла акс этган шеърларингиз ёзилган ўша оғир йилларда, очиги, бугунги кунларнинг келишига ишонармидингиз?**

— Бу тақдирнинг инояти. Лекин олдимизда, албатта, савол бўлган. “Наҳотки”, “қачонгача” деган саволларни биз фақат ўзимизга берганмиз. Президент Ислом Каримовнинг лафзи билан Ўзбекистон мустақил бўлди. Ўша куни, яъни бундан етти йил муқаддам Ўзбекистон мустақилликка чиқди. Бу чин маънода бизга тақдирнинг инояти бўлди.

— **Шеърсевар халқимизни яқин орада нималар билан хурсанд қилмоқچисиз?**

— Албатта, янги асарларим билан.

— **Абдулла ака, суҳбатингиз учун газетхонларимиз номидан ташаккур. Сизга сиҳат-саломатлик, узоқ-умр, янада ба-ракали ижод тилаймиз.**

— Сизларга ҳам раҳмат!

1998 йил.

МЕН НЕЧУН СЕВАМАН ЎЗБЕКИСТОННИ?!

Миллат табиати турфа хислатларни камалакдек ўзида мужассам этган. Ёвқурлик, яратувчанлик, донолик асли халқимизнинг қонида бор. Қайроқтош қиличнинг даммини ўтқирлаштиргани каби асрлар оша яшаб келаётган умрбоқий аллалар, мақомлар ва “Алпомиш” каби мумтоз асарлар, ғуссага бой, шарафли тарих садолари авлодлар руҳини оловдай тоблайдди. Ва муборак қондошлик туйғуси, она-Ватанга бўлган ёлқинли муҳаббат ҳамиша халқнинг бошини бириктириб, якдиллигини таъминлаб келади.

Ўзбекистон — азизлар Ватани. Унинг ҳар бир қарич ери дунёга бир муборак зотни етиштириб берган ва ўзининг тафаккур зиёси билан у инсониятнинг қоронғи кечаларини чақмоқдай ёритиб юборган, шонли фарзандлар тенгсиз жасорати билан миллатнинг мартабасини қўл етмас юксакликка кўтарган.

Олис Ғазнада Абу Райҳон Беруний хоки пойини ҳамюртлар зиёрат қилиб туришганда, ўша ерликлар: “Нима, бу ерда сизнинг қариндошингиз ётибдими?” — деб улардан сўрашган...

Ҳазрат Навоий ёхуд Мирзо Бобур, Абу Наср Форобий ёхуд Аҳмад Ясавий қолдирган излар ҳам биз учун азиздир.

Ўзбекистон тупроғига бош қўйиб ётган Амир Темури ёхуд Имом Бухорий, Баҳоуддин Нақшбанд ёхуд Паҳлавон Маҳмуд... хоки пойини зиёрат қилиш ниятида шу азизлар ётган хилхонага борар бўлсангиз, неча минг киши уларнинг қабри қошида бош эгиб турганлигининг шоҳиди бўласиз, шубҳасиз, уларнинг дилида Оллоҳга илтижо бўлиши мумкин, лекин шу ҳолда бош эгиб туриши ўтган азизларга чексиз бир меҳр ва эҳтиромни ўзида намоён этади. Ва бир четда уларга термулиб туриб, кўнгилда меҳрингиз жўш уради, шоирнинг:

*Боболардан сўзладим, аммо
Бир зот борким, баридан суюк:
Буюкларга бахш этган даҳо,
Она халқим, ўзингсан буюк... —*

деган байтлари беихтиёр хаёлдан чарх уриб ўтади:

*Сен ўзингсан, энг сўнги нонин
Ўзи емай ўғлига тутган.
Сен ўзингсан, фарзандлар шонин
Асрлардан опичлаб ўтган.
Она халқим, жон-танним маним,
Ўзбекистон, Ватанним маним.*

1. БАТАН ТУЙҒУСИ

— Абдулла ака, яқинда мен юракни титратиб юборадиган бир ҳолатнинг гувоҳи бўлдим. Фазалкентда, дарё соҳилида, чўмилиб чиқиб, саратон офтобида тобланиб ўтирган болалардан бири, — у сизнинг набирангиз қатори, — шиддатли дарёнинг зилол сувига, соҳилда келиндай солланган мажнунтолларга, адирга сочилган қишлоққа, қорли тоғларга, ложувард осмонга термулиб турганча бирдан куйлаб юборди:

— Мен нечун севаман Ўзбекистонни?!

Ички бир ҳавас билан унга термулиб туриб, демак, туйғулар эскирмас, Ватанга муҳаббат юракдан юракка ўтиб, абадий яшар экан-да, деган хаёлга бордим.

“Мен нечун севаман Ўзбекистонни...” — сизнинг Ватанга, она халққа меҳрингиз балқиб кўзга ташланган дастлабки асарингиз, унда фарзандлик муҳаббати савқитабий туйғу сифатида кўзга яққол ташланса-да, шеърнинг яратилишига асос бўлган моҳият алайна-ошкор айтилмаган...

— Сиз ҳозир айрим бир шеър ҳақида гапирдингиз, бу шеърнинг ёзилганига анча бўлган, балким ўттиз йилдан ошгандир ва унинг бир кун келиб кўшиққа айланишини, табиийки, мен хаёлимга келтирмаганман. Анор Назаров шеърга ҳамоҳанг куй басталаб, халқ орасига кўйиб юборди. Демокчиманки, ҳар қандай шеър кўшиқ бўлиши мумкин, фақат бунинг учун бастакор унинг оҳангини илғаб, руҳиятига уйғун куй басталаса, у халқнинг кўнглига йўл топса, бас. Шундай бир мисол келтиришим мумкин, масалан, Ҳамид Олимжоннинг “Ўрик гуллаганда” деган машҳур шеъри бор, биз шуни ўқиб улғайганмиз, лекин у кўшиқ бўлиши мумкинлиги ҳеч кимнинг хаёлига келмаган, орадан эллик йил ўтгач, бастакор Манас Левиев шунга куй басталади ва “Ўрик гуллаганда” деган кўшиқ пайдо бўлди. Мен бу гапларни нима учун айтяпман, аввало, кўшиқ бўладиган сўзнинг ўзида аллақандай эркалик бўлмоғи лозим, тўпори сўз кўшиққа ҳеч қачон сиғмайди. Қолаверса, чинакам кўшиқ жамоатни оёққа қалқитишга қодир, бастакор бу ҳолни ҳамisha ҳисобга олмоғи шарт...

Шу маънода айрим ёшлар ҳали Фарб, ҳали Америка кўшиқчисига ўхшаб, беўхшов хонишлар қилаётганини кўриб, ранжийсан киши. Ахир, асрлар давомида сайқал топган миллий санъатимиз бор-ку?! Биз инсон фаолиятининг тур-

ли-туман соҳаларида Ер юзи халқларидан ибрат олишимиз мумкиндир, аммо шеърят ва мусиқа борасида шундай улғувор ва нафис меросимиз борки, бу салтанат бизнинг шуҳратимизни абадул-абад таъминлайди. Мана шу борада Шарқнинг қиёси йўқ, мана шу соҳада Шарқ устозлик даъво қилишга тамоман ҳақли...

Ҳали сиз “Мен нечун севаман Ўзбекистонни...” шеърининг ёзилиш тарихини сўраб-суриштирдигиз, албатта, шу ўринда мен маломат қилмоқчи эмасман, аммо айтиш керакки, бу шеър, янглишмасам, ўттиз беш йил илгари ёзилган, ўша даврда Ўзбекистонни пахтаси учун, олтини учунгина ҳурмат қилган, ҳурмат қилмаган бўлса-да, шундан фойдаланган қудратли мустамлакачи синфлар бўлган. Уларнинг руҳияти муқаррар кишининг гашини кўзгар эди, шунда мен, ҳўп, сен уни бойлиги учун севар экансан, сен фақат шунинг учун севасан, севмасанг-да, фойдаланасан, ҳолбуки, ўша пахта ҳам меники, олтин ҳам, аммо мен нима учун севаман Ўзбекистонни?! Агар мангу музликларда яшаган бўлсанг ҳам, халқим, мен бир чукча ё ёқутга ўхшаган бўлганимда ҳам сен учун жонимни берар эдим-ку! — деган муҳолиф кайфият ва фикр билан ўз вақтида ёзилган бу! Агар шу туйғу ҳозирги ёшларимизга ҳамоҳанг экан, улар шу туйғуни қўллаб-қувватлаётган экан, катта гап бу. Фақатгина шоирнинг иши эмас бу, балки Ватан масаласи, Ватан туйғусидир.

2. ЮРТИМ, МЕН ҲАМ УМРИМ ҚАДАР СЕВГАЙМАН СЕНИ...

— *Абдулла ака, дунёда нисбий тушунчалар жуда кўп, мавжуд ҳақиқатлардан бири эса Ватандир.*

Муқаддас туйғулар ҳамиша ҳам тилга кўчавермайди, денгиз тубидаги жавоҳирлар янглиғ юракда у муқим яшайди. Эҳтимол, шунинг учундир, сиз мудом Ватан ҳақида гап очилса, камтарлик билан: “Ундан ортиқ юрагимга яқин нима бор?!” — дейишдан нарига ўтмайсиз, аммо жонимиз туташ жаннатмакон шу юртнинг бутун кўрку таровати, қайноқ қучоқларини, кечмишию афсонавий чиройини дилбар асарларда улғулаган шоирларнинг сарвари — Сиз.

*Сен — онам, сен — синглим, ёримсан азал,
Эй жоним-жаҳоним, Ўзбекистоним...*

Инсон боласи учун онадан кўра яқин яна ким бор? Ҳатто Ҳадиси шарифда ҳам: “Аввал онангизга, яна онангизга ва яна

онангизга... яхшилик қилинг!” — дейилган. Сиз эса Ватанни наинки Она, ҳам Сингил ва Ёр сиймосида муштарак кўрасизки, у ҳар қандай одамнинг жону жаҳонига айланиб кетади.

Ватан! Менинг бор қисматим шу бир сўзда ҳал...

Ватан қисматга айлангандагина юракдан шундай туйғу силқиб чиқиши мумкин...

Нафас қайтариб ётган жазирама чўлларни, салқин ва сўлим гўшаларни, тоғу дарёларни Сиз билан бирга айланиб юриб, шулар хаёлимдан ўтди ва: “Шу тобда Абдулла аканинг кўнглидан не ўйлар кечаётган экан?” деган фикрга бордим. Чунки бу — Сиз туғилган жой, “қарздорман, тупроғингда қолдирдим излар”, деб ёзасиз бир шеърингизда ва мана шу ариқда жилдираб оқаётган сув Сизнинг болалигингизни оқизиб кетган, бош устингизда бодраб турган юлдузлар кейинчалик Сизнинг шеърларингизга кўчган...

Улар хаёлингизда олис хотираларни уйғотса керак, албатта?

— Албатта, Ўзбекистон — менинг ягона Ватаним, лекин ҳар қандай қуш бир жойга учганида унинг ҳам ўз ошёни бўлади. Ҳали сиз айтгандай, болалигим мана шу ерда қолиб кетган, онамнинг, ота-боболаримнинг мазорлари шу жойда; шунинг учун ҳам бу жой кўзимга оловдай иссиқ кўринади. Шу жойдан бир қувончли ҳабар эшитсам, агар, у яхшилик дараги бўлса, ҳаммадан аввал мен хурсанд бўламан!

Қашқадарё ҳақида гапирадиган бўлсак, ўзига хос бир диёр бу, бошқа ҳеч бир жойга ўхшамайдиган жиҳатлари бор. Ўзбекистоннинг барча манзараси бу юртда мужассам. Осмон-ўпар тоғлари ҳам бор, жазирама чўллари ҳам, бунда турли иқлим, турли минтақа бор. Йилнинг тўрт фаслини бу ердан топиш мумкин. Ва мана шу чўллар қўйнида Соҳибқирон Темур саси илк бора янграган. Унинг набиралари ҳам кўнгли очиқ, бағри кенг, саховатли, ишонувчан одамлар, улар билан биргаликда Ҳиротгача пиёда бориш мумкин. Ишончли ҳамроҳ, биродар ва дўст, Ўзбекистоннинг шундоқ бир вилоятини яхши кунларида ҳам, ташвишли кунларида ҳам ёд этиб тураман. Бу ердаги ижодкорларга жуда кўп тилакларим бор. Дейлик, Шаҳрисабзнинг таъриф-тавсифини ёзиш учун яна бир Ойбек керак бўлади. Тўғрими? Шундоқ. Шундай бўлгач, ёш ижодкорлар белни боғлаб ижод қилишлари лозим...

Шаҳрисабз ва Қарши шаҳарлари тўйини жаҳон миқёсида нишонлаш, шаҳар қўрғонини асраш, бу ердаги осори-

атиқаларни эъозлаш масаласига катта эътибор қаратилаётган экан, буни кўриб, жуда хурсанд бўлдим. Бунинг барчаси, албатта, Президентимиз олиб бораётган катта маънавий-маърифий ишларнинг амалдаги натижалари, деб биламан. Яна бир гапни айтиш керак: биз ифтихор қиладиган Бухорийлар, Термизийлар бор, шунинг билан бирга Насафийлар ҳам бор. Демак, бу ердаги олимлар тарихни изчил ўрганиши лозим, ўша — Насафийлар тарихини ёзса булар, катта китоб бўлади...

Кўп зоти шарифлар ўтган бу юртдан, уларнинг қабрлари, эҳтимол, йўқдир, эҳтимол, улар кўп олис юртлардан мангуликка макон топгандир, эҳтимол, бу ҳам бизнинг феълимиз, қисматимиздир, аммо бебаҳо мерослари бор. Ва бу мерос бир неча асрлардан буён ўз тадқиқотчиларини кутиб ётибди. Араблар ва ғайриараблар пешвоси аз-Замахшарийни олинг. Ёхуд улуғ Данте улуғлаган ал-Фараганус, яъни Аҳмад ал-Фарғонийни олинг...

Бундай сиймолар тарихимизнинг ҳар бир саҳифасида юлдуздай чарақлаб турибди.

3. ТАРИХГА ЯНГИЧА МУНОСАБАТ ЗАРУРАТИ

— *Абдулла ака, суҳбатимиз умрбоқий маънавий мерос, уни яратиб қолдирган улуғ салафлар, демак, бевосита тарихга келиб тақалди.*

Муҳтарам Президентимиз тарихчи олимлар билан бўлган суҳбатда тарихга янгича муносабатни шакллантириш, шундан келиб чиқиб халқимиз ва миллий давлатчилик тарихини тиклаш билан боғлиқ масалаларни кун тартибига қўйдилар. Бу — келажак билан боғлиқ катта ҳаётий зарурат, албатта.

Тарихни тиклаш жараёнида, ҳеч шубҳасиз, мана шу музофот кечмиши билан боғлиқ саҳифалар салмоқли ўрин тутади. Чунки Қарши чўлларида милоддан аввалги иккинчи асрдаёқ ҳайбатли канал қазилганлиги, саҳрога сув чиқарилганлиги айрим манбаларда қайд этиб ўтилган. Шунингдек, Нахшаб ва Ерқўрғондан топилган ва жуда қадим даврларга дахлдор бўлган ҳайкал ва ноёб тангалар, сопол буюмлар ҳам мавжуддир.

Ёхуд мана шу — Шарафуддин Али Яздий “Каши дилкаш” дея эркалаган, “гардун Муҳандиси мунча ёши билан ҳеч бир ерда мундоқ шаҳар ва кўшк кўрмаган”, деб мартабасини улуғлаган қадим Кешнинг ўзини олиб қарайлик, бу кўҳна шаҳарда ҳам маданий ҳаёт бир неча минг йиллар аввал бошланган ва бунга тарих гувоҳлик беради.

Ҳазрат Соҳибқирон шу жойдан қуёшдай балқиб чиққанки, бу ҳам бежиз бўлмаса керак?! Кейинчалик у зоти шариф: “Шак келтирсанг валийлик, кароматимизга, Келиб боққил тикла-миш иморатимизга!” — деб комил ишонч билан пештоқиға ёз-дириб қўйган мана шу Оқсарой-чи?!

Ахир, у ҳам не-не сиру синоатларни юрагига жо қилган, тарихнинг тилсиз бир гувоҳи-ку! Шавкати етти иқлимга тар-ралган Соҳибқирон бобомиз ҳаётининг чақмоқдай чақнаган лаҳзалари мана шу ерда кечган. Мана шу ерда у зот жабрдий-да юртни мўғулар исканжасидан халос қилиш, миллат ва элат-лар бошини бириктириш, қудратли салтанат тузиш ҳақида ўй ўйлаган, шунга яраша куч йиққан, кейин довруқли юришлар, мухташам қурилишлар ва адолатли сиёсат билан мамлакат шавкатини жаҳонга таратган. Жаҳон тарихида “Темурийлар Ренессанси” деган тушунча ҳам мавжудки, анчайин гап эмас бу?..

— Ҳар гал шу қадимий шаҳримизга келганда юрагимдан бир туйғу ўтади — модомики, халқимиз ўзининг бой ўтми-ши билан ифтихор қилиб, унга таяниб туриб келажак сари қадам ташлаётган экан, шу йўлдаги маънавий таянчлардан бири, ҳеч шубҳасиз, Шаҳрисабздор. Тўғри, оламда қадимий шаҳарлар кўп, бироқ Шаҳрисабзнинг ўрни бўлакча, сабаб-ким, халқимизнинг энг мухташам фарзандларидан бири бўлмиш соҳибқирон Амир Темури ҳазратларининг бешиги-ни тебратган шаҳар бу. Агар унинг тарихига назар ташлай-диган бўлсак, гарчи бошқа тилларда ижод қилишган бўлса-да, туркий улусдан тарқалган ва мана шу юртнинг зурриёди ҳисобланган жаҳон шеърятининг султонларидан бири бўлмиш Хусрав Деҳлавий, жаҳон шеърятининг гултожла-ридан бўлмиш Мирзо Абдулқодир Бедил, Шарқ газалиёти-нинг энг беназир вакили Мирзо Фолиб каби не-не муборак зотлар ҳам бир-бир хаёлдан ўтади. Кейин яна шу хаёлдан ўтадики, бу буюк шаҳарнинг таъриф-тавсифи Мир Алишер Навоий ҳазратлари ижодида алоҳида ўрин тутган. Сабаб-ким, Навоий бобомиз Самарқандга ўтаётиб ҳам, қайтаётиб ҳам шаҳри Кеш, яъни, Шаҳрисабзда бўлган ва энг гўзал байт-ларини, дostonларига кўркам қиссаларни қадим шу ша-ҳар билан боғлаб ижод қилган.

Президентимиз тарихга янгича муносабатни шаклланти-риш ҳақида олимлар билан ўтказган ўша суҳбатда таъкидла-ганлари каби, энди биз Ўзбекистоннинг ҳақиқий, ҳаққоний тарихини яратишга эришишимиз керак. Тарихни қайта тик-лашда яқин ўтмишда бўлгани каби ғаразли сиёсий найранг-

бозликлар маҳсули бўлган хомхаёл ва сохта ҳукмлар, турли миш-мишлар, ҳар хил гумон ва тахминларга асосланиб эмас, балки мавжуд асл манбаларга таяниб иш кўриш лозим. Шундай асл манбалардан бири, ҳеч шубҳасиз, мана шу, бизнинг қадимий шаҳримиз — Шаҳрисабздир. Қаранг, қад кериб рўпарангизда Оқсарой турибди. Шу Оқсаройнинг таъриф-тавсифини келтириш учун Фарб ё Россия тарихчилари китобларидан кўчирмалар келтириш шартми ўзи? Ахир, Оқсарой шундоқ кўз олдимизда турибди-ку, унинг тарихи қўлимизда-ку, уни таъриф ва тавсиф қилиш, қадрлаш, энг аввало, ўзимизнинг ишимиз эмасми, ахир?! Асл манба қўлимизда-ку!

Мана шу Оқсарой теграсини ўрганиш жараёнида нақшинкор мрамор саҳн очилган. Ҳозир ҳам турибди улар, ажабким, жуда фусункор: мовий рангдаги нақшинкор мрамор тахтачаларга нақд очилиб турган лўппи пахтанинг тасвири солинган. Тўғри, пахта — бизнинг миллий бойлигимиз, лекин бундан олти юз йил муқаддам, ҳали пахта сиёсати ер юзида пайдо бўлмасидан аввал, ҳақиқатан ҳам у миллий бойлигимизнинг бир тимсоли эканлигини боболаримиз зийраклик билан пайқаган-ку?! Шунинг учун ҳам улар Оқсарой нақшларига бошқа бир неъматнинг эмас, балки пахтанинг суратини солишган.

Мен нима демоқчиман?

Биз тарихнинг қайси бир жабҳасига назар ташламайлик, унинг асл манбалари мавжуддир, шундай манбаларнинг аксарияти, жумладан, Шаҳрисабзда ҳам йўқ эмас!

Президентимизнинг асл манбалар асосида ҳаққоний тарихни яратиш ҳақидаги кўрсатмасини амалга ошириш жараёнида қадимий шаҳарларда, жумладан, Шаҳрисабзда ҳам қилинадиган ишлар ниҳоятда кўп, атамалар бор, номларни ўрганиш воситасида ойдинлашадиган ҳақиқатлар бор; археологлар бор, уларнинг топилмаларидан келиб чиқадиган хулосалар бор; бир буюм топилса, уни қўлтиқлаб Москвага олиб бориб: “Мана шу кўзачанинг ёши нечада экан?” — деб сарғаядиган, “улуғ оға”ларимиз: “Хўш, бу кўзачага неча ёш берсак, сиёсатга тўғри келади ўзи?” — дейдиган замонлар абадий кетди энди. Аждодларимиздан қолган топилдиқларнинг асл ёшини энди ўзимиз белгилаймиз, албатта, илмий асосга таяниб, демак, асл тарихимизни энди ўзимиз яратамиз.

Соҳибқирон бобомиз, шунингдек, темурийзодалар фақат Шаҳрисабз, Самарқанд ёхуд Бухорода маданий тарақ-

қийет белгиси бўлган қошоналар қурган эмас, улардан қолган мўтабар излар, Юртбошимиз айтганларидек, дунёнинг тенг ярмида ҳануз сақланиб турибди. Уларни холис ўрганиш, фақат биз учун эмас, балки жаҳон тарихи бус-бутунлигини таъминлаш учун ҳам зарур, деб ўйлайман.

4. ТАРИХ МАНФУР СИЁСАТ КОРАНДАСИГА АЙЛАНГАНДА...

— *Тарих халқнинг изчил давом этадиган, абадиятга дахлдор ўлмас хотирасидир. У ҳозир биз учун мана шу Оқсарой каби ярим нураган ҳолида кўриниш бериб турибди. У нега шу ҳолга тушган? Аслида маҳобати қандай бўлган? Буни бир бутун ҳолида тасаввур қилиш учун, табиийки, юлдузларга туташи бу муҳташам қаср барпо этилган давр, шундан буён ўтган йиллар ҳақиқатини бус-бутун тиклаш лозим бўлади. Бу, албатта, шу соҳанинг пири бўлган фидойиларнинггина қўлидан келади, холос. Биз оддий одамлар эса, йўлда келаётган йўловчиларга ўхшаймиз, кўз билан кўриш мумкин бўлган уфқларнинггина илғаймиз, холос, ундан наридаги сиру синоатни кўриш учун қанча анжом керак, юлдузларни кузатиш учун устурлоб керак, Улуғбекнинг зеҳни, муҳаббати керак бўлади.*

Яқинда шу тобгача ихлос билан қараб келган бир рус тарихчисининг китобини қайта мутолаа қилиб, шуни англадимки, у бизни мўғуллардан келиб чиққан, кўчманчи, демоқчи бўлади, айни пайтда, ота-боболаримизга нисбатан ерга ёпишган халқ (“земле поклонялись как матери”) деган сифатни қўллайди. Ҳолбуки, бу — моҳият-эътибори билан бир-бирини инкор этадиган фикрлар: кўчманчи ерга меҳр қўйиши асло мумкин эмас ва ҳоказо.

Биз аввал ҳам шундай ҳолатларга кўп рўбарў келганмиз, аммо эътиборсиз муносабатда бўлганмиз. Президентимиз тарихчи олимлар билан ўтказган суҳбатда бизни ҳушёр торттирди, гўё кўз олдимизни тўсиб турган пардани олиб қўйдилар.

Нега биз ўзимиз шу ҳақда олдин ўйлаб кўрмадик? Ахир, бу фарзандларимиз ва миллатнинг қисмати, Ватаннинг дунёвий мавқеи билан бевосита боғлиқ тарбиявий-сиёсий масала-ку?!

— Албатта, бу очиқ-ойдин руҳиятимизда яшаб келган қуллик, маънавий мутелик асоратидир. Айтиш керакки, яқин ўтмишда ҳам, Президентимиз ўша суҳбатда таъкидлагани каби, ҳақиқатни рўй-рост айтишга интилган зиёлилар бўлган, шулардан бири академик Яҳё Фуломовдир. У кишининг ай-

рим хулосалари мустабид сиёсат ва унинг дастёрига айланган илмга мувофиқ келмаган, шунда домлани анчагина олиб бориб-олиб келишганига бизлар гувоҳмиз. Ёхуд академик Иброҳим Мўминовни олиб кўрайлик. Соҳибқирон Амир Темур тарихига оид ҳақиқатнинг бир учини юзага чиқаргани учун бу фидойи устоз ур калтак-да, сур калтак қилинганни барчамизга аён-ку!

Афсуски, илм ўша даврда сиёсатнинг корандасига айланиб қолган эди. Сув бошида ўтирган сиёсатчилар илмга интилган ташна лабларга: “Агар, сен бизнинг хулосамизни айтсанг, айтдинг, йўл сеники, бўлмаса, кун йўқ, мартаба ҳам йўқ, номзод ҳам, доктор ҳам бўла олмайсан!” — деган мазмундаги шартларни дангал қўйишган. Иккинчидан, худди шу сиёсатнинг қурбони бўлган кўпгина олимлар: “Дунёнинг бор ҳақиқати шу экан-да ўзи!” — деган хулосага ҳам, албатта, келишган.

Шу ўринда, табиийки, тарихимизнинг ҳаққоний манзараларини ифодалаб берган олимлар дунёда йўқмиди, деган савол келиб чиқади. Бундай тарихчилар мавжуд эди — чет элларда, дейлик, Францияда, Германияда, Англияда ва бошқа жойларда. Лекин уларнинг тадқиқотлари бизгача етиб келмаган, аниқроғи, бу хулосалар биздан яширилган. Чунки, уларда шаҳарларимизнинг ёши улуғлиги, ўтган буюк алломаларнинг дунёвий шавкати, обрў-эътибори, буюк хизматлари очиқ-ойдин кўрсатилган. Ҳатто, одам боласини назарписанд қилмайдиган қадимий Римда Ибн Сино номи билан аталадиган муҳташам кўча бор, мен ўша замонлар шу кўчани айланиб юриб, “Шу зотнинг ҳамюртиман-а!” — деб ифтихор қилганман. Агар шу ҳақиқатлар маълум қилинса, халқимиз кўни-қўшни босқинчиларга нисбатан ўзи обрўли ва салоҳиятли эканлигини англаб етар эдики, оқибатда: “Нега энди биз ўзимиздан бир неча поғона, бир неча бош паст бўлган кимсаларга қуллик қилар эканмиз?!” — деган табиий савол ва ғашлик туғилар эди.

Шунинг учун ҳам илмга сиёсат зўравонлик билан аралашди, тўла бўлмаса-да, лекин етмиш фоиз уни итоат эттирди, бир халқни улуғлаш иккинчи бир халқни камситиш ҳисобига бўлганлиги учун тарихда чалкашликлар, сохталиклар, уйдирмалар пайдо бўлди. Тарихга ва динга, тарихий шахсларга, миллий қадриятларга муносабат кескин равишда тескари тус олганлиги учун, ўзингиз яхши биласиз, на Амир Темур, на Баҳоуддин Нақшбанд, на Аҳмад Яссавий, на ал-Хоразмий, на ал-Фарғоний, на Имом Бухорий сало-

ҳияти эътироф этилган эмас, аксинча, ҳатто улар инсониятнинг душмани, деб сиёсат қилишгача бориб етилди. Ҳолбуки, улардан бири дунёни ҳайратга солган жаҳонгир, бири алгебра фанининг отаси, яна бири эса ҳадис илмидаги Амир ул Мўминийн бўлган. Шулар туфайли юртимиз муҳаддислар мамлақати, деб улуғланади, шулар туфайли башарият: “Одам сиз эга бўлган билимлар туфайли анчагина олға силжиган”, деб бизга иззат ва икром кўрсатади. Ҳолбуки, бу муборак зотлар, улар яратган мерос фақат Истиқлол туфайлигина халқимизга қайтди, бугун ҳеч кимга сир эмас бу!

Яқин ўтмишга назар ташласак, бағримиз туз сепгандай ачишади. Биз билган, билмаган не-не зотларнинг истеъдоди сиёсат қурбони бўлиб кетмади. Не-не азизлар халқнинг кўзига ўғай ёхуд душман қилиб кўрсатилмади, ахир?!

Куни кеча Президентимиз Ватан қалқони тимсолига айланган мислсиз баҳодир ва қудратли султон Жалолоддин Мангуберди мартабасини асл тарихий мақомига кўтариш вазифасини илгари сурдилар.

Албатта, ҳар биримиз яқин ўтмишнинг энг қаро кунларида толсимизда орийат куёшидай балқиб турган бу мумтоз сиймо, улуғ бобомизнинг дўсту ғаним тугул, ҳатто Чингизхонни ҳам ҳайратга солган маҳобатли жасорати, Ватан шарафи йўлидаги ҳиммат ва матонати ҳақида ички бир мамнуният, ифтихор билан ўйлаганмиз ва шундан кўнглимиз қувват олган.

Чунки ўз ҳаётида тенгсиз ватанпарварликни мужассам этган саркарда бу. Бундай ёрқин сиймолар жаҳон тарихида камдан-кам учрайди. Аммо яқин-яқингача бу муборак зотнинг ҳайратомуз қаҳрамонлиги ҳақида оғиз очиш мумкинмиди, ахир?!

Сени Чингиз ғазабга тўлиб,
Йўқотмоқчи бўлди дунёдан.
Жалолоддин самани бўлиб,
Сакраб ўтдинг Амударёдан.
Сенсан, ўшал саманим маним,
Ўзбекистон, Ватаним маним...

Жалолоддин Мангуберди салтанати, жасорати ва шоншухрати яқин ўтмишда унинг ўзига соя солиб турди. Қисматнинг бундай истеҳзосига гирифторм бўлган улуғ салафлар, минг афсуски, халқимизнинг қадим тарихида оз эмас.

Дейлик, Бобораҳим Машраб, бу мумтоз шоиримиз ҳақидаги кечаги гапларни бир четга қўйиб турайлик, ҳатто

ҳозир ҳам айрим ҳангоматалаб олимлар: “Машрабнинг ўзи ким эди, дахриймиди ёхуд диндормиди?” — деган мужмал саволларни кўндаланг қўйишади. Чунки, Машрабни, унинг мафкурасини, у яшаган даврни кўпчилик мукамал билмайди, ҳатто ҳозир ҳам...

Ҳолбуки, унинг қисмати — улуғ Шекспир ёзиши мумкин бўлган фожеий асарга асос беради. Нодира ҳақида ҳам худди шундай дейиш мумкин...

Ёхуд ўтган шоҳларимизга, Заҳриддин Муҳаммад Бобурга муносабат-чи? Амир Темур бобомизга муносабат-чи? Хоразмшоҳларга муносабат-чи?

Ёхуд Султон Ҳусайн Бойқаро-чи, тўғри, у мураккаб шахс бўлган, ўттиз саккиз йил подшоҳлик қилган, бироқ шу давр ичида у бирон-бир мамлакатга қўшин тортиб борган эмас. Албатта, бу шахс ҳаётида чигалликлар, ўрта аср шоҳларига хос чекланишлар бор, аммо ўтган мафкура даврида Алишер Навоий ҳазратларини юксакликка кўтариш, синфийликни бўрттириб кўрсатиш учун унга зид бир салбий образ керак бўлди ва бу “оғир” юмуш Бойқаро ҳазратларининг бошига тушди. Бугун тарихчилар, манбашунос олимлар бу зотнинг шахсияти, фаолиятини тадқиқ этиши ва тугал бир хулосага келишлари лозим, албатта. Мен нима демоқчиман, аввалги сиёсат манфаати учун не-не тарихий сиймолар, Оқсаройга ўхшаш не-не обидалар ноҳақ “қурбон” бўлиб кетмади, ахир?!

Миллий озодлик ҳаракатини олиб кўрайлик, босмачилик, деб аталди, тўғри, уларнинг орасида ҳар хил каллакесар, турли-туман зўравонлар ҳам бўлган. Бироқ, қилаётган ишию олиб бораётган курашининг асл моҳиятини теран идрок этган, ниҳоятда салоҳиятли шахслар ҳам бу сафда мавжуд эди-ку?! Улар Ватан озодлигини жонидан азиз билган, шунинг учун ҳам ўзларини фидо қилганлар!

Тарихга янгича муносабатни шакллантириш жараёнида ана шу шахслар фаолиятига янгича кўз билан қараш, адолатли баҳо бериш керак бўлади. Табиийки, эҳтиросларга берилмасдан, бошқа халқларни ерга урмасдан, миллий гурурни байроқ қилган ҳолда мавжуд ҳақиқатни жой-жойига қўйишимиз керак. Шу маънода ҳар бир кўчанинг, маҳалланинг, гузарнинг, даҳадан тортиб ҳар бир кўприк, ҳатто қудуқнинг тарихи биз учун азиздир. Ҳар бирининг ўзига яраша ўтмиши, тарихда тутган ўрни бор.

Ўзбекистон тарихи бутун бошли қадим бир халқнинг тарихидир. Тарих деганда шу ерда яшаб ўтган жамики аجدодлар кечмиши кўз олдимизга келади. Тўғри, худудимизда кеч-

ган давлатларнинг номлари турли даврларда турлича бўлган, масалан, Хоразм, Бақтрия, Суғдиёна, Парфия, Кушон...

Айни вақтда шуни ҳам айтиш керакки, айрим бир сулола ёхуд қавм тарихи бутун бошли бир халқ тарихига баробар бўла олмайди, улар нари борса, юз-юз эллик йиллик даврни қамрайди, холос. Халқ эса доимо бўлган, у шу юртда яшаб келган, шу жойда ариқ қазиган, кўприк қурган, бозори, мазори то ҳанузгача шу ердадир. Бу халқ оёғини узатиб ойдан тушган эмас. Ёхуд у бирон-бир жойдан тўрвасини орқалаб келган эмас. Эҳтимол, унинг номи ундоқ ё бундоқ деб аталгандир, лекин у шу юртнинг эгаси бўлган!

Кўчманчилар, босқинчилар эса келиб-кетаверган...

Тарихга муносабат масаласида яна бир ҳодисани кўздан қочирмаслик керак, деб ўйлайман. Ҳар бир халқнинг минг йиллар давомида авлоддан-авлодга ўтиб яшаб келаётган ва фақат шу халққа доир бўлган миллий хислатлари, муסיқаси бўлиши табиий, уларни бошқа халқ вакиллари тушунмаслиги, етарли баҳолай олмаслиги мумкин. Қолаверса, бу дунёда миллий туйғу, миллий манфаат деган гаплар ҳам бор. Тарих шундайки, ундаги ҳар бир шахсга ўнлаб нуқтаи назардан туриб ёндошиш мумкин.

Биз муайян бир миллат манфаатларига мос келадиган қарашлар ўлчамидан халос бўлиб, фикрлаш нуқтаи назаридан эркинлик майдонларига чиқишимиз даркор.

Шундан келиб чиқиб қарасангиз, Президентимизнинг тарихга янгича муносабатни шакллантириш керак, деган гапида жуда чуқур маъно бор.

Ўтмишга назар солсак, неча ўнлаб аймақ, уруғлар шу жойда яшаб келганлигига гувоҳ бўламиз, уларнинг жами эса халқдир. Шунинг учун ҳам, мен ўйлайманки, тарихни тиклаш жараёнида уруғларимиз, шаҳарларимиз, осориатиқалар, демакким, маданиятимиз кечмишини изчил ўрганиш лозим, шулар таркиб топган ўзига хос мажмуада муҳташам бир сарой янглиғ ўзбек халқи ҳақидаги яхлит тасаввур пайдо бўлади. Ўтмишнинг барча жиҳатлари бир бутун ҳолида кўз олдимизга келади.

Президентимиз ўша суҳбатда: **“Ҳар қандай цивилизация кўздан-кўп халқлар, миллатлар, элатлар фаолиятининг ва самарали таъсирининг маҳсулидир”**, — дейдилар.

Ўзбекистон ҳудудида цивилизациялар даврлари ўтган экан, бунда, албатта, шу ерда яшаган барча миллат ва элатларнинг иштироки бор. Шу ўринда, айтиш керакки, адабиётда тарих билан боғлиқ ёритилиши зарур бўлган мавзулар

жуда кўп. Тарихимизнинг кўпгина шонли зотлари ўз олимини, ёзувчисини, шоирини кутиб туришибди.

Қаранг, Темурийлар, Хоразмшоҳлар бутун бир дунёни ҳайратга солишган, давлатчилигимиз ўша даврлардаёқ қўл етмас юксакликка кўтарилган, лекин уларгача бўлган даврлар-чи? Бу даврлар ҳам бағоят ранг-баранг, бой ва муҳташам эмасми, ахир?!

Бу тарих, шубҳасиз, тилга киради ва бизни жуда кўп сир-синоатлардан, олис ўтмишдаги боболар жасоратидан, демак, ўзлигимиздан огоҳ этади!

5. ОНА ХАЛҚИМ — ЖОН-ТАНИМ МАНИМ...

— Абдулла ака, дунёда ҳар қандай инсон учун азиз бўлган ва бир-бирига жондош-қондош — она-Ватан, она тарих, она халқ деган муборак тушунчалар бор. Ва бу сизнинг шеъриятингизда ҳам қуёшдай балқиб турган мавзулардир.

*Менинг она халқим,
Эй, қадим, ҳалол...*

ёхуд:

*Халқим, мозий ўтди,
толе кўрмадинг,*

*Пиширдинг ўзингга
бенасиб таом.
Кийгаздинг бировга,
ўзинг киймадинг,
Юлдузни кашф этиб,
ном олдинг: авом...*

Бундай дардчил ёхуд меҳр силқиб турган фараҳли байтларни истаганча ёд этиш мумкин. Сиз оғир пайтларда халққа суянасиз, меҳрингиз товланган дамларда эса муҳаббатингизни шеърга соласиз, ситамлар юракдан ўтганда: “Машраб осилганда... қайёқда эдинг?” — деб маломат қиласиз, аммо ҳамшиша таянч тоғингиз — шу халқ.

*Жангоҳларда жон берган
боболарни унутманг,
Машоқ териб нон берган*

момоларни унутманг,
Эътиқод, имон берган
дуоларни унутманг,
Фақатгина халқ яшар,
Фақатгина қолур халқ.

Жадидлар ҳам шу халқнинг фарзандлари эди, уларнинг миллат учун фидойилиги тилдан тилга ўтиб ҳамон яшаб келади. Юртбошимиз шунга муқояса қилиб, уларнинг набиралари — ҳозирги ёшлар бирмунча сустқадам эканлиги ҳақида куйиниб айтдилар.

Шаҳрисабз ёшлари билан суҳбат пайти Сиз уларни диққат билан тинглаб, синчидай кузатиб ўтиргангинизнинг, кўзингизда меҳр жилва қилганлигининг шоҳиди бўлдим. Ўша лаҳзаларда ёшлар сиймосида халқимизнинг келажаги кўриниш бердими Сизга? Бир замонлар: “Дейман: — қани, ёнса авлод қонида Ўша — оталарнинг буюк шиддати...” дея армон қилгансиз, шундан буён ҳам ўттиз беш йилча вақт ўтди.

Хўш, нима ўзгариш сезилаётир, ҳозирги ёшлар ўтмишдошларидан қайси жиҳатлари билан фарқ қилади?

— Сиз халқ ҳақида гапирдингиз, халқимизни, агар, бир карвонга муқояса қилар бўлсак, салобатли бу карвоннинг йўлга чиққанига кўп минг йиллар бўлган. Унинг илк сарбони қай бир зот эканлигини ҳеч ким билмайди ҳозир. Бу муҳташам силсиланинг асл номи нима эди — бу ҳам абадий сир бўлиб қолди. Аммо бу карвоннинг қандай йўлларни босиб ўтганлиги истеҳзоли ва лекин ҳақиқатгўй тарих саҳифалари орқали бизга маълумдир. Ана шу тарих гувоҳлик берган айрим мўтабар шахслар довруғи бутун оламга таралган.

Бу халқнинг Тўмарис, Широқ, Маҳмуд Торобий, Шайх Нажмиддин Кубро, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик сингари арслондай қайтмас фарзандлари: “Ё Ватан, ё шарафли ўлим!” — деб, шу юрт озодлиги учун жонини тиккан, халқимиз табиатидаги ёвқурлик, ватанпарварлик, эрк-севарлик каби хислатларни дунёга намоиш этган.

Дунёдаги барча даҳолардан баланд Амир Темур ярим дунёни қўл остида бирлаштириб, миллатни ва адолатни улуғлаб, “Золимларнинг иликларини мазлумлардан қисқа қилиб-дурмен”, — деб ўтган. Ҳазратнинг лабидаги ногаҳоний бир табассумни кўрмак илинжида не-не халқлар унга мунтазир термулган...

Инсоният закосининг мислсиз даҳолари Имом ал-Бухорий, Мусо ал-Хоразмий, Мир Алишер Навоий, Аҳмад ал-

Фарғоний, Абу Райҳон Беруний, Аҳмад Яссавий, ибн Сино... — бу карвоннинг моҳиятини, тарихий миссиясини, феълү атворини белгилаб берган.

Халқ ҳар қандай шароитда ҳам ўзининг бетимсол даҳо чирогини ёқа олади. Ҳануз маънавият уфқларини тонг юлдузи янглиғ нурлантириб турган тенгсиз сиймолар бунга ёрқин мисолдир.

Ўзбек деган ном қаёқдан, қачон келиб чиққан, буни мен яхши билмайман, аммо шу аниқки, бу халқ ғоятда буюк заковати, тенгсиз матонати, юртпарварлиги ва яратувчилик салоҳияти билан бирга ажабланарли даражадаги тарқоқлиги билан ҳам тарихда ном қозонган. Ўзлигини унутган — бир тилда гаплашиб, бир халқ бўла туриб, учта хонликка бўлиниб кетган ва эртаю кеч бир-бирининг бошини “еган” ҳам аслида ўзимиз бўламиз. Мана шу тарқоқлик — мудҳиш миллий фожеа боис, халқнинг раҳбару раҳнаمولари оёғи остидан нарини кўра олмаслиги боис, чор Россияси бу юртни ишғол этди ва бир ярим аср ҳукмронлик қилди; шу давр ичида улар эртаю кеч олиб борган изчил сиёсат мазлум халқни манқуртга айлантиришдан иборат эди. Бу сиёсат бизнинг ўтмишимизни оёқости қилди, ўзимизни эса текинтомоққа чиқарди, “сенинг кўлингдан фақат кетмон чопиш, пахта экиш келади, биз берсак — ейсан, урсак — ўласан!” дея муттасил уқтириш билан шуғулланди. “Ўтмишда қолоқ, авом бўлгансан, дунёнинг ишларига зиғирча ҳам ақлинг етмайди, сен учун давлат, мана, биз ўйлаймиз, сен ўзинг, келажакнинг ҳақида бош қотириб ўтирма! Вазифа берсам, ишлайсан, бўлмаса — йўқ!” Бу манфур сиёсат моҳияти мана шулардан иборат эди.

Энди, бу машғум тарбия асорати бир кунда йўқолиб кетмайди-да, ахир! Ҳалиям, ўтган етти йил ичида — бизнинг мустақиллик давримизда — биласизми, етти юз йилга арзийдиган маҳобатли ишлар қилинди. Одамларнинг, наинки ёшлар, ҳатто ўзини билган, инсофини еб қўймаган қарияларнинг ҳам кўзи очилди. “Э-э, юрган эканмиз-да, лайлак ҳайдаб, бизнинг шундай кўркам юртимиз, бир дунё тарихимиз бор экан, эшитардик элас-элас, мана, энди шуни кўриб турибмиз!” — деяётганлар қанча. Шу маънода биз — адабиётчиларнинг, сиёсатчиларнинг, маънавият аҳлининг бугунги вазифаси — она тилимиз бетакрор гўзаллигини, халқимизнинг ҳақиқатан ҳам буюклигини, тарихимизнинг бебаҳо, тенгсиз эканлигини, Ватан меҳрини фарзандларимизга уқтириш, сингдириш ва яна уқтиришдир. Токи улар дунёдаги

ҳар қандай мамлакат ёшларига рўбарў келганда: “Ҳой, шошмай тур, сен менинг олдимда кўп гердаверма, улуғ бўлсанг, ўзингга улуғсан, аммо мен сендан баланд бўлсам, баландманки, асло паст эмасман!” — деб айта оладиган миллий ғурурга эга бўлсинлар.

Шаҳрисабздаги укаларимиз билан суҳбат шуни кўрсатдики, улар фикрчан, мулоҳазали, соҳибжуръат, балоғат шаҳодатномасига эга. Ёшларимизда илм ҳам бор, ғурур ҳам бор, жасорат ҳам бор...

Дунёдаги энг улуғ савоб, энг улуғ мартаба, энг улуғ шараф — ўзинг билан ёнма-ён келаётган фарзандинг қатори чавандозларнинг шижоатини кўриб қувониш, уларнинг юрагидаги ёлқиндан баҳра олишдир. Шу маънода, айтиш керакки, ҳозирги ёшлар яқин ўтмишдаги “комсомол” акаларидан тамомила фарқ қилади. Хўш, ўшалар нима дер эди: “КПСС XX съезди тарихий қарорларини амалга оширамыз!”, “Жўхоридан рекорд ҳосил олиш учун курашамиз!”, “Чўчқачиликнинг истиқболи порлоқ бўлади!”

Ўйлаб кўрсангиз, ўз ақлидан чиқариб маънили бир гапни айтмас эди улар. Хўш, ҳозирги ёшлар-чи? Ўзларининг мустақил фикрига эга. Ватан келажаги учун ўзларича қайғураётир. Президентимиз куйиниб айтган гапларни ўзларича таҳлил қилаётир. Дунёда содир бўлаётган ўзгаришларга ўзларича муносабат билдираётир.

Юрагида ўша шиддат бор буларнинг!

Ажаб эмаски, биз ўзбек халқининг кўп асрлик тарихида тамомила янги бир уйғониш даврига гувоҳ бўлиб турган бўлсак!

Дунёда кўзи тирик инсон борки, нимаики иш қилса, аввал ўзи ва замонаси учун қилади. Ва, албатта, унинг хаёлида келажак туради. Биз мозий ҳақида куйиб-пишиб гапирганимизда ҳам, ниманидир рад этиб, ниманидир маъқуллаганимизда ҳам, ҳеч шубҳасиз, келажак авлодни назарда тутамиз. Баъзи армонларимиз бўлса, уни ҳам келажакка ҳавола этамиз.

Шу маънода ҳозирги ёшлар тақдири учун куйиниш — аслида бу келажак учун куюнишдир.

Президентимиз қанотида бизнинг ёш, ўтюррак авлодимиз кенг, донғил йўлларга чиқиб, ғоят нурли манзилларни кўзлаб бораётир, фарзандларимиз қонида улуғ салафларимизнинг руҳи жўш уриб турибди, улар она халқимиз, Ватанимиз обрўсини сарҳадлар оша узоқ-узоқларга элтишига шубҳа қилмайман. Ва, албатта, уларга азиз боболарнинг,

Ватанни озод ва обод, шу халқни яқдил ва ҳамнафас кўришга интилган мўътабар зотларнинг нияти доимо ёр бўлсин! Аммо, унутмасинларки, ҳаёт инсонга хос хислатлар ичида фидойиликни алоҳида қадрлайди. Фидойиликнинг замирида эса собит ҳаракат, қатъият, матонат, савобталаблик, миллат ва унинг келажаги учун, керак бўлса, жонидан кеча олиш хислати ётади.

Каттакон йўлга чиқдинг,
йўлдошинг бўлай, халқим,
Фарзандингман, қўллайсан,
қўлдошинг бўлай, халқим,
Ҳасратинг кўп дилингда,
дилдошинг бўлай, халқим,
Фақатгина халқ яшар,
фақатгина қолур халқ.

6. ҲАР БИР АВЛОД ЖАВОБ АХТАРАДИГАН САВОЛ...

Она халқ, Ватан ва унинг тарихи...

Ҳаёт бор экан, улар яшайди. Ва ҳар бир авлод унга ўз муносабатини билдиради.

Муҳаббат ул эски нарсадир, аммо ҳар бир кўнгилни ёшартиради, дейди шоир. Кўнгилда муҳаббат тўфондек жўш урган дамларда ҳар бир авлод муқаррар шу саволга рўбарў келади:

— Мен нечун севаман Ўзбекистонни?!

Фазалкентда, дарё соҳилида, офтобга тобланиб ўтириб шу қўшиқни куйлаган боладан: — Ким сенга ўргатди буни? — деб сўрадим. — Ўзим, — деди у. — Шу қўшиқ ёқади менга, айтсам, мазза қиламан!..

Унга бўйсира жажжи қизалоқ эса: — Менинг отам билан онам шу ерда туғилганлар, шунинг учун отам билан онамни қандай яхши кўрсам, Ўзбекистонни ҳам шундай яхши кўраман! — деган...

Нима бу — Ватанни танишми?

Жондошлик туйғусими ё?

Кўпни кўрган қариялардан бири шундай деган:

— Бизнинг тупроғимиз шу ердан олиб қорилган, шунинг учун ҳам бу жой кўзимизга оловдай иссиқ кўринади, оҳанрабодай ҳамшиша ўзига тортиб туради...

Эҳтимол, шундайдир, эҳтимол, биз кўз очиб кўрган одамлар, эркалаб ўстирган момолар, ёвқур боболар, катта бир халқ

тақдирини ўз қисматида кўрган зотлар, минг йиллардан буён давом этиб келаётган ҳаётнинг ўтаётган қисми шу заминга айланиб бораётганлиги учун ҳам у бизга азиз ва мўътабардир?!

— Ҳатто, ҳовли-жойини, боғу бўстонини сотиб, ҳаж зиёратига, Каъбага отлангандир ҳам, оқибат қайтиб ўз Ватанига келурлар, уларни тортиб келувчи қувват шу тупроқ, шу она-Ватанга меҳру муҳаббатдир, — дейди Абдулла Авлоний. Зеро, Ватан, дўсту ёр, қариндош-уруғ, эл-улус билан бағримиз бутун, улардан айро тушган маҳал кенг жаҳонга сиғмай қоламиз.

Эҳтимол, шунинг учун Ватан суюклидир, миллат қадрлидир?!

Эҳтимол, шунинг учун олис аجدодлар қадим бу заминни онадай азиз билишган?!

Эҳтимол...

Шоир эса шундай дейди:

Толе юлдузининг қутлуғ зиёси
Саодат буржида балққан замон бу.
Бепоен Ватан бу — йўқдир қиёси,
Ажиб бир бўстон бу — Ўзбекистон бу!

1998 йил.

ХАЛҚИМИЗ НАЗАРИ — ТАБАРРУК

Абдулла Ориповнинг исми шарифини бир марта бўлсин тилига олмаган, унинг ўтли мисраларини гоҳо пичирлаб, гоҳида ҳайқириб айтмаган, қўшиқ бўлган шеърларини эшитмаган, суҳбатига муштоқ бўлмаган юртдошимиз топилмаса керак. Миллатимизнинг фахри бўлган шоиримиз Истиқлолнинг қутлуғ етти йиллик байрами арафасида Президентимиз Фармонига кўра “Ўзбекистон Қаҳрамони” унвонига сазовор бўлди.

— Абдулла ака, аввало, юксак унвонингиз муборак бўлсин!

— Раҳмат, укам! Албатта бу — Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин таъсис этилган дастлабки энг юксак унвондир. Бунга биринчилар қаторида ноил бўлиш, шубҳасизки, кишида фахр туйғусини уйғотади. Лекин, иймоним комилки, халқимизнинг орасида барча соҳалар бўйича бундай унвонга муяссар бўлганлар ҳали кўплаб етишиб чиқади. Улар ватанимиз равнақи учун биздан ҳам кўпроқ хизмат қиладилар.

— Абдулла ака, Сиз ҳамал буржида туғилгансиз. Айтишларича, бу буржда туғилганларга кўпинча пешқадамлик насиб қилар экан...

— Энди, юзакироқ қараганда, шундай туюлиши мумкин. Аслида мен ҳеч қачон бирор жабҳада, бирор соҳада биринчи бўлишга интилган эмасман ва бу — менинг табиатимга ёт. Тўғри, ёзувчи, шоирлар, умуман ижод аҳли ўртасидаги ижодий мусобақа — яхши ҳодиса, бироқ бошқаларни туртиб-суртиб олдинга интилиш — худбинлик. Бу ботқоққа ботган киши чўқади, чиқолмайди. Халқимизда бир гап бор: “Омадни кувсанг — қочади, қочсанг — қувади”. Бу ҳикмат ҳам сиз тилга олган ҳамал буржи таърифидан устун бўлса устунки, асло паст эмас. Халқимизнинг, Ватанимизнинг назари — табаррук. Бу қутлуғ назарга тушиш эса улкан Бахт. Бундай кезларда сизни табриклаганларга “Ҳа, энди шундоқ бўп қолди-да”, деб сохта камтарлик қилиш ҳам мумкин. Аммо, бу ўзини билган кишига ярашмайди. Шунингдек, бундай юксак унвонлар, мен барча ишни қилиб қўйдим, деб керилишга ҳам ҳуқуқ бермайди. Меъёрни билиш керак. Бундай табаррук назар, улкан унвон айна пайтда кишига катта масъулият ҳам юклайди. Энди бирор асарим эълон қилинса, шу пайтгача ижодимни қузатиб келаётган мухлисларим ҳам: “Қани, Қаҳрамонимиз энди нима деяпти экан”, деб айрича эътибор билан қарайди. Бу эътибордан бошни йўқотиб қўймаслик керак. Негаки, ҳар қандай паҳлавон ҳам, елкасида митти чумоли ўрмалаб турса, безовта бўлиб қолади.

— Сизнинг назарингизда асл Ўзбекистон Қаҳрамони ким?

— Менинг назаримдаги ҳақиқий Ўзбекистон Қаҳрамони — Президентимиз Ислом Каримов. Зотан, Олий Мажлис ҳақли равишда бу унвонга биринчи навбатда у кишини муносиб кўрган эди. Фақат Йўлбошчимиз сифатида эмас, оддий инсон сифатида ҳам у киши бизга ўрнақдир. Фидойиликни у кишидан ўрганишимиз керак... Бундай шахсларни даврнинг ўзи майдонга олиб чиқади. Керак бўлганида улар ҳеч иккиланмасдан жонини ҳам қурбон қилишади. Тарихимизни эсланг... Широқ ёлғиз ўзи жонидан кечиб бутун бир қўшинни маҳв қилган...

— Кейинги пайтларда маънавият ҳақида кўп гапиряпмиз. Махсус марказ ҳам ташкил этилди, ўқув юртларида дарслар ўтилмоқда, турли анжуманлар бўляпти...

Бу тadbирлар шунчаки амалга оширилаётгани йўқ, албатта. Улардан кўзланган мақсад бор. Маънавиятни юксалти-

риш бўйича изланиш кетяпти. Ахир, эски бюрократик тизим қолдиқларини, маҳдудлик қолипларини синдириш керак. Бу жараён халққа яқинлашиш, унинг орасига киришга йўл очади. Албатта, бунда турли тоифаларнинг кайфияти, истак-хоҳиши, талаблари ҳисобга олинади.

— Маънавият Оллоҳ ато этган нур эмасми? Уни қандай қилиб бировга ўргатиш мумкин?

— Албатта у — Оллоҳ ато этган нур, бунга шак-шубҳа йўқ. Менинг бояги сўзларим эса масаланинг зоҳирий жиҳатлари ҳақида. Ахир, тарихимиздаги сўфийлар — маънавият вакиллариининг ҳам ўз жамғармалари, айтиш мумкинки, ташкилотлари бўлган. Ва кўнглига нур инган муридлар бу нурни камолга етказиш мақсадида пир хизматига кирганлар. Комиллик пирсиз амалга ошмаслигини яхши ҳис қилишган... Шундайки, маънавият толиби қаровсиз қолса, турли таъсирларга берилиши мумкин. Масалан, биргина фалсафанинг ўзи дунёни турлича идрок қилишга ўргатади. Юнон фалсафаси, Шарқ фалсафаси, Ғарб фалсафаси деймиз, буларнинг бири маънавиятга тааллуқли, иккинчиси эса йўқ, деб айтолмаймиз. Яъни, идеализм ҳам маънавиятнинг бир бўлаги, материализм ҳам. Турли дунёқарашлар бўлиши мумкин... Ҳар бир мамлакатнинг маънавияти ўзига хос унсурлардан ташкил топган. Маънавиятни юксалтиришда бу нуқтаи назарга, мафкурага жиддий эътибор беришимиз зарур. Шўролар даврида “комсомол” деган ёшлар тоифаси бўларди. Уларнинг миллати йўқ эди. “Совет кишиси”, дейиларди, ўз она тилини яхши билмасдилар, анъаналари ҳам номаълум, дини йўқ — хуллас, улар ғаройиб “халқ” эди. Энди айтинг-чи, уларнинг маънавиятини қандай белгилаш мумкин?! Эҳтимол, уларни “ўқимишли, билимдон одам” дейиш мумкиндир, лекин ўқимишли одам кўп-ку. Олий маълумотли одам ҳали маънавиятли киши дегани эмас-да! Ҳозирги давр даражасида туриб гапирадиган бўлсак, турли хорижий тилларни ўрганиш, энг янги русумдаги компьютерларни ўзлаштириш маънавиятнинг бир белгиси, холос, аммо унинг ўзи эмас! Негаки, бугун ҳар қандай киши, ҳатто ўғрию қаланғи-қасанғи кимсалар ҳам компьютерни ишлата билиши мумкин...

Ҳозир мамлакатимиз бўйлаб барча соҳаларда улкан ўзгаришлар рўй берапти. Хусусан, маънавият соҳасига ҳам ҳеч қайси даврда бугунгидек эътибор берилмаган. Бугун гўё ўзини нунутаёзган миллат қайтадан йўрғакланиб, қулоғига қайта-

дан азон айтилди: “Хў, билиб қўй, сенинг исминг ЎЗБЕК”, деб кимлиги эслатилди! Улуғ боболаримиз ал-Бухорий ва ал-Фарғонийларнинг муборак ёшлари тантаналарида қатнашарканман, Президентимизнинг нутқларини ҳамда хорижлик меҳмонларнинг эътирофларини тинглаб, маънавиятимизнинг нақадар мустаҳкам асосга эга эканлигини яна бир карра юракдан ҳис этдим. Аммо четдан келаётган, ҳатто юртимизда ҳам эшитилиб турувчи баъзи бир овозларни тинглаб ҳайрон қоламан. Улар ҳаётимизни фақат қора бўёқларда кўрсатгиси келади. Битта гапни айтай, газетангизда ёзсангиз, тагига чизиб қўйинг: “Фазилатингизни эътироф этмаган одамнинг танқидини қабул қилиш шарт эмас”.

Чунки танқид қилувчи, аввало, холис бўлсин, гапирганда, “Ҳой биродар, манави жойинг оқ, манави жойинг қизил, манави жойинг қора” десин, ҳасадгўйлик қилмасин!

— **Абдулла ака, шеърларингизда ҳам инсондаги ана шу кусур — ҳасадгўйлик ҳақида кўп ёзгансиз...**

— Ҳасад — умуминсоний иллат, унинг миллати, дини, мамлакати бўлмайди. Бу иллат инсонга шайтони лаъин томонидан юқтирилган. Фақат маънавияти юксак одамгина бу қора иллатни енгиб ўта олади. “Ўз кучи ва келажагига ишонган халқнинг бағри кенг бўлади”, деган доно гап жуда топиб айтилган. Ўз кучи ва келажагига ишонмайдиган одамнинг кўнгли тор бўлади, бошқаларнинг муваффақиятини сингдиролмайди. Ҳасад шунчалик чиркин хасталик. Чиндан ҳам, бу мавзуда мендан кўп ёзган шоир кам бўлса керак.

— **Наҳотки ҳасадгўйлардан шунчалик қаттиқ азият чеккансиз?!**

— Мени ўз пайтида ёлғизлик кўп қийнаган. Негаки, турли гуруҳларга қўшилмаганман...

— **Ахир, сизни Абдулла Қаҳҳор, Озод Шарафиддинов сингари муҳтарам устозлар ўз бағрига олишган, дейишади-ку?**

— Тўғри, улар ўз паноҳига олишган, кўп марталаб менга бесабаб келган балоларга қалқон бўлишган, лекин у замонларда уларнинг ҳам дарди ўз ичида эди-да! Сирасини айтганда, улар менга шундай меҳрибонлик қилмаганида, ҳозир сиз билан суҳбатлашиб ўтирмаган бўлармидим... Нима бўлган тақдирда ҳам ёмонликка яхшилик билан жавоб қайтараверсангиз, агар салгина инсофи бўлса, ҳасадгўй ҳам одам қиёфасига кириши мумкин. Умуман, ҳасад кўпинча талантсизлар ўртасида бўлади...

— Устозларингиз ҳақида гапирдингиз. Бугун Сиз уларнинг ўрнидасиз. Айтинг-чи, шогирдларингизга устозларингиз каби меҳрибонлик қила оляпсизми?

— Шогирдларим кўп. Уларга қўлимдан келганича қўмак бераман, албатта. Аммо, уларнинг ҳаммасини ҳам рисоладагидек, зўр ижодкор бўлади, деб кафолат бериш қийин. Салгина муваффақиятдан улар ўзларини йўқотиб қўйса, билинги, охири вой бўлади. Унутмангки, такаббур одамдан Ватанига ҳам, халқига ҳам ҳеч қачон самимий бир яхшилик келмайди. Яна шогирдларимга қайтадиган бўлсам, уларнинг ичида ишончимни оқлайдиганлари кўп. Худо хоҳласа, кўпчилиги элимизнинг кўрки бўлажак...

— Шеърятимизнинг бугунги навқирон вакиллари ижтимоий мавзуларда ёзишдан кўра ўз руҳий оламига, кўнгли дунёсига кўпроқ мурожаат этишяпти. Бунга нима дейсиз?

Тажрибалар ҳамма замонда бўлган. Бироқ ижтимоийликдан воз кечиб бўлмайди. Уни қай тарзда ифодалаш — бошқа масала. Бугунги ёш шоирларимиз яланғоч ижтимоийликдан қочяпти, холос. Бадиийликдан маҳрум ижтимоийлик қизил тузумнинг қуроли эди. Энди ундан юз ўгириб, қалбимизга қайтйпмиз. Ижтимоий мавзуларни ҳам қалбимиздан ўтказиб, қоғозга тўкйпмиз. Уларни аввалгидек қуруқ шиор ҳолида тақдим этсангиз, эндиги ўқувчи ҳеч қачон қабул қилмайди. Чунки унинг асл адабиётга ҳеч бир алоқаси йўқ... Нима учун биз Чўлпоннинг ижтимоий шеърларини ҳам кадрлаймиз? Чунки, у миллатнинг дардини қалбдан туйган. Унинг маҳзунлиги халқ маҳзунлиги билан уйғун... Ҳатто шахсий кайфиятларда ҳам.

— Ўрни келганда айтгим келди, негадир Сизнинг “Баҳор кунларида кузнинг ҳавоси, Танимни жунжитар оқшомги шамол, Нега бунча ғамгин найнинг навоси, Нега қалбим тўла ўкинч ва малол...” мисралари билан бошланувчи шеърингизни айрича яхши кўраман...

— Энди бундай сокин, мунис ҳасрат ҳар кимнинг ҳам кўнглида уйғониши мумкин... Шу ўринда, баъзи муҳтарам адабиётшунос танқидчиларимизнинг меҳнатини ҳурмат қилган ҳолда, бир гап айтмоқчиман: шеърни аввало ҳис қила билиш керак! Баъзан шундай кулгим келадики, таниқли бир олим минбарга чиқиб олиб, “Бу шеърда шоир бундай демоқчи, бу мисрада ундай демоқчи”, деб муаллиф ўзи етти ухлаб ҳам тушида кўрмаган “кашфиёт”ларни топа бошлайди. Ўзича аллақандай ғоялар ахтаради. Бу — собиқ мафқурадан қолган иллат. Ўтмишда қайси бир улуғ ёзувчи (Гёте

бўлса керак) жон бераётиб, деразани очиб кўйинг, деган экан. Кейинчалик кўпдан-кўп тадқиқотчилар: “Буюк Гёте сўнгги нафасида ҳам инсониятни ёруғликка, маърифатга чорлади ва ҳоказо”, деб аюҳаннос солишган. Энди инсоф билан айтсак, эҳтимол, шўрлик мўйсафид сўнгги дамларида нафаси сиқилиб, ёруғликка интилгандир?! Балки бутун ҳаётини сарҳисоб қилиб, дунёга сўнгги марта назар ташлашни истагандир. Худди шунингдек, шоир: “Ҳаво бугун булут”, деб ёзса, айрим “шеършунос”лар: “Кўряпсизми, бу билан жамият осмонидаги булутни кўзда тутяпти”, деб шеърни мажбурлаб ўз мақсадига бўйсиндиради... Айтайлик, мен ҳозир ўн мисралаи бир ишқий шеър ёзиб, эълон қилмасдан, бир жойга ташлаб қўйсам, йигирма йилдан кейин бир тадқиқотчи чиқиб, ундан жумбоқ қидиради: “Хўш, бу шеърдаги ёр ким? Шеърнинг ёзилишидан мақсад нима?” Ҳатто, диссертация ёқлаши мумкин. Бундай зўрма-зўракилик масхарабозликдан бошқа нарса эмас.

— Қандай орзу-истакларингиз бор, Абдулла ака?

— Фарзандларим, набираларим эл-юрт орасида ўз ўрнини топиб кетишса, юртга фойдаси тегадиган инсонлар бўлса, дейман...

1998 йил.

ЎЗБЕКИСТОННИ ҲЕЧ КИМ ЕНГА ОЛМАЙДИ

Мана, бир неча кундирки, барчамиз хомуш юрибмиз. Бунга сабаб 16 феврал кунги мудҳиш воқеадир.

Биринчи навбатда, яратганга минг шукрким, ёвузлик ниятига ета олмади. Лекин, у қалбимизга буюк бир ғазаб баробарида муттасил огоҳлик туйғусини ҳам ташлаб кетди. Бу синовли кунларда Президентимиз халққа мурожаат этиб, тушкунликка тушманглар, саросимага берилманглар, ваҳима қилманглар, деб уқтирдилар. Аввало, Президентимизда Оллоҳ берган буюк ирода мавжудлиги яна бир карра ўз исботини топди. Юртбошимиз ўша кунийёҳ, ўша дақиқалардаёқ мамлакат ишларига ҳар доимгидек матонат ва ғайрат билан киришиб кетдилар. Йўлбошчимизнинг бундай мардонаворлигидан ҳар биримиз куч олдик, руҳ олдик. Аммо, одам боласи ҳар қандай шароитда ҳам кўнгли нозик, кўзида ёш қалқиб турадиган бандаи ожиздир.

Тўғри, мен Президентимнинг даъватию топшириғини бир фуқаро сифатида адо этиб, ўзимни мағрур ва сипо тутишим

жоиздир. Лекин, барибир шу кичкина жуссамда туйгулар буюк бир вулқондай жумбушга келди. Улардан бири — Президентнинг омонлигига шукроналик бўлса, иккинчиси — “Нега?”, “Нима учун?”, “Нима мақсадда?” — деган ҳайқириқ тўла бир нидо эди. Яна бири эса — чумолига ҳам озор беришни ҳеч қачон истамаган мўмин юрагимда ёвузликка нисбатан пайдо бўлган чексиз нафрат ва ғазаб эди.

Мен ўз-ўзимга, болаларимга, дўстларимга беихтиёр саволлар бера бошладим. Хўш, бировга ёмон гапирсанг, жавобини олгайсан. Бировга қўл кўтарсанг, у ҳам жим турмагай. Буниси тушунарли. Лекин жонингни жабборга бериб, кечани кеча, кундузни кундуз демай, ҳаловатни унутиб, эзгулик учун, савоб ишлар учун, одамларнинг бахти деб, осойишталиги деб, меҳнат қилсанг-у, улардан раҳмат ўрнига бомба олсанг?!

Бу каби саволларга менинг ўзим ҳам жавоб топа олмас эдим.

Бир гапни айтгай, йигирманчи асрда халқимизга Ислом Каримовчалик буюк хизматлар қилган ва қилаётган иккинчи бир шахс йўқ десам, янглишмаган бўламан.

Бу бетакрор зотнинг аввалги ва кейинги барча фаолиятини наинки биз, балким бутун жаҳон афкор оммаси кўриб ва кузатиб турибди. Ушбу ҳақиқат неча марта айтилган бўлса ҳам, шулардан баъзиларини яна бир карра эслатиб ўтай.

Ҳали Шўро империяси ўз кучини ўтказиб турган пайтдаёқ, ботқоққа буткул ботаёзган қадимий ва гўзал тилимизни ювиб-тараб, унга Давлат мақомини берган жасур раҳбар ким эди? Ўша вақтларда машъум “пахта иши” юзасидан гуноҳ-беғуноҳ жабр тортган юртдошларимизга қалқон бўлишга астойдил ҳаракат қилган раҳбар ким эди? Ниҳоят, 1991 йилнинг 31 августида фалакнинг ўзи ҳам унутиб юбораёзган, гўеки тутқунликка абадий маҳкум этилган мустамлака юртни заррача қон тўқтирмасдан мустақил деб эълон қилган биринчи Президент ким эди? Миллий қадриятларимизни, ғуруримизни тиклашга астойдил бел боғлаган ва ғоят қисқа муддатда бунга эриша олган Йўлбошчи ким?

Албатта, Ислом Каримов!

Мен хизмат юзасидан хорижий сафарларда кўп бўламан. Аксарият мамлакатларда баъзи нотаниш суҳбатдошлар “Сиз қаердансиз?” деб сўрашади. Албатта, “Ўзбекистонданман”, дейман. Шунда уларнинг юзларига беихтиёр табассум таралиб, “Ҳа, Ислом Каримовнинг мамлакатиданми?” дейди-

лар. Аёнки, Юртбошимизнинг обрў-эйтибори давлатимизнинг шону шавкати билан уйғунлашиб кетган.

Инсон боласининг таянчи — оила. Оиланинг таянчи — фарзанд. Ким нимаики қилаётган бўлса, фарзанди учун қилади. Қоққан битта михини ҳам кўрсатиб, “Болам, сенга мана шуни қолдираяпман”, дейди. Келажак мавҳум тушунча эмас. Биз ҳам боболаримиз учун келажак ҳисобланганмиз. Шу маънода Ўзбекистоннинг буюк келажаги ёшлар камолотида эканлигини иллаган, уларга ишонган ҳамда уларнинг бошини меҳрибон бир падар янглиғ силаб келаятган раҳнамо Исломотанинг ўзлари-ку. Албатта, мен бу ўринда жаҳон мактабларида таълим олиш имконига эга бўлган болаларимизнинг саноғини келтириб ўтирмайман.

Афсуслар бўлсинким, кўпдан-кўп ичи қора гуруҳларга бизнинг ўз ҳақ-ҳуқуқларимизни танийётганимиз, осойишталигимиз, ҳамжиҳатлигимиз ёқмаётир. Улар бизга қарши курашда муқаддас динимиздан восита сифатида фойдаланишдан ҳам тоймаётирлар. Кечаги манфурликлари туфайли уларнинг икки дунёси куйиб кетди.

Бир куни гапнинг ўнғайи келганда ўзини мулла ҳисоблаб, эътиқодни иддаога айлантириб юрган бир биродаримга айтдим:

— Ҳой тақсир, сиз-ку, ҳаммани шукроналикка чорлайсиз. Шу фазилатни, аввало, ўзингизга ҳам тилар эдим. Бир ҳожи сифатида айтиб кўяй, илгари молхонага айлантирилган масжидларимиз тикланди-ку. Муқаддас китобларимиз беназир бир муҳаббат билан чоп этиляпти-ку. Азиз-авлиёларимиз қадр-қимматларини топдилар-ку. Бошингизга оппоққина саллалар қайта кўнди-ку. Шукр қилиб, товба қилган одам ютади.

Эзгуликларимизнинг барчаси, албатта, Истиқлол шарофати билан бўлди ва бўлаятир. Истиқлолимиз буюк бир китоб бўлса, унинг муаллифи, ҳеч шубҳасиз, Исломот Каримовдир. Исломот Каримовга қилинган таҳдид Ўзбекистонга, унинг барча тинчликсевар халқига, истиқлолимизга, тарихимизга, бугунимизга ва келажакимизга қилинган таҳдиддир.

Хуллас, дилимда уммончалик жўшиб турган гапларим кўп. Энг муҳими, улуғ ва доно халқимиз ўзининг улуғ ва доно Йўлбошчисини аллақачон топди ва унга астойдил ишонади. Йўлбошчимиз эса ўз халқини тоғдек таянчим, деб билади.

Демак, Ўзбекистонни ҳеч ким енга олмайди.

1999 йил.

МАЪНАВИЯТИМИЗГА ДОҒ ТУШМАСИН

Ватанимиз истиқлолининг еттинчи йилида яшаяпмиз. Шу йилларда мамлакатимиз қиёфаси қанчалик ўзгаргани бутун жаҳонга маълум ва машҳур бўлмоқда. Айниқса, маънавият соҳасида, миллий қадриятларни тиклаш борасида қилинган ишлар ҳақиқатан ҳам жаҳоншумул. Асрлар давомида турли сиёсий, ижтимоий, мафкуравий ниятлар билан беркитилган маънавий хазиналаримиз қайтадан очилди. Неча-неча буюк боболаримизнинг номлари тикланди. Улуғ алломалар — Имом ал-Бухорий ва Аҳмад ал-Фарғонийнинг яқиндагина ўтказилган қутлуғ таваллуд тўйлари бунга ёрқин бир мисол.

Мамлакатимиз дунёвий давлат сифатида ривож топмоқда. Айни маҳалда халқимиз асрлар давомида ардоқлаб келатган урф-одатлар, маънавий бойлигимиз, динимизнинг инсонпарварликка чорлайдиган аҳкомлари ўз қадрини топмоқда. Масалан, халқнинг урф-одатлари, ақидалари, анъаналарига асосланган буюк байрам Наврўз тикланди.

У истиқлол даврида давлат миқёсидаги халқ байрамига айланди.

Маънавиятни бундан буён янада мустаҳкамлаш учун ўзимизни жаҳон халқларининг бўй-бастига, дунёда қабул қилинган амалу қоидаларга, айни пайтда тарихий илдиэларимизга мос равишда шакллантиришимиз лозим бўлади. Президентимиз Ислон Каримов тўй-маъракалар ўтказишдаги меъёр, раҳбарлик шаъни ҳақида, ҳақиқатан ҳам халқнинг дилидаги фикрлар ифодаланган Фармон қабул қилди.

Яширишнинг ҳожати йўқ, баъзи тўйларда исрофгарчилик, ким ўзарга ўйнашлар сўнгги пайтда сезиларли даражада кўпайди. Бундай “мусобақа” ночорроқ кўни-кўшни, қариндош-уруғ, бева-бечораларни қийин аҳволга солиб қўйиши табиий. Иккинчидан, фарзандларимизнинг маънавий тарбиясига жиддий салбий таъсир кўрсатади. Чунки, бой ёки камбағалликни англамайдиган бола қалбида бундай даб-дабазлик ўкинч, гумон ва шубҳалар туғдиради.

Масалани диний томондан олиб қарайдиган бўлсак, икки жиҳатини қайд этиш зарур. Пайғамбаримиз садақани аввал аҳлу аёлингга, яъни бола-чақангга, ота-онагга бер, деганлар. Улардан ортса, бошқаларга тарқатиш мумкин. Шундан келиб чиқиб айтиш лозимки, исрофгарчилик садақага кирмайди. Бу — оддий шуҳратпарастлик, ўзини ўзи кўз-кўз қилиш, қолоқлик, маънавий номукаммаллик белгиси. Пай-

гамбаримиз айтганларидек, яримта хурмо ҳам жаннатга йўл очадиган садақа бўлади.

Марҳумларнинг хотирасига ўтказиладиган маъракаларга азадордан кўнгул сўраш учун борилади, аслида. Кўзида ёши тўхтамаган бола-чақасининг ризқидан ёзилган дастурхоннинг марҳумга нафи йўқ. Асл урф-одатларимизга кўра, бундай маросимлар оилавий муҳитда ўтказилиши керак.

Президентимизнинг мазкур Фармони кимнингдир манфаати, ҳуқуқларини чекламайди. Ақсинча, маънавий даражамизни йўлга соладиган, меъёр ҳиссини уйғотадиган, ҳушёрликка чорлайдиган ҳужжат. Бор дунёсини кўчага тўкиб ташлаган мақтанчоқ одам сахий ҳисобланмайди. Сахий — муҳтожга керак вақтда ёрдам берадиган инсон. Кўпгина тўймаъракаларимизнинг бекалари аёлларимиздир. Баъзан шундай бўладик, тўй-ҳашамларнинг бошида аёллар туриб, кераксиз олди-берди ва бошқа исрофгарчиликларни кўпайтириб юборадилар. Ахир, дини Исломда ҳам мол-дунёни бекорга исроф қилиш гуноҳи азим саналади.

Ўйлайманки, маҳалла фаоллари, дин уламолари, жойлардаги хотин-қизлар кўмиталари аъзолари бу Фармон моҳиятини халқимизга етказишда жонбозлик кўрсатадилар. Айни маҳалда маънавият ходимлари, ёзувчи ва шоирлар, журналистлар бу масалани кенг миқёсда тарғиб ва ташвиқ этишлари шарт. Зеро, бундай иллатлар халқимиз маънавий қиёфасига доғ туширади ва бунинг учун барчамиз бирдек жавобгармиз.

1998 йил.

ЭРЛАРНИ АВАЙЛАНГ!

Дунёнинг ярмини аёллар ташкил қилади. Айниқса, ўзимизнинг юртимизда. Мана шу гапларнинг тўқсон фоизини аёлларимизга айтиш керак. Оналарга, бувиларга айтиш керак. Эркаларни йўлга соладиган мана, шулар ҳисобланади. Шулар “топиб кел”, дейди. Ундай қил, бундай қил, дейди. Эркаланиб қизи туради, эшигимиз тагида йигирмата “Мерседес” бўлмаса эрга тегмайман, дейди. У қил, дейди, бу қил, дейди. Ишонасизми, кўпинча эркаларни йўлдан уриб, тарбиясини бузиб юборадиган шулар ҳисобланади. Порага ҳам ўргатади. У йўқ, бу йўқ, опкелинг, дейди. Унисини ундай қилинг, бунисини бундай қилинг, дейди. Иродаси сал суст-

роқ бўлган эркак бир кунмас бир кун аёлнинг етовига кириб кетади. Бў-ў-ўлди: ундан кейин порахўрлик бошланиб кетади. Аёлнинг ўзи ҳам олаверади, керак бўлса. Раҳбар эрининг хотини ходимларидан ҳам, бошқалардан ҳам олаверади!

Аёлларимизга малол келган тақдирда ҳам айтмасак бўлмайди: ўша эр қонун олдида қанчалик жавобгар бўлса аёл ҳам шунчалик жавобгар. Албатта, ғалвир сувдан кўтарилганда аёлга тегилмайди. У қўл қўйган эмас, олган эмас, бошқа-бошқа дейилади. Ўша аёл нима бўлганини билади. Уйда бирданига қозони вақирлаб қолганини балодек билади! Эри олиб келган нарсани керакли ерга яшириб қўяди, тўғрими? Сандиққа яширади — панага қўяди. Эрининг пайтавасига қурт тушиб қолганида эса, “менинг нима айбим бор?” дейди. Айбинг — ўша олиб келинган нарсанинг ҳаммасини жуда яхши санаб ўтиргансан, яшириб қўйгансан. “Тани жонингиз соғ бўлсин” деб миннатдор ҳам бўлгансан. Ҳа, қонун бўйича сен ҳам шерик ҳисобланасан-ку, дейдиган одамнинг ўзи йўқ. Аслида эринг билан панжаранинг ортида сен ҳам ўтиришинг керак. Сенга тегишмабди-ку, шунга шукр қилиб теккина ўтиравер, дейдиган йўқ.

Энди бу ерда энг ёмон нарса — болаларнинг ота меҳрисиз қолиши. Ўша болаларга қийин. Ўша ерда ақллигина қизлари ўсаётган бўлса, биров эшик тақиллатиб ё келади ёки бўлмаса — йўқ. Диёнатли ўғли бўлса унга ҳам оғир — фалон порахўр ёки муттаҳамнинг ўғли-да, дейишади. Бунақа гапни у кўтариб юра оладими? Кейин — ўзига ўхшаган қаровсиз, нашавандларни топиб ўшаларга қўшилиб кетади, ҳалиги бола. Рисоладаги давраларга қўшила олмай юради, ор қилади — шу тарзда у бутунлай бузилиб кетади. Агар ўша бола отаси қамалмасдан унинг йўлига кириб кетмаган бўлса — хўп бола хўп! Қийино-қийин — ўша болаларга қийин.

Биби Ойиша қавмларидан бўлган оналаримизга, аёлларимизга аччиқ бўлса ҳам айтиш керак, эркакларни авайланг. Ўзингизнинг, хонадонингизнинг соябони бўлган эркакларни куфр йўлларига бошламангиз. Сизнинг эътиборингиздан четда шундай иш тутаётган умр йўлдошингизни, ўғлингизни нопок йўллардан қайтаринг. Илоҳим, умрингизга умр қўшилсин, сермазмун умрингиз давомида эл-юрт кўз ўнгида оилангиз бахту саодатини кўринг. Тўйлар қилинг. Ҳаммамиз шу тилак билан яшайлик, Ўзбекистондек фахрли Ватан учун сидқидилдан меҳнат қилайлик!

1999 йил.

ШУХРАТ СИЙМОСИ

Биз тенгилар адабиёт даргоҳига кириб келаётган пайтларимизда азамат акаларимиздан иборат ёзувчилар авлоди айни кучга тўлган чоғлар эди. Устозларимиз Фафур Фулом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Миртемир ва Шайхзодалардан кейин ижод яловини баланд кўтариб турган ғайратли бу адиблар эллик ёшнинг нари-берисида эдилар. Улар ҳар йили ўнлаб роман ва қиссалар, шеърӣ туркумлар ёзишдан чарчамасдилар.

Ўша акаларимиз ҳозирги кунда саксонни қоралаб қолдилар. Афсуски, бу сафдаги қаламкашларнинг кўпчилиги тирикликни тарк этиб кетишди. Асқад Мухтор, Туроб Тўла, Раҳмат Файзий, Шуҳрат ака. Ҳозир биз катта ёзувчиларимиздан бири Шуҳрат акани хотирлаётимиз. Кўпчиликка маълум, Шуҳрат қатагон йилларнинг жабрини роса тортган эди. Урушни ҳам бошидан охиригача кўрган. Ҳаммаёқ омон-омон бўлгандан кейин ҳам Шуҳрат ака тинчлик кўрган эмас. Абдулла Қаҳҳор шаънига отилган маломатларнинг чанг-тўзонлари Шуҳратнинг оппоқ бошига ҳам ёғилиб турди.

Аттанг, бу меҳнаткаш адиб, тўғрисўз бир инсон бу дунёнинг яхшиликларидан бошқалар қатори баҳраманд бўла олмади. Умуман, тарихга назар ташлайдиган бўлсангиз, ҳамма томони бус-бутун сиймони учрата олмайсиз. Заррин косаларнинг ҳам бир чети кемтик бўлиб тураверар экан. Бас, маълум бўлдики, ўткинчи умрни ортда қоладиган ишу аъмол давом эттириши мумкин экан. Яъни, бировдан яхши, бировдан бундайроқ ном қолар экан. Шуҳрат акадан, шубҳасиз, яхши ном қолди. Адиб Шуҳратдан катта ижодий мерос қолди.

Шуҳрат ака табиатан ҳалол, пок инсон эди. У ёшларга хайрихоҳлигини яшириб ўтирмас, қўлидан келганча ёрдам қиларди. Дейлик, бирортанинг тўйи, маъракаси бўлса, ўзи бош-қош бўларди. Қозон-товоқдан тортиб ўчоқдаги ўтингача суриштириб чиқарди. Тўй қилиб эл олдидан ўтишни хуш кўрарди. Энди ўйласам, хайру садақа ҳам ана шу тўйларга қўшилиб кетаверган экан.

Меҳнатдан қочмайдиган бу инсоннинг ташкилотчи сифатида ҳам Ёзувчилар уюшмасига кўп хизмати сингган. Катта ёшдаги адиблар Шуҳрат ака фаолиятини яхши эслашади. Шуҳрат ака уюшма раҳбариятида, Адабиёт жамғармасида, журналларда қизғин иш олиб борди.

Менинг ўзим Шуҳрат аканинг оғалик меҳрини сира унутмайман. У киши бир маҳал, “Кел, иккаламиз бир суратга тушайлик”, дедилар. Тушдик. Шуҳрат ака кейинчалик кўп жилдлик асарларининг бир жилдига бирга тушган ўша суратимизни киритибдилар. Мен бу нарсадан бирмунча мутаассир бўлдим. Шуҳрат ака негадир ўздан кейинги авлод вакиллари билан ҳўшлашаётганга ўхшарди. Адибимизни оғир хасталик кўп йиллар мобайнида қийнади. Унинг дил ҳасратларини, ҳолатларини Саид Аҳмад ака кўп таъсирли қилиб ёзганлар.

Албатта, адабиётимиз тоғлари силсиласида бошини оппоқ қор чуллаган чўққи сингари Шуҳрат сиймоси ҳам доимо кўзга ташланиб тураверади.

1999 йил.

РУҲИМ, СЕН ВУЖУДНИНГ ҒАМИНИ ЕМА

Умумжаҳон тамаддунининг тамал тошини қўйганлар авлодимиз. Мутафаккир аждодларимиз инсон ҳаётининг асл моҳияти унинг маънавий-руҳий камолоти даражаси билан белгиланишини алоҳида таъкидлаганлар. Ўз ҳаётларида шунга амал қилганлар. Модомики, маънавият жамият тараққиётининг муҳим омилли экан, биз маънавий юксалиш, маърифий янгиланишни амалга ошириш учун нималарга эътибор бермоғимиз зарур? Нима учун Президентимиз жамият маънавиятини юксалтиришни тараққиётнинг устувор йўналиши сифатида белгилади? Бу — миллат зиёлларидан қандай масъулиятли вазифаларни адо этишни талаб қилади? Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси Абдулла Орипов билан суҳбатимиз шу ҳақда борди.

— Абдулла ака, Сизнинг ижодингизда вужуд ва руҳ, сурат ва сийрат, ботин ва зоҳир муносабатларнинг теран бадний-фалсафий талқинини кузатиш мумкин. Айтинг-чи, инсон ҳаётида бу муносабатларнинг тутган ўрни қандай? “Руҳим”, “Сурат ва сийрат” каби асарларингизнинг яратилиш жараёни қандай кечган?

— Бу тушунчалар ўртасидаги муносабатлар ҳар бир ижодкорни қизиқтириб келган. Уларнинг ҳар қайсиси бу муносабатларни ўз дунёқарашидан, тафаккур тарзидан келиб чиқиб тушунган ва шу асосда изоҳлаган. Инсоннинг қадр-

қиммати унинг ташқи кўриниши — сурати билан эмас, руҳий дунёсининг нечоғлик бой ёки қашшоқ эканлиги — сийратига қараб белгиланади. Инсоннинг, биринчи навбатда, сийрати гўзал бўлиши керак. Сурати чиройли бўлса-ю, маънавияти қашшоқ бўлса, бу чиройдан, бундай хусндан ҳеч кимга фойда тегмайди?! Одамнинг вужуди қарийди, парчаланadi. Лекин, буюк инсон тушунчаси йўқолмайди. Вужудни енгиш мумкин, руҳни, иродани енгиб бўлмайди. Шеърят, адабиёт айни шу енгилмас руҳни, демакки, юксак маънавиятни тарбиялаш учун хизмат қилади. Мен “Вужуд деганлари асли нимадир, Дайр денгизида юрган кемадир. Бир куни қояга урилгай кема, Руҳим, сен вужуднинг ғамини ема” деганимда худди шу ҳақиқатларни назарда тутганман.

— Айтиш мумкинки, бугун бизда маънавият масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Президентимиз Олий Мажлиснинг XIV сессиясида жамият маънавиятини янада юксалтириш масаласини мамлакатимиз ривожланиш стратегиясининг энг муҳим, устувор йўналишларидан бири сифатида қайд этдилар. Сизнингча, жамият маънавиятини юксалтиришда миллат зиёлилари — ёзувчилар ва шоирларнинг тутган ўрни қандай бўлиши керак?

— Дарҳақиқат, Президентимиз XXI аср арафасидаги тараққиётнинг бешта катта устувор йўналишларини белгилаб бердилар. Янги асрда инсониятнинг қудратини унинг бомбалари белгиламайди. Инсоннинг буюклиги — ақли, маърифати, илми, маънавияти, комиллиги билан белгиланади.

Ҳар бир халқ ўзининг маънавий қиёфасига эга. Ҳар бир миллатнинг бошқаларникига ўхшамайдиган урф-одатлари, анъаналари бор. Худди шунингдек бизнинг халқимизда ҳам. Инчунин, бизда қариялар ҳурмат қилинади. Уларнинг дилини ранжитиш бизнинг ахлоқимизга ёт. Ҳар бир ўзбек — лавозими, мансаб-мартабаси қанчалик катта бўлмасин, қарияни тўрға ўтқазади, ҳурмат қилади. Баъзи халқларда бундай эмас. Уларнинг ўзларига хос ахлоқ меъёрлари бор. Биз ўз маънавий-маърифий анъаналаримизни давом эттиришимиз, сақлашимиз лозим. Миллий қадриятларимизни асраш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир.

Бу жараёнда ёзувчи ва шоирларнинг тутган ўрнига келадиган бўлсак, улар миллат ёшларининг диди ва савиясини юксалтиришга хизмат қилиши керак. Уларга мустақиллигимизнинг моҳиятини, буюк тарихга ва нузли истиқболга эга миллат эканлигимизни яхшилаб тушунтиришимиз лозим. Яна бир нарсани эслатиш зарурки, боболаримиз буюк бўлган,

деб бир жойда ўтирган билан осмондан чалпак ёғилмайди. Китобингни биров ёзиб бермайди. Уларга муносиб бўлишимиз керак. Боболаримиз кўйиб кетган олтин нарвонлардан дадил қадам ташлаб, нарвонларни янада тепароққа кўтариш керак. Жуда кўп ишлар қилишимиз зарур. Катта ёзувчиларни, шоирларни камситмаган ҳолда айтиш керакки, барча умидимиз ёшлардан. Ёшлар Ватанга садоқат билан, унинг нурли истиқболига ишонч билан, мардона, танти ўзбек йигитлари сифатида астойдил хизмат қилишлари керак. Улар икки гапли бўлмасинлар. Қитмирлик, гуруҳбозлик, лўттивозлик каби иллатлардан юксакроқ турсинлар. Ҳар бир у ёқ-бу ёққа қараб ҳуштак чалган кимсанинг орқасидан етим кўзига ўхшаб эргашиб кетавериш, кўринган ҳар нокас “ҳой”, деб чақирса, бориб эшигини супуриб юравериш керак эмас-да!

Маънавият масаласининг давлат сиёсати даражасига кўтарилиши мана шундай салбий ҳолатларга барҳам беради. Маънавий юксалишга хизмат қилиш ҳар бир ёзувчи ва шоирнинг муқаддас бурчи.

— Президентимиз Америка Қўшма Штатларида таълим олаётган ёшлар билан учрашувда мамлакатнинг қудрати унинг қуролли кучлари ёки моддий имкониятлари билан эмас, миллатнинг интеллектуал салоҳияти билан белгиланиши ҳақида гапирдилар. Сиз бугунги ёшларнинг интеллектуал даражасини қаноатланарли деб баҳолайсизми?

— Бир халқни оммавий равишда интеллектуал даражаси паст, иккинчисиники баланд деб бўлмайди. Бу ижтимоий шароит билан чамбарчас боғлиқ ҳодиса. Мустақиллик ҳозирги ёшларга катта имкониятлар эшигини очди. Бугун бир халқ иккинчисини улуғ оғам, деб қарамайди. Ҳозирги ёшлар бундай мутеликдан тамомила фориғдирлар. Улар бугун Амир Темур, Жалолиддин каби саркардаларнинг, Беруний, Улуғбек каби алломаларнинг, Навоий, Бобур каби мутафаккирларнинг авлодлари эканликларини, Ислом Каримов каби буюк давлат арбоби уларга раҳнамо эканлигини яхши билдилар. Шундан қалбларида гурур бор.

Ёшларни назари тўқ қилиб тарбиялашимиз зарур. Доно халқимиз: “Бойлик ашёларнинг кўплигида эмас, назарнинг тўқлигида”, деб бежиз айтмаган. Аввалги замонларда подшоҳликка фақат шаҳзодалар кўйилган. Агар бир мамлакатда подшоҳ бўладиган шаҳзода қолмаса, иккинчи бир мамлакатдан шаҳзода келишини кутишган. Нима учун? Сабаби нимада? Чунки, шаҳзода кўзи тўқ бўлиб ўсади. У олтин, ку-

муш пиёлаларда шароб ичган, олтин косада таом еган. Ўйлаб кўринг, бундай шахзодани олтин, кумуш билан сотиб олиб бўладими? Унга олтин, кумушдан пора бермоқчи бўлишса, “Э, нима қиляпсан? Бу менинг қошиғим-ку, гўжа ичадиган косам-ку? Буни бошимга ураманми?” — дейиши аниқ. Худо хоҳласа, ёшларимиз назари тўқ, маънавий баркамол бўлиб ўсадилар.

Бугун юзлаб фарзандларимиз хорижий мамлакатларда таълим оляптилар. Кўплаб тилларни ўрганмоқдалар. Истардимки, улар фақат компьютер билан гаплашадиган роботларга айланиб қолмасинлар. Ўз она тилини мукамал биладиган, гўзалликни ҳис қиладиган, эстетик жиҳатдан етук, мусиқани тушунадиган, жаҳон адабиёти ва санъати даражасида фикрлай оладиган комил инсонлар бўлиб етишсинлар. Китоб уларнинг доимий дўстига айлансин. Зеро, келаётган XXI аср маънавият асри бўлади.

Фарбда фикр бозори деган тушунча мавжуд. Уларда тараққиётга хизмат қиладиган фикр йигирмата бомбадан, бир тонна олтиндан қиммат. Олимнинг битта идеяси миллиардлаб тонна олтин бериши мумкин. Шунинг учун, инсоннинг, интеллектнинг қиймати олтин билан ўлчанмайди. Шу боис Президентимиз ўзлари бош бўлиб, ҳеч қандай маблағни аямасдан ёшларимизни энг ривожланган мамлакатларга ўқишга юборяптилар. Ёшларимиз бунинг қадрига етиши лозим. Бугун бу борада амалга оширилаётган ишлар, албатта, ўз самарасини беради. Ёшларимиз келиб корхоналарни бошқарадилар. Бюрократларга, чаласаводларга ўрин қолмайди. Кўзбўямачилик, порахўрлик барҳам топади.

Ҳеч ким ота-онангни нега севасан ёки нега севмайсан, деб савол қўйишга ҳақли бўлмагани каби Ватанни ҳам мажбуран севдириб бўлмайди. Ватанга муҳаббат табиий бўлиши керак. Яшаш тарзига айланиши керак. Ҳаводан нафас олар эканмиз, унинг химик таркибини ўйламаймиз. Ёки сув ичаётганимизда унинг H_2O элементидан таркиб топганлигини хаёлимизга ҳам келтирмаймиз. Ватанга муҳаббат ҳам худди шундай табиий эҳтиёжга айланмоғи зарур. Интеллектуал салоҳият Ватан севгиси билан уйғун бўлгандагина юксак натижалар беради.

— Абдулла ака, Сиз шеърларингиздан бирида овозингизнинг икки дарё оралиғида қолиб кетганлигини армон билан таъкидлагансиз. Бугун Сизда бу армон йўқ. Шеърларингиз жаҳоннинг кўпгина тилларига таржима қилиниб, дунёга тарқалаяпти...

— Шеърларининг бошқа тилларга таржима бўлишини ҳамма ҳам истайди. Мен ҳам буни орзу қилганман. Ўша йиллари неча-неча саёз шеърлар Москвада таржима қилиниб, жаҳонга тарқаларди. Оригиналда йўқ, мавжуд ҳолатидан ер билан осмонча фарқ қиладиган шеърларни Москвада ясаарди.

Туршак эвазига ёлгон қаҳрамонлар, ёлгон шеърлар яратиларди. Алам қиладигани, жаҳонда ўзбек адабиёти дейилганда, ўша таржима қилинган “асарлар” тушуниларди. Менга бир таржимон: “Сенинг адабиётинг йўқ даражада”, — деган. “Нима учун яхши асарлар таржима қилинмайди”, — десам, у: “Эй ука, сен ҳали ёшсан. Бунинг учун катта ҳаражат, ҳаракат, таниш-билиш керак”, — деган. Мен ҳақиқатан ҳам ўша пайтда: “Бир вақтлар илҳомнинг ўтли тиғида, Фалакни кўзларди менинг ҳам созим. Лекин, икки дарё оралиғида, Қолиб кетди менинг ўша овозим”, — дея ўкиниб ёзганман.

Ҳозир Истиклол шарофати билан жаҳонга юзландик. Энди адабиётимизга холис баҳо берилмоқда. Туршак кўтариб юришимиз шарт эмас. Лекин, адабиётимиз, шеъриятимиз ўз-ўзидан машҳур бўлиб кетади, деб ўтирмаслик ҳам керак. Яхши таржимонлар етиштиришимиз, ўз асарларимизни юксак даражада таржима қилиб, миллий сўз санъатимизнинг имкониятларини бутун дунёга намоён эта олишимиз керак.

— “Бургут” деган шеърингизда қанчалик шиддат билан парвоз қилса-да, юксак қояларни забт этса-да, бургутда шунчалик шижоатга яраша мақсад йўқлигини, бу орқали эса инсон ҳаётда маълум бир мақсадга интилиб яшаши лозимлигини таъкидлагансиз.

Сиз ёш Абдулла сифатида нималарни орзу қилгансиз? Бугун Ўзбекистон халқ шоири, Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Орипов сифатида қандай мақсадга интилиб яшайсиз?

— Бир пайтлар “Муножот” ва сиз таъкидлаган “Бургут” шеърларимни устозлар даврасида ўқиганман. Улар орасида Абдулла Қаҳҳор ҳам бор эди. Ҳақиқатан ҳам мен бургутнинг ҳолатидан ҳайратланганман. Мана шу ҳайрат маҳсули бўлган бу шеър устозларга ҳам маъқул келган. Албатта, инсон улуғ мақсадларни кўзлаб яшаши керак. Бир шоир сифатида миллий шеъриятимиз ривожига ҳисса қўша олган бўлсам, ўзимни бахтиёр сезаман. Шу Ватан, шу юрт, шу элнинг омонлиги — менинг энг улкан орзуим, бахтим, саодатим.

— Мухлисларингизни энг қизиқтирадиган нарса, табиийки, Сизнинг ижодий режаларингиз. Шу ҳақда гапириб берсангиз?

— Албатта, янги туркум шеърларни қоралаяпман. Агар лозим кўрсаларингиз, ушбу шеърларим битгач, “FIDOKOR” газетасига тақдим этаман.

— Сиздан миллатнинг маънавий юксалишига хизмат қиладиган баркамол асарлар кутиб қоламиз. Ижодингизга барака!

1999 йил.

ҚОРАҚАЛПОҚ ДОСТОНИ

Ҳар бир халқнинг ўзига муносиб шоир-ёзувчилари бор. Азалдан сўз санъатига иштиёқи баланд туркий халқларда эса, ким кўп — ёзувчи кўп, шоир ундан кўп! Лекин ҳар бир халқнинг шундай адиблари борки, уларни ўзи мансуб халқнинг пешонасига битган тонг юлдузи деса арзийди. Абдулла Қодирий — ўзбек халқининг, Мухтор Аvezов — қозоқ халқининг, Чингиз Айтматов — қирғиз халқининг пешонасига Худо ёрлақан шундай ёзувчиларки, бугунги кунда бу қутлуғ номларсиз ўзбек, қозоқ ва қирғиз халқларини тасаввур этиш амримаҳолдир.

Ўзининг узоқ тарихига эга қадимий қорақалпоқ халқининг кенг пешонасига бугунги кунда тонг юлдузидек ярашиб турган ёзувчи Тўлепберген Қаипбергеновдир.

У ўзининг аллақачон китобхон кўнглига йўл топган асарларини “Қорақалпоқ қизи”, “Қорақалпоқ достони”, “Қорақалпоқнома” деб номлаган ва романларининг сарлавҳасидаёқ миллат номини уч бора такрорлайди. Миллат номини уч бора такрорлашдан мақсадингиз нима, деб сўраган кишиларга адиб “Қорақалпоқнома” роман-эссесиди ривоят билан жавоб кайтаради:

“Ер юзида одамлар кўпайишиб, ҳар хил қабила ва уруғларга бўлиниб яшай бошлаганларида, Оллоҳ таоло уларни бир-бирларидан ажратиб идора этиш учун бир қатор номларнинг рўйхатини олиб, йўлга равона бўлибди. Қайси қабилага борса, рўйхатига бир кўз ташлаб оларкан-да, ном кўйиб кетавераркан. Ҳар бир қабилага ном кўйишда Парвардигорга хос ўктам товуш билан уч марта “Сенинг номинг Инглиз! Инглиз! Инглиз!” ёки “Сенинг номинг Ўзбек! Ўзбек! Ўзбек!” деб оламга эшиттириб, уч марта жар соларкан. Номи-

ни Оллоҳ таолонинг ўз оғзидан эшитганларнинг севинчи ичига сифмай, чуғурчुकдай чуғурлашиб, ўйнаб-кулиб қолаверишаркан. Шундай қилиб, Оллоҳ таоло рўйхатдаги ҳамма номларни тугатиб қайтаётган экан, Аму деган дарёнинг денгизга қуйилаверишдаги икки соҳилини макон тутган бир гуруҳ одамларга рўпара келиб, “Бош кийимларингга қараб айтсам, ҳозирча Қорақалпоқ бўла турунглар!” дебди-да, бошқалардай номларни уч марта такрорламай, Арши аълога қайтиб кетибди.

Оллоҳ таоло бу халқнинг номини уч марта такрорламагани учун бўлса керак, тарихий манбаларда улар “Қорақалпоқ”, “Қорапапоқ”, “Қалпоқ”, “Кўлоҳи сиёҳ”, “Қора бўрклилар”, “Печенелилар” (“Печенеглар”) каби турли номлар билан аталиб келинган.

Тўлепберген Қаипбергенов қорақалпоқ халқининг кенг пешонасига “ғойиб берган”, бунинг устига, Худо ўз қарзлари эвазига “тўлапберган” ёзувчидир. Унинг “Қорақалпоқ достони” трилогияси собиқ шўро тузуми даврида яратилиб, жонажон Ўзбекистонимизнинг давлат мустақиллиги шароитида қайта нашр этилаётган (“Қорақалпоқнома” роман-эссесидан кейинги) иккинчи йирик эпик асаридир. Бу асар, дарҳақиқат, халқ ва ўз муаллифи номини жаҳонга танитган оламшумул асар бўлди, десак янглишмаймиз. “Достон”ни Мухтор Аvezовнинг “Абай йўли” эпопеяси, Абдужамил Нурпеисовнинг “Қон ва тер”, Саид Аҳмаднинг “Уфқ” трилогиялари каби ҳам муаллифнинг ва ҳам минтақамиз адабиётининг бош асарлари сирасига киритиш мумкин.

Тарихдан яхши маълумки, кўпинча қорақалпоқлар қайси мамлакатнинг қўл остида, қайси халқлар билан қўшни бўлиб яшаш ихтиёрига ҳам эга бўлмаганлар. Бу халқ асримизнинг биринчи ярмида собиқ шўро давлати таркибида, аввало, 1924 йилда автоном вилоят сифатида Қозоғистонга, сўнг 1930 йилда Россияга, ниҳоят, 1936 йилга келиб энг яқин жигарбанди, азалий ва абадий қон-қариндоши бўлмиш ўзбек халқига — Ўзбекистон Республикасига Автоном Республика сифатида қўшилгани кўпчиликка маълум.

“Қорақалпоқ достони”нинг уч китобида — “Маманбий афсонаси”, “Бахтсизлар”, “Гумроҳлар” тасвирланган даврларда (XVIII аср билан XIX асрнинг биринчи ярми) қорақалпоқларнинг узоқ ҳам яқин ўтмишини кўз олдимизга келтирсак, жамики туркий халқлар бошидан кечирган руҳий воқеалар яққол намоён бўлади. Барчамизга маълум ҳақиқат шундан иборатки, туркий халқларнинг тарихи ойнадек текис эмас.

Пайгамбаримиз Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг Ҳадиси шарифларида: “Туркийлар сизга тегма-гунча, сиз ҳам уларга тегманг” (Усмон Турон. “Туркий халқлар мафқураси” китобидан), деган эканлар. Кўп ҳолларда туркийларга ҳеч ким тегмаса-да, уларнинг ички уруғлари ва қавмлари бир-биридан устунлик қилиш учун тинимсиз кураш олиб борганлар (баъзан оталарга қарши болалар, баъзан кўкалдошлар бир-бирига қарши тиг кўтарганлар). Натижада туркий халқларнинг ягона миллат сифатида шаклланиши чўзилиб кетади. Бугунги кунда дунёда 300 млн. га яқин нафар туркий миллат фарзандлари бор. Улар аслида битта халқ бўлсалар-да, аммо йигирмадан ортиқ мустақил мамлакат бўлиб яшайдилар, ўзаро алоқалари ҳам ҳавас қиладиган даражада эмас (шу маънода ҳурматли Президентимиз Ислом Абдуғаниевичнинг ташаббуси билан бир қатор туркий давлатлар ўртасида “Абадий дўстлик” тўғрисида шартномалар имзоланганини ҳамда “Туркистон — умумий уйимиз!” гоёси остида эзгу ишлар амалга оширилаётгани таҳсинга лойиқ ишлар эканини эътироф этмоқ лозим). Тарихдан ёрқин бир мисол келтирадиган бўлсак, XIV асрда эл-юрт қайғусида ёниб яшаган буюк саркарда Амир Темур тузиб кетган туркий салтанат тақдири оқибатда не бўлди? Бир асрдан сўнг тарқоқ хонликларга бўлиниб кетди. Худди шунингдек, муаллиф қорақалпоқ халқининг тақдирини бадиий воситаларда кўрсатиб беради. Мана, “Қорақалпоқ достони” да ўз миллатининг тарих саҳнасидаги ўрни учун улуғ саркарда Амир Темур тузуқлари асосида иш юритган қорақалпоқ йўлбошчилари — Маманбий, Ойдўс бобо, Эрназар Олакўзларнинг фаолияти билан танишар эканмиз, уларнинг ҳар бири эл-юртининг бугунги ҳамда келажакдаги мустақиллиги учун жонларини фидо қилишга тайёр турган қаҳрамонлар эканлигига амин бўламиз. Афсуски, биринчи навбатда, ички ихтилофлар, уруғлар ўртасидаги хунрезликка чек қўйиш учун ўз ихтиёри билан ўлимга ҳам рози бўлган Ўразан ботирнинг ҳамда ўзининг теран билими, доно насихатлари, ҳаётбахш таълимотларини нисор этса-да, уруғлар ўртасидаги парокандаликни тўхтата олмаган, охир-оқибат, бундай нодонликларни қайта кўришни истамасдан кўзларини ўзи ўйиб олган Мурод шайхнинг умр йўллари авлодлар учун ибрат бўла олади. Булардан ташқари, трилогиядаги ҳар бир образ ўзига хос бетакрор, жонли акс эттирилган. Улар билан танишган ўқувчи бефарқ қолмайди: гоҳ қаҳрамонларга тарафдор бўлади, гоҳ ўкинади. Шунинг билан бирга, ҳар

бир қахрамон ўз даврининг нафасини ифодалайди, ташқи ва ички хавф-хатарлар ёрқин бўёқларда тасвирланади.

“Қорақалпоқ достони”нинг яна бир ўзига хос томони шундаки, унинг уч китоби битта уйнинг уч эшигини эслатади. Қайси эшикдан кирсангиз ҳам, бир-бирини тўлдирадиган хоналарга ва уй эгаларига дуч келасиз. Қорақалпоқ халқининг уруғлари ўртасидаги ўзаро низолашу қонли тўқнашувларга гувоҳ бўламиз. Жонли инсонларнинг тақдири яққол намоён бўлади. Ўқувчи эса ўзига тегишли хулосаларни чиқариб олади.

Уч китобда доно йўлбошчилар тарафидан кўтарилган асосий ғоя — қорақалпоқларнинг мустақил бир халқ бўлиб қарор топиши масаласидир. Бу ғоянинг рўёбга чиқиши осон эмас, мисли кўрилмаган хунрезлик рўй беради, бошбошдоқлик бошланади. Кўз ўнгимизда кечган воқеаларга теран назар ташласак, эзгу ишларга зиён етказадиган ташқи душманлар деярли йўқ ҳисоби. Миллатнинг ақлли бошлиқлари, алломалар, уламолар маслаҳатлашиб, ўзларига қандай бўлмасин ташқаридан кучли суянчиқ, серсоя гужумлар қидирадилар. Бунинг асосий сабабларидан бири — XVIII асрнинг бошларида жунғорлар Туркистонга бостириб кириб, шафқатсизлик билан қирғин уюштирдилар. Унда ҳисобсиз одамлар қурбон бўлди. Оқибатда кўп халқлар ота маконидан айрилди. Яъни, “Оқтобон кўчувчи” деб аталган оммавий кўчманчилик натижасида дуч келган томонга бош олиб кетдилар... Қорақалпоқлар Дашти Қипчоқдан ҳам паноҳ тополмайдилар. Мана шундай қалтис шароитда элпарвар Маманбий атрофига эсли-хушли инсонларни тўплаб, Ўрисия подшосидан мадад сўраш учун отланади. Ўрисия подшоси Маманбий бошчилигидаги халқ вакиллари қабул қилади, илтимосларини бажо келтиришга ваъдалар беради, ҳатто қўлларига ёрлиқ тутқазиб қайтаради. Лекин шундан кейин ҳам қорақалпоқларнинг тақдирида ҳеч андай ўзгариш бўлмайди. Аксинча, ҳар тарафлама тажовузкорлик авж олиб кетади. Ўша пайтлари ички инқирозни бошидан кечириётган Ўрисия подшоси ваъдага вафо қилмайди, қорақалпоқларга ёрдам бермайди. Яна Ўрисия подшоси ҳузурига бош эгиб боришни ўзи учун ор деб билган Маманбий халқини бошлаб, ота-боболарининг азалий макони бўлган Хоразм томонларга йўл олади Халқ очлик, қаҳатчилик азоб-уқубатларини бошидан кечирса-да, Амударёнинг Орол денгизига куйилиш жойларида азалдан яшаётган элатдошларга қўшилади.

Достоннинг кейинги икки китоби қорақалпоқлар янги маконда кўним топгач, уларнинг умр йўлларини атрофлича тасвирлашга бағишланган.

Янги маконда Маманбийнинг ёш шогирди Ойдусбий (кейинчалик “Ойдус бобо” номини олади) раҳнамо бўлади. Ойдусбийнинг курашдан кўзлаган мақсади ҳам Хоразм диёрида қорақалпоқларнинг мустақил хонлигини барпо этишдан иборат эди. Бунда ҳам асосий ихтилофлар, тўқнашувлар уруғ бошлиқлари ўртасида кечади, ички низолар кучайиб кетади. Айни чоқда, яна Ўрисиядан ёрдам сўраш керакми ёки Хива хонлигининг мададига суянган ҳолда миллий хонликни барпо этиш керакми, деган масала устида кескин кураш бошланади. Бу масалада Ойдус бобо мададни Ўрисиядан эмас, тили бир, дини бир, сув ичадиган дарёси ҳамда ота-боболари бир бўлган Хива хонлигининг ёрдамидан умидвор бўлиб, хон саройига бот-бот қатнайди. Ўз ғоясини амалга ошириш учун саъй-ҳаракатлар қилади. Ўзига қарши уруғ бошлиқлари билан тўқнашади. Ҳатто, ғанимларнинг қутқуси натижасида Хива хонлигига қарши турган Бегис, Миржиқ исмли туғишган укаларини ўз қўллари билан ўлдириш даражасига боради... Минг афсуски, уруғлар ўртасида кучайиб кетган ихтилофлар туфайли Ойдус бобо ниятига етолмайди. Оқибатда ўзи ҳам элининг, қолаверса, Хива хонлигининг сотқин бир фақир кимсаси сифатида ўлдирилади. Уни жиловдори ўлдиради.

Қорақалпоқлар тарихида икки Эрناзар бор. Бири қўлдовли уруғидан, лақаби Эрназар олакўз. Иккинчиси кенагас уруғидан, лақаби Эрназар кенагас. Учинчи китобда (“Гумроҳлар”) Жанубий Орол диёрида мустақил қорақалпоқ хонлигини барпо этиш борасида кураш кетса-да, асосий воқеалар икки Эрназар ўртасидаги қарама-қаршиликларни атрофлича кўрсатишга бағишланган. Яъни, иккинчи китобдаги кураш воқеалари давом этади. Хўш, Ўрисиядан ёрдам сўраш керакми ёки Хива хонлигидан ёрдам таъма этмоқ керакми? Оқибатда Эрназар олакўз тарафдорлари ташаббусни қўлга олиб, ўзлари қорақалпоқ хонлигини эълон қилиб юбордилар. Бунда кўпчиликнинг норозилигига сабаб бўлган нарса шундан иборатки, Эрназар олакўзнинг ўзи тахтга ўтирмай, Чингизхон замонасидан удум бўлиб қолган одатга кўра, унинг авлодидан хон сайлайди. Яъни, Чингиз уруғидан бино бўлган Зарлик исмли йигитни қорақалпоқ хонлигининг тахтига ўтқазиб қўяди. Шу сабабли, ҳатто Эрназар олакўзнинг тараф-

дорлари ҳам кучли норозилик билдирадilar. Шундай қилиб, яна “адолат ва адолатсизлик”, “поклик ва нопклик”, “нур ва зулмат” ўртасида кураш бошланиб кетади. Охир-оқибат Эрназар олақўз ўз тарафдорлари томонидан ўлдирилади. Хонлик қудратига эга бўлмаган Зарлик эса масхара қилинади, кўчага қувилади, кейин ўлдирилади.

“Достон”даги воқеалар қайси даврларда рўй беришидан қатъий назар, ўқувчи диққатини ўзига тортиб, элпарварлик ва нодонлик манзараларини кўз ўнгимизда яққол гавдалантиради.

Хулласи калом, одамзод умрида учрайдиган қувонч ва қайғулар, юксак одабийлик ва тубанлик, фидокорлик ва сотқинлик каби хусусиятлар миллат тақдири билан чамбарчас боғланган ҳолда акс эттирилгани учун муаллифга офарин айтсак арзийди. Бундан ташқари, китобда тасвирланган қаҳрамонлар тақдири ҳар бир инсон учун, миллат учун, айниқса, ҳозир халқларимиз давлат мустақиллиги шароитида ҳар биримизга улкан тарихий сабоқ бўла олади. Мана шундай сабоқлардан энг муҳими — биринчи навбатда, ташқи душманлар эмас, миллат ичидаги парокандалик, ҳар бир инсон ўзини ўзи англамаслиги туфайли ижтимоий инқироз рўй бериши тасвиридир. “Достон”да батафсил сурати чизилган халқнинг, йўлбошчиларнинг тақдирлари бизни мустақил Ўзбекистон давлатини, бу давлатнинг жами халқлари ҳамжамиятида эгаллаб турган ўзига хос ва ўзига муносиб ўрнини, халқимизнинг мустақиллик йўли ва бу йўлда бизни собит қадамлар билан бошлаб бораётган доно ва мард йўлбошчимизни асраб-авайлаш, муносиб қадрлашга даъват этади, булар етук халқ бўлишга даъват этувчи тарихимизнинг аччиқ тажрибаси сифатида алоҳида қимматга эгадир.

1999 йил.

ЗИЁКОР ИЖОДКОР

Шукур Дадаш зиёкор ижодкор. Сабаби, у ибратомуз зиёкорлар оиласида тарбия топган, асл маорифчи.

Сурат ва сийратда самимийлик наинки ижодкор қавми, балки оддий одам учун ҳам кўрқдир. Шукур Дадаш мана шу фазилатдан бебаҳра қолмаган инсонлардан. Шу боис бўлса керак унинг шеър устозларида табиийлик, ҳаётийлик ёғдулари шуъла сочиб туради.

Бир вақтлар тақдир тақозоси билан муаззам пойтахтимиздаги А. Набиев номли болалар ижодиёт уйи ҳузуридаги адабиёт тўғарагига раҳбарлик қилган пайтларимни яхши эслайман. Табиатан содда, уятчан, мулоҳазали Шукуржон у вақтлар ҳали талаба эди, болалар учун шеърлар машқ қиларди. Мана йиллар ўтиб унинг ижоди камол топибди, фалсафий йўналиш, ўзига хос бир шаклу шамойил касб этибди.

1999 йил.

НАВРЎЗ АСЛИ ЁШЛИК ДЕГАНИ

Муқаддас диёримизга сепини ёйиб, Кўкламойим кириб келди.

Биллур жилвалар жаранги дилларни сархуш этиб, жаннатмакон юртимиз чорбоғу чаманзорлар қушлар чуғурига тўлди. Дала-даштлар уйқудан уйғониб, ризқу барака газначиси Бободехқон этагидан тортиб, яна бағрига чорлади.

Наврўз деган сўзнинг ўзида одамнинг руҳини кўтарадиган, эзгу ишларга ундайдиган ажиб бир латофат бор. Айниқса, Президентимиз ташаббуси билан “Аёллар йили”, деб эълон қилинган бу табаррук йилда Йўлбошчимиз таъкидлаганидек, мазкур йил ҳақиқатан ҳам давлатимиз ва жамиятимиз ҳаётида халқимиз фаровонлигини ошириш, тараққий этган давлатлар даражасига етиб бориш йўлида салмоқли қадам бўлади.

Наврўзни биз, тўғрироғи, ота-боболаримиз ҳамиша Йилбоши деб байрам қилиб келишган. Шундай экан, мен йилнинг бошланишидан заҳматкаш халқимга, азиз юртдошларимга энг аввало осойишталик, кўнгил хотиржамлиги ва хонадонларига файз-барака тилайман. Мустақил мамлакатимиз равнақи йўлида фидойи ёшларга эса аҳиллик, тотувлик ва жўшқин шижоат тилайман.

Қутлуғ айёмингиз муборак бўлсин азиз юртдошлар!

Қизғалдоқ баргидек учар дилдан ғам,
Тошқинлар киради қалбимга маним.
Баҳоринг муборак бўлсин ушбу дам,
Менинг, Ўзбекистон — дилбар Ватаним!

1999 йил.

УМИД ВА ИШОНЧ БЕЛГИСИ

Бугун Дўрмондаги ижод боғида мамлакат ёзувчиларининг Мустақилликнинг саккиз йиллигига бағишланган байрам тадбирлари бўлади. Бу шодиёнада яқинда Президентимиз Фармонига биноан юксак унвону мукофотлар билан тақдирланган шоир ва ёзувчиларимизнинг шарафланиши эса ижодкорлар қалбига алоҳида сурур бахш этади. Мукофот соҳибларини газетхонларимиз номидан яна бир бор қутлаймиз. Ва шу муносабат билан халқимизнинг ардоқли шоири Абдулла Ориповга мурожаат қилиб, ижод соҳибларининг юксак эътибору эътирофлар билан боғлиқ масъулиятларига доир фикр-мулоҳазаларини сўрадик.

— Дарҳақиқат, биз бу юксак унвону мукофотларни Президентимизнинг озоД Ватанимиз ёзувчиларига муттасил равишда кўрсатиб келаётган ғамхўрлиги, мамлакатимизда маънавият масалаларига бўлган эътибор белгиси сифатида қараймиз. Зиёлилар, жумладан, ёзувчилар маънавиятнинг оғир-енгилини елкасида кўтариб келаётган фидойи заҳматкашлардир. Албатта, мустақиллик учун босиб ўтилган йилларга назар ташлайдиган бўлсак, кўплаб адибларимиз миллий истиқлол йўлида азиз жонларини фидо қилганларининг гувоҳи бўламиз. Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон, Беҳбудий, Боту, Элбек каби қанчадан-қанча халқимизнинг чин фарзандлари номи бугун эъзозда. Хурриятимиз шарофати билан озоДлик йўлида шаҳид кетган ана шундай боболаримизнинг номларини абадийлаштириш юзасидан чиққан қарор ва Юнусободдаги Бўзсув соҳилида Мустақиллик қурбонлари ёдгорлик мажмуини бунёд этишга доир олиб борилётган хайрли ишлардан ҳамманинг хабари бор.

Агар теранроқ назар ташлайдиган бўлсак, кўпчилик кекса ёшдаги адибларимизнинг ҳам мукофотлар билан сийланиши, ўша фидойи боболар кўрмай кетган яхши кунларни бир даражада уларнинг барҳаёт авлодларига раво кўрилишидир. Сўнгра, балки энг муҳими, бу сийловлар бизнинг адабиётимизга билдирилган жуда катта ишончнинг яққол кўринишидир. Биз, албатта, Мустақилликнинг саккиз йиллиги байрами арафасида иккита катта ижодкоримиз — Саид Аҳмад ака ва Эркин Воҳидовнинг Қаҳрамонлик унвонларига лойиқ кўрилишини умуман адабий ҳаётимиздаги катта ҳодиса, деб қарамоғимиз керак. Яна бу йил халқ шоирлари,

ёзувчиларининг сафи ҳам кўпайди. Тўра Сулаймон, Хуршид Даврон, Ҳабиб Саъдулла, Тоғай Мурод каби адибларимизнинг асарларини халқимиз яхши билади. Устозларимиз Бўрибой Аҳмедов ва Фозила Сулаймоновалар “Буюк хизматлари учун” орденининг соҳиби бўлдилар. Улар ўз умрларининг энг азиз дамларини халқимиз маърифатини юксалтиришга бағишлаганликлари шундоқ кўз ўнгимизда турибди.

Шу ўринда “Эл-юрт ҳурмати”, “Меҳнат шуҳрати”, “Дўстлик”, “Соғлом авлод учун” орденлари, “Шуҳрат” ва “Жасорат” медаллари ҳамда юксак унвонлар билан тақдирланган ўнлаб ижодкорларимизни Ватанимизнинг юксак мукофотлари билан муборақбод этамиз.

Ўтган саккиз йил мобайнида адибларимиз турли даражадаги унвону мукофотларга сазовор бўлдилар. Агар назар ташлайдиган бўлсак, улардан ҳар бирининг ҳаёт йўли, таржимаи ҳолида она халқ, унинг тили, адабиёти, маърифати, маънавияти, табиати, экологияси учун куйиниш, ижод қилганлик белгиларини албатта топиш мумкин. Ёинки, буларнинг кўпчилиги аввалги мафкура замонларида мутлақо қадрланмаган. Шу боисдан ҳам ушбу мукофотларни тарихий жараёнда адолатнинг ўзига хос тикланиши деб ҳам қабул қилиш керак.

Ўйлайманки, кўпчилик адибларимиз давлатимиз ва Президентимиз тарафидан кўрсатилаётган ғамхўрликнинг туб маъносини тўғри англайдилар. Лекин уларнинг орасида бундай эътирофни қадрлаш даражасига чиқа олмаётганлар ҳам йўқ эмас. Демокриманки, ҳар қандай мукофот она халқ, она-Ватан меҳридан бир учқундир. Ватан эса бировга мукофотни ундан кўрққани учун бермайди. Инсофли, диёнатли инсоннинг қалбига тушган учқун эса, албатта, гулхан бўлиб ловуллайди. Қолаверса, мукофотлар ҳозирча мукофот олмаган бошқаларни камситиш дегани ҳам эмас. Адабиёт шундоқ бир жараёнки, ундаги ҳар бир тўлқин, ҳар бир мавж ўзининг муносиб баҳосини олади. Шу маънода ижоди ва фаолияти тақдирланганлар орасида ёшларимизнинг кўплиги ғоят қувонарли ҳолдир.

Модомики, адибларимизнинг камтарин меҳнатини Ватанимиз шу қадар қадрлаб турган экан — бу, энг аввало, уларнинг қаламига бўлган умид ва ишончнинг белгиси, деб қарамоқ керак. Биз адабиётда яратилган ва яратилаётган турли авлодга мансуб ижодкорларнинг асарларидан бир қадар қониқиш ҳосил қилмайлик, барибир, янги давримизни

тўлақонли, ҳар тарафлама ёрқин акс эттирадиган асарлар яратилди, деб айта олмаймиз. Бу маънода ҳаммамиз, ҳар биримиз ўзимизни Ватан олдида, Истиқлол олдида қарздор ва бурчли деб ҳисоблаймиз.

Хулоса шуки, бу юксак унвону мукофотлар бизнинг Мустақиллик ғоялари атрофида, Президентимиз атрофида огоҳ ва ҳушёр туриб, ҳамжиҳат бўлиб хизмат қилишимиз, ижод қилишимизни тақозо этади.

1999 йил.

МАЪНАВИЯТ — ҲАММА НАРСАДАН УСТУН

— Жаҳон ва Ватанингиз миқёсида XX асрнинг энг буюк воқеалари ва шахслари ҳақидаги фикрингиз?

— Ўтаётган асримизнинг Ўзбекистон учун энг муҳим воқеаси, шубҳасиз, мамлакатимизнинг Мустақилликка эришганлиги бўлди. Мустақиллик — бу, бошқачароқ таърифлайдиган бўлсак, озодлик демак. Тарихни эсланг — қанчадан-қанча одамлар юртимиз озодлиги учун курашди, уларнинг кўплари — Фитрат, Қодирий... ҳаммасини санаб саноғига етиш қийин, шу йўлда жонларини фидо қилдилар. Саховатли ерда яшовчи қадимий халқ ниҳоят эркин яшай бошлади ва ўз тақдирини ўзи белгиламоқда. Бугун Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли аъзоси, бизни бутун дунёда ҳамма билади ва ҳурмат қилади. Мамлакатимизни ҳозир катта қурилиш майдонига қийслаш мумкин. Кейинги йилларда кўплаб саноат корхоналари, жамоат бинолари, ўқув юртлари, спорт майдонлари қуриб ишга туширилди. Аммо, энг катта ўзгаришлар маънавий ҳаётда, халқимизнинг дунёқарашида юз бермоқда.

Миллатнинг маънавий бойликлари тикланмоқда: ерли халқнинг тили давлат тили мақомини олди. Ҳаётимизнинг барча соҳаларида ислохотлар амалга оширилмоқда ва энг асосийси биз демократик ҳуқуқий давлат қурмоқдамиз. Буларнинг ҳаммасини бизга мустақиллик берди.

Тарих бизга Президентимиз Ислом Каримовдек толмас, ўз ишига садоқатли раҳбарни бергани ҳам муҳим воқеадир. Жуда кўп нарсалар бугунги кескин бурилишлар даврида мамлакатни ким бошқараётганлигига ҳам боғлиқ. Аммо XX асрдаги энг катта ғалабамиз мустақилликка эришганимиз-

дир. Шундай экан, мен Ислом Каримовни XX аср Ватанимиз тарихидаги энг буюк шахс деб ҳисоблайман. Менинг фикрим шундай ва кўпчилик менга ҳамфикр эканлигига ишончим комил.

Дунё тарихидаги арбобларга келсак, бу жуда қийин савол. Мен бунга бирёқлама жавоб бера олмайман. Кимни айтишим мумкин? Дейлик, мен бугун Ганди, Тагор ёки Толстойни ўқияпман, уларнинг таъсирида бўламан ва албатта шу ёзувчиларни буюк шахслар деб атайман. Бир кун ёки бир ҳафтадан сўнг улар ўрнини Эйнштейн ёхуд яна бошқа биров эгаллайди. Қийин савол. Асримизнинг ҳар бир буюк шахси XX асрнинг бугунги ҳолатга келишига ўз ҳиссасини қўшди.

Инсониятнинг космосга парвозини жаҳон тарихидаги буюк воқеалардан бири, деб ҳисоблайман. Бу бутун инсониятнинг галабаси, унинг техник, илмий ва бошқа соҳалардаги ривожининг якунидир. Аммо яна бир парадокс нарса борки, у мени анчадан буён ўйлантириб, қийнаб келади: одамзот техникада, илмда, адабиётда, санъатда катта ютуқларни қўлга киритди, аммо ўзи камолотга эриша олмади. Бу дунёда ҳеч бир йил, балки ҳеч бир кун қандайдир урушсиз, қарама-қаршиликсиз, жанжалсиз ўтмайди. Ҳайратга тушасан киши. Инсон урушнинг, очликнинг, бошқа ҳалокатларнинг олдини олишга интилади: балки бу унинг табиатида бордир. Аммо уларни бутунлай тугата олмаяпти. Ҳозирги воқеалар бундан 1000 йиллар бурунги даҳшатларни, зулматли ўрта асрни эсга солади, фарқ шундаки, илгари одамлар бир-бирини найзалар билан ўлдирган бўлса, энди автоматлар билан қирмоқда.

— **XXI асрда инсониятни қандай муаммолар кутяпти?**

— Ўйлайманки, XXI асрда ҳам уруш ва тинчлик муаммоси энг муҳим муаммо бўлиб қолади. Мамлакатлар, халқлар ҳаётининг бошқа кўрсаткичлари шу халқ тинчликда яшай оладими ёки урушадими, шунга боғлиқ бўлиб қолади. Уруш ҳамма нарсани йўқ қилади, у ҳеч қандай қадриятларни, ҳеч қандай бойликларни тан олмайди. Урушларни енгиш бугун ҳам, келажакда ҳам инсоният учун энг муҳим муаммо бўлиб қолмоқда. Мен бу ерда албатта жаҳон уруши, атом ёки қандайдир “юлдузлар уруши”ни назарда тутаётганим йўқ, ҳатто кичкина, “маҳаллий” уруш ҳам барибир уруш, демак, мусибат, қайғу, йўқотиш.

Келгуси асрда маънавий ҳаёт биринчи даражали масалага айланишига ишончим комил. Бу фан, адабиёт, санъат билан ёнма-ён турадиган тушунчадир. Бошқа барча аргументлар, воқеалар маънавият талабларига бўйсунди. Маънавият, бу — маданият, гўзаллик, ёруғ олам!

1999 йил.

БУЮК ЭПОСГА ЭҲТИРОМ

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг улуг эпосимиз — “Алпомиш” дostonининг катта тўйини нишонлаш тўғрисидаги тарихий қарори халқ оғзаки ижодига, буюк меросга юксак эҳтиромнинг ёрқин ифодаси бўлди. Ушбу қарорда “Алпомиш” дostonи аждодларимиз ижодий даҳосининг улкан бадиий ёдгорлиги сифатида жаҳон халқлари этник ижодиёти намуналари ичида муносиб ўрин тутиши алоҳида таъкидланди.

Дарҳақиқат, мазкур эпос Ватаннинг мустақил ривожланиш даврида миллат бирлиги ва маънавий уйғониш, миллий гурур ва ўз-ўзини англаш рамзига айлангани рост. Қолаверса, дoston тўйини нишонлаш ЮНЕСКОнинг 1999 йилдаги тадбирлари режасига киритилганлиги ҳам бежиз эмас. Ҳа, барча сазй-ҳаракатларимиз фольклор меросини авайлаб-асраш ва авлодларга тўла етказишга қаратилгандир.

Шу боисдан ҳам бутун халқимиз, айниқса, биз, ижод аҳли — шоирлару адиблар, танқидчилару адабиётшунослар, хусусан, фольклоршуносларимиз катта ташкилий ва ижодий ишларни бошлаб юбордилар. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзолари халқимизнинг Алпомишдек суюкли ва ардоқли қаҳрамонига бағишлаб туркум шеърлар, баллада-лар, бадиий фильмлар, сахна асарлари яратдилар ва яратмоқдалар. “Алпомиш” нинг юксак бадиияти, унда акс этган миллий ва умумбашарий қадриятлар, дostonнинг ҳозирги ёшлар маънавияти, маърифати ва ахлоқ-одобида тутган ўрни каби қатор масалалар бўйича илмий, ижодий тадқиқотлар олиб борилмоқда, китоблар чоп этилмоқда. Ана шу китобларга жойлардаги Алпомиш авлодларининг ҳомийликни ўз зиммаларига олиб, саховатпешалик кўрсатаётганликлари ҳар қанча таҳсинга лойиқ.

Маълумки, республика Ёзувчилар уюшмасининг фаол аъзоларидан бир гуруҳи фидойи алпомишшунос ва алпо-

мишхонлар билан ҳамкорликда уч йўналиш ҳамда уч босқичдан иборат “Алпомишни излаб...” халқаро мунтазам илмий сафарни ташкил қилган эди.

Алпомишшуносликда муҳим воқеа бўлган бу сафарни Ўзбекистон Республикаси Ёзувчилар уюшмаси қўллаб-қувватлади ва бевосита раҳбарлик қилди, унга уюшманинг вилоятлардаги бўлимлари ҳам ўз маънавий ва моддий ёрдамларини аямади.

Мазкур халқаро илмий сафарнинг биринчи — “Алпомиш Ватани” деб тан олинган қадимий Сурхондарё, қолаверса, Қашқадарё воҳаси йўналишида олиб борилган дастлабки изланишларда қўлга киритилган ноёб материаллар асосида фольклоршунослар — профессор Малик Муродов ва доцент Абдуолим Эргашевлар “Алпомишнома” туркумига кирувчи 1-китобни — “Сурхондарё талқини”ни яратдилар ва бу китоб “Меҳнат” нашриётида мамлакатимиз мустақиллигининг 8 йиллик тўйи арафасида босмадан чиқди ва тўйга туҳфа этилди. Ушбу китобга Ўзбекистон Республикаси Дон маҳсулотлари корпорациясининг Сурхондарё вилояти Шўрчи туманидаги Шароф Рашидов номли дон маҳсулотлари ҳиссадорлик жамияти (раҳбари Омонполвон Бекназаров) ҳомийлик қилганлиги фоят диққатга сазовордир.

Шуни алоҳида қайд қилиш керакки, хайрли мақсадлар кўзда тутилиб, ўз вақтида ташкил қилинган “Алпомишни излаб...” сафари фанга, хусусан, фольклоршунослигимизга жуда кўп янгиликлар берди. “Алпомишнома”нинг “Сурхондарё талқини”да бой ва бетакрор ўзбек халқ ижоди, жумладан, Жанубий Ўзбекистон фольклорининг ҳали кўпчиликка маълум бўлмаган, аммо элимиз бағрида асрлар давомида етилиб, санъаткор, зукко бахши-шоирларимиз тили ва дилида яшаб келаётган “жонли” саҳифаларни излаб топишга ва уларни ўқишга, ёзиб олиб, олтин фондни тўлдиришга муваффақ бўлгани бот-бот таъкидланади. Айниқса, мазкур китобда Жанубий Ўзбекистон ҳудудида “Алпомиш” эпоси бир қанча мустақил дostonлардан ташкил топган мукамал биографик туркум эканлиги инкишоф этилади. Ваҳоланки, биз шу кунга қадар Алпомиш ҳақидаги “Алпомиш” ва унинг фарзанди — “Ёдгор” дostonларини ҳамда уларнинг бир нечта вариантларинигина билардик, холос.

Маълум бўлишича, ана шу туркумни ташкил этган “Бева Барчин ёхуд Барчин Бекач” (айтувчи: Қаҳҳор бахши Қодир ўғли), “Ёдгор” (икки вариантда, айтувчилар: Чори бахши Умир ўғли ва Қаҳҳор бахши Қодир ўғли); “Йўлчибек ёхуд

Худоёр” (Алпомишнинг Товкаойдан бўлган иккинчи ўгли ҳақида, айтувчи: Чори бахши Умир ўгли), “Шомурод” (Ёдгорнинг қайнотаси, айтувчи: Чори бахши Умир ўгли), “Хурсаной” (Ёдгорнинг синглиси, айтувчи: Чори бахши Умир ўгли), “Қўнғир ёки Бойсари” (айтувчи: Қора бахши Умир ўгли) каби бир нечта мустақил дostonлар борлиги, улар бахшилар репертуарида жонли анъаналарда ижро этиб келинаётганлиги илк бор аниқланган. Шунингдек, “Алпомиш” дostonи қаҳрамонлари билан боғлиқ ва фақат Сурхондарё воҳасидагина учрайдиган жой номлари, жўғрофий атамалар, юздан ортиқ ранг-баранг нақл ва ривоятлар, афсоналар, сафар тафсилотлари “Кундалик”, “Тундалик” ва “Йўл битиклари” шаклида китобга муҳрланган. Энг муҳими, унда умумий илм-фан, хусусан, тарих ва халқ педагогикасига, адабиётимиз ва санъатимиз, фольклорларимиз ва этнографиямизга оид бебаҳо манбалар — халқимиз маънавияти, маърифати ва ахлоқий-руҳий тарбиясига доир маълумотлар ўз тажассумини топган. Шунингдек, китобда “Шеробод дostonчилик мактаби”, “Бойсун дostonчилик мактаби”, “Шерна шогирдлари”, “Шерназар Бердиназар ўғлининг оилавий бахшилик шажараси”, “Мардонақул Авлиёқул ўғлининг устоз-шогирдлик шажараси”, “Умир Сафар ўғлининг устоз-шогирдлик шажараси”, “Қодир бахшининг устоз-шогирдлик шажараси”, “Қодир бахши сув ичган дарёлар” каби ўндан ортиқ бахши-шоирлар шажараларининг берилиши ҳам катта меҳнат, теран илмий изланишлар самарасидир.

Мамлакатимизда маънавият, маърифат ва мафкурага жуда катта эътибор кўрсатилаётган, халқимиз, хусусан, зиёлиларимиз бу даъватга астойдил жавоб бераётган бир пайтда “Алпомишнома” китобининг дунё юзини кўриши алоҳида аҳамият касб этади. Зотан, унинг назарий ва амалий самараси ҳам ана шунда.

Хуллас, “Алпомишнома”нинг биринчи китоби — “Сурхондарё талқини” халқимизнинг бадиий тафаккури бўлган “Алпомиш” дostonини ўрганишга бирёқлама ёндошиш мумкин эмаслигини кўрсатди. Эндиликда унинг ўнлаб вариантлари чоп қилиниб, дoston қатларидаги ўзбекона ориятни, фикрлашни, оила шаъни, халқ бирлиги, Ватан тақдири учун курашчанлик ғояларини ва бошқа кўплаб ибратли жиҳатларни тарғибу ташвиқ қилиш вақти етди. Бу — миллий ва руҳий қадриятларимизга, тарихимизга, бугунимиз, келажакимизга умид-ишонч билан қараш гаровидир.

1999 йил.

ШАРҚҚА МАФТУН ШОИР

Жаҳондаги ҳеч бир халқ маънавияти ва адабиёти фақат ўз доирасида чегараланиб қолмайди. Чегараланиб қоладиган бўлса, ўзига ёмон! Миллий маҳдудлик ҳеч кимга фойда келтирган эмас. Ўз миллий заминида қатъий турган ўзбек маънавияти — азалдан очиқ маънавият. Маънавий ҳудудимизга бизни руҳий жиҳатдан бойитишга хизмат қиладиган ҳар бир улуғ сиймони марҳамат, деб кутиб оламиз.

Биз шарқмиз, аммо ғарб бадий руҳий оламини ўзлаштирган, ўша оламнинг шаффоф сувларини симирган, шундан нафу сафо топган халқмиз. Шоиримиз тили билан айтганда, Навоий шарафи муқаддас яшаган ўзбек хонадонидан, ўзбек онгидан Ҳомер, Данте, Шекспир, Гёте, Байронлар ҳам макон топган. Лекин бадиият даҳоси Александр Пушкиннинг қадри айричадир. У бизга бир қадар яқин, бир қадар қадрдон.

Даҳолар сиёсий мақсадлар учун яшамайдилар. Шу сабабли Пушкин даҳоси ҳам шовинизм каби иллатдан аллақанча юксакликда макон топади. Даҳолар ўз азалий табиатига кўра инсоний эрк ва миллий озодликка хизмат қиладилар. Пушкиннинг ҳам армони, идеали озодлик эди. У эркинлик ва озодлик куйчисидир.

Пушкин шеърляти ҳар жиҳатдан — шаклан, руҳан ва маънан шарқ шеърлятига яқин. Унинг айрим тўртликлари теранлиги, маъносининг чуқурлиги, фалсафийлиги билан бизнинг рубоийларни эслатиб туради. Унинг шеърляти шарқ руҳи билан чуқур суғорилган десак муболаға бўлмайди. Ҳас-сос шоиримиз Усмон Носир она тилимизга ўгирган “Боғчасарой фонтани” достони мазмун-моҳияти билан шарқдан олинган. Достон саҳнида икки куч — шарқона воқелик ва ғарбона лирик маром бақамти келиб, яхлит бир бутунлик ҳосил қилган. “Қуръонга иқтибос” шеърлий туркуми эса мусулмон оламининг муқаддас китобидаги суралар мағзидаги буюк поэзияни илғаб олиб, бошқа бир тилда улуғ шеърлятга айлантириш жиҳатидан шоён диққатга сазовор. Пушкин бу туркумда боболари руҳи билан учрашганини ҳис қилган, эркин нафас олган. Шундан икки йил кейин ёзилган машҳур “Пайғамбар” асари ҳақида ҳозиргача ким тўғрисида гап бораётганлиги устида баҳс кетади, баъзилар уни фақат Библияга боғлашса, бошқа бировлар унда Қуръон ва пайғамбаримиз Муҳаммад Алайҳиссалом ҳақида сўз юритилган, дейишади. Бизнингча, иккинчи фикр ҳақиқатга яқин ва шоир

ҳамма пайғамбарлар, айниқса, бизнинг Муҳаммад Алайҳис-саломга таяниб, одамларга эзгу хабар, ёниқ сўз олиб келган пайғамбарнинг йиғма образини яратган, дейиш мумкин.

Шеърӣй вазн ҳақида гап кетганда, тадқиқотчилар кўпинча бир нарсани унутишади, яъни, уни куруқ шакл, деб ҳисоб-лашади. Вазн аввало оҳанг дегани. Оҳанг эса одамнинг, шоирнинг қалбидан чиқади, қолаверса, қони-жонидан ту-ғилади. Маълумки, Пушкин томирларида, жумладан, араб қони оққан. Унинг она томонидан катта бобоси буюк Петр-нинг тутинган ўғли асли ҳабашистонлик Иброҳим Ҳанни-бал эдики, бу нарса Пушкин шеърятининг оҳангига ҳам таъсир ўтказмай қолмагандир. Буюк Чўлпон бизнинг мум-тоз арузимизга солиб, санъаткорона ўгирган “Булбул ва гул” шеърининг аслиятида ҳам арузга хос тўлқинлар, зарблар йўқ эмас. Кейинчалик кўплаб шоирлар рус шеърятига арузни қўллашга уриндилар, лекин Пушкин бу вазифани анча ил-гари уддалаган эди, чамаси, бу шеърнинг мавзуи ҳам қадим шарқ шеърятининг жамғармасидан олинган. Оҳангга эъти-бор қилинг:

Нетак ли ты поешь для холодной красоты.
Опомнись, о поэт, и чему стремишься ты.
Она не слушает, не чувствует поэта,
Глядишь — она цветет; взывает — нет ответа.

Таржимаси:

Сени ҳеч севмаган бир гул учун, эй шоирим, сен ҳам
Ёнарсан, ўртанарсан, дод этарсан тинмайин бир дам.
Кўй энди, беҳуда дод этма, оҳинг унга етмайди,
Қарайсан, яшнаган бир гул, фақат додингга етмайди.

Бу сатрлар она тилимизда шу қадар табиий жаранглай-дики, худди Пушкин ўзбек тилида ёзгандек туюлади.

Пушкин гоят кенг қиррали даҳо эди. У буюк лирик шоир бўлиши билан бирга драматургия ва проза соҳасида ҳам ул-кан ҳамда бебаҳо мерос қолдирди. “Борис Годунов” рус ада-биётида илк драматик трагедия сифатида тан олинган. Унинг трагедиялари — “Тош меҳмон”, “Моцарт ва Сальери”, “Ха-сис Рицарь”, “Ўлат чоғидаги базм” кичик воқеа ва ихчам сўз орқали улкан ижтимоий-фалсафий муаммоларни бадий-ий ифодалаш мумкинлигига ёрқин мисолдир. “Капитан қизи”, “Дубровский”, “Белкин қиссалари” каби асарлари

рус насрининг кейинги тараққиётида улкан роль ўйнади. Гоголь, Достоевский, Лев Толстой каби жаҳоний адибларнинг адабиёт майдонига чиқишида туртки ва кўприк вази-фасини ўтади.

Бизнинг Туркистонда Пушкин ижодига қизиқиш анча илгари бошланган. Бу жабҳада жадидларимиз, айниқса жон-бозлик кўрсатишган. Пушкиннинг адабий эртақ жанрида ёзилган асарлари шарқона фикрлаши, содда ва қизиқарли баёни жиҳатидан халқимизга яқин бўлганидан, дастлаб шу эртақларнинг айримлари ўзбек тилига таржима қилинган. Кейинчалик Пушкинни таржима қилиш иши изчил йўлга қўйилди. Бу, бир жиҳатдан, ўша давр сиёсатига боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, энг муҳими, янги давр ўзбек адабиёти ўз ривожига Пушкиннинг бадиий тажрибаларига эҳтиёж сезганидан ҳам эди. Пушкиннинг қатор асарлари ўзбек тилига бир эмас, бир неча бор қайта-қайта таржима қилинди. “Евгений Онегин” шеърининг романини 30-йилларда Ойбек домла тилимизга ўгирди. Таржима китобхон ва мутахассислар томонидан юксак баҳоланган эди. 80-йилларга келиб бу асарни шоир Мирза Кенжабек ўзбек тилига яна бир бор таржима қилди. Бу яхши. Зеро буюк асарлар тилимизга қайта-қайта ўгирилиши қўллаб-қувватланадиган ҳодисадир. Айтайлик, Пушкиннинг машҳур “Ҳайкал” шеърининг турли шоирлар томонидан ўнга яқин таржимаси бўлиб, уларнинг ҳар бири — бу улуг шеърининг бошқа таржимада кўрилмаган янги қиррасини кўрсатиши билан қимматлидир.

Пушкиннинг бир асарини яхшилаб таржима қилиш шеърининг жиҳатдан бир поғона ўсиш демақдир, деган эди Ҳамид Олимжон. Пушкин асарларини ўзбек китобхонига юксак савияда етказиш ишида бир неча авлод шоир ва ёзувчилар иштирок этдилар. Улар жуда кўп, лекин шу ўринда Чўлпон, Ойбек, Усмон Носир ва Миртемирлар номини алоҳида ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олишга ўзимни бурчли, деб билман. Миртемир домла ўгирган биргина “Алвидо, зўр қудрат, асов галаён” сатрининг ўзиёқ Пушкин шеъри ўзбек тилига қанчалик сингишиб, ўзлашиб кетганига гўзал мисолдир.

Хуллас, халқимизни олижаноб, гўзал гоёлари, эзгу ҳисларига ошно қилгани учун биз Пушкиндан миннатдормиз. Лекин буюк Пушкин ҳам ўзбек халқидан миннатдор бўлса арзийди. Уни худди ўз фарзандидай бағрига олгани, ардоқлагани учун!

1999 йил.

БИЗ УММОН ЮЗИНИ КҮРДИК

Чинакам шоир доим замондан олдинда юради. У воқеликни бошқалардан кўра теранроқ англайди ва ўз вақтида унга муносабат билдиради. Туғилган кечинмалар, мулоҳазалар инсонийлик, эзгулик мезонларига таяниб қоғозга тўкилади. “Қоронғиликда ҳам бемалол ёруғ хаёллар суриш мумкин”, деб ёзганди буюклардан бири. Яъни, жаҳолат ичида туриб ҳам жаҳолатга қарши исён руҳида яшаш, ижод қилиш мумкин. Инсон учун бу ҳақиқий жасоратдир. Элнинг қаҳрамони бўлиш эса юксак шарафдир. Абдулла Орипов билан ЎЗА мухбирининг суҳбати ана шу хусусда бўлди.

— Халқимиз Истиқлолнинг саккиз йилини босиб ўтди,— деб гап бошлади замонамизнинг буюк шоири А. Орипов.— Ҳадемай янги асрга қадам қўямиз. Шундай паллада беихтиёр ортга назар ташлаб, босиб ўтилган йўлни мушоҳада қилгинг келади. Саккиз йилда нималарга эришдик, турмуш тарзимизда, маънавиятимизда, маданиятимизда қандай ўзгаришлар юз берди? Миллатимизда қандай онг, қандай дунёқараш шакланмоқда? У янги асрга қай ҳолатда кириб боради?

Биз, аввало, не-не ютуқларни қўлга киритганимиз, ҳаёти-мизда қанақанги тарихий воқеалар содир бўлгани ҳақида баралла айтишимиз керак. Саккиз йил мобайнида қилинган ишларни шунчаки қайд этиб бўлмайди. Биз мустақилликнинг илк кунларида ўртага ташланган стратегик мақсадларимизни босқичма-босқич амалга ошириб келмоқдамиз.

Истиқлолга эришганимиздан сўнг ўтган йиллар олтин ҳалқалар каби бир-бирига чамбарчас боғланган. Аммо, бу ҳалқалар бир-биридан мазмун-моҳияти билан фарқ қилади ҳам. Бинобарин, истиқлолимизнинг бошидаёқ ўртага ташланган хусусий мулкчиликни шакллантириш, демократик ҳуқуқий давлат қуриш, ёшлар тарбиясига эътибор масаласи каби яхши ниятларимиз ўз ҳосилини бера бошлади. Одамларда сиёсий онг ўзгармоқда. Улар эски мафкура қолипида фикрлашдан ўз-ўзидан чекина бошладилар. Энг муҳими, мустақиллик йилларида шакланган ёшлар ўзларини кўрсатяпти. Хорижий давлатларда таҳсил олиб, имтиёзли дипломларни қўлга киритяпти. Бундай ёшлар — Ватанимизнинг келажаги. Истиқлол даврида эришган ютуқларимизни умумлаштириб таҳлил этадиган бўлсак, ишонч билан айтиш мумкинки, биз истиқболи порлоқ юрт қурмоқдамиз.

Саккиз йил мобайнида кўплаб қонунлар қабул қилинди. Бирор жабҳа йўқки, Президентимиз ва ҳукуратимиз унга эътибор бермаётган бўлса? Айниқса, маънавиятга муносабатни алоҳида таъкидлаш жоиз. Йўлбошчимиз Ислом Каримов Олий Мажлиснинг XIV сессиясида ҳам бу масалага яна бир бор алоҳида тўхталиб ўтгани бежиз эмас. Президентимиз жон куйдириб айтаётган бундай муаммолар тўла ижро этилиши керак. Гапнинг кучи амалиётда кўринади. Биргина мисол. Жиззах вилояти ҳокимлигининг ижодкор ёшларга муносабатини олайлик. Уч йилдан буён ёш ижодкорларнинг республика семинари Зомин тоғларидаги сўлим масканда бўлиб ўтапти. Бунга вилоят ҳокимлиги шароит яратиб бермоқда. Бу маънавиятга эътиборнинг бир кўриниши ва у эртага ўз ҳосилини бериши аниқ.

— Абдулла ака, “Тилла балиқча” деб аталувчи шеърингиз ҳақида кўп гапирилган, кўп ёзилган. Унда эрксизликдан изтироб чеккан инсон манзараси акс этган. Ўзингиз бу ҳақда нима дейсиз?

— “Тилла балиқча” ҳақида турлича талқинлар айтилган. Мазмуни шу: торгина ҳовузда яшайдиган тилла балиқча “дунё шу экан-да”, деб ўтиб кетяпти. Аммо бунда тилла балиқ эмас, муҳит айбдор. Суви эскириб, бузилиб қолган ҳовузни кўрганмисиз? Унда яшаётган балиқнинг эркин нафас олиши нақадар қийин бўлади. Баъзи балиқлар ўша сувга, ўша муҳитга кўникиб яшайверади. Аммо кўниколмаганлар учун бундай ҳаёт тарзи ҳақиқий азоб. Шўро тузумидаги муҳит ҳам инсон эркини ана шу даражада бўғиб ташлаган эди. Уммон юзини кўрмай яшаётган эрксиз балиқ тўғрисидаги бу шеър бир тимсол. “Тилла балиқ” “ҳовуз” даражасида фикрлашга, яшашга маҳкумлигини айтиш орқали ўша даврдаги ижтимоий ҳаёт манзарасини кўрсатишга ҳаракат қилганман.

Энди у “ҳовуз” йўқ. Бугун биз, ўзбеклар катта уммонга чиқдик, дунё юзини кўрдик. Жаҳондаги кўплаб давлатлар билан турли соҳаларда алоқалар ўрнатдик. Жаҳон ҳамжамиятида мамлакатимизнинг салоҳияти тобора ортиб бормоқда. Бундай йирик ўзгаришни таърифлаш қийин. Шукроналик шундаки, биз ҳовуз даражасидаги муҳитдан алақачон қутулганмиз. Энди эркин нафас олиш ва фаровон ҳаёт кечириш учун барча имкониятлар бор.

Хўш, энди ўша “тилла балиқ” қай аҳволда? У ўзини қандай тутяпти? Гап мана шунда. “Тилла балиқ” ўзига берилган имконият, эркинликни ўзига тўла сингдира олдимми,

“ҳовуз” эмас, “уммон” даражасида фикрлай оляптими, деган савол бугунги кун учун муҳимдир. Президентимиз Ислом Каримов, мустақил ва эркин фикр юритинглар, дардларингни айтинглар, деб бекорга жон куйдираётгани йўқ. Бугун ҳар ким ўз фикрини бемалол айта олиши мумкин. Шўро даврида шу ҳуқуқ йўқ эди. “Жаннатга йўл” дostonимда “порахўрлик” сўзини ишлатганим учун “нега совет тузумида порахўрлик бор, деб ёзасан?” дея мени қаттиқ тазийққа олишган эди. Энди бундай чеклашлар тушга ўхшайди. Бу эса жуда муҳим ютуқ. Ватан туйғуси, миллат олдидаги бурч одамларда табиий кўникмага, кундалик тушунчаларга айланиши керак.

“Афсус, жаҳон аро денгизимиз йўқ...”

Гоҳо ўкинч билан янграр сўзингиз.

Лекин, Ислом ака, менинг кўнглим тўқ:

Ўзбекистон учун денгиз ўзингиз!

— Умуман, собиқ Шўро даврида Ватан озодлиги, миллат тақдирини ҳақида сўз айтиш амримаҳол эди. Оддий халқ эртаю кеч далада тер тўккан, зиёли эса тоталитар мафкура қулига айланган. Бошқа илож ҳам йўқ эди. Ўша мафкура исканжасида қолган ижодкорнинг руҳиятида турли хил тўлқинлар жўш урган. Аммо айтиш мумкинки, ўша даврда ижодкорга осон бўлмаган. Жумладан, сизга ҳам...

— Очиги, ўша пайтлар инсон биологик мавжудот сифатида бўлиб, фикрлаш ҳуқуқи йўқ эди. Бундоқ ўйлаб қарасангиз, инсон учун ҳақиқий фожеа эди бу. Эски мафкура “совет кишиси ўлмайди!” деб ҳайқирарди. Фалончи ўлди, дейиш, изтироб чекиш, ўйга толиш мумкин эмас! Ҳамма эртаю кеч кулиб юриши керак. Одам дунёга бир марта келади. Умр ўлчаб берилсаю шунда ҳам эркин яшолмай, эркин сўзловмай ўтиб кетсанг, бундан ортиқ жаҳолат борми? Бола ақлини таний бошлаганидаёқ октябрят бўларди. Сўнг бўйнидан алвон латта тушмайдиган пионерга айланарди. Кейин уни тантанали равишда комсомолга қабул қилишарди. Охири, партия унинг тақдирини ҳал қиларди. Қаранг, мафкурани онгга сингдиришнинг қандай усули топилган! Руҳий изтироб акс этган шеърларимнинг чоп этилиши азоб эди. Дард билан ёзилган ҳар бир шеърим менга азият келтирарди?!

“Биринчи муҳаббатим” сарлавҳали шеърим роса муҳокама бўлгани ёдимда. Шеърдаги “Мен кимга суянгайман” деган сатрга қаршилиқ билдириб, “Нега бунақа дейсан?”

Мана, партияга суянгин” деб уқтиришган. Ахир, муҳаббатнинг партияга нима алоқаси бор? Яқин кишим вафот этса, менинг қайғумнинг партия дастурларига нима дахли бор?.. 1966 йилда Тошкентда зилзила бўлди. Вайроналар, қурбонлар... Газета саҳифаларида лиқ-лиқ тўла суратлар босилиб чиқди. Ҳаммасида кулиб, тиржайиб турган одамлар. Зилзила совет кишисини енголмайди эмиш. Кўряпсизми, жамиятдаги ахлоқ қай даражага бориб етганди. Булар — рост гап. Ишонмасангиз, архивларни титкилаб қаранг... Шунда “Авлодларга мактуб” шеърим туғилган. “Ер ости тинч турсин десангиз агар, Сизлар ер устида сўзламанг ёлғон”. Ҳа, қипқизил ёлғон эди бари. Эҳтимол, зилзилага мана шу ёлғонлар сабабчи бўлгандир. Худонинг қаҳри келгандир. Тўғри, кулфат келганда халқнинг руҳини кўтариш керак. Аммо, кўзбўямачилик ҳам эви билан-да!?

— Биз Ватанимиз мустақиллигига жамиятимиздаги буюқ тарихий ўзгариш сифатида қараймиз. Бироқ уни ҳамма ҳам бирдек кучоқ очиб кутиб олгани йўқ...

— Нимани назарда тутаётганингизни англадим... Одам боласини икки нарса йўлдан оздиради: ҳасад ва нафс. Инсон ўзидаги шу икки нарсани енголмаса, уларнинг домига тушади. Нотўғри йўлдан кетади.

Мустақилликни айримлар қабул қилолмаганини қуйидагича изоҳлаш мумкин. Шўро мафкураси ўз ғоясига хизмат қилганларни моддий тарафдан ҳам таъминлар эди, гўё. Бу мардикор ёллашни эслатади. Яъни, мана шу мафкурага хизмат қилсанг, унвон, мансаб, ҳар хил имтиёзлар, орден-медаллар, пул, уй, машина оласан, дерди. Турган-битгани боқимандалик эди бу. Ҳозир эса биз бутунлай бошқа жамият қурмоқдамиз. Бу жамиятнинг мустақамлиги учун ўзини бахшида этмай туриб, ундан нимадир таъма қилиш — онага, овқат берсанг, кийинтирсанг, сени “она” дейман, бўлмаса йўқ, дейиш билан баробар. Биз, аввало, миллатнинг фидойилари бўлишимиз керак. Асримиз бошида миллатимиз шаънини юксакларга кўтарган фидойилар — Қодирий, Чўлпон, Беҳбудий, Фитрат Ватан келажаги учун курашган эди ва шу йўлда қурбон бўлдилар. Улар кечирган ҳаёт бизга, фақат ўзим, дея яшамасдан, атрофга теранроқ назар ташлаш, халқнинг саодати, бахти учун яшаш ва меҳнат қилишни ўргатади. Улар миллий истиқлолни орзу қилиб ўтди. Уларнинг орзуси бугун рўёбга чиқди. Мустақилликни бизга Худонинг ўзи етказди. Буни шу Ватанда яшаётган ҳар бир одам чуқур ҳис

қилиши, англаши ва шу мустақилликни ҳимоя қила олиши лозим.

Шу ўринда ўтган февраль воқеаларини эслаш оғир. Бу жиноят энг жоҳил ва нодон кимсаларнинг иши. Бу — қонуний, конституцион тузумни ағдаришга қаратилган жирканч ҳаракат. Бундай қабиҳлик ҳеч бир даврда, ҳеч бир тузумда оқланмаган. Бундай ҳаракат озод, эркин, онгли, инсофли кишиларнинг фаолият доирасига кирмайди. У — мухолифатни ниқоб қилиб олган ёвузларнинг иши. Инсоннинг қандай ният қилгани, нимани мақсад қилиб олгани ҳаёт учун нақадар муҳимлигини англамоқ керак. Афсуски, ҳар қанақа ғояни, ҳар қанақа имкониятни суиистеъмол қилиш ва улардан ёвуз мақсадда фойдаланиш — нақадар жирканчли ҳолат?!

Шу Ватан — барчамизники. У — ҳамманинг бошпанаси. Ана шу бошпанага ўт қўйган киши ўтакетган ёвуздир. Тўғри, кимдир биз топингувчи ғояларга кўшилмаслиги, баъзи масалаларда муносабати турлича бўлиши мумкин, аммо Ватанни, унинг байроғини, Конституциясини, дини ва ахлоқини оёқости этишга, Йўлбошчисининг ҳаётига суиқасд қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ! Шу боис, мустақилликка тажовузни барчамизга қилинган тажовуз, деб тушуниш керак. Президентимизни халқ сайлаган. Демак, Президентга қилинган суиқасд халққа қилинган суиқасддир.

Мен эса Истиқлол яловин тутиб,
Метин сафларингда собит кетурман.
Ўтган шаҳидларнинг номин ёд этиб,
Юртбошим ёнида бедор ўтурман.

— **Абдулла ака, Сиз ўзбек адабиётига 60-йилларда кириб келгансиз. Ўша йиллари ижодий давраларда эрк, Ватан озодлиги тўғрисидаги гурунглар қай гарзда кечарди?**

— Кечагидек эсимда: ёзувчи Пиримқул Қодиров, Озод Шарафиддинов билан Оҳангарон бугдойзорларига, бизни ҳеч ким эшитмайдиган жойларга чиқиб кетиб, Чўлпоннинг шеърларини ўқир эдик. Ўз юртимизда яшаб туриб, юртимиз ҳақида бемалол гапиролмасдик. Юрт озодлиги тўғрисидаги суҳбатлар фақат ана шундай, чекка жойлардагина, хуфёна бўлиши мумкин эди. Шўро замонида Чўлпоннинг эркесварлик, Ватан озодлиги руҳи йўғрилган шеърларини ўқиш жиноят ҳисобланарди.

Умуман, коммунистик мафкурадан азият чекканларнинг сон-саноғи йўқ. Собиқ Иттифоқ таркибидаги миллатларни

миллийликдан маҳрум этиб, манқуртга айлантириш учун, аввало, миллатнинг маънавиятига раҳна солишган. Бир воқеани айтмай. Ўша машғум йиллари “Навоий ўзбек шоирими-йўқми?” деган мазмунда мунозара бўлган. Катта йиғилишда ҳайъат аъзолари бобомизни Чигатой-ўғуз миллатига тақаб, бу миллат Сирдарё бўйларида яшаган ва қирилиб кетган, демак, Навоийнинг миллати йўқ, деб хулоса қилишган. Қаранг, қанчаликка бориб етишган. Навоийни биздан тортиб олиш билан бирга ўзбекни маънавиятсиз, тарихи йўқ миллатга айлантириб қўймоқчи бўлишган. Асли грузин академик Арбели йиғилишга кечикиб келган ва минбарга чиқиб: “Улуғ грузин шоири Шота Руставелидан улуғ ўзбек шоири Алишер Навоийга салом” деган. Шунда зал беихтиёр қалқиб кетган ва бир оз тўлқинланган ҳолда қарсақ чалиб юборган.

Ўша эски тузумни қўмсаётганлар, биз кураётган янгича ҳаёт тарзини қабул қилолмаётганлар ҳозир ҳам йўқ эмас. Уларнинг айримлари Ватанни тарк этиб, хорихда кимларнингдир пинжига тиқилиб кун кўряпти, қолганларининг нафаси ичида. Начора, беш қўл баравар эмас. Вақти-соати келиб, бундай кимсалар ўз хатоларини англаб етар балки. Тарихий жараён учун жамиятнинг майда-чуйда иллатлари ҳеч гап эмас. Муҳими, бизнинг танлаган ўзига хос йўлимиз, аниқ мақсадимиз бор. Ишончим комилки, энди кучга кириб, кўкка бўй чўзаётган Ўзбекистон мустақиллиги ҳар қандай кучли шамолда ҳам эгилмайдиган, синмайдиган азим чинорга айланди.

1999 йил.

ЯНГИ ЖАРАЁННИНГ ТУФИЛИШИ

Қашқадарё вилоятидаги 232-Бешчашма сайлов округидан Олий Мажлис депутатлигига номзод, Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири Абдулла ОРИПОВнинг сайловолди ўйлари

Ўтган саккиз йил ичида мамлакатимизда мазмун ва моҳияти жиҳатидан неча юз йилларга арзийдиган маҳобатли ишлар қилинди. Она тилимизнинг бетақрор гўзаллиги, халқимизнинг ҳақиқатан ҳам буюклиги, тарихимизнинг бебаҳо,

тенгсиз эканлиги шу даврда бутун дунёга намоиш этилди. Ҳозирги ёшларга қараб ҳавасинг ортади. Улар фикрчан, сермулоҳаза, соҳибжуръат — бу ҳам шу истиқлол самарасидир.

Дунёда кўзи тирик инсон борки, нимаики савоб ишга қўл урса, аввало ўзи ва замонаси учун қилади. Ва, албатта, унинг хаёлида келажак туради. Биз мозий ҳақида куйиб-пишиб гапирганимизда ҳам, ниманидир рад этиб, ниманидир маъқуллаганимизда ҳам, шубҳасиз, келажак авлодни назарда тутамиз. Баъзи бир армонларимиз бўлса, уни ҳам келажакка ҳавола этамиз, “Биз кўрмаганни фарзандларимиз кўрсин!”— деймиз.

Шу маънода, Юртбошимиз кўп бор уқтирганларидек, ҳозирги ёшлар тақдири учун куюниш аслида — бу келажак учун куюниш, демакдир. Ва бу ёшларни Ватанга садоқат, меҳру муҳаббат руҳида тарбиялаш биз — қалам аҳли зиммасида турган асосий вазифалардан биридир. Дунёдаги энг улуғ мартаба, энг улуғ шараф — Ватан озодлиги учун хизмат қилишдир. Албатта, бугун ҳар бир ижодкор шу мақсад йўлида ғайрат ва шижоат кўрсатмоқда.

Айтиш керакки, инсон камолоти манбаи бўлган маънавийат ўзликни таниш ва миллий ифтихор масалаларига тарихнинг ҳеч бир даврида бугунги каби эътибор берилмаган. Ва энг муҳими, биз кўз ўнгимизда инсон тафаккури юксалиши ва одамлардаги беқиёс ўзгаришларни кўриб турибмиз. Биз ўзбек халқининг кўп асрлик тарихида тамомила янги бир уйғониш даврига гувоҳмиз.

Ҳуррият учун азиз жонини фидо этган Абдурауф Фитрат, Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон каби юзлаб муборак сиймоларнинг номини биз ҳамisha юксак эҳтиром билан тилга оламиз. Уларнинг ҳаёт йўлини ўзимизга ибрат, деб биламиз. Бугунги кунда юртимизда “Шаҳидлар хотираси” ёдгорлик-мажмуи бунёд этилмоқда. Бу ҳам азиз сиймоларга набираларнинг эҳтироми рамзи сифатида кишини қувонтиради. Ва бу эҳтиром ҳам мустақиллик берган имконият туфайли юзага келмадими?

Оддий одамлар билан кўп ҳамсуҳбат бўламан. Уларнинг ўй-фикрлари, мулоҳазаларини тинглаб туриб, беихтиёр кўнглим тоғдек юксалади. Чунки, одамлар бугун кечагидек фикрламайди, уларнинг воқеликка теран муносабати, мушоҳадага ундайдиган фикрлари унча-мунча кишини шошириб қўйиши ҳеч гап эмас. Мен айтмоқчиманки, биз миллатимиз тақдири, келажакига бевосита дахлдор муҳим бир жараён — сайловлар бошланиши арафасида турибмиз. Ки-

шини қувонтирадиган жиҳати шундаки, бу жараёнда асосий ҳакам халқ, унинг фикрлаш даражаси — мезон вазифасини ўтайди. Халқимиз, агар содда қилиб айтсак, ноиб бўламан деган ҳар бир номзодни обдон имтиҳондан ўтказади, сарасини сарага, пучагини пучакка айиради.

Икки қадам нарини кўра олмайдиган аламзада кимса ҳар нима деб вайсаши мумкин. Аммо халқнинг бугун сайлов жараёнларига фаол аралашуви, қатъий муносабатини билдириши нимадан дарак беради? Асли демократия, эркин фикр билдириш дегани шу эмасми?

Биз шўро замонида кўп сайловларга гувоҳ бўлганмиз. Ўшанда халқнинг фикри, хоҳиш-иродасига бирон-бир жўмард қулоқ тутганми сира?

Саккиз йил ичида ҳаётимиз, халқимизнинг тафаккур тарзида шундай беқиёс ўзгаришлар юз кўрсатдики, буларнинг бари кўзимизни қувонтирадиган истиқлол шарофати эмасми?!

Депутатликка номзоди қўйилган ижодкор борки, шубҳасиз, мана шу — юртнинг озодлиги ва ободлиги қад ростлаётган жараёнга ўз сози, ўз овози билан ҳисса қўшишни истайди. Ҳаётда инсоний фазилатлар ичида фидойилик алоҳида қадрланади. Фидойиликнинг замирида эса, собит ҳаракат, қатъият, матонат, савобталаблик, миллат ва унинг келажаги учун, керак бўлса, жонини тикиш, соҳибжуръатлик ётади.

Бугунги сайловчи ҳам асло кечаги сайловчи эмас. Унинг тафаккурида, дунёқарашида янгича мазмун ва моҳият устуворлик қилади. Энди у аввалгидек бирор ноибни ўзининг дастёри, қандайдир муҳим юмушларини бажариб берадиган йўл ва газ ўтказадиган уддабурон шахс сафатида эмас, мана шуларнинг ҳаммаси жойлардаги масъул раҳбарлар ва тегишли идоралар томонидан қатъият билан бажарилишини таъминловчи ҳамда қонун ва қарорлар ишлаб чиқадиган давлат одами сифатида тасаввур этишмоқда. Ва бу — бугунги сайловларимизнинг янгича руҳига кўра, демократия тамойилларига асосланган тушунчалардир. Ҳар ким ўз жойида ўз вазифасини астойдил ва сидқидилдан адо этишда олам-олам маъно бор. Деҳқоннинг ерга барака уруғи сочиб, маъмурчилик яратишдаги меҳнати депутатнинг қонун яратишдаги меҳнатидан асло кам эмас. Кончиларнинг янги конлар топиб, мамлакат тараққиётига ҳисса қўшиши, бинокорнинг муҳташам иморатлар қуриб юртни обод этиши, ишчининг қудратли самолётлардан тортиб, машина ва тракторлар, авто-

буслар яратиш йўлидаги фидойилиги ҳам ноиб амалга оширадиган ишлардан асло кам эмас.

Шу билан баробар мамлакат парламентининг янгича руҳ билан иш юритишида ҳам гап кўп. Ҳаёт тараққиётига чинакам ҳисса қўшадиган, халқ турмушига файз киритадиган қонунлар қабул қилинишидан бутун халқимиз манфаатдордир.

Бўлажак халқ ноиблари олдида ана шундай ғоят масъулиятли вазифалар турибди. Бу вазифаларга ҳар бир номзод, халқ ишончини қозонадиган ноиб ҳар жиҳатдан тайёр турмоғи керак. Ватан, мустақил мамлакат, она халқ ўз бурчини англаган, ўз имкониятини, билим ва тажрибасини ишга солишга нечоғлик қодирлигини билган номзодгина депутат бўлишдек шарафли ва масъулиятли номга муносибдир.

1999 йил.

АСЛ РАҲНАМОМИЗНИ ТОПДИК

Ўзбекистон Президенти сайловига саноқли кунлар қолди. Айни дамларда мамлакатимизнинг ҳар бир фуқароси учун Президентликка номзодларнинг сайловолди дастурлари билан яқиндан танишиш имкониятини яратиб берган сайловолди компанияси охишлаб бораётир.

Мен ҳам бир сайловчи сифатида Президентимизнинг сайловолди дастурлари билан яқиндан танишиб чиқиб, мазкур дастур мустақилликнинг ўтган саккиз йилида амалга оширилган оламшумул ишларнинг изчил давоми эканига амин бўлдим. Умуман, Президентимиз Ислоҳ Каримов Президентлик фаолиятининг ҳозирги кунига қадар у ёки бу соҳага қанчалик кўп эътибор берди ёхуд бераётир деган савол чиқадиган бўлса, ҳеч бир иккиланмай айта оламанки, ҳар бир соҳа вакили Президент бизнинг соҳага кўпроқ эътибор қиляпти, деб жавоб берган бўлур эди. Зеро, бундан бошқача жавоб бўлиши мумкин ҳам эмас.

Жаҳон кўриб турибди, Юртбошимиз фаолиятида маънавиятга эътибор энг устувор йўналишлардан ҳисобланади. Модомики, маънавият ўзликни танишни англатар экан, демак у мустақиллик мафкураси негизидир. Ижодкорлар маънавият дунёсининг доимо кўзи очиқ аскарларидир. Уларга ишонч, ғамхўрлик ҳеч қачон бу қадар юксак мақомда бўлган эмас.

Ўзбекнинг донғини жаҳонга танитган буюк шахслар, алломаларга кўрсатилаётган эҳтиромда буни кўраман: Соҳибқирон Амир Темур бобомиз, ислом оламининг буюк муҳаддиси Имом Бухорий, мамлакатимиз озодлиги учун курашган Жалолиддин Мангуберди. Буюк аждодларга бу қадар юксак эҳтиромни тарих кўрганмиди?

Одий бир мисол, айрим тарихий шахсларнинг бўйнига бирон-бир айб юклаб, уни қоралаш мумкин, лекин собиқ тузум минг йиллик меросимиз бўлган “Алпомиш” достонини ҳам “халқ душмани”га чиқариб, маломатга учратган эди. Кўриб турганимиздек, “Алпомиш” достонининг минг йиллиги зўр хурсандчилик билан нишонланди.

Мен Президентимиз фаолиятининг атиги бир қиррасини гапирдим, холос. Бошқа соҳалар-чи? Соғлиқни сақлаш, кадрлар тайёрлаш, таълим тизими бўйича мамлакат миқёсида дастурлар қабул қилинди. Мамлакат ободлиги, халқ маъмуриги йўлида Президентимиз кўрсатаётган саъй-ҳаракатлар таърифга сиғмайди. Қабул қилинган Фармонлар, дастурлар тез фурсатда ўз мевасини бераётир. 2000 йил мамлакатимиз тарихига “Соғлом авлод йили” бўлиб кирди. Демакки, бешикдаги гўдақдан тортиб, то юз ёшли бобо-момоларимизга қадар Президентимизнинг эътиборидан четда қолмаяпти. Маънавият аҳли Юртбошимиз сиймосида ўзининг асл раҳнамосини топди ва улар 9 январь кун Ислом Каримов номзоди учун ҳеч бир иккиланмай овоз беради, деб ишонаман.

2000 йил.

ШУКРОНАЛИК

Халқимиз ҳар қандай шароитда ҳам ўз мўътабар аждодларини эъозлаб келган. Лекин муҳит ҳамиша ҳам қулай бўлаверган эмас. Кўпчилик азиз боболаримиз ижоди қаторида Навоий ҳазратларининг ижоди ҳам қолипларга тиқиштирилди. Бобомизнинг ўзларини салкам даҳрийга айлантиришга ҳаракатлар ҳам бўлди. Бу зотни подшоҳнинг ашаддий душманию фақат йўқсилларнинг дўсти деб талқин қилиш салкам одат тусига кирди.

Такрор бўлса ҳам, уқтираверамиз, айтаверамиз — Ватанимизнинг озодлигию ҳуррияти Навоий бобомиз учун ҳам ёруғ толе бўлди. У зот бу воқеаларни кўрсалар, “Хайрият-

ей, бор экансизлар-ку!” деган бўлармиди?! Лекин истиқлол гоёлари изчиллик билан ҳаётга татбиқ этилмаса, у фақат жозибали шиор сифатида қолиб кетавериши мумкин. Минг қатла шукрлар бўлсинки, Президентимиз муттасил равишда, изчиллик билан бу ишларга ўзлари бош-қош бўлиб турибдилар. Ўтган азиз боболаримизга кўрсатилаётган беҳад иззат-икромни ҳар куни кўриб, ҳис этиб турибмиз. Яқинда мамлакат Олий Мажлисининг биринчи сессияси биринчи мажлисида Ислом Абдуғаниевич Навоий бобомизни яна бир карра ёдга олиб, у зотнинг ижодий меросини чуқурроқ ўрганишга, ёш авлодни Навоий даҳосидан кўпроқ баҳраманд этишга даъват этдилар.

Дарҳақиқат, Президентимизнинг куюнганларича бор. Даставвал, юқорида айтиб ўтганимиз сингари, Навоий ижоди аввалги мафкуранинг қаричига сиғмади. Шу боисдан Навоий ижоди баъзан кўргазма сингари ифтихор учун намойиш этиб келинди. Мактабларда Навоий ижодини ўрганишга жуда оз вақт ажратилди ва ҳоказо.

Очигини айтганда, дарс бераётган муаллимнинг ўзи Навоий ижодини яхши тушунмаса-ю, уни қандай қилиб ёш болага ўргата оларди? Тўғри, навоийшунослик фани тараққий этди, бу борада мутахассисларнинг хизматлари озмунча эмас. Буни эътироф этиш керак. Лекин ҳозир гап Навоий ижодининг бугунги халққа нечоғли яқинлиги, уни чинакамига оммалаштириш ҳақида кетаётир. Бобомиз ижоди ниҳоятда теран, яъни жўн эмаслиги ҳам барчамизга аён.

Келинг, ўз-ўзимизни алдамайлик ёки юпатмайлик. Ҳазрат бобомиз яшаб ўтганидан буён 500 йилдан ортиқ фурсат ўтди. Бу орада тилимиз табиий равишда ўзгаришларга учради. Ёзма адабиётимиздаги баён услуби ҳам бошқача кўриниш касб этди. Даврлар тараққиётю тарихий муҳит таъсирида фикрлашимизда, жумладан, ташбеҳлар қўллаш жараёнларида, янги-янги унсурлар пайдо бўлди. Буларнинг барчаси табиий жараёндир. Бу жараённи эса Навоий ижодини юзаки ташвиқ қилиш янада тезлаштирди. Ўйлаб кўрайлик, мумтоз адабиётимиздаги бир байтнинг нечта сўзи бизга тушунарлию нечтаси тушунарли эмас. Ёки ўша байтда назарда тутилган мақсадни (Худоми ёки маъшуқами) англаб қабул қилишга тайёрмизми? Буларнинг барчаси наинки собиқ мафкура, балки вақтнинг ўзи ҳам кўйган муаммолардир!

Худди шундай масалаларни жаҳон адабиётининг бошқа мумтоз вакиллари тақдирида ҳам учратамиз. Масалан, Хо-

мер, Данте ижодини ҳам уларнинг бугунги авлодлари осонгина тушунавермайдилар. Шу сабабдан баъзан буюк боболарга азбаройи ёдгорликка бўлгани каби муносабатда бўлиш урф бўла бошлаган. Умуман, инсон боласи бир нарсага меҳр қўйса, унга қаттиқ ёпишади. Масалан, кўпчилик одамлар илоҳий китобларнинг матнларини мутлақо тушунмаган ҳолда калималарни қироат қилиб юраверадилар. Навоий бобомизнинг ижодий мероси эса наинки ёдгорлик, балки ҳали бисотини бугунги авлодларига тўла етказа олмаган тирик бир манбадир.

Шундай экан, Президентимизнинг қўйган талаблари мутлақо тўғри ва ўринлидир. Ҳали халқ Навоий ижодини тўла англаб етмасдан туриб, уни фақат ёдгорлик деб ўтирса, ачинарли эмасми? Агар айрим бир одам Ватанидан, халқидан сал йироқ тушса, бошқа таъсирларга учраса, Навоий бобоси тугул бугунги гаплашиб турган тилини ҳам тамомила нутиб юбориши мумкин.

Шу сабабдан, айниқса, болаларимиз учун Навоий ижодини ўрганишга кўмак берувчи оммабоп луғатлар, қўлланмалар яратиш керак, деганларида Президентимиз ўқувчиларга ҳаётий ечимни таклиф қилдилар. Биз ҳазрат Навоийни теран тушуниш даражасига қўтарилишимиз керак. Фикримизча, мактабларда Навоий ғазалларидан намуналарни ўқувчиларга ёд олдиришни асосий дастурга айлантириш керак. Албатта, гап тушуниб ёдлаш ҳақида кетяпти. Дарвоқе, ёш боланинг хотирасига кирган нарса умрбод чиқмайди. Қадим вақтларда мактаб-мадраса талабаларининг онгига илм ҳам, қолаверса, бадий адабиёт намуналари ҳам кўпинча шу йўсинда киритилган. Ахир, тўғри-да, ёш боланинг онгига нимани қуйсанг, калласига ўша нарса жойлашади. Демак, бунинг калити биз катталарнинг қўлида. Бугунги кунда гап боболар ижодини нафақат улуғлаш, балки ҳар куни ўқиб-ўрганиладиган халқчил манбага айлантира олиш, тўғрироғи, уларни халққа қайтариш устида кетаётир.

Бу хусусда ўзини доимо оқлаб келаётган ажойиб тажрибаларимиз мавжуд. Бу Навоий шеърлари билан айтиладиган қўшиқларнинг оммавийлигидир. Масалан, “Қаро кўзим”ни ким билмайди, дейсиз?!

2001 йил Навоий бобомизнинг таваллуд топган ва қазо йилларини эслатувчи яхлит саналар ҳисобланади. Ҳукуматимиз ҳам, кенг жамоатчилик ҳам бу хайрли маъракага сидқидилдан тайёргарлик кўраётир. Мен орзу қилардимки,

шундай кун келсаю, бирон буйруқ ва фармонсиз ватандошларимиз “Бугун Навоий бобомиз туғилган кун”, деб бир-бирларини қутласалар, шундай зотни бизга ато этиб, ўзбекча гапиртиргани учун Оллоҳга шукроналар айтсалар...

2000 йил.

НИЯТ УЛУҒ БЎЛСА...

Миллий мафкура, унинг миллат тақдири ва жамият ҳаётида туганган ўрни ҳақида фикр юритганда, киши хаёлини бир савол банд этади: биз ўз мустақиллигимизни қўлга киритгач, нега миллий мафкурага кучли эҳтиёж сезиб қолдик? Бунинг сабаблари нима билан изоҳланади? Миллий мафкура деганда тасаввуримизда нималар жонланади? Президентимиз томонидан илгари сурилган жамият мафкурасини шакллантириш ғояси замирида қандай юксак мақсад муҷассам?

Агар биз тарихга, халқимиз босиб ўтган олис ўтмишга назар ташласак, ҳеч шубҳасиз, бу саволларга муқаммал ва холис жавоб топамиз. Чунки, тарих биз, рўбарў келган жуда кўп масалаларга муайян маънода ойдинлик киритади.

Ўтмишда улуғ аждодларимиз беқиёс ақл-заковати, яратувчилик даҳоси билан жумлаи жаҳонни ҳайратга солган, дунёга илму маърифат улашган. Лекин, шу билан бирга, биз оғир тарихни, қонли босқинларни, ундан ҳам ёмони — ички низо ва курашларни бошидан кечирган халқимиз. Узоқ йиллар тутқунликда яшаган, зулм ва зўриқдан азоб тортган экан, бунга сабаб — халқнинг ўз ҳолича, зиёлиларнинг ўз ҳолича, ҳукмдорларнинг ўз ҳолича яшагани бўлса керак.

Соҳибқирон Амир Темур давридан кейин марказлашган давлатчиликнинг барбод бўлиши, парокандаликнинг бошланиши, бир миллат фарзандларининг бир-бири билан ёвлашиб, халқнинг бошига беадад кулфатлар солиши, бу бошбошдоқлик асрлар мобайнида давом этиши, жаҳолат, маърифатсизлик авж олиб, хонлигу амирликлар миллат камолоти ва тараққиётига бирмунча хизмат қилиши нимадан далолат беради?

Энг аввало, иттифоқсизликдан.

Халқни бўлиб ташлашга хизмат қилувчи минглаб омилар бор: маҳаллийчилик, уруғ суриштириш, қариндошчилик...

Бугун уларнинг қаторига бузғунчи диний ақидапарастлик ҳам қўшилди.

Дунёга тор манфаат нуқтаи назаридан қараш ҳеч қачон яхшиликка олиб келмаган. Модомики, шундай экан, биз тарих сабоқларидан тўғри хулоса чиқариб олишимиз керак, деб ўйлайман.

Энди табиий бир савол туғилади: хўш, халқимиз узоқ йиллар шундай пароканда аҳволда яшаб келган экан, бунинг асосий сабаби нима билан изоҳланади?

Менинг назаримда, шу пайтга қадар халқнинг бошини бириктирадиган, олий бир мақсад йўлида уни сафарбар этадиган улуғ ният, фалсафий тил билан айтганда, мукаммал миллий мафкура мавжуд бўлмаган.

Президентимизнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида...” китоби муқаддимасида “Бу ёруғ оламда биз киммиз ва не бир сир-симоатмиз, қаяққа қараб кетяпмиз? Инсоният янги — XXI асрга қадам қўйганида бизнинг ўрнимиз қаерда ва қандай бўлади?” — деган қатъий саволлар қўйилган. Бу — бежиз эмас, албатта.

Ҳаётда ҳар бир инсоннинг, ҳар бир миллатнинг нимага эришиши, ҳеч шубҳасиз, унинг орзу-ҳаваси, қилган нияти ва шу йўлдаги интилишига бевосита боғлиқ. Халқимиз ўз олдига қўядиган мақсад-муддао, унинг нечоғлик улуғворлиги, шу мақсад йўлидаги саъй-ҳаракати — эртанги кундаги мавқе-мартабамизни белгилаб туради.

Соҳибқирон бобомиз асос солган салтанат ҳам, аввало, Ватан озодлиги йўлида фидойиликка ундайдиган, халқимизнинг қаддини кўтариб, бошини бириктирадиган, адолатнинг барқарорлигини таъминлайдиган эзгу сиёсатга асослангани учун барқарор бўлган. Улуғ бобомизнинг васиятига бир эътибор қилинг: “Миллатнинг улуғ мартабасини, саодатини сақламоқ, унинг дардларига дармон бўлмоқ вазифангиздир”.

Бу хитоб ўзини таниган, ўзини англаган ҳар қандай инсонга, шу юрт фарзандига беқиёс масъулият юкламайдими?

Шундан келиб чиқиб қараганда, миллий мафкура, муҳтарам Президентимиз айтганларидек, халқни — халқ, миллатни — миллат қиладиган улуғ мақсад-муддаодир. Миллий мафкурасиз жамият жамият бўла олмайди.

Президентимиз бу масалада бежиз ташвишланаётгани йўқ, албатта. Мафкура миллат тақдирида ҳал қилувчи аҳамият касб этади, деган фикрга қўшилмоқ керак.

Президентимиз таъкидлаганидек, турли бузғунчи “таълимот”лар тинчлигимизга, осойишталигимизга, бир сўз би-

лан айтганда, озодлигимизга ошкора таҳдид қилмоқда. Бу ёвуз кучлар остонамизгача ёпирилиб келиб, портлатишлар содир этганига ҳар биримиз гувоҳмиз. Модомики шундай экан, уларнинг қабиҳ ҳаракати ҳамон давом этаётган экан, юртнинг шоири ҳам, уламози ҳам бу борада муттасил ўз сўзини айтмоғи, элни ҳушёр торттириб турмоғи лозим.

Мен Президентимизнинг фикрларини тинглар эканман, беихтиёр Беҳбудий, Фитрат, Қодирий, Чўлпон сингари миллатпарвар сиймолар бир-бир хаёлимдан ўтди. Шунда мен, нима, улар алоҳида тарбия кўрганмидилар, деб ўйладим. Ёки уларнинг зиммасига биров алоҳида масъулиятли вазифа юклаганмиди? Албатта, бундай бўлган эмас. Улар ўз виждони амрига, ўз қалбининг гоёсига бўйсуниб, ана шундай фидокорлик намуналарини кўрсатганлар.

Ҳаётда ўткир ижтимоий муаммолар айланиб келиб, шахсга, унинг салоҳиятига тақалади. Кўпчиликнинг, ҳатто баъзи бир уламою олимларимизнинг ниҳоятда муҳим масалалар бир четда қолиб, майда шахсий манфаатларга ўралашиб юриши шахснинг майдалашиб кетганидан далолат беради, деб ўйлайман.

Президентимиз жадидлар фидойилиги ҳақида гапириб, уларнинг ватанпарварлигидан ибрат олишга даъват этдилар. Лекин бунинг учун аввало юракда ўт, ёлқинли ҳис-туйғу бўлиши лозим. Афсуски, ҳозир аксарият зиёлиларда, айнан мана шу фазилатлар етишмайди.

Президентимиз, мен қуrolдан кўрқмайман, аммо фарзандларимиз ёт гоёлар асири бўлиб қолишидан чўчийман, дедилар. Бу сўзлар иймони саломат, ақли расо ҳар қандай кишини огоҳ торттириши зарур.

Ватанга муҳаббат туйғуси эътиқодга айланса, ҳар бир инсон фарзандларимнинг эртанги куни юртимнинг келажигига, тараққиётига боғлиқ деб билса, буюк келажак яратиш истаги юрагимиздан маҳкам ўрин олса, бу мақсад йўлидан ҳеч ким бизни қайтара олмайди. Бунинг учун ҳар бир юракда орийат уйғонмоғи керак.

Чунки орийатли инсон юрт сарҳадлари, унинг манфаатларини жон тикиб ҳимоя қилишга тайёр туради. Ватан — бизнинг қисматимиздир. Ҳар биримизнинг муроду мақсадимиз, орзу-ҳавасларимиз Ватан гуллаб-яшнасагина рўёбга чиқади. Бу эса, биринчи навбатда тинчлик-осойишталикка, олдимизга катта мақсадларни қўйиб, қўлни-қўлга бериб, ҳамжиҳатлик билан фидокорона ишлашимизга бевосита боғлиқ. Шу маънода **комил инсон, озод ва обод Ватан, Ўзбекис-**

тон — келажаги буюк давлат ғоялари барчамизнинг манфатларимизни ўзида ифода этиб, эзгу интилишларда бизга қанот бўлади, деб ўйлайман.

Хусусан, **Ўзбекистон** — келажаги буюк давлат ғояси миллатнинг бугуни ва келажагига бевосита дахлдор буюк мақсадларни ўзида мужассам этган.

Албатта, миллий мафкура йўқ жойдан бино бўлмайди. Аввало, уни бойитадиган, шаклланишида қанот бўладиган табиий омиллар бўлиши керак. Ўйлайманки, мустақилликдан кейинги йилларда амалга оширилган кўламли ва улғвор маънавий-маърифий ишлар — шўро замонида онгу шууримиздан ўчириб ташланган миллий қадриятларнинг қайта тикланиши, ўзликни англаш, фарзандларимизни буюк анъаналарнинг давомчиси қилиб тарбиялаш борасидаги амалий ишлар, демократик, ҳуқуқий, **келажаги буюк давлат** барпо этиш, Ватан қисматини ўз қисмати деб биладиган яқдил халқни шакллантиришга хизмат қилади.

Ўтган қисқа ўн йилда асрлар мобайнида қилинмаган ишлар амалга оширилди, ҳар бир кўнгилда миллий ғурур, ватанпарварлик уруғи илдиз отаяпти. Муҳтарам Президентимиз томонидан жамиятимиз мафкураси асослари яратилди. Эндиликда уни тўла шакллантириш, халқимизга етказиш ҳамда амалий ишларимиз, сўзимиз билан, фидойилигимиз билан фарзандларимизга ибрат бўлмоғимиз лозим. Ҳаёт шуни тақозо этмоқда.

2000 йил.

ЭШИГИ ОЧИҚ МАКТАБ

Биз ўтган азизларимиз, миллий қатагон қурбонлари ёхуд Иккинчи жаҳон урушида фашизмга қарши курашган оталаримизнинг муқаддас хотираларини ардоқлаб келаяпмиз. Улуғ саркардалар, миллий қаҳрамонларимиз, ёвқур аждодларимиз шавкатига зўр эътиқод билан қарамоқдамиз. Буюк алломалар, улуғ мутафаккирлар, ижод намоёндаларининг таваллуд саналари умумхалқ кўламидаги катта тадбирлар сифатида нишонланаётганлиги ҳам Миллат ва Халқ хотирасининг буюк тимсолларидир. Юртбошимиз кўп бора таъкидлаганларидек, бундай тадбирлар бугунги ёшларимиз ва келгуси авлодларимиз онгу шуурида янгича дунёқараш, миллий ғоя ва миллий тафаккурнинг, иймон-эътиқоднинг тўғри шаклланиши учун пухта заминдир.

Дарҳақиқат, ўтмишга нигоҳ ташласанг, бугунингни шунчалик теран, эртанги кунинг, истиқболингни ҳам тиниқ ва равшан кўрасан. Хотира — бу, ўтганларни ёд этиш, Қадрлаш эса тирикларнинг иззат-ҳурматини уларнинг ҳаётлигида жойига қўя билмоқлик, меҳр ва эътибор кўрсатмоқликдир. Инсонни эзгуликка даъват этувчи бундай маросимлар моҳиятида катта ҳикмат бор.

Ўтганларни хотирлаш ўзбек халқининг табиатида бор. Оллоҳ шу хислатни берган экан, биз ўз улуғларимиз, миллат дея, халқ озодлиги дея ўз азиз жонларини фидо этган оталаримизнинг порлоқ хотираси олдида ҳамиша бош эгамиз, уларнинг муқаддас зиёратгоҳларига талпиниб борамиз.

Афсуски, ўтаётган аср катта тараққиёт, сакрашлар билан бирга катта йўқотишлар асри ҳам бўлди. Бу асрда урушлар тўхтаган эмас. Кўп боболаримиз, оталаримиз Мустақиллик йўлида жонларини фидо қилдилар. Улар хотираларини ёдга олиб эъзозлаш, ўтганлар руҳига тиловатлар қилиш, асарлар яратиш яхши. Лекин халқ бир манзилга бориб, уларнинг мазорини ахтариб хотирлайдиган ва таъзим бажо келтирадиган жой керак эди.

Биз Усмон Носирнинг зиёратгоҳини Кемероводан, яна ўнлаб қатағон қурбонлари мазорини Колимадан ахтариб юришимиз мумкин. Бироқ, энди уларнинг руҳи ўз она юртида кўним топаётир. Шунинг учун ҳам “Шаҳидлар хотираси” зиёратгоҳи барпо этилди.

Гап шундаки, шаҳид оталаримизнинг аксарияти мафкура, маънавият соҳаси одамлари бўлганлар. Шунинг учун бу эзгу иш, айниқса, биз мафкура вакиллари қалбида бошқача туғён уйғотади. Яъни, Ватанинг, халқинг учун жонингни фидо қилсанг — бу халқ, она юрт сени унутмас экан. Биз кўзимиз очиклигида адолат тантана қилганининг гувоҳи бўлдик. Исми тилга олинганда етти маҳалла наридан қочиб кетгулик даражада ҳақоратланган Бехбудий, Чўлпон, Фитрат, Қодирий номларини бошимизда кўтариб турибмиз. Бу эзгу ишлар қандайдир тантанаворлик учун қилинаётган эмас. Биз тарихий адолатни тиклашимиз керак эди ва шундай бўлди ҳам. Мустақиллигимиз ҳамда Президентимизнинг буюк жасорати, саъй-ҳаракатлари туфайли тарихий ҳодисалар ўз туғма номини қайтариб олаётир.

Усмон Носир, “Баргдек узилиб кетсам, Унутмас мени боғим”, деб ёзганида бугунгидек озод кунлар келишига, шубҳасиз, қаттиқ ишонган эди. Мен бир ижодкор сифатида

шундоқ фикр қиламанки, “Шаҳидлар хотираси” ёдгорлиги ёнидан ўтган ҳар қандай шахс, авваламбор ўтганларни ёд этиб, улар шаънига тиловат қилсин-да ва айни вақтда, ўзларига қуйидаги саволни берсинлар: “Оббо, мен ўзим кимман? Шу ўтганлар ҳам менга ўхшаган бандаи мўъминлар эдику. Улар гоё деб, Ватан деб, Халқ деб жонини фидо қилган эканлар, мен лоақал уларнинг босган изини боса оламанми? Турли қарашлар, кайфиятлар ила бир-бирлари билан тил топиша олмай, минбар, мавқе талашиб юрган кимсалар бўлса, бу зиёратгоҳга келиб, ўзларига ҳисоб берсинлар, дилларини поклаб олсинлар, бирлашсинлар. Шаҳид оталарнинг пок руҳлари олдида миллат, халқ, Ватан хизматига арзирли ишлар қилмоқ учун қасамёд этсинлар...”

Қабристон мунгли жой, зиёратгоҳ эса эътиқод тарбиясини тоблайдиган маскан. Бу ердан одамлар ғамгин тортиб эмас, покланиб, руҳланиб чиқсин.

Бундан-да аъло тарбия ўчоғи бўлиши мумкин эмас.

Шу маънода “Шаҳидлар хотираси” мажмуи миллий қатафон қурбонларига бир ёдгорлик, зиёратгоҳгина эмас, балки бу изтиробли ва эшиги доимо очиқ тарбия мактабидир.

2000 йил.

МУСТАҚИЛЛИК: МУНОСИБЛИК МАСЪУЛИЯТИ

Ифтихор туйғуси миллат кўкрагини тоғдай кўтарадиган, ўз ери ва озод осмони билан фахрланишдек баланд кайфиятга ошва этадиган муборақ туйғу. Мустақиллик шарофати билан халқимиз руҳига руҳ, орзу-умидларига қанот бағишлайдиган кутлуғ тадбирлар изчил амалга ошириб келинмоқда. Юртимизда бундай байрамлар бўлишини илҳақ кутган неча авлодлар бу кунларга етмай, армон билан кетдилар. Энди уларнинг руҳини шод этиб, озод юртимизни шарафлаб, ёшлар қалбига Ватан ва эркинлик қадрини муқим жойлаб катта тантаналар, байрамлар ўтказсак ярашади.

Мустақиллик байрами — халқимизнинг табаррук байрамига айланиб қолди. Уни чинакам миллий ифтихор шодиёнасидай нишонлашга бурчлимиз. Чунки бу — бизнинг муқаддас ва улуг байрамимиз!

Буюк олмон шоири Иоганнес Бехер бундай деган экан: “Киши фикрлари ўлмаслиги учун ҳар куни, ҳар доимо фикрлаб, тафаккурини чархлаб турмоғи шарт”. Бу, албатта, иб-

ратли гап. Шу сабабли биз яшаб турган давримиз ҳақида адолатли, холис, жўяли фикрлар айтмоғимиз учун даврнинг ўй-хаёллари билан яшамоғимиз лозим бўлади. Шу маънода Ватанимиз озодлиги, мустақиллигини эслатувчи ҳар бир лавҳа ёинки суҳбат бизнинг руҳимизни, фикрий оламимизни жунбушга солиши табиий.

Яқинда мамлакатимиз Президенти Ислон Каримов Истиқлолнинг 9 йиллиги байрамига тайёргарлик юзасидаги бир гуруҳ зиёлилар, оммавий ахборот воситалари раҳбарлари билан суҳбат ўтказиб, мустақилликнинг улуғвор ғояларига яна бир карра диққатимизни жалб этди. Барчамизнинг фикрларимизни чархлайдиган бебаҳо йўл-йўриқ ва маслаҳатлар берди. Шубҳасиз, бизнинг барча қилган ва қилаётган ишларимиз ягона мақсад — Ватан мустақиллигини асраш ва мустақамлаш, миллатнинг дардларига дармон бўлиш йўлидаги хатти-ҳаракатлардир. Биз мустақиллигимиз ҳақида наинки гапириш, балки унинг учун амалий ишлар қилишдан ҳеч қачон чарчамаслигимиз керак. Президентимиз уқтирганларидек, Мустақиллик осмондан тушган эмас. Уни бизга кимдир туҳфа этган ҳам эмас. Беҳбудий айтганидек, озодлик берилмайди, олинади. Шу жиҳатдан мозийга назар ташласак, Ватан озодлиги учун курашган, жонларини фидо қилган Тўмарису Широқ, Спитамену Муқанна, Торобий, Жалолидин ва ниҳоят, эрксевар соҳибқирон Амир Темур сиймолари қайта-қайта намоён бўлаверади.

Демак, бизнинг халқимиз мустақилликни асрлар давомида тўкилган қонлар, сургунлар эвазига олди. Ҳатто, яқин ўн йил муқаддам халқимизни муте ва оёқ ости қилаётганларга қарши мардонавор курашган зотларни яхши биламиз. Муҳтарам Ислон Каримов Қашқадарё вилоятида раҳбар бўлиб ишлаб юрган чоғларида бегуноҳ жабрланган қанчадан-қанча юртдошларимизни кўрқмасдан, дадил ҳимоя қилганига ўзим гувоҳман. Демак, эрксеварлик, орият, адолат учун кураш туйғуси, миллатпарварлик асли қонимизда мавжуд. Бу буюк кўникма эса муттасил давом этган босқинчилар зулми туфайли янада кучайди. Шу маънода, биз мустақилликка ва мустақиллик бизга ғоятда муносибдир. Мустақиллик бизга ярашади. Бироқ, бу муқаддас ҳиссиётлар халқимизнинг ҳамма қатламларига, уларнинг қалбию онгига ўрнашиши керак. Мустақиллик бир кунлик байрамда эмас, балки ҳар дақиқа бизга ўзлигимизни, гуруримизни эслатиб тургувчи эскирмас туйғу бўлмоғи шарт.

Тўғри-да, аслида чанқамаган одамга сув тутишдан бир маъно чиқармиди? Кўҳна бир ҳикоятни эслатиб ўтай. Қадим замонларда бир шаҳзода тиланчи-лўлининг қизига ошиқ бўлибди. Ва уни хотин қилиб кошонасига келтирибди ҳам. Шоҳ саройида мол-дунёнинг чеки-чегараси йўқлиги аён. Бироқ шунга қарамасдан, ҳалиги тиланчи-лўлининг қизи малика саройдаги тоқчаларга ноз-неъматларни қўйиб, сўнг тоқчага, “Менга овқатингдан бериб тур”, деб тиланаркан. Бу жуда ҳам ибратли ҳикоят. Қайси бир халқда қуллик, мутелик туйғуси яшар экан, у ҳеч қачон тўла озод бўла олмайди. Алишер Навоий ҳазратлари ҳатто нафс қули бўлганларни ҳам тўла озод инсон, деб атамайди:

Эркин ул ким, саъд этиб нафсоният,
Ғолиб ўлса умрига руҳоният.

Бизнинг халқимиз Мустақилликни қадрлайди ва бу ҳол табиийдир. Чунки, биз ҳассамизни кўп марта йўқотганмиз. Айрим халқларнинг ўз мустақиллигига лоқайдлик билан қарашларига сабаб, уларда шу “ҳасса”нинг ўзи бўлмаган.

Энди биз доимий равишда ўзимизга саволлар бераётгирмиз. Яъни, мустақиллик бизга нима берди, деймиз. Биз жавобни такрорлашдан ҳам чарчамаймиз. Мустақиллик бизга ўз тақдиримизга эга бўлиш ҳуқуқини берди. Мен қўшимча қилиб шуни айтмоқчиманки, Мустақиллик бизга тамоман янги авлодни туҳфа қилди. Яширишнинг ҳожати йўқ, ёши сал-пал улуг, кўприкнинг нариёғидан ўтиб келганларнинг ўнгида бўлмаса, тушида ўша даврларнинг шарпалари бор. Энди паспорт олаётган янги авлод эса мустақилликнинг айнан ўзгинасидир. Бу авлод жисман ҳам, руҳан ҳам ўзини бошқаларга муте, деб ҳисоблашни тасаввур эта олмайди.

Афсуски, мустақиллигимизни, миллатимизни янада мустаҳкамланиб, камол топишига монелик қилувчи кучлар, наинки ташқарида, балки ўз ичимизда ҳам мавжуд. Президентимиз баъзан учраб турадиган бу нохуш ҳолатларни ҳам назардан қочирмаслигимизни, ҳушёр бўлишимизни уқтирадилар. Ўша иллатлардан бир кўриниши — маҳаллийчиликдир. Баъзилар давлатдан сийлов олгунча бутун Ўзбекистонни ягона ватаним, деб жар соладилар. Унвонни олиб бўлгач, аслига қайтиб, тагин ўз кўрғонидан нарини кўрмай тураверадилар. Ичиқоралик, ҳасадгўйлик, гуруҳбозлик иллатлари миллатни зимдан емирадиган наркотик заҳарлардир.

Албатта, ҳар бир вилоятнинг ўзига хос удумлари, урф-одатлари сақланмоғи шарт. Ва бу билан, наинки ўша вилоят фуқароси, балки барчамиз фахрланмоғимиз, миллатимиз салоҳиятининг серқирралигидан гурурланмоғимиз ва шу тариқа ўзбек миллатини бутун дунёга бор бўйи билан намойиш этмоғимиз лозим.

Ўзбекистон кўп миллатли давлат. Ҳар бир миллат вакили ўзини Ўзбекистон фуқароси деб аташга ҳақлидир. Масалан, Америка Қўшма Штатларида неча юзлаб элату миллат вакиллари истиқомат қиладилар ва улар ўзларини аввало, Америка фуқаросиман, деб атайдилар. Мен баъзан шундай ҳолатларга дуч келаман. Бошқа миллатга мансуб баъзи ижодкорлар, “мен фалон миллатга мансуб бўлишимдан қатъи назар ҳар ҳолда шу ерда яшаб, ижод қилаётирман”, деб қўяди. Ахир уни ҳеч ким яккалаётгани йўқ-ку! У қайси бир тилда ёзмасин, энг асосийси — Ўзбекистон фуқароси-ку! Хуллас, биз ёзувчилар ҳаётда учрайдиган юқоридаги каби, бир қарашда арзимасдай туюладиган ҳолларга ҳам зийраклик билан қарамоғимиз, баҳо бермоғимиз керак.

Президентимиз ўз суҳбатларида, тўда ҳали оломонга айланмасдан унинг башарасини аниқлаш осонроқ бўлади, деган ниҳоятда ҳикматли гапни айтдилар. Мен ушбу гапни ўзимча қуйидаги икки мисра шеърга айлантирдим:

Оломон бўлмасдан тўда чоғингда,
Сенинг башарангни кўрмоқ истайман.

Бу фикр тугал шеърга айланажак. Президентимиз олиб бораётган одилона сиёсат мамлакатимиз аҳолисини бойлар ва камбағаллар қатламига айланишдан сақлаб турибди. Биз барчани бадавлат ҳолда кўришни хоҳлаймиз. Ҳозирча эса етарли таъминланмаганлар бор. Бир ариқ қуриган бўлса, у абадий қуриб қолмас. Кечаги булоқнинг кўзи эртага очилар ва ҳоказо. Бироқ, энг катта ҳақиқат шундан иборатки, биз тарих саҳнасида яна яхлит миллат, келажаги буюк мустақил давлат сифатида намоён бўлдик. Бу давлат оёққа туриб бўлди. Бироқ, ҳали мурод-мақсадларимизга тўла эришмоқ учун Ватанга, миллатга муттасил мададимиз, ёрдамимиз даркор. Бу юмуш эса таъмагирликдан йироқ бўлмоғи шарт.

Бир фикримни айтиб ўтсам. Бировга яхшилик қилмаган одам Ватанига яхшилик қилармиди? Ёхуд бировга яхшилигини миннат қилса, шундай миннатини у Ватанининг юзига солмайди, деб бўладими? Айниқса, ижодкорлар фидойи

бўлмоғи шарт, деб ўйлайман. Чўлпону Қодирийлар бошларини кундага қўйиб ижод қилганларида, наинки чўнтақларини, балки жонларини ҳамон ўйламаганлар. Афсуски, ҳаётимизда маънавий боқимандалик ҳамон учраб турибди. Баъзан ёзувчи ўртамиёна асарини мақташ учун бошқаларни мажбур қилиш йўлига ҳам ўтади. Буларнинг барчасининг номи битта — таъмагирлик!

Мен бундай ҳолатларни катта адабиётимиз йўлидаги жузьий жиҳатларгина, деб ўйлайман. Айниқса, кўпгина ёш ижодкорларимизнинг бетаъма, фидойилик ва қаноат билан ижод қилаётганидан қувонаман.

Биз камтарин меҳнатимизни муносиб баҳолаётган, қўллаб-қувватлаётган Ватанимиз, Президентимиз, халқимиздан ҳамиша миннатдормиз. Ватан олдидаги қарздорлик, бурчдорлик ҳисси эса бизни ҳеч қачон тарк этмагай.

2000 йил.

ҲАР КУНИНГИЗ ИСТИҚЛОЛ ШУКУҲИ БИЛАН ТЎЛСИН

— Ҳурматли Абдулла ака! Мамлакатимиз Президенти Ислоҳ Каримов байрам тантаналари хусусида тўхталар эканлар, халқимиз кайфиятидаги Истиқлол руҳи, унинг ҳаётбахшлик гоёси доимий бўлиши лозимлигини алоҳида қайд этдилар...

— Агар Сиз суҳбатни шу саволдан бошламаганингизда ҳам мен ўз фикрларимни айнан шу ҳақдаги хулосаларим билан бошлаган бўлардим. Негаки, Президентимиз бу ҳақда бежиз алоҳида тўхталганлари йўқ. Ахир инсон ўзининг энг муқаддас туйғусига ҳар доим сифиниши керак. Айтинг-чи, ўзбек халқи учун шу халқ пайдо бўлганидан буён Мустақилликдек қимматга эга бўлган қадрият бўлганми? Аввало, биз шуни ҳис қилишимиз лозим.

— Демак, бу туйғу аслида бизнинг хатти-ҳаракатимизда, бажараётган тадбиримизда, сўзу фикримизда, ўзаро муносабатимизда, хуллас бутун борлигимизда ўта табиий равишда акс этиши лозим.

— Худди шу табиийлик сўзи ҳам бу ўринда жоиз, албатта. Бир эътибор билан қиёслайлик. Биз ўз ота-онамизга ҳурматимизни бақриб-чақриб изҳор этмаймиз. Бу ўринда амалий ҳаракат қиламиз. Уларга ўта мулойим муомилада бўла-

миз, истак-хоқишларини сўрамасларидан олдин бажо қиламиз, уларнинг умри узоқлигини, соғлигини Оллоҳдан илтижолар қилиб сўраймиз, моддий манфаат етказамиз ва ҳоказо. Мустақиллик ҳам худди шундай амалий эътиборга лойиқ туйғу.

Албатта, мамлакатимиз Президенти таъкидлаганларидек, бу борада турли хилдаги ҳаётий, халқимиз қабул қила оладиган тадбирлар бўлиши зарур. Шубҳасиз, шўролар даврининг буюриш, кўрқитиш, зўрлаб ғоя сингдириш услуби истиқлол ғояларига зид. Худди онани севинг, деб буюриб ёки онангни севма, деб кўрқитиб бўлмагани каби. Истиқлолга ҳам мажбурийликни сингдириб бўлмайди. Ҳар бир саводли инсон учун Президентимизнинг бу борадаги белгилаб берган 6 та тамойили аслида ҳаёт талаби — Истиқлолга эришган халқ ҳаёти талабидир.

— Маълумки, бугун Ўзбекистон келажагини маҳалла истиқболсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Истиқлол берган неъматларнинг энг ҳаётийларидан бири ҳам шу тузилманинг қайта тикланиши ва ривожланиши бўлмоқда. Бунда маҳалланинг ўрнини қандай баҳолаган бўлар эдингиз?

— Маҳаллага ҳукумат томонидан берилаётган ваколатларнинг ўзи бу тузилманинг фаолияти нақадар ҳаётийлигини кўрсатади. Шуниси характерлики, Мустақиллик туфайли юзага келган ёки қайта тикланган кадриятларимиз орасида маҳалла ўта ҳаётийлиги билан Истиқлол туйғусини мустаҳкамламоқда. Энди маҳалла, унинг мутасаддилари ҳам бунга муносиб иш кўришлари керак бўлади. Агарки, ҳар бир юртдошимизнинг ҳаёти маҳалла билан боғланар экан, унинг туйғулари ҳам ундан йироқда бўлмайди. Бугун Истиқлол ғояларини тўғри англамай, турли оқимлар соясида юриб, ўз халқига, Ватанига, ота-онасига қарши иш қилиб, жазога тортилаётган баъзи ёшларимиз фожиасини ҳам маҳалла тарбияси нуқтаи назаридан баҳоладикми, демак, унинг давосини ҳам маҳалладан излайлик. Унинг бирдан-бир давоси маҳалланинг Истиқлол туйғусини англатишдаги ўрни беқиёслигига бориб тақалади. Бугун тўғриси айтиш керак, маҳаллада кутубхона фаолияти йўқ даражада, чойхоналарнинг ҳақиқий чойхона эканлигига ҳам ишонч йўқ. Яқинда сурхондарёлик бир тадбиркор ўз ҳисобидан маҳалла учун кутубхона қурибди. Мана шуни айтса бўлади — Истиқлол туйғуси ғамхўри, деб.

Мен бу ўринда мамлакатимиз спорти айнан мустақиллик туфайли ҳамма соҳадан кўра ўзиб кетганини эътироф

этишни хоҳлардим. Бугунги спортчиларимиз гўёки Мустақилликнинг ҳосилига ўхшайди. Аслида ҳам шундай. Мустақилликсиз уларни бундай чўққиларда кўриш мумкин эмас эди. Лекин бу ўринда масаланинг бошқа муҳим тамони бор. Улар ғалабага интилар эканлар, олажак олтин, кумушу бронза медаллари билан бирга, Ўзбекистон байроғини боши узра кўтаришни, дунёга Ўзбекистонни танитишни қалбларига жойлардилар. Бу уларнинг сўзлари ва кўзларидан маълум.

Бугунги кунда Республика Оқсоқоллар Кенгаши ва “Маҳалла” жамғармаси республикамиз болаларини йиғиб футбол мусобақасини ташкил қилар эканлар Истиқлол туйғусига садоқатни кўраман.

Бобокалонларимиз бежиз ҳар кунингиз Наврўз ўлсун, демаганлар. Мен аминманки, қайси давр кишиси бўлишидан қатъи назар, бугунгидек Истиқлолга эришиш бахтига муяссар бўлса, шубҳасиз, ҳар кунининг Истиқлол байрами кунини каби бўлишини Оллоҳдан сўраган бўларди.

2000 йил.

ИСТЕЪДОДЛАР ВАТАН АРДОҒИДА

— Халқимизнинг улуғ байрами — Мустақиллигимиз кунини арафасидаги баъзи қайдларнингизни, тилакларингизни билмоқчи эдик.

— Ўзингизга аён, йилдан-йилга бу қутлуғ байрамнинг қадри, аҳамияти ортиб бораётир. Озодлик туйғуси, Президентимиз даъватлари халқимиз қалбидан, руҳидан теран жой олмоқда. Байрам арафасида юртимизда ободончилик ишлари авж олди, одамларнинг юзи, кўзидаги севинчдан кўнгил тоғдай ўсади. Муҳташам иншоотлар, улкан кўприклар, янги академик лицей ва коллежларнинг замонавий бинолари, қўшма корхоналар дейсизми, айтиб адоғига етиш қийин. Байрам арафасида Тошкент — Андижон йўлининг баланд тоғ доvonларидан ўтувчи қисмидаги Қамчиқ ва Резак туннелларининг фойдаланишга топширилгани аср миқёсидаги катта воқеа бўлди. Булар барчаси озодликнинг порлоқ йўлидан дадил бораётган мамлакат, бунёдкор меҳнати билан тинч ва осойишта яшаётган халқ улуғ ишларга қодирлигидан далолатдир. Буни бутун жаҳон кўриб турибди.

Бироқ, сарҳадларимизда юз бериб турган нотинчлик барчамизни ўйлатмоқда, лекин бундан халқимиз таҳликага туш-

ган эмас, тушмайди ҳам. Ўзингиз ўйланг, дунёда кўп нарсаларни кечириш мумкин. Олий Мажлис сессиясида Президентимиз таъкидлагани сингари, одамлар тинчлигини бузётган халқро террорчилар, босқинчи тўдалар ва уларнинг ногорасига ўйнаб, киндик қони томган тупроғига хиёнат қилган кимсаларга шафқат бўлиши мумкин эмас. Юртимизга кўз олайтирган олчоқларнинг ифлос мурдаларидан, ҳатто, курт-кумурсқалар ҳам ҳазар қилади.

Сурхон тоғларида ҳали гўшангага кирмаган не-не азамат ўғлонларимиз мардона ҳалок бўлишди. Яхши кунларимизни кўра олмаган бир тўда олчоқлар касофатидан биз мард, фидойи ватандошларимиздан айрилдик. Бироқ кўнглимиз чўкса ҳам руҳимиз чўкмади. Аксинча, бугун миллат бир жону бир тан бўлиб, курашга чоғландик. Халқ оёққа қалқдимми бас, уни тўхтатиб қоладиган ҳеч қандай куч йўқ. Улуғ адибимиз Чўлпон бекорга, “Халқ денгиздир, халқ кучдир”, демаган ахир!

Бугун бугун миллатимиз, ватандошларимиз қатори ижод аҳли ҳам халқимизнинг мард Юртбошиси атрофида маҳкам жипслашиб, эл-юртимизни эзгу мақсад йўлида ҳамжиҳат бўлишга даъват этади. Биз ҳар қандай лоқайдликни, ҳар қандай маънавий масъулиятсизликни кечириб бўлмайдиган гуноҳ, деб ҳисоблаймиз. Барқарор тинчлик, осойишталик йўлида олиб борилаётган барча саъй-ҳаракатларда камарбастамиз.

— **Байрам арафасида адабиёт ва санъатимиз, маданиятимиз намоёндаларининг катта бир гуруҳи юксак унвонлар, орден ва медаллар билан тақдирландилар...**

— Дарҳақиқат, бу юксак унвонлар Президентимизнинг, Ватанимизнинг истеъдод намоёндаларига чинакам ғамхўрлиги, эътиборининг рамзидир. Фафур Фулом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор сингари устоз адибларимиз, кўплаб марҳум санъаткорларимиз номи яна бир бор улуғ эҳтиромга чулғандилар. Президентимизнинг “Ўзбек миллий маданияти ривожига улкан ҳисса қўшган адабиёт ва санъат усталарини мукофотлаш тўғрисида”ги Фармонини ўқиб, тўғриси кўзларимга ёш келди. Ахир, қанчадан-қанча авлодлар Фафур Фулом шеърлари, Ойбек ва Абдулла Қаҳҳор насрини ўқиб, халқининг буюклигини англаб етдилар. Мулла Тўйчи Тошмуҳамедов, Муҳиддин Қориёқубов, Юнус Ражабий, Жўраҳон Султонов, Маъмуржон Узоқов, Комилжон Отаниёзовларнинг ўлмас қўшиқлари миллий мусиқамизнинг ноёб дурдоналари эканини қайта ҳис этдик... Аброр Ҳидоятовдек буюк актёр

истеъдоди, Ботир Зокировнинг бетакрор овози орқали ўзбек миллий санъати жаҳоний миқёс касб этди.

Буюк миллат ўзининг буюк фарзандларини эъозлашга, улар билан фахрланишга, фидойи истеъдодларнинг ўлмас хизматларини муносиб тақдирлашга қодирдир. Мен ушбу тарихий эътирофда халқимиз қалбидаги буюк эъознинг ёрқин ифодасини кўрдим.

Истеъдодларимизнинг Ватан ардоғида эканлиги кўнгилга фахр-ифтихор бахш этади. “Ёш истеъдодлар учун “Ниҳол” мукофотини таъсис этиш тўғрисида”ги Вазирлар Маҳкамасининг эълон қилинган қарори ҳам шундай ғамхўрликнинг ёрқин тимсоли бўлди. Ниҳолларимиз камол топажак.

Менингча, бу қарорнинг иккита муҳим жиҳати бор: биринчидан, ардоқлаб, эъозлаб камол топтирилиши зарур бўлган истеъдодли ёшларимизнинг истиқболи учун катта ғамхўрлик кўрсатилса; иккинчидан, шу йўсинда, миллий мусиқа ва қўшиқчилик санъатимизни одамларнинг маънавий камолотига хизмат қилмайдиган турли шовқин-суронли саёз асарлардан муҳофаза қиламиз.

— Соғиниб кутганимиз, не-не авлод-аждодларга армон бўлган Истиқлол қадрини шарафлаб кўп шеърлар яратгансиз. Бу қутлуғ мавзу ижодингизнинг гултожи бўлиб қолади, десак янглишмаймиз...

— Авваламбор, шу қутлуғ мавзуни қуйлаш менга ҳам насиб қилганидан бахтлиман. Болаларимизга мана шу мавзулар ҳақидаги асарларимиз муносиб мерос бўлиб қола олса қани эди.

— Абдулла ака! Муштарийларимиздан шеър қадри, шеъримиз савиясига қайғуриб ёзилган мактублар келиб турибди. Уларнинг айримларини газетаимизнинг ўтган сонларида эълон ҳам қилдик. Қутлуғ мавзуларни, хусусан, Ватан, Истиқлол сингари қадриятларни қаламга олганини даъво қиладиган айрим ҳаваскорлар ўзларининг бўш машқларини турли йўллар билан газетада чиқаришга уринишади. Бу масалада Сиз нима дейсиз?

— Ким қайси мавзуда ижод қилса ихтиёри. Мустақиллик, Ватан мавзуларига ҳам кимдир яхши ният билан мурожаат қилиб, шеърми, ҳикоями ёзар экан, ундайларни табриклаш, қутлаш керак. Бироқ, бадиий асарнинг ўз талаблари, мезонлари борки, уларни бузишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Бўш-баёв назмбозликнинг йўлини тўсишда, авваламбор, таҳририятлар ҳамда адабий жамоатчиликнинг масъулияти яна ҳам кучайиши шарт.

— Китобларингиздан бирини “Ишонч кўприклари” деб номлагансиз. Шеърятнинг ўзи, аслида, замонлар ва халқларни бир-бирига боғлаб турадиган олтин кўприк. Бу борада Сизнинг шеърятингиз Ватан ва миллий қадриятларнинг замондошлар қалбида юксалишида жуда улкан хизмат кўрсатиб келаётир. Таъбир жоиз бўлса, Сиз ўз қаламингиз билан ўзбек дунёсини бошқа халқлар дунёси ва замонлар билан боғладингиз. Шеърятингиз мухлислари Сизнинг ижодий режаларингиз билан қизиқишлари табиий...

— Мен, асосан, шоирлик билан машғулман. Каттами, кичикми, ҳар бир шеърим мана шу улкан дунёга муносабатимни белгилайди, деб ҳисоблайман. Демак, шеър ёзишда давом этаман. Босиб ўтаётган йўлларимиз ҳақида кўламли асар яратсам дейман.

Ёш улғайган сайин болалик йилларимни, умр йўлларимни бот-бот эслайман. Кўрган-кечирганларимни қоғозга туширишнинг пайти келаётир шекилли.

Умуман, ижодкорлар ҳаётда аллақандай воқеалар юз беришини пойлаб ўтирмасдан, ҳар бир куннинг долзарблигини англаб, унга ўз муносабатларини билдиришга руҳан тайёр бўлишлари шарт.

Ўз навбатида, адабиёт газетамизнинг барча ўқувчиларини Мустақиллик байрами билан чин дилдан қутлайман. Элимиз тинч ва осойишта, юртимиз обод ва фаровон бўлсин. Барчамизни Яратганнинг ўзи қўлласин!

2000 йил.

ЯНГИ НОМДАГИ ЭСКИ ТУЗОҚ

— Бугун Божхона иттифоқига асосланган Евроосиё Ҳамжамияти ҳақида турфа фикрлар билдирилмоқда. Баъзи сиёсатшунослар уни собиқ Иттифоқни тиклаш учун бўлаётган навбатдаги бир уриниш сифатида баҳолашаётган бўлсалар, бошқа бировлар бу ҳолни собиқ Иттифоқ тарқалганидан сўнг ўзаро алоқаларни тўғри изга сололмаган Ҳамдўстликдаги айрим мамлакатларнинг муаммоларини биргаликда бартараф этишга интилиш сифатида талқин этмоқдалар. Бироқ Евроосиё иқтисодий ҳамжамиятини таъсис этиш тўғрисидаги Шартнома билан танишган кишининг собиқ Иттифоқни эслатувчи кўшгина аломатларга кўзи тушадими, бу ҳолни ҳам сира эътибордан соқит қилиб бўлмади.

Абдулла ака, собиқ Иттифоқ парчаланганини ўз кўзи билан кўрган, ҳатто ўша Иттифоқ қулашидан аввал тузишга урилган “Янги иттифоқ шартномаси”нинг тайёрланиш ва жуда узоққа чўзилган самарасиз муҳокама жараёнларидан хабардор киши сифатида Сизнинг янги Ҳамжамият ҳақидаги фикрингиз қандай?

— Мана, биз мустақиллигимизнинг ўн йиллигига қадам қўйдик. Ўтган йўлларимизга бир зум назар ташласак ҳам бир жаҳон ишлар амалга оширилганининг гувоҳи бўламиз. Ҳозир эришилган ютуқларнинг барчасини санаб ўтирмайман. Гапнинг индаллоси шуки, биз мустақил бўлиб кам бўлмадик. Мустақиллик, албатта, аллақандай “очил дастурхон” эмаски, у истаган нарсангни муҳайё қилиб беролса. Ўткир иқтисодий, сиёсий собитқадамлик, халқимизнинг ҳамжиҳатлиги ва келажакка ишончи, Юртбошимизнинг буюк иродаси мамлакатимизни турли инқирозлардан асраб келди ва асрамоқда.

Бироқ босиб ўтган йўлларимиз ҳақида сўз юритар эканмиз, бу йўлларни осон ва равон кечди, дея олмаймиз, албатта. Тараққиёт дегани чиндан ҳам мураккаб эканки, ҳар қадамда ҳанузгача турли қийинчиликларни енгишимизга тўғри келаётир. Бизнинг ёш, навқирон мамлакатимиз бамисоли пўлат совут кийган суворий каби олов тўфонлари, мислсиз чангалзорлар орасидан ўзига йўл очиб бораётир.

Бу ўринда мен биз яшаб турган геополитик муҳитда, ундан ҳам кенгроқ ҳудудларда юз бераётган сиёсий найранг-бозликларни кўзда тутмоқдаман. Сиз саволингизда айтиб ўтган гаплар бундан 12-13 йил муқаддам ҳам кўтарилган эди. Яъни совет империяси ўрнига совет федерацияси тузиш ғояси илгари сурилган эди. Болтиқбўйи республикалари каби айрим жумҳуриятлар бу ғоя Алихўжани Хўжаали қилиб аташдан ўзга нарса эмаслигини очик-ойдин айтишган. Шундан сўнг ҳар ким ўз давлатини қуришга киришиб кетган эди.

Мустақилликка астойдил кўнгил қўйган халқлар уни асраб қолишнинг уддасидан чиқолдилар. Бу ўринда энг муҳим ролни, ҳеч шубҳасиз, уларнинг йўлбошчилари бажардилар. Бир қатор иродасиз биродарларимиз эса кўп фурсат ўтмасдан яна федерация тузоғига тушиб турибдилар.

Халқларнинг ўзаро борди-келдиси тарихда табиий ҳолдир. Уларнинг ўзаро муносабатларида тенгликнинг бўлиши эса биринчи шартдир. Бироқ тенглик мувозанати бузилиб, бўйинтуруқ хавфи пайдо бўлса-чи? Еврооциё — худди шунинг ўзгинасидир. Бу бўйинтуруқ мафкура соҳасида ҳам

ўқтин-ўқтин ўзини эслатиб туради. Москвада бир гуруҳ адиблар ўзларича гўё собиқ совет республикалари ёзувчилари манфаатини кўзлаб Халқаро ассоциация тузганлар. Улар ўз рўйхатларига собиқ иттифоқдош республикаларнинг баъзи ёзувчиларини гўёки ўша мамлакат ёзувчилар уюшмасининг расмий вакили сифатида тиркаб қўйишган. Жумладан, улар сафида Ўзбекистон ҳам бор. Шубҳасиз, бу лўттибозлик бизнинг розилигимизсиз юз берган. Улар ҳар-ҳар замонда биздан ҳисобот ҳам сўраб қўяди. Ажабо, сен халқаро ассоциация экансан, шундай ҳуқуқни кимдир сенга берган экан, у ҳолда, масалан, нега Хитой ёхуд Вьетнам ёзувчиларидан ҳисобот сўрамайсан? Бу ғоят кулгили манзарадир. Уч-тўрт доллар илинжида Масковга серқатнов бўлиб қолган айрим қаламкашларимизга ачиниш билан қарайман!?

Биз қардош мамлакатлар, жумладан, Россия ёзувчиларининг ҳам эътироф этилган қонуний ижодий уюшмалари билан борди-келди қилишга тайёрмиз. Лекин кўчада учраган соқоли бор ҳар қандай кимса, мен сенинг отангман, деб турса, алам қилмайдимиз?

Кўриниб турибдики, уларнинг мафкурадаги ушбу хатти-ҳаракатлари ҳам айнан империяни қўмсашнинг ўзидир. Умуман, биз осон йўлдан бормаяпмиз. Мен шу каби тазйиқлардан, алдовлардан мамлакатимизни омон-эсон олиб ўтаётган Президентимиз Ислом Каримовга такрор-такрор раҳмат айтгим келади.

— Биз яқинда она тилимизга давлат тили мақоми берилганининг ўн бир йиллигини нишонладик. Биз сўз юритаётган янги Ҳамжамиятнинг Шартномасида ҳам тил хусусида алоҳида тўхталиб ўтилган. Яъни Ҳамжамиятга аъзо бўлиб кирган мамлакатлар ўртасидаги иш тили — бу, рус тили экан. Ўз-ўзидан аёнки, Ҳамжамият аъзолари ўртасидаги иш тили дегани — бу давлат тили деганининг айнан ўзи. Шундай бўла туриб, янги Ҳамжамиятга аъзо бўлиб кирган мамлакатларнинг давлат тиллари ҳам уларнинг ҳудудида иш тили бўла олади, деб эътироф этилмагани собиқ Иттифоқнинг миллий тилларга нисбатан узоқ давом этиб келган ғайри муносабатининг яна бир кўриниши эмасми?

— Мен бунга сира ажабланмайман. Уйини берган тилини ҳам беради.

— Абдулла ака, суҳбатимиз якунида мана шу Ҳамжамиятнинг қонуний ҳужжатларига доир яна бир савол ҳам келиб чиқяпти. Унда томонлар, яъни давлатлар зарур бўлган ҳолларда ўзларининг миллий қонунчилигини Евроосиё иқтисодий

ҳамжамиятини таъсис этиш тўғрисидаги Шартнома низомларига мувофиқлаштиради, деб белгиланган. Яъни бундан худди собиқ шўролар даврида бўлганидек, умумий қабул қилинадиган қонуний ҳужжатлар бирламчи, миллий республикаларники эса иккиламчи, деган маъно-мазмун келиб чиқмайдими?

— Жавобим қисқа. Бу — рўзгор энди тамоман қўлдан кетди дегани.

Бундай сиёсий найрангбозликлардан келиб чиқадиган хулоса, энг муҳими, биз чиқариб олишимиз зарур бўлган сабоқ шуки, Ватанимиз мустақиллигини кўз қорачиғидек асрашимиз керак. Халқимиз ҳамжиҳатлигини янада мустаҳкамлаб, одамларимиз ҳушёрлигини оширишимиз зарур. Оллоҳ ато этган она юртимиз фаровонлиги учун ҳар биримиз жонкуяр бўлмоғимиз ҳам фарз, ҳам қарзидир.

2000 йил.

ИЛДИЗИ ТЕРАН НИҲОЛЛАР

Авваламбор, Яратганнинг даргоҳида барча бандалар — халқлар, миллатлар тенгдир. Буни биз улуг номда инсоният деб атаймиз. Инсоният халқлардан, миллатлардан ташкил топган бир гулдастадир.

Шунинг учун ҳар бир миллатнинг ўз ўтмиши, жаҳоншумул кашфиёт қилган фарзандлари, қурган иморатлари, фақат шу халқнинг ўзигагина хос бўлган миллий белгилари, бетакрор фазилатлари мавжуд. Шу нуқтаи назардан қараганда, ҳар бир халқ ўзи ҳақида гапирар экан, бошқа халқларни маънавий, биологик жиҳатдан камситиш ҳисобига гапиришга ҳаққи йўқ. Шу боис баралла айта оламанки, инсоният тарихида, кишилик жамиятида ўзбек халқининг ўз ўрни бор ва бу ўрин катта ифтихорга, ғурурга арзигуликдир. Миллий ифтихор туйғуси қалбимизни бир зум бўлса-да тарк этмаган. Бу туйғу Амир Темур, Жалолиддин Мангуберди, Алишер Навоий каби боболаримизнинг қалбида мужассам эди ва бора-бора уларнинг ўзлари ҳам миллат ифтихорига айланди. Бу қонуний бир жараён. Уларни ўзбек деган миллатнинг гултожини безаб турган марварид доналари, деб аташ мумкин.

Гап шундаки, азалдан бирор миллатни ер юзидан йўқотиш ёки попугини пасайтириш учун, аввало унинг миллий ғурурига ҳужум қилишган. Бу каби ҳодисалар бизнинг милла-

тимиз бошидан ҳам ўтди. Мустақилликка эришгач, биринчи галдаги интилишларимиз мозийни, шон-шавкатимизни, миллатимиз жамолини жаҳонга қайтадан кўрсатишдан иборат бўлди. Ана шу йўлда, миллатнинг бошини бириктириб, жасурлик билан иш бошлаган инсон бу — Ислом Каримовдир.

Истиқлол миллий ғуруримизни қайтариб берди. Шу боис бизнинг ёш авлод ўзининг бобоси кимлигини, кимнинг невараси эканлигини билиши шарт. Улар, жаҳон аҳлига ҳисобкитобни ўргатган Хоразмийнинг, осмон илмини ўргатган Улуғбекнинг, давлат қурилиши асосчиларидан бўлмиш Амир Темурнинг, табиий фанларнинг энг буюк тадқиқотчиси Берунийнинг ёхуд тиббиёт отаси бўлмиш ибн Синонинг неварасиман, дейишлари керак. Диний эътиқод масаласига келсак, динимиз Ислом Маккаю Мадинадан тарқалган бўлса-да, буни жаҳонда илм сифатида, дин сифатида шакллантиришда Мовароуннаҳр фарзандларининг — буюк боболаримизнинг хизматлари ниҳоятда беқиёсдир.

Ҳеч шубҳасиз айтишимиз мумкинки, халқимиз ирсиятида катта қобилият, зеҳн бор. Истеъдод ўз-ўзидан ривожланмайди, унга зарур шарт-шароитлар керак. Турли империяларга қарам бўлган даврларимизда ҳам халқимиз орасидан истеъдодлилар ҳаммиша етишиб чиққан. Гарчи, Фурқат, А. Қодирий, Фитрат, Чўлпон сингариларнинг фаолияти чекланган бўлса ҳам, мустабид тузум даврида Ғ. Ғулом, Ойбек, А. Қаҳҳор каби буюк истеъдод соҳибларининг ижодий маҳсулини турлича баҳоласак-да, уларни яхлит истеъдод сифатида тан олишимиз керак.

Демак, халқимизда истеъдод чашмаси ҳеч қачон қуриб қолмаган. Президентимиз, “Ўзбекистон келажаги буюк давлат бўлади” ёки “Ёшларга ишонамиз, уларга таянамиз” дер эканлар, албатта мана шу жиҳатларни назарда тутадилар.

Бизнинг ёшлар XXI асрга буюк соябонлар, буюк суянчиқлар қўлаб турган бир авлод сифатида кириб бормоқда. Улар ўзбек халқининг — буюк ўзбек дарахтининг XXI асрга қараб ўсаётган шохлари, мева бераётган тугунчалари, ниҳолларидир.

Биз XXI асрга халқимизнинг авлод сифатида берадиган меваси бўлиқ бўлишига ишонамиз. Чунки унинг томири сувга етган.

2000 йил.

ИЛМ ВА ИЖОД МАРТАБАСИ

Қашқа воҳаси азалдан илм-маърифат масканларидан бўлиб келган. Қадимий Кешни Шарқ фузалолари “илм ва адаб куббаси”, деб таъриф қилган бўлса, Насаф Ўрта Осиёдаги тўртта ҳадисшунослик мактабларидан (Марв, Бухоро, Самарқанд) бири саналган. Ростдан-да, бу маъвода Касби, Фазли, Фудина, Яккабоғ, Китоб, Чироқчи, Қамашин сингари шажараси милоддан аввал бошланувчи манзиллар жуда кўп. Насафийлар Шарқ илм-фанига нечоғлик катта ҳисса қўшганлигини ҳали кўп бор иқдор қилишга тўғри келади. Хусрав Деҳлавий-у Мирзо Бедил, Зиё Нахшабий-у Сайидо Насафий сингари таниқли шоирлар илдизи шу юртга бориб тақалади. Айтмоқчи бўлганимиз, севимли Ватанимизнинг ажиб ва нажиб, фараҳли ўлкаларидан бўлган Қашқадарё маданиятимиз тарихи ва ривожига мудом залворли улуш қўшиб келади. Бу анъана, истисносиз, бизнинг кунларда ҳам давом этаётирки, бундан ғурур туймай бўлмайди.

Поён Равшановнинг исми-шарифи юртимизда яхши маълум. Мен у билан қарийб қирқ йилдан буён қадрдонман. Унинг шахсида икки қирра, назаримда, алоҳида ажралиб туради — илм ва ижод, ифодали қилиб айтиладиган бўлса, булар унинг икки қаноти. Адабиётшунослик соҳасида ўз йўлига эга бўлган олим тарихни ҳам теран идрок эта олиши, аслида, ҳайратга боис бўлмаслиги лозим. Нега деганда, бу хил фазилат олимларимизга азалий, бобомерос. Ўтмишда олим бўлмаганки, шеър битмаган бўлса. Аҳли шоирлар орасида тарих ва хотиранома ёзмаганлари кам топилади. Поён Равшанов “Қашқадарё тарихи”ни яратиб, инсоф юзасидан айтиш жоизки, ўзига ҳайкал тиклади. Бу салмоқли асар воҳанинг қарийб уч минг йиллик кечмишини қамрайди. Бу хилдаги китобларни ёзмоқ учун билимдан ташқари, катта қалб, юртга буюк муҳаббат бўлмоғи лозим, албатта. Дўстимизда булар жамулжам. Унинг матншунослик бобидаги изланишлари ҳам ҳавасга лойиқдир. “Туркий қавмлар тарихи”, “Темурнома”, “Амирлашкар Алимқул тарихи” сингари ноёб асарларнинг нашр этилиши куйинчак олимимизнинг саяй-ҳаракатлари натижасидир.

Илмда ўз йўли ва муносиб ўрнини топган Поён Равшановнинг гапирса арзигулик фазилатларидан бири — унинг бадиий ижод соҳасидаги изланишларидир. У Самарқанд Давлат университетида ўқиб юрган кезларидан эътиборан шеърлар, ҳикоялар ёзиб келади. Кейинги йилларда тарихий

мавзуларда салмоқли асарларга қўл уриб, “Завол”, “Амир Темур туғилган жой ёхуд Занжирсарой қиссаси”, “Саиднаби қаровулбеги” сингари қиссаларни яратди. Темурийзода Мўмин Мирзо тимсоли синфийлик талқинидан холи, тарихан ҳаққоний, қўлёзма манбалар асосида яратилиши билан алоҳида ажралиб туради. Қиссанинг ўқувчилар эҳтиромини қозониши сабаби ҳам шу билан боғлиқ, албатта. “Завол” қиссаси муаллифнинг мураккаб тарихий жанрда етарли тажриба орттирганлигини далолат этди.

Поён Равшанов яна бир теша тегмаган мавзуда салмоқли асарни тугаллади. “Малика Кенагас ойим ёхуд амир Насруллонинг ўлими қиссаси” деб номланган бу китобда яқин ўтмишимизнинг энг маҳзун воқеалари қаламга олинади. Бир бутун ўзбекни уруғ ва қавмларга бўлиб ташлаш, ҳатто, буни давлат сиёсати даражасига чиқариш ўта салбий оқибатларга сабаб бўлмай қолмасди. Ўзбек қавмлари орасидаги нифоқлар, айниқса, манғит ва кенагаслар тимсолида кўзга яққол ташланади. Адолат мезонининг бузилиши, худбинлик, узоқни кўра билмаслик эл жипслиги, тараққиёт кишанлари эди. Шаҳрисабз мулклари устига қилинган мутгасил босқинлар, охир-оқибатда, амир Насруллонинг ўлдирилиши билан хотима топади. Малика Кенагас ойим ор-номус, қон қақшаган эли учун ўлимга тик боради.

XIX асрнинг 60-йилларида содир бўлган бу фожиа Кенагас ойим номини афсоналарга чулғайди. Афсуски, бу ҳақда қўлёзма манбаларда деярли ҳеч нарса битилмаган экан. Поён Равшанов узоқ изланишлар оқибатида Кенагас ойим ва унинг авлоди ҳақида, манғит ва кенагас қавмлари ихтилофлари сабаблари хусусида маълумотлар жамлашга эришади. Келтирилган далиллар, тарихий-бадий чизгилар китобхонни мушоҳада юритишга, ўтмишдан ибрат олишга даъват этади. Бу ибрат маъниси шулки, бўлиниш мамлакатни қувватсизлантириб, бир отадан, бир онадан бўлган фарзандлар бири-бири билан жиққамушт бўладилар-да, жаҳон тараққиётидан тамомила орқада қолиб кетадилар. Бухоро амирлари ўтказган сиёсат бунинг аччиқ мисоли эди. Кенагас ойим халқимиз хотирасида ёрқин из қолдирган аёллардан биридир. Ўйлайманки, бу асар машҳур хотин-қизларимиз ҳақида ҳанузга қадар кемтик бўлиб келаётган мундарижани тўлдиришга хизмат қилади.

Поён Равшановнинг насридан-ку хабарим бор эди-я, ammo шу яқин орада шеърларига кўзим тушмаганди. Тўртлик-

ларини ўқидим ва қониқаш ҳосил қилдим. Ҳақиқий олимона ҳикмат билан суғорилган сатрлар диққатни жалб этмай қолмайди. Тўртликлар ёхуд рубоийлар деймизми, булар узоқ вақт муаллифнинг ўз мулки бўлиб келган. Катта ҳаётий тажрибага, кенг қамровли билимга эга бўлган шоирнинг назмиёти пинҳон қолиб келиши ҳам камтарликдан эмас. Назмий-фалсафий мушоҳадалар, шубҳасиз, ўз ўқувчиларини топмай қолмайди. Шу жиҳатдан, бу журъатни қутлаш жоиз, деб биламан.

Қадрдон дўстимиз, таниқли олим ва адиб Поён Равшанов серқирра ижод соҳиби. Унинг фандаги ва бадииятдаги мартабасини ёзган асарларининг ўзи намойиш этиб турибди. Тилагимиз, илм ва ижоддаги мартабангиз бундан-да баланд бўлсин, азиз дўстимиз!

2000 йил.

ҲОЗИР ҲОҲЛАГАН МАВЗУДА ЁЗАЯПМАН

— Абдулла ака, болалик хотираларингиз билан бизни ҳам ошно қилсангиз?

— Болалик шундай мавсумки, у кишидан кунма-кун, йилма-йил йироқлаша боради. Болалик йилларидан севги ҳам хотира бўлиб қолган. Қаттиқ ўқиганман. Зеҳним ўткир эди. Ўқиган нарсамни икки қаррада ёд олардим. Минглаб сатр шеърларни ёд билардим.

Энди эса у йилларнинг хотирасигина қолди. Илк шеърларим ўша давр билан боғлиқ эди. Чунки муҳит шунақа эди. Ҳаётнинг бори шу деб тушунтирилган. Илк ижодимга Ҳамид Олимжон, Фафур Фулом шеърлари қаттиқ таъсир қилган. Пушкин, Лермонтов сингари шоирларнинг шеърлари, таржима асарлари мендек қишлоқ боласи учун ўзга бир олам эди. Бора-бора Дантега етишдим. Адабиёт — ҳаётни, борлиқни, эстетик тадқиқ қилиш йўлини белгилашини англай бошладим.

— Бугунги ижодий жараёнга қандай баҳо берасиз?

— Бугунги жараён — изланиш жараёни, миллатни излаш жараёни. Орзу қиламан — бирор космик кемадан одамлар тушса, ўша кемада Ўзбек бўлса-ю, у жумладан, буюк Шарқ поэзияси, айниқса, Навоий ким, деган саволга жўяли жавоб бера олса. Шу ўринда Мустақиллик берган имконият эсдан чиқарилмаса?!

— Хорижий ёзувчиларнинг асарлари бизга кириб келаяпти. Бунга муносабатингиз қандай? Дунё адабиётидан қандай асарларни ўқувчиларга тавсия қилган бўлар эдингиз?

— Жаҳон адабиётидан бохабар бўлиш жудаям керак ва муҳим. Собиқ СССР даврида дунё адабиётининг кириб келишида жудаям кўп тўсиқлар бўлар эди...

Ҳозир эса биз хоҳлаган чет эл адабиётлари намуналаридан баҳраманд бўлишимиз мумкин. Лекин жаҳон адабиёти намуналарининг бизга кириб келишида икки хил ҳолат кузатилади. Чет эл ёзувчиларининг жиддий ва бадиий жиҳатдан етук асарлари қаторида олди-қочди билан тўлиб-тошган китоблар ҳам кириб келаяпти. Булар бизнинг дунёқарашимизга ҳам, миллий урф-одатларимизга ҳам тўғри келмаслиги, умуман, ҳеч бир қолипга сиғмаслиги шубҳасиз.

Лекин зукко ўзбек китобхони оқу қорани ажрата билиши керак, деб ўйлайман. Ҳозирги пайтда ўзбек китобхони билан жаҳон адабиётини боғлайдиган энг яхши восита, деб мен “Жаҳон адабиёти” журналин биламан. Сабаби, мазкур журнал чет эл ёзувчиларининг энг сара, яхши асарларини, тадқиқотларини таржима қилиб чоп этмоқда. Мен ана шу журналда чоп этилаётган асарларни ўқувчиларга тавсия этган бўлар эдим.

— Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раҳбари сифатида шоир ва ёзувчиларимиздан қониқмаган тарафларингиз борми?

— Бугун астойдил ижод қилаётган шоир ва ёзувчиларимиз қаторида шунчаки ёзиб юрганлар ҳам йўқ эмас. Бундайлар адабиётга аллақандай тасодиф билан кириб қолишган. Улар ижод қилиб-ку, бир нарсани қойиллатишмайди. Бундайлар кўпинча маънавий боқимандаликка берилиб, унвон-у юбилейлар ташвиши билан яшайдилар. Булар, албатта адабиёт оламида ўткинчи бир йўловчилардир.

— Бугун ижодкорларимиз асарларини халқ қандай кутиб олаяпти? Бу борада баъзи танқидий мулоҳазаларни ҳам эшитиб қоламиз...

— Тўртта профессор ёки шунга ўхшаш танқидчилар тўдаси халқ дегани эмас. Айни маҳалда халқни профессорлар тўдаси, дейиш ҳам керак эмас. Ўртада меъёр бор. Меъёрни эса вақт белгилайди.

— Ижод ҳақида гап кетганда, бир нарсани сўрамоқчи эдик: бундан бир неча муддат олдин газетамизда ёш шоир ва телебошловчи Иқбол Мирзо билан суҳбат эълон қилинган эди. Ёдингизда бўлса, ўша мулоқотда Иқбол Мирзо шеър ёзиш,

ижод ишини аёллар иши эмас, дейди. Сиз нима деб ўйлайсиз? Ҳақиқатан ҳам шундайми?

— Қизиқ савол бўлди. Менимча, ижод миллат танламаганидек, жинс ҳам танламайди (кулади). Ҳар ҳолда шоир укамиз маълум маънода аёлларни аяш мақсадида, яъни ижоднинг нақадар машаққатли иш эканлигини назарда тутган бўлса керак. Нима бўлганда ҳам бу масалада баҳс кетганда Зебунисо, Нодирабегим каби шоирларимизни унутмаслигимиз лозим.

— **Баъзи асарларингиз экранлаштирилди. Улардан қониқдингизми?**

— Албатта, экран асарнинг ҳамма жиҳатларини қамраб ололмайди. Лекин бу экранлаштирилган асарларнинг мазмун-моҳияти бузилиб кетади, дегани эмас. Кўп нарса режиссёрга ҳам боғлиқ. Шундай режиссёрлар борки, улар зўр асарни йўққа чиқаради. Яхши режиссёр эса савияси бўшроқ асарларни ҳам юксак даражада тасвир эта олади. Ўзимнинг асарларимга келсак, баъзиларининг экран вариантыдан қониқдим, десам ҳам бўлади.

— **Илгари ёзган асарларингиз билан бутунгилари орасида қандай тафовут сезасиз?**

— Олдинги давр адабиёти ҳақида сизга бир ҳолатни айтиб бермоқчиман. Шўролар даврида сиз руҳият ҳақида, яхшилик ва ёмонлик ҳақида шеър ёзсангиз, сиз пессимист, ҳатто халқ душманига чиқиб қолар эдингиз. Илдизи йўқ “ғоялар” ҳақида шеър ёзиш талаб қилинар эди биздан.

Ҳозирги пайтга келиб ёзган асарларим ҳақида гапирадиган бўлсам, фарқ осмон билан ерча. Сабаби, мен ҳозир хоҳлаган мавзуда ёзаяпман. Ижодимда янги йўналиш пайдо бўлди. Мустақиллик... Янги китобим “Ҳаж дафтари” чоп этилди. Мана шулар ижодимда қанчалик ўзгаришлар пайдо бўлаётганини кўрсатиб турибди.

— **Раҳбар сифатида ходимларингизга қаттиққўлмисиз?**

— Йўқ, мен қаттиққўл эмасман. Бу нарса, қўлимдан келмайди. Лекин мени алдашса чидай олмайман. Лўттибозликни ёмон кўраман.

— **Сиз боймисиз?**

— Жавобимни баландпарвоз сўзлар билан беэмоқчи эмасман. Бир куни дам олишга чиқаётиб, разм солсам, болачақаларим, невара-чевараларим бир маҳалла бўлибди. Шулардан ортиқ бойлик борми мен учун?! Ҳа, мен бойман!

— **Сиз ҳаётда нима билан келишолмайсиз?**

— Ҳаётим давомида ҳасадгўй ва ичиқораларга қарши курашиб келдим. Бойлик тўпламадим. Ҳозирги кунда мен Қаҳрамонман. Лекин “Аслида сен эмас балки мен қаҳрамон бўлишим керак эди”, дея лидерлик талашиб юрганларни кўрсам, ўйга толаман. Ҳаммамизга ҳам Худо берсин.

— **Мазмувли суҳбатингиз учун ташаккур.**

2000 йил.

МИЛЛАТ РУҲИ УНИНГ ҚАНОТИДИР

Агар биз инсоният босиб ўтган йўлларга кенг қамровда қарайдиган бўлсак, XX аср қанчалик чигал бўлмасин, ҳар ҳолда у тараққиёт асри бўлди. Айнан мана шу асрда инсон боласи фазога парвоз қилди. Айнан шу асрда Берлин девори қулади...

Биз ҳам ўтган асрдан рози бўлдик. Айнан шу асрнинг сўнги йилларида жафокаш халқимиз озодликка эришди.

Бу аср бизга жасур ва доно Йўлбошчимизни етиштириб берди. Мана энди XXI аср, учинчи мингйиллик кучоқ очиб турибди. Биз унга бисотимиздаги энг сара жавоҳирларимизни — Мулла Тўйчининг вазмин хонишию, Абдулла Қодирийнинг гўзал ижодини, Ҳабиб Абдуллаевнинг ер қаърини ҳам кўра билгувчи заковатию Ҳалима Носированинг булбулникидек бетакрор ва беназир овозини олиб ўтдик. Энг муҳими, биз янги асрга онги ва юраги мутлақо тоза авлод билан қадам қўйдик. Бизни бу асрнинг остонасида мунис оналаримизнинг пок дуоларию болаларимизнинг беғубор нигоҳлари кутиб олдилар.

Бу дунёи қадимда неки жонли мавжудот бор, унга, албатта, тирикчилик керак: қорин тўйғазиш, бошпана ва ҳоказо, деганларидек. Жумладан, инсон боласи ҳам жонзот қавмига кирар экан, унга ҳам юқоридаги сингари унсурлар, албатта зарурдир.

Бироқ, онг ва тушунча эгаси бўлмиш инсон боласига бошқа сут эмизувчилардан фарқли ўлароқ, шуур ва туйғу насиб этган. Бу эса Руҳдир. Шу битта сўзнинг қаёқдан келиб чиққанини текшириб қарасак, қуйидагилар маълум бўлди. Яъни, Руҳ аллақандай сирли, кўзга кўринмас қушнинг номи экан. Иккинчиси эса, биз ҳар куни такрорлаб турадиганимиз Жон тушунчасининг муқоясаси.

Руҳий дунё, руҳоният тушунчаларию, жумладан, арвоҳ дегани ҳам Руҳнинг эгаси маъносида ишлатиб келинади. Бир қарашда мавҳум туюлган бу хилқат аслида одамзот ҳаётининг моддий яшаш тарзига бевосита алоқадордир. Масалан, бирор кимсага муносабат билдирганда унинг руҳи баланд ёки руҳи паст, деймиз. Ёки кимнингдир бошига оғир кун келса, руҳинг тушмасин, деймиз. Ҳозир мен келтираётган далилу исботлар айрим шахслар ҳақида айтилиб келинади. Бироқ масалага теранроқ қаралганда, РУҲИЯТ дунёнинг мувозанатини ва бир бутунлигини таъминлаб турувчи МУТЛАҚ тушунчадир.

Халқлар у ёки бу шарт-шароитда нега голиб ёхуд мағлуб бўладилар? Руҳияти баланд, имон-ишончи мустаҳкам ҳар қандай қавм ёки халқ ҳеч қачон енгилмаган. Унинг руҳиятини кўтариш ёхуд тушириш ташқи таъсирларга ҳам бевосита боғлиқликдир. Албатта, гап руҳий дунё ҳақида кетаётир. Шу ўринда талай-талай мисоллар келтиришимиз мумкин.

Фафур Фуломнинг “Сен етим эмассан” деб нидо чекиши юксак руҳият эмасми? Ёхуд 45 кун ичида Катта Фарғона каналини қазиб, ўзининг ҳаёти учун шарт-шароит яратишга жазм этиб, яқдиллик билан меҳнат қилган халқимиз сабъ-ҳаракатининг замирида асл асос бўлиб унинг руҳан соғломлиги ётмайдими?

Демак, бу руҳни сўндириб, ўлдириб, синдириб бўлмайди. Баралла ишонч билан айта оламанки, табиатан камсуқум ва камтар халқимиз Мустақиллик яшасин, дея намоёнлар қилмаётган бўлса-да, у руҳан нимага эришганини англаб ва ҳис қилиб турибди. Шу кунларга етказганга шукроналар айтмоқда.

Қозон эса, модомики бор экан, бугун бўлмаса, эртага у албатта қайнайди ва у бугун ҳам қайнаётир. Шу кунларга эришдик, дея осмондан чалпак ёғишини кутавериш эса жаҳолатдан бошқа нарса эмас. Халқимизда бир гап бор: фалончи сенга ариқдаги сувни ҳам раво кўрмайди, дейди. Не-не ҳасрат, не-не курашлар билан эришган Ҳурриятимизни кўролмайдиганлар ҳамон бор?! Биз кечирган кулфатлар ўзларининг бошларига тушганда қандоқ дод-вой солишларини бир зумгина бўлса ҳам тасаввур этиб кўрсинлар-чи?

Пайгамбарлар ҳам, доҳийлар ҳам, йўлбошчилар ҳам инсон қавмидандир. Кўҳна тарихдан маълумки, улар ҳам бур-

да нону, қултум сув билан ўз тирикчилигини таъминлагувчи зотлардир.

Модомики шундоқ экан, масалага кенг миқёсда қарайдиган бўлсак, Мустақиллик, Озодлик бутун бир миллатнинг бойлигидир. Бутун бир миллатнинг ғалабасидир, бутун бир миллатнинг ифтихоридир.

Орияти бор ҳар қандай юртдошимиз ХХІ асрга ўзининг хур ва озод миллат вакили сифатида кириб бораётганини унутмаслиги шарт, деб ўйлайман.

Халқимизда бир гап бор, тошиб кетсанг мозорга бор, дейди. Ҳар ҳолда, тошиб кетганларга айтадиган гапим битта: биз бу кунларга етгунча қанчадан-қанча асл фарзандлардан айрилдик.

Не-не ота-боболаримиз “мавҳум” ватан учун бегона окопларда “ура-ура”, дея жон берганларини, уларнинг бевалари чеккан изтиробларни унутиб бўладими?

Мотамсаро она ҳайкали қад кўтариб турган “Хотира майдони”да урушда шаҳид кетган оталаримиз номларини абадий ўчмас қилиб ёзиб қўйганмиз. “Шаҳидлар хотираси” мажмуида муҳташам ёдгорлик тиклангани халқимизнинг озодлик йўлида жонларини фидо этган азиз фарзандларига бўлган буюк эҳтироми ифодасидир.

Айтаверсам, дилимда гап кўп. Агар босиб ўтган ва ўтаётган йўлларимизни таҳлил қилсак, халқимиз рўпарасида унинг шонли ўтмиши ҳам, машаққатли курашию кулфатлари ҳам баралла намоён бўлғусидир.

Биз учинчи мингйилликка буюк меросимиз, синовлардан ўтган Юртбошимиз билан қадам қўйдик. Энг муҳими, халқимизнинг, миллатимизнинг руҳи баланд. Миллат руҳи эса унинг қанотидир.

2000 йил.

ИСТИҚЛОЛ, КЕТМА, ЮРТ ПЕШОНАСИДАН!

— Ҳурматли устоз, мана, янги асримизга ҳам илк қадамлар қўйилди. Шу дамларда кўнглингиздан нималар кечаяпти?

— Агар инсон руҳиятига эътибор бериб қарайдиган бўлсак, йилдан-йилга, асрдан-асрга, қолаверса, мингйилликдан иккинчи мингйилликка ўтиш чоғларидаги ҳаяжонлар ўзгачароқ бўлади. Маълумки, инсоният тарихи жуда олис бир нуқталарга бориб тақалади ва даврларга бўлиб, ўрганиб

келинади. Бугунги сана, яъни учинчи мингйилликка кириб бориш ҳам, шубҳасиз улкан ҳодиса демакдир. XX аср билан хўшлаша туриб, ҳар бир миллатнинг олдида, ўтган фурсатлардан унумли фойдалана олдикми-йўқми? — деган катта савол пайдо бўлиши табиий. Вақт — бу олий ҳакам. Кимнинг нимага қодир эканлигини ҳам у кўрсатиб беради.

XX аср биринчи ва иккинчи жаҳон урушларини кўрганлар учун, яқинларини йўқотганлар учун мудҳишдир, лекин ҳар бир асрнинг порлоқ бир нуқтаси ҳам бўлади. Тан олиш керакки, бу асрда инсоният олға қадам қўйишга улгурди, яъни инсон фарзанди фазога учди, генетика фани юзага чикди, техника инқилоби юз берди ва ҳоказо. Буларнинг саноғи кўп. Биз учун энг муҳими эса, шу асрда озодлигимизнинг қўлга киритилганидир. Беназир Юртбошимиз Исом Каримов томонидан 1991 йил 31 август куни Ўзбекистон мустақил давлат, деб эълон қилинди. У кунларнинг ҳаяжони, севинчи ичга сифармиди?!

...Елкамизга офтобнинг текканлиги
рост бўлсин,
Ўзбекнинг ўз уруғин экканлиги
рост бўлсин!

Бу шеър ўша қувончли лаҳзалар ҳосиласи эди. Юракнинг рўйирост тўкилиши эди.

Энг муҳими, ўтган аср, яна такрорлаб айтаман, ўзбек халқи учун буюк бахт берди, нур берди. Қолган барча фазилатли воқеалар мана шу муҳташам машғала атрофида мужассам бўлади ва зиё сочиб туради.

— Суҳбатимиз даврий хотиралар билан бошланди. Шу ўринда болалик дамларингиз ҳам ёдингизга тушгандир, балки?

— Ҳа, инсон ўз хотираларига суянади. Айниқса, болаликдан қолган хотираларига. Усиз қийин. Мен ҳамиша ёшлик чоғларимни соғиниб яшайман. Болалигим ўтган Қашқадарёнинг кенг дала-даштрарида бугун фақатгина хаёлларим кезади ва ҳаётимга жўшқинликлар, тиниқликлар олиб қайтади.

— Сиз ўз ижодингизда оналаримизни, муҳтарама аёлларни доимо улуғлаб келасиз. Қарангки, янги асримизнинг биринчи йили ҳам Юртбошимиз томонидан “Оналар ва болалар йили” деб эълон қилинди...

— Янги мингйилликнинг аввалини шундай ном билан аташ бу яхши бир ният, албатта. Ахир оналар эмасми, кела-

жагимиз эгаларининг яратувчилари?! Мен бир шеъримда айтганимдай, "...Онадан туғилган пайғамбарлар ҳам". Оналарга кўрсатилаётган эҳтиром бу болаларга бўлган ардоқ ҳам демакдир. Ахир бола она қўйнида, она кўнглида бўлади-ку!

Бундан ташқари, янги асрга ҳар биримиз болаларча беғуборлик билан, тиниқ тафаккурлар билан кириб бораёлик, деган маънони уқса бўлади ундан. Янги мингйилликни янги гича руҳ, янги гича кайфият ва янги гича шижоат билан давом эттириш мақсади ҳам бевосита йилимиз номига уйғундир.

— **Ҳасад ҳақида нега кўп ёзгансиз?**

— Ҳаётимда шунга кўп дуч келганман, нима қилай?! Юракни ўртаган нарса қачон бўлмасин, барибир шеърга айланаркан. Орамизда ҳасад деган балога ҳеч ким дучор бўлмаса, деб ният қиламан. Менинг ўйлашимча, ҳасад ўз ўзини қийнашдан бошқа нарса эмас. Нафақат ҳасадгўйнинг ўзига, балки бу бутун жамият ривожига ҳам тўсқинлик қилиши мумкин. Истардимки, янги асримизда бу каби иллатларга ўрин қолмасин. Кўнглимизни фақат ва фақат эзгуликка, самимийликка, меҳр-оқибатга очиб бераёлик!

— **“Даракчи” газетаси ҳақида фикрингиз ва мухлисларга тилақларингиз?**

— “Даракчи”ни бугунги кунда энг оммавий газеталардан бири деб биламан. Ўз ўқувчиларига эга. Мен ҳам уни ўқиб бораман. Негаки, унда ўзига хос сўз айтиш маҳорати сезилади.

Республикамизда газеталар кўп, лекин ҳаммаси ҳам ўзини оқлай олгани йўқ. Барчасида бир хиллик устунроқ. Менинг фикримча, ҳар битта газетанинг бошқаларга ўхшамайдиган жиҳатлари бўлиши керак. Унинг мавқеини кўтарадиган нарса ҳам аслида шу.

Тилагим, аввало, юртимиз тинч бўлсин. Ватандошларимиз омонликда яшасинлар. Янги йилимиз яхши кунларга бой бўлсин. Ҳар бир ишда Ҳақнинг ўзи мададкор бўлсин!

2001 йил.

ЎЗБЕКНИНГ СЎЗИ

— Абдулла ака! Бир вақтлар атоқли шоиримиз Асқад Мухтор “Яшашнинг маъноси ўзгарди” деган бир шеър ёзган эди. Назаримда, бу шеър ва ундаги маъно, айниқса, бизнинг мустақиллик давримизга жуда ярашади. Дарҳақиқат, бугун

ҳаёт бошқача, одамлар ҳам кечаги одамлар эмас. Яшашнинг маъно-мақсади ҳам тубдан ўзгарди. Мана шундай шароитда адабиётимиз намояндалари ўз ҳаётларининг ўзгарган маъносини — бадий ижод олдида турган вазифаларни, ёзувчининг ҳаётдаги ўрнини қандай ҳис этиптилар?

— Аввало шуни айтишим керакки, “Яшашнинг маъноси ўзгарди”, деган гапни ёзувчининг бурчига нисбатан мен сал бошқачароқ талқин қилган бўлур эдим. Масалан, Яссавий, Навоий ва Қодирий каби улуг устозларимиз учун яшашнинг маъноси бугун умри давомида ўзгармас бўлган: одам боласини — комил инсон, ўз халқини — фозил халқ, келгуси авлодларни — етук, соғлом ва баркамол авлод сифатида кўриш! Бу фидойи зотларнинг ижодий фаолиятлари, қалб кўри, муҳаббатю нафрати, истеъдод қудрати, қалам кучи, қўйинг-ки, бор имконияти шу биргина маъно-мазмун, мурад-мақсадга қаратилган. Демак, Мустақиллигимиз шароитида ҳам одам боласининг феъл-атворию ўз халқининг аҳвол-руҳиятига масъул қаламкаш учун яшашнинг маъноси ҳамон ўша-ўшадир. Лекин саволингизда бир ҳақиқат бор: мен айтган ўша табаррук маъно теранлашиб, янгича мазмун-моҳият касб этди, яъни яшашнинг маъноси аслига қайтмоқда. Ана шу ўзгаришни тан олишимиз керак. Чинакам ижодкор учун ўз халқини ҳур ва озод, мустақил давлат сифатида кўришдан улугроқ бахт йўқ. Модомики, шу бахт сиз билан бизга муяссар бўлиб турган экан, бундан фақат шодлигимизгина эмас, масъуллигимиз ҳам, вазифаларимиз ҳам ортиб, ҳар биримиз шу мустақилликка, шу озод халққа ҳар жиҳатдан муносиброқ, комилроқ инсон бўлишга бурчлимиз.

— Адабиёт, табиийки, ниҳоятда нозик, инсон руҳияти, қалби, ҳис-туйғулари, кечинмалари билан боғлиқ бир ҳодиса. Шу боисдан, унинг сиёсат, мафкура билан муносабати ҳам нозик ўзига хосликларга эга. Ҳатто, сир эмас, шу боисдан бўлса керак, Истиқлолнинг илк кунларида айрим ёзувчиларимиз адабиётни умуман мафкурадан халос этиш керак, деган даъватлар билан ҳам чиққан эдилар. Бироқ соғлом, эзгу мақсад-интилишларга асосланган мафкура жамият ривожини учун сув билан ҳаводек зарурлиги бугун яққол аён бўлаяпти. Модомики шундай экан, бош мақсади инсонпарварлик бўлган адабиёт халқнинг мафкуравий изланишларидан четда туриши мумкинми? Умуман, адабиёт ва мафкуранинг ўзаро муносабатига доир мулоҳазаларингиз бизни қизиқтиради.

— Бу жаҳон айвонида ғоялар кураши ҳеч қачон тинмаган ва бундан кейин ҳам тинмайди. Ҳозир ҳам дунёнинг турли ҳудудларида хилма-хил мафкуралар тириклик саҳна-сига келиб, инсониятни имкон қадар ўз таъсирига олишга уриниб турибди. Уларнинг орасида сиёсий ва бошқа хил манфаатларга хизмат қилаётган ғоявий қарашлар, мафкуралар ҳам бор. Бундай соғу носоғ таъсирларга эгилиб кетавермаслик учун ва энг муҳими, ўз ҳаётини ўзи эркин, мустақил белгилай олиши учун инсонда ва инсонлар уюшмаси бўлган жамиятда асослари мустаҳкам ғоявий-маънавий эътиқодлар шаклланган бўлиши керак.

Президентимиз Ислоҳ Каримов шу сабабдан Ўзбекистон Мустақиллигининг дастлабки кунларидаёқ миллий истиқлол мафкураси масаласини ривожланишимизнинг энг ҳал этувчи вазифаларидан бири сифатида белгиладилар. Ва айтишимиз керакки, ўтган ўн йил мобайнида янги Ўзбекистон давлати, Ўзбекистон жамияти асослари шаклланди. Бу шаклланишнинг муҳим омилларида бири шуки, бизнинг миллий ғояларимиз тизими ҳам дунёга келди. Жумладан, биз учун Ўзбекистон азиз ва ягона Ватан эканлиги, бу Ватаннинг озод, обод ва буюк келажаги учун кураш, меҳнат, фидойиликнинг зарурияти — биз англаган энг табарруқ миллий ғоялардир.

Агар Мустақилликнинг илк йилларида айрим ёзувчилар, адабиёт, умуман, мафкурадан холи бўлиши керак, деган қарашларни илгари сурган бўлсалар, бунинг ўзига хос тарихий сабаблари ҳам бор эди. Сабаби шуки, биз тоталитар режим кишанларидан қутулиб, унинг худди шу руҳдаги мафкурасидан ҳам ўзимизни халос, озод кўришни жуда-жуда истар эдик. У мафкуранинг қабоҳатини эса ёзувчиларнинг бир неча авлодлари ўз бошларида синаб кўрдилар. Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитратлар зимдан шу тоталитар режим мафкураси билан курашиб, унга бошларини эгмай ҳаётдан ўтдилар. Устоз Ойбекни умри охирида тилдан қолдирган ҳам ўша эски мафкуранинг тазйиқи эди... Бундай мафкуранинг “мазасини тотган” адиблар, эҳтимол, шу азобу кулфатлар таъсирида “мафкурасиз адабиёт” ғоясини илгари суришгандир?!

Лекин, шу билан бирга, масалага кенгроқ қарайлик. Демокриманки, бургага аччиқ қилиб кўрпага ўт қўйиш ҳам соғлом руҳли одамнинг иши эмас. Бир яроқсиз, ноинсоний мафкуранинг таъсирида умуман “мафкура” тушунчасини ёмонотлиғ қилиш тўғри эмас. Атамада нима айб? Бунинг

учун тафаккур тарихига, жумладан, адабиёт ва санъатга назар солайлик. Тарихда миллатимиз бағридан етишиб чиққан буюк шахслар энг улуғ мафкуралари зотлар эди. Амур Темур бобомизни миллат, Ватан дарди майдонга келтирди. Жалолоддин Мангуберди қалбига шу дард бутун бошлиқ Мўғул империясига қарши кураш жасоратини бағишлади. Мутафаккир Навоий бобомиз ўз даврида шундай улуғ ғояларни асарларида ифода этдики, наинки биз, балки бутун инсоният ҳамон уни ардоқлаб тилга олади. Ўтган пиру алло-маларимиз, буюк олимларимиз моҳир ғоввосдек ҳаёт уммининг туб-тубидан ўз халқи, қолаверса, буткул башариятга асқотгулик ярқироқ ғояларни топиб, байроқ қилиб кўтардилар. Бизга шу мактаб ибрати ҳаминиша йўлчи юлдуз бўлмоғи керак.

Бинобарин, ҳамма гап муайян мафкуранинг нечоғли инсоний, ҳаётий ва одамзот орзу-умидларига мос — мувофиқлигига бориб тақалаверади. Ўз халқини — етук халқ, давлатини — тараққий топган давлат, халқнинг ҳар бир вақилини — комил инсон сифатида кўриш иштиёқидаги ёзувчи учун, аминманки, миллий истиқлол мафкураси энг мақбул мафкуралардир. Хуллас, бу мафкура “юқоридан” тўқиб чиқарилмаган. Мустақиллик давридаги мафкура бевосита халқнинг, ҳар биримизнинг ўз маънавий интилишларимиздан, эзгу ният-мақсадлардан туғилиб, кўкариб, камол топаётган, сўзнинг асл маъносидаги миллий ғоялардир. Уни ҳаёт, тараққиётнинг ўзи етиштираяпти. Жумладан, бу мафкура — ёзувчиларимиз ва санъаткорларимизнинг ҳам қалбида, қонида бор ва уларнинг асарларида жамол кўрсатмоқда. Халқни — халқ, миллатни — миллат қиладиган қудратли куч — миллий мафкуранинг ривожига адабиёт ва санъатнинг оташин, таъсирчан сўзи алоҳида ўрин тутади. Шу бурчимизни биз янада чуқурроқ ҳис этишимиз керак.

— Мустақилликнинг илк йилларида ва ҳозирги кунда ҳам адабиётимизда тарихий мавзу салмоқли ўрин эгаллаб келаяпти. Бу, албатта, яхши. Чунки тарихий мавзудаги асарлар халқимизнинг миллий ўзлигини англашида, тарихий онг ривожига бебаҳо ўрин тутади. Бироқ адабиётимизда замонамиз ва замондошларимиз ҳақида бамисоли тарихий мавзуда бўлганидай илҳом билан ижод қилиш тамойили негиздир кўзга ташланмаяпти. Бу тўғрида Президентимиз ҳам ёшлар масаласига бағишланган йиғилишда куюнчақлик билан гапирди. Дарҳақиқат, ҳозирги кун ҳаётимиз, ҳозирги кун қаҳрамонлари ҳақида

воқеа бўларли бирор йирик асарни эслай олмаймиз. Буни қандай изоҳласа бўлади?

— Адабиётнинг куч-қудрати унинг қаҳрамонларининг нечоғлик ҳаётий ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан ибратли бўлиб, кенг тарқалганлиги билан белгиланади. Шу маънода, буюк шоиримиз Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонидаги Фарҳод ва Ширин тимсоллари ёхуд Абдулла Қодирийнинг “Ўтган кунлар” романидан ҳаётга қадам қўйган Отабек халқимизнинг севимли қаҳрамонларига айланиб кетганлигига ҳаммамиз гувоҳмиз. Ҳаётда бир отанинг икки ўғли бўлса, улардан бирининг исми Фарҳоду иккинчисининг исми Отабек десак, янглишмаймиз.

Адабиётнинг худди мана шу нозик ва кўз илғамас жиҳатларига Президентимизнинг алоҳида эътибор қаратганликлари шоён таҳсинга сазовордир.

Мустақиллик шароитида инсонга муносабат тубдан бошқача. Масалан, яқин ўтмишда тижоратчи ёки дин намояндаси — адабиётнинг бош қаҳрамони бўла олармиди? Албатта, йўқ. Бугун, одамларга қараш тамомила ўзгарди. Замонавийлик, энг аввало, ана шунда, инсонга қарашнинг янгиланганлигида. Албатта, биз адабиёт ва санъатда қандай тоифа вакилини кўрсатмайлик, битта мезондан — у нечоғлик инсон, деган қарашдан келиб чиқишимиз зарур. Шу нуқтаи назардан қаралса, инсонда ибратли жиҳатлар ҳам, ёки аксинча, унинг маънавиятида жиддий муаммолар ҳам бўлиши мумкин. Энг муҳими, адабиёт, санъат — инсонга ёндошувда ҳамиша ҳалол, ҳалол ва яна ҳалол бўлмоғи керак.

Шак-шубҳасиз, ўтган ўн йил мобайнида бизда янги адабиёт туғилди. Янги мустақил давр шеърляти дунёга келди. Халқимизнинг миллий ўтмиши ва буюк аждодларимиз тақдирини ҳаққоний акс эттирувчи тарихий мавзудаги асарлар яратилди. Шу билан бир қаторда Саид Аҳмад, Ўткир Ҳошимов, Шукур Холмирзаев, Тоғай Мурод, Хуршид Дўстмуҳаммад каби ёзувчиларимиз замон ва замондошларимиз тўғрисида қизиқарли асарлар яратдилар. Буларни эътироф этишимиз керак.

Лекин Истиқлол даврининг чинакам қаҳрамонлари сиймосини яратишда замондан орқада қолаётганимизни ҳам тан олишимиз керак.

Бизнинг олдимизда Мустақилликнинг қадрини чуқур англаш, унинг буюк моҳиятини халқ қалби ва онгига ўткир бадий куч билан етказиш, мустақил давлат ва жамиятнинг қадамлари тобора мустаҳкамланиб боришига, озод, фаро-

вон ва буюк келажакимиз уфқларининг мунавварлашувига ҳисса қўшишдек имон, виждон вазифалари барибир бутун ўткирлиги билан турибди. Биз бу вазифаларни нечоғлиқ истеъдод билан ҳал этаяпмиз ва эта оламиз? Биздан ҳозирги куннинг ва келажакнинг талаби ана шундай. Замонавийликни ҳам шундан келиб чиқиб идрок этишимиз лозим. Агар масалага шундай ёндошсак, биз мустақил Ватан, келажак пойдеворини мураккаб изланишлар, фидойи меҳнат ва курашлар билан бунёд этаётган халқимиз олдида жуда-жуда қарздормиз.

— Дарҳақиқат, ҳамма даврларда адабиёт ижтимоий-маънавий ҳаётдаги ўзгаришларга энг сезгир, энг фаол барометр бўлиб келган. Бундай заковат — бизнинг адабиётимизга ҳам хос, албатта. Ёдимизда, мамлакатимиздаги истиқлолий уйғонишларда сизнинг собиқ замон ва тузум билан чуқур маънавий баҳсга киришиб ёзган шеърларингиз муҳим роль ўйнаган эди. Истиқлолнинг илк йилларида эса ёзувчиларимиз ва шорларимиз энг шимариб, ўзбек публицистикасини жуда ривожлантириб юбордилар. Матбуотда ўша кунларда ҳам тарихий, ҳам замонавий долзарб мавзуларда ўткир публицистик чиқишлар қилинган эди. Бироқ ҳозир бу соҳада сусткашликни кўриб турибмиз. Тўғри, ёзувчиларнинг публицистик чиқишлари йўқ эмас. Бироқ уларда замонанинг чуқур таҳлили кўринмайди, ўткир муаммолар қўйиш ва уларнинг мағзини очишнинг ўзи публицистика учун муаммо бўлиб қолаяпти. Ҳозирги публицистика ривождаги бундай ҳолатни қандай изоҳлаш мумкин?

— Бир пайтлар “публицистика” атамасининг олдида “жанговар” сифатини қўшиб айтиш, ҳатто уни “бадий” деган сўзнинг ўрнига қўйиб айтиш анчагина кенг тарқалган эди. Бу иш, айниқса, ўтган асрнинг 30 ва 80-йилларида авжига чиқди. Бир пайтлар камина бу хусусда “Қайда доно жим ўтирса, сайрагай нодон” қабилдаги анчагина нордон гапларни ҳам ёзган эканман. Мен публицистикани сергаплик эмас, камгаплик деб, жанг-жадаллар, ерга уришлару кўкка кўтаришлар қуроли эмас, чинакам бадий тафаккурнинг энг долзарб тури, замондошларга қаратилган дил сўзлари, бадий тафаккур йўсини деб биламан. Публицистикамиз уришқоқлик, ёппасига ёмонотлик қилиб қора чаплаш ва ё, хурматли олимимиз Озод Шарафиддинов айтганларидек, “маддоҳизм” каби номақбул кайфиятлардан тобора халос бўлиб, муайян ўйчанлик, фикрчанлик, босиқлик, онгли мушоҳада ва инсоний кечинмаларнинг шеър қадар бевосита

ва самимий-бегараз ифодаси, яъни, эссе, ўзимизча айтганда, бадиҳа тусини олаётган экан, бу ҳолдан афсусланиш эмас, аксинча, суюниш керак, деб ўйлайман. Дарё ҳам қанчалик теран ва тиниқ бўлса, шунчалик сокин оқади ёхуд аксинча. Тилагим шуки, бадий публицистикамиз елдек келиб, селдек кетувчи ўткинчи нарса эмас, ҳар биримиз учун мусаффо ҳавою зилол сувдек ҳаётбахш бўлсин! Мусаффо ҳавони булғаш-у зилол сувни лойқалатишдек ноҳўя қилиқларни эса энди йиғиштириб қўйганимиз маъқул.

Умуман, мустақиллик даврида адабиётнинг пафоси ҳаётийлашди. “Коммунистлар ололмайдиган кўрғон йўқ” руҳидаги ўта сохта, таги пуч жўшқинлик ўрнига ҳаётий руҳ, борлиқни англаш, инсонни англаш руҳи, таҳлил, тадқиқот руҳи кучайди, инсон кечинмаларининг ҳеч истисносиз барча хили адабиётга ва публицистикага борган сари дадил кириб келаяпти. Гап ана шу ички, маънавий фаолликни ривожлантиришда.

— Фурсат бўлди дегунча, бир адабиёт мухлиси сифатида ҳозирги адабиётимиз янгиликлари билан танишиб бораман. Умуман, ўқиганларимдан таассуротим шундайки, ҳозирги адабиётда бадий изланишлар хилма-хиллиги кўзга ташланаяпти. Адабиётимизда Шарқ ва Ғарб адабиётининг ҳам анъанавий, ҳам шу пайтгача биз учун таомилда бўлмаган ижодий йўл-йўсинлари, услуб ва мактабларининг тажрибалари ўзаро учрашяпти ва шу асосда бадий тафаккур янгиланаяпти. Сизнингча, ҳозирги адабиётдаги барча изланишлар унинг бадий имкониятини кенгайтиришга хизмат қиляптими?

— Бир ижодкор сифатида билганим шуки, бадий асар, хоҳ у роман бўлсин ва ё дoston, насрий ва ё шеърый, муайян адабиётдаги илдизларнинг нечоғли теранлигига қараб юксалади. Ҳар қандай тажриба миллий анъаналаримизга мустаҳкам таянган ва уларга янгича ёндоша олган пайтдагина ўзини оқлайди. Шундагина алоҳида бир қаламкашнинг тажрибаси умуман адабиётимизнинг тажрибасига айлана олади. Рўпарамизда Навоий, Бобур, Машраб каби сиймоларнинг ибрати турибди. Ёки йирик насрий асар хусусида гап кетганда, бизда Абдулла Қодирийнинг, Чўлпоннинг тажрибаси бамисоли нурли қоялардир. Ҳар қалай, камина шунга аминманки, бизнинг кўпни кўрган тупроғимизда, дейлик, шамшоду сарву санобарни қайта ўстириш, масалан, кактус билан пальмани ўстиришни тажриба қилишга нисбатан минг қарра осонроқ, маъқулроқ ва самаралироқ машғулотдир.

— Ҳамиша адабиёт ривожда адабий-бадий танқид муҳим ўрин тутган. Тўғри, бизда адабий танқид бор ва ишлаб турибди. Мақолаларни ҳам ўқиямиз. Ёш танқидчилар ҳам майдонга чиқаяпти. Бироқ бундай адабиёт суворийлари учун ҳозир иш анча йиғилиб қолди. Жумладан, мен Сизга бадий изланишлар ҳақида савол бердим. Бунга, аввало, адабий танқид вакиллари жавоб беришлари керак. Қолаверса, қанча асарлар чиқаяпти. Ҳатто вилоятларда шеърӣй ва насрий асарлар чоп этилмоқда. Улар эса муносабатсиз қолмоқда. Мана, кўшиқ санъати. Қаранг, қанча кўшиқ ва хонандалар пайдо бўлди! Аммо бу соҳа ҳам умуман адабий танқид эътиборида эмас. Хуллас, адабий танқид, назаримизда, ҳозирги адабий жараённинг энг фаол жабҳаларидан бири дейишга тил бормаЙди. Бу сусткашликни қандай шарҳлаш мумкин?

— Ҳозирги адабий танқиднинг сусткашлик қилаётганига сабаб битта эмас, жуда кўп деб ўйлайман. Шўро тузуми даврида, айниқса, танқидий тафаккуримизнинг мустақкам қолига солингани, шу боис адабий танқид шеърӣят ва бадий наср, ҳаттоки драматургиянинг, кечирасиз, думи бўлиб қолгани, танқидий холислик ва зийракликнинг тақчиллиги, чинакам танқидчининг ҳеч қачон косаси оқармагани ва ҳоказолар... Мен шу сабаблардан бор-йўғи биттасига сизнинг диққатингизни қаратмоқчиман. Ўзингиз яхши биласиз, ҳозир сўз санъатимиз ҳам муайян ўтиш даврини бошидан кечирмоқда. Бадий тафаккур карвонимиз, таъбир жоиз бўлса, кичик бир овулдан ва ё ғала-ғовур бозордан эмас, улкан кечувдан ўтмоқда. Гап эски йилдан — янги йилга, ўн йилликдан — ўн йилликка, асрдан — асрга, иккинчи минг йилликдан — учинчи минг йилликка ўтаётганимиз хусусидагина эмас. Аввало, бадий тафаккур тарзимиз бир қарашда янги, аслида, қадимдан-қадим ўзанини қайта топмоқда. Мустақиллик шарофати билан нафақат сўнги ўн йиллик, бутун аср адабиётининг сарағи саракка, пучағи пучакка ажралаётган бир пайтда... табиийки, асосий оғирлик ҳайбарақаллачи йўлдошлар эмас, йўл машаққатларини ўз қонидан ва жонидан ўтказаётган йўлчилар зиммасига тушади. Ҳар қалай, адабий танқидга сидқидил тилагимиз шуки, у ёзувчининг яхши, садоқатли, юкини енгиллага оладиган йўлдоши бўлсин.

— Абдулла ака! Халқимиз бошланаётган янги асрни ва унинг дастлабки йилини катта қизиқиш ва турли-туман ўй-хаёллар билан қарши олаяпти. Шахсан Сиз, халқимизнинг атоқли шоири сифатида, ХХІ асрдаги ўзбек адабиётини қандай тасаввур этасиз?

— Улуғ устозларимиздан бири Абдулла Қаҳҳорнинг, “Келажакда ўзбек адабиёти буюк адабиёт бўлади”, деган гапини яхши биласиз. Устоз орзуларини ХХІ аср ўзбек адабиёти — Мустақиллик даври адабиёти амалга оширгай, иншооллоҳ! “Буюк” деган сифатни ўзимча шарҳлаб айтсам, бу адабиёт ҳақсуяр, халқчил, камалакдек сержило, олмосдек серқирра, биллурдек тиниқ... Хуллас, ҳар жиҳатдан гўзал, чинакам БАДИИЙ АДАБИЁТ — СЎЗ САНЪАТИ бўлади. Шундай сўз санъати бўладики, жаҳон аҳли ўзбекнинг ўзидан аввал сўзини кўриб, бу “ўзбек мўъжизаси”га яна бир қарра ҳайрат ва ҳавас билан мафгун-маҳлиё бўлиб қарайди. Халқимизнинг ўзлигини тобора чуқурроқ англашига хизмат қилаётган бадий сўзимиз Мустақиллик туфайли кенг имкониятларга эга бўлди. Ривож-равнақ имкониятига эга бўлган адабиёт ва санъатнинг келажаги эса порлоқ бўлишига аминман.

2001 йил.

ШОИРНИНГ НАСРИ

Атоқли санъаткорларнинг соф бадиий ижод ҳамда ўз истеъдодини энг кучли ва ёрқин намоён қилган адабий жанрлар билан биргаликда “ёндош” жанрлардаги ижод намуналари, жумладан адабий мақолалари, суҳбатлари, унинг турли-туман анжуман ва учрашувлардаги нутқлари, маърузалари ижодкорнинг бадиий оламини яхлит тасаввур қилишда, ижодий концепцияси ва принципларини, ижод қонуниятларини тўлиқроқ ойдинлаштиришда муҳим аҳамиятга эга. Бундан ташқари, ҳар бир улкан ижодкорнинг роману қисса, шеър дostonларигина эмас, балки ҳар бир чиқиши, замон ва одамлар тўғрисидаги бевосита ўй-мулоҳазалари, ҳаттоки турли муносабатлар билан битган ёзишмалари ҳам адабиёт тарихида муайян ўринга эга бўлади.

Ҳаммамизга маълумки, Чўлпон, Фитрат, Ойбек, Фафур Гулом, Абдулла Қаҳҳор, Ҳамид Олимжон, Мақсуд Шайхзода сингари сиймолар адабиётшунослик, адабий танқид ва бадиий публицистика соҳасида ниҳоятда фаол ҳаракат қилишган. Бунга бир томондан, янги адабиёт ривожининг дастлабки пайтлари бу ишлар билан бевосита шуғулланиши керак бўлган адабий кучларнинг камлиги ё уқувсизлиги сабаб бўлган бўлса, иккинчи томондан, ижод сирлари, адабиётнинг энг долзарб масалалари билан махсус шуғулланишни, ижтимоий ва адабий ҳаётга фаол аралашини бу ижодкорларнинг маънавий эҳтиёжи талаб қилгандир, эҳтимол.

Бугунги кунда ҳам адабиётимизнинг пешқадам намоёндалари О. Ёқубов, П. Қодиров, Э. Воҳидов, Ш. Ҳолмирзаев, Ў. Ҳошимов ва бошқалар бу борада фаоллик кўрсатишмоқда. Бундан Абдулла Орипов ҳам мустасно эмас. У қирқ йиллик ижоди давомида вақтли нашрларда, тўпламларда ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг ва бадиий ижоднинг муҳим муаммоларига оид кўплаб мақолалар, нутқлар, суҳбат-интервьюлар, эсдаликлар, хотиралар, адабий кузатишларини эълон қилди. Шу жиҳатдан шеърсевар халқимиз қалбидан мустаҳкам

ўрин олган тугёнли, чуқур фалсафий — “Абдулла Орипов шеърляти” деб аталган гўзал шеърят кошонасини англатадиган таъриф билан биргаликда — “Абдулла Орипов насри” деган атама ҳам таомилга кирса арзигуликдир.

“Денгиздан томчилар” (“Гулистон” журналы, 1968, 11-сон) ва “Ўзбекистондир бу юрт” (“Шарқ юлдузи” журналы, 1970, 11-сон) деб номланган тақризлар муайян шоирларнинг туркум шеърлари ёки шеърый тўплами ҳақида бўлишига қарамасдан, уларда шоирнинг шеърятга бўлган ўз қарашлари, идеаллари мужассам топганлиги билан эътиборлидир. “Умуман, ҳар бир шоир ижодида ё у, ё бу даражада етакчи туйғу — бош йўналиш бўлиши зарур, ҳар бир ижодкор ўз фаолияти давомида ҳаётда ўзига хос бир вазифани бажариши ҳам лозим. Афсуски, баъзи ижодкорлар қуёнга ўхшайдилар. Маълумки, қуённинг муқим бир марраси бўлмайди, уни қаёққа қувласангиз, ўша ёққа қараб қочади”, дейди А. Орипов.

Абдулла Ориповнинг адабиёт ва шеърят, ижод табиати, устозлар сабоғи, тенгдошлар ва шогирдларнинг изланишлари ҳақидаги фикр-мулоҳазалари ҳам ўзига хослиги билан ажралиб туради. Бу жиҳатдан “Эҳтиёж фарзанди” деб номланган мақола характерлидир. Ҳар бир катта шоирнинг ўз ижодий кредосини белгилаб берувчи, шоирликнинг табиати ҳақидаги мушоҳадаларини “наср тилида” баён қилишга ички эҳтиёжи бўлади, шекилли. Бу В. Маяковскийда “Шеър қандай ёзилади” бўлса, Абдулла Ориповда — “Эҳтиёж фарзанди”.

“Шеърят киши қалбига, энг аввало, руҳий ташналик, чексиз эҳтиёж, ажиб бир сеҳр тариқасида кириб келади... Шеър инсон руҳининг бирмунча ғайритабиий, айрича ҳолатидан туғилади... Армонга, гўзал изтиробга қондирилиши ниҳоятда зарур бўлган эҳтиёжга айланади. Бу эҳтиёж чинакам шоирни умр бўйи таъқиб этади”, дейилади бу мақолада. Бу шоирнинг ўз кузатишлари, тажрибалари асосида чиқарган субъектив хулосаси. Бу сатрлар назариячи олим қаламига эмас, шоирнинг қаламига мансуб. Аммо шеърнинг табиатини, умуман шеър нима учун ёзилишини, яхши шеър ёмон шеърдан, ўртамиёна шоир юксак санъаткордан қандай фарқ қилишини тушуниб олишимиз, идрок қилишимиз нуқтаи назаридан қимматлидир. Шоир чинакам шеърят қандай бўлиши кераклиги ҳақидаги ўз қарашларини зўрлаб тикиштирмайди. Аммо асосли далиллар, фикрлар мантиғи шоир қарашлари объектив ҳақиқатга уйғун эканлигидан

гувоҳлик беради. Оригиналлик, фикр, чинакам ҳиссиёт, самимият, юксак маҳорат, доимий бойиб борадиган билим, мудом ўсиб, юксаладиган дид ва савия, онгли ва ижодий меҳнат шеърият қисматга айланган шоирларга хосдир, деган хулоса чиқарилади. Мақола қандай қилиб шоир бўлиш мумкинлиги ҳақидаги йўл-йўриқлар эмас, балки чинакам шоирга қўйиладиган талаблар ҳақидадир.

Нур ва эзгулик фарзанди, куй, мусиқа билан биргаликда маданиятнинг юксак ҳодисаси бўлган шеърият барча гўзаллик каби одамларга фақат қувонч ҳады этади, одамни яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Аммо ҳар қандай шеър ҳам кишиларга завқ-шавқ бағишлавермайди. Ўртамиёна, ҳатто ундан паст савиядаги ибтидоий шеърлар тўлиб-тошиб ётибди. Ҳар бир шеър машқ қилган кишидан шак-шубҳасиз гений шоир бўлиши талаб қилинмайди. Аммо шеъриятнинг ҳамма учун ягона бўлган бир талаби борки, усиз яхши шеър яратиш мушкул. Бу юксак ижтимоий ва инсоний дарддир. “Эҳтиёж фарзанди”да илгари сурилган фикрлардан бири мана шу.

Шоирнинг йирик адабиётшунос олимлар Бахтиёр Назаров, Наим Каримов, ва бошқалар билан. Фанлар академиясининг Алишер Навоий номидаги тил ва адабиёт институти олимлари даврасида, филология фанлари номзоди Анвар Жабборов билан қилган суҳбатларида ҳам шеъриятнинг табиати, буюк Алишер Навоийнинг жаҳон шеъриятида тутган ўрни ҳақида ўзига хос мулоҳазалар билдирилади, ўзининг айрим шеърлари яратилиши билан боғлиқ хилма-хил масалалар кўтариб чиқилади, аниқликлар киритилади.

Адабиётимиз, шеъриятимиздаги ҳар бир муҳим янгиликни тез илғаб олиш, унга ўз муносабатини билдириш А. Ориповга хосдир. 1966 йилда “Шарқ юлдузи”даги чиқишларидан бирида шеърий шакл изланиши — “сарбаст”га хайрихоҳлик билан муносабатда бўлди. Ўзи ҳам бу вазнда бирмунча шеърлар ёзди. Бироқ у мақолаларида, суҳбатларида ёш ижодкорларни “шаклбозликка” берилиб кетмасликка, ҳамма гап мазмунда эканлигига қайта-қайта даъват этади.

Шоир насрининг бир қисми адабиётимизнинг мумтоз намояндалари, йигирманчи аср ўзбек адабиётининг кашшофлари, тенгдошлар ва шогирдлар ҳақида. Бу материалларда адабий портрет яратиш мақсад қилиб қўйилмайди, балки у ёки бу ижодкор учун энг характерли хусусиятлар мухтасар баён қилинади. Гап Данте, Навоий, Машраб, Пушкин

ҳақидами ёки Абдулла Қодирий, Фафур Фулом, Абдулла Тўқай, Қайсин Қулиев, Шуҳрат, Саида Зуннунова ҳақидами — барча ҳолларда мана шундай ёндошишнинг гувоҳи бўламиз. Бундан ташқари, бу материалларда А. Ориповга хос яна бир хислат — шеърлар конкрет таҳлилидаги пухталиқ, зукколик намоён бўлади. “Улуснинг навобахши” мақоласида Алишер Навоий ҳазратларининг жаҳонда тутган мавқеи куйидагича таърифланади: “Навоий идеаллари бир халқ, бир тил, бир қавм чегарасига сифмайди. Бу зотнинг ўтитлари жами инсон боласига, эс-ҳуши жойида бўлган тафаккур соҳибларига қаратилгандир. Шу боисдан ҳам ер юзининг барча пучмоқларида буюк Навоийни фақат илтифот юзасидан эмас, балки башариятга меҳнати сингган зот бўлганлиги учун ҳам ардоқлаб турибдилар”. “Усмон Носир ҳақида сўз”да оташин шоирнинг шеърятимизда тутган ўрни ажиб бир нуктадонлик билан кўрсатиб берилади. Ойбек ҳақидаги “Бир умрга татирлик” деб номланган хотиранинг ёзилиш услуби гўзал бир куйни эслагиди.

Шоирнинг 1969 йил 28 ноябрда, айтилган пахта йиғим-терими қизғин паллада “Ўзбекистон маданияти” газетаси саҳифасида эълон қилинган “Таъзим” деб номланган мақоласи баллетеристик асар унсурлари мўллиги жиҳатидан оддий газета мақоласидан кескин ажралиб туради. Шундан ўн-ўн беш йил кейин ёзилган “Манглайингдан куёш ўпсин”, “Меҳнат ва қадр”, “Карвон” сингари публицистик асарлар пахтакор халқ меҳнати ҳақида. Муаллиф: “Меҳнатни ҳамиша бош ҳарфда ёзиш керак. Меҳнат инсон боласининг абадий йўлдошидир. Аммо меҳнатнинг асл қиёфаси унинг яратувчанлигидадир. Шу маънода, айтилган пахтакор меҳнати қиёси йўқ меҳнатдир. У ҳамиша табиат стихияси билан қоришиб ётади”, деб ёзса бир мақоласида, “иссиқ-совуқ кунларда гўзага жон ҳолатда ёпишган бола-бақраю қари-қартанларни ким кўрмаган дейсиз? Баъзан мен ҳам меҳнат дегани шу бўлса, бундан ортиги қанақа бўларкин дея ҳаёлларга борганман. Дилимда ўт чақнаган дамлар бўлган”, деб ёзади бошқа бирида. Бу сатрларда, бундай типдаги мақолаларнинг бутун руҳида умрини уззу кун далада ўтказувчи, “миллион эгаларга сочилган” заҳматкаш халқимизнинг сермашаққат ва фараҳли меҳнатидан ғурурланиш, унинг қадрини баланд кўтариш бўртиб туради. Умуман, А. Орипов публицистикаси учун пахтакор меҳнатини бутун қийинчиликлари, мушкулликлари билан кўрсатиш хосдир.

Собиқ Иттифоқда нохуш ҳодисалар авж олган маълум бир даврда А. Орипов ўз ижоди билан бу салбий кўринишларга қарши собит турган ижодкорлардан бири бўлди. У ўша турғунлик йиллари (1981 й.) бундай деб ёзган эди: “Ҳар бир одамнинг қалбида ўз фазоси бор. Гарчанд фазо сўзи чексизликни билдирса-да, айрим одамда у ниҳоятда чегараланган бўлади. Бундай одамлар “Мен борман, дунё мавжуд, менадан кейин нима бўлса бўлаверсин”, деган маънода фикр юритадилар. Бундай одамлар ўзини, ўзининг авлод-аждодини биринчи ўринга қўяди. Уларнинг шиори битта: фойданг тегса — яхшисан, фойданг тегмаса, сенинг керагинг йўқ! Афсуски, бу тушунча инсон руҳиятида яшовчандир”.

Албатта, ёппасига “ура-ура”, ҳамду сано айтиш устунлик қилган ўша йиллари ўзинг иқдор бўлган ҳамма нарсга тўғрисида очик ёзиш мушкул бўлган бир шароитда идеаллар суистеъмол қилинмоқда, ошна-оғайнигарчилик, уруғ-аймоқчилик илдиз отяпти, деб айтиш жўмардлик эди. Муаллиф қўллаган ўзига хос бадий-публицистик усуллар ҳам эътиборлидир. Тарихий экскурслар, муқоясалар, тугилмаган образли ифодалар, ўзига хос тил шоир публицистикасини безаб турадиган фазилатлардир. Умуман А. Орипов “наси”нинг тили алоҳида тадқиқ этилишга лойиқ. Тароватли, ифорли, тугилмаган иборалар, образларга, қочирмаларга бой, лўнда, заргарона тизилган халқчил тил.

Шоирнинг ижтимоий-сиёсий воқеликка, давр илгари сурган масалаларга, ҳаёт ва адабиётга муносабати, айниқса, унинг 80-йиллардаги суҳбатларида очик намоён бўлади. “Оқмаган дарёнинг номидир тақир! Бугун синфий жанглари йўқ, мақсадлар ягона, бироқ инсонни мукамаллаштириш учун кураш давом этаётир”, — дейди суҳбатларидан бирида. Жамият таназулга учраган, худбинларча манфаатпарастлик биринчи ўринга чиққан ҳолларда “халқнинг кўзи ва қулоғи” бўлган ёзувчилар, публицистларнинг сўзи салмоғи ошади. Унинг ўша йиллардаги қай бир суҳбати ёки “Бурилишлар даври”, “Покланиш” сингари публицистик чиқишларини олмайлик, у ўз қалами билан ижтимоий-сиёсий ҳаётга фаол аралашганлигини кўрамиз. Худбин, манфаатпараст кимсалар унинг қалами тигига дучор бўлади. У суҳбатларидан бирида: “Наср, менинг назаримда, ҳаётга бевосита муносабатда бўлади. Бешафқат наср деганлари шундан келиб чиққан бўлса керак”, дейди. Биз А. Орипов бадий публицистикасида худди шу “ҳаётга бевосита муносабатни” кўрамиз. Бутун халқ ҳаётига оид энг катта муаммолардан тортиб, ҳалол

инсоний муносабатларгача барчаси “ижоднинг фуқаролик туйғулари бирлашган асаб системаси” (А. Орипов таъбири) бўлган шоир публицистикасининг объектига айланади.

Халқимизнинг асрий орзулари ушалган Истиқлол йилларида “Абдулла Орипов насри” ниҳоятда фаоллик кўрсатиб келмоқда. Биргина ўтган икки мингинчи йилда вақтли матбуотда йигирмадан ортиқ чиқишлари, мақолалари, суҳбатлари билан қатнашганлиги фикримизнинг далилидир. Бу чиқишларнинг мавзу доираси ҳам хилма хил. Уларда мустақиллигимизни кўз қорачиғидек асраш ва мустаҳкамлаш, миллий истиқлол мафкураси, маънавият масалаларининг энг ўткир жиҳатлари қаламга олинади. Унинг “Ўзбекистонни ҳеч ким енга олмайди” деб номланган публицистик мақоласи шиддати, фикр ва туйғулар таранглиги, муросасизлиги билан Ҳамид Олимжоннинг уруш йилларидаги машҳур “Мен ўзбек халқи номидан сўзлайман” мақоласини эслатади.

“Барча байрамлар калити”, “Мустақиллик: муносиблик масъулияти”, “Илдизи теран ниҳоллар”, “Биз уммон юзини кўрдик”, “Эски номдаги янги тузоқ” каби суҳбат ва мақолаларда шеърга сиғмаган кузатишлар, мулоҳазалар изҳор қилинади. Ватан ва халқ деганда умумий хитобларни, баландпарвоз шиорларни тушуниб қолмасдан, балки ҳар бир фуқаронинг Ватанга бўлган муҳаббати табиий эҳтиёжга айланишига эришиш, энг асосийси мустақилликни аниқ, таъбир жоиз бўлса моддий ҳис қилишга даъват қилинади: “инсон боласи ҳамма нарсани вақтинча йўқотиши мумкин, лекин мустақиллигини йўқотса, дунёнинг барча қувонч ва ташвишлари бекордир”.

Дониёр БЕГИМҚУЛОВ.

ИЗОҲЛАР

Мазкур тўрт жилдик “Танланган асарлар” асосан Абдулла Ориповнинг шу пайтгача чоп этилган ҳуйидаги тўпламлари асосида нашрга тайёрланди:

1965

“Митти юлдуз”. Шеърлар. Тошкент, “Ёш гвардия” нашриёти.

1966

“Кўзларим йўлингда”. Шеърлар. “Тошкент” адабиёт ва санъат нашриёти.

1969

“Онажон”. Шеърлар. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1971

“Рухим”. Шеърлар. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1972

“Ўзбекистон”. Қасида. Тошкент, “Ёш гвардия” нашриёти.

1974

“Ҳайрат”. Шеърлар. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1975

Данте Алигьери. “Илоҳий комедия. Дўзах”. Таржима. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1976

“Юртим шамоли”. Шеърлар. Тошкент, “Ёш гвардия” нашриёти.

1978

“Юзма-юз”. Шеърлар. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

355

1980

“Нажот қалъаси”. Шеърлар, драматик дoston, таржима. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

“Ҳаким ва ажал”. Дoston. Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

“Жаннатга йўл”. Драматик дoston. Тошкент, Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриёти.

1981

“Сурат ва сийрат”. Дoston ва шеърлар. Тошкент, “Ёш гвардия” нашриёти.

1983

“Йиллар армони”. Шеърлар ва дostonлар. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1987

“Йиллар армони”. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тўлдирилган қайта нашри.

1988

“Эҳтиёж фарзанди”. Адабий мақолалар, суҳбатлар, бадиий публицистика. Тошкент, “Ёш гвардия” нашриёти.

1989

“Ишонч кўприклари”. Шеърлар, таржималар, драматик дoston. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1991

“Сен баҳорни соғинмадингми”. Шеърлар. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

“Қуш тили”. Шеърлар ва дoston. Тошкент, “Ўлпон” нашриёти.

1992

“Муножот”. Сайланма. Тошкент, Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси.

“Ҳаж дафтари. Ҳикмат садолари (Эллик ҳадис)”. Тошкент, “Мурод” фирмаси, “Мирзо-Ахбар” нашр бўлими.

“Муборак Ҳаж йўлларида”. Қарши, “Насаф” нашриёти.

1993

“Ҳикмат садолари”. Шеърлар. Тошкент, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг “Фан” нашриёти.

356

1995

“Дунё”. Шеърлар. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1996

“Ибодат”. Шеърлар, шеърлий драмадан парча. Тошкент, “Ёзувчи” нашриёти.

“Сайланма”. Шеърлар, туркумлар ва дoston. Тошкент, “Шарқ” нашриёт-магбаа концерни.

“Соҳибқирон”. Шеърлий драма. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1997

“Савоб”. Шеърлар. Тошкент, “Маънавият” нашриёти.

1999

“Бедорлик”. Шеърлар. Тошкент, “Ёзувчи” нашриёти.

2000

“Mustaqillik qo‘shiq‘i”. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

Шоярнинг рус тилида нашр этилган китоблари:

1970

“Родник”. Тошкент, “Ёш гвардия” нашриёти.

1975

“Ветер Родины”. Москва, “Советский писатель” нашриёти.

1980

“Любовь к жизни”. Шеърлар ва драматик дoston. Москва, “Советский писатель” нашриёти.

1985

“Жажда весны”. Шеърлар, дoston. Тошкент, “Ёш гвардия” нашриёти.

“Удивление”. Шеърлар ва дostonлар. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1988

“Ветер моего края”. Шеърлар, дoston. Москва, “Художественная литература” нашриёти.

357

1996

“Сахибқирян”. Драматик дoston. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

Шоирнинг лотин ёзувидаги ўзбек тилида ва турк тилида чоп этилган китоби:

1999

“Хур ўлкам”. Истанбул.

Шоирнинг тожик ва уйғур тилларида нашр қилинган асарлари:

1984

Тожик тилида: Ихлос. Душанбе. “Ирфон”.

1989

Уйғур тилида: Абдулла Орипов шеърлари тўплами. Урумчи.

Биринчи марта эълон қилинаётган айрим шеърлар шоирнинг ва тўшловчининг шахсий архивида сақланаётган қўлёзмалар асосида нашр этилмоқда. Шунингдек, ўз вақтида Қашқадарё вилояти ҳамда Қарши тумани газетларида, Ўзбекистон Миллий Университетининг кўп нусхали газетасида ва республика болалар газета ва журналларида эълон қилинган ilk ижод намуналари бўлган айрим шеърлар — ушбу нашрларнинг Ўзбекистон Давлат китоб палатасида сақланаётган тахламлари бўйича нашрга тайёрланди.

“Альбомга”, “Юзма-юз”, “Горький”, “Ҳақиқат йўллари”, “Ҳамид Олимжон хотирасига”, “Қирғиз диёри”, “Қозоғистон”, “Ният”, “Аллома”, “Генетика”, “Ёшлик”, “Ҳамза монологи”, “Генерал”, “Сурур”, “Озарбайжон”, “Диёр”, “Уй”, “Ўзбегим тожик билан”, “Боғбон”, “Қуёш шаҳри”, “Сўнгги уруш” каби шеърлар “Танланган асарлар”ни нашрга тайёрлаш жараёнида шоирнинг ўзи киритган таҳрир асосида чоп қилинмоқда.

“Ўзбекистон” қасидасига 1992 йил 3 ноябрда “Туркистон” газетасида эълон қилинган матн асос қилиб олинди.

Биринчи жилд. Шеърлар ва дostonлар

Уқун.— “Гулхан” журнали, 1960 йил, 8-сон.

Қушча.— “Ленин уқуни” (ҳозирги “Тонг юлдузи”) газетаси, 1959 йил, 20 март.

Юлдузлар.— “Гулхан” журналі, 1960 йил, 8-сон.

Тоғлар.— “Гулхан” журналі, 1960 йил, 8-сон.

Чўпон.— “Гулхан” журналі, 1960 йил, 8-сон.

Капалак ва мен.— “Гулхан” журналі, 1960 йил, 8-сон.

Кўшигим каби.— “Гулхан” журналі, 1960 йил, 8-сон.

Келингиз, дўстларим.— “Гулхан” журналі, 1960 йил, 8-сон.

Баҳор.— “Қашқадарё ҳақиқати”, 1959 йил 5 апрель.

“Тонгни ҳам осмонга тик боқиб кутдим...”.— Биринчи марта эълон қилинмоқда.

“Умр дуч қиларкан...”.— Биринчи марта “Ўзбекистон маданияти” газетасининг 1965 йил 30 январь сонида **“Кутмагил мендан”** номи остида берилган. Қавс ичида **“Ҳазил”** дейилган.

Софдил.— Профессор дўстимнинг шахсий архивидаги қўлёзма асо-сида биринчи марта эълон қилинмоқда.

“Ҳали олдиндадир гўзал кунларим...”.— Биринчи марта “Йиллар ар-мони” тўпламида берилган.

Севгисиз одам.— Биринчи марта “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” ҳафталигида 1984 йил 2 мартда эълон қилинган.

Сув париси.— Биринчи марта эълон қилинмоқда.

“Кулма, кулма...”.— Илк марта “Юзма-юз” тўпламида эълон қилин-ган.

Сендан йироқда.— Биринчи марта “Юзма-юз” тўпламида босилган.

“Шовуллади тун бўйи шамол...”.— Биринчи марта “Юзма-юз” тўпла-мида чоп этилган.

“Номасълум қиз” суратига.— Биринчи марта “Юзма-юз” тўпламида босилган.

Куз хаёллари.— Биринчи марта “Тошкент университети” кўп нусха-ли газетанинг 1962 йил 29 ноябрь сонида “Куз” номи билан эълон қилин-ган. Кейинчалик “Тошкент ҳақиқати” газетасининг 1965 йил 27 октябрь сонида “Куз хаёллари” номи билан берилган.

Дарбанд дарёси.— “Шарқ юлдузи”, 1962 йил, 6-сон.

Кўл.— “Шарқ юлдузи”, 1962 йил, 6-сон.

Одамлар.— “Тошкент ҳақиқати”, 1965 йил 4 июль.

Эслаш.— Биринчи марта “Онажон” тўпламида эълон қилинган.

“Деразангни қоғлар оқшом зулмати...”.— Биринчи марта “Онажон” тўпламида эълон қилинган.

“Ўйлардимки, номингни сенинг...”.— Илк марта “Юзма-юз” тўпла-мида эълон қилинган.

Қалам.— Биринчи марта “Митти юлдуз” тўпламида берилган.

“Жажжи гўдак, сен туғилдинг, сен учун...”.— Илк марта “Онажон” тўпламида босилган.

Онамга хат.— Илк дафъа “Митти юлдуз” тўпламида эълон қилинган.

Сен баҳорни соғинмадингми.— Илк дафъа “Митти юлдуз” тўпламида эълон қилинган.

“Мен қувонар бўлсам...”.— Дастлаб “Митти юлдуз” тўпламида босилган.

Булоқ.— Илк дафъа “Митти юлдуз” тўпламида босилган.

Гиёҳ.— “Ўзбекистон маданияти”, 1964 йил 15 февраль.

“Жўнар бўлдим...”.— Илк дафъа “Митти юлдуз” тўпламида эълон қилинган.

Курсдошларимга.— “Тошкент университети” кўп нусхали газетанинг 1963 йил 8 июнь сонидида эълон қилинган. Кейинчалик шоирнинг ҳеч бир тўпламида берилмаган.

Шундай яшар одатда одам.— “Ўзбекистон маданияти”, 1964 йил 15 январь.

Милтирайди митти юлдуз.— “Шарқ юлдузи” журнали, 1964 йил, 5-сон.

Бургут.— “Шарқ юлдузи” журнали, 1964 йил, 5-сон.

Мен нечун севаман Ўзбекистонни.— “Шарқ юлдузи” журнали, 1964 йил, 5-сон, 106—108-бетлар.

Альбомга.— “Ёш ленинчи”, 1964 йил 25 июль.

“Муножот”ни тинглаб.— “Ўзбекистон маданияти”, 1964 йил 26 сентябрь.

Асримиз одами.— Биринчи марта “Ёшлик” альманахининг 1965 йил, 1-сонидида босилган.

Булут.— Биринчи марта “Митти юлдуз” тўпламида эълон қилинган.

Ўзбекистонда куз.— Илк марта “Ўзбекистон маданияти” газетасининг 1964 йил 28 октябрь сонидида “Юргил далаларга” сарлавҳаси билан эълон қилинган.

“Йўлим бошлар”.— Биринчи марта “Митти юлдуз” тўпламида эълон қилинган.

“Сен Пушкиннинг севган малағи”.— Биринчи марта “Митти юлдуз” тўпламида эълон қилинган.

“Юлдузлар ўтига бардош берурман...”.— Биринчи марта “Митти юлдуз” тўпламида эълон қилинган.

“У кўшиқ куйлади ёр шаънига маст...”.— “Қашқадарё ҳақиқати” газетасининг 1965 йил 14 февраль сонидида “Ошиқ” “Ўзбекистон маданияти” газетасининг 1965 йил 14 июль сонидида “Келди севги...” сарлавҳалари билан эълон қилинган.

“Уни кўрсам...”.— Биринчи марта “Митти юлдуз” тўпламида эълон қилинган.

Куз манзараси.— “Ўзбекистон маданияти”, 1965 йил 17 ноябрь. “Митти юлдуз” тўпламида “Манзара” сарлавҳаси остида эълон қилинган.

“Гоҳо ер меҳрини ўйларкан...”.— Биринчи марта Абдулла Қаҳҳорнинг 1965 йилда нашр этилган “Нурли чўққилар” ҳикоялар тўпламида

ҳикояга эпиграф сифатида босилган. Абдулла Ориповнинг хотирлашича, устоз Абдулла Қаҳҳор ёзилажак ҳикоянинг мазмунига монанд эпиграф ёзиб беришни ундан илтимос қилган. Эпиграфнинг йигирмага яқин варианты ёзилган ва мана шу матн танлаб олинган.

“Қуй, дўстим, тилларанг шаробдан менга...”.— “Гулистон” журнали, 1968 йил, 11-сон.

“Булут тошди...”.— Биринчи марта “Митти юлдуз” тўпламида қавс ичида берилган **“Манзара”** сарлавҳаси остида эълон қилинган.

“Нега мени севмадинг...”.— Илк марта “Юзма-юз” тўпламида эълон қилинган.

Юзма-юз.— “Гулистон” журналининг 1968 йил, 11-сони, 14—15-бетлар.

“Кел, ёруғ эт...”.— Биринчи марта эълон қилинмоқда.

Айрилиқ кўшиғи.— Биринчи марта эълон қилинмоқда.

Қасам дара.— Биринчи марта **“Қашқадарё ҳақиқати”** газетасининг 1964 йил 25 май сониди ва **“Митти юлдуз”** тўпламида эълон қилинган.

“Қани, вай бер менга, дўстгинам...”.— Илк дафъа **“Митти юлдуз”** тўпламида босилиб чиққан.

“Учқур ҳаёл соҳибни йигит...”.— Биринчи марта **“Қизил Ўзбекистон”** газетасининг 1964 йил 24 май сониди **“Бизга тортган”** деган сарлавҳада босилиб чиққан.

Геолог Ҳабиб Абдуллаев қабри ёнида.— 1964 йилда ёзилган ушбу шеър биринчи марта **“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”** газетасининг 1984 йил 2 март сониди ҳамда **“Йиллар армони”** тўпламида эълон қилинган.

Истақларим.— Биринчи марта **“Қизил Ўзбекистон”** газетасининг 1964 йил 31 декабрь сониди **“Янги йил истақлари”** номи билан босилиб чиққан.

“Уйғон...”.— 1965 йилда ёзилган. Биринчи марта 1978 йилда **“Юзма-юз”** тўпламида босилган.

Она тилимга.— Биринчи марта **“Ўзбекистон маданияти”** газетасининг 1965 йил 17 ноябрь сониди эълон қилинган, **“Ҳайрат”** тўпламида **“Тўти”** сарлавҳаси билан, **“Йиллар армони”** тўпламида сарлавҳасиз берилган..

Дорбоз.— Илк дафъа **“Митти юлдуз”** тўпламида босилиб чиққан.

Тилла балиқча.— **“Ўзбекистон маданияти”**, 1965 йил 30 январь.

Булбул.— **“Гулистон”** журналининг 1968 йил, 5-сониди (34-бет) **“Булбулимсан”** сарлавҳаси билан босилган.

Темир одам.— **“Совет Ўзбекистони”**, 1965 йил 29 июль.

Уйку.— **“Ўзбекистон маданияти”**, 1965 йил 14 июль.

Отелло.— **“Совет Ўзбекистони”**, 1965 йил 24 июль.

Аёл.— **“Совет Ўзбекистони”**, 1965 йил 8 сентябрь.

Этгали.— **“Қашқадарё ҳақиқати”**, 1964 йил, 103-сон.

Тун.— **“Ўзбекистон маданияти”**, 1966 йил 5 февраль.

Ҳаёт ишқи.— **“Тошкент ҳақиқати”** газетасининг 1965 йил 4 июль сониди **“Чоллар”** сарлавҳаси билан эълон қилинган.

“Ўтинманам...”.— “Дастлаб “Митти юлдуз” тўпламида берилган.
Армон.— “Шарқ юлдузи” журнали, 1966 йил, 12-сон, “Тошкент оқшом-и”, 1967 йил 9 январь.

“Оилада туғилса гўдак...”.— Дастлаб “Митти юлдуз” тўпламига киритилган.

Улғайиш.— “Ўзбекистон маданияти”, 1966 йил 5 февраль.

Муҳаббат.— “Кўзларим йўлингда” тўпламидан ўрин олган. “Қайтмас энди, умид қилма кетган тўлқиндан...” сатри М. Лермонтов шеърдан.

“Кўпдан кутган эдим...”.— Дастлаб “Митти юлдуз” тўпламида берилган.

Чол ва “коммунизм” қиссаси.— Дастлаб “Митти юлдуз” тўпламига киритилган.

“Хайр энди...”.— Дастлаб “Митти юлдуз” тўпламига киритилган.

Қонли кўйлак.— Дастлаб “Митти юлдуз” тўпламига киритилган.

Газета сотувчи.— “Қашқадарё ҳақиқати”, 1965 йил 12 сентябрь.

Хуш келибсан, Янги йил.— “Ғунча”, 1966 йил, 1-сон.

Авлодларга мактуб.— “Тошкент оқшом” газетасининг 1966 йил 19 август, “Шарқ юлдузи” журналининг 1966 йил, 12-сонида берилган. Тошкент зилзиласи муносабати билан 1966 йилда “Ўзбекистон” нашриётида босиб чиқарилган “Тошкентдаги офат ва жасорат” тўпламида охириги тўрт мисра олиб ташланган.

“Хат ёзмадим...”.— “Шарқ юлдузи”, 1966 йил, 12-сон.

Кетганлар ёди бу.— “Гулистон” журналининг 1967 йил, 1-сонида “Тўш” сарлавҳаси билан эълон қилинган.

Онажон.— “Саодат”, 1968 йил, 7-сон.

Най.— “Ўзбекистон маданияти”, 1967 йил 25 февраль.

Шоирлар ҳаёти.— “Шарқ юлдузи”, 1966 йил, 12-сон; “Тошкент оқшом-и”, 1967 йил 9 январь.

Жаннат.— “Ўзбекистон маданияти”, 1968 йил 23 июль.

Чувалади ўйларим сенсиз.— “Онажон” тўпламига киритилган.

“Ёмғирли кун эди...”.— “Гулистон” журнали, 1967 йил, 1-сон.

Сароб.— “Шарқ юлдузи” журналининг 1966 йил, 12-сонида “Ўйларим” сарлавҳаси остида берилган.

Табиат.— “Шарқ юлдузи”, 1968 йил, 1-сон.

Юрак ва ақл.— “Шарқ юлдузи”, 1966 йил, 12-сон.

Баҳор.— “Совет Ўзбекистони”, 1967 йил 9 апрель. “Кўнглим ҳам бу кеча ойдайд яримта...” сатри Турсуной Содиқова шеърдан.

Сенга.— 1967 йилда ёзилган ушбу шеър биринчи марта “Тошкент оқшом” газетасининг 1982 йил, 25 октябрь сонида эълон қилинган.

Созим.— Биринчи марта “Шарқ юлдузи” журналининг 1968 йил, 1-сонида “Жавоб” сарлавҳаси билан эълон қилинган.

Арманистон.— “Гулистон” журнали, 1968 йил, 1-сон.

Нечун тим қорадир арман кўзлари.— “Гулистон” журнали, 1968 йил, 1-сон.

“Алвидо, деб...” — “Гулистон”, 1968 йил, 1-сон.
Севан кўли. — “Гулистон”, 1968 йил, 1-сон.
Ереван кўчасида. — “Гулистон”, 1968 йил, 1-сон.
Нутқ. — “Шарқ юлдузи”, 1968 йил, 1-сон.
Кушчага. — “Тошкент оқшоми”, 1967 йил 19 июнь. Ўз вақтида тўпламларда берилмаган. Биринчи марта 1997 йилда “Савоб” тўпламида берилган.

“Кўйил, у қуларни...” — “Онажон” тўпламида берилган.
Севги ўлими. — “Шарқ юлдузи”, 1968 йил, 1-сон.
Оҳу. — “Шарқ юлдузи”, 1968 йил, 1-сон.
Паҳлавон Маҳмуд қabri қошида. — “Шарқ юлдузи”, 1966 йил, 12-сон.

Абдулла Қаҳҳор. — 1967 йилда Абдулла Қаҳҳорнинг олтмиш йиллик юбилейи муносабати билан ёзилган ушбу шеър биринчи марта “Ёшлик” журналининг 1987 йил, 9-сонида бир туркум янги шеърлар билан бирга эълон қилинган.

“Оталар...” — “Ўзбекистон маданияти”, 1968 йил 19 март.
Совға. — “Шарқ юлдузи”, 1968 йил, 1-сон; “Тошкент оқшоми”, 1968 йил 23 февраль.

Ёзажакман. — “Шарқ юлдузи”, 1968 йил, 1-сон.
Минораи Калон тепасидаги лайлак. — “Ўзбекистон маданияти”, 1968 йил 23 июль.

Алишер. — “Шарқ юлдузи”, 1969 йил, 2-сон, 151—152-бетлар.
Алишернинг онаси. — “Ленин учқуни”, 1968 йил 8 март.
Горький. — “Ўзбекистон маданияти” газетасининг 1968 йил 16 апрель сонида “Бағишлов” номи билан берилган. “Сайланма”ни тайёрлаш жараёнида муаллифнинг ўзи томонидан баъзи бир таҳрирлар киритилди.

Хатолар. — “Ўзбекистон маданияти”, 1968 йил 26 апрель.
Биринчи муҳаббатим. — “Қашқадарё ҳақиқати”, 1969 йил 1 март.
“Бул ажаб...” — 1968 йилда ёзилган. Биринчи марта “Юзма-юз” тўпламига киритилган.

Баҳор қулариди. — “Тошкент оқшоми”, 1969 йил 12 март.
Кетмоқдаман. — Ушбу шеър дастлаб Ўткир Ҳошимовнинг “Баҳор қайтмайди” қиссаси матнида эълон қилинган. Кейинчалик тўпламларга киритилган. Бироқ охириги якуновчи икки сатр 2000 йил декабрь ойида тикланди.

Илғор ишчи ва чаққон муҳбир қиссаси. — 1968 йилда ёзилган. Биринчи марта “Ёшлик” журналининг 1987 йил, 9-сонида босилган.

Ҳақиқат йўллари. — Биринчи марта “Совет Ўзбекистони” газетасининг 1969 йил 27 апрель сонида эълон қилинган. 2000 йил март ойида муаллиф қайта номлаб, таҳрир қилди.

Саратов. — “Совет Ўзбекистони”, 1969 йил 20 июль.
Хотирот. — “Совет Ўзбекистони”, 1969 йил 20 июль.

Она сайёра.— “Совет Ўзбекистони”, 1970 йил 4 январь.

Бизникилар.— 1969 йилда ёзилган ушбу шеър биринчи марта “Совет Ўзбекистони” газетасининг 1974 йил 10 июль сониди эълон қилинган. Шу пайтгача охириги икки мисра қуйидаги таҳрирда берилган:

Кошқийди, аҳли юрт туриб тепамда

У — бизники эди, десалар...

Биринчи жилда “аҳли юрт” ўрнига асл нусхадаги “кимлардир” ибораси тикланди.

Ўзбекистон.— “Тошкент оқшоми” газетасининг 1966 йил 9 июль сониди парча берилган. Кейинчалик “Шарқ юлдузи” журналида тўлиқ босилган. Алоҳида китобча ҳолида нашр этилган. Шоирнинг жуда кўпчилик тўпламларидан жой олган. “Туркистон” газетасининг 1992 йил 3 ноябрь сониди муаллифнинг қайта таҳрири остида эълон қилинган.

Қарши кўшиғи.— “Гулистон”, 1971 йил, 1-сон.

Кенглик нуқтаси.— “Совет Ўзбекистони”, 1972 йил 9 январь.

Ҳамид Олимжон хотирасига.— Биринчи марта “Совет Ўзбекистони” газетасининг 1971 йил 27 апрель сониди “Устоз” сарлавҳаси билан эълон қилинган.

Қирғиз диври.— “Ўзбекистон маданияти” газетасининг 1970 йил 29 май сониди “Табрик” сарлавҳаси билан эълон қилинган.

Қутлов.— “Саодат”, 1971 йил, 1-сон.

Ўрмон.— “Меҳнат ва турмуш” журналининг 1970 йил, 9-сониди “Насихат” ва “Эслаш” шеърлари билан биргаликда эълон қилинган.

Сергей Есенинга.— Биринчи марта эълон қилинмоқда.

Мўмин Мирзо.— “Гулистон”, 1972 йил, 1-сон.

Номаълум одам.— “Гулистон”, 1972 йил, 1-сон.

“Келдим қошингизга чопиб, энтикиб...”. 1972 йил, 1-сон.

Мактуб.— “Гулистон”, 1972 йил, 1-сон.

Чорлаш.— “Гулистон”, 1972 йил, 1-сон.

Ёлғизлик.— “Гулистон”, 1972 йил, 1-сон.

Сув.— “Гулистон”, 1972 йил, 1-сон.

Ҳангома.— “Гулистон”, 1972 йил, 1-сон.

Муаллим.— “Ўқитувчилар газетаси”, 1972 йил 5 октябрь.

“Болалик йилларим эслайман оз-оз...”— “Совет Ўзбекистони”, газетасининг 1974 йил 10 июль сониди “Агар сен чорласанг...” номи билан берилган.

Кўшиқ.— “Совет Ўзбекистони”, 1972 йил 1 март.

Қозоғистон.— “Тошкент ҳақиқати”, 1972 йил 6 сентябрь.

Қозоғистон оҳуси.— “Совет Ўзбекистони”, 1973 йил 11 март.

Соғинч.— “Тошкент оқшоми”, 1973 йил 10 апрель.

Яхмалак.— “Совет Ўзбекистони”, 1972 йил 1 март.

Генетика.— “Совет Ўзбекистони”, 1973 йил 11 март.

Денигизга.— “Совет Ўзбекистони”, 1974 йил 10 июль.

Аллома.— “Гулистон”, 1973 йил, 8-сон.

Турмуш ташвишлари.— “Тошкент оқшоми”, 1973 йил 10 апрель.

Мен англаб етган фалсафа.— “Тошкент оқшоми”, 1973 йил 29 ноябрь.

Ойбек номли хўжаликда.— “Тошкент оқшоми”, 1973 йил 10 апрель.

Баҳор нападаси.— “Гулистон”, 1973 йил, 5-сон, 1-бет. Бундан олдин ҳеч бир тўшамда берилмаган. Муаллифнинг жузъий қисқартириши ва таҳририда берилмоқда.

Ёшлик.— Дастлаб 1974 йилда “Совет Ўзбекистони” газетасида “Комсомол” номи билан босилган. Муаллифнинг ўзи қайта номлаб, таҳрир қилди.

Ирода.— “Совет Ўзбекистони”, 1974 йил 10 июль.

Чўли бобонинг набираларига дегани.— “Совет Ўзбекистони”, 1974 йил 10 июль.

Саломнома.— “Меҳнат ва турмуш”, 1975 йил, 1-сон.

Ҳавас.— “Ўзбекистон маданияти”, 1974 йил 5 ноябрь.

Райҳон.— “Совет Ўзбекистони” газетасининг 1975 йил 6 сентябрь сониди “Қарши кўшиқларидан” деган изоҳ билан “Янги шеърлар” рухни остида “Авлодлар ҳикояси”, “Икки сония”, “Сен борсан”, “Ҳаддим борми сизга бир сўз дегали...”, “Шукрона” сингари бир туркум шеърлар билан бирга эълон қилинган.

Генерал.— “Меҳнат ва турмуш”, 1975 йил, 5-сон.

Каклигим.— 1975 йил 10 сентябрда ёзилган. “Совет Ўзбекистони” газетасининг 1976 йил 15 февраль сониди эълон қилинган.

“Ишонгил сен менинг муҳаббатимга...” — Биринчи марта эълон қилинмоқда.

“Сен менинг исмимсан, номимсан тугал...” — Биринчи марта эълон қилинмоқда.

Қиш кечаси.— “Ўзбекистон маданияти”, 1976 йил 30 ноябрь.

Тафаккур монологи.— “Гулистон”, 1976 йил, 1-сон, 12-бет.

Бир танишим ҳақида баллада.— “Ўзбекистон маданияти”, 1976 йил 30 ноябрь.

Маломат тошлари.— “Тошкент оқшоми”, 1976 йил 19 июль.

Тарбия.— Ўша жойда.

Қасоскор ҳақида баллада.— Ўша жойда.

Баҳор сеникидир.— Ўша жойда.

Музаффар ўлка.— Ўша жойда.

“Сахро сўқмоғида бошин эгиб жим...”.— Ўша жойда.

“Тингла, бу абадий садо бўлади...”.— Ўша жойда.

“Ошиқни тасвирлай дегандим бирров...”.— Ўша жойда.

Хотира.— “Ўзбекистон маданияти”, 1976 йил 30 ноябрь.

Омад ҳақида.— “Ўзбекистон маданияти”, 1976 йил 30 ноябрь.

Сурат ва сийрат.— “Ўзбекистон маданияти”, 1976 йил 30 ноябрь.

Сурур.— “Совет Ўзбекистони”, 1977 йил 13 март.

Момо офтоб.— “Совет Ўзбекистони”, 1977 йил 13 март.

Нисбийлик.— “Совет Ўзбекистони”, 1977 йил 6 июль.

“Бу ишқ сиррин...”— “Совет Ўзбекистони”, 1977 йил 13 март.

Йиллар армони.— “Совет Ўзбекистони”, 1977 йил 6 июнь.

Январь.— “Саодат”, 1978 йил, 1-сон.

Изҳор.— “Гулистон”, 1978 йил, 7-сон.

Талаба журналиста.— ЎМУ журналистика факультетининг “Журналистика” ўқув газетаси нишона сониди 1978 йил 28 февралда босилган.

Умр ўртаси.— “Ўзбекистон маданияти”, 1978 йил 29 декабрь.

Хайрихоҳ.— “Гулистон”, 1978 йил, 7-сон.

Ҳолат.— “Ўзбекистон маданияти”, 1978 йил, 29 декабрь.

Висол.— “Ўзбекистон маданияти”, 1978 йил, 29 декабрь

Диёр.— Янги номда, муаллифнинг таҳрири билан берилмоқда.

“Оқ қоғоз, юзингга сирим айтаман...”— “Тошкент оқшоми” газетасининг 1982 йил 25 октябрь сониди “Ҳазил” сарлавҳаси билан эълон қилинган.

Кавказ.— “Совет Ўзбекистони” 1977 йил 6 июль.

Онажоним шеърят.— “Совет Ўзбекистони”, 1979 йил 2 июнь.

Ёш рассомларга.— “Ўзбекистон маданияти”, 1979 йил 13 ноябрь.

Инсон қалби.— “Совет Ўзбекистони”, 1979 йил 2 июнь.

Шоир ва илҳом.— “Ўзбекистон маданияти”, 1978 йил, 29 декабрь.

Самовий меҳмон, беш донишманд ва фаррош кампир қиссаси.— “Ўзбекистон маданияти”, 1979 йил 13 ноябрь. Газета вариантыда сарлавҳадан кейин қавс ичида “Фантастик шеър” деган изоҳ бор.

Бахмаллик гилам тўқувчи қизларга.— “Ўзбекистон маданияти”, 1980 йил 12 сентябрь.

Бобо ва набира.— “Совет Ўзбекистони”, 1979 йил 26 август.

“Бунчалик камолот, айт-чи, кимда бор...”— “Ўзбекистон маданияти”, 1979 йил 13 ноябрь.

Зиё.— “Гулистон”, 1978 йил 7-сон.

Озарбайжон.— “Тошкент ҳақиқати”, 1980 йил 3 июнь; “Совет Ўзбекистони санъати”, 1980 йил 12-сон.

Инсон манзараси.— “Совет Ўзбекистони”, 1979 йил 26 август. “Янги шеърлар” рукни остидаги туркум шеърлар билан биргаликда эълон қилинган.

Қўриқхона.— “Совет Ўзбекистони”, 1979 йил 26 август.

Учинчи одам.— “Совет Ўзбекистони”, 1980 йил 13 март.

Истак.— “Совет Ўзбекистони”, 1980 йил 13 март.

Тулки фалсафаси.— “Совет Ўзбекистони”, 1980 йил 13 март.

Дунёни қизганма.— “Совет Ўзбекистони”, 1980 йил 13 март.

Шарқ ҳикояси. — “Совет Ўзбекистони”, 1980 йил 13 март.

“Дейдилар...” — “Совет Ўзбекистони”, 1980 йил 12 сентябрь.

Оломонга. — “Тошкент оқшоми”, 1982 йил 25 октябрь; “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” ҳафталиги, 1984 йил 2 март.

Жаннатга йўл. Драматик достон. — “Мушгум” журналининг 1978 йил, 5-сонидан бошлаб йил давомида босилган.

Ҳаким ва ажал. Достон. — “Совет Ўзбекистони”, 1980 йил 27 июль.

Иккинчи жилд. Шеърлар ва достонлар

Давра кўшиғи. — “Тошкент оқшоми”, 1981 йил 1 май. “ЎЗАС” ҳафталигининг 1981 йил 18 сентябрь сонида “Ширин забоним” сарлавҳаси билан берилган.

Шоир умри. — Ўша жойда.

Баҳор хосияти. — Ўша жойда.

“Муаллақ гапларни сўйлама менга...” — Ўша жойда. “ЎЗАС” ҳафталигининг 1981 йил 18 сентябрь сонида “Ёш дўстимга” сарлавҳаси билан эълон қилинган.

“Боғингда бир ниҳол гуллапти бу кеч...” — Ўша жойда.

“Дунёда диёнат ҳали мавжуддир”. — Ўша жойда.

Ширин забоним. — “ЎЗАС” ҳафталиги, 1981 йил 18 сентябрь.

Қирқ ёш. — Ўша жойда.

Мени олиб кетинг. — Ўша жойда.

Раиғлар. — Ўша жойда.

“Дарахтни ҳаминша ўрайди шамол...” — Ўша жойда.

“Ердан ўзга жойда ҳаёт йўқ эмис...” — Ўша жойда.

Хайрлашув. — Ўша жойда.

Тошкент шаънига. — “Тошкент оқшоми”, 1982 йил 25 октябрь.

“Бахт кутмасман ўзгадан зинҳор...” — Ўша жойда.

“Ҳали олдндадир гўзал кувларим...” — Ўша жойда.

“Дўрмон боғларига тинч оқшом чўкди...” — Ўша жойда.

“Сенга, бу дунёнинг гули, неъматин...” — Ўша жойда.

Умр. — Ўша жойда.

“Арслон чорлаганда”. — “Тошкент оқшоми” нинг 1982 йил 25 октябрь сонида сарлавҳа ва бағишловсиз эълон қилинган.

Эпиграмма. — Ўша жойда.

Қонуният. — Ўша жойда.

Ният. — Ўша жойда.

“Замин айланади, чиқади кўёш...” — Ўша жойда.

Нозим Ҳикмат. — “Гулистон” журнали. 1982 йил, 9-сон.

Бизнинг шеър. — “Гулистон” журнали. 1982 йил, 9-сон.

Ҳайролик. “Гулистон” журнали. 1982 йил, 9-сон.

Ўзбегим тожик билан. — “Совет Ўзбекистони санъати”, 1982 йил, 6-сон; “Гулистон” журнали, 1982 йил 9-сон; “Совет Ўзбекистони”, 1984 йил 15 декабрь.

Савоб.— “Гулистон” журнали, 1982 йил 9-сон; “Совет Ўзбекистони”, 1982 йил 30 сентябрь.

“Йироқ Европада...”.— Биринчи марта “Совет Ўзбекистони”нинг 1983 йил 28 май сонида “Пахтагнни ўйладим...” номи билан “Саёҳат туркумларидан” кичик сарлавҳаси остида туркум шеърлар билан босилган.

“Магар келганида қиёмат-қойим”.— Ўша жойда.

Сиздан нима кетди.— “Шарқ юлдузи”, 1983 йил 5-сон.

Баҳор тилаклари.— Ўша жойда.

“Яшасанг...”.— Ўша жойда.

“Қарангки баҳорнинг вазифаси йўқ...”.— Ўша жойда.

Бобур.— “ЎзАС” ҳафталиги, 1983 йил 15 апрель.

Бир сирки...— “Совет Ўзбекистони”, 1983 йил 28 май.

Боғбон.— Ўша жойда.

Тилақлар.— Ўша жойда.

Хосият.— Ўша жойда.

“Сиздан нима кетди...”.— Ўша жойда.

“Туғилсанг бахт билан камол ўшадир...”.— Ўша жойда.

“Самода юрибди ҳануз ёлғиз ой...”.— Ўша жойда.

“Азизим, пайт келди кўнглим ёраман...”.— Ўша жойда.

“Шукр айтай, кўп яхши умр кўрдим мен...”.— Ўша жойда.

Ҳасадгўй ҳақида.— Ўша жойда.

Дўстим Мурод Ҳамроев хотирасига.— “Тошкент оқшоми”, 1983 йил

13 июнь.

Қуёш шаҳри.— “Совет Ўзбекистони”, 1983 йил 9 сентябрь.

Сўнгги уруш.— “Совет Ўзбекистони”, 1983 йил 24 июль.

Инжу диёр учун.— “Ёшлик”, 1984, 1-сон.

Баҳор тилаклари.— “ЎзАС” ҳафталиги, 1984 йил 2 март.

Савол.— Ўша жойда.

Этна вулкони.— Ўша жойда.

“Раво кўр, юзингда бир хол бўлайин...”.— Ўша жойда.

“Офтоб ботиб кетди, эгилди бошим...”.— Ўша жойда.

“Оқар дарёга ҳам кимдир банд берган...”.— Ўша жойда.

“Биламан, ўтади шодлик билан ғам...”.— Ўша жойда.

“Оҳ, ўтган у кувлар қайтмагай зинҳор...”.— Ўша жойда.

Тунислик бола.— “Тошкент оқшоми”, 1984 йил 17 сентябрь.

Ўтинч.— “Шарқ юлдузи”, 1984 йил, 11-сон.

Одам болалари.— Ўша жойда.

Қардош шоирга.— Ўша жойда.

Мустай Каримга.— Ўша жойда.

Инсон ҳурмати.— Ўша жойда.

Офтобшувок.— Ўша жойда.

Ўзбекистон байроғи.— “ЎзАС” ҳафталиги, 1984 йил 12 октябрь.

Ҳар қандай дамда ҳам.— “ЎзАС” ҳафталиги. 1985 йил 25 январь.

Кўзгу парчалари.— Ўша жойда.

“Менга ҳаётни бер...”.— Ўша жойда.

Диалектика.— Ўша жойда.

Жўжа.— “Совет Ўзбекистони”, 1985 йил 30 ноябрь.

“Шундай бир қавм бор...”.— “Совет Ўзбекистони”, 1985 йил 30 ноябрь.

Сени она дедим.— “ЎзАС” ҳафталиги, 1985 йил 8 март.

Икки Америка.— “ЎзАС” ҳафталиги, 1985 йил 13 декабрь.

Калифорнияда чойхўрлик.— Ўша жойда.

Кекса муҳожир.— Ўша жойда.

Лос-Анжелос кўчаларида.— Ўша жойда.

Сан-Францисколик талаба билан суҳбат.— Ўша жойда.

Оқ шеър.— Ўша жойда.

Югур бизнесмен.— Ўша жойда.

Тилак.— “ЎзАС” ҳафталиги, 1985 йил 31 декабрь.

Икки сония.— “Ёш ленинчи”, 1986 йил 25 июнь.

Арслон ва инсон.— “Тошкент оқшоми”, 1986 йил 4 август.

Ақл ҳақида.— Ўша жойда.

Зиё.— “Ёш ленинчи”, 1986 йил 5 октябрь.

Ишовч кўприклар.— “ЎзАС” ҳафталиги, 1986 йил 10 октябрь.

Яланғоч сатрлар.— Ўша жойда.

Тириклик.— Ўша жойда.

“Мени сайланг”.— Ўша жойда.

Ғалати зот.— Ўша жойда.

Нега бошинг эгик... — Ўша жойда.

Ади-бади ҳақида ривоят.— Ўша жойда.

Йил боши.— “Тошкент оқшоми”, 1986 йил 31 декабрь.

Ёлғиз одам.— Ўша жойда.

Осиё маркази.— Ўша жойда.

Сизни учратгунча.— Ўша жойда.

Ойбек ҳақида кўшиқ.— Ўша жойда.

Ваздалар.— “Совет Ўзбекистони”, 1986 йил 25 декабрь.

Хусумат.— Ўша жойда.

Қалдирғоч.— Ўша жойда.

Кўнгил.— Ўша жойда.

Тўлини ой.— Ўша жойда.

Орол учун.— “ЎзАС” ҳафталиги, 1987 йил 10 апрель.

Имзо йиғиш.— “ЎзАС” ҳафталиги, 1988 йил 17 июнь.

Оталар илгида замон билан вақт...; Исмалоқ; Хатоларинг керак уларга; Сафлар поклиги деб...; Ёш шоирларга; Сарҳадлар; Айтишув; Фурқат видоси; Комета; Нома; Бемор ва табиб; Бемаҳал қор ёққан куни...; Гурҳубоз; Эски қудуқ; Эл кўлласа... — “Ёшлик”, 1987 йил, 9-сон.

Тун манзаралари.— “ЎзАС” ҳафталиги, 1987 йил 13 март.

Аҳмад Зоирни тинглаб.— Ўша жойда.

Муҳаббат.— Ўша жойда.

- Исм ҳақида.— Ўша жойда.
 Уқтириш.— Ўша жойда.
 Сирдарё.— Ўша жойда.
 Собитлик.— Ўша жойда.
 Кўрдим.— Ўша жойда.
 Умр.— “ЎЗАС” ҳафталиги, 1988 йил 18 март.
 Узлат.— Ўша жойда.
 Ўғлим Илҳомжонга.— Ўша жойда.
 Малак.— Ўша жойда.
 Энг қулай жавоб.— Ўша жойда.
 Ўзимиз.— Ўша жойда.
 Гап битта.— Ўша жойда.
 Биз.— Ўша жойда.
 Тараққиёт.— Ўша жойда.
 “Кул-кул” (“Култ-култ” сарлавҳаси билан эълон қилинган).— Ўша жойда.
 Ўйламай нетайин.— “ЎЗАС” ҳафталиги, 1988 йил 16 декабрь.
 “Соч ҳам тўқилмоқда, омонатдир тиш...”.— Ўша жойда.
 Менга ҳаётни бер.— “Тошкент оқшоми”, 1989 йил 18 февраль.
 Қардош шонирга.— Ўша жойда.
 Ҳамза видоси.— “Совет Ўзбекистони”, 1989 йил 12 апрель.
 Тараққиёт.— “Совет Ўзбекистони”, 1989 йил 14 май.
 Бегоналик.— Ўша жойда.
 Қуш тили.— Ўша жойда.
 Тоқат.— Ўша жойда.
 Умр ўтиб борар нисоли эртак.— “ЎЗАС” ҳафталиги, 1989 йил 1 сентябрь.
 Шошмаслик ҳақида баллада.— “Совет Ўзбекистони”, 1989 йил 3 октябрь.
 Жавоб.— “Совет Ўзбекистони”, 1989 йил 7 октябрь.
 Охират.— “Совет Ўзбекистони”, 1990 йил 29 сентябрь.
 Бахтсиз фаришта.— Ўша жойда.
 Юлдуз қазоси.— Ўша жойда.
 Иблис.— Ўша жойда.
 Ойисининг фонди.— Ўша жойда.
 Юрагимнинг тубида бир ном.— Ўша жойда.
 “Турфа туйғуларни хуш кўрдим ғоят...”.— Ўша жойда.
 Алишер ва талаба.— “Совет Ўзбекистони”, 1991 йил 9 февраль.
 “Муаллақ гапларни сўйлама менга...”.— “Ёш ленинчи”, 1991 йил 16 март.
 Уйғониш замонинг.— “ЎЗАС” ҳафталиги, 1991 йил 9 апрель.
 Темур боғлари.— “ЎЗАС” ҳафталиги, 1991 йил 29 март; “Халқ сўзи”, 1991 йил 29 март. Шеър сарлавҳасидан кейин “Самарқандлик укам Камолга” деган бағишлов битилган.

- “Болага ўхшайди дейдилар халқни...” — Ўша жойда.
 “Қаҳ-қаҳ урар бўлсам, виждонимдан мен...” — Ўша жойда.
 “Шудгорда қарғалар тўдасин кўрсанг...” — Ўша жойда.
 “Баҳор! Сендан хушнуд жами қор аҳли...” — Ўша жойда.
 “Дуёнинг ғалати йўриғига боқ...” — Ўша жойда.

Гина. — Ушбу шеър ҳам “ЎзАС” нинг юқорида қайд қилинган сониди “Шеърим, яна ўзинг яхшисан” рукни остида берилган. Унга шоир Муҳаммад Юсуф “Шеър осмондан тушмайди” деб номланган кичик сўзбоши ёзган. Унда жумладан бундай дейилган: “У киши (яъни А. Орипов — Д. Б.) менга ушбу шеърни бераётиб, унинг ёзилиши тарихини ҳам айтганлар. Масков меҳмонхонасида атоқли шоирнинг куппа-кундузи бор пулини ўғирлаб қўйишган... Қолган гапларни шеърни ўқиб биларсиз”.

Устозларим. — “Шарқ юлдузи”, 1991 йил, 6-сон.

Эрк ҳақди. — “Қишлоқ ҳаёти”, 1991 йил 1 сентябрь.

Шу номдаги туркумдан айрим шеърлар.

Ҳикмат садолари. — “ЎзАС” ҳафталиги, 1992 йил 3 январь.

Одамийлик. — Ўша жойда.

Нақл. — Ўша жойда.

Икки ғаним. — Ўша жойда.

Ўзбекистон давлати. — “Ўзбекистон овози”, 1992 йил, 5 март.

Қабатуллоҳ. — “ЎзАС” ҳафталиги, 1992 йил 26 июнь.

Пайғамбар. — Ўша жойда.

Ибрат. — Ўша жойда.

Она. — Ўша жойда.

Арофат. — Ўша жойда.

Ҳожилар. — Ўша жойда.

Аслият. — Ўша жойда.

Шайтон. — Ўша жойда.

Туркистон болаларига. — “Ўзбекистон овози”, 1992 йил 20 август.

Чора. — Ўша жойда.

Халқ нақли. — Ўша жойда.

“Ҳақ севгай ўзига ёр бандаларни...” — Ўша жойда.

“Кимдир фарзандига деди: — “Эй қўзим...” — Ўша жойда.

“Шеър, Фарзанд, Яхшилик — мисли полапон...” — Ўша жойда.

Шоир Чорижон марсиyasi. — Шоир тўпламларида биринчи марта берилмоқда. Илк марта “Ўзбекистон овози” газетасининг 1992 йил 1 октябрь сониди “Чорижон марсиyasi” сарлавҳаси остида эълон қилинган.

“Сиз қафас ичида гуллар тузгансиз...” — “Ёшлик”, 1993 йил, 1-сон.

Мен кимга суянгум. — Ўша жойда.

Қорақалпоғистон. — “Халқ сўзи”, 1993 йил 27 январь.

Ўзбекистоним, севга. — “ЎзАС” ҳафталиги, 1993 йил 27 август.

Темур. — “Халқ сўзи”, 1993 йил 1 сентябрь; “Туркистон”, 1993 йил 1 сентябрь; “Ватан”, 1993 йил 31 август-8 сентябрь.

Ўзбек қомуси.— “Халқ сўзи”, 1993 йил 10 декабрь.
 Халқ.— “Халқ сўзи”, 1993 йил 10 декабрь.
 Меҳру оқибат ҳақида баллада.— “Халқ сўзи”, 1994 йил 5 май.
 Телефон дафтари.— Ўша жойда.
 Шарқ ҳикмати.— Ўша жойда.
 Майна.— Ўша жойда.
 Яхшилик ва ёмонлик.— Ўша жойда.
 Лўттибоз.— Ўша жойда.
 Дунё.— Ўша жойда.
 “Пайдо бўлганида замин бир замон...”.— Ўша жойда.
 “Одатда, улфатлар бўлишганда жам...”.— Ўша жойда.
 “Бир йўл чеккасида ётибман нолон...”.— Ўша жойда.
 “Балки чаман бўлар дашти Карбало...”.— Ўша жойда.
 Ватан.— “Халқ сўзи, 1994 йил 1 июнь.
 Буюклик.— “Ўзбекистон овози”, 1994 йил 26 ноябрь.
 Байрам.— Ўша жойда.
 Эркинлик.— Ўша жойда.
 Хотира.— Ўша жойда.
 Дил оғриғи.— Ўша жойда.
 Виждон.— Ўша жойда.
 Шукур Бурҳон.— Ўша жойда.
 Сўнгги бошпана.— Ўша жойда.
 Қайсар бола.— Ўша жойда.
 “Оламда ҳеч кимса эмас ягона”.— Ўша жойда.
 “Паймонлар ўз-ўзидан тўлган эмас”.— Ўша жойда.
 “Ишлари гавро-ю, тухмат ва риё...”.— Ўша жойда.
 “Шеърим, айтган сўзим, ба ҳукми замон...”.— Ўша жойда.
 Абдулла Қодирий сабоғи.— “Халқ сўзи”, 1994 йил 10 декабрь.
 Армон эмасми.— “Халқ сўзи”, 1995 йил 17 февраль.
 Амударё.— Ўша жойда.
 Зулфия опага; Шоирнинг ўғли. — “ЎзАС”, 1995 йил 4 август.
 Баракага тўлсин уйингиз.— “Халқ сўзи”, 1996 йил 8 март.
 “Дўстим, Ҳақ деганни қўллагин фақат...”.— Ўша жойда.
 “Токи тонг отгунчалик интиқ қилар Қуёшни...”.— Ўша жойда.
 “Кўзmunчоқ”. — “Халқ сўзи”, 1996 йил 17 май. “Сени балолардан асрамоқ учун берай кўзларимни, кўзmunчоқ қилсанг” рукни остида берилган шеърларнинг биринчиси.
 Хаёл.— Ўша жойда.
 Тафсир.— Ўша жойда.
 Эски чориқ.— Ўша жойда.
 Мақтанчоқлар.— Ўша жойда.
 Икки каламуш.— Ўша жойда.
 Оқ тулпор.— Ўша жойда.

Ўғит. — “ЎзАС” ҳафталиги, 1996 йил 7 июнь.

Айрилмас. — “Халқ сўзи”, 1996 йил 27 ноябрь.

Армон. “Халқ сўзи” газетасининг 1996 йил 27 декабрь сониди “Ўзбекистон учун овоз бераман” умумий сарлавҳаси остида бир саҳифа қилиб берилган шеърларнинг биринчиси. Саҳифа А. Ориповнинг кириш сўзи билан бошланади. Унда, жумладан, бундай дейилади: “Мен яқинда йигирма кун мобайнида Женева шаҳрида ўтказилган жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти халқаро дипломатик конференциясида мамлакатимизнинг расмий вакили сифатида иштирок этдим. Албатта, бундай имконият аввалги даврларда бизга nasib этган эмас эди. Ўзбекистон номи битилган минбардан туриб, жаҳон давлатлари қаторида сўз айтишимиз, овоз беришимиз буюк ифтихор эмасми? Қуйидаги шеърлар ўша сафар таассуротларининг ифодаларидир!”.

Ҳимоят. — Ўша жойда.

Женева. — Ўша жойда.

Мухбирлар. — Ўша жойда.

Суҳбат. — Ўша жойда.

“Кулманг...” — Ўша жойда.

“Булутли бир кун. — Ўша жойда.

Сўнги чора. — Ўша жойда.

Ҳабаш қиз. — Ўша жойда.

Совға. — Ўша жойда.

Оқлар ва қоралар. — Ўша жойда.

“Жамайка”. — Ўша жойда.

Халқаро анжуман. — Ўша жойда.

Соғиниш. — Ўша жойда.

Оқ йўл. — Ўша жойда.

Уммон ортидаги маконим. — “Халқ сўзи”, 1996 йил 27 июнь; “Ўзбекистон овози”, 1996 йил 28 июнь; “Қишлоқ ҳаёти”, 1996 йил 28 июнь.

Алишер Навоий ғазалига мухаммас. — “ЎзАС” ҳафталиги. 1997 йил 7 февраль; “Ёзувчи”, 1997 йил 12 февраль.

Ош ва тош. — “Халқ сўзи”, 1997 йил 15 март.

‘иш оғриғи. — Ўша жойда.

Маслаҳат. — Ўша жойда.

Надомат. — “Ишонч” газетасининг 1997 йил 20 март сониди олдин эълон қилинган шеърлар билан биргаликда берилган.

Версал хотиралари. — “Халқ сўзи”, 1997 йил 28 июнь, “Ёзувчи”, 1997 йил 2 июль.

“Фарзоғир Солижон”. — “Халқ сўзи”, 1998 йил 27 январь.

“Фидойи”. — “Халқ сўзи”, 1998 йил 30 январь.

“Фахр”. — “ЎзАС”, 1998 йил 12 июнь.

Ҳисобот. — “Халқ сўзи”, 1998 йил 27 октябрь.

Тушмасин. — Ўша жойда.

Ўзбек бойининг баёноти. — Ўша жойда.

Комиллик.— Ўша жойда.
Бир қарасам.— Ўша жойда.
Ўзбекистон учун денгиз ўзингиз.— Ўша жойда.
Зардўшт сўзи.— Ўша жойда.
Лувр музейида.— Ўша жойда.
Сафардошлар.— Ўша жойда.
Шоир қалби.— Ўша жойда.
Айтгин шукрлар.— Ўша жойда.

Ота дуоси.— “Ўзбекистон овози” газетасининг 1999 йил 7 январь сонида “Учар қушлар учди-кетди” умумий сарлаҳаси остида туркум шеърлар билан эълон қилинган.

Тойчоқ.— Ўша жойда.

Учар қушлар.— Ўша жойда.

Жаҳонгашта.— Ўша жойда.

“Уринма болакай, уринма ҳарчанд...”.— Ўша жойда.

“Букун холи қўйдим яна дафтаримни...”.— Ўша жойда.

Бедорлик.— “Халқ сўзи”, 1999 йил 3 март.

Ўзбек онаси.— “Халқ сўзи”, 1999 йил 6 март.

Йўлгўсар.— “Халқ сўзи”, 1999 йил 6 июль.

“Олий неъмат”.— “Халқ сўзи”, 1999 йил, 20 август.

“Дейдилар...”.— “Ёзувчи”, 2000 йил, 1 январь.

Ўзбекистон асри.— “Халқ сўзи”, 2000 йил 22 январь.

Буюк китоб; Актёр; Гулливер; Туп; Йўқлов; Ажрим; Қалқон; Надомат; Икки шоир.— “Ўзбекистон овози”, 2000 йил 19 февраль.

Ўзбекман.— “Халқ сўзи”, 2001 йил, 1 январь.

Наврўз.— “ЎзАС”, 2001 йил, 23 февраль.

Ранжком. Шеърин драма. Биринчи марта “Шарқ юлдузи” журналининг 1989 йил, 1-сонида эълон қилинган.

Соҳибқирон. Шеърин драмадан парчалар биринчи марта “Ўзбекистон овози” газетасининг 1992 йил 20 август сонида “Жаҳонгирнома” (Амир Темура ҳақидаги шеърин драмадан парча) сарлаҳасида эълон қилинган. “Халқ сўзи” газетасининг 1995 йил 29 декабрь ва “Ўзбекистон овози” газетасининг 1996 йил 1 январь сонларида шеърин драмадан қатта парчалар берилган, “Ёшлик” журналининг 1996 йил 3-4-сонларида тўлиқ чоп этилган.

Учинчи жилд. Таржималар.

Данте Алигьери. Илоҳий комедия. Дўзах. Дантенинг ўлмас асари таржимасининг дастлабки парчаси “Ўзбекистон маданияти” газетасининг 1969 йил 26 сентябрь сонида эълон қилинган. 1976 йилда китоб ҳолида нашр этилган.

Леся Украинка. Мағораларда (Шеърин драма).— “Тошкент оқшоми”, 1972 йил, 13 март (Парча); “Шарқ юлдузи”, 1972 йил 3-сон.

Еньё Хельтан. Соқов рицарь (Шеърый драма). — “Нажот қилъгаси” тўплами.

Александр Пушкин. “Ҳаммаси тугади, орамиз очик...” — “Митти юлдуз” тўплами.

Ҳикмат. Янгелик. Тўғри башорат. Дунё. — “Жаҳон адабиёти”, 1999 йил, 6-сон.

Тарас Шевченко. “Ҳавас қилма сармоюдорга...” “Тутқунликда яшайман танҳо...” — “Ишонч кўприклари” тўплами.

Егише Чаренц. “Кўёш яллуғини эмган...” — “Ишонч кўприклари” тўплами.

Қайсия Қулиев. Ҳайрат. — “Тошкент оқшоми”, 1971 йил 22 ноябрь. “XX аср овози” рукин остида берилган.

Махсатий Ганжавий. Рубойлар. — “Ишонч кўприклари” тўплами.

Хариваншрай Багчан. “Хаёл оти мени йироққа...” — “Ўзбекистон маданияти”, 1970 йил 20 ноябрь.

Сергей Баруздин. Тошкент. Одамлар. Эр киши. Фил. Бор гап. — “Тошкент оқшоми”, 1983 йил 9 сентябрь.

Адҳат Синўғил. Юрт. Тарих. — “Совет Ўзбекистони”, 1987 йил 12 май.

Халил Ризо. Низомий. Юртим учун. — “Совет Ўзбекистони”, 1979 йил 5 декабрь.

Тўртинчи жилд. Киносценарий, мақолалар, суҳбатлар, хотиралар.

Устозлар сабоғи. — “Шарқ юлдузи”, 1966 йил, 11-сон.

Таассуротлар. — “Шарқ юлдузи”, 1969 йил, 7-сон. “Улкан даргоҳ сабоқлари” сарлавҳаси билан босилган.

Орзуга айб йўқ. — “Ўзбекистон маданияти”, 1969 йил 26 сентябрь.

Шоир табассуми. — “Тошкент оқшоми”, 1971 йил 25 июнь.

Бир умрга татирлик. — “Ўзбекистон маданияти”, 1975 йил 10 январь.

Ойдин туйғулар куйчиси. — “Тошкент оқшоми”, 1977 йил 6 июнь.

Юзинчи маъно. — “Ўзбекистон маданияти”, 1977 йил 7 январь; **Таржима санъати**. 4-китоб. Тошкент, Ф. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978 йил.

Эҳтиёж фарзанди. — “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали, 1977 йил, 3-сон; “Ўзбекистон маданияти”, 1977 йил, 8 июль. Космос стихотворени. — “Литературное обозрение”, 1978, № 10.

Кўнгил калити. — “Совет Ўзбекистони санъати” журнали, 1980 йил, 3-сон. (“Замон. Инсон. Қўшиқ” мунозарасига муносабат билдирилган).

Мезон-ҳаёт. — “Совет Ўзбекистони”, 1980 йил 31 октябрь.

Юксак хаёл. — “Совет Ўзбекистони”, 1980 йил 27 ноябрь.

Ўзингиз ҳақда бир зум. — “Совет Ўзбекистони санъати”, 1980 йил, 7-сон. Журналнинг “Ижодкорга ўн савол” сўровига жавоблар.

Кўёш Шарқдан чиқади. — “Совет Ўзбекистони”, 1981 йил 22 март.

Иисон — ҳаёт гултожи. — “Тошкент оқшоми”, 1981 йил 10 декабрь.
Безовта ўйлар сеҳрида. — “Совет Ўзбекистони санъати” журнали, 1982 йил, 9-сон. А. Жўрабоев билан суҳбат.

Шеър ва шеърят ҳақида. — 1982 йил. Биринчи марта эълон қилинмоқда. Суҳбатдош А. Жабборов.

Муножот “Муножот”ни куйлайди... — “ЎзАС” ҳафталиги, 1982 йил 29 октябрь.

Усмон Носир ҳақида сўз. — “ЎзАС” ҳафталиги, 1983 йил 18 март.

Унутилмас дақиқалар (Ф. Фулом билан учрашув). — “Ёш ленинчи”, 1983 йил 17 май.

Улуғ шоирнинг улкан тўйи. — Р. Ҳамзатов юбилеи муносабати билан ёзилган. “Совет мактаби” журнали, 1983 йил, 9-сон.

Иисон қалби билан ҳазиллашманг... — “ЎзАС” ҳафталаги, 1983 йил 26 сентябрь. М. Кенжабоев билан суҳбат.

Абадий Пушкин. — “Тошкент оқшоми”, 1984 йил 11 июнь. (Тошкентда ўтказилган пушкинхонлик кунлари ҳақида суҳбат. Суҳбатни М. Абдулаев ёзиб олган).

Қадимий ва навқирон ўлка шеърятги. (Македония шоирлари тўпламига сўзбоши.) — “Қалъа”. Тошкент, Ф. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984 йил.

Анингдек иисон бўл. — “Шарқ юлдузи”, 1985 йил, 1-сон. (Ойбек таваллудининг 80 йиллигига.)

Ўз қаҳрамони янглиғ... — Ойбек ҳақидаги қайдлардан. 1985 йилда ёзилган. Биринчи марта “Эҳтиёж фарзанди” тўпламида берилган.

Шеър-заковат. — “ЎзАС” ҳафталиги, 1985 йил 19 апрель. С. Жумабоева билан суҳбат.

Олий белги. — “Ёшлик” журнали, 1985 йил, 3-сон. (Зулфия туғилган куннинг 70 йиллигига.)

Болаликда юлдузлар ўзгача ёнади. — “Ленин учқуни” (ҳозирги “Тонг юлдузи”) газетаси. 1985 йил 21 сентябрь. Суҳбатдош Ш. Бўтаев.

Нурли Тўқай. — “ЎзАС” ҳафталиги, 1986 йил, 13 июнь.

Теран қалб. — “Эҳтиёж фарзанди” тўпламида босилган.

Оналар тинч — олам тинч. — “Саодат” журнали, 1987 йил 6-сон, Ҳ. Ҳабибуллаев билан суҳбат.

Бу шундай ижод чаманики... — “Совет Ўзбекистони”, 1987 йил 6 июнь.

Ватанпарвар йигит фожеаси. — “Ёшлик” журнали, 1987 йил 6-сон.

Иисон орзуига ҳали етганмас. — “ЎзАС” ҳафталиги, 1990 йил 5 январь.

Кимсасиз шоирлар пири. — “Саодат” журнали, 1991 йил 1-сон.

Адабий қайдлар. — “ЎзАС” ҳафталиги, 1991 йил 29 март.

Умр қисқа, қарз эса катта. — “Шарқ юлдузи”, 1991 йил, 4-сон. Суҳбатдош А. Жабборов.

Улуснинг навобахши. — “ЎзАС” ҳафталиги, 1991 йил 27 сентябрь.

Инсоф ва диёнат излаб. — Бу китобда: “Ҳикмат садолари”. Тошкент, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг “Фан” нашриёти, 1992 йил.

Ҳайратнинг кўзлари катта бўлади. — “Ёшлик” журнали. 1992 йил, июль-август сони. “Адабиётдан сабоқлар” руқни остида берилган “Ўзим ҳақимда” номланган таржимаи ҳол ва “Мен нечун севаман Ўзбекистонни?”, “Она тилим”, “Дорбоз”, “Ўзбекистон” шеърлари ва “Жаннатга йўл” драматик достонининг босилиши билан боғлиқ воқеалар тафсилоти берилган.

Олтин зинооянинг илк погонаси. — Суҳбатдош А. Азимов. “Халқ сўзи”, 1992 йил, 6 август.

Икки мактуб тарихи. — “Ўзбекистон овози”, 1992 йил 20 август. Шароф Рашидовнинг шоирга аталган икки мактуби ҳақида эсдаликлар.

Қайдлар. — “Ўзбекистон овози”, 1992 йил, 20 август.

Яхшилик замон таялмайди. — “Халқ сўзи” газетаси. 1992 йил, 1 октябрь.

Рухий камолот умидида. — “ЎзАС” ҳафталиги, 1993 йил 1 январь. Суҳбатдош Мурод Абдуллаев.

Ўзбекининг манамаман деган оқини. — Ғ. Ғулумнинг 90 йиллик юбилейи муносабати билан суҳбат. Суҳбатдош: ЎЗА муҳбири Баҳодир Абдуллаев. “Халқ сўзи”, 1993 йил 10 апрель.

Ўзбекининг ўз шоири — “ЎзАС” ҳафталиги, 1993 йил 28 май.

Она янглиғ ягона. — Миллий мафкура тўғрисида. “Халқ сўзи”, 1993 йил, 22 июнь.

Бобокалонимиз абадияти. — Тошкентда Амир Темур ҳайкали ўрнатилиши муносабати билан ёзилган. “Ўзбекистон овози”, 1993 йил 9 июль.

Биз мустақиллик майдонида она сайёрамиз рамзини бошимизга кўтардик. — Суҳбатдош Жалолиддин Сафо. “Халқ сўзи”, 1993 йил 13 июль.

Қалбларингизни эзгулик нури мунаввар этсин. — “Туркистон”, 1993 йил 27 октябрь. Суҳбатдош Сирожиддин Рауф.

Юлдузлар мулкининг хазинадори. — Мирзо Улуғбекнинг 600 йиллик юбилейи муносабати билан ёзилган. “Халқ сўзи”, 1994 йил 23 март.

Югурик даврондир асли бу даврон. Имзо Абдулла Ориф. Суҳбатдош Муртазо Қаршибой. “Тафаккур” журнали, 1994 йил 1-сон.

Устоз сабоқлари. (А. Қодирий ҳақида). — “Халқ сўзи”, 1994 йил 10 декабрь.

Мудроқ гурурларни уйғотган сиймо. — “Халқ сўзи”, 1995 йил 8 апрель. Суҳбатдош: Ғулум Мирзо.

Йўлимиздан чалғимаймиз. — “ЎзАС” ҳафталиги, 1996 йил 29 март.

Ватан катта йўлга чиқди. — “ЎзАС” ҳафталиги, 1996 йил 2 август.

Улуғ гоғлар улуғ инсонларни вояга етказди. — “Халқ сўзи”, 1996 йил 17 октябрь. Суҳбатдош Қ. Очил.

Барча байрамлар калити. — “Халқ сўзи”, 1997 йил 5 август.

Туркий асликлар юрти — бу! Суҳбат. — “Оила ва жамият”, 1997 йил 3-9 сентябрь. Суҳбатдош Муҳаммад Азимов.

Халқ қисматини баҳам кўрган шoir. — Суҳбатдош Дониёр Бегимкулов. Онадан туғилган Пайгамбарлар ҳам. — “Саодат” журнали. 1997 йил 4-сон. Суҳбатдош Ш. Салимова.

Назаркарда юрт. — “Ёзувчи”, 1998 йил, 1-сон, 31 декабрь-14 январь.

Маънавиятимиз ва маърифатимизга берилган юксак баҳо. Шоирга “Ўзбекистон қахрамони” унвони берилганлиги муносабати билан суҳбат. “ЎзАС” ҳафталиги” 1998 йил 28 август. Суҳбатдош М. Абдуллаев.

Мен нечун севаман Ўзбекистонни?!— “Ўзбекистон овози”, 1998 йил 29 сентябрь, 1, 3 октябрь. Суҳбатдош Фаффор Ҳотамов.

Ўзбекистонни ҳеч ким сизга олмайди. — “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 1999 йил 19 февраль.

Эрларни авайланг!— “Муштум” журнали, 1999 йил, 3—4-сонлари.

Шухрат сиймоси. — “Ёзувчи”, 1999 йил 13 май.

Руҳим, сен вужуднинг гамини ема. — “Fidokog”, 1999 йил 27 май.

Қорақалпоқ достони. — “Халқ сўзи”, 1999 йил 9 июнь.

Биз уммон юзини кўрдик. — “Халқ сўзи”, 1999 йил 22 июль. Суҳбатдош Ф. Саъдуллаев.

Маънавият —ҳамма нарсадан устун. — “Республика” газетаси, 1999 йил 24 сентябрь.

Янги жараённинг туғилиши. — Сайловолди ўйлар. “ЎзАС” ҳафталиги, 1999 йил 19 ноябрь.

Асл раҳнамомизни топдик. — “Fidokog”, 2000 йил 6 январь.

Шукроналик. — “ЎзАС” ҳафталиги, 2000 йил, 4 февраль. М. Абдуллаев ёзиб олган.

Ният улуғ бўлса. — “Халқ сўзи” газетаси, 2000 йил 15 апрель.

Эшиги очиқ мактаб. — “Ёзувчи”, 2000 йил 6 май.

Мустақиллик: муносиблик масъулияти. — “ЎзАС” ҳафталиги, 2000 йил 14 июль.

Ҳар кунингиз истиқлол шуқуҳи билан тўлсин. — “Маҳалла” газетаси, 2000 йил 26 июль. Суҳбатдош Ч. Латипов.

Ҳозир хоҳлаган мавзуда ёзаяпман. — “Даракчи” ҳафталиги, 2000 йил 14 сентябрь. Суҳбатдошлар Н. Бобоев, А. Бердиёров.

Янги номдаги эски тузоқ. — “Халқ сўзи”, 2000 йил 25 октябрь. Суҳбатдош М. Абдуллаев.

Илдизи теран ниҳоллар. — “Туркистон”, 2000 йил 1 ноябрь.

Истиқлол, кетма, юрт пешонасидан! — “Даракчи” ҳафталиги, 2001 йил 4 январь. Суҳбатдош Ориф Тўхташ.

Ўзбекнинг сўзи. — “Халқ сўзи”, 2001 йил 13 март. Суҳбатдош Аббосхон Усмонов.

МУНДАРИЖА

Киносценарий

Барҳаёт обида	6
---------------------	---

Мақолалар, суҳбатлр, хотиралар, қайдлар

Устозлар сабоғи	14
Таассуротлар	17
Орзуга айб йўқ	20
Шоир табассуми	21
Бир умрга татирлик	22
Ойдин туйғулар куйчиси	24
Юзинчи маъно	25
Эҳтиёж фарзанди	28
Қайдлар	34
Инсоний туйғулар куйчиси	35
Кўнгил қалити	36
Мезон — ҳаёт	39
Юксак ҳаёл	40
Ўзингиз ҳақда бир зум	40
Қуёш Шарқдан чиқади	42
Инсон — ҳаёт гултожи	45
Безовта ўйлар сеҳрида	48
Шеър ва шеърят ҳақида	58
Муножот “Муножот”ни куйлайди	63
Усмон Носир ҳақида сўз	64
Унутилмас дақиқалар	67
Улуғ шоирнинг улкан тўйи	68
Инсон қалби билан ҳазиллашманг	69
Дантенинг безовта руҳи	75
Абадий Пушкин	82
Қадимий ва навқирон ўлка шеърляти	85
Анингдек инсон бўл	87

Ўз қаҳрамони янглиғ	88
Шеър — заковат	90
Олий белги	94
Болаликда юлдузлар ўзгача ёнади... ..	95
Теран қалб	99
Нурли Тўқай	102
Оналар тинч — олам тинч	103
Бу шундай ижод чаманики	110
Ватанпарвар йигит фожеаси	112
Инсон орзуига ҳали етганмас	113
Кимсасиз шоирлар пири	116
Қайдлар	118
Умр қисқа, қарз эса катта	120
Улуснинг навобахши... ..	129
Инсоф ва диёнат излаб	135
Ҳайратнинг кўзлари катта бўлади.	138
Олтин зинапояннинг илк поғонаси	145
Икки мактуб тарихи	148
Ватан барчамизники	152
Яхшилик замон танламайди	154
Баридан воқифдир тангри таоло	156
Сўз сеҳри	158
Рухий камолот умидида	160
Уйида тинчи бўлсин, йигитнинг аввал	164
Ўзбекнинг манамаман деган оқини	170
Ўзбекнинг ўз шоири	173
Она янглиғ ягона	181
Бобокалонимиз абадияти	182
Биз мустақиллик майдонида она сайёрамиз рамзини бошимизга кўтардик	183
Қалбларингизни эзгулик нури мунаввар этсин	188
Юлдузлар мулкининг хазинадори	190
Югурик даврондир асли бу даврон	191
Маданиятимизнинг ёрқин намояндаси	198
Устоз сабоқлари	200
Ватан олдидаги бурч	201
Мудроқ гурурларни уйғотган сиймо	203
Йўлимиздан чалғимаймиз	207
Мен буларнинг барига гувоҳман... ..	209
Ватан катта йўлга чиқди	211

Улуғ ғоялар улуғ инсонларни вояга етказди	213
Барча байрамлар калити	225
Туркий асликлар юрти — бу!	229
Халқи қисматини баҳам кўрган шоир	233
Онадан туғилган Пайғамбарлар ҳам	236
Назаркарда юрт	241
Юксак баҳо	245
Мен нечун севаман Ўзбекистонни?!	249
Халқимизнинг назари — табаррук	266
Ўзбекистонни ҳеч ким енга олмайди	271
Маънавиятимизга доғ тушмасин	274
Эрларни авайланг!	275
Шухрат сиймоси	277
Руҳим, сен вужуднинг гамини ема	278
Қорақалпоқ достони	283
Зийкор ижодкор	288
Наврўз асли ёшлик дегани	289
Умид ва ишонч белгиси	290
Маънавият — ҳамма нарсадан устун	292
Буюк эпосга эҳтиром	294
Шарққа мафтун шоир	297
Биз уммон юзини кўрдик	300
Янги жараённинг туғилиши	305
Асл раҳнамомизни топдик	308
Шукроналик	309
Ният улуғ бўлса	312
Эшиги очиқ мактаб	315
Мустақиллик: муносиблик масъулияти	317
Ҳар кунингиз истиқлол шукуҳи билан тўлсин	321
Истеъдодлар Ватан ардоғида	323
Янги номдаги эски тузоқ	326
Илдизи теран ниҳоллар	329
Илм ва ижод мартабаси	331
Ҳозир хоҳлаган мавзуда ёзаяпман	333
Миллат руҳи унинг қанотидир	336
Истиқлол, кетма, юрт пешонасидан!	338
Ўзбекнинг сўзи	340
Шоирнинг насри. Д. Бегимқулов.	349
Изоҳлар	355

Адабий-бадиий нашр

АБДУЛЛА ОРИПОВ

ТАЊЛАНГАН АСАРЛАР

Тўрг жилдлик

Тўртинчи жилд

Киносценарий, мақолалар,
суҳбатлар, хотиралар, қайдлар

Муҳаррир К. Норматов

Мусаввир В. Куликов

Бадиий муҳаррир А. Бобров

Техник муҳаррир Т. Смирнова

Кичик муҳаррир Н. Фозилова

Мусаҳҳиҳлар М. Насриддинова, Л. Мирзааҳмедова

Компьютерда тайёрловчи Е. Гильмутдинова

ИБ № 3974

Босишга 13.03.2001 й.да рухсат этилди. Бичими $84 \times 108^{1/32}$.
Таймс гарнитура. Офсет босма. 20,16+0,42 вкл. шартли босма тобоқ.
21,0+0,5 вкл. нашр босма тобоғи. Жами 10000 нусха. К-1531 рақамли
буюртма. 107-2000 рақамли шартнома. Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг
Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Ижарадаги
Тошкент матбаа комбинати. Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30.

Орипов, Абдулла.

Танланган асарлар: 4-жилдлик //Таҳрир ҳайъати: О. Шарафиддинов, М. Қўшжонов, Э. Воҳидов ва бошқ./ — Т.: Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр., 2001.— 4-жилд. Киносценарий, мақолалар, суҳбатлар, хотиралар/Тўшловчи, сўнгсўз ва изоҳлар муаллифи: Д. Бегимқулов. — 384 б.

Ўз2+ББК 85.374

Атоқли шоир “Танланган асарлар”ининг тўртинчи жилдига кино-сценарий, адабий-публицистик мақолалар, суҳбатлар, адабий қайдлар ва хотиралар киритилган. Уларда юртимиз маданий ҳаётининг фаол иштирокчиси бўлган муаллифнинг адабиётимиз равнақи, юксак маънавиятимиз дурдоналарини яратган мумтоз ижодкорлар ҳақидаги ўй-мулоҳазалари, турли даврларда хилма-хил мавзуларда ўтказган суҳбатлари, замондошлар хусусидаги ноёб фикрлари жамланган.